TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ÖZBEKÇEDE METAFORLAR

Sıla GEN

DOKTORA TEZİ

Adana / 2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

ÖZBEKÇEDE METAFORLAR

Sıla GEN

Danışman: Prof. Dr. A. Deniz ABİK
Jüri Üyesi: Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Faruk YILDIRIM
Jüri Üyesi: Doç. Dr. Aziz MERHAN
Jüri Üyesi: Yrd. Doç. Dr. Mağfiret KEMAL YUNUSOĞLU

DOKTORA TEZİ

Adana / 2015

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu çalışma, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. A. Deniz ABİK
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Muna YÜCEOL ÖZEZEN

Üye: Doç. Dr. Faruk YILDIRIM

Üye: Doç. Dr. Aziz MERHAN

Üye: Yrd. Doç. Dr. Mağfiret KEMAL YUNUSOĞLU

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
…/…/2015

Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. 07/09/2015

Sıla GEN

ÖZET

ÖZBEKÇEDE METAFORLAR

Sıla GEN

Doktora Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. A. Deniz ABİK
Eylül 2015, 374 sayfa

Metaforu insanların kavramsal yapısında bulunan ve dilsel biçimlerle ifade edilebilen alanlar arası haritalamalar olarak kabul eden bu çalışmada Özbek edebî metinlerindeki metaforlar Kavramsal Metafor Kuramı çerçevesinde incelenmektedir. Bu çalışmanın amacı, Özbek yazı dili örneklerindeki metaforik ifadeleri Kavramsal Metafor Kuramı çerçevesinde ele alarak metaforların yapısı, kullanımı ve düşünce sistemindeki yerini betimlemek ve Türkiye'deki çağdaş metafor çalışmalarına Özbekçe açısından katkıda bulunmaktır.

Birinci bölüm, tezin amacı ve kapsamı ile bilişsel dilbilim, bilişsel anlambilim, Aristo'dan başlayarak klasik metafor kuramlarının gelişimi, Özbekistan ve Türkiye yazınlarında metafor, Kavramsal Metafor Kuramı, diğer yaklaşımlar ve metonimiye ilişkin kuramsal bilgileri içermektedir.

Çalışmanın yönteminin anlatıldığı ikinci bölüm örneklem, veri toplama ve inceleme yöntemleri ile verilerin nasıl çözümlendiğine ilişkin bilgileri içermektedir.

İlerleyen bölümler sırasıyla Özbekçede olay ve durumların çeşitli görünümlerini yansıtan olay yapısı metaforlarını; zamanın geçişi ve zaman ile ilgili metaforları; duygu metaforlarını; düşünce, algı ve iletişim metaforları ile hedef alanı insan ve hayat olan metaforları içermektedir.

Çalışmanın sonuç bölümü ise Özbekçedeki metaforlar ve metaforik ifadelerin neler olduğu, bunların kavramsal kuram açısından nasıl bir görünüm sergilediği ve kuramın temel varsayımları ile ne ölçüde örtüştüğünü değerlendirmektedir.

Anahtar sözcükler: Özbekçe, Kavramsal Metafor Kuramı, metafor, olay yapısı metaforları, zaman metaforları, metaforik duygu dili, metaforik düşünce dili.

ABSTRACT

METAPHORS IN UZBEK

Sıla GEN

Doctoral Thesis, Department of Turkish Language and Literature
Supervisor: Prof. Dr. A. Deniz ABİK
September 2015, 374 pages

This study, which regards metaphor as a cross-domain mapping in people's conceptual structure that can be realized by linguistic forms, examines metaphors in Uzbek literary texts through Conceptual Theory of Metaphor. The aim of the study is to describe the structure and usage of metaphors and the situation of metaphors in thought in Uzbek. This study also aims to contribute to contemporary metaphor studies in Turkey from the viewpoint of Uzbek.

First section presents the aim and scope of the thesis, theoretical knowledge about cognitive linguistics, cognitive semantics, development of classical metaphor theories as from Aristotle, metaphor in Uzbek and Turkish literature, Conceptual Metaphor Theory, other approaches to metaphor, and metonymy.

Second section, which presents the methodology of the study, involves the description of the data, methods for data collecting and methods for analyzing the data.

Continiuos sections to conclusion include the event structure metaphor which reflects various perspectives of events and states in Uzbek; time passing and time metaphors; metaphors of emotion; metaphors of thought, perception and communication; and the metaphors which occurs people and life as a target domain respectively.

The conclusion section of the study evaluates the metaphors and the metaphorical expressions in Uzbek, the situation of these in terms of the Conceptual Theory and to what extend the Uzbek data corresponds with the main assumptions of the theory.

Keywords: Uzbek, Conceptual Metaphor Theory, metaphor, event structure metaphors, time metaphors, metaphorical language of emotion, metaphorical language of thought.

ÖN SÖZ

Düşüncenin ve dilin vazgeçilmez unsurları arasında yer alan metaforlar bedensel, kültürel ve günlük deneyimlere dayalı olarak gelişmekte ve önemli ölçüde evrensele yakın bir nitelik göstermektedir. George Lakoff ve Mark Johnson'un, *Metaphors We Live By* (1980) adlı çalışmalarında sundukları, metaforun yalnızca dilin değil aynı zamanda düşüncenin bir ürünü olduğu görüşünden yola çıkarak 1980'lerden bu yana metaforlarla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Özbekçedeki metaforları inceleyen bu çalışma da Lakoff ve Johnson'un fikirlerinden ve ortaya attıkları Kavramsal Metafor Kuramından ilham almıştır. Kavramsal Metafor Kuramına Özbekçe açısından yaklaşan bu çalışma ile Türkiye'deki çağdaş metafor çalışmalarına küçük de olsa bir katkıda bulunmak ümit edilmektedir.

Çalışmam boyunca bilgisini ve yardımlarını hiçbir zaman esirgemeyen, her zaman bana destek olan sevgili hocam Prof. Dr. Ayşehan Deniz Abik'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Fikirlerine ve bilgisine her zaman ihtiyaç duyduğum saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Özmen'e, ilgi ve bilgisi ile hep yanımda olan sevgili hocam Doç. Dr. Faruk Yıldırım'a, fikirlerinden yararlandığım değerli hocam Prof. Dr. Muna Yüceol Özezen'e teşekkürü borç bilirim. Tezimin şekillenmesinde büyük yardımlarını gördüğüm hocam Prof. Dr. Gerard J. Steen'e çok teşekkür ederim. Maddi ve manevi her konuda desteğini gördüğüm sevgili anneme, umutsuzluğa kapıldığımda beni yüreklendiren çok sevdiğim arkadaşlarım Dr. Nacide Kızıldağ ve Ercan Kaya'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışma TÜBİTAK'ın sağlamış olduğu 2214/A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu ile desteklenmiştir.

Sıla Gen

Adana, 2015

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET……iv
ABSTRACT……..v
ÖN SÖZ……vi
KISALTMALAR……....xii
TABLOLAR LİSTESİ……..xiv
ŞEKİLLER LİSTESİ……..…xv

BÖLÜM I
GİRİŞ

1.1. Amaç 1
1.2. Kapsam 2
1.3. Bilişsel Dilbilim 2
1.4. Bilişsel Anlambilim 5
1.5. Klasik Metafor Kuramlarının Gelişimi.....12
1.6. Kavramsal Metafor Kuramı 14
1.7. Diğer Yaklaşımlar 37
1.8. Özbekçe ve Türkçede Metafor İçin Kullanılan Terimler 43
1.9. Metonimi.....47

BÖLÜM II
YÖNTEM

2.1. Örneklem.....52
2.2. Veri Toplama ve İnceleme Yöntemleri 56
2.3. Verilerin Çözümlenmesi 63

BÖLÜM III
OLAY YAPISI METAFORLARI

3.1. Mekân İkili 67
3.1.1. Durumlar.....70

3.1.2. Değişimler 77
3.1.3. Nedenler 82
3.1.4. Eylemler 84
3.1.5. Amaçlar 86
3.1.6. Araçlar 88
3.1.7. Zorluklar 90
3.1.8. Dış Olaylar 93
3.1.9. Uzun Vadeli Etkinlikler 96
3.2. Nesne İkili 100
3.2.1. Nitelikler 114
3.2.2. Değişimler 116
3.2.3. Nedenler 119
3.2.4. Eylemler 122
3.2.5. Amaçlar 126
3.3. Mekân ve Nesne İkilinin Birlikte Kullanımı 127

BÖLÜM IV

ZAMAN METAFORLARI

4.1. Zamanın Geçişini Yansıtan Metaforlar 131
4.1.1. Zaman Çizgisinin Yönelimi 133
4.1.2. Gösterimsel Olmayan Zaman İlişkileri 134
4.1.3. Gösterimsel Zaman Alanları 135
4.1.4. Gösterimsel Olarak Hareket Eden Zaman 136
4.1.4.1. Hareket Eden Zaman 136
4.1.4.2. Hareket Eden Gözlemci 147
4.1.4.3. Hareket Eden Zaman ve Hareket Eden Gözlemcinin Birlikte Kullanımı 154
4.1.4.4. Aynı Yönde Hareket Eden Zaman ve Gözlemci 155
4.2. Değerli Bir Varlık Olarak Zaman 156
4.3. İnsan Olarak Zaman 158

BÖLÜM V
DUYGU METAFORLARI

5.1. Güç Olarak Duygu....163
5.1.1. Rakip ya da Düşman Olarak Duygu....165
5.1.2. (Vahşi) Hayvan Olarak Duygu....167
5.1.3. Doğal Güç Olarak Duygu....168
5.1.4. Aldatıcı ya da Büyücü Olarak Duygu....168
5.1.5. Delilik Olarak Duygu....169
5.1.6. Sıcaklık ya da Ateş Olarak Duygu....170
5.1.7. Fizyolojik Güç Olarak Duygu....173
5.1.8. Yük Olarak Duygu....174
5.1.9. Fiziksel Güç Olarak Duygu....175
5.1.10. Zehir Olarak Duygu....179
5.2. Kapsayıcı Olarak Beden İçerisindeki Duygu....180
5.2.1. Bedenin İçerisindeki Sıvı, Katı ya da Niteliği Belirtilmemiş Varlık Olarak Duygu....182
5.2.2. Bedenin İçerisindeki Işık Olarak Duygu....193
5.3. Güç Olarak Duygu ve Kapsayıcı Olarak Bedenin Birlikte Kullanımı....194
5.3.1. Kapsayıcıdaki İç Baskı Olarak Yoğun Duygu....194
5.3.2. Kapsayıcıdaki Ateş Olarak Yoğun Duygu....197
5.3.3. Kapsayıcıya Uygulanan Fiziksel Güç Olarak Duygu....203
5.3.4. Kapsayıcıdaki Rakip ya da Düşman Olarak Duygu....205
5.3.5. Kapsayıcıya Uygulanan Doğal Güç Olarak Duygu....207
5.3.6. Kapsayıcıdaki Düğüm Olarak Duygu....208
5.3.7. Kapsayıcıdaki (Vahşi) Hayvan Olarak Duygu....209
5.3.8. Kapsayıcıdaki Yük Olarak Duygu....210
5.3.9. Kapsayıcıdaki Zehir Olarak Duygu....211
5.4. Olay Yapısından Yararlanan Diğer Duygu Metaforları....211
5.4.1. Mekân Olarak Duygusal Durumlar....212
5.4.2. Somut Varlıklar Olarak Duygular....214
5.4.3. Sahip Olunan Nesneler Olarak Duygular....216
5.4.4. Edinim ya da Kayıp Olarak Duygusal Değişimler....219
5.4.5. Bedensel Yönelimlere Dayalı Duygu Metaforları....220

5.5. Diğer Duygu Metaforları 222

BÖLÜM VI
DÜŞÜNCE METAFORLARI

6.1. Beden Olarak Zihin 228
6.1.1. Hareket Etmek 229
6.1.2. Algılamak 235
6.1.3. Yemek Yemek 246
6.1.4. Nesneler Olarak Düşünceler 248
6.1.4.1. Düşüncelerin Kapsayıcısı Olarak Zihin 249
6.1.4.2. Hareket Eden Nesneler Olarak Düşünceler 251
6.1.4.3. Sahip Olunan Nesneler Olarak Düşünceler 253
6.1.4.4. Nesne Yönlendirimi Olarak Düşünmek 254
6.2. Hesaplamak Olarak Düşünmek 257
6.3. Algı Metaforları 258
6.3.1. Algılamak 258
6.3.2. Görmek 261
6.3.3. Görüş Alanı 264
6.3.4. Algılanan Şeyler 265
6.4. İletişim Metaforları 266
6.4.1. Kanal Metaforu 266
6.4.2. Nesneler Olarak Dilsel İfadeler 275
6.4.3. İnsanların Kapsayıcısı Olarak Dilsel İfadeler 280

BÖLÜM VII
İNSAN ve HAYAT METAFORLARI

7.1. İnsanlar 283
7.1.1. Cansız Varlık Olarak İnsanlar 283
7.1.2. Hayvan Olarak İnsanlar 290
7.1.3. Bitki Olarak İnsanlar 294
7.1.4. Doğaüstü Varlıklar Olarak İnsanlar 295
7.1.5. Hayat Olarak İnsan 296

7.2. Hayat.....297
7.2.1. Değerli Bir Varlık Olarak Hayat.....297
7.2.2. Kitap Olarak Hayat.....297
7.2.3. İçi Dolu Bir Kadeh Olarak Hayat.....298
7.2.4. Doğal Varlık ya da Doğa Olayı Olarak Hayat.....298

BÖLÜM VIII
DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

8.1. Özbekçe Açısından Kavramsal Metafor Kuramı.....300
8.2. Özbek Yazı Dilinde Kullanılan Metaforlar.....300
8.3. Kavramsal Metafor Kuramının Temel Varsayımları Açısından Özbekçe.....303
8.4. Sonuç.....319

KAYNAKÇA……320
METAFORLAR DİZİNİ……333
ÇEVİRİ TERİMLERİ……338
BÜTÜNCE……340
ÖZ GEÇMİŞ……...374

KISALTMALAR

Bkz.	: Bakınız.
BY[1]	: *Bo'ldi, Yetar*, Xurshid Davron.
Ch	: *Chodirxayol,* Asqad Muxtor.
ChK	: *Chol va Kampir*, Xurshid Davron.
Çev.	: Çeviren.
DÖ	: Diğer Örnekler.
HO'MIL	*: Hikmatnoma – O'zbek Maqollarining Izohli Lug'ati.* Sh. Shomaqsudov & Sh. Shorahmedov.
IDU	: *Inju Diyor Uchun*, Abdulla Oripov.
L	: *Lahza*, Shavkat Rahmon.
M	: *Mo'jiza,* O'lmas Umarbekov.
Ma	: *Manzara*, Shavkat Rahmon.
MBRT	: *Men Buvam va Rangli Televizo'r,* O'tkir Hashimov.
MS	: *Men Sevaman*, Xurshid Davron.
O'I	: *O'zbek Ishi,* O'tkir Hashimov.
O'TIFL	*: O'zbek Tilining Izohli Frazeologik Lug'ati,* Shavkat Rahmatullayev.
O'TIL	: *O'zbek Tilining Izohli Lug'ati*
O'TMI	*: O'zbek va Turk Maqollari Iboralari*, İbrahim Yoldaşev & Tuncay Öztürk & Yüksel Öztürk.
QQ	: *Qizil Qarg'a,* O'tkir Hashimov.
R	: *Rondo*, Rauf Parfi.
Ra	: *Rassom*, Rauf Parfi.
S	: *Sumbul,* Said Ahmad.
ShU	: *Shoir Umri*, Abdulla Oripov.
TA	: *Tog' Afsonasi,* Said Ahmad.
TS	: *Türkçe Sözlük.*
U	: *Ufq-Hicron Kunlari,* Said Ahmad.
Uy	: *Uy*, Abdulla Oripov.
UED	: *Uzbek-English Dictionary*.
X	: *Xo'rsiniq*, Shavkat Rahmon.

[1] İncelenen eserlerin kaynakçası **2.1. Örneklem** başlığı altında yer almaktadır.

YEMY : *Yomg'ir emas, marvarid yog'ar*[2], Rauf Parfi.

vd. : ve diğerleri.

[2] Rauf Parfi'nin başlıksız şiiri, şiirin ilk dizesindeki sözcüklerin baş harfleriyle belirtildi.

TABLOLAR LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1. Özbek Kiril ve Latin Alfabelerinin IPA'daki ve Çeviriyazı Alfabesindeki Karşılıkları……...54

Tablo 2. Özbekçede Önce-Sonra Kavramını İfade Eden Sözcükler…….....142

Tablo 3. Olay Yapısının Güdülediği Duygu Metaforları……..162

Tablo 4. Duygu Metaforlarında Etkin Güç ve Durgun Güç……164

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1. Metaforik Haritalamanın Yönü……..18

Şekil 2. Hareket Açısından Zaman Metaforları…….133

Şekil 3. Sonraki Gelecek Arkadadır, Önceki Gelecek Öndedir……142

BÖLÜM I

GİRİŞ

1.1. Amaç

Bu çalışmanın ana amacı, Özbek yazı dili ürünlerindeki metaforik yapıları Kavramsal Metafor Kuramı çerçevesinde ele alarak, metaforların yapısı, kullanımı ve düşünce sistemindeki yerini betimlemektir. Çalışma, metaforlara bilişsel dilbilime dayalı kavramsal kuram açısından yaklaşarak Türkiye'deki çağdaş metafor çalışmalarına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın bir amacı da, diğer Türk dillerinde yapılmakta olan metafor çalışmalarına Türk dilleri ailesinin metafor sisteminin ortaya çıkması açısından katkı sağlamaktır. Çalışmanın ana amacı doğrultusunda yanıt aranan sorular şöyle sıralanabilir:

1. Kavramsal Metafor Kuramı açısından bakıldığında, Özbek yazı dili ürünleri örneklemi üzerinden, Özbekçedeki metaforların durumu nedir?
2. Özbek yazı dilinde kullanılan metaforlar ve metaforik ifadeler nelerdir? Metaforlar ve metaforik ifadeler olay yapısı, zaman, duygu, düşünce gibi kavramlar açısından nasıl bir görünüm sergiler?
3. Özbekçedeki metaforlara ilişkin bulgular Kavramsal Metafor Kuramının temel varsayımlarıyla ne ölçüde örtüşmektedir?

    a. Kavramsal kuramın öngördüğü gibi, metaforlar yalnızca dilin değil aynı zamanda düşüncenin bir ürünü müdür? Metaforların soyut düşünmedeki payı nedir? Soyut düşünme, kısmen de olsa günlük bilgi ile bedensel ve kültürel deneyimlere mi dayalıdır?

    b. Metaforlar büyük ölçüde uzlaşımsal mıdır? Kavramsal kuramda öngörüldüğü üzere yeni metaforlar, günlük dilde kullanılan uzlaşımsal metaforlardan beslenmekte ve onlar aracılığıyla mı anlaşılmaktadır?

    c. Metaforlar evrensellik ve kültürel çeşitlilik açısından nasıl bir görünüm sergiler? Kavramsal kuramın öngördüğü gibi bazı metaforlar insan bilişinde evrensel bir niteliğe sahip midir? Kültüre özgü metaforlar bakımından Özbekçenin durumu nedir?

1.2. Kapsam

Bu çalışma metaforu, ifadesini dilsel biçimlerde bulan, insanın kavramsal yapısındaki alanlar arası haritalamalar olarak tanımlayan görüş etrafında şekillenmiştir. Çalışmada Özbek yazı dilindeki metaforlar bir örneklem üzerinden, temelde bilişsel dilbilime dayanan Kavramsal Metafor Kuramı açısından incelenmektedir. Çalışma, bilişsel dilbilim ve bilişsel anlambilimin tanıtımı, klasik metafor kuramları, Özbekistan ve Türkiye yazınlarında metafor için kullanılan terimler, Kavramsal Metafor Kuramı, diğer yaklaşımlar ve metonimi ile günümüz Özbek edebiyatından seçilen öykü, roman ve şiirlerin içerdiği; hedef alanını olay yapısı, zaman, duygular, düşünceler ile insanlar ve hayatın oluşturduğu metaforlar ve bunlar üzerindeki inceleme ve değerlendirmeleri kapsamaktadır.

1.3. Bilişsel Dilbilim

Temeli 1970'lerin başına dayanan ve 1980'lerden itibaren gelişen bilişsel dilbilim dil, zihin ve insanın deneyimleri arasındaki ilişkileri araştırmakla ilgilenir (Evans, 2007, s. VI; Evans, Bergen & Zinken, 2007, s. 2). Anlam, kavramsal süreçler ve somutlaştırılmış deneyimlerin dil ve zihinle ilgili çalışmalardaki rolü ve bunların kesiştiği noktalar üzerinde durur. Bilişsel dilbilim açıkça kuramsal bir yapı olmaktan çok dil ve zihinle ilgili çalışmalara yönelik bir yaklaşım olarak görülür. Gilles Fauconnier, Charles Fillmore, George Lakoff, Ronald Langacker ve Leonard Talmy bu yaklaşımın öncüleri olarak kabul edilir (Evans, 2007, s. 22). Bilişsel anlambilim ve bilişsel dilbilgisi, bilişsel dilbilimin iki alt dalını oluşturur. Bilişsel dilbilim araştırmalarının büyük bir bölümü anlambilime odaklanır ancak dikkate değer bir ölçüde sözdizimi ve biçimbilim ile de ilgilenir, ayrıca dil edinimi, sesbilim ve tarihsel dilbilim gibi diğer alanlarda da bilişsel dilbilim araştırmaları yapılabilir (Croft & Cruse, 2004, s. 1).

Evans ve Green, diğer dilbilim dalları gibi bilişsel dilbilimin de dilin dizgesel yapısını, işlevlerini ve dil dizgesinin bu işlevleri nasıl gerçekleştirdiğini betimlemeye ve açıklamaya çalıştığını ifade eder. Bununla birlikte bilişsel dilbilim, dilin düşünce yapısını yansıttığını varsayar. Bu açıdan dil çalışmak, kavramlaştırma yapıları üzerine çalışmayı içerir. Dil, düşüncelerin doğası, yapısı ve kuruluşunun anlaşılmasını sağlayan bilişsel işleve ışık tutar. Bilişsel dilbilimi diğer dilbilim çalışmalarından ayıran en

önemli şey, dilin insan zihninin tasarım özelliklerini ve belirli temel özelliklerini yansıttığını varsaymasıdır (Evans & Green, 2006, s. 5).

Bilişsel dilbilim dile kavramsal açıdan yaklaşır. Kavramsal yaklaşım, dilin kavramsal içeriği nasıl yapılandırdığını ele alır. Böylece bilişsel dilbilim uzay ve zaman, olay yeri ve olaylar, varlıklar ve süreçler, hareket ve mekân, güç ve nedensellik gibi temel kavramsal ulamların nasıl yapılandırıldığını irdeler. Ayrıca dikkat ve algı, istem ve niyet, beklenti ve duygulanım gibi bilişsel kılıcılara atfedilen düşünsel ve duygusal ulamları da ele alır. Sözlüksel ve biçimbilimsel biçimler ile sözdizimsel örüntülerin anlam yapısı ile de ilgilenir. Ayrıca metaforik haritalamalar arasındaki ilişkiler gibi, bir anlamsal çerçeve içerisinde metin ve bağlam arasındaki ilişkiler ile geniş yapılanma sistemleri içerisinde toplanan kavramsal ulamlar arasındaki ilişkileri irdeler. Kısacası bilişsel dilbilim dilin kavramsal yapılanmasının küresel düzeydeki bütüncül dizgesini ortaya çıkarmaya çalışır. Dilbilgisel yapı ile de ilgilenen bilişsel dilbilim, dilin biçimsel özelliklerini kavramsal bakış açısı ile inceler. Böylece dilbilgisel yapıyı kavramsal yapının gösterimine hizmet eden işlevler açısından açıklamaya çalışır (Talmy, 2000, s. 1-3; 2006, c. 2, s. 543).

Yu, bilişsel dilbilimin, dili insan zihninin diğer bilişsel alanları düzenleyen ilkeler ile aynı ilkelere dayalı bir ürünü olarak gördüğünü ifade eder. Dilin yapısı kavramlaştırmaya dayalıdır ve kavramlaştırmayı etkiler. Dil insan bilişinin bir alanı olarak diğer bilişsel alanlara derinlemesine bağlıdır ve psikolojik, kültürel, sosyal, çevresel ve diğer etmenlerin karşılıklı etkileşimini yansıtır. Bu etkileşim kendi deneyimlerimize, dış dünyaya ve bizim dış dünya ile olan ilişkimize bağlı şartlara dayalıdır. Diğer bir deyişle, dil yalnızca rastgele işaretlerden oluşan bir dizge değildir, dilin yapısı insanın kavramsal bilgisi, bedensel deneyimleri ve söylemin iletişimsel işlevleri ile ilgilidir ve bunlar tarafından güdülenir. Dilsel birimler genellikle ciddi olarak metafor ve metonimi içeren ulamlaştırmalara bağlıdır. Dilsel birimlerin anlamları gerçek dünyada somutlaştırılmış deneyimlere dayalıdır ve halk modelleri, kültürel modeller ya da bilişsel modeller gibi bilişsel yapılar ile nitelendirilebilir (Yu, 1998, s. 13).

Dilin iki önemli işlevi vardır: Simge işlevi ve etkileşim işlevi. Simge işlevi, düşüncelerin ifade edilmesini sağlar. Düşünceler yazılı, sözlü ya da işaretli biçimlerden ve bu biçimlerle uzlaşımsal olarak eşleşen anlamlardan oluşan simgeler kullanılarak ifade edilir. Simgeler dilin parçalarıdır. Etkileşim işlevi ise düşüncenin karşı tarafa iletilmesi ile alıcının bunu çözümleme ve yorumlama sürecini içerir. Dilin etkileşim

işlevi, iletişimi sağlar. Dil, simge ve etkileşim işlevleri kullanılarak anlamın ifade edildiği bir dizgedir (Evans & Green, 2006, s. 6-12).

Evans ve Green, dilin kavramsal yapıyı yansıttığı varsayımını şu örneklerle açıklar: *"Yılbaşı hızla yaklaşıyor.", "Çok yakın bir arkadaşlıkları var."* ifadelerinden ilki ZAMAN, ikincisi ise DUYGULANIM soyut kavramsal alanı ile ilgilidir. Bir kavramsal alan, kavram sistemimiz içerisinde birbiriyle ilgili fikirleri ve deneyimleri içeren ve düzenleyen bir bilgi tabanıdır. Örneğin ZAMAN kavramsal alanı, zamansal bir olay olan *yılbaşı*'nı da içeren bir dizi zaman kavramıyla ilgili olabilir. *Yılbaşı* ve *arkadaşlık* gibi daha soyut kavramlar somut fiziksel deneyimlerle ilgili kavramsal alanlar açısından anlaşılır. İlk cümlede, *yılbaşı* için kullanılan *yaklaşmak* sözcüğü, zamanın bedensel HAREKET alanı açısından kavramlaştırıldığını kanıtlar çünkü *yılbaşı*'nın gerçek anlamda hareket ettiği söylenemez. İkinci cümlede, *yakın* sözcüğünün kullanımı *arkadaşlık*'ın FİZİKSEL YAKINLIK açısından kavramlaştırıldığını gösterir. İnsanın, soyut kavramları günlük bedensel deneyimlere dayanan somut kavramsal alanlar açısından algılama eğilimi nedeniyle zaman ve duygusal yakınlık gibi soyut kavramlar, hareket ve fiziksel yakınlık gibi somut kavramlar açısından yapılandırılır. Soyut kavramlar hakkında konuşurken kullanılan dil, insanın kavram sisteminin soyut kavramları daha ulaşılabilir kılmaya yardımcı olan somut deneyim türleri aracılığı ile soyut kavramları yapılandırdığını kanıtlar niteliktedir (Evans & Green, 2006, s. 14-15).

Bilişsel dilbilimin *genelleme bağlılığı [generalisation commitment]* ve *bilişsel bağlılık [cognitive commitment]* (Lakoff, 1990) olmak üzere iki temel ilkesi vardır. Bilişsel anlambilim ve bilişsel dilbilgisi de bu ilkelere dayanır. Genelleme bağlılığı insan dilinin bütün görünümlerinden sorumlu genel ilkeleri niteler. Bu bağlılık, bilişsel dilbilimin merkezinde olan dilin bilişsel düzenekleri ve süreçleri yansıttığı varsayımını izler (Evans, 2007, s. 88-89). Bilişsel dilbilim sözdizimi, anlambilim, sesbilim gibi alanları kavram olarak birbirinden ayrı tutmakla birlikte genelleme bağlılığına göre bilişsel dilbilimci, dilin farklı şekillerde düzenlenen birimleri ya da alt sistemleri olduğu gibi bir varsayımdan yola çıkmaz. Bu nedenle genelleme bağlılığı dilsel bilginin çeşitli görünümlerinin insanın bilişsel yetilerinden nasıl kaynaklandığını araştırmayı sağlayan bir bağlılıktır. Genelleme bağlılığı öncelikle dilin görünümleri arasında neyin ortak olduğuna ve bu görünümler üzerinde başarılı olan yöntem ve açıklamaları yeniden kullanmak üzere araştırmaya odaklanır. İkinci olarak bilişsel dilbilim yaklaşımları, dile yatay olmaktan çok dikey yaklaşır. Dil, düzeneğin ayrı katmanlarının oluşturduğu bir

dizi olarak görülebilir. Ses yapısı, bu seslerden oluşan sözcükler dizisi, bu sözcüklerin oluşturduğu sözdizimsel yapı gibi. Bu katmanlar üst üste sıralandığında zamanla birbirlerinin üzerine yayıldıkları için dikeydirler; modüler yaklaşımlar bir tek katmanı ele aldıklarından yataydırlar. Dikey yaklaşımlar dili sesbilim, biçimbilim, sözdizimi ve anlambilimi içeren dikey bir açıdan ele aldıklarından dile daha geniş bir açıdan bakarlar. Bilişsel bağlılık, dilin zihin ve beyinle ilgili diğer bilim dallarından edinilen bilgi ile uyumlu olan genel ilkelerini nitelendirmeyi temsil eder. Bilişsel dilbilimi bilişsel yapan bu bağlılıktır ve bu yaklaşım doğası gereği disiplinler arasıdır. Bilişsel bağlılık, dilsel yapının ilkelerinin diğer bilişsel bilimler ve beyin biliminden, özellikle psikoloji, yapay zekâ, bilişsel sinirbilim ve felsefeden insan bilişi ile ilgili öğrenilen şeyleri yansıtması gerektiği görüşünü yansıtır (Evans, Bergen & Zinken, 2007, s. 3-5).

Bilişsel dilbilim, dili kavramsal düzeneği doğrudan yansıtan bir dizge olarak görür ve dilin zihnin yapılanma biçimini ve özellikle kavramsal yapısı ve kuruluşunu sergilediği dizgesellik üzerinde durur. Bu açıdan bilişsel dilbilim ve bilişsel psikolojinin bakış açıları arasında yakın bir ilişki olduğu söylenebilir. Bilişsel dilbilim, dilin doğası ve onu yansıttığı düşünülen kavramsal sistem üzerine kuramlar üretir. Bu kuramlar dili yapılandıran ve düzenleyen örüntüleri gözlemlemeye dayanır (Evans & Green, 2006, s. 15-16). Kavramsal Metafor Kuramı, bilişsel dilbilime bağlı olan bilişsel anlambilimin bir parçası olarak tanımlanan ilk kuramsal yapılardan biridir ve bilişsel yaklaşım için önemli bir "itici güç" sağlamıştır (Evans & Green, 2006, s. 286).

1.4. Bilişsel Anlambilim

Bilişsel anlambilim olarak bilinen çalışma alanı dilin yansıttığı deneyimler, kavramsal sistem ve anlam yapısı arasındaki ilişkileri araştırır (Evans & Green, 2006, s. 26). Talmy, bilişsel anlambilim içerisindeki *anlambilim* teriminin kavramsal yaklaşıma göndermede bulunduğunu ifade eder. Anlambilim, kavramsal içeriğin dilde düzenlenmiş hâliyle ilgilenir. Bu nedenle 'anlambilim' sözcüğü, daha genel olan 'kavramsal'ın dilsel biçimini ifade eder. Genel kavrayış yani düşünce, dilsel anlamı içeren bir kuşatıcıdır. Böylece bilişsel anlambilim, kavramsal içerik ve onun dilde nasıl düzenlendiğini araştırır (Talmy, 2000, s. 4). Bilişsel anlambilim üzerine çalışanlar kavramsal yapı (bilgi gösterimi) ve kavramlaştırma (anlam kuruluşu) üzerinde dururlar. Bilişsel anlambilim çalışmaları dilbilimsel anlambilimle olduğu kadar insan zihnini örneklendirme ile de ilgilenir (Evans, 2007, s. 26-27).

Evans ve Green, bilişsel anlambilimin, 1970'lerde Anglo-Amerikan felsefe geleneğinin kabul ettiği nesnelci dünya görüşüne ve onunla ilgili bir yaklaşım olarak biçimselci dilbilim içerisinde gelişen *doğruluk koşullu anlambilim*e bir tepki olarak ortaya çıktığını ifade eder. Sweetser (1990), doğruluk koşullu anlambilimin, anlamı dış dünya ve sözcükler arasındaki ilişkiler açısından görerek bilişsel düzenlemeyi dil dizgesinin dışında bıraktığını ifade eder. Bu görüşün aksine bilişsel anlambilim dilsel anlamı, kavramsal yapının bir yansıması olarak görür. Kavramsal yapı, bütün çeşitliliği ve zenginliği ile zihinsel temsilin doğası ve kuruluşunu ifade eder. Bilişsel dilbilim gibi bilişsel anlambilim de bir kuram olmaktan çok zihin ve zihnin somutlaştırılmış deneyimler ve kültür ile ilişkisini inceleyen bir yaklaşımı temsil eder (Evans & Green, 2006, s. 153-157).

Evans ve Green, bilişsel anlambilimin yol gösterici ilkeleri olarak kabul edilen dört temel varsayımından söz ederler. Bu ilkeler genelleme bağlılığı ve bilişsel bağlılığın neticeleri olarak görülebilir:

1. Kavramsal yapı somutlaştırılmıştır (somutlaştırılmış biliş tezi):

Bilişsel anlambilimcilerin temel ilgi alanı kavramsal yapı ile duyusal deneyimin dış dünyası arasındaki doğal ilişkileri araştırmaktır. Diğer bir deyişle bilişsel anlambilimciler insan doğasının dış dünya ile olan etkileşimini ve dış dünyaya olan farkındalığını keşfetmeyi ve deneyimlediği dış dünya ile uyumlu bir kavramsal yapı kuramı oluşturmayı amaçlar. Kavramsal düzenlemeyi fiziksel dünya ile olan etkileşimine dayanarak açıklamak amacıyla ortaya çıkan fikirlerden biri *somutlaştırılmış biliş tezi*dir. Bu tez kavramsal düzenlemenin doğasının bedensel deneyimlerden kaynaklandığını, böylece kavramsal yapıyı anlamlı kılan şeyin bir bölümünün bedensel deneyimler olduğunu savunur (Evans, 2006, s. 157).

Evans ve Green, kavramsal yapının bedensel deneyimlere dayalı olarak somutlaştırılmasını kapsayıcı imaj şema örneği ile açıklar. "Doğrudan dış dünyaya ilişkin gözlemlerimiz ve günlük etkileşimlerimizden kaynaklanan görece soyut bir kavramsal simgeleme" biçiminde tanımlanan imaj şemalar, dış dünya ile etkileşimimiz sayesinde edindiğimiz duyusal ve algısal deneyimlere dayanır (Evans, 2007, s. 106). Diğer imaj şemalar gibi kapsayıcı imaj şemanın da çıkış noktası bedendir. Kendi bedenlerimizi kapsayıcılar ya da kapsayıcıların içindeki varlıklar olarak algılarız (Lakoff, 1987, s. 202).

Lakoff ve Johnson'un (1980a, s. 32) verdiği "Şu an sorunun *dışındayız*.", "Komadan *çıkıyor*.", "Depresyona *girdi*." gibi örneklerde kapsayıcı imaj şema

metaforik olarak sorun ve sağlıkla ilgili durumlar üzerine yansıtılmaktadır. Bu, DURUMLAR KAPSAYICILARDIR (MEKÂNLARDIR) metaforunu meydana getirir. Metaforik yansıtma fikrinin ardındaki şey bedensel deneyimlerin anlamlı yapısının, durumlar gibi daha soyut kavramsal alanları yapılandırmaya hizmet eden kapsayıcı imaj şema gibi somut kavramları meydana getirmesidir. Kavramsal yapı bu suretle somutlaştırılır (Evans & Green, 2006, s. 157).

2. Anlamsal yapı kavramsal yapıdır:

Bu ilke dilin dış dünyadaki nesnelerden çok konuşurun zihnindeki kavramlara göndermede bulunduğunu iddia eder. Diğer bir deyişle anlamsal yapı kavramlarla eşitlenebilir. Anlamsal yapı, sözcükler ile bağımlı biçimbirimler gibi diğer dilsel birimlerin uzlaşımsal olarak taşıdığı anlamları ifade eder. Sözcüklerin taşıdığı bu uzlaşımsal anlamlar dilsel ya da sözlüksel kavramlardır. Bunlar kavramsal yapının gerektirdiği uzlaşımsal biçimler olarak dilde kodlanır (Evans & Green, 2006, s. 158).

Anlamsal yapının kavramsal yapı ile eşitlenebileceği iddiası bu iki yapının özdeş olduğu anlamına gelmez. Bilişsel dilbilimciler sözcüklerin taşıdığı anlamın yalnızca olası kavramların bir bölümünü yansıttığını iddia eder. Dilde uzlaşımsal olarak kodlanmayan pek çok düşünce, fikir ve duygu vardır. Sözlüksel kavramlar dizisi, konuşurun zihnindeki bütün kavramlar dizisinin yalnızca ikincil bir dizisini, diğer bir deyişle alt kümesini oluşturur. Bu iddia dilin konuşurun zihnindeki kavramlardan başka bir şeyle ilgili olmadığını göstermez. Sahip olduğumuz kavramlar dış dünyadan bağımsız değildir. Bilişsel dilbilimciler kavramları "dış dünyayı anlamanın kaçınılmaz bir yolu" olarak görürler (Evans & Green, 2006, s. 158-160). Böylece, dış dünya ile sahip olduğumuz kavramlar arasında iki yönlü bir ilişkiden söz edilebilir. Dış dünyaya ilişkin deneyimlerimiz sahip olduğumuz kavramları büyük oranda şekillendirirken, sahip olduğumuz kavramlar da dış dünyayı anlama biçimimizi şekillendirir.

3. Anlam gösterimi ansiklopediktir:

Bilişsel anlambilimin üçüncü ilkesi anlamsal yapının doğası gereği ansiklopedik olduğunu savunur. Bu ilkeye göre, sözcükler sözlüklerde yer alan belirli anlamları yansıtmaktan çok "özel bir kavram ya da kavramsal alanla ilgili geniş bilgi havuzlarının erişim noktası" olarak hizmet ederler. Sözcüklerin taşıdığı ansiklopedik anlamlar sözlüksel bilgiden daha geniş ve karmaşık bir bilgi yapısına sahiptir. Bu durum sözcüklerin belirli uzlaşımsal anlamları olmadığı anlamına gelmez ancak aynı sözcüğün çeşitli bağlamlarda farklı anlamlar ifade edebileceğini gösterir (Evans & Green, 2006, s. 160-161).

4. Anlam kuruluşu kavramlaştırmadır:

Bu ilke, dilin kendisinin anlamları kodlamadığını ancak dilsel birimlerin anlam kuruluşunun 'yönlendirici'leri olduğunu kabul eder. Bu görüşe göre anlam, kavramsal düzeyde yapılandırılır. Anlam kuruluşu, kavramsal işlemlerin düzenlenmesi ve art alan bilgisinin temini için yönlendirici olarak hizmet gören dilsel birimler vasıtasıyla, devimsel bir süreç olan kavramlaştırma ile eşitlenir. Bu, anlamın kesintili bir yapı olmaktan çok bir süreç olduğu sonucunu doğurur. Sweetser (1999), anlam kuruluşunun ansiklopedik bilgiden yararlandığını, kavramsal yapı ve düzenlemenin farklı görünümlerine ilişkin çıkarımsal izlemler içerdiğini ifade eder (Evans & Green, 2006, s. 162).

Evans ve Green, anlam kuruluşunun kavramsal doğasını Taylor'un *Cognitive Grammar* (2002) adlı çalışmasında yer verdiği "Bill Clinton Fransa'da olsaydı, Monica Lewinsky ile olan ilişkisinden zarar görmezdi." örneğiyle açıklar:

> Bu tür cümleler *karşıolgusal* olarak adlandırılır çünkü gerçeğe karşı olan bir senaryo çizerler. Bu cümle bizi eski ABD başkanı Bill Clinton'un Fransa başkanı olduğu ve eski Beyaz Saray çalışanı Monica Lewinsky'nin de Fransa'da bulunduğu bir senaryo tasarlamaya yönlendirir. Bu ikilinin ilişkileri ABD'de bir skandal yaratmıştı ancak bu senaryo bağlamında Bill Clinton'un Monica Lewinsky ile olan evlilik dışı ilişkisinden politik anlamda zarar görmeyeceği savunulmaktadır. Gilles Fauconnier ve Mark Turner'e göre (2002) bu tür anlamlara ulaşmamız için karmaşık kavramsal beceriler gerekir. Bu kavramsal beceriler bilinçli bir farkındalık olmaksızın, söylem içerisinde saniye saniye süregelen anlam kuruluşu tarafından gerçekleştirilir.
>
> Kavramsal Harmanlama Kuramı olarak da adlandırılan bu görüşe göre bu cümle bizi Clinton'un ABD başkanı, Lewinsky'nin onun asistanı ve ortaya çıktığında skandalla sonuçlanan bir ilişkilerinin olduğu bir zihinsel alan, bir gerçeklik alanı kurmaya yönlendirir. Aynı zamanda başkanların evlilik dışı ilişkilerinin hoş görülebilir olduğu Fransız kültürü bilgisi ile birlikte bir Fransa başkanını içeren ikinci bir gerçeklik alanı kurarız. Üçüncü bir harmanlama alanı ise Clinton ve Lewinsky'nin ilişkilerinin ortaya çıktığı ancak skandalla sonuçlanmadığı bir alandır. Bu üç harmanlama alanıyla ilgili kavramsal haritalamalar nedeniyle gerçeklik alanları ya da özgün girdilerle ilgili daha fazla şey anlamaya başlarız. Politikacılar ile çalışanları arasındaki evlilik dışı ilişkilerle ilgili olan kültürel ve etik duyarlılıkların ABD ve Fransa'da tamamen farklı olduğunu öğreniriz. Bu anlam yeni bir karşıolgusal senaryo yaratmak için birleşen farklı gerçeklik tabanlı senaryolar arasındaki karmaşık haritalama işlemleri temelinde yapılandırılır. Böylece harmanlama alanı ansiklopedik bilgi ile ulaşılmayan karşıolgusal yeni bir anlam meydana getirir. Bu yeni anlam Lewinsky ile olan ilişkisine rağmen skandaldan kurtulan bir Fransa başkanı olarak Clinton'a dayanır (Evans, 2006, s. 162-163).

Gärdenfors, ifadelerin anlamının zihinsel olduğu görüşünün bilişsel anlambilimin ana fikrini oluşturduğunu belirtir. Bilişsel anlambilimde anlam, dilsel

ifadelerden bilişsel yapılara doğru bir haritalama olarak görülür. Dilin kendisi bilişsel yapının bir parçasıdır ve bağımsız bir varlık değildir. Bilişsel anlambilim, cümle anlamından çok sözlüksel anlam üzerinde durur. Gärdenfors, bilişsel anlambilimin dayandığı temel ilkeleri şöyle sıralar:

1. Anlam bir bilişsel model içerisindeki kavramlaştırmadır (olası dış dünyada doğruluk koşulları yoktur):

Bilişsel anlambilimin temel savı "Anlam kafanın içindedir." olarak ifade edilir. Başka bir deyişle bir dilsel anlam, dilsel ifadelerden zihinsel varlıklara bir haritalama olarak görülür. Bu bilişsel yaklaşım, bir ifadenin anlamını belirlemek için doğruluk koşullarına gereksinim olduğunu savunan pek çok anlambilim kuramı ile çatışır. İfadelerin doğruluğu ikincildir çünkü doğruluk zihinsel yapı ile dış dünya arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Bilişsel anlambilimde ise anlam dil ile zihin arasındaki ilişkilerle ilgilidir, kısacası anlam doğruluktan önce gelir (Gärdenfors, 1999, s. 20-21). Bu ilke Evans & Green'in (2006, s. 158) 2. ilke olarak ifade ettiği "Anlamsal yapı kavramsal yapıdır." ile örtüşmektedir.

2. Bilişsel modeller temelde algısal olarak belirlenir (anlam algıdan bağımsız değildir).

Kafamızın içindeki bilişsel yapılar, algısal düzeneklerimize bağlı olduğu için anlamın en azından kısmen algısal bir temele dayalı olduğu kabul edilir. Bu görüş anlamı algıyla ilgisi olmayan, dil ve dış dünya arasındaki bir haritalama olarak gören geleneksel gerçekçi anlambilim kuramlarıyla çatışır. Bilişsel anlambilimin temel varsayımlarından biri de belleğimizde algıları saklama biçimimizin sözcükleri saklama biçimimizle aynı olduğudur. Gördüğümüz ve duyduğumuz şeyle ilgili konuşabiliriz. Okuduğumuz ya da duyduğumuz şeyle ilgili zihinsel ya da gerçek anlamda bir resim oluşturabiliriz. Bu durum, görsel betimleme biçimleri ile dilsel kodlar arasında dönüşüm yapabildiğimiz anlamına gelir (Gärdenfors, 1999, s. 21-22).

3. Anlam unsurları bir dizgenin kurallarına göre oluşabilen simgelere değil uzamsal ya da topolojik nesnelere dayanır.

Bilişsel anlambilimde zihinsel yapılar dilsel ifadelerin anlamına uygulanır, kavramsal yapıyı zihnin dışında bir şeye dönüştürmek için başka bir basamak yoktur. Anlamı yansıtmak için kullanılan kavramsal şemalar, sözdizimsel bir yapısı olan simgesel bir dizge olmak yerine geometrik ya da uzamsal yapılara dayanır (Gärdenfors, 1999, s. 22).

Bu ilke zihinsel yapıları uzamsal kavramlar açısından algılamamızla ilgilidir. Gärdenfors, bilişsel anlambilimin geometrik yapısını betimlemek için *kavramsal uzam [conceptual space]* kavramını önerir. Bir kavramsal uzam bir dizi *nitelik boyutu*ndan *[quality dimensions]* oluşur. *Renk, yükselti, derece, ağırlık* ve *mekânın üç boyutu* nitelik boyutlarının örnekleridir. Bazı boyutlar duyularımızla yakından ilişkilidir ancak duyusal olmayan soyut nitelik boyutları da vardır. Her nitelik boyutunun belirli ölçüsel ya da topolojik bir yapısı olduğu varsayılır. Örneğin *zaman*ı gerçek sayıların oluşturduğu eş biçimli bir çizgi üzerindeki tek boyutlu bir yapı olarak algılarız. Benzer biçimde *ağırlık* da eş biçimli bir yarı doğru üzerinde pozitif sayılar içeren, sıfır noktası bulunan tek boyutlu bir kavram olarak algılanır (Gärdenfors, 1999, s. 22).

Renk, yükseklik ve *uzay* gibi nitelik boyutları doğuştan ve sinir sistemimizle bütünleşik gibi görünmektedir. Yeni kavramlar öğrenmek genellikle kavramsal uzamı yeni nitelik boyutlarıyla genişletmeyi gerektirir. İnsan yapımı olan nesneleri betimlemek için kullanılan işlevsel özellikler bunun bir örneği olabilir. Bazı boyutlar kültüre bağlıdır. Örneğin bizim doğrusal zaman algımızın aksine bazı kültürlerde zaman algısı döngüseldir[3], yani dünya aynı zaman noktasına döner (Gärdenfors, 1999, s. 22-23).

4. Bilişsel modeller temelde önermesel değil imaj şematiktir.

Gärdenfors, imaj şemanın bilişsel anlambilimdeki en önemli yapı olduğunu ifade eder. İmaj şemalar doğal olarak uzamsal bir yapıya sahiptir. Lakoff (1987) ve Johnson (1987) kapsayıcı, kaynak-yol-hedef gibi imaj şemaların anlamın en temel taşıyıcıları olduğunu ve pek çok imaj şemanın devinduyumsal deneyimlerle yakından ilişkili olduğunu ifade ederler (Gärdenfors, 1999, s. 23).

5. Anlam, sözdizimine göre birincildir ve kısmen onu belirler (sözdizimi anlamdan bağımsız olarak betimlenemez).

Bu görüş Chomsky'e dayalı geleneksel dilbilim anlayışını reddeder. Chomsky'e göre dil bilgisi, kuralların dilsel ifadelerin anlamından bağımsız olduğu bir kurallar dizgesi ile betimlenebilir. Anlam, dil bilgisinin kurallar dizgesine eklenen ikincil bir bağımsız özellik olarak görülür (Gärdenfors, 1999, s. 24).

---

[3] İlk Çağ ve Orta Çağ boyunca döngüsel zaman anlayışı egemen olmuştur. Bu, insanın doğadan tam olarak ayrılmadığı bir zaman anlayışıdır. Eski Mısırlılar, Sümerler ve Eski Yunanlılarda zaman döngüseldir. Çizgisel zaman anlayışının başlangıcı tek Tanrılı dinlerin ortaya çıkışına dayanır. Kutsal kitapların inişiyle birlikte, Tanrı için gerçekleştirilen eylemlerin durmadan tekrar edilmesi değil biriktirilmesi anlayışı kabul edilmiştir. İnsanoğlu doğadan koptukça, şehirleşme ve ticaret tarımın önüne geçmeye başladıkça çizgisel zaman anlayışı egemen olmaya başlamıştır. (Köroğlu, 1996, 3-9).

Bilişsel dilbilimde anlam birincil unsurdur. Anlam şemalarının yapısı bu şemayı yansıtmak için kullanılan olası dil bilgisi üzerine kısıtlamalar getirir. Anlamın dil bilgisini nasıl kısıtladığı 'zaman' örneği ile açıklanabilir. Zamanın doğrusal bir çizgi olarak algılandığı Batı kültüründe geçmiş, şimdi ve gelecek olmak üzere üç temel zamandan söz etmek anlamlıdır. Bu pek çok dilde dil bilgisel zamana yansır. Ancak zamanın döngüsel bir yapı olarak algılandığı ya da uzamsal bir yapı kazanmadığı kültürlerde gelecek ve geçmiş arasında bir ayrım yapmak anlamsızdır (Gärdenfors, 1999, s. 24).

6. Kavramlar gerekli ve yeterli koşullara dayanan Aristocu örnekleri izlemek yerine *ilk örnek [prototype]* etkilerini gösterir.

Kavramların felsefedeki klasik açıklaması Aristo'nun gerekli ve yeterli koşullar kuramına dayanır. Ancak bu kuram doğal dile uygulandığında sorunlarla karşılaşılır. Klasik kavramlar kuramının yarattığı sorunların sonucunda bilişsel psikoloji içerisinde İlk Örnek Kuramı geliştirilmiş ve bilişsel anlambilimde kavramların ilk örnek etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Buna göre bir kavram genellikle imaj şema biçiminde temsil edilir ve bu tür şemalar aynı kavramların çeşitlemelerini gösterir (Gärdenfors, 1999, s. 25).

Rosch'un (1973; 1975a; 1975b; 1978 vd.) geliştirmiş olduğu *İlk Örnek Kuramı [Prototype Theory]*, insan zihninin varlıkları nasıl ulamlaştırdığı ile ilgilenir. Aristo mantığına dayanan ulamlaştırma görüşü, bir ulamın eşit sayılan, belirli ayırt edici özellikleri olan iki ya da daha fazla unsurdan oluştuğunu varsayar. Örneğin mobilya gibi bir ulam birbirine eşit değerdeki unsurlardan oluşur. Bu ulamı oluşturan koltuk, sandalye, tabure gibi unsurların birbirine eş değerde olduğu kabul edilir. Rosch ise bir ulamın sınırlarının eşit olmadığı ve ulamı oluşturan unsurların hepsinin söz konusu ulamı eşit derecede temsil etmediği görüşündedir. Ulamı oluşturan unsurlar bir sıradüzene sahiptir. Ulamların temsil niteliği en yüksek unsurları ilk örnek olarak kabul edilir. Ulamı oluşturan diğer unsurların temsil niteliği kademeli olarak azalır. Rosch, üst, temel ve alt olmak üzere üç ulamlaştırma düzeyinden söz eder. Örneğin mobilya bir üst düzey ulamıdır; sandalye bir temel düzey ulamı, tabure ise bir alt düzey ulamıdır. Rosch, yaptığı çeşitli deneylerde temel düzey ulamlarının temsil gücü yüksek unsurlar olduğundan dilsel olarak daha çabuk öğrenildiğini ve daha kolay akılda kaldığını göstermektedir (Rosch, 1975a; Rosch, Mervis, Gray, Johnson & Boyes-Braem, 1976; Mervis & Rosch, 1981).

1.5. Klasik Metafor Kuramlarının Gelişimi

Aristocu geleneğe göre metafor, "bir şeye uygun olmayan bir adın uygulanması" (Erdem, 2003, s. 12-13) olarak kabul edilir ve "günlük dilin dışında" (Nuessel, 2006, c. 4, s. 446) görülür. Aristo, *Poetika*'da metafordan şöyle söz eder: *"Mecaz (metaphoria)* bir sözcüğe, kendi özel anlamının dışında bir anlam verilmesidir. Bu da, (1) cinsin anlamının türe verilmesi, (2) türün anlamının cinse verilmesi yahut (3) bir türün anlamının başka bir türe verilmesiyle yahut da son olarak (4) bir orantıya göre olur" (Aristoteles, çeviri, 2004, 21:4). Aristo'nun bu metafor görüşü *Karşılaştırma Kuramı [Comparison Theory]* olarak anılır (Nuessel, 2006, s. 446) çünkü Aristo, sözünü ettiği orantıyı "A, B'dir" ya da "A, B gibidir" türünden bir karşılaştırmaya göre kurar (Ricoeur, 2007, s. 63). Karşılaştırma kuramına çok yakın olan başka bir görüş de "A yerine B" biçiminde özetlenebilecek *Yerine Koyma Kuram*ıdır *[Substitution Theory]* (Nuessel, 2006, c. 4, s. 450).

Vico, dil gelişimi ve dünyaya ilişkin bilgilerimizi nasıl edindiğimiz konusundaki görüşlerini anlattığı *The New Science* (1744) adlı eserinde düşünce ve onun dışa vurumu olan konuşmanın doğal olarak metaforik olduğunu belirtir. Vico, metaforla ilgili görüşlerini "… bütün dillerde cansız varlıklarla ilgili ifadelerin büyük bölümü insan bedeni ve uzuvları ile duyu ve tutkuları aracılığıyla metafor tarafından biçimlenir." sözleriyle ifade eder (Nuessel, 2006, c. 4, s. 449).

Richards, metaforun yapısına ilişkin görüşlerini anlattığı *The Philosophy of Rhetoric* (1936) adlı eserinde metaforun bilim dili de dahil olmak üzere dilin tamamına yayıldığını, dolayısıyla düz-mecazlı anlatım ayrımının olmadığını, mecazlı dil kullanımıyla süslenen temel bir günlük dil olduğunu savunur. Düşüncenin metaforik olduğunu belirtir. Bu bakımdan "George Lakoff ve savunucularının benimsediği metafor kuramının işaretçisi sayılır". Richards, bu eserinde *Etkileşim Kuramı*nı *[Interaction Theory]* sunar. Metaforun *mahiyet [tenor], araç [vehicle]* ve *zemin [ground]* olarak adlandırdığı üç parçasından söz eder. Bir metafordaki bilinmeyen kısım ya da konu Richards'ın oluşturduğu üçlü yapıda *mahiyet*e denk gelir. *Araç*, konuyu yorumlayan kısmı; *zemin* ise *mahiyet* ve *arac*ın etkileşiminden doğan mevcut anlamı temsil eder (Nuessel, 2006, c. 4, s. 449-450).

Richards'ın bu kuramsal modeli, Aristo'nun metaforu birbirinden farklı iki unsurun karşılaştırması (A, B'dir) ya da birinin ötekinin yerine koyulması (A yerine B) olarak kabul eden görüşüne dayanır. Richards'ın modeli bir etkileşim alanı öngörmesi

ile Aristo'nun görüşünden ayrılır. Etkileşim modelinde de, metaforun birbirinden ayrı iki unsuru bulunur ancak burada yeni bir anlamın oluşturulduğu bir ortak özellik alanı vardır. Bu ortak özellik alanı (A (X) B) olarak yapılandırılabilir. Bu modelde A, metaforun mahiyeti (konu) ya da bilinmeyen kısmıdır. B, tanıdık bir nesne ya da kavram olan araçtır. X ise mahiyet (A) ve aracın (B) birleşiminden doğan zemin ya da anlamdır. "John bir faredir." cümlesi bizi bir insan olan John'un özellikleri ve davranışları ile bir hayvan olan fareninkiler arasında bir karşılaştırma yapmaya yönlendirir. İnsan ve hayvan açıkça farklı varlıklardır ancak canlılık, sinsilik, kirlilik gibi ortak özellikleri taşıdıkları benzerlik alanları olabilir. Yeni anlamlar bu alanlarda oluşturulur. Böylece *John* mahiyet ya da konu, *fare* araçtır. Zemin ise metaforun anlamıdır, örneğin burada John aşağılık bir insan olarak kavramlaşabilir. Burada A (mahiyet/konu) ve B (araç) bileşenleri daha önce var olmayan yeni bir anlam oluşturan bir etkileşimden sorumludur. Richards metafora ilişkin çalışmalarında "etkileşim" terimini kullanmasına rağmen bu terim daha çok, onun yaygınlaşmasını sağlayan Max Black ile anılır (Nuessel, 2006, c. 4, s. 449-450).

Black, *Metaphor* (1955) adlı makalesinde Etkileşim Kuramına dayalı farklı bir görüş sunar. Black'in etkileşim görüşü şu yedi iddiaya bağlıdır:

> (1) Bir metaforik ifadenin temel ve yardımcı olmak üzere iki unsuru vardır.
> (2) Bu unsurlar genellikle varlıklardan ziyade *varlıkların sistemi* olarak kabul edilir.
> (3) Metafor, temel unsurun, yardımcı unsurun özellikleri ile ilgili sezdirimler sistemine uygulanması ile çalışır.
> (4) Bu sezdirimler genellikle yardımcı unsur ile ilgili klişelerden oluşur ancak bazı durumlarda yazar tarafından doğaçlama olarak kurulan olağan dışı sezdirimlerden oluşabilir.
> (5) Metafor, yardımcı unsura uygulanan temel unsurun özelliklerini, bu unsurla ilgili ifadeleri içerecek biçimde seçer, vurgular, baskılar ve düzenler.
> (6) Bu, metaforik ifade olarak aynı aile ya da sisteme bağlı sözcüklerdeki anlam değişimlerini içerir, bu değişimlerden bazıları her zaman olmasa da metaforik aktarımlar olabilir. (İkincil metaforlar daha az vurgulanır.)
> (7) Genel olarak, zorunlu anlam değişimlerini sağlayan tek bir zemin yoktur - neden bazı metaforların işlerlik kazandığını bazılarının ise kullanılmadığını açıklayan genel bir sebep yoktur (Black, 1955, s. 291-292).

Yerine koyma ve karşılaştırmaya dayalı metaforlar çekiciliğinin, canlılığının ya da kıvraklığının bir kısmını kaybederek de olsa bilişsel bir içerik kaybı olmaksızın düz anlatımlı ifadelere çevrilebilir. Ancak etkileşim metaforları dönüştürülemez. Bu metaforların çalışma şekli okuyucunun bir sezdirimler sistemini, bir başka alandaki seçme, vurgulama ve düzenleme ilişkileri için bir araç olarak kullanmasını gerektirir.

Yardımcı unsurun, temel unsurun iç yüzünü anlamak için kullanımı her iki unsurla ilgili eş zamanlı farkındalık gerektiren kendine özgü entelektüel bir işlemdir ancak iki unsur arasındaki herhangi bir karşılaştırmaya indirgenemez (Black, 1955, s. 293).

Ricoeur, *The Rule of Metaphor* (*La Métaphore Vive*, 1975) adlı çalışmasında Aristocu geleneğin metaforla ilgili genel kabullerini tartışır (Ricoeur, 2004). Ricoeur, *Yorum Teorisi: Söylem ve Artı Anlam* (2007) (*Interpretation Theory: Discourse and the Surplus of Meaning*, 1976) adlı eserinde metaforu taşıyan şeyin ifadenin iki zıt yorumu arasındaki çatışma olduğunu belirtir. Ricoeur'a göre metafor kendi başına değil, ancak bir yorumda ve bir yorum vasıtasıyla var olur. "Metaforik yorum, anlamlı bir çelişkide kendini imha eden lafzî bir yorumu varsayar. Metafor lafzî olarak yorumlanan metaforik ifadedeki belirli bir tutarsızlığa bir tür karşılık olarak ortaya çıkar" (Ricoeur, 2007, s. 66).

1.6. Kavramsal Metafor Kuramı

Çağdaş Metafor Kuramı [Contemporary Theory of Metaphor] olarak da adlandırılan *Kavramsal Metafor Kuramının [Conceptual Metaphor Theory]* çatısı ilk olarak George Lakoff ve Mark Johnson'un 1980'de yazdıkları *Metaphors We Live By* adlı çalışmalarında oluşturuldu ve sonraki yayınlarla geliştirildi. Evans ve Green, kuramın temel dayanağını, "metaforun yalnızca dilin biçemsel bir özelliği olmadığı, düşüncenin kendisinin temelde doğası gereği metaforik olduğu" biçiminde ifade eder. Bu görüşe göre kavramsal yapı, alanlar arası haritalamalara ya da kavramsal alanlar arasındaki örtüşmelere göre düzenlenir (Evans & Green, 2006, s. 286).

Bilişsel dilbilimde metafor "farklı kavramsal alanlar arasında bulunan haritalamaları ya da örtüşmeleri içeren bir kavramsal bağdaştırma biçimi" olarak tanımlanır (Evans, 2007, s. 136). "Kavramsal metaforlar çoğunlukla iki farklı kavramsal alanın görünümlerine ilişkin bir dizi kavramsal haritalamadan oluşur. Bu tarz haritalamaların amacı kaynak alandaki yapıyı, hedef alan üzerine aktararak bir kavramsal alanda yapılandırma sağlamaktır. Bu, hedefe uygulanan kaynak içerisinde bulunan unsurlara ilişkin çıkarımlar yapmaya olanak sağlar. Bu nedenle kavramsal metaforlar düşünmenin temel ve zorunlu bir elemanı olarak kabul edilir" (Evans, 2007, s. 136).

Kövecses, bilişsel dilbilimde metaforu "bir kavramsal alanın başka bir kavramsal alan bakımından anlaşılması" biçiminde tanımlar. Bunun örnekleri, yaşamın

ve aşkın yolculuk bakımından, tartışmanın savaş bakımından, kuramların binalar bakımından, düşüncelerin yiyecekler bakımından, sosyal örgütlerin bitkiler bakımından vb. anlaşılmasını ve üzerinde konuşulmasını içerir. Kavramsal metafora katılan iki kavramsal alanın özel adları vardır. Bir kavramsal alanın metaforik ifadelerle anlaşılmasını sağlayan alan 'kaynak alan'dır; bu yolla anlaşılan alan ise 'hedef alan'dır. Böylece yaşam, tartışma, aşk, kuram, düşünceler, sosyal örgütler vd. hedef alanlardır; yolculuk, savaş, bina, yiyecekler, bitkiler vd. ise kaynak alanlardır. Kövecses buradan hareketle, kavramsal metaforun kısaca A KAVRAMSAL ALANI B KAVRAMSAL ALANIDIR biçiminde ifade edilebileceğini belirtir (Kövecses, 2010, s. 4). Lakoff ve Johnson ise kavramsal haritalamaları HEDEF ALAN KAYNAK ALANDIR biçiminde adlandırırlar (Lakoff & Johnson, 1993, s. 206).

"Klasik dil kuramlarında metafor düşüncenin değil, dilin bir parçası olarak görülmüştür. Metaforun, günlük olağan dilin dışında, edebiyat dilinde, özellikle şiir dilinde ortaya çıktığı kabul edilmiştir" (Lakoff, 1993, s. 202). Lakoff, *The Contemporary Theory of Metaphor* adlı makalesinde, edebiyat dilinde kullanılan metaforların da günlük dilde kullanılanlar gibi, yalnızca dilin değil aynı zamanda düşüncenin ürünü olduğunu kabul eder ve metaforu "kavramsal alanlar arasındaki haritalamalar" biçiminde tanımlar. Lakoff'a göre metafor, dünyayı kavramlaştırmamızın olağan bir yolu, temel ve zorunlu bir parçasıdır (Lakoff, 1993, s. 202-208). "Metafor, soyut kavramları anlamamıza ve soyut düşünmemize aracı olan temel yapıdır" (Lakoff, 1993, s. 244). Aşk, öfke gibi metaforik olarak anlaşılmasına alıştığımız duygusal kavramların yanında, kavramsal sistemimizdeki zaman, nicelik, durum, değişim, eylem, neden, amaç, araç, kiplik ve hatta ulam gibi en temel kavramların pek çoğu metafor aracılığıyla anlaşılmaktadır (Lakoff, 1993, s. 212).

Klasik metafor anlayışının metaforu anlatımı süslemeye yarayan, kavramsal boyutu olmayan dilsel bir görüngü olarak ele alması, bu anlayışın çağdaş metafor anlayışından ayrıldığı en önemli noktalardan biridir (Kövecses, 2010, s. 78). Kavramsal Metafor Kuramının en temel varsayımı, metaforun yalnızca dilin değil aynı zamanda düşüncenin bir ürünü olduğudur. Metafor, doğası gereği temelde dilsel olmaktan çok kavramsaldır. Metaforik dil, kavramsal metaforun dildeki yansımasıdır (Lakoff, 1993, s. 244). Lakoff, metaforun düşünce sisteminin bir parçası olduğu görüşünü Reddy'e dayandırır (Lakoff, 1993, s. 203). Reddy, *The Conduit Metaphor* adlı makalesinde düşüncenin sözcüklerin içerisinde bulunduğunu ve iletişim yoluyla aktarıldığını belirtir. Düşüncenin sözcükler yoluyla taşınmasını *kanal metaforu [conduit metaphor]* ile

açıklayan Reddy, bu metaforun çıkış noktasının düşünce olduğunu kabul eder (Reddy, 1993, s. 183).

Lakoff, metaforların yalnızca dilsel ifadelerden ibaret olmadığını göstermek için AŞK YOLCULUKTUR örneğini kullanır. Bu metaforu oluşturan şey yalnızca dilsel bir ifade değil, kavramsal alanlar arasındaki varlıksal haritalamadır. Lakoff bu durumu "Eğer metaforlar yalnızca dilsel ifadeler olsalardı farklı dilsel ifadelerin farklı metaforlar olmasını beklerdik. Böylece *'Çıkmaz bir yola girdik.'* ifadesi bir metafor olurdu; *'Artık geri dönüş yok.'* ifadesi başka bir metafor; *'Evlilikleri sallantıda.'* ifadesi ise başka bir metafor olurdu. Buna benzer düzinelerce örnek olabilir ancak biz burada düzinelerce farklı metafor görmüyoruz. Burada aşkın yolculuk olarak kavramlaştığı tek bir metafor vardır. Haritalama, aşkın yolculuk olarak nasıl kavramlaştığını açıkça gösterir." sözleriyle açıklar (Lakoff, 1993, s. 209). "Haritalama uzlaşımsaldır yani kavramsal sistemimizin değişmez bir parçasıdır, aşk ilişkilerini kavramlaştırmamızın uzlaşımsal yollarından biridir" (Lakoff, 1993, s. 208). Kavram sistemimizde uzlaşımsal olarak bulunan AŞK YOLCULUKTUR haritalaması nedeniyle aşkı yolculuk aracılığıyla tanımlayan ifadeler kullanırız. Yeni ve imgesel kullanımların anlaşılabilmesi de AŞK YOLCULUKTUR metaforunun kavramsal sistemimizde önceden var olan metaforik örtüşmelerinin bir sonucudur (Lakoff, 1993, s. 210). Yu da, metaforik haritalamaların dilde kendilerini gösteren yapılar olmakla birlikte temelde kavramsal olduğunu ifade eder (Yu, 1998, s. 238). Bu bilgi ve tanımlardan yola çıkarak, metafor insanların kavramsal yapısında bulunan ve dilsel biçimlerle ifade edilebilen alanlar arası haritalamalar olarak kabul edilebilir.

Dilsel Metafor – Kavramsal Metafor

Metafor aslında kavramsal haritalama ve metaforik ifadeyi kapsayan bir terimdir ancak çağdaş metafor yazınında genellikle kavramsal haritalamaya göndermede bulunur, metaforik ifade ise haritalamayı yansıtan dilsel ifadeler için kullanılır. Böylece *kavramsal metafor* ve *metaforik ifade* terimleri birbirinden ayrı tutulur (Lakoff, 1993; Kövecses, 2010). Lakoff, böyle bir ayrıma gidilmesinin gereğini "bir görüngü olarak metafor, kavramsal haritalamaların ve dilsel ifadelerin her ikisini de içerir. Bunların ayrı tutulması önemlidir. Haritalamalar temel olduğu ve genellemeleri ifade ettiği için bizim esas ilgi alanımızdır, metafor terimini dilsel ifadelerden çok haritalamalar için kullanırız." ifadeleriyle açıklar (Lakoff, 1993, s. 209). Steen, bu farkı *dilsel metafor* ve *kavramsal metafor* terimleriyle ifade eder. Dilsel metaforlar, kavramsal metaforların pek

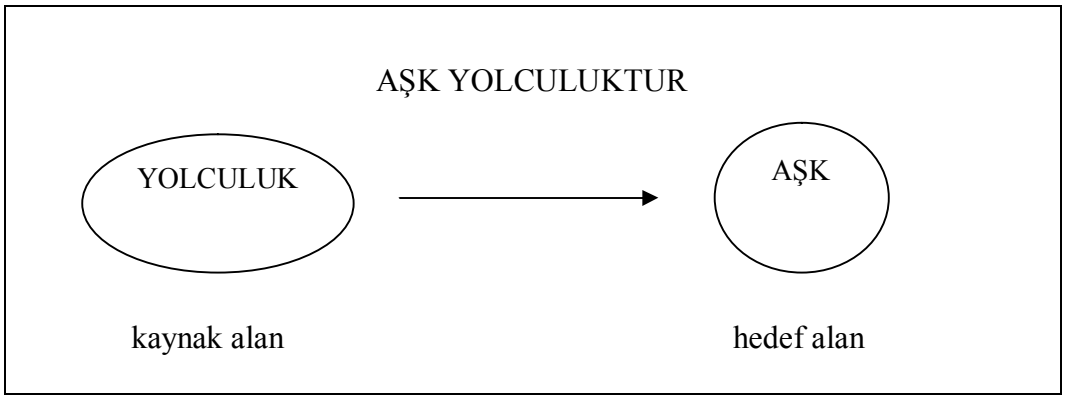
çok farklı şekilde ifadeye dökülmüş biçimleri olarak görülebilir. Dilsel metafor, kavramsal metafordan şöyle ayrılır: Dilsel metafor "Kafam *durdu*." örneğindeki gibi herhangi bir dilsel veri olarak sunulurken, kavramsal metafor ya da dilsel metaforun kavramsal yapısı ZİHİN MAKİNEDİR'deki gibi büyük harflerle gösterilir (Steen, 2007, s. 8). Böylece "Kafam *durdu*." metaforik bir dilsel ifade iken, ZİHİN MAKİNEDİR haritalamanın adı olarak kavramsal metaforu oluşturur.

Lakoff ve Johnson, haritalamanın kendisi ile haritalamanın adını birbirinden ayırmak için bazı anımsatıcılar kullanırlar. Bu anımsatıcılar metaforu HEDEF ALAN KAYNAK ALANDIR biçiminde özetleyebilecek kalıp ifade tarzlarıdır. Örneğin *'Bu ilişki hiçbir yere gitmiyor.', 'Evliliğimiz sallantıda.', 'Yollarımızı ayırmak zorunda kalabiliriz.'* (Lakoff, 1993, s. 206) gibi ifadelerde görülen, aşkın yolculuk olarak kavramlaştığı bir metafordan söz edildiğinde haritalamayı niteleyen bir dizi kavramsal örtüşmeyi anlatmak üzere AŞK YOLCULUKTUR gibi bir anımsatıcı kullanılır. Haritalamanın, yani metaforun adı AŞK YOLCULUKTUR olur (Lakoff, 1993, s. 207). Metaforik haritalama, bir kaynak alandaki varlıklarla bir hedef alandaki varlıklar arasındaki uzlaşıma dayalı varlıksal örtüşmeler dizisidir (Lakoff, 1993, s. 245). Varlıksal örtüşmeler, bilgisel örtüşmeleri niteler. Varlıksal örtüşmeler, kaynaktan hedefe haritalanan varlıklara göndermede bulunurken; bilgisel örtüşmeler metaforik gerektirimleri ya da çıkarımları biçimlendiren, kaynaktan hedefe aktarılan bilgiye göndermede bulunur. Bunlar kaynak alandan hedef alana aktarılan zengin bir günlük bilgi içerir. Bu bilgi açıkça belirtilmez ancak haritalamalardan çıkarılabilir ve hedef alanı daha iyi anlamamıza yardım eder (Papadoudi, 2010, s. 25). Örneğin YOLCULUK OLARAK AŞK haritalaması, yolculukla ilgili bilgiyi aşkla ilgili bilgi üzerine haritalayarak bilgisel örtüşmeleri tanımlayan bir varlıksal örtüşmeler dizisidir. Bu tür örtüşmeler, yolculuk düşüncesiyle ilgili bilgiyi kullanarak aşkı anlamamıza olanak sağlar. Yolculuk olarak aşk haritalamasını yansıtan *"Çıkmaza girdik"* ifadesini düşünelim. Aşk ilişkisinin yolculuk açısından anlaşılmasını sağlayan bu haritalamada âşıklar yolcularla örtüşür, aşk ilişkisi araçla örtüşür, âşıkların ortak amaçları onların yolculuktaki ortak varış yeriyle örtüşür, ilişkideki zorluklar yolculuktaki engellerle örtüşür. Bu nedenle, bir metafora AŞK YOLCULUKTUR gibi bir anımsatıcı aracılığıyla göndermede bulunulduğunda, böyle bir dizi örtüşmeye de göndermede bulunulmuş olur. AŞK YOLCULUKTUR metaforunu oluşturan örtüşmeler, yolculuk kaynak alanını, aşk hedef alanı üzerine haritalar (Lakoff, 1993, s. 207-208).

AŞK YOLCULUKTUR metaforunu oluşturan AŞK ve YOLCULUK alanları arasındaki haritalamanın yönü aşağıdaki gibi bir şema ile gösterilebilir:

Şekil 1

Metaforik Haritalamanın Yönü

Şekil 1'de görüldüğü üzere kavramsal metaforda haritalama kaynak alandan hedef alana doğru yapılır. Böylece AŞK YOLCULUKTUR gibi bir metaforda yolculuk alanını oluşturan yolcular, araç, varış yeri, yolculuktaki engeller gibi unsurlar aşk hedef alanını oluşturan âşıklar, aşk ilişkisi, ortak amaçlar ve yolculuktaki zorluklar üzerine haritalanır. Haritalama, kaynak alan ve hedef alan arasındaki örtüşmeler dizisinin oluşturduğu kavramsal ilişkilere göndermede bulunur. Bu noktada, *haritalama [mapping]* teriminin kendisinin de metaforik olduğuna dikkat çekmek yerinde olur.

Metaforun deneyimsel tabanı

Klasik görüşte, metafor önceden var olan bir benzerlik temeline dayandırılır ancak benzerlikle açıklanamayacak pek çok metaforik ifade vardır. Kövecses "besinleri *hazmetmek*" ile "fikirleri *hazmetmek*" arasında ya da gerçek anlamlı olarak kullanılan "Bir *yere gitmiyoruz."* ile metaforik olarak kullanılan "Bu ilişki bir *yere gitmiyor."* ifadeleri arasında önceden var olan bir benzerlik ilişkisi kurmanın mümkün olmadığını belirtir (Kövecses, 2010, s. 78). Kavramsal Metafor Kuramı, metaforun deneyimsel bir tabanı olduğunu kabul eder. Buna göre metaforik haritalamalar nedensiz değildir ancak insanın dış dünya ile olan ilişkisinden kaynaklanan bedensel ve kültürel deneyimler ile günlük bilgilere dayalıdır (Lakoff, 1993, s. 245). Yalnızca edebiyat dilinin değil, gündelik dilin, gündelik düşünme ve hareket etme tarzının bir parçası olan metaforlar aynı zamanda kültürel temellere veya kişisel deneyimlere dayalıdır. Kavram sistemimizin büyük bir kısmı metaforik olarak yapıya kavuşur. Pek çok kavram, diğer

kavramlara göre anlaşılır. Bu bakımdan Lakoff ve Johnson, metaforik kavramları birlikte yaşadığımız kavramlar olarak değerlendirirler (Lakoff & Johnson, 1980b, s. 475; Lakoff & Johnson, 2005, s. 25-28).

Lakoff, metaforun deneyimsel tabanını ÇOK OLAN YUKARIDADIR örneği ile açıklar. Gündelik hayatta sıvı dökülen bir kapta seviyenin yükseldiğini görmek ya da üst üste bir şeyler eklenen bir yığının yükseldiğini görmek gibi deneyimler, nicelik ve dikeylik alanları arasında yukarı kavramının çok ile, aşağı kavramının ise az ile örtüştüğü kavramsal bir bağıntı kurmamıza dayanak sağlar. Böylece Kavramsal Metafor Kuramı, metaforların deneyim temeline dayandığını kabul eder (Lakoff, 1993, s. 240).

Deneyimsel tabanlar metaforları güdüler, önceden bildirmez. Bu nedenle bütün insanların ÇOK ve YUKARI arasında bir örtüşme deneyimlemiş olmasına rağmen her dilin bir ÇOK OLAN YUKARIDADIR metaforu olmayabilir. Bu deneyimsel tabanın yaptığı şey, hiçbir dilin ters olan AZ OLAN YUKARIDADIR metaforuna sahip olmayacağını öngörmektir. Aynı zamanda bu metaforun bulunmadığı bir dilin konuşurunun, bu metaforu onun tersinden çok daha kolay öğrenebileceğini öngörür (Lakoff, 1993, s. 241).

Metaforun deneyimsel tabanının varlığı, kuramın temel düşüncesi olan metaforun yalnızca dilin değil aynı zamanda düşüncenin bir ürünü olduğu varsayımını da açıklar. Kavramsal yapı dilsel anlamı içerdiği için, dilsel yapı kavramsal yapıyı geniş ölçüde yansıtır. Lakoff, metaforik haritalamaların dilde gerçekleşmesine rağmen temelde kavramsal olduğunu ifade eder. Kavram sistemimizde bir kavramsal alan öteki aracılığıyla bu nedenle anlaşılabilir. Bununla birlikte kavram sistemimizin bir bölümü metaforik değildir; metaforik kavrayış, metaforik olmayan kavrayışa dayanır (Lakoff, 1993, s. 244).

Hedef ve Kaynak Alanlar Arasındaki İlişki

Hedef alan ile kaynak alan arasındaki ilişki birbirine özgü değildir. Bir dilde var olan bir hedef alan, uzlaşımsal olarak birden fazla kaynak alan ile birleşebilir. Kövecses bu durumu *hedef aralığı [range of target]* (Kövecses, 2005, s. 122) olarak adlandırırken, Goatly *çeşitlendirme [diversification]* (Goatly, 2007, s. 197) terimini kullanır. Örneğin tartışma hedef alanı yolculuk, bina, kapsayıcı ya da savaş kaynak alanları açısından anlaşılabilir. Böylece TARTIŞMA YOLCULUKTUR, TARTIŞMA BİNADIR, TARTIŞMA KAPSAYICIDIR, TARTIŞMA SAVAŞTIR gibi metaforlardan söz edilebilir. Sahip olduğumuz kavramların birbirinden farklı

görünümleri vardır ve metaforlar bu farklı görünümlere değinir. Bu nedenle tek bir kaynak alan, bir hedef alanı betimlemek için yeterli olmayabilir (Kövecses, 2010, s. 135). İncelenen Özbekçe metinlerde görülen ZAMAN KAPSAYICIDIR, ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR ve ZAMAN DEĞERLİ BİR METADIR metaforları hedef aralığı kavramına örnek oluşturur.

Hedef aralığı kavramının tersi olarak, bir kaynak alan birden fazla hedef alanla nitelenebilir. Örneğin savaş kaynak alanı yalnızca tartışma değil aşk hedef alanına da uygulanabilir. Benzer biçimde bina kaynak alanı kuram, ilişki, iş yaşamı gibi farklı hedef alanlara uygulanabilir. Böylece KURAMLAR BİNALARDIR, İLİŞKİLER BİNALARDIR, İŞ YAŞAMI BİNADIR gibi metaforlardan söz edilebilir. Kövecses bu durumu *kaynağın etki alanı [scope of source]* (Kövecses, 2005, s. 122-123; 2010, s. 136) olarak adlandırırken, Goatly *çok değerlilik [multivalency]* (Goatly, 2007, s. 164) olarak adlandırır. Hedef aralığı ve kaynağın etki alanı olarak anılan kavramlar bir dilde görülebileceği gibi farklı kültürleri yansıtan iki dil arasında da görülebilir. Bu kavramlar farklı dillerde söz konusu olduğunda kültürler arası çeşitlenmenin bir görünümünü oluşturur (Kövecses, 2005, s. 68-79). İncelenen Özbekçe metinlerde görülen DUYGU (VAHŞİ) HAYVANDIR ile İNSAN HAYVANDIR metaforları kaynak alanlarının aynı olması bakımından kaynağın etki alanını örnekler.

Metaforik Gerektirimler

Metaforik haritalamalar, hedef ve kaynak alanın birbiriyle örtüşen belirli görünümleri arasında gerçekleşir. Kavramsal metaforda, görece daha soyut bir kavram olan hedef alan, daha somut bir kaynak alan açısından anlaşılır. Bu durum kaynak alanlara ilişkin daha geniş bir bilgiye sahip olduğumuzu gösterir. Pek çok metaforda kaynak alandan hedef alana oldukça zengin bir bilgi haritalanır. Bir kaynak alana ait zengin bilgi bir hedef alana haritalandığında, bu haritalamayı niteleyen metaforik gerektirimlerden söz edilir. Metaforik gerektirimler, haritalamaya yansıyan ve yansımayan kaynak alan bilgisinin tamamını içerir. Örneğin TARTIŞMA YOLCULUKTUR metaforunu düşünelim. Yolun esas unsur olduğu bu metaforda yol, tartışmanın seyri ile örtüşür. Bununla birlikte yolculuğun yol boyutu ile ilişkisi olmayan bilgilerimiz de vardır ancak bu bilgiler haritalamada açıkça belirtilmez. Konu dışı kabul edilen bu bilgi kendisini metaforik gerektirimlerde gösterir (Kövecses, 2010, s. 122). Metaforik gerektirimler, haritalamada belirtilmemiş olan kaynak alan görünümlerine

ilişkin oldukça detaylı bilgi sağlayabilirler. Böylece metaforik haritalamalar, metaforik gerektirim olarak adlandırılan zengin çıkarımlar taşıyabilirler (Evans, 2007, s. 139).

Genellikle kaynak alan bilgisinin yalnızca bir kısmı hedef alana aktarılır ancak bazı durumlarda kaynak alan bilgisinin neredeyse tamamının hedefe haritalandığı görülebilir. Örneğin ÖFKE BİR KAP İÇERİSİNDEKİ SICAK SIVIDIR metaforunu düşünelim. Bu metaforda kaynaktan hedefe aktarılan örtüşmeler dizisi aşağıdaki gibidir:

Fiziksel kapsayıcı → Öfkeli insan bedeni

Kapsayıcıdaki sıcak sıvı → Öfke

Sıvının sıcaklık derecesi → Öfkenin yoğunluğu

Sıcak sıvının yükselme nedeni → Öfkenin nedeni.

Bu metaforun yansıttığı örtüşmeler dizisi, kaynak alanın metaforik gerektirimlerinin neredeyse tamamının hedef alana haritalandığını göstermektedir (Kövecses, 2010, s. 123-124).

Metaforik Haritalamanın Kısmi Doğası

Kavramsal metaforlar, birbiriyle örtüşen bir dizi alanlar arası haritalamadan oluşur ancak kaynak alan bilgisinin tamamı hedef alana haritalanmaz yalnızca bir kısmı haritalanabilir. Bu nedenle kaynak ve hedef alan arasındaki haritalamalar bütüncül değil, kısmi bir nitelik gösterir. Kavramlar genellikle birbirinden farklı bir dizi görünümle nitelenir. Bir kaynak alan hedefe uygulandığında hedefin yalnızca bazı görünümleri odağa alınır. Bir metafor, hedef alan kavramının bir ya da birkaç görünümüne odaklandığında o görünümleri vurgulamış olur (Kövecses, 2010, s. 91-92). Diğer bir deyişle, kaynak alanın hedefe haritalanabilen görünümlerine odaklanılır, metaforla ilgisiz olan görünümleri ise odağın dışında bırakılır, yani gizlenir. Örneğin tartışma, savaş açısından kavramlaştırıldığında tartışmanın savaşla örtüşen görünümlerine odaklanılır. Bu durum metaforik kavramların, hedef alanın belirli görünümlerine ilişkin kısmi bir anlayış sağladığını ve diğerlerini gizlediğini gösterir. Burada önemli olan metaforik yapılandırmanın kısmi olmasıdır. Eğer bütüncül olsaydı bir kavram ötekine göre anlaşılmakla kalmaz, ötekinin aynısı olurdu. Lakoff ve Johnson bu odağa alma ve odağın dışında bırakma ilkesini *vurgulama [highlighting]* ve *gizleme [hiding]* olarak adlandırırlar (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 12-13).

Kövecses bir hedef alana uygulanabilen birden fazla kaynak alandan her birinin hedef alanın belirli bir özelliğini öne çıkarmasını *metaforik vurgulama [metaphorical highlighting]* olarak adlandırır. Metaforik vurgulamanın metaforik gizlemeyi

gerektirdiğini ifade eder. Bunu açıklamak için hedef alanı tartışma olan bir dizi metafor örneği verir:

TARTIŞMA KAPSAYICIDIR

Bu tartışmanın *içeriği* nedir?

TARTIŞMA YOLCULUKTUR

Tartışmanın *seyri* değişti.

TARTIŞMA SAVAŞTIR

Tartışmayı *kazandık*. O noktayı yeterince *savunamadım*.

TARTIŞMA BİNADIR

Bu tartışma için iyi bir *zeminimiz* var.

Yukarıdaki örneklerde her bir metaforda kaynak alan değişerek, hedef alanın farklı bir görünümüne odaklanır. Kapsayıcı metaforu tartışmanın içeriğine; yolculuk metaforu tartışmanın nasıl ilerlediğine; savaş metaforu tartışmanın denetimine; bina metaforu ise tartışmanın yapısı ve tarafların gücüne göndermede bulunur. Böylece her bir metafor tartışmanın belirli bir görünümünü vurgularken ötekileri gizler. Örneğin kapsayıcı metafor, tartışmanın içeriğini vurgularken gidişatı, denetimi, yapısı ve tarafların gücünü gizler. Tek bir kaynak alan bir hedef alanı kavramaya yetmeyeceği için vurgulama ve gizleme kaçınılmazdır (Kövecses, 2010, s. 92-94).

Kövecses, bir hedef alana uygulanan kaynak alan bilgisinin bir kısmının hedef alanda kullanılmasını ise *metaforik yararlanma [metaphorical utilization]* olarak adlandırır. Metaforik vurgulama hedef alanı, metaforik yararlanma kaynak alanı ilgilendiren bir kavramdır. Metaforik yararlanma, dil kullanıcılarının hedef alana uygulanan bir kaynak alanın yalnızca bazı görünümlerini kullanmasına göndermede bulunur. Diğer bir deyişle bir hedef alan için kullanılan belirli bir kaynak alan da kısmi olabilir. Kövecses metaforik yararlanma kavramını TARTIŞMA BİNADIR örneği ile açıklar. "Tartışma *sert* bir *zemin üzerine kurulu*."; "Fikirlerini *sağlam* gerçeklere *dayandırmalısın* yoksa *çökebilir*." gibi ifadelerde kaynak alanın hangi görünümlerinin tartışmayı anlamak için kullanıldığına baktığımızda binanın yapısı, sağlamlığı ve gücünün metaforik olarak tartışmayı anlatmak üzere kullanıldığını görürüz. Böylece kaynak alan bilgisinin yalnızca bir kısmı metaforik olarak kullanılır. Binaların odalarının, pencerelerinin, koridorlarının, bacalarının olması gibi bina kavramını yansıtan pek çok özellik tartışma alanına haritalanmaz (Kövecses, 2010, s. 93).

Metaforik haritalamanın kısmi doğası kaynak alanın hangi görünümlerinin hedef alana haritalanabileceğini de açıklar. Örneğin KURAMLAR BİNALARDIR

metaforunu düşünelim. Bu metaforun kaynak alanını oluşturan binaların odalar, kapılar, merdivenler, pencereler gibi pek çok unsurları vardır ancak kuram kavramını metaforik olarak yapıya kavuşturmak için kullanılan unsurlar binanın temeli ve kendisidir. Kaynak alan bilgisinin binanın temeli ve kendisini yansıtan görünümleri hedef alana haritalanır ancak diğer görünümleri haritalanmaz. Böylece binanın kendisi ve temeli bu metaforun yararlanılan kısmını oluşturur; pencereleri, kapıları, odaları, koridorları vb. ise yararlanılmayan kısmını oluşturur. Bu nedenle "Kuramını sağlam temellere dayandırıyor." gibi bir ifade kullanırız ancak "Kuramının binlerce küçük odası ve uzun, dolambaçlı koridorları var." gibi bir ifade kullanmayız (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 52-53).

Metaforik yararlanma ile ilgili bir diğer nokta da uzlaşımsallık ile ilgilidir. Kaynak alanın yaygın olarak kullanılan görünümleri uzlaşımsaldır. Uzlaşımsal olmayan şekilde düşündüğümüzde ve konuştuğumuzda kaynak alanın kullanılmayan kısımlarını kullanarak uzlaşımsal düşünce ve dil yapısını uzlaşımsal olmayan biçimde genişletebiliriz. Örneğin "Aşka *susamış*." uzlaşımsal bir metaforik ifadeyken "Öyle âşığım ki, *susuzluğumu nehirler gideremez*. [My love is such that *rivers cannot quench*]" (Anne Bradstreet, "To My Dear and Loving Husband") ifadesi AŞK GIDADIR metaforunun uzlaşımsal olmayan bir uzantısıdır (Kövecses, 2010, s. 94). Kaynak alanın kullanılmayan kısmının kullanılması uzlaşımsal metaforik ifadelerin yeni uzantılarını oluşturur.

Uzlaşımsallık

Uzlaşımsallık, bir metaforun günlük dilde sıradan insanlar tarafından günlük amaçlarla kullanımına göndermede bulunur. Bir metaforun uzlaşımsallığı, bir dilde ne kadar iyi anlaşıldığı ve dile ne ölçüde yerleştiği ile ilgili bir kavramdır. Uzlaşımsal metaforlar genel anlamda bir kültürün kavramsal sistemini yapılandıran, günlük dilde yaygın olarak kullanılan metaforlardır. Yeni ya da daha az uzlaşımsal olan metaforlar ise uzlaşımsal metaforların yorumlamaya dayalı ve genellikle edebî metinlerde görülen yaratıcı nitelikteki uzantılarıdır (Kövecses, 2010, s. 33-34; Papadoudi, 2010, s. 32). Bu kabul Kavramsal Metafor Kuramının ikinci önemli varsayımını oluşturur.

Lakoff, metaforun günlük doğal dilin merkezinde olduğunu ifade eder. Bu, metaforların büyük oranda uzlaşımsal olduğu anlamına gelir. *Günlük metaforlar [everyday metaphors]*, binlerce alanlar arası haritalamadan oluşan büyük bir sistemin parçalarıdır. *Yeni metaforlar [novel metaphors]* da bu sistemden yararlanır. Günlük

metaforlar sistemi, yeni metaforların anlaşılmasında merkezî rol oynar. Lakoff'a göre "kavramsal metaforların bu büyük sistemi, bizim en soyut kavramları da içeren günlük kavramsal sistemimizi yapılandıran ve büyük oranda günlük dilin altında yatan sistemdir" (Lakoff, 1993, s. 203-204). "Bir kavramsal sistem, o kavramsal sistemin yüksek düzeyde yapılandırılmış alt sistemini biçimlendiren binlerce uzlaşımsal metafor içerir. Uzlaşımsal kavramsal metafor sistemi çoğunlukla bilinç dışı ve kendiliğinden işler, bunun için dikkate değer bir güç kullanılmaz; dil sistemimiz ve kavramsal sistemimizin geri kalanı da öyledir" (Lakoff, 1993, s. 245).

Uzlaşımsallık hem kavramsal metaforları hem de dilsel metaforları ilgilendiren bir kavramdır. Uzlaşımsal kavramsal metaforlar, soyut alanlarla ilgili olarak düşünmenin ve anlamanın yerleşik yollarıdır. Uzlaşımsal metaforik ifadeler ise soyut alanlarla ilgili konuşmanın çok kullanılan hatta kalıplaşabilen yollarıdır. Böylece hem kavramsal hem de dilsel metaforlar az ya da çok uzlaşımsal olabilirler (Kövecses, 2010, s. 34). Lakoff ve Turner yeni metaforik ifadeler ve yeni kavramsal metaforları birbirinden ayırmak için *dilin ayrıksılığı [idiosyncracy of language]* ve *düşüncenin ayrıksılığı [idiosyncracy of thought]* terimlerini kullanırlar (Lakoff & Turner, 1989, s. 50). Papadoudi de yeni kavramsal metaforlar ile yeni metaforik ifadeleri ayırma gereksinimi duyar. Bu amaçla kavramsal metaforlar için *uzlaşımsal [conventional]* ve *yeni [novel]*; metaforik ifadeler için *yaygın [common]* ve *özgün [original]* terimlerini kullanır (Papadoudi, 2010, s. 36).

Lakoff, bir dilin yeni metaforlarını, imaj metaforları dışında, uzlaşımsal metaforların bir uzantısı olarak kabul eder. Uzlaşımsal haritalamalara dair var olan bilgimiz sayesinde yeni metaforları kolayca anlayabiliriz. Lakoff'un burada kastettiği yeni metaforik ifadelerdir. "Aşk otoyolunun hız şeridinde araba sürüyoruz" gibi yeni bir metaforik ifade AŞK YOLCULUKTUR uzlaşımsal metaforuna ilişkin önceden var olan metaforik örtüşmeler sayesinde hızlıca anlaşılır. Bu metafora ait örtüşmeler bizim kavramsal sistemimizin bir parçasıdır (Lakoff, 1993, s. 210). Böylece uzlaşımsal kavramsal metafora bağlı bir ifade uzlaşımsal ya da yeni olabilir. Bu durumu şu iki örnekle açıklayabiliriz: "Hayata bir adım önde başladı." (Kövecses, 2010, s. 35) cümlesi YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunu uzlaşımsal yollarla örnekler. Öte yandan, Yahya Kemal Beyatlı'nın *Sessiz Gemi* adlı şiirini düşünelim:

Sessiz Gemi

Artık demir almak günü gelmişse zamandan,

Meçhûle giden bir gemi kalkar bu limandan.
Hiç yolcusu yokmuş gibi sessizce alır yol;
Sallanmaz o kalkışta ne mendil ne de bir kol.
Rıhtımda kalanlar bu seyâhatten elemli,
Günlerce siyâh ufka bakar gözleri nemli.
Bîçâre gönüller! Ne giden son gemidir bu!
Hicranlı hayâtın ne de son mâtemidir bu!
Dünyâda sevilmiş ve seven nâfile bekler;
Bilmez ki giden sevgililer dönmiyecekler.
Bir çok gidenin her biri memnun ki yerinden,
Bir çok seneler geçti; dönen yok seferinden (Beyatlı, 1974, s. 89).

Her iki örnek de YAŞAM YOLCULUKTUR uzlaşımsal kavramsal metaforunu yansıtmasına rağmen Yahya Kemal daha az uzlaşımsal olan metaforik ifadeler kullanır. YAŞAM YOLCULUKTUR metaforu bir bitiş noktasına sahiptir. Bu bitiş noktası ölümün varış noktasıdır. Böylece ölüm de kendi içerisinde varış noktası olan bir yolculuk barındırabilir (Lakoff & Turner, 1989, s. 3-4). Yahya Kemal, *Sessiz Gemi* şiirinde ölümü bir deniz yolculuğu olarak kavramlaştırır. Daha az uzlaşımsal metaforik ifadeler aracılığı ile yapılan bu kavramlaştırma YAŞAM YOLCULUKTUR uzlaşımsal metaforunun bir örneklemesini oluşturur.

YAŞAM YOLCULUKTUR uzlaşımsal metaforu, Özbekçede de uzlaşımsal ya da daha az uzlaşımsal yollarla ifade edilebilir. Örneğin "Hech qachon hayot ortga qaytmagan. Hammavaqt *oldinga qarab ketavergan*. 'Hiçbir zaman hayat geriye dönmüyor. Her zaman *önüne bakarak yürüyeceksin*.'" (U, 163) cümlesinde yolculuk metaforu *ketmoq* "gitmek, yürümek" gibi bir eylem aracılığı ile, uzlaşımsal yollarla ifade edilir. Bu örnekte hayat bir kara yolculuğu olarak kavramlaşır. Öte yandan "Hayot *to'lqini* ojizlarni *qirg'oqqa irg'itib tashlaydi*. *Oqimga qarshi suza olganlar*, *to'lqinni* egarlaganlargina ertangi kunga yetib keladi. 'Hayat *dalgası* zayıfları *sahile fırlatıp* atıyor. Sadece *akıntıya karşı yüzebilenler*, *dalgayı* eyerleyebilenler ertesi güne ulaşıyor.'" (U, 224) örneğinde ise *hayot to'lqini* "hayat dalgası", bu dalganın zayıfları *qirg'oqqa irg'itib tashlamoq* "sahile fırlatıp atma"sı gibi ifadeler aracılığı ile daha az uzlaşımsal bir yol kullanılarak hayat bir deniz yolculuğu olarak kavramlaşır. Özbekistan coğrafyasında yaşayan insanların günlük deneyimleri dikkate alındığında kara yolculuğunun deniz yolculuğundan daha olağan olduğu söylenebilir. Özbekçede hayatın

kara yolculuğu açısından anlaşılmasını sağlayan metaforik ifadelerin daha uzlaşımsal olmasında bu deneyimin etkisi olduğunu söylemek mümkündür.

YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunu yansıtan bu örnekler yeni metaforik ifadelerin edebiyat dilinde daha yaygın olduğu görüşünü destekler görünmektedir. Ancak yeni metaforik ifadeler yalnızca sanat alanında bulunmaz. Spor yazarları, politikacılar, şarkı sözü yazarları gibi bu alanın dışında kalan pek çok dil kullanıcısı da uzlaşımsal kavramsal metaforlara dayalı yeni metaforik ifadeler üretebilir (Kövecses, 2010, s. 35).

Uzlaşımsal bir kavramsal metaforu yansıtan yeni ifadeler bulmak görece kolaydır ancak belirli bir hedef alana ait yeni kavramsal metaforlar bulmak oldukça zordur. Örneğin aşk hedef alanı uzlaşımsal olarak yolculuk, ateş, fiziksel birlik, delilik, hastalık, oyun gibi çeşitli kaynak alanlar açısından anlaşılabilir. Pek çok insan aşkı metaforik olarak bu alanlar açısından anlamakta ve ifade etmektedir. Bunlardan farklı bir kaynak alan kullanıldığını söylemek güçtür (Kövecses, 2010, s. 36). Lakoff ve Turner'a göre uzlaşımsal metaforlar uzlaşımsal ve yeni ifadelerle betimlenebilir ancak uzlaşımsal olmayan düşüncenin, uzlaşımsal olmayan bir dil kullanımını [şiir dili gibi] gerektirdiği varsayılarak, yeni metaforlar yalnızca yeni ifadelerle betimlenebilir (Lakoff & Turner, 1989, s. 50). Papadoudi (2010) ve Semino (2008) bu düşünceye katılmaz. Semino, bir uzlaşımsal ifadenin farklı bir bağlama aktarıldığında, bulunduğu yeni bağlamda yeni olarak kabul edileceğini ancak uzlaşımsallığını da bir ölçüde muhafaza edeceğini ifade eder (Semino, 2008, 53). Böylece uzlaşımsal ya da yeni metaforlar hem uzlaşımsal hem de yeni ifadeleri içerebilir (Papadoudi, 2010, s. 35).

İnsan deneyimleri uzlaşımsal düzeneklerin dışında kaldığında ya da insanlar deneyimlerini bu düzeneklerle uyumlu biçimde anlamlandıramadıklarında daha az uzlaşımsal olan kaynak alanlar kullanabilirler (Kövecses, 2010, s. 36). Lakoff ve Johnson bu duruma AŞK ORTAK ÇALIŞMAYA DAYALI BİR SANAT ESERİDİR örneğini verirler. Burada aşk hedef alanı yukarıda da söz edilen uzlaşımsal kaynak alanların dışında kalan bir alan olan ortak çalışmaya dayalı bir sanat eseri açısından anlaşılmaktadır. Bu metafor kaynak alanı delilik, hastalık, yolculuk gibi kavramlardan oluşan metaforlardan farklı olarak aşk ilişkisinin karşılıklı eyleme yönelik bir görünümünü vurgular (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 139-142).

Lakoff'a göre yeni metaforların bir türü de *imaj metaforları*dır *[image metaphors]*. İmaj metaforları, yalnızca bir imajı öteki üzerine haritalayan 'tek seferlik'

metaforlardır. Burada uzlaşımsal zihinsel imajların yaratıcı biçimde birleşmesi söz konusudur. Lakoff, imaj metaforlarını bir Hint şiiri ile örnekler:

Şimdi kadın nehirler
Gümüş balıkla kemerlendi
Âşık kadınlar gibi sakin hareket ederler
Şafakta sevgililerivle geçirdikleri geceden sonra
[Now women-rivers
belted with silver fish
move unhurried as women in love
at dawn after a night with their lovers] [Merwin & Masson, 1981, p. 71]

Burada bir Hint kadınının yavaş, kıvrımlı yürüyüşü imajı bir nehrin yavaş, kıvrılarak, parıldayarak akışı imajı üzerine haritalanmıştır. Bir balık sürüsünün parıldaması, kemerin parıldaması ile imgeleştirilmiştir (Lakoff, 1993, s. 229).

Yukarıdaki açıklamalardan hareketle bir metaforun uzlaşımsallık derecesini belirleme ve uzlaşımsal ya da yeni olarak sınıflandırma konusunda nesnel bir değerlendirme yapmak oldukça zordur. Charteris-Black'in belirttiği üzere bireylerin dil deneyimlerinin birbirinden farklı olması nedeniyle uzlaşımsal ve yeni metaforlar arasındaki sınır her zaman açık olmayabilir (Charteris-Black, 2004, s. 17). Yeni metaforlar konusu çeşitli şekillerde tartışılmıştır. Örneğin Tourangeau'a göre bir metafor üç şekilde yeni kabul edilebilir: Özgün bir biçimde ifade edildiğinde, kendisini oluşturan alanlara özgün bir bakış sağladığında ve iki alan arasındaki ilişkileri yeni bir biçimde sunduğunda (Tourangeau, 1982, s. 32). Bu tür bir tanımda özgün ve yeni ile kastedilenin ne olduğunun açık olmadığına değinen Papadoudi, Charteris-Black'in görüşüne katılarak uzlaşımsallık ve yenilik meselesinin bireysel dil kullanımının konusu olduğuna işaret eder (Papadoudi, 2010, s. 34).

Semino, uzlaşımsal ve yeni metaforlar ve metaforik ifadeler arasında daha genel bir ayrıma gider. Bir metaforik ifadenin ilgili metaforik anlamı sözlükte yer alıyorsa, o ifadeyi uzlaşımsal kabul eder. Bir metaforik ifadenin, ilgili metaforik anlamı o dilin sözlüklerinde yer almıyorsa o ifadeyi yeni olarak kabul eder. Uzlaşımsallık hem kavramsal metafor hem de metaforik ifade düzeyinde söz konusu olabilir (Semino, 2008, s. 18-19). Gerard Steen de metaforik anlamı sözlükte yer alan metaforik ifadeleri uzlaşımsal, yer almayanları ise yeni olarak kabul eder (Kişisel görüşme, Eylül 2014). Bu çalışmada da *O'zbek Tilining Izohli Lug'ati*'nde (2006-2008) metaforik anlamı yer alan ifadeler uzlaşımsal metaforik ifadeler olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte bazı

metaforik ifadelerin, incelenen metinlerde birden fazla kez kullanılmalarına karşın, O'TIL'de metaforik anlamları yer almamaktadır. Çalışmada, bu gibi metaforik ifadeler dile yayılmış olduğundan uzlaşımsal kabul edilmiştir. Öte yandan bir örneklem içerisinde bir kez kullanılan ve sözlükte metaforik anlamı bulunmayan ifadelerin yeni olduğu düşünülse de başka bir örneklemde aynı metaforik ifadeyle karşılaşma olasılığı vardır. Yeni metafor ve metaforik ifadelerin belirlenmesi çok daha geniş kapsamlı çalışmalar gerektirdiğinden bu çalışmada yeni yerine daha az uzlaşımsal metafor ve metaforik ifade kullanımları tercih edilmiştir. Böylece bu çalışmada *uzlaşımsal metafor* ve *uzlaşımsal metaforik ifade* terimleri ile *daha az uzlaşımsal metafor* ve *daha az uzlaşımsal metaforik ifade* terimleri kullanılmıştır.

Metafor Türleri

Lakoff ve Johnson, *Metaphors We Live By*'ın 1980 baskısında metaforları varlık, yapı ve yönelim metaforları olmak üzere üçe ayırdılar (Lakoff & Johnson, 1980a) ancak 2003'te yapılan ikinci baskının sonunda yer alan "Bazı Tashihler ve Açıklamalar" bölümünde bu ayrımın yapay olduğunu belirttiler. Lakoff ve Johnson, düzeltmelerinde bütün metaforların yapısal olduğunu; bütün metaforların varlık metaforu olduğunu ve birçok metaforun da yönelimsel olduğunu ifade ettiler (Lakoff ve Johnson, 2005, s. 296). Kövecses'e göre metaforları varlık, yapı ve yönelim olarak ayıran sınıflandırma biçimi, metaforların bilişsel işlevlerini yansıtır (Kövecses, 2010, s. 37).

Lakoff ve Johnson, varlık metaforlarını *şey [entity]* ve *töz [substance]* metaforları olarak değerlendirirler. Bu tür metaforlarda hedef alan durumundaki soyut kavram bir nesne, kap veya madde gibi görülür. Bu algılama tarzı soyut kavramların somutlaştırılmasını sağlar. Somut varlıklara ve maddelere ilişkin deneyimlerimiz soyut kavramların anlaşılması için bir zemin sağlar. Deneyimlerimizi bir kez varlıklar ya da maddeler olarak tanımladığımızda onlara göndermede bulunabiliriz, onları ulamlaştırabiliriz, sınıflandırabiliriz ve niceliklerini belirleyebiliriz, bu sayede onlar hakkında düşünebiliriz. ENFLASYON (SOMUT) BİR VARLIKTIR metaforunu yansıtan "Enflasyon *%5 oranında arttı*." ya da "Enflasyon beni *hasta ediyor*." gibi örnekler ile enflasyona göndermede bulunmak onu rakamlarla ifade etme, onu bir neden olarak görme hatta enflasyonu anladığımıza inanma olanağı sağlar. ZİHİN MAKİNEDİR metaforuna bağlı metaforik ifadeler de bu türden metaforlardır. Burada, soyut bir kavram olan zihin, makine ile somutlaştırılır. Aynı zamanda zihin metaforik olarak bir makinenin özelliklerini taşır. Örneğin *asabı bozulmak, kafası çalışmak, beyni*

durmak gibi deyimler ZİHİN MAKİNEDİR metaforunun görüldüğü metaforik ifadelerdir (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 25-26).

Varlık metaforları, hedef kavramlar için yapı metaforlarından daha az bilişsel yapılandırma sağlar. Varlık metaforlarının bilişsel işlevi, yalnızca soyut hedef kavramların genel ulamlarına yeni bir varlıksal konum getirmek ve yeni soyut varlıklara yol açmaktır. Burada kastedilen, deneyimlerimizi genel anlamda ne tür nesneler, maddeler ya da kapsayıcılar olduğunu tam olarak belirtmeksizin nesneler, maddeler ya da kapsayıcılar açısından algılamamızdır. Bu nesneler, maddeler ve kapsayıcılar ile ilgili bilgimiz sınırlı olduğundan hedef alanla ilgili daha çok şey anlamak için bu genel düzeyli ulamları kullanamayız. Soyut kavramlarla ilgili ayrıntılı bir yapı sağlamak yapı metaforlarının işidir (Kövecses, 2010, s. 38).

Yapı metaforlarında, anlatılmak istenen kavramın başka bir kavram kullanılarak yapıya kavuşturulması söz konusudur. Bu bakımdan yapı metaforları diğer metafor türlerinden daha geniş kapsamlı ve karmaşıktır. Varlık ve yönelim metaforları gibi yapı metaforları da deneyimlerimiz içerisindeki dizgesel bağıntılara dayanır ancak onlardan daha zengin ve detaylı bir kaynak sağlar. TARTIŞMA SAVAŞTIR metaforu bu türe örnektir. Böyle bir metaforda tartışmayı kavrama tarzımız kadar tartışma ve onu betimleme tarzımız da fiziksel mücadele ile ilgili deneyim ve bilgilerimize dayanır (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 61-63).

Yapı metaforlarında kaynak alan, hedef alan yapısı için oldukça zengin bir bilgi yapısı sağlar. Yapı metaforlarının bilişsel işlevi, konuşucuya A hedefini B kaynağının yapısı açısından anlama olanağı sağlamaktır. Örneğin zamanın hareket açısından anlaşıldığı metaforda, zaman kavramı hareket ve mekâna göre yapılandırılır. Bu metaforda zamanın geçişini fiziksel nesneler, onların bulunduğu mekânlar ve hareketleri gibi bazı temel unsurlar açısından anlarız. Zamanı bu biçimde anlamamızı sağlayan bir arka plan koşulundan söz edilebilir. Bu koşul şimdiki zamanın gözlemci ile aynı mekânda bulunmasıdır. Böylece "Zamanlar nesnelerdir; zamanın geçişi harekettir; gelecek zamanlar gözlemcinin önündedir, geçmiş zamanlar gözlemcinin arkasındadır; hareket eden ve sabit iki varlıktan hareketli olan gösterimsel merkezi oluşturur" haritalamalar dizisini elde ederiz. Bu haritalamalar zamanın geçişini yansıtan metaforik ifadeleri açıklamakla birlikte, zamanı kavramımıza ilişkin kapsamlı bir yapı sağlar (Kövecses, 2010, s. 37-38).

Yönelim metaforları bir kavramı ötekine göre yapıya kavuşturmak yerine bir kavram sistemini ötekine göre düzenler. Bir kavrama uzay ve mekân yönelimi veren bu

tür metaforlarda *içeri-dışarı, aşağı-yukarı, ileri-geri, merkez-çevre, ön-arka* gibi temel yönelimlerden yararlanılır. Bu yönelimler bedensel ve kültürel deneyimlere dayanır. Yukarı-aşağı, içeri-dışarı gibi yönelimler doğada fiziksel bir niteliğe sahip olsa da onlara dayalı olan yönelim metaforları kültürlere göre değişkenlik gösterebilir. Örneğin zaman bazı kültürlerde gözlemcinin önünde, bazılarında ise arkasında kavramlaşabilir. İngilizce, Çince (Yu, 1998, s. 99; Radden, 2003, s. 230), Türkçe ve Özbekçede gelecek zaman gözlemcinin önünde, geçmiş zaman gözlemcinin arkasındadır. Bolivya, Peru ve Şili'de konuşulan bir Kızılderili dili olan Aymara dili ile Toba, Taos, Jaqaru gibi bazı Güney Amerika yerli dilleri ve Eski Yunancada ise gelecek gözlemcinin arkasında, geçmiş önünde algılanır (Radden, 2011, s. 15). SAĞLIK YUKARIDADIR ve HASTALIK AŞAĞIDADIR metaforunu yansıtan *yatağa düşmek, elden ayaktan düşmek, ayağa kalkmak* gibi ifadelerdeki yukarı-aşağı yönelimleri hastalık ve sağlığa ilişkin fiziksel deneyimlerimizle örtüşür. Ciddi hastalıklar bizi fiziksel olarak yatıp uzanmaya zorlar, böylece aşağı yönelmiş oluruz (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 14-15).

Yönelim metaforları, hedef kavramlar için en az kavramsal yapı sağlayan metaforlardır. Bu metaforlar insanın uzaydaki temel yönelimlerine bağlı olarak meydana gelirler. Bilişsel işlevleri, kavram sistemimizde bağdaşık bir hedef kavramlar dizisi oluşturmaktır. Kövecses, yönelim terimi bedensel deneyimlere dayalı olduğundan bu adın metaforun bilişsel işlevini yeterince yansıtmadığı görüşündedir. Ona göre *bağdaşım metaforu [coherence metaphor]* daha uygun bir terimdir. Bağdaşıklık ise belirli hedef kavramların yukarı ya da onun tersi olarak aşağı gibi tek biçimli olarak kavramlaşma eğiliminde olmasına göndermede bulunur. ÇOK OLAN YUKARIDADIR, AZ OLAN AŞAĞIDADIR, SAĞLIK YUKARIDADIR, HASTALIK AŞAĞIDADIR gibi metaforlar bu tek biçimli bağdaştırmayı örnekler (Kövecses, 2010, s. 40).

Kültürel Değişkenlik

Metaforların evrenselliği ve çeşitlenmesi metafor ve kültür arasındaki etkileşimlere göndermede bulunur (Papadoudi, 2010, s. 38). Metaforik haritalamalar genelde çeşitlilik gösterir, bazıları evrensel nitelik gösterirken bazıları geniş bir alana yayılmıştır, bazıları ise kültüre özgü nitelik gösterir. Kavramsal sistemler zamanla değişebilirler ancak evrensel gibi görünen ya da en azından geniş bir alana yayılmış olan kavramsal metaforlar da vardır. Lakoff, olay yapısı metaforunu evrensellik özelliği en yüksek kavramsal metafor olarak değerlendirir (Lakoff, 1993, s. 245-249).

Bir metaforun evrensel olduğunu söylediğimizde dünyadaki bütün dillerde var olduğunu kabul etmiş oluruz. Bu bakımdan bir metaforun evrensel olduğunu iddia etmek oldukça güçtür. Lakoff, Kövecses gibi araştırmacılar da bir metaforu doğrudan evrensel olarak nitelemek yerine *yaygın, evrensel gibi görünen* (Lakoff, 1993) ya da *evrensele yakın* (Kövecses, 2000a) gibi ifadeler kullanırlar. Evrensele yakın ifadesi bir kavramlaştırmanın dünyadaki birbiriyle ilgisiz dillerde bulunabileceği anlamına gelir (Kövecses, 2000a, s. 37).

Kövecses, metaforların kültürler arasında ve kültür içi olmak üzere iki şekilde çeşitlendiğini ifade eder. Kültürler arası çeşitlenmenin biçimlerinden biri *eşleşik metaforlardır [congruent metaphors]*. Örneğin ÖFKELİ İNSAN BASINÇLI BİR KAPSAYICIDIR metaforunu düşünelim. Bu kavramsal metafor, evrensele yakın ve oldukça genel düzeyli bir metafordur. Kapsayıcının türü, basıncın nasıl ortaya çıktığı, kapsayıcının sıcak olup olmadığı, kapsayıcının içerisinde ne gibi bir madde (sıvı, madde ya da nesneler) bulunduğu, patlamanın ne sonuçlar doğurduğu gibi ayrıca belirtilebilecek pek çok detayı içermez. Bu metafor, içi ona sahip olan her bir kültür tarafından yukarıdaki gibi çeşitli detaylarla doldurulabilecek genel bir yapı oluşturur. Bu genel yapıya uygun olarak içi doldurulabilen metaforlar eşleşik metaforlar olarak adlandırılır. Kavramsal metaforlar genellikle çeşitli dil ve kültürlerde ortak olmakla birlikte farklılık, dilsel ifadelerin yansıttığı detaylarda ortaya çıkar. Örneğin bir dilde öfke genel olarak bedende bulunurken diğerinde kalpte de bulunabilir. Ya da bir dilde kalpte yalnızca sevgi bulunurken ötekinde öfke de bulunabilir. Öfkenin kalpte bulunabilmesi, ÖFKELİ İNSAN BASINÇLI BİR KAPSAYICIDIR metaforunu detaylandıran bir unsurdur. Bu durumda KALP ÖFKENİN KAPSAYICISIDIR özel düzey metaforundan söz edilir. Özel düzey metaforları, genel düzey metaforlarının onlarla aynı yapıyı sergileyen bir örneklemesini oluşturur (Kövecses, 2004, s. 264-265; 2005, s. 68-69).

Kültürler arasında metaforik çeşitlenmeyi sağlayan diğer durumlar şunlardır: *Almaşık metaforlar [alternative metaphors], öncelikli kavramlaştırma [preferential conceptualization]* ve *özgün metaforlar [unique metaphors]*. Almaşık metaforlar Kövecses'in hedef aralığı ve kaynağın etki alanı olarak adlandırdığı durumları içerir (Kövecses, 2005). Kavramsal metaforda, bir hedef alan birden fazla kaynak alan için kullanılabilir. Kövecses'in hedef aralığı olarak adlandırdığı bu durum, aynı hedef alan farklı dillerde birbirinden farklı kaynak alanlar için kullanıldığında kültürler arası çeşitlenmenin bir görünümünü oluşturur. Örneğin HAYAT hedef alanı pek çok dilde

MÜCADELE / SAVAŞ, SAHİP OLUNAN DEĞERLİ BİR VARLIK, OYUN ya da YOLCULUK olarak kavramlaşır ancak Tayland ve Laos'ta konuşulan bir dil olan Hmong dilinde kesilip kopabilen bir ip olarak kavramlaşır. Pek çok dilde hayatın ip açısından anlaşılması mevcut bir kavramlaştırma değildir (Kövecses, 2004, s. 264-265; 2005, s. 68-71). Bunun tersi olarak, bir kaynak alanın farklı dillerde birden fazla hedef alan üzerine haritalanması ile de kültürler arası çeşitlenme ortaya çıkabilir. Örneğin Batı dillerinde görülen KURAMLAR BİNALARDIR, İLİŞKİLER BİNALARDIR, İŞ YAŞAMI BİNADIR, ŞİRKET BİNADIR, EKONOMİK SİSTEMLER BİNALARDIR, HAYAT BİNADIR kavramsal metaforlarının hepsi diğer dillerde görülmeyebilir. Bina kaynak alanı, her dilde aynı hedef alanlar üzerine haritalanmayabilir. Kövecses'in kaynağın etki alanı olarak adlandırdığı bu durum dilden dile etki alanını daraltarak ya da genişleterek değişkenlik gösterebilir (Kövecses, 2005, s. 72-79).

Farklı dillerin konuşurları aynı hedef alanı farklı kaynak alanlar ile kullanma eğilimi gösterebilirler. Kövecses'in bir öğrencisinin Amerikan ve Macar konuşurlar üzerinde yaptığı bir çalışma Amerikalıların hayat hedef alanını sırasıyla sahip olunan değerli bir varlık, oyun, yolculuk, kapsayıcı, kumar, anlaşma, deney, sınav, savaş ve eğlence kaynak alanları açısından anladığını; Macarların ise sırasıyla savaş, anlaşma, yolculuk, hediye, olanak, bulmaca, labirent, oyun, özgürlük, meydan okuma kaynak alanları açısından anladığını göstermektedir. Bu aynı zamanda Amerikalı ve Macar konuşurların hayatla ilgili farklı kavramlara sahip olduğunu gösterir. Kövecses, farklı kültürleri yansıtan dillerin konuşurlarının kaynak alan seçimindeki bu eğilim farklarını öncelikli kavramlaştırma olarak adlandırır (Kövecses, 2005, s. 82-86). Kültürler arası çeşitlenmenin bir türünü oluşturan öncelikli kavramlaştırma, dillerde mevcut kaynak alanlarla değil, mevcut kaynak alanlar arasındaki tercih eğilimleri ile ilgili bir durumdur. Bu bakımdan hedef aralığı kavramından ayrılır.

Kövecses, özgün metaforları kültüre özgü metaforlar olarak kabul eder. Kültürel olarak özgün olan bir kavramsal metaforun hem kültüre özgü bir hedef alanı, hem de kültüre özgü bir kaynak alanı vardır. Bu durumun dünya dilleri ve kültürlerinde ne kadar yaygın olduğunu söylemek güçtür. Kövecses, uzlaşımsal kavramsal metaforların hem eşleşik hem almaşık hem de öncelikli kavramlaştırmaları içerdiğini, çeşitlenmenin çoğunlukla bu yollardan biri ile gerçekleştiğini belirtir. Bu, özgün metaforların bulunmadığı anlamına gelmez ancak bu metaforlar zihinde kolaylıkla ve doğal olarak ortaya çıkmaz. Bunun nedeni kaynak ve hedef alanlarımızın çoğunun uzlaşımsal kavram sistemimize sağlam bir şekilde yerleşmiş olması ile yeni kaynak ve hedef

alanlar arasında kolayca yeni kavramlaştırmalar yapılamamasıdır. Yeni bir kaynak ve yeni bir hedef alan kavramını metaforik bir ilişki ile bir araya getirmek oldukça zordur. Pek çok şair ve yaratıcı düşünür bile çoğu zaman aşk, hayat ve özgürlük gibi uzlaşımsal hedef alanları kullanır. Uzlaşımsal bir hedef alan için yeni bir kaynak alan kullanılması daha olası bir yoldur. Ne var ki, edebiyatta sıkça görülen bu durum hedef aralığı kavramı içerisinde değerlendirilir (Kövecses, 2005, s. 86-87).

Metaforlar farklı kültürleri yansıtan diller arasında çeşitlenme gösterebileceği gibi aynı kültür içerisinde de çeşitlenme gösterebilir. Kültür içi metaforik çeşitlenme toplum içindeki sosyal ve kültürel bölünmelere göre şekillenir. Metaforlar insan deneyimlerini yansıttığına göre, sosyal ve kültürel hayattaki bölünmelerin gerek kavramsal gerek dilsel metaforlarda çeşitlenmeye yol açması olağandır. Kövecses, kültür içi çeşitlenmenin sosyal, etnik, bölgesel, biçemsel ve alt kültürel boyutları olabileceğini ifade eder. Kültür içi çeşitlenmenin sosyal boyutu kadın ve erkek, genç ve yaşlı, orta sınıf ve işçi sınıfı gibi sosyal topluluklar arasındaki farkları içerir. Kadınların erkeklerden, gençlerin yaşlılardan ya da orta sınıfın işçi sınıfından farklı metaforlar kullanması kültür içi çeşitlenmenin sosyal boyutunu oluşturur. Metaforik kavramlaştırmanın etnik gruplara göre değişkenlik göstermesi, kültür içi çeşitlenmenin etnik boyutunu oluşturur. Bölgesel farklar da metafor çeşitlenmesine yol açabilir. Kültür içi çeşitlenmenin biçemsel boyutu bir konuya bağlı olarak izleyiciyi etkileme amacı taşıyan iletişimsel etmenlere dayanır. Örneğin politikacılar, markalar ya da spor kulüplerinin hedef kitleyi etkileme amacı ile kullandıkları farklı metaforlar kültür içi çeşitlenmeyi besleyebilir. Her toplum dinî, sanatsal, bilimsel ya da cinsiyete dayalı çeşitli alt kültürlere sahiptir. Alt kültürler genellikle kendilerini yaygın olan kültürden ayrı tanımlarlar ve kendilerine özgü kavramlaştırmalar ile farklı metaforlar geliştirebilirler (Kövecses 2005, s. 88-100).

Kalıtım sıradüzenleri

Metaforik haritalamalar genellikle alt basamaklardaki haritalamaların üsttekilerin yapısını devraldığı sıradüzenli bir yapıya sahiptir. Örneğin AŞK YOLCULUKTUR ve İŞ YAŞAMI YOLCULUKTUR metaforları YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunun yapısından yararlanır. Yaşamdaki önemli olaylar yaşamdaki genel olayların özel görünümlerini oluşturur ve yapısını devralırlar. Aşk ya da iş yaşamı da yaşamdaki olayların özel görünümleri olduğu için her iki metafor da YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunun kalıtsal yapısını devralır. YAŞAM

YOLCULUKTUR ise olay yapısı metaforunun yapısından yararlanarak onun bir alt görünümünü oluşturur (Lakoff, 1993, s. 222-223).

Olay yapısı metaforu olaylar, eylemler ve durumların mekân, hareket ya da güç açısından anlaşıldığı bir dizi metaforu niteleyen bir terimdir. Bu metaforda amaçlar varış yerleridir ve amaçlı eylem varış yerine doğru kendinden iradeli olan harekettir. Amaçlı yaşam uzun vadeli, amaçlı etkinliktir ve bu nedenle yolculuktur. Yaşamdaki amaçlar yolculuktaki varış yerleridir. Birinin yaşamdaki eylemleri kendiliğinden olan hareketlerdir ve eylemlerinin bütünü ilerlediği yoldur. Bir amaca ulaşmak için bir araç seçmek, varış yeri için bir yol seçmektir. Yaşamdaki zorluklar harekete karşı olan engellerdir. Dış olaylar, birinin yaşam amaçları yönündeki hareketini engelleyebilecek nitelikteki, hareket eden büyük nesnelerdir. YAŞAM YOLCULUKTUR metaforu, olay yapısı metaforunun bir alt görünümünü oluşturduğu ve onun yapısını kalıtsal olarak devraldığı için bütün bu örtüşmeleri kullanabilir. AŞK YOLCULUKTUR ve İŞ YAŞAMI YOLCULUKTUR metaforları da YAŞAM YOLCULUKTUR'un, dolayısı ile olay yapısı metaforunun yapısını devralırlar. Böylece örneğin zorlukların yolculuğun önündeki engeller olarak anlaşılması genel olarak yalnızca olaylarda değil, amaçlı yaşamda, aşk ilişkisinde ve iş yaşamında da söz konusu olur. Dillerde, sıradüzenin üst basamaklarında yer alan metaforlar alt basamaklarda yer alan metaforlara göre daha yaygındır. Bu nedenle yaşam, aşk ve iş yaşamına ilişkin metaforlar kültürel olarak daha kısıtlıyken, en üst basamakta yer alan olay yapısı metaforu çok yaygındır (Lakoff, 1993, s. 223-225).

İmaj Şema

İmaj şema [image schema], "doğrudan dış dünyaya ilişkin gözlemlerimiz ve günlük etkileşimlerimizden kaynaklanan görece soyut bir kavramsal simgeleme"yi temsil eder (Evans, 2007, s. 106). Oakley, imaj şemayı "uzamsal yapıyı kavramsal yapı üzerine haritalama amacıyla algısal deneyimin yoğunlaştırılmış olarak yeniden tanımlanması" biçiminde açıklar (Oakley, 2007, s. 215). Johnson ise "tekrar eden, algısal etkileşimlerimizi ve deneyimlerimize bir bütünlük ve yapı kazandıran devimsel izlenceleri yansıtan devingen bir yapı" olarak tanımlar (Johnson, 1987, s. xiv). İmaj şemalar, bir yanda soyut önermesel yapılar ve öte yanda belirli somut imajlar arasında yer alan zihinsel bir kuruluş olarak işlev görür (Johnson, 1987, s. 9). Yu'ya göre metaforik haritalamaların rastgele olmadığının ifade edilmesi, onların büyük ölçüde imaj şemalara dayandığı anlamına gelir (Yu, 1998, s. 23). Lakoff ve Johnson da kaynak

alanın imaj şema yapısının hedef alan hakkında akıl yürütmede kullanıldığını ifade eder (Lakoff ve Johnson, 2005, s. 285). İmaj şemalar, metaforik haritalamalarda kaynak alan olarak işlev görürler, bu bakımdan soyut düşünceye zemin hazırlarlar. İmaj şemaların önemi, bu metaforik haritalamalar için somut bir zemin hazırlıyor olmalarıdır (Evans, 2007, s. 107). Lakoff'a göre imaj şemalar, soyut düşünmenin bedensel deneyime dayalı düşünmeye ve somut alanlardan soyut alanlara metaforik yansıtmanın konusu olduğuna ilişkin kanıt sağlar (Lakoff, 1987, s. 275).

İmaj şemalar, duyusal ve algısal deneyimlere dayanır. Bu nedenle somutlaştırılmış deneyimlerden kaynaklanırlar (Evans, 2007, s. 107). Bu yapılar doğrudan anlamlıdır çünkü bedenin doğası ve çevremizdeki işleyiş biçimi nedeniyle doğrudan ve tekrar tekrar deneyimlenirler (Lakoff, 1987, s. 268). Örneğin yer çekimi, desteklenmeyen nesnelerin yere düşeceğini kesinleştirir; yere düşen nesneleri almak için yere eğiliriz; yere düşmüş olan nesneleri görmek için bir tek yöne, aşağıya doğru bakarız ve yukarıdaki nesneleri görmek için yukarıya doğru bakarız. Başka bir deyişle bedenimiz yer çekimine ilişkin bir deneyim edinmemizi ve dış dünya ile nasıl bir etkileşim içerisinde olduğumuzu anlamamızı sağlar. Johnson'a göre deneyimlerimizin bu görünüşü yukarı-aşağı imaj şemasını meydana getirmiştir. Gelişim psikoloğu Mandler'e göre imaj şemalar bedensel deneyimlerimiz aracılığı ile dış dünya ile olan etkileşimlerimizde görev aldığı için aynı zamanda gelişimseldir. İmaj şemalar, daha ayrıntılı sözlüksel kavramlar için de zemin sağlar. Örneğin 'kapsayıcı' imaj şema içeri, sınır ve dışarı yapısal elemanlarından oluşur: Bunlar bir 'kapsayıcı' için en alt seviyedeki gereksinimlerdir. Sözlüksel kavramların anlamının bir bölümü olan *dolu, boş, iç, dış* vb. gibi biçimler 'kapsayıcı' şemayla ilgilidir (Evans, 2007, s. 107).

Johnson, en çok kullanılan imaj şemaları şöyle sıralar: KAPSAYICI, DENGE, BASKI, TIKANIKLIK, KARŞI GÜÇ, BASKIYI KALDIRMA, OLANAK TANIMA, ÇEKİCİLİK, KÜTLE SAYIMI, YOL, BAĞLANTI, MERKEZ-ÇEVRE, DÖNGÜ, YAKIN-UZAK, ÖLÇEK, PARÇA-BÜTÜN, BİRLEŞME, AYRILMA, DOLU-BOŞ, EŞLEŞTİRME, ÜST ÜSTE KOYMA, YİNELEME, BAĞLANTI, SÜREÇ, YÜZEY, NESNE, TOPLAMA (Johnson, 1987, s. 126). Lakoff, ayrıca şunlardan söz eder: KAYNAK-YOL-HEDEF, YUKARI-AŞAĞI, ÖN-ARKA. Bu şemalar bizim uzamsal deneyimlerimizi yapılandırır (Lakoff, 1987, s. 283). Örneğin "kütüphaneye gitmek, kitap koleksiyonundan bir kitap seçmek, kitabı gözden geçirmek, ödünç verme masasına götürmek ve eve götürmek gibi sıradan bir etkinliği" (Oakley, 2007, s. 214)

düşünelim. Oakley, kütüphaneye gitme etkinliğinin uyduğu imaj şematik yapıyı şöyle açıklar:

> KAYNAK-YOL-HEDEF, KAPSAYICI, KOLEKSİYON, PARÇA-BÜTÜN, AKTARMA, YİNELEME. Kütüphane yolun sonudur. İçerisi ve dışarısı vardır ve böylece insanları ve nesneleri kapsayabilir. İçerisindeki nesneler aynı türden oldukları için kütüphane, parça ve bütün arasındaki karşıtlığı taşıyan koleksiyon kavramını kullanır. Fiziksel olarak koleksiyon içerisindeki nesnelerden birine sahip olmak AKTARMA şemasını kullanır ve bunun yinelenebilirliği ise YİNELEME şemasından yararlanır (Oakley, 2007, s. 217).

Lakoff, imaj şematik yapıyı bedensel deneyimimiz içerisinde kavramsal yapıyı meydana getiren kavram öncesi yapılardan biri olarak ele alır. İmaj şemalar doğrudan anlaşılan yapılara sahip kavramlar olmaları bakımından diğer kavramları metaforik olarak yapılandırmada kullanılırlar. Lakoff, imaj şemaların özelliklerini şöyle sıralar: a) deneyimlere yayılmışlardır b) yayılmış oldukları için iyi anlaşılırlar c) iyi yapılandırılmışlardır d) basit yapılıdırlar e) gelişimseldirler ve iyi sınırlandırılmışlardır. İmaj şemalar doğrudan anlamlı iken, fiziksel bir alandan soyut bir alana metaforik olarak yansıtılan imaj şematik yapılardan kaynaklanan soyut kavramlar ise dolaylı bir anlama sahiptir. Böylece soyut kavramsal yapılar, doğrudan anlamlı yapılarla olan sistematik ilişkileri açısından anlaşılırlar (Lakoff, 1987, s. 268-278).

İmaj şemalar, deneyimlerimizi kavram öncesi olarak yapılandırırlar ve barındırdıkları temel mantıkla birlikte soyut alanlara haritalanırlar. Bu bakımdan herhangi bir kaynak alandan hedef alana yapılan metaforik haritalamalar rastgele değildir ancak günlük bedensel deneyimlere bağlı yapılara dayalıdırlar ve onlar tarafından güdülenirler (Yu, 1998, s. 26). Bedensel deneyimlerimizi yapılandıran imaj şemalar aynı zamanda soyut alanlara ilişkin kavramlarımızı da yapılandırır. Böylece imaj şemalar bir yandan kendi başlarına doğrudan anlaşılabilen yapılardır, öte yandan diğer karmaşık kavramları metaforik olarak yapılandırmak için kullanılırlar (Lakoff, 1987, s. 283). Yukarı-aşağı, ön-arka gibi imaj şemalar uzamsal ilişkilere dayanırken; güç, kapsayıcı gibi imaj şemalar dış dünya ile olan etkileşimlerimize dayanır (Kövecses, 2010, s. 43).

Kaynak alanını yukarı-aşağı, merkez-çevre, kapsayıcı, güç gibi imaj şemaların oluşturduğu metaforlar *imaj şema metaforları [image-schema metaphors]* olarak da adlandırılır. İmaj şema metaforlarında bilginin kavramsal unsurları değil, imaj şemaların kavramsal unsurları kaynak alandan hedef alana haritalanır. İmaj şema metaforları kaynaktan hedefe görece daha az şey haritalar. Kaynak alanı imaj şema olmayan

metaforlar ise kavramlar hakkındaki temel bilgimize dayalıdır. Bu tür metaforlarda bazı temel unsurların oluşturduğu temel bilgi yapıları hedef alandan kaynak alana haritalanır (Kövecses, 2010, s. 42)

1.7. Diğer Yaklaşımlar

Ana Metaforlar

Grady'nin (1997) önerdiği *Ana Metafor Kuramı [Primary Metaphor Theory]*, metaforik haritalamaların yapısına ilişkin birtakım sorunlara çözüm getiren yeni bir yaklaşım olarak kabul edilir. Kuramın en temel varsayımı *ana metafor [primary metaphor]* ve *birleşik metafor [compound metaphor]* olmak üzere iki metafor türünü kabul etmesidir. Ana metaforlar kurucu nitelik gösterirken birleşik metaforlar, ana metaforların bir bilişsel birleştirme sürecinden geçerek birleşmesinden oluşur. Grady'nin yaklaşımını, Lakoff ve Johnson'un Kavramsal Metafor Kuramından ayıran iddiası ana metaforların, uzlaşımsal olarak doğrudan deneyimlenmeleri ve algılanmaları bakımından eşit ölçüde temel olan kavramları birleştirmesidir. Bu, Grady'nin bir metaforik alanlar arası haritalamada hedef ve kaynak alanlar arasındaki ayrımın soyut kavram-somut kavram karşıtlığı ile ilgili olduğu görüşünü reddettiği anlamına gelir. Onun yerine Ana Metafor Kuramı, hedef ve kaynak alanlar arasındaki ayrımın, bir kavramın ne kadar soyut olduğu ya da ne kadar açık betimlendiği ile değil öznellik derecesi ile ilgili olduğunu savunur (Evans, 2007, s. 168).

Ana metafor, Ana Metafor Kuramının kurucu düzeydeki temel unsurudur. Bir ana metafor, kavramsal metaforun aksine kavramlar dizisinden çok, iki ayrı kavram arasındaki haritalamayı içerir. Ancak kavramsal metaforda olduğu gibi ana metafor da farklı alanlara ait farklı kavramlarla ilgilidir. Böylece bir ana metafor basit bir alanlar arası haritalama içerir (Evans, 2007, s. 166). Örneğin NEDENLER GÜÇLERDİR, DEĞİŞİM HAREKETTİR, BİLMEK GÖRMEKTİR metaforları, birer ana metafor olarak kabul edilir (Steen, 2007, s. 41). Ana Metafor Kuramında bir birleşik metafor daha basit düzeydeki ana metaforların birleşiminden oluşur. Bir ana metafor farklı alanlara ait iki basit kavramla ilgiliyken birleşik metaforlar deneyimin bütün karmaşık alanlarıyla ilgilidir. "Senin kuramının *sağlam bir zemini* yok." örneğinde görülen KURAMLAR BİNALARDIR bir birleşik metafor örneğidir. Kuramlar ve binaların her ikisi de zengin detaylara sahip görece karmaşık yapılar olduğundan ana hedef kavram ya da ana kaynak kavram olarak nitelendirilmezler (Evans, 2007, s. 30).

Ana metafor ve birleşik metafor arasındaki temel ayrım, ana metaforların doğrudan dış dünya ile etkileşimlerimizden kaynaklanan fiziksel deneyimlere dayalı olmasıdır. Birleşik metaforlar ise bu deneyimlere dolaylı olarak dayalıdır. Böylece Ana Metafor Kuramı kavramsal metaforların deneyim tabanlı olduğunu kabul eder. Örneğin ÇOK OLAN YUKARIDADIR metaforunu yansıtan "Fiyatlar *yükseldi*." ya da "Sınavdan *yüksek* not aldı." cümlelerinde sayısal nicelik ile dikey yükselti arasında bir bağıntı vardır. Lakoff ve Johnson'a göre bu bağıntı bir bardağa su koyduğumuzda su seviyesinin yükseldiğini görmek gibi günlük deneyimlerimizden kaynaklanır (Evans, 2007, s. 75-76). Ana Metafor Kuramı, bunun gibi doğrudan deneyimlere dayalı metaforları ana metafor olarak kabul eder (Evans, 2007, s. 167-168).

Lakoff ve Johnson, Grady'nin kuramını Kavramsal Metafor Kuramını geliştiren bir yaklaşım olarak gördüler. Birleşik (karmaşık) metaforların ana metaforların birleşiminden oluştuğunu ve dış dünyaya bağlı deneyimlerin farklı düzeylerine dayandığını kabul ettiler. Lakoff ve Johnson'un saydığı ana metaforlardan bazıları şunlardır: ÇOK OLAN YUKARIDADIR, ULAMLAR KAPSAYICILARDIR, BENZERLİK YAKINLIKTIR, ÇİZGİSEL ÖLÇEKLER YOLLARDIR, KURULUŞ FİZİKSEL BİR YAPIDIR, YARDIM DESTEKTİR, ZAMAN HAREKETTİR, DURUMLAR MEKÂNLARDIR, DEĞİŞİM HAREKETTİR (Lakoff & Johnson, 1999, s. 51-57).

Ana Metafor Kuramı, metaforik haritalamanın doğasının neden kısmi olduğunu da açıklar. Metaforik haritalamaların doğası kısmi olduğu için kaynak alan bilgisine ait bütün unsurlar haritalamada kullanılmaz, ancak bir kısmı kullanılabilir. Örneğin KURAMLAR BİNALARDIR'ı düşünelim. Binanın temeli, sağlamlığı gibi unsurlar haritalamada kullanılırken koridorları, pencereleri, kapıları gibi unsurlar kullanılmaz. Ana Metafor Kuramı bu duruma bir açıklama getirir. KURAMLAR BİNALARDIR birleşik metaforu, MANTIKSAL YAPI FİZİKSEL YAPIDIR ve DEVAM ETMEK DİK KALMAKTIR[4] ana metaforlarının birleşiminden oluşur. İki ana metaforu birleştirdiğimizde ortaya çıkan KURAMLAR BİNALARDIR'ın açılımı olan GEÇERLİ MANTIKSAL YAPILAR DİK FİZİKSEL YAPILARDIR metaforu kuramların yapı, kuruluş ve sağlamlıkla ilgili görünümlerini yansıtır. Birleşik metafor bu iki ana metafor

[4] MANTIKSAL YAPI FİZİKSEL YAPIDIR metaforunun deneyimsel tabanı ev gibi fiziksel yapılar ile onları yapma, parçalara ayırma, yeniden düzenlemeye olanak sağlayan soyut ilkeler arasındaki bağıntıya dayanır. DEVAM ETMEK AYAKTA KALMAKTIR ise tekrar eden deneyimler ile dik duran şeylerin işlevsel, çalışır ya da geçerli durumda olması; yere düşen şeylerin ise işlemez ya da geçersiz durumda olması arasındaki bağıntıya dayanır (Kövecses, 2010, s. 95-96).

üzerine kurulduğu için metaforun neden yalnızca bu haritalamaları içerdiğini ve diğerlerini içermediğini açıklar. Bu nedenle binanın temeli, zemini, sağlamlığı gibi fiziksel özellikleri kuramlara haritalanabilirken, pencereleri, koridorları gibi diğer özellikleri haritalanmaz (Kövecses, 2010, s. 95-96).

Harmanlama Kuramı

Fauconnier ve Turner'ın (2002) geliştirdiği bu kuram *Kavramsal Harmanlama Kuramı [Conceptual Blending Theory]*, *Kavramsal Bütünleşme Kuramı [Conceptual Integration Theory]* ya da *çok uzam modeli [many space model]* olarak da anılır. *Harmanlama Kuramı [Blending Theory]*, anlam kuruluşunun, parçaların toplamından daha çok şey meydana getiren bir yapı bütünleşmesi içerdiğini savunur. Buna olanak sağlayan ve kavramsal bütünleşme ya da harmanlama olarak adlandırılan düzenek, düşünme biçimimizin merkezinde olan genel ve temel bir bilişsel işleme bağlıdır (Evans, 2007, s. 12).

Harmanlama Kuramı başlangıçta anlam kuruluşunda dilin rolünü, özellikle yeni metafor gibi anlam kuruluşunun yaratıcı görünümlerini açıklamak için geliştirildi. Ancak sonraki çalışmalar kavramsal harmanlamanın insan düşüncesi ve imgeleminin merkezinde olduğu görüşünü doğurdu. Bu yalnızca insan dilinde değil insan etkinliğinin çeşitli alanlarında görülebilir. Özellikle Fauconnier ve Turner, kavramsal bütünleştirme ve harmanlama yeteneğinin karmaşık simgesel yetilere dayalı ileri düzeydeki insan davranışlarının gelişmesini kolaylaştıran kilit bir düzenek olabileceğini ifade ettiler. Bu yetenekler gelenekler, sanat, araç gereç üretimi ve kullanımı ile dil gelişimini içerir (Evans, 2007, s. 12-13).

Harmanlama Kuramı, Kavramsal Metafor Kuramının pek çok varsayımını paylaşır. Örneğin her ikisi de metaforu dilsel olmaktan çok kavramsal bir görüngü olarak ele alır. Her ikisi de dilin kavramsal alanlar arasındaki çıkarımsal yapılar ve imgeleri dizgesel olarak yansıttığını kabul eder; her ikisi de bu yansıtmaya kısıtlama getirir. İki kuram arasındaki en önemli fark Kavramsal Metafor Kuramının iki kavramsal alan arasında bir ilişki olduğunu varsayması, Harmanlama Kuramının ise ikiden fazlasına olanak tanımasıdır. Öte yandan, Kavramsal Metafor Kuramı genellikle uzlaşımsal kavramsal ilişkilerle ilgilenirken, Harmanlama Kuramı kısa ömürlü yeni kavramlaştırmalara odaklanmıştır (Grady & Oakley & Coulson, 1997, s. 101).

Harmanlama Kuramında temel bilişsel kuruluş Kavramsal Metafor Kuramındaki gibi alanlardan değil, *zihinsel uzamlardan [mental spaces]* oluşur. Zihinsel uzam,

konuşurların geçmiş, şimdi ya da gelecekle ilgili bir durumla ilgili düşünürken ya da konuşurken oluşturdukları kısmi ve geçici bir temsili yapıdır. Zihinsel uzamlar, alanlarla eşit değildir ancak onlardan yararlanır. Zihinsel uzamlar, alanların yapılandırdığı özel senaryoları temsil eder (Grady & Oakley & Coulson, 1997, s. 102).

Kavramsal Metafor Kuramında haritalamalar iki kavramsal alan arasında olur, Harmanlama Kuramında ise dört uzam söz konusudur. Girdi uzamları olarak adlandırılan uzamlar Kavramsal Metafor Kuramındaki hedef ve kaynak alan ile örtüşür. Üçüncüsü, girdi uzamlarının paylaştığı kavramsal yapıyı yansıtan bir genel uzam [generic space] ve dördüncüsü girdi uzamlarının birleştiği ve etkileşime girdiği bir harmanlama uzamıdır [blending space]. Grady ve arkadaşları Harmanlama Kuramının uzamlarını şu örnekle açıklar:

"Kurul bu konuda beni *karanlıkta* bıraktı."

Bu örnekte, kişinin (A kişisi) karanlıkta bırakıldığı bir görme alanından yararlanan bir girdi uzamı vardır. Kurulun kişiyi (A' kişisi) bilgiden yoksun bıraktığı, zihinsel etkinlik alanından yararlanan ikinci bir girdi uzamı daha vardır. Bu uzamlar arasında A ve A' kişilerinin aynı kişi olarak görüldüğü bir haritalama vardır. Bu haritalamada kişinin görmemesi bilgisizliği ile örtüşür. Üçüncü uzam, iki girdinin paylaştığı kavramsal yapıyı yansıtan genel bir uzamdır. Bu uzam genel olarak kişinin özel bir uyarana erişme olanağının bulunmamasını içerir. Kurulun kişinin karanlıkta kalmasına neden olması ise dördüncü uzamı oluşturur. Böylece hem kaynak hem hedef alandan harmanlama alanına yansıtma yapılır. Bu yalnızca kaynaktan hedefe tek yönlü olarak yansıtma yapan Kavramsal Metafor Kuramına ters düşer (Grady & Oakley & Coulson, 1997, s. 102-103).

Kavramsal metafor yalnızca hedef ve kaynak alan arasındaki haritalamalardan oluştuğu için Harmanlama Kuramının içerdiği bu harmanlama alanını içermez. Harmanlama Kuramı, Kavramsal Metafor Kuramını bu yönden eleştirir. Grady bu durumu şu örnekle açıklar: "Bu cerrah bir kasap." ifadesinde *kasap* kaynak alanından *cerrah* hedef alanına yapılan haritalamada kasap cerrahla, hayvan insanla, mal hastayla, satır neşterle örtüşebilir. Ancak bu alanlar arası ilişkiler burada esas vurgulanmak istenen şey olan cerrahın mesleki yetersizliğini yansıtmaz. Bir kasap cerrahtan daha az saygın bir mesleğe sahip olsa da işini saygı duyulacak kadar iyi yapıyor olabilir. Diğer bir deyişle kasap da kendi mesleğinde yeterli olabilir. Bu bakımdan bu haritalama yetersizlik kavramını kaynaktan hedefe yansıtmaz (Grady, 1999, s. 103).

Üç Boyutlu Metafor Modeli

Steen (2008), metaforun dil ve düşünce boyutlarına iletişim boyutunu da ekleyerek üç boyutlu bir metafor modeli önerir. Kavramsal Metafor Kuramı, metaforun dil ve düşünce olmak üzere iki boyutunu kabul eder. Düşünce boyutu, kavramsal alanlar arasındaki haritalamaları içerir. Dil boyutu ise, haritalamaları yansıtan metaforik dilsel ifadeleri içerir. Kavramsal Metafor Kuramının iki boyutlu yaklaşımı metaforların hangi iletişimsel amaçlarla kullanıldığını yansıtmaz. Steen, metaforik ifadelerin aynı zamanda söylemin bütün alanlarında değişik iletişimsel amaçlar edinebildiğini ifade eder. Metafor edebiyatta yönlendirici; haberlerde ve bilimde bilgi verici; reklam, politika ve bilim alanlarında ikna edici; eğitimde öğretici işlevde olabilir. Bu üçüncü işlev, metaforun iletişimsel boyutunu oluşturur (Steen, 2008, s. 213-214).

Kavramsal Metafor Kuramı, bütün metaforların karşılaştırmaya dayalı bir metaforik haritalama sürecinden geçtiğini kabul eder. Glucksberg ve Haught (2006) ile Gentner ve Bowdle (2001) gibi araştırmacılar ise bütün metaforların *karşılaştırma [comparison]* sürecinden geçmediğini, pek çoğunun *ulamlaştırma [categorization]* sürecinden geçtiğini savundular. Ulamlaştırma sürecinden geçişi belirleyen ölçütün ise metaforun uzlaşımsallık derecesi olabileceğini belirttiler. Yeni metaforlar yalnızca karşılaştırma sürecinden geçerken, uzlaşımsal metaforlar karşılaştırma ya da ulamlaştırma sürecinden geçebilir. Böylece uzlaşımsal metaforlar metaforik olarak işlenmeye yani karşılaştırmaya gereksinim duymayan metaforik ifadeler olarak kabul edilebilir (Gentner & Bowdle, 2001). Steen'in çıkış noktasını oluşturan bu görüşün ana fikri kavramsal haritalamaların her zaman karşılaştırmaya dayalı bir bilişsel süreçten geçmediğidir (Steen, 2008, s. 215).

Metaforların pek çoğunun metaforik haritalama sürecinden geçmediği görüşü Steen'in *"metaforun çelişkisi" [the paradox of metaphor]* olarak adlandırdığı kavramı doğurdu. Hangi metaforların metaforik haritalama sürecinden geçtiğine ilişkin bu çelişki, metaforun iletişimsel görünümünü işe dâhil ederek çözülebilir. Bu da metaforun kasıtlı kullanılıp kullanılmadığı ile ilgilidir. *Kasıtlı metaforlar [deliberate metaphors]* büyük olasılıkla bir karşılaştırma sürecinden geçer ve metaforik olarak işlenirler. *Kasıtsız metaforlar [nondeliberate metaphors]* ise bir ulamlaştırma sürecinden geçer ve metaforik olarak işlenmezler. Bu kabul, belirli bir iletişimsel işlevi olan tüm kasıtlı metaforların bilişsel anlamda metaforik olarak işlendiğini göstermesi bakımından çelişkiyi çözer (Steen, 2008, s. 214). Bu noktada Steen'in metaforik haritalama sürecinden geçmediği düşünülen metaforik ifadeleri de metafor olarak kabul ettiğini

belirtmek gerekir. Steen de Lakoff gibi metaforu "kavramsal alanlar arası haritalama" olarak tanımlar (Kişisel görüşme, Eylül 2014). "Dildeki pek çok alanlar arası haritalama, düşüncede alanlar arası haritalama sürecinden geçmeyebilir. Diğer bir deyişle pek çok metafor dil kullanıcılarının karşılaştırılabilir ya da koşut iki alan arasında haritalama yaptığı metaforik süreçlerden geçmeyebilir" (Steen, 2008, s. 220). Steen'e göre bir metafor, açıkça alıcının kaynak alan olarak işlev gören farklı bir kavramsal alan ya da uzamdan bakmasını sağlayarak metaforun hedef alanı olan gönderge ya da konu ile ilgili bakış açısını değiştirmeyi amaçlıyorsa kasıtlıdır. Örneğin "Juliet bir güneştir." gibi bir cümle açıkça gerçek dışı bir durum ifade etmektedir. Bu cümlede yeni bir bilgi sunan ve bu gerçek dışılığa neden olan *güneş,* kasıtlı olarak dikkat çekmek amacıyla kullanılmıştır. Burada alıcının *Juliet* hedef alanına farklı bir bakış açısı ile bakmasını amaçlayan tamamen yabancı bir alan olan *güneş* bir kaynak alan olarak kasıtlı kullanılır (Steen, 2008, s. 222). Öte yandan ilişkilerle ilgili olarak kullanılan "Çok yol aldık." gibi bir ifadenin ise alıcının ilişkiye bakış açısını değiştirmeye teşvik edip etmediği kuşkuludur. Konuşurun da böyle bir isteği olup olmadığı belirsizdir. Bu nedenle bu ifadenin metaforik doğasının kasıtsız olması muhtemeldir. Bu tarz kasıtsız bir metaforun Glucksberg ve Gentner'in söylediği gibi bir ulamlaştırma sürecineden geçmesi beklenir (Steen, 2008, s. 222).

Burada değinilmesi gereken nokta, uzlaşımsal metaforun kasıtsız metaforla özdeş olmadığıdır. Yüksek düzeyde uzlaşımsal metaforlar bile çeşitli söylem amaçları doğrultusunda kasıtlı olarak kullanılabilir. Uzlaşımsal metaforların karşılaştırma sürecinden geçtiğine dair bulgular, görece kasıtlı alanlar arası haritalama sürecinden geçmeleri ile de açıklanabilir. Böylece karşılaştırma sürecinin uzlaşımsal metaforlar kasıtlı kullanıldığı zaman devreye girmesi beklenir (Steen, 2008, s. 223-229).

Kasıtlı metaforlar genellikle alıcının hedef alanla ilgili bakış açısını değiştirmek için kaynak alanın doğrudan kullanımını içeren alanlar arası haritalamalardır. Kasıtlı metafor özel retorik etkiler ortaya çıkarmayı amaçlayan görece bilinçli bir söylem yoludur. Ahmet Ümit'in *Aşk Köpekliktir*[5] adlı kitabının başlığı, "A, B'dir" biçimindeki, hedef ve kaynak alanın açıkça belirtildiği kasıtlı bir metafor kullanımını örnekler. Bununla birlikte, hedef alanın doğrudan kullanılmadığı metaforlar nadiren de olsa alıcının bakış açısını değiştirmeye yönelik olarak kasıtlı kullanılabilir. Steen, Martin Luther King'in 1963'te yaptığı konuşmasında sıkça tekrar ettiği "Benim bir rüyam var."

[5] Ahmet Ümit (2008). *Aşk Köpekliktir*. İstanbul: Doğan Kitap.

cümlesini "A, B'dir" yapısında olmadığı hâlde son derece kasıtlı kullanılmış bir metafor örneği olarak ele alır. Kasıtlı metaforun türlerinin neler olduğunun belirlenmesinin ise daha derin çalışmalar gerektirdiğini belirtir (Steen, 2008, s. 225).

Kasıtsız metafor, istemli olarak adlandırılabilir çünkü bütün dil kullanımı bir bakıma istemlidir (Gibbs, 1999). Bu bakımdan bütün metaforlar istemli dil kullanımının bir parçasıdır. Ancak bilinçli metaforik dil kullanımının tamamı metaforik olarak kasıtlı değildir. Kasıtlılık, bilinçli ya da bilinçsiz kullanımla değil, alıcının bakış açısını değiştirme istemiyle ilgili bir durumdur (Steen, 2008, s. 224). Metaforun iletişimsel işlevi dilsel ve kavramsal yapısından bağımsızdır. Aynı metaforik ifadeler (dilde metafor) ve metaforik fikirler (düşüncede metafor) çeşitli bağlamlarda kasıtlı ya da kasıtsız (iletişimde metafor) metaforik ifadeler olarak işlev görebilir (Steen, 2008, s. 228).

1.8. Özbekçe ve Türkçede Metafor İçin Kullanılan Terimler

Özbekçede metafor için *metafora, majoz* ve *istiora* terimleri kullanılmaktadır. *O'zbek Tilining Izohli Lug'ati*'nde (2006-2008) *metafora* "[Yun. metaphora – ko'chirish, ko'chim] söz ya da ifadeyi benzerlik ya da benzerliğe dayalı mecaz [ko'chma] anlamda kullanma ve bu anlamda kullanılan söz ya da ifade; istiare [istiora], mecaz [majoz]" olarak tanımlanır. Aynı sözlükte *majoz* "söz ya da ifadenin kendi anlamından başka, mecaz [ko'chma] anlamda kullanılması ve bu anlamda kullanılan söz, ifade; metafor [metafora]; alegori [allegoriya]" biçiminde; *istiora* ise "varlıklar arasındaki benzerliğe dayanan estetik aktarma [ko'chim]" biçiminde tanımlanmaktadır. Bu terimleri tanımlarken kullanılan *ko'chim* sözcüğü, "ifadenin estetiğini artırmak için mecaz [ko'chma] anlamda kullanılan söz birliği; kinaye [kinoya], simgesel olarak kullanılan söz, ifade" biçiminde tanımlanır. *Ko'chma ma'no* ise *ko'chma* maddesi altında "1. Anlam aktarmasına dayalı olarak ortaya çıkan anlam; 2. Sözcüğün gerçek anlamından başka anlamda kullanılması ile ortaya çıkan anlam (Örneğin *qoplan* "kaplan" sözünün 'cesur, becerikli genç' anlamı mecaz anlamdır [ko'chma ma'no])." biçiminde tanımlanır (O'TIL, 2006-2008).

Adabiyotshunoslik Terminlarining Ruscha-O'zbekcha Izohli Lug'ati'nde *metafora* şöyle tanımlanır:

> Metafor, istiare. Varlıklar arasındaki benzerliğe dayanan edebî aktarma: Benzerlik içeren aktarma. Metafor [metafora] her zaman benzerliğe dayalı olarak meydana gelmekle birlikte benzetmeden [o'xshatish] şu yönlerden ayrılır:

> 1. Benzetmede benzeyen ve benzetilen belirli dilbilgisel araçlar ile birlikte kendi anlamlarında kullanılırlar. Metaforda ise benzeyen yerine benzetilenin kendisi mecaz anlamda kullanılır. 2. Benzetmeye her zaman iki ya da üç bileşen katılır; istendiğinde genişletilmesi mümkün ise de istiareye mecaz anlam taşıyan bir bileşen katılır (Xatamov ve Sarimsakov, 1979, s. 180).

Özbekçe kaynaklarda metafor genellikle *"leksikologiya"*nın konusu olarak ele alınır. Sözcüğün dilde söylemden bağımsız olarak ifade edilen temel anlamı *o'z mo'na* (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 86) ya da *bosh mo'na [gerçek anlam]* (Abdurahmonov, Rafiyev ve Shodmonqulova, 1992, s. 69) olarak adlandırılır. Sözcüğün bağlam içerisinde kendi anlamının dışında bir anlam ifade etmesi ise *ko'chma mo'na* (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 86), *yasama ma'no* ya da *majoz ma'no [mecaz anlam]* (Abdurahmonov, Rafiyev ve Shodmonqulova, 1992, s. 69) olarak adlandırılır. Metafor, *mo'na ko'chishi [anlam aktarması]* türlerinden biri sayılır. *Mo'na ko'chishi*'nin diğer türleri *metonimiya [metonimi]*, *sinekdoxa [kapsamlayış]* ve *vazifadoshlik*'tır (Rahmatullayev, 2006, s. 56; Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 86-89; Abdurahmonov, Rafiyev ve Shodmonqulova, 1992, s. 69-71).

Turniyazov ve Rahimov *metonimiya*'yı "nesne ya da olayların mekâna ve zamana karşılıklı bağlılıkları ve sürekli ilişkilerine dayalı olarak birinin adının ötekine aktarılması" biçiminde tanımlarlar. Burada nesne, hareket ya da nitelik arasındaki devamlı ilişkinin varlığı birinin adı söylendiğinde ikincisini anlama olanağı verir. Bu ilişki karşılıklı benzerliğe değil bağlılığa dayanır (Turniyazov ve Rahimov, 2006, s. 87). Rafiyev ve Shodmonqulova ise *metonimiya*'yı "nesne ve olayların karşılıklı bağlılığı esasında bir varlığın adı ile ikincisinin ifade edilmesi" olarak tanımlarlar. Örneğin aşağıdaki dörtlükte *Lermontov, Hofiz* ve *Pushkin* adlı sanatçılar anılarak eserleri anlatılmak istenmektedir:

> Lermontovni tashlamadim hech,
> So'ngra qo'yib oldim Hofizni.
> Pushkin menga ko'rsatdi har kech
> Yig'lab turgan bir cherkas qizni.
> "Lermontov'u bırakmadım hiç,
> Sonra bırakıp aldım Hafız'ı.
> Puşkin bana gösterdi her akşam
> Ağlayan bir Çerkez kızı (H.O.) (Abdurahmonov, Rafiyev ve Shodmonqulova, 1992, s. 70).

Turniyazov ve Rahmanov *sinekdoxa*'yı "nesne ve olayın adı ile onun bir kısmını söyleme ya da parçanın adı ile parçanın ait olduğu bütünü söyleyerek yeni anlam oluşturma yolu" biçiminde tanımlar (Turniyazov ve Rahmanov, 2006, s. 87). Rafiyev ve Shodmonqulova ise "parçanın adı ile bütünü ya da bütünün adı ile parçayı ifade etme olayı" olarak tanımlarlar. *Tirnoq* "tırnak" sözcüğünün "çocuk" anlamında kullanılması bir *sinekdoxa* örneğidir (Rafiyev ve Shodmonqulova, 1992, s. 71).

Vazifadoshlik olayını Abdurahmonov, Rafiyev ve Shodmonqulova *ma'noning funktsiyadoshlik jihatidan ko'chishi* "anlamın işlev ortaklığı bakımından aktarılması" olarak adlandırırlar. Bu olay, bilinen bir varlığın görevini başka bir varlığın edinmesi ile ilkinin adının ikincisi için kullanılması yoluyla olan ad aktarmasıdır (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 86-89; Abdurahmonov, Rafiyev ve Shodmonqulova, 1992, s. 69-71). Turniyazov ve Rahimov, *chiroq* "çerağ, ışık" sözcüğünün eskiden yağlı bir fitil yardımı ile ışık veren aracı ifade etmesinin, şimdi ise elektrikli aydınlatıcılar için de bu sözcüğün kullanılmasının bir *vazifadoshlik* örneği olduğunu belirtirler (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 89).

Abdurahmonov, Rafiyev ve Shodmonqulova *metafora*'yı "göreceli benzerliğe sahip olan iki varlıktan birinin adı ile ikincisini de adlandırma olayı" biçiminde tanımlarlar (Abdurahmonov, Rafiyev ve Shodmonqulova, 1992, s. 70). Turniyozov ve Rahimov ise *metafora*'yı "bir şey, nitelik ya da hareketin adının ortak benzerliği olan başka bir şey, nitelik ya da harekete aktarılması" olarak tanımlarlar. Metafora dayalı ad aktarması somut varlıklar arasında olduğunda aradaki benzerliği görmek o kadar zor olmaz, soyut varlıklar arasında ise biraz zor olabilir. "Yigit yalt etib *qo'shni* dalaga qaradi, u yerda xotin-xalajlar, bola-chaqalar chuvillashib paxta terishayotgan edi. 'Delikanlı aniden *komşu* tarlaya baktı, orada kadınlar, çocuklar gürültüyle pamuk topluyordu.'" (M. Ismoiliy) örneğinde somut varlıklar arasında ilişki kurularak insandan tarlaya aktarma yapılmıştır. Yalnızca isimler değil, "*o'tkir* hid '*keskin* koku'" örneğindeki gibi sıfatlar ya da "uning jahldan lablari pir-pir *uchardi* 'öfkeden dudakları pır pır *uçuyordu*'" örneğindeki gibi eylemler de metafora dayalı anlam aktarmasına uğrayabilir (Turniyozov ve Rahimov, 2006, s. 86-87).

Rahmatullayev, bir varlık, nitelik ya da hareketin adı ötekine şekil, renk gibi benzerliklere dayalı olarak aktarıldığında metafor yolu ile aktarma yapıldığını ifade eder. Örneğin *yo'l* sözcüğü aslında "yürüyüş yolu" anlamında kullanılır ancak şekil benzerliğine dayalı olarak "yazı yazılan satır"ı da ifade etmeye başlamıştır. Rahmatullayev, metafor yolu ile aktarmanın üç görünümünden söz eder: 1. Bir varlığın

adı başka bir varlığa şekil benzerliğine dayalı olarak aktarılır. Gerçek anlamlı *odamning og'zi* "insanın ağzı" ile metaforik *shishaning og'zi* "şişenin ağzı" örneklerindeki *og'iz* arasında böyle bir aktarma vardır. 2. Bir varlığa (bazen de harekete) özgü niteliğin adı başka bir varlığa aktarılır. *Achchiq qalampir* "acı biber" ve *achchiq gap* "acı söz" örneklerinde bu türden bir aktarma vardır. 3. Bir varlığa özgü hareketin adı başka bir varlığa aktarılır. Örneğin *cho'kmoq* "çökmek" eylemi diz çökmek, binanın çökmesi ya da insanın yaşlanması anlamlarında kullanılabilir (Rahmatullayev, 2006, s. 56-57).

Türkçede ise *metafor, istiare, eğretileme* ya da *deyim aktarması* terimleri kullanılmaktadır. Divan edebiyatında metafor, *istiare* adıyla anılır. Dilçin, istiareyi bir söz sanatı olarak "bir şeyi kendi adının dışında, türlü yönlerden benzediği başka bir şeyin adıyla anma" biçiminde tanımlar. İstiareyi hem bir mecaz hem de benzetme sanatı olarak değerlendirir. İstiare, benzetmenin iki temel ögesi olan benzeyenle benzetilenden yalnızca birinin kullanılması yoluyla yapılır (Dilçin, 1999, s. 412). Bilgegil, istiareyi "arada engel karîne *(karîne-i mâni'a)* bulunmak şartıyla, bir sözü, benzerlik ilgisiyle kendi mânâsı dışında kullanmak" biçiminde tanımlar (Bilgegil, 1989, s. 154).

Pek çok kaynakta, metafor karşılığı olarak *eğretileme* kullanılmaktadır. Vardar, *eğretileme*yi *(metaphor)* "düzdeğişmeceye karşıt olarak, dizisel bağıntılar düzleminde, ortak anlambirimcikler kapsadıklarından aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı ögelerden birini öbürü yerine ve karşılaştırma yapılmasını sağlayan sözcükleri (örn. *gibi*) kaldırarak kullanma sonucu oluşan değişmece" biçiminde tanımlar (Vardar, 2002, s. 90). İmer, Kocaman ve Özsoy'un hazırladığı *Dilbilim Sözlüğü*'nde *eğretileme (metaphor)* "aralarında eşdeğerlik ilişkisi kurulan anlamlı ögelerden birini, öteki yerine kullanma sonucu oluşan değişmece türü" olarak tanımlanır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 112). Aksan, *deyim aktarması (Yun. Metaphora)* olarak adlandırdığı *metafor*u "anlatılmak istenen kavramın, onunla bir yönden ilişkisi, benzerliği, yakınlığı olan başka bir kavramla anlatılmaya çalışılması; böylece bir göstergenin yeni bir anlam kazanması" biçiminde açıklar (Aksan, 2006, s. 62).

Metafor ve *istiare*, kaynaklarda birbirinin karşılığı gibi görünse de bu iki terimin konuyu ele alış tarzı, yaklaşımı, ve sınıflandırma biçiminde farklılıklar görülür. *İstiare*nin divan edebiyatında yaygın olarak kullanılması, sanat yapma amacıyla yararlanılan bir edebî sanat gibi görülmesine neden olmuştur. *İstiare* konusunu ele alan kaynaklarda edebî sanat niteliği taşıyan *istiare*ler üzerinde durulmuş, günlük dilde yer alan ve edebî sanat niteliği göstermeyen *istiare*lere genel birtakım örnekler dışında neredeyse hiç değinilmemiştir. *Metafor,* metaforik yapının dilin doğasında olduğunu

kabul etmesi ve metaforu dilden çok düşüncenin bir ürünü olarak görmesi bakımından dildeki edebî olan ve olmayan tüm *metafor*larla ilgilidir. *İstiare*, divan edebiyatının bakış açısını yansıtan bir terim izlenimini uyandırmaktadır. Divan edebiyatı terminolojisini yansıtan *istiare* terimi, metaforları bilişsel dilbilime dayalı Kavramsal Metafor Kuramı açısından ele alan bu çalışmanın yaklaşımı ile örtüşmemektedir.

Eğretileme teriminin türemiş olduğu *eğreti* sözcüğü için *Türkçe Sözlük*'te "1. Belirli bir süre sonra kaldırılacak olan, geçici, muvakkat; 2. İyi yerleşmemiş, yerini bulmamış olan; 3. Takma 4. Belli belirsiz; 5. Uyumsuz, yakışmamış; 6. İyi yerleşmemiş, yerini bulmamış bir biçimde; 7. Üstünkörü, ciddiye almadan" tanımları verilmiştir (*Türkçe Sözlük*, 2010, s. 763). Bu tanımlardan yola çıkarak *eğretileme*nin ödünç, geçici, iyi yerleşmemiş, yerini bulmamış olmayı ifade ettiği söylenebilir. Ödünç, "ileride geri verilmek veya alınmak şartıyla alınan veya verilen (şey)"dir (*Türkçe Sözlük*, 2010, s. 1837). *Metafor* Yunancada "başka bir yere taşıma" anlamına gelmektedir (Bussmann, 1996, s. 744). Tanımın da gösterdiği gibi *metafor*da ödünç olarak kullanmaktan çok taşıyarak yerleştirme söz konusudur. Nitekim uzlaşımsal metaforlar dile yerleşmiş durumdadır. *Metafor*ların gelişigüzel olarak değil, bedensel deneyimler ile kültürel ve sosyal temellere dayalı olarak oluştuğu düşünüldüğünde *eğretileme*nin içerdiği ödünç, yerine oturmamış veya yakışmamış olma durumunun *metafor*un yapısı ve kullanımıyla örtüşmediği görülür. *Eğretileme* ve *istiare* terimlerinin söz konusu nedenlerle bu araştırmanın gereksinimini karşılamadığı, *metafor*un çalışma için daha uygun bir terim olduğu düşünülmüştür.

1.9. Metonimi

Divan edebiyatında *mecaz-ı mürsel* olarak bilinen metonimi için *düzdeğişmece* ya da *ad aktarması* terimleri de kullanılır. Vardar, düzdeğişmeceyi "eğretilemeye karşıt olarak, tümcede dizimsel bir bağıntı kuran ya da belirtilen gerçeklik düzleminde yan yana bulunan öğelere ilişkin olarak, benzetme yapılmaksızın sonucun neden, kapsayanın kapsanan, bütünün parça, genelin özel, somut adın soyut kavram yerine kullanılması yoluyla oluşan değişmece türü" biçiminde tanımlar (Vardar, 2002, s. 85-86). İmer, Kocaman ve Özsoy ise düzdeğişmeceyi "Benzetme amacı gütmeksizin tümce ya da dizimde bulunan öğeler arasında bütün-parça, neden-sonuç, genel-özel, somut-soyut ilişkiler kurulması yoluyla oluşan değişmece türü" olarak tanımlar (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s. 106). Aksan, *ad aktarması* terimini kullanır. "Her dilde

görülen bu anlam olayı, anlatılmak istenen kavram kullanılmadan, onunla ilgisi, ilişkisi bulunan bir başka kavramla dile getirilmesi yoluyla gerçekleşir" (Aksan, 2006, s. 69).

Metonimi, pek çok metaforun metonimi tabanlı kabul edilmesi bakımından metafor ile yakın bir ilişki içerisindedir. Evans, metonimiyi "bir varlığı tanımlamak için başka bir varlığın, bir aracın kullanılabildiği bir kavramsal işlem" olarak tanımlar. Bilişsel dilbilimde metonimi de metafor gibi kavramsaldır bu nedenle *kavramsal metonimi* olarak da adlandırılabilir (Evans, 2007, s. 141). Klasik görüşte metonimi de metafor gibi yalnızca dilsel bir araç olarak görülmekteydi ancak Lakoff ve Johnson metonimik kavramların da günlük hareket etme, konuşma ve düşünme tarzımızın bir parçası olduğunu öne sürdüler (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 37). Barcelona (2003), Radden (2003) gibi bazı araştırmacılar ise metoniminin metafordan daha temel olduğunu, pek çok metaforun metonimi tabanlı olduğunu savunurlar.

Kapsamlayış [synecdoche], metoniminin parça-bütün ilişkisini yansıtan özel bir görünümünü oluşturur. "Üniversitede pek çok *iyi kafa* var." ya da "Takımda *güçlü bedenlere* ihtiyacımız var." gibi örneklerde zeki insanlar yerine iyi kafa, güçlü insanlar yerine güçlü bedenlerin kullanılması BÜTÜN YERİNE PARÇA metonimisini yansıtır (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 36). Aksan, ad aktarmasının bu türünün "1. Bütün yerine parçanın anılması; 2. Parça yerine bütünün anılması" yollarından biri ile gerçekleştiğini ifade eder (Aksan, 2006, s. 69).

Metafor ve metonimi farklı türden süreçlerdir. Metafor ilkece bir şeyi başka bir şey açısından kavrama yoludur ve temel işlevi anlamadır. Bir şeyi başka bir şey yerine kullanma esasına dayanan metoniminin ise gönderimsel bir işlevi vardır. Bununla birlikte metonimi yalnızca gönderimsel bir araç değildir, anlamı sağlama işlevi de görür. Örneğin BÜTÜN YERİNE PARÇA metonimisinde bütün yerine geçebilecek pek çok parça vardır. Hangi parçayı tercih ettiğimiz, bütünün hangi görünümüne odaklandığımızı belirler. Bir projede *iyi kafalara* gereksinim duyduğumuzu söylediğimizde zeki insanlara göndermede bulunuruz. Burada önemli olan yalnızca bütün yerine parçanın kullanımı değil, insanın özel bir niteliğinin, başla ilgisi olan zekâsının öne çıkarılmasıdır. Bu durum bütün metonimiler için geçerlidir. Bu nedenle "*Times* basın toplantısına henüz gelmedi." cümlesi ile Times'ın göndermede bulunduğu muhabirin adının kullanıldığı "Steve Roberts basın toplantısına henüz gelmedi." cümlesi tam olarak aynı anlama gelmez. Böylece metonimi, metaforun amaçlarının bir kısmına hemen hemen aynı şekilde hizmet etmekle birlikte, göndermede bulunulan

şeyin belirli görünümlerine özel olarak odaklanma olanağı sağlar (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 36-37).

Metonimik kavramlar bize bir şeyi, onun başka bir şeyle olan ilişkisi açısından kavramlaştırma olanağı verir. Örneğin bir *Picasso* düşündüğümüzde yalnızca bir sanat eserini düşünmeyiz. O eseri, sanatçısı ile olan ilişkisi, Picasso'nun sanat anlayışı, tekniği, sanat tarihindeki yeri açısından düşünürüz. Böylece metaforlar gibi metonimik kavramlar da yalnızca dilimizi değil, düşüncelerimizi, davranışlarımızı, eylemlerimizi de yapıya kavuşturur. Metonimiler de metaforlar gibi deneyimlerimize dayanır. Gerçekte metonimik kavramların temeli metaforik olanlardan daha açıktır çünkü doğrudan fiziksel ya da nedensel ortaklıklar içerirler. Örneğin BÜTÜN YERİNE PARÇA metonimisi genellikle parçaların bütünlerle olan ilişkisi ile ilgili deneyimlerimize dayanır; ÜRÜN YERİNE ÜRETİCİ ürün ve üreticisi arasındaki nedensel ilişkiye dayanır; OLAY YERİNE MEKÂN olayların fiziksel mekânları ile ilgili deneyimlerimize dayanır (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 39-40).

Kövecses ve Radden, metonimiyi şöyle tanımlar: "Metonimi, araç olarak adlandırılan bir kavramsal varlığın hedef olarak adlandırılan başka bir kavramsal varlığa aynı alan içerisinde zihinsel erişim sağlamasıdır (Kövecses & Radden, 1998, s. 39; Kövecses, 2010, s. 173). Bu tanımdan metonimide bir *haritalama* değil *erişim* söz konusu olduğu ve tek bir kavramsal alan içerisinde iki varlık bulunduğu anlaşılmaktadır. Başka bir varlığa dikkat çeken ya da ona zihinsel erişim sağlayan varlık, *araç varlık [vehicle entity]* olarak adlandırılır. Dikkatin çekildiği ya da zihinsel erişimin sağlandığı varlık ise *hedef varlık [target entity]* olarak adlandırılır. Böylece "*Shakespeare* okuyorum." ifadesinde *Shakespeare* araç varlık, onun eserleri ise *hedef varlık* olur. Buradaki *hedef varlığın* kavramsal metafordaki hedef alanla aynı şey olmadığına dikkat edilmelidir (Kövecses, 2010, s. 173).

Metonimiler "A yerine B" biçiminde ifade edilebilir. Burada B araç, A ise hedef varlıktır. Örneğin KURUM YERİNE YER metonimisini yansıtan "*Buckingham Sarayı* söylentileri inkâr etti." ifadesinde *Buckingham Sarayı* araç, İngiliz monarşisi ise hedeftir (Evans & Green, 2006, s. 312). Lakoff ve Johnson'un verdiği metonimi örneklerinden bazıları şunlardır:

ÜRÜN YERİNE ÜRETİCİ

Çalışma odasında bir *Picasso* var.

KULLANICI YERİNE NESNE

Otobüsler grevde.

KONTROL EDİLEN YERİNE EDEN

Napolyon Waterloo'da kaybetti.

KURUM YERİNE MEKÂN

Beyaz Saray herhangi bir şey söylemiyor.

OLAY YERİNE MEKÂN

Pearl Harbor hâlâ dış politikamızda etkili (Lakoff & Johnson, s. 38-39).

Aksan, *ad aktarması* olarak adlandırdığı metoniminin Türkçede çoğunlukla deyimlerde göze çarptığını belirtir ve "çıplak, çırılçıplak" kavramını yansıtmak üzere *anadan doğma* deyiminin kullanılmasını, "hamile" için *iki canlı* ve *ağır ayak* sözlerinden yararlanılmasını, geçimi sağlayacak gelir için *ekmek parası*, geçim için gerekli işi anlatan *ekmek kapısı*" deyimlerinin kullanılmasını *ad aktarması*nın örnekleri arasında sayar. *Ocağını tüttürmek, ocağı sönmek* gibi deyimler bütün yerine parça kullanımını, "Dün akşam Mozart dinledik.", "Flaubert'i okuyorum." gibi örnekler ise ürün yerine üretici kullanımını örnekler (Aksan, 2006, s. 121-123).

Metafor ve metonimi yakın bir ilişki içerisinde olmakla birlikte birbirlerinden ayrılırlar. Metaforda hedef ve kaynak olmak üzere iki ayrı kavramsal alan vardır. Metonimide ise bir varlıkla ilgili olan ya da onun belirli bir görünümünü yansıtan başka bir varlığın, o varlığı temsil ettiği ya da onun yerine geçtiği tek bir kavramsal alan vardır (Papadoudi, 2010, s. 42). Kövecses bu durumu Lakoff ve Johnson'un verdiği örnekler üzerinden açıklar. "*Shakespeare* okuyorum." cümlesinin metonimik olmayan biçimi "Shakespeare'in bir eserini okuyorum." cümlesidir. Bu durum, metonimide başka bir varlığa zihinsel erişim sağlamak ya da ona işaret etmek için kullandığımız tek bir alan olduğu görüşünü doğrular. Metonimide, bir varlığa onunla ilgili bir başka varlık yoluyla doğrudan dikkat çekeriz. Diğer bir deyişle ikinci varlıktan doğrudan söz etmek yerine başka bir varlık üzerinden ona zihinsel erişim sağlarız. Böylece *Shakespeare*'in ifade ettiği varlık türünün, yani ÜRETİCİnin aynı sözcük ile göndermede bulunulan varlık türü, yani ÜRÜN yerine kullanıldığını söyleyebiliriz (Kövecses, 2010, s. 172-173). Başka bir örneği, "*Jambonlu sandviç* sarkıntılık ediyor." örneğini düşünelim. Burada müşteri yerine sipariş ettiği şeyin kullanıldığı tek bir alan vardır. Metonimide "A yerine B" kavramsal ilişkisinden söz edilirken metaforda "A açısından anlaşılan B" kavramsal ilişkisinden söz edilir (Evans & Green, 2006, s. 311).

Lakoff ve Johnson'un metonimik kavramlar arasında bulunduğunu ifade ettiği "fiziksel ve nedensel ortaklıklar" (Lakoff &Johnson, 1980a, s. 39) klasik görüşte *bitişiklik [contiguity]* olarak adlandırılır. Bitişiklik, iki şey arasındaki yakın veya

doğrudan ilişki olarak tanımlanabilir. Bu durum Lakoff ve Johnson'un sık kullandığı "*Jambonlu sandviç* hesap bekliyor." örneğinde garsonun müşteri için neden *jambonlu sandviç* ifadesini kullandığını açıklar. Jambonlu sandviç ve onu sipariş eden müşteri arasında doğrudan deneyime dayanan bir ilişki vardır (Evans & Green, 2006, s. 311). Başka bir deyişle bitişiklik, metonimik olarak ilişkili olan araç ve hedef varlıkların kavramsal mekânda birbirine yakın olması anlamına gelir. Yani üretici ürününe yakındır çünkü onu yapan kişidir; yer ve kurum kavramsal olarak yakındır çünkü kurumlar belirli fiziksel mekânlarda bulunurlar. Bilişsel dilbilim, klasik görüşün bitişiklik düşüncesini kabul etmekle birlikte aynı alana bağlı olan iki varlıktan araç varlığın hedef varlığa zihinsel erişim sağladığını iddia eder. Örneğin "*Shakespeare* okuyorum." ifadesinde ürün, üretici, üretim yeri gibi varlıklar üretim olarak adlandırılabilecek aynı alana bağlıdır (Kövecses, 2010, s. 173). Lakoff ve Turner (1989) da metoniminin alanlar arası haritalama olmadığını, her iki kavram da aynı alan içerisinde olduğu için bir varlığın ötekini temsil etmesine izin veren bir görüngü olduğunu ifade ederler. Bu durum, metonimik bir ilişkinin neden bitişiklik ya da kavramsal yakınlığa dayandığını açıklar. *Jambonlu sandviç* örneğinde hem müşteri (hedef) hem de *jambonlu sandviç* (araç) aynı kafe alanı içerisindedir (Evans & Green, 2006, s. 312).

BÖLÜM II

YÖNTEM

2.1. Örneklem

Bu çalışmanın örneklemini, modern Özbek edebiyatına ait 7 öykü, 1 roman ve 12 şiir oluşturmaktadır. Örneklem, metaforların günümüz Özbekçesindeki kullanımlarının görülmesi amacıyla 1920 ve sonraki yıllarda doğmuş Özbek yazarların eserleri arasından seçildi. Şiirlerin de yer aldığı bu örneklem ile hem uzlaşımsal hem de yeni metaforlara ilişkin veri toplanabileceği düşünüldü. Farklı üslupta yazılmış metin sayısını çoğaltarak daha çeşitli veriye ulaşabilmek için örneklemde öyküye ağırlık verildi. Çalışmanın örneklemini oluşturan eserler aşağıdaki gibidir:

Ahmad, Said (1995). Sumbul. *Quyosh Fasli.* Toshkent: Yazuvchi Nashriyoti.

Ahmad, Said (1995). Tog' Afsonasi. *Quyosh Fasli.* Toshkent: Yazuvchi Nashriyoti.

Hashimov, O'tkir (1998). Men Buvam va Rangli Televizo'r (1979). *Saylanma, c.II*, Toshkent: "Sharq" Nashriyot-Matbaa Kontserni.

Hashimov, O'tkir (1998). Qizil Qarg'a (1989). *Saylanma, c.II*, Toshkent: "Sharq" Nashriyot-Matbaa Kontserni.

Hashimov, O'tkir (1998). O'zbek Ishi (1990). *Saylanma, c.II*, Toshkent: "Sharq" Nashriyot-Matbaa Kontserni.

Muxtor, Asqad (1995). Chodirxayol. *Quyosh Fasli*. Toshkent: Yazuvchi Nashriyoti.

Umarbekov, O'lmas (1995). Mo'jiza. *Quyosh Fasli.* Toshkent: Yazuvchi Nashriyoti.

Ahmad, Said (1996). *Ufq-Hicron Kunlari (1964)*. Toshkent: "Sharq" Nashriyot Matbaa Ko'ntserni Bosh Tahririyati.

Davron, Xurshid (1981). Men Sevaman… (1979). *Tungi Bog'lar.* Toshkent: O'zbekiston LKSM Markaziy Komiteti "Yosh Gvardiya" Nashriyoti. www.turklib.uz. Erişim tarihi: 09.12.2009.

Davron, Xurshid (1981). Bo'ldi Yetar… (1980). *Tungi Bog'lar.* Toshkent: O'zbekiston LKSM Markaziy Komiteti "Yosh Gvardiya" Nashriyoti. www.turklib.uz. Erişim tarihi: 09.12.2009.

Davron, Xurshid (1981). Chol va Kampir (1979). *Tungi Bog'lar.* Toshkent: O'zbekiston LKSM Markaziy Komiteti "Yosh Gvardiya" Nashriyoti. www.turklib.uz. Erişim tarihi: 09.12.2009.

Oripov, Abdulla (2001). Uy (1981). *Tanlangan Asarlar.* Toshkent: G'afur G'ulam Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti. www.ziyouz.com. Erişim tarihi: 01.10.2009.

Oripov, Abdulla (2001). Shoir Umri (1981). *Tanlangan Asarlar.* Toshkent: G'afur G'ulam Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti. www.ziyouz.com. Erişim tarihi: 01.10.2009.

Oripov, Abdulla (2001). Inju Diyor Uchun (1983). *Tanlangan Asarlar.* Toshkent: G'afur G'ulam Nomidagi Adabiyot va San'at Nashriyoti. www.ziyouz.com. Erişim tarihi: 01.10.2009.

Rahmon, Shavkat (1997). Manzara. *Saylanma.* Toshkent: "Sharq" Nashriyot Matbaa Ko'ntserni Bosh Tahririyati. www.turklib.uz. Erişim tarihi: 01.10.2009.

Rahmon, Shavkat (1997). Lahza. *Saylanma.* Toshkent: "Sharq" Nashriyot Matbaa Ko'ntserni Bosh Tahririyati. www.turklib.uz. Erişim tarihi: 01.10.2009.

Rahmon, Shavkat (1997). Xo'rsiniq. *Saylanma.* Toshkent: "Sharq" Nashriyot Matbaa Ko'ntserni Bosh Tahririyati. www.turklib.uz. Erişim tarihi: 01.10.2009.

Parfi, Rauf (2009). Rondo (1961). Hikmet Koraş (hzl.), *Özbek Şairi Rauf Parfi.* Konya: Kömen Yayınevi.

Parfi, Rauf (2000). Yomg'ir emas, marvarid yog'ar[6] (1963). *Tavba*. Toshkent: Yazuvchi Nashriyoti. www.ziyouz.com. Erişim tarihi: 12.06.2009.

Parfi, Rauf (1989). Rassom (1961). *Sukunat*. Toshkent: Yulduzcha. www.ziyouz.com. Erişim tarihi: 26.04.2012.

Özbekçe verinin yazımında Özbek Latin alfabesi kullanıldı. Özbek Kiril alfabesi ile yazılmış olan metinler de Özbek Latin harflerine aktarıldı. Özbek Kiril ve Özbek Latin alfabelerinin IPA'daki (Uluslararası Fonetik Alfabe) karşılıkları ile, Özbekçe alanında çalışmayanlara kolaylık olması bakımından Türkçede kullanılan çeviriyazı alfabesindeki karşılıkları Tablo 1'de yer almaktadır:

[6] Rauf Parfi'nin başlıksız şiiri ilk dizesiyle belirtildi.

Tablo 1

Özbek Kiril ve Latin Alfabelerinin IPA'daki ve Çeviriyazı Alfabesindeki Karşılıkları

Özbek Kiril Alfabesi Alfabesi	**Özbek Latin Alfabesi**	**IPA**	**Çeviriyazı**
А а	A a	[a], [æ]	a, ä
Б б	B b	[b]	b
В в	V v	[v], [w]	v
Г г	G g	[g]	g
Д д	D d	[d̪]	d
Е е	E e	[ɛ]	e
Ё ё	Y y + o	[jɒ]	yå
Ж ж	J j	[ʤ]	c
З з	Z z	[z]	z
И и	I i	[i], [i̟]	i
Й й	Y y	[j]	y
К к	K k	[k]	k
Л л	L l	[l]	l
М м	M m	[m]	m
Н н	N n	[n]	n
О о	O o	[ɒ]	å, o
П п	P p	[p]	p
Р р	R r	[r]	r
С с	S s	[s]	s
Т т	T t	[t̪]	t
У у	U u	[u], [ʊ]	u
Ф ф	F f	[f], [ɸ]	f
Х х	X x	[x]	x (h̲)
Ц ц	t + s	[ʦ]	ts
Ч ч	Ch ch	[ʧ]	ğ

Ш ш	Sh sh	[ʃ]	ş
ь	‘	[ʲ]	'
ъ	‘	[ʔ]	‘
Э э	E e	[ɛ], [e]	e
Ю ю	Y y + u	[ju]	yu
Я я	Y y + a	[ja]	ya
Ў ў	O’ o’	[o], [ø]	o
Қ қ	Q q	[q]	q (ķ)
Ғ ғ	G’ g’	[ɣ]	ğ
Ҳ ҳ	H h	[h]	h

Roman, öyküler ve Rauf Parfi’nin şiirleri Türkçeye aktarılırken söz konusu eserler üzerine yapılmış inceleme ve Türkçeye aktarma çalışmalarından fikir alındı ancak bu çalışmalar esas alınmadı. Türkçeye aktarma sırasında fikir alınan çalışmalar şunlardır:

Akçair, Elif (2010). *Özbek yazar Ötkir Hâşimov'dan seçme hikâyeler “Men Buvam ve Rangli Televizor”, “Özbek İşi”, “Kizil Karga”*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Koç, Özcan (2008). *Sovyet dönemi Özbek edebiyatından seçme hikâyeler, inceleme-metin-aktarma-dizin.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Koraş, Hikmet (2009). *Özbek şairi Rauf Parfi*. Konya: Kömen Yayınevi.

Yavuz, Esra (2009). *Said Ahmad’ın “Ufq” romanı esasında Özbek Türkçesinde zarf fiiller.* Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.

Özbekçeden Türkçeye aktarma yapılırken mümkün olduğu ölçüde Özbekçe metaforik ifadenin Türkçedeki eş değeri kullanıldı. Bunun mümkün olmadığı durumlarda düz anlatımla aktarma yoluna gidildi. Örneğin “U niyatiga *yetdi*. ‘O amacına *ulaştı*.’” (U, 14) cümlesinde Özbekçe *yetmoq* ve Türkçe *ulaşmak* eylemlerinin her ikisinin de kullanımı aynı biçimde metaforiktir. “U bilan ancha gaplashib, tushga yaqin *tabiati ravshan tortib* uyga keldi. ‘Onunla epeyce konuştuktan sonra *rahatlayarak*, öğlene doğru eve geldi.’” (U, 26) örneğinde ise *tabiati ravshan tortib* ifadesini *rahatlamak* biçiminde metaforsuz olarak aktarmak daha uygun görünmektedir. Bazı durumlarda ise Özbekçe ifade, Türkçeye farklı bir metafor ile aktarıldı. “Zebixon

o'shanda endi bu gaplarning chin ma'nosini *chaqdi*. 'Zebihan bu sözlerin gerçek anlamını şimdi *çözdü*.'" (U, 67) örneğinde, "bir şeyi anlamak" anlamı *chaqmoq* "V. 1. Fıstık, badem, fındık gibi bazı sert kabuklu meyvelerin kabuğunu dişle ya da bir nesne ile kırmak; 2. Sert cisimleri kırarak parçalara ayırmak; 3. Birbirine vurup sürterek alev çıkarmak." (O'TIL, 2006-2008) ile ifade edilmektedir ancak bu ifadeyi Türkçeye aktarırken *çakmak* yerine başka bir metaforik ifade olan *çözmek* eylemini kullanmak daha uygun görünmektedir.

2.2. Veri Toplama ve İnceleme Yöntemleri

Kavramsal metafor yazınında dilsel metaforlar ile kavramsal metaforlar birbirinden ayrı tutulur. Bu bağlamda, dilde metaforik ifadelerin belirlenmesi ayrı bir süreç, bu ifadelere bağlı kavramsal metaforların belirlenmesi ise ayrı bir süreç oluşturur (Steen, 2009, s. 201). Bu çalışmanın ilk aşamasını Özbekçe örneklemdeki dilsel metaforların belirlenmesi oluşturdu. Metaforik ifadeleri belirlerken Pragglejaz Group'un (2007) geliştirdiği metafor belirleme yöntemi (MIP) kullanıldı. Bir metin bağlamındaki metaforik ifadeleri belirleme, bir yorumlama süreci gerektirir. Bu bakımdan bir dilsel ifadenin metaforik olup olmadığı araştırmacının yorumlayışına göre değişebilir. Pragglejaz Group, bu yöntemi araştırmacıların yorum farkını en aza indirgemek üzere açık ölçütler içeren daha güvenilir bir araç olarak geliştirdi. Bu yöntem şu adımları izler:

1. Genel anlamı elde etmek için bütün metin okunur.
2. Metindeki sözlüksel birimler belirlenir.
3. a. Metindeki her bir sözlüksel birimin metin bağlamına dayalı anlamı belirlenir.

   b. Her bir sözlüksel birimin başka metinlerde, söz konusu metindekinden daha temel bir anlamı olup olmadığı belirlenir. Bizim amacımıza yönelik olarak, temel anlamlar daha somut, çağrıştırdıkları şeyin hayal edilmesi, görülmesi, duyulması, koklanması, hissedilmesi ve tadılması daha kolay; bedensel eylemle ilgili; daha kesin; tarihsel olarak daha eski olma eğilimindedir. Temel anlamın, sözlüksel birimin en sık kullanılan anlamı olması gerekmez.

   c. Eğer söz konusu metindeki sözlüksel birimin diğer metinlerdekinden daha temel bir anlamı varsa, bağlamsal anlamın temel anlamla bir karşıtlık

içerisinde fakat ona kıyasla, bir karşılaştırma açısından anlaşılıp anlaşılmadığına karar verilir.

4. Eğer karşılaştırma aracılığı ile anlaşılan bir karşıtlık varsa, sözlüksel birim metaforik olarak işaretlenir (Pragglejaz Group, 2007, s. 3).

Pragglejaz Group'un kullandığı 'sözlüksel birimler' terimi daha yaygın bir kullanım olan 'sözcükler'e göndermede bulunur (Pragglejaz Group, 2007, s. 3). Özbekçe örneklemde geçen sözcüklerin temel anlamını belirlemek için *O'zbek Tilining Izohli Lug'ati* (2006-2008) kullanıldı. Temel anlamı bağlamsal anlamı ile karşıtlık içerisinde olup, bağlamsal anlamın temel anlam ile bir karşılaştırma ilişkisi açısından anlaşıldığı sözcükler metaforik olarak işaretlendi.

Çalışmanın ikinci aşamasında ise dilsel metaforların bağlı olduğu kavramsal metaforlar belirlenerek metaforik ifadeler bu kavramsal metaforlar altında sınıflandırıldı. Bu aşamada Steen'in (2009) kavramsal haritalamaları belirlemek için önerdiği beş adımdan yola çıkıldı. Steen'in önerdiği adımlar şu şekildedir:

1. Metafor ilişkili sözcüklerin belirlenmesi
2. Önermelerin belirlenmesi
3. Karşılaştırmanın belirlenmesi
4. Benzeşen yapının belirlenmesi
5. Alanlar arası haritalamanın belirlenmesi (Steen, 2009, s. 201).

Steen bu adımları *Şimdi uyuyor kırmızı çiçek* ([Alfred Tennyson'un bir şiirinden], Steen, 2009, s. 201) dizesi ile açıklar. İlk adım, dilsel metaforun belirlenmesini içerir. Bunun için Pragglejaz Group'un (2007) önerdiği yöntem izlenir. Bu adım bir metaforik ifadede metaforik kullanılan sözcük ya da sözcükleri bulmayı amaçlar. Bu sözcük ya da sözcükler metaforun kaynak alanını ifade eder ve temel anlamlarıyla düşünüldüğünde metinle bir şekilde uyumsuzluk gösteren, bir örtüşme ya da benzerliğe dayalı dolaylı anlatım biçimleri oluşturur. Bu bakımdan, dizenin tamamı bir kavramsal metafora bağlı metaforik bir ifadedir ancak burada metaforik kullanılan yalnızca bir sözcük vardır: *uyuyor*. Temel anlamında insanlar ve hayvanlar için kullanılan *uyumak* sözcüğü burada bitki için kullanılmıştır. Bu nedenle cümle bağlamında bir tür karşılaştırma ya da benzerlik ile çözülebilecek bir uyumsuzluk oluşturmaktadır. Sözcüğün bağlamsal anlamı temel anlamına göre bir benzerlik ilişkisi içerisinde anlaşılmaktadır. Böylece *uyuyor* sözcüğü metaforik olarak işaretlenir. Bu adım, metaforun örtüşme ya da benzerliğe dayalı bir dolaylı anlam olduğu fikrine dayanır (Steen, 2009, s. 202-203).

İkinci adımda metindeki dilsel ifadeler, önermeler dizisi biçimindeki kavramsal yapılara dönüştürülür. Bu adım metaforun dilden çok düşüncenin ürünü olduğu varsayımı ile ilgilidir. Bu, pek çok dilsel ifade için, ana cümleyi ve ona bağlı unsurları bulmak ve bu bilgiyi kavramlar arasındaki doğrusal ve sıradüzenli ilişkiyi göstermek için kullanmaktır (Steen, 2009, s. 208). Bu adımda dilsel ifadelerden çok kavramlara göndermede bulunulduğu için büyük harfler kullanılır. Yukarıdaki cümle için kavramsal önermeler dizisi şu şekildedir:

Önerme 1 ($UYUYOR_{k(kaynak)}$ $ÇİÇEK_{h(hedef)}$)

Önerme 2 ($UYUYOR_{k}$ $ÇİÇEK_{h}$ $ŞİMDİ_{h}$)

Önerme 3 ($UYUYOR_{k}$ $KIRMIZI_{h}$ $ÇİÇEK_{h}$) (Steen, 2009, s. 202).

Üçüncü adım, ikinci adımda ortaya koyulan tamamlanmış bir önermeyi her biri başka bir alanla ilgili olan tamamlanmamış iki önerme arasındaki açık bir karşılaştırmaya dönüştürür. İki kavramsal alan arasındaki benzerlik ya da örtüşme bu adımda açık bir karşılaştırma olarak ifade edilir. Yukarıdaki örnekte UYKU kaynak alanı ile ÇİÇEK hedef alanı arasında bir karşılaştırma vardır (Steen, 2009, s. 203).

Bu adımda birkaç noktadan söz edilebilir. İlk olarak bu adım, ikinci adımın içerdiği iki alanın kavramsal olarak ayrılmasını içerir. İkincisi, birinci adımda öne sürülen ana fikrin açıklanması ile ilgilidir. Burada iki kavram dizisi arasında bir tür benzerlik ya da örtüşme olduğu varsayılır. Üçüncü olarak, bu adım denklemin iki tarafında da örtüşen unsurlara gereksinim duyduğumuzu gösterir. Hedef alanda çiçek için bir durum ya da etkinliğe ve öte yandan kaynak alanda uyku etkinliği için bir kılıcıya gereksinim vardır (Steen, 2009, s. 204).

Dördüncü adımda, üçüncü adımda önerilen açık karşılaştırma benzerliğin yapısını gösteren kapalı bir karşılaştırmaya dönüştürülür. Aslında her zaman benzerliğe dayalı bir yorumlama gerekmez. Açık karşılaştırmada boş kalan kısımlar araştırmacı tarafından doldurulur. Buradaki kapalı karşılaştırma insanın uyuması ile çiçeğin hareketsiz durması arasındaki ilişkiyi içerir. Böylece bu adımda araştırmacı iki alan arasındaki haritalamayı tamamlamak için ona yeni bir kavramsal içerik eklemek zorunda kalabilir. Bu, incelemenin önemli bir adımıdır (Steen, 2009, s. 204).

Yukarıdaki özel örnekte bu adım en sıkıntılı adımdır çünkü uyumanın kılıcısı hayvan da insan da olabilir. Şiirin geri kalanı kişileştirmeyi yansıttığı için burada insan tercih edilmiştir (Steen, 2009, s. 204).

Beşinci adımda, dördüncü adımda oluşturulan benzeşen yapı iki alan arasındaki haritalama yapısına dönüştürülür. Bu, dördüncü adımda örtük kalan, her bir kavramsal

alanın ayrı unsurları arasındaki örtüşmeleri açıklar. Bu adım benzeşmenin art alanında örtülü kalan örtüşmeleri de gösterebilir (Steen, 2009, s. 204-205).

Bu çalışmada kavramsal metaforları belirlemek için Steen'in (2009) yönteminden de yararlanarak şu adımlar izlendi:

İlk olarak Pragglejaz Group'un (2007) metafor belirleme yöntemi kullanılarak metin bağlamında metaforik kullanılan sözcükler belirlendi. Bununla birlikte metaforik kullanılan sözcüklerin bir karşıtlık ilişkisi içerisinde olduğu gerçek anlamlı sözcükler de belirlendi.

Çalışmanın bu aşamasında Özbekçe metinler içerisinde metaforik kullanılan sözcüklere karar verilirken birtakım güçlüklerle karşılaşıldı. Bunlardan ilki yönelme, bulunma ve çıkma durumu eklerinden birini almış sözcüklerin değerlendirilmesi idi. Kapsayıcı metaforlara ilişkin olarak bu konuya değinen Gen (2014, s. 174-175), soyut kavramlarla birlikte kullanılan bulunma durumu ekinin Türkçede metaforik kapsayıcılığı sağlayabildiğini ifade etmektedir. Temelde mekân ilişkilerini belirleyen bu ekler zaman, duygular, durumlar gibi mekân bildirmeyen soyut kavramlarla birlikte kullanıldığında bu kavramların birer kapsayıcı mekân olarak kavramlaşmasını sağlamaktadır. Örneğin "El *uyquda*. 'Herkes *uykuda*.'" (U, 141), "Ikromjon *yolg'izlikda* nima qiladi? 'İkramcan *yalnız kalınca* ne yapacak?'" (U, 209) cümlelerinde uyku ve yalnızlık durumları birer kapsayıcı mekân olarak kavramlaşmaktadır. "U *paytlarda* to'qayga odam kirolmasdi. 'O *zamanlar* kamışlığa kimse giremezdi.'" (U, 48) örneğinde zaman kapsayıcı açısından anlaşılmaktadır. "Quvonch qayoqda, *azobda qolib ketdim*. 'Sevinç nerede, *azap içindeyim*.'" (U, 207) örneğinde ise duygusal bir durum mekân olarak kavramlaşmaktadır. Benzer durum yönelme ve çıkma durumu ekleri için de geçerlidir. Örneğin "Sal *darmonga kir*, undan keyin ishga chiqaverasan. 'Biraz *güçlen*, ondan sonra işe gidebilirsin.'" (U, 172) ve "Uyim desa, ro'zg'orim desa, erining *izmidan chiqmasa*, bo'ldi. "Evim derse, işim derse, kocasının *denetiminden çıkmazsa* olur.'" (U, 183) cümlelerinde soyut durumlar mekânlar açısından anlaşılmaktadır. Bu örneklerdeki *uyqu, yolg'izlik, payt, azob, darmon, izm* sözcükleri gerçek anlamda kullanılmaktadır. Bununla birlikte aldıkları bulunma, yönelme ya da çıkma durumu ekleri bu sözcüklerin birer kapsayıcı mekân olarak anlaşılmasını sağlamaktadır. Söz konusu durum eklerinin soyut kavramların kapsayıcı olarak kavramlaştırılmasında etkin bir işlevi olduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada durum eklerini eklendikleri sözcükten ayrı olarak metaforik kabul etmek de uygun görünmemektedir. Bu düşünceden hareketle zaman, durum ya da duygu gibi soyut kavramları ifade eden

gerçek anlamlı sözcükler bulunma, çıkma ya da yönelme durumu eklerinden birini alarak kapsayıcı olarak kavramlaştığında metaforik kabul edildi.

Metaforik olup olmadığı konusunda kararsızlık yaşanan ikinci nokta ise *olmoq, bermoq, bo'lmoq, bormoq, chiqmoq, yurmoq, qolmoq, turmoq* gibi yardımcı eylemler ile bir esas eylemin birlikte kullanılmasıyla oluşan birleşik eylemler oldu. Merhan, asıl anlamlarını yitirip ulaç ekleri almış esas eylemlere eklenerek onların anlamlarında değişikliğe yol açan yardımcı eylemleri, "betimleyici (deskriptif) eylemler" olarak tanımlar. Özbekçe ve Uygurcada yaygın biçimde görülen bu eylemlerin asıl işlevi esas eylemi kılınış bakımından betimlemek, hareketin çeşidini göstermektir (Merhan, 2008, s. 367). Coşkun, birleşik eylemlerin "zarf-fiil şeklindeki bir esas fiille, bu esas fiildeki oluş ve kılışı tasvir niteliği taşıyan bir yardımcı fiilin özel bir anlam meydana getirecek şekilde birleşip kaynaşmasından" oluştuğunu ifade eder (Coşkun, 2000, s. 178). Özbekçede sıkça karşılaşılan bu yapıların metaforik olup olmadığı esas fiile göre belirlendi, esas fiil metaforikse yardımcı fiil de metaforik kabul edildi. Örneğin "Har nima qilsa ham ota, axir. Undan *kechib bo'ladimi*? "Ne de olsa babası. Ondan *vazgeçebilir mi*?'" (U, 206) cümlesinde birinden vazgeçmek *kechmoq* "bir yerden bir yere gitmek" açısından anlaşılmaktadır. Metaforik olan asıl sözcük *kechmoq* olmasına rağmen birleşik fiiller tek bir kavrama göndermede bulunduklarından *kechib bo'lmoq* birleşik fiili bütünüyle metaforik olarak işaretlendi.

İkinci adımda, aralarında karşıtlık olan sözcüklerden yola çıkarak, birinin öteki açısından anlaşıldığı kavramlar belirlenir. Metaforik kullanılan sözcükler metaforun kaynak alanını yansıtan sözcüklerdir. Bu sözcüklerin yansıttığı kavram açısından anlaşılan sözcükler ise metaforun hedef alanını yansıtan sözcüklerdir.

Üçüncü adımda, söz konusu iki kavram arasındaki karşıtlığın niteliği belirlenir. Bu karşıtlığın niteliği bir benzeşme ya da örtüşme olabilir. Böylece metaforun kaynak alanı ve hedef alanı arasında nasıl bir kavramsal ilişki olduğu belirlenmeye çalışılır.

Dördüncü adımda, aralarında karşıtlık olan alanlar metaforik haritalamaya dönüştürülerek ifadenin bağlı olduğu kavramsal metafor belirlenir. Haritalama belirlendiğinde metafor belirlenmiş olur.

Dilsel ve kavramsal metaforları belirlemede kullanılan bu yöntemler araştırmacılar arasındaki yorum farkını en aza indirgemeyi amaçlamaktadır ancak bazı durumlarda metaforik yorumlamanın kişiye göre değişebileceğini göz önünde bulundurmak gerekir (Pragglejaz Group, 2007; Steen, 2009). Çalışmada kullanılan bu yöntemleri Özbekçe bir cümle üzerinde uygulayalım:

Yana ozroq uyda turganida *odamgarchilikdan chiqardi*. “Yine de evde biraz dursa *insanlıktan çıkardı*.” (U, 216)

İlk adımda dilsel metafor yani metinde metaforik kullanılan sözcükler belirlenir:

Yana : Cümle bağlamında bu sözcük “bununla birlikte” (O’TIL’de 2. anlam, 2006-2008) anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün temel anlamı “daha önce olan bir iş, hareket, olayın tekrar olması”nı (O’TIL’de 1. anlam, 2006-2008) ifade eder. Sözcüğün temel anlamı, bağlamsal anlamı ile aynı olmamakla birlikte, burada bağlamsal anlamın temel anlama göre anlaşıldığı bir karşılaştırma ilişkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle bu sözcük bu cümlede metaforik kullanılmamıştır.

ozroq : Cümle bağlamında bu sözcük “kısa bir süre” anlamında kullanılmıştır. *Oz* sözcüğünün temel anlamı “sayı ya da miktar bakımından çok olmayan, az”dır (O’TIL’de 1. anlam, 2006-2008). Bu cümle bağlamında zamanı niteleyen *ozroq* sözcüğünün bağlamsal anlamının temel anlamı açısından anlaşıldığı bir karşılaştırma ilişkisi bulunmamaktadır. Bu nedenle bu sözcük bu cümlede metaforik kullanılmamıştır.

uyda : Cümle bağlamında *uy* sözcüğü “yaşamak için ya da çeşitli kuruluşlar için yapılan bina, ev” (O’TIL’de 1. anlam, 2006-2008) anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün temel anlamı bağlamsal anlamı ile aynıdır. Bu nedenle bu sözcük bu cümlede metaforik olarak kullanılmamıştır.

turganida : Cümle bağlamında *turmoq* sözcüğü “bir yer, zaman, durumda bulunmak” (O’TIL’de 2. anlam, 2006-2008) anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün temel anlamı O’TIL’de “ayakta dik durumda olmak” (O’TIL’de 1. anlam, 2006-2008) olarak ifade edilmiştir. Sözcüğün iki anlamı aynı olmamakla birlikte bağlamsal anlam ile temel anlam arasında sözcüğün metaforik olarak anlaşılmasını gerektirecek bir karşıtlık görünmemektedir. Bu nedenle bu sözcük bu cümlede metaforik olarak kullanılmamıştır.

odamgarchilikdan : Cümle bağlamında *odamgarchilik* sözcüğü “insanî görünüm; davranış” (O’TIL’de 2. anlam, 2006-2008) anlamında kullanılmıştır. Sözcüğün temel anlamı O’TIL’de “insanları sevme, insan sevgisi, insancıl olma” (O’TIL’de 1. anlam) biçiminde tanımlanmıştır. *Odamgarchilikdan chiqmoq* ise 2. anlama bağlı olarak “insanî görünümünü kaybetmek, uygunsuz davranışlarından dolayı dışlanmak” (O’TIL, 2006-2008) biçiminde tanımlanmıştır. Bu deyimin cümle bağlamında “insana özgü niteliklerini yitirmek” anlamında kullanıldığını söylemek mümkündür. *Odamgarchilik* sözcüğü burada gerçek anlamda kullanılmaktadır ancak birlikte kullanıldığı çıkma durumu eki aracılığı ile bir kapsayıcı mekân niteliği kazanmaktadır. Bu durum

sözcüğün gerçek anlamı olan "insanî görünüm, davranış" soyut durumu ile bir karşıtlık oluşturduğundan bu sözcük metaforik olarak işaretlenir.

chiqardi : Bu sözcük cümle bağlamında durum değişikliğine; *odamgarchilik* "insanlık" durumundan çıkarak başka bir duruma geçmeye göndermede bulunur. O'TIL'de bu anlama en yakın tanım "bir ruh durumundan kurtulmak"tır (O'TIL'de 18. anlam, 2006-2008). Sözcüğün temel sayılabilecek iki anlamı vardır. İlki "yukarıya, yükseğe ya da bir şeyin üstüne çıkmak" (O'TIL'de 1. anlam, 2006-2008); ikincisi "içeriden dışarıya yönelmek, içeriden dışarıya doğru hareket ederek belirli bir yere gitmek"tir (O'TIL'de 9. anlam, 2006-2008). Her ikisinde de bir yerden bir yere fiziksel hareket söz konusudur. Sözcüğün bağlamsal anlamı olan soyut durum değişikliği, temel anlamı olan bir yerden bir yere fiziksel hareketin sağladığı mekân değişikliği açısından anlaşılmaktadır. Sözcüğün durum değişikliğini ifade eden bağlamsal anlamı, temel anlamına kıyasla bir karşılaştırma aracılığı ile anlaşılabilmektedir. Bu bakımdan *chiqmoq* sözcüğünün bu cümle bağlamındaki kullanımı metaforiktir. *Odamgarchilik* ile *chiqmoq* arasında bir karşıtlık ilişkisi vardır.

İkinci adımda aralarında karşıtlık olan sözcüklerden yola çıkarak, birinin öteki açısından anlaşıldığı kavramlar belirlenir. *Odamgarchilik* "insanlık", durum kavramını yansıtmaktadır. *Chiqmoq* "çıkmak" ise fiziksel hareket bildirdiğinden mekân kavramını yansıtmaktadır. *Chiqmoq* sözcüğünün yansıttığı mekân kavramı metaforun kaynak alanını, *odamgarchilik* sözcüğünün yansıttığı durum kavramı ise hedef alanını oluşturur. Bu örnekte *odamgarchilik* ile ifade edilen soyut bir durum, *chiqmoq* ile ifade edilen fiziksel hareketin ait olduğu mekân kavramı açısından anlaşılmaktadır.

Üçüncü adımda, söz konusu iki kavram arasındaki karşılaştırmanın niteliği belirlenir. Bu örnekte durumlar mekânlarla örtüşmekte, böylece soyut kavramlar somut olanlar açısından anlaşılmaktadır. Bir durumu yaşamak o durumun içinde olmak açısından anlaşılmaktadır. Bir durumu yaşamaya başlamak o durumun içine girmek, yaşamaya devam etmemek ise o durumun içinden çıkmak ile örtüşmektedir. Böylece bir durumun içinde olmak, bir mekânın içinde olmakla; durum değişikliği ise mekâna girmek ya da çıkmakla örtüşür. *Odamgarchilikdan chiqmoq* "insanlıktan çıkmak" örneğinde de bir durum değişikliği söz konusudur.

Dördüncü adımda, aralarında karşıtlık olan alanlar metaforik haritalamaya dönüştürülür. Yukarıdaki adımlarda belirtildiği üzere metaforun kaynak alanını oluşturan MEKÂN (YER) kavramı, hedef alanını oluşturan DURUM kavramı üzerine haritalanmaktadır. Bu haritalama dolayısıyla durumlar mekânlar açısından

anlaşılmaktadır. Bu örnekte durumların mekânlar açısından anlaşılmasının yanında durum değişikliği de mekân değişikliği açısından anlaşılmaktadır. Durum değişikliğinin mekân değişikliği açısından anlaşılması, durumların mekânlar açısından anlaşılmasını içerir. Bu örnekte durum değişikliği ağır bastığı için DURUM DEĞİŞİKLİĞİ YER DEĞİŞİKLİĞİDİR kavramsal metaforunun söz konusu olduğu söylenebilir.

2.3. Verilerin Çözümlenmesi

Veri toplama aşamasında elde edilen kavramsal metaforlar ve bunlara bağlı metaforik ifadeler, metaforun hedef alanına göre olay yapısı, zaman, duygular, düşünceler, insanlar ve hayat kavramları altında incelendi. Bu hedef alan kavramlarının her biri tez çalışmasında bir ana başlık oluşturdu. Böylece hedef alanını olay yapısının oluşturduğu metaforlar "Olay Yapısı Metaforları", zamanın oluşturduğu metaforlar "Zaman Metaforları", duyguların oluşturduğu metaforlar "Duygu Metaforları", düşüncelerin oluşturduğu metaforlar "Düşünce Metaforları" ve insanlar ve hayatın oluşturduğu metaforlar "İnsan ve Hayat Metaforları" bölümünde incelendi. Metaforlar incelenirken hedef alan ve kaynak alan arasındaki örtüşmelerin niteliği açıklanarak iki alan arasındaki kavramsal ilişkiler irdelenmeye çalışıldı.

Veri toplama aşamasında elde edilen metaforların nasıl sınıflandırılacağına karar vermeden önce, diğer çağdaş metafor çalışmalarında metaforların nasıl ele alındığı gözden geçirildi. Bu çalışmalarda, metaforların genellikle hedef alan kavramlarına göre incelendikleri görüldü. Lakoff (1993), olay yapısı ve zamanın geçişi; Lakoff ve Johnson (1999) olay yapısı, düşünce ve etik; Lakoff ve Turner (1999) hayat, ölüm ve zaman kavramları üzerinde yoğunlaşır. Lakoff ve Johnson (1980a), pek çok metaforla birlikte kişileştirmeye de değinir. Kövecses (2010), pek çok metafora değindiği çalışmasında hedef alanı insan olan metaforlardan da kısaca söz eder. Kövecses (1990; 2000a; 2000b), çalışmalarının bir kısmında yalnızca duygu kavramı üzerinde durur. Yu (1998; 2002; 2003; 2004), çalışmalarında Çincede öfke ve mutluluk duyguları, zaman, olay yapısı ve düşünce metaforları üzerinde durur. Radden (2003a; 2003b; 2011), Çince, Korece, Japonca, İngilizce gibi dillerde zamanın geçişini yansıtan metaforları inceler. Özçalışkan (2003; 2004), Türkçe ve İngilizcede hareket kavramı, yani olay yapısı; Aksan (2006a, 2006b), Türkçede öfke kavramı; Aksan ve Kantar (2008) ise Türkçede aşk kavramı üzerinde dururlar. Bu durum olay yapısı, zaman, duygular, düşünceler, etik,

insan ve hayat gibi kavramların çağdaş metafor yazınında işlenen genel hedef alan kavramları olduğunu göstermektedir.

Çağdaş metafor yazınında yapılan bu çalışmalar gözden geçirildiğinde, hedef alanlara göre yapılacak bir sınıflandırmanın daha kapsayıcı ve toparlayıcı olacağı düşünülerek, Özbekçedeki metaforların hedef alanlarına göre incelenmesi uygun görüldü. İncelenen Özbekçe metinlerde rastlanan metaforların hedef alanlarını çok büyük oranda olay yapısı, zaman, duygular, düşünceler, insanlar ve hayat kavramları oluşturmaktadır. Diğer çağdaş metafor çalışmalarında incelenen kavramlarla da örtüşen bu durum bizi Özbekçedeki metaforları bu beş hedef alan kavramı altında incelemenin uygun olacağı fikrine yöneltti. Özbekçede hedef alanları bunlardan farklı olan çok az sayıda metafora rastlandı ve bunların da büyük bölümünde yine söz konusu beş alan ile ilişki kurulabildiği görüldü. Örneğin İYİ OLAN YUKARIDADIR, DEĞERSİZ OLAN AŞAĞIDADIR, ÖNEMLİ OLAN BÜYÜKTÜR, AHLAKSIZLIK KİRLİDİR gibi etikle ilgili ya da PAHALI OLAN YUKARIDADIR gibi nicelikle ilgili metaforlar çoğunlukla durumların somut varlıklar açısından anlaşıldığı DURUMLAR NESNELERDİR metaforunun birer görünümünü oluşturur. ÖNEMLİ OLAN BÜYÜKTÜR, DEĞERSİZ OLAN AŞAĞIDADIR gibi metaforlar insanlara uygulandığında ise İNSAN CANSIZ VARLIKTIR metaforunun bir görünümünü yansıtır. Bu nedenle bu gibi metaforlara çalışmada incelenen temel hedef alanlarla ilişkili olarak yeri geldikçe değinildi; ayrı başlıklar altında yer verilmedi.

Olay yapısı, zaman, duygular, düşünceler, insanlar ve hayat gibi hedef alan kavramlarının insanın sahip olduğu kavramlar dünyasının temelini oluşturduğu söylenebilir. Bu hedef alanların birleştiği kaynak alan kavramları da dillerde büyük oranda ortaklık gösterir. Kövecses'in (2005, s. 87) ifade ettiği gibi, insan zihnindeki kaynak ve hedef alan kavramlarının çoğu uzlaşımsal kavram sistemimize yerleştiği için yeni bir kaynak alanla yeni bir hedef alanı metaforik bir ilişki ile bir araya getirmek oldukça zordur. Kavramsal metaforlar genellikle dillerde ortaktır ancak her dil alt kavramlaştırmalara ve dilsel detaylara dayalı farklı metaforik özellikler gösterebilir. Farklılıklar genellikle dillerdeki ortak kavramsal metaforların çeşitlemelerini oluşturur. Örneğin, Kövecses (2000a) DUYGU GÜÇTÜR metaforunun Batı kültürlerinde yaygın olmakla birlikte başka pek çok kültürde görülebildiğini ifade eder. Bu metaforun İngilizce ve Özbekçede ortak olan pek çok alt haritalaması vardır (bkz. **5.1. Güç Olarak Duygu**). Özbekçede görülen ÜZÜNTÜ ZEHİRDİR metaforu, DUYGU GÜÇTÜR'ün İngilizce için yapılan çalışmalarda rastlanmayan bir çeşitlemesini

oluşturur. DUYGU SOSYAL GÜÇTÜR metaforu ise, DUYGU GÜÇTÜR'ün İngilizcede görülen ancak incelenen Özbekçe metinlerde rastlanmayan bir görünümüdür. Bazen de ortak hedef alanlar çeşitli dillerde farklı kaynak alanlarla birleşebilir. Kövecses'in (2004, 2005) hedef aralığı olarak adlandırdığı bu durum, kültürler arası çeşitlenmenin bir türünü oluşturur. Örneğin hayat İngilizcede oyun, ışık, değerli bir varlık, ateş, esaret gibi kavramlar açısından anlaşılabilirken (Lakoff & Turner, 1989); Özbekçede değerli bir varlık, ateş, içi dolu bir kadeh ya da kitap olarak anlaşılabilir. Değerli bir varlık ve ateş (doğal varlık) kavramlaştırmaları her iki dilde de ortaktır.

Çalışmada, Özbekçede görülen metaforlar ve metaforik ifadeler, ilgili hedef alan kavramı altında kendi içerisinde incelendi; Özbekçenin metaforlar sisteminin Kavramsal Metafor Kuramının İngilizce için tanımladığı metaforlar sisteminden ayrıldığı noktalara yeri geldikçe değinildi. Öte yandan, Özbekçenin gösterdiği kavramsal ve dilsel özellikler sonuç bölümünde, evrensellik ve kültüre özgülük bağlamında, Çince ve İngilizce için yapılan metafor çalışmalarından elde edilen verilere ve Türkçenin gösterdiği genel metaforik özelliklere kıyasla ayrıca ele alındı.

Kişileştirme ise, kaynak alanı insan olan metaforları içerdiğinden, hedef alana göre değil kaynak alana göre yapılan bir sınıflandırmayı temsil eder. Hedef alan kavramlarına göre yapılan bir sınıflandırma kişileştirmeyi de içerdiğinden, çalışmada ZAMAN İNSANDIR, DUYGU İNSANDIR gibi kişileştirme metaforları ayrı bir bölümde incelenmedi; zaman, duygu gibi ilgili hedef alan kavramları altında değerlendirildi.

BÖLÜM III

OLAY YAPISI METAFORLARI

Olay yapısı olarak adlandırılan metaforda, "olayların durumlar, değişimler, süreçler, eylemler, nedenler, amaçlar ve araçlar gibi çeşitli görünümleri bilişsel olarak metafor aracılığıyla mekân, hareket ve güç açısından" anlaşılır (Lakoff, 1993, s. 220). Olay yapısı metaforları, olayları ve durum değişikliklerini içeren ilişkileri betimler. Olay yapısı metaforları, hedef alanda durumlar, değişimin nedenleri, değişimin kendisi, eylemler, eylemlerin amaçları gibi çeşitli olay görünümlerine sahiptir. Bu olay görünümleri mekân, güç ve hareket gibi fiziksel kavramlar açısından anlaşılır (Kövecses, 2010, s. 151-163). Bu metaforun nesne ve mekân görünümlerini yansıtan haritalamalar birbirinden ayrılarak bir *ikillik [duality]* oluşturur. Lakoff'a göre DEĞİŞİM HAREKETTİR ve NEDENLER GÜÇLERDİR her iki görünümde de yer alır. Lakoff, aradaki farkı şöyle açıklar:

Mekân ikilinde değişim, değişen şeyin bir mekândan ötekine olan hareketidir.

Nesne ikilinde değişen şeyin hareket etmesi gerekmez. Değişim, nesnenin bir yerden bir yere hareketi yerine değişen şeyin kendisidir.

Dert içindeyim [I'm in trouble]. (Dert bir mekândır.)

Bir derdim var [I have trouble]. (Dert sahip olunan bir nesnedir.)

"Her iki durumda da dert bana atfedilir ve her iki durumda da metaforik olarak benimle aynı mekânda (ortak yerleşim) kavramlaşır - çünkü bir durumda dert nesnesine sahibim ve öteki durumda dert mekânının içindeyim" (Lakoff, 1993, s. 225). Her iki örnekte de dert bir durumdur ancak ilkinde mekân olarak, ikincisinde ise sahip olunan bir nesne olarak kavramlaşır.

Lakoff (1993) olay yapısı metaforunu evrensellik özelliği en yüksek metaforlar arasında değerlendirir. Bu metaforlar aynı zamanda günlük dile yayılmış, büyük oranda uzlaşımsal metaforlardır. Çok çeşitli olay görünümleri fiziksel mekân, hareket ve güç açısından anlaşılabilir. Örneğin Özbekçede çeşitli soyut durumlar, *o'rin* "yer", *yoq* "taraf", *yoqa* "kıyı, kenar", *tashqari* "dışarı", *joy* "yer" gibi mekân bildiren sözcükler aracılığıyla sınırlandırılmış mekânlar olarak kavramlaşabilirler. Durum değişikliği *chiqmoq* "çıkmak" ve *kirmoq* "girmek" ile ifade edilebilir. Bunun gibi günlük hayatta mekân ifade eden pek çok sözcük ile hareket ya da güç ifade eden pek çok eylem olay yapısını yansıtmak üzere metaforik olarak kullanılabilir. Bu sözcüklerin büyük

çoğunluğu uzlaşımsal metaforik ifadeleri yansıttığı hâlde metaforik anlamları O'TIL'de bulunmayabilir. Bu kullanımlar dile yayılmış olduklarından O'TIL'de bulunmamaları uzlaşımsal olmadıklarını göstermez. Metin içerisinde çokça tekrar edilebilen bu metaforik ifadeleri uzlaşımsal kabul etmek uygun görünmektedir. O'TIL'de metaforik anlamı bulunmayan ifadeler arasında yeni ya da daha az uzlaşımsal olarak kabul edilebilecek olanlara bölüm içerisinde yeri geldikçe değinilmektedir.

3.1. Mekân İkili

Olay yapısının mekân ikili pek çok alt haritalamadan oluşan tek bir karmaşık haritalamadır. Haritalamanın kaynak alanını uzaydaki hareket, hedef alanını ise olaylar oluşturur. Bu haritalama uzaydaki harekete ilişkin gündelik bilgimizi kullanarak olayların iç yapısına ilişkin geniş ve kapsamlı bir anlayış sağlar. Lakoff ve Johnson, kendi hareketimizin ve çevremizde algıladığımız şeylerin hareketinin uzaydaki harekete dair bize çok zengin bir bilgi yapısı sağladığını ifade eder. Bazı hareketler arzu edilen yere doğru olan hareketlerdir, bazıları sınırlandırılmış bir alanda başlayıp ötekinde biter. Bazı hareketlere zorlayan bir güç vardır, bazılarında ise yoktur. Harekete zorlayan ya da onu engelleyen güç içsel ya da dışsal olabilir. Arzu ettiği yere doğru hareket eden kişinin bir yol izlemesi gerekir. Kişiyi arzu ettiği yere doğru hareketinden alıkoyan çeşitli engeller olabilir. Bu haritalama bize olayları ve onların nedenler, değişimler, durumlar, amaçlar gibi çeşitli görünümlerini hareket ve mekâna ilişkin deneyim ve bilgimiz açısından kavramlaştırma olanağı sağlar (Lakoff & Johnson, 1999, s. 178-179). Olay yapısı metaforunun mekân görünümü şu alt haritalamaları içerir:

Durumlar mekânlardır (uzayda sınırlandırılmış alanlar).

Değişimler hareketlerdir (bir mekânın içine ya da dışına doğru).

Nedenler güçlerdir (bir yerden bir yere olan hareketi denetler).

Eylemler öz iradeli [self-propelled] hareketlerdir.

Amaçlar varılacak yerlerdir (arzulanan yerler).

Araçlar yollardır (varılacak yere doğru).

Zorluklar hareketin engelleridir.

Beklenen ilerleme bir yolculuk planıdır; bir plan önceden belirlenmiş varış yerine belirlenen zamanda ulaşan sanal bir yolcudur.

Dış olaylar hareket eden büyük nesnelerdir.

Uzun vadeli amaçlı eylemler yolculuklardır (Lakoff, 1993, s. 220; Lakoff & Johnson, 1999, s. 179).

Lakoff, olay yapısı metaforunun parçaları karmaşık şekillerde etkileşim içinde olan zengin ve karmaşık bir metafor olduğunu ifade eder. Olay yapısı metaforu, olay yapısının bir ya da daha fazla görünümünü oldukça geniş ve çeşitli ifadelerle geneller. Durumlar ve değişimlerle ilgili konuşur ve düşünürken, örneğin bir durumun içinde ya da dışında olmaktan, durumun içine girmekten ya da çıkmaktan söz edildiğinde bu yapı kullanılır (Lakoff, 1993, s. 220).

Lakoff, olay yapısının ne kadar zengin ve karmaşık olduğunu göstermek için ZORLUKLAR HAREKETİN ENGELLERİDİR metaforuna değinir. Bu metaforda amaçlı eylem, varış yerine doğru öz iradeli olarak yapılan harekettir. Zorluk, varış yerine ulaşmayı sağlayacak hareketi engelleyen bir şeydir. Bu türden beş tip metaforik zorluk vardır: Engeller, arazi özellikleri, yükler, karşıt güçler ve enerji kaynağının yetersizliği. Lakoff'un her bir zorluk için verdiği örneklerden bazıları şunlardır:

Engeller:

Ayrılığın etkisini atlattı.

Duvara çarptık.

Arazi özellikleri:

Yokuşlu bir yolda yürüyor.

Çıkmaza girdik.

Karşıt güçler:

Onu zapt ediyor.

Yükler:

Birçok iş yüklendi.

Bütün sorumluluğu omuzlamaya çalışıyor.

Düş yakamdan!

Enerji kaynağının azlığı:

Enerjim tükendi.

Pilim bitti (Lakoff, 1993, s. 220).

Lakoff'un olay yapısı metaforunun ne kadar zengin olduğunu göstermek için değindiği örneklerden biri de eylemlerle ilgilidir. Eylemlerle ilgili alt haritalama EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR metaforudur. Bu metaforun gerektirimlerinden bazıları şunlardır:

Bir eyleme başlamak bir yola koyulmaktır:

İlk adımı attık.

Bir yola koyulduk.

Eylem tarzı, hareket tarzıdır:

Ayak uyduruyor.

Bir amaca ulaşmak için kullanılan farklı bir araç, farklı bir yoldur:

Başka bir yolla yaptı.

Eylem yardımcıları, hareket yardımcılarıdır:

Bundan sonrası yokuş aşağı.

Dikkatli eylem, dikkatli harekettir:

İnce bir çizgide yürüyor.

Eylem hızı, hareket hızıdır:

Oradan oraya koşturuyor (Lakoff, 1993, s. 221-222).

Eylemle ilgili kavramlardan biri de ilerlemedir. Bir amaca ulaşmak için eylemde bulunduğumuzda hedefe doğru hareket ederiz. Böylece soyut ilerleme, hareket ve fiziksel mesafe açısından anlaşılır (Yu, 1998, s. 143). Amaçlı eylem, varış yerine doğru öz iradeli harekettir; bunun aşağıdaki gibi özel durumları vardır:

İlerleme kaydetmek ileriye doğru harekettir:

İlerliyoruz.

İlerleme miktarı hareket edilen mesafedir:

Çok yol katettik.

Olumsuz ilerleme geriye doğru harekettir:

Geriye gidiyoruz.

İlerleme azlığı hareket azlığıdır:

Olduğumuz yerde kaldık.

İlerleyemiyoruz (Lakoff, 1993, s. 222; Yu, 1998, s. 143-144).

Soyut ilerleme uzamsal hareket açısından anlaşılırken, araç kavramı da fiziksel hareketin yer aldığı bir yol olarak anlaşılır. Bir amaca ulaşmak için kullanılan farklı bir araç farklı bir yoldur:

Başka bir yolla yaptı.

Kendi bildiğin yoldan git.

Biri amacına ulaştığında gideceği yere varmış olur. Başarı yolun sonudur:

Tünelin sonundaki ışığı görüyoruz.

Yolun sonuna geldik (Lakoff, 1993, s. 221; Yu, 1998, 144).

Lakoff bu gibi örneklerin olay yapısı metaforunun varlığına çok güçlü bir deneyimsel destek oluşturduğunu belirtir. Bu metaforun varlığı zaman, durum, değişim, neden, eylem, amaç ve araç gibi en yaygın soyut kavramların metafor aracılığıyla kavramlaştırıldığını gösterir. Bu gibi kavramlar bizim kavramsal sistemimizin merkezindedir. Böylesi temel kavramların metaforik olarak kavramlaştırılmaları, metaforun olağan soyut düşüncenin merkezinde olduğunu gösterir (Lakoff, 1993, s. 222).

Olay yapısının mekân ikilini yansıtan metaforlar birbiriyle yakından ilgilidir, çoğu zaman birlikte kullanıldıkları için birinin ötekinden ayrılması oldukça zordur (Yu, 1998, s. 147). Bu bölümde mekân ikilini yansıtan metaforlar ayrı ayrı ele alınmakla birlikte birden fazla haritalamanın bulunduğu metaforlar ağır basan haritalamaya göre tasnif edilmiştir.

3.1.1. Durumlar

Olay yapısının mekân görünümünde, durumlar mekânlar açısından anlaşılır. Yu, bu haritalamayı yansıtan DURUMLAR MEKÂNLARDIR metaforunun DURUM DEĞİŞİKLİĞİ YER DEĞİŞİKLİĞİDİR metaforuyla yakından ilgili olduğunu ifade eder (Yu, 1998, s. 147). DURUM DEĞİŞİKLİĞİ YER DEĞİŞİKLİĞİDİR metaforu DEĞİŞİM HAREKETTİR metaforunun mekân ikilini yansıtan bir alt görünümünü oluşturur.

Böylece DURUMLAR MEKÂNLARDIR ve DURUM DEĞİŞİKLİĞİ YER DEĞİŞİKLİĞİDİR metaforları birlikte ele alınabilir. Bu haritalamalar kapsayıcı ve kaynak-yol-hedef imaj şemalarına dayanır. Buna göre etkilenen [theme], bir durumun içinde ya da dışında olabilir. Durum, kapsayıcı bir mekân olarak kavramlaştığında bir durumun içine girmek ya da dışına çıkmak durum değişikliğine göndermede bulunur. Böylece durum değişikliği, yer değişikliği olarak kavramlaşır. Etkilenen, bir mekânın dışında ise, içine girmek için hareket eder; içinde ise dışına çıkmak için hareket eder. Bu da kaynak-yol-hedef şemasını oluşturur. Dışarıdan içeriye doğru hareket ettiğinde kaynak dışarısı, hedef içerisidir. İçeriden dışarıya doğru hareket ettiğinde ise kaynak içerisi, hedef dışarısıdır (Yu, 1998, s. 148).

Bu iki metafor kavramsal düzeyde durum-yer ve değişim-hareket haritalamalarına dayanır. Dil düzeyinde, durumlar mekân açısından iki şekilde anlaşılır. İlkinde durum doğrudan mekân açısından anlaşılır. “İyi bir *konumdayız.*” örneğindeki

gibi mekân ifade eden gerçek anlamlı sözcükler metaforik olarak durumu ifade etmek için kullanılabilir. Ya da "Bu *durumdan çıkmalıyız.*" örneğindeki gibi durumlar hareket bildiren *çıkmak* eylemi aracılığıyla mekân açısından anlaşılabilir. "*Derde düştüm.*" gibi bir örnekte *dert*, *düşmek* aracılığıyla mekân açısından anlaşılır. Dertsiz durumdan, dertli durumuna geçme, mekân değişimi olarak görülür (Yu, 1998, s. 158-159). Özbekçede, temelde işlevi mekân ilişkilerini bildirmek olan yönelme, bulunma ve çıkma durumu ekleri de bu gibi soyut durumların somut mekânlar açısından anlaşılmasına katkı sağlar. Bu haritalamayı yansıtan örneklerde soyut durumlar, fiziksel olarak mekân ve hareket açısından anlaşılır. Bir durumun içinde olmak bir mekânın içinde olmak ile örtüşür. Durum değişikliği ise hareket açısından, mekâna girmek ya da mekândan çıkmak olarak anlaşılır.

DURUMLAR MEKÂNLARDIR

Özbekçede çeşitli durumlar, kapsayıcı mekânlar olarak kavramlaşabilir. Durumlar, *o'rin* "yer", *yoq* "taraf", *yoqa* "kıyı, kenar", *tashqari* "dışarı", *joy* "yer" gibi mekân bildiren sözcükler aracılığıyla sınırlandırılmış mekânlar olarak kavramlaşabilirler. Bu kavramlaşma bulunma, çıkma ve yönelme durumu ekleriyle de desteklenebilir. Aşağıdaki örneklerde babalık ve ödül alma durumları *o'rin* "yer" sözcüğü aracılığı ile birer mekân olarak kavramlaşmakta, kişilerin bu durumların içerisinde olmaları bir mekânda bulunmaları açısından anlaşılmaktadır:

(1) Zebixonga ota *o'rnida* bo'lib qoldim. "Zebihan'ın babası *yerindeyim*."

(2) U respublika, keyin O'rta Osiya chempionatlarida qatnashgan, hatto mukofotli *o'rinlarni* ham egallagan edi. "O cumhuriyet, sonra Orta Asya şampiyonalarına katılmış, hatta ödüller de kazanmıştı." DÖ: (3), (4).

Joy "yer" sözcüğü, *o'rin* ile benzer şekilde durumları mekân olarak kavramlaştırabilir:

(5) Agar Karimjon uning gapini elamasa, ko'pchilik yig'ilib turgan *joyda* payt poylab turib yuziga solardi. "Eğer Kerimcan onun sözünü önemsemezse ağlayacağı *yerde* çoğunlukla vaktini bekleyip yüzüne vururdu."

Yoq "taraf" sözcüğü bir mekânın ön, arka, sağ, sol gibi yönlerini ifade eder. Bir durumun farklı boyutları, mekânın çeşitli yönleri açısından anlaşılır:

(6) Agar bu *yog'ini* ham bilging kelayotgan bo'lsa, sen bilan dadam yetkazgan ozorlar uchun Dildordan uzr so'radim. "Eğer bu *tarafını* da bilmek istiyorsan, senin ve babamın verdiği zarar için Dildar'dan özür diledim."

(7) U *yog'ini* rais eplashtiradi. "O *tarafını* reis halleder." DÖ: (8).

Aşağıdaki örnekte cephede bulunan gencin devamlı ölüm tehlikesi ile karşı karşıya olması, *o'lim yoqasida* "ölümün kıyısında" bulunması ile ifade edilmektedir. *Yoqa* "kıyı, kenar" sözcüğü, ölümü bir mekân olarak kavramlaştırmaktadır. Yaşam ve ölüm mekân olarak kavramlaşan durumlar olarak düşünüldüğünde, yaşamdan ölüme geçiş bir mekân değişikliği olarak anlaşılır. Cephedeki genç, ölüm mekânının dış kenarında bulunmaktadır ama o tarafa henüz geçmemiştir. *Yoqa* sözcüğünün bu metaforik anlamı O'TIL'de (2006-2008) bulunmaz. Buradaki *o'lim yoqasi* kullanımının durumları mekânlar açısından anlama ve ifade etmenin Özbekçe için daha az uzlaşımsal bir yolu olduğu söylenebilir:

(9) O'lim *yoqasida* jon olib, jon bergan yigit bu kunlarni ozmuncha o'ylaganmidi! "Ölümün *kıyısında* can alıp can veren yiğit bu günleri çok düşünmüş müydü?"

Tashqari "dışarı, dış" sözcüğü, içinde bulunulan durumun dışındaki farklı durumlara mekân açısından göndermede bulunur:

(10) *Undan tashqari*, bola yaxshi ishlayotgan bo'lsa mo'maygina pul ham topayotgan bo'lishi kerak. "*Bundan başka*, çocuk iyi çalışıyorsa epeyce para da alıyor olmalı."

(11) O'tgan yili mudofaa fondi uchun *plandan tashqari* yuborgan ikki yuz oltmish kilo pilla uchun SSSR Mudofaa Komitetidan zvenomizning azolariga nomma-nom tashakkur-noma keldi. "Geçen yıl müdafaa fonuna *tasarlananın dışında* gönderilen iki yüz altmış kilo ipek için SSCB Müdafaa Komitesinden ekibimizin üyelerine isim isim teşekkür belgesi geldi."

(12) Oydinning kasalxonadaligi masalani hal qilgan edi. *Bundan tashqari* klubda qiladigan ishi - kunduzgi mashg'ulotlarga ikki soatdan vaqt ajratib kelib ketsa bo'ldi ekan. "Aydın'ın hastanede olması meseleyi çözmüştü. *Bunun dışında* kulüpte yaptığı iş için gündüz iki saat vakit ayırsa olurdu." DÖ: (13), (14), (15), (16), (17), (18).

Orasida "arasında" ifadesi olayları mekânlar açısından kavramlaştırır:

(19) Hozir Ikromjon yigirma bir yil qalbidan nari ketkizmagan, har bir daqiqasi katta umidlar vada qilgan niyatlari bilan keyingi bir hafta orasida bolasini olislarga olib ketgan, porloq niyatlarini kuydirib jizg'anak qilgan hodisalar *orasida* o'rtanardi. "Şimdi İkramcan yirmi bir yıl kalbinden gitmeyen, her bir dakikası büyük umutlar uyandıran istekleriyle son bir hafta içinde çocuğunu uzaklara alıp götüren parlak isteklerini yakıp kül eden olaylar *arasında* bocalıyordu."

Derinlik kavramı, uyku durumunu kapsayıcı bir mekân olarak kavramlaştırır:

(20) Tog' xo'rsinib yubordi og'ir,

Teran xobdan uygondi yurak,

tog'lar kabi xo'rsinmoq kerak.

"Dağ ağır bir ah çekti,

Derin uykudan uyandı yürek,

Dağlar gibi ah çekmek gerek."

Rüyalar kapsayıcı mekânlar olarak kavramlaşabilir:

(722) Keyingi paytlarda shunaqayam *tushlarimga kirasiz*, *tushlarimga kirasiz*. "Son zamanlarda *rüyalarıma giriyorsunuz*, *rüyalarıma giriyorsunuz*."

Sessizlik, bir kapsayıcı mekân olarak kavramlaşabilir. Aşağıdaki örnekte bu kavramlaşma *ichida* "içinde" kullanımı ile gösterilmektedir:

(165) Xalq sukut *ichida* uni tinglardi. "Halk sessizlik *içinde* onu dinliyordu."

Özbekçede pek çok durum *+da* bulunma durumu eki aracılığıyla mekân olarak kavramlaşabilir. Bunun en yaygın örneği *ahvol* "durum" sözcüğünün *+da* ile birlikte kullanımında görülür. Kişiler, birer kapsayıcı mekân olarak kavramlaşan durumların içindedirler:

(22) Shu *ahvolda* ham u mening tashvishimni qilayotgani yo'q. "Şu *durumda* bile benim üzüntümü anlamıyor." DÖ: (23), (24), (25), (26), (27), (28), (29), (30), (31).

Hayronlik "şaşkınlık", *yolg'izlik* "yalnızlık", *uyqu* "uyku", *sarosima* "şaşkınlık, kafası karışık olma", *kayfiyat* "ruh hâli", *izzat* "saygınlık" gibi durumlar bulunma durumu eki aracılığıyla kişinin içinde bulunduğu mekânlar olarak anlaşılabilir:

(32) Nizomjon kim bo'ldi u xotin, deb *hayronlikda* tol togiga kelsa, so'rida, bolasini tizzasiga qoyib Dildor o'tiribdi. "Nizamcan kim bu hanım diyerek *şaşkınlık içinde* söğüdün altına geldiğinde, Dildar çardakta çocuğunu dizine koymuş oturuyordu."

(33) Ikromjon *yolg'izlikda* nima qiladi? "İkramcan *yalnız kalınca* ne yapacak?"

(34) El *uyquda*. Bu xotin tong qorong'isida to'qayda nima qiladi? "Herkes *uykuda*. Bu kadın tan karanlığında kamışlıkta ne yapacak?"

(35) Hamma narsa - jonli jonsiz, *uyquda*. "Her şey, canlı cansız, her şey *uykuda*."

(36) Xazonga aylandi kunlarim...

Motamda turganday boqaman.

"Hazana döndü günlerim...

Matemdeymiş gibi bakıyorum."

(37) Sodda qishloq bolasi diliga tugilgan gaplarni aytolmay, ko'p vaqt ichetini yeb, *sarosimada* yurdi. "Saf köy çocuğu dilinde düğümlenen sözleri söyleyemeyerek, çoğu zaman içi içini yiyerek, *şaşkın bir hâlde* yürüdü."

(38) Baxtiyor odam hammani o'ziga o'xshatadi. Ikromjon hozir shunday *kayfiyatda edi*. "Mutlu insan herkesi kendisine benzetir. İkramcan şimdi böyle bir *ruh hâlindeydi*."

(39) Qariganda *izzatda* yashamasmidi. "Yaşlandığında *hatırı* sayılmaz mıydı?"

(40) Endi bu *masalada* ham chuqurroq o'ylab ko'rish kerakdir. "Şimdi bu *konuda* da derin düşünmek gerek."

Maqsad "maksat", bir mekân olarak kavramlaştığında kişinin bir amaç içerisinde olduğunu gösterir:

(41) Nizomjon uning nima *maqsadda* kelganini bilolmay hamon hayron edi. "Nizamcan onun ne *amaçla* geldiğini bilmediğinden hâlâ şaşkındı."

Jonholatda "can havliyle" kullanımında can korkusu bir mekân olarak kavramlaşır. Kişi can korkusu içerisindedir:

(42) Ikkita panjasi shartta uzilib tushdi-yu, *jonholatda* bir qo'li bilan osilib tutdan tushdi. "İki parmağı birden kesilip koptu, *can havliyle* tek eli ile tutunarak dut ağacından indi." DÖ: (43)

Ses tonu, *+da* ile birlikte kullanıldığında bir mekân olarak kavramlaşır:

(44) -Betlaringni artib ol! - dedi Ikromjon mehribon *tovushda*, keyin yonidan uchta yuz so'mlikni olib uzatdi. "-Yüzünü sil! Dedi İkramcan şefkatli bir *sesle*, sonra cebinden üç tane yüz somluk çıkarıp uzattı."

(45) To'lanboyning xotini o'pkali *ohangda* dedi: … "Tolanbay'ın karısı öfkeli bir ses *tonunda* konuştu: …" DÖ: (46).

Yönelim metaforları bir kavrama uzay ve mekân yönelimi verir (Lakoff & Johnson, 1980, s. 14). Bir nesnenin ya da insanın mekândaki yönelimini gösterirler. Bu bakımdan olay yapısı metaforu içerisinde değerlendirilebilirler. Bir insanın mekân olarak kavramlaşan bir durum içerisindeki yönelimini gösterdiklerinde mekân ikilini yansıtırlar. Soyut kavramlar için kullanıldıklarında ise durumların nesneler açısından anlaşılmasını sağlayarak nesne ikilini yansıtırlar (Bkz. **3.2. Nesne İkili** ve **3.2.1 Nitelikler**).

Durumlar *yuqori* "yukarı" ile mekân olarak kavramlaşabilir. Mekânda yukarıda bulunmak bir kurum ya da toplumda iyi bir konumda olmaya göndermede bulunur. Bu bakımdan aşağıdaki örneklerde İYİ KONUMDA OLAN YUKARIDADIR

metaforundan da söz edilebilir. Yukarıda bulunan kişiler yerine *yuqori* "yukarı" kullanımında ise metonimi söz konusudur:

(47) Mo'skvada ham karto'shkaga olib chiqishadi. *Yuqori* sinflarni. To'qqizinchiga ko'chsa, Natashen'kani ham chiqaradilar. "Moskova'da da patates toplamaya çıkarılıyor, *üst* sınıflar. Dokuzuncu sınıfa geçtiğinde Nataşenka'yı da çıkaracaklar."

(48) Avvalo *yuqoridan* menga ishonch bildirilishi… -u bir tomonlama telefo'nga mung'ayib qarab qo'ydi. "Önce *yukarıdan* bana bildirilmesi… diyerek tek taraflı telefona kederle baktı."

Osmon "gökyüzü" sözcüğü Özbekçede metonimik olarak "yüksek, çok yüksek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. Bu sözcük *baravar* "beraber" ile birlikte *osmon baravar* biçiminde kullanıldığında da "çok yüksek" (UED, 2005) anlamına gelmektedir. Bu durumda *osmon baravar plan* ifadesini Türkçeye "kalkınma planı" olarak aktarmak uygun görünmektedir. Kalkınma planının amacı toplumun gelişmesini sağlamaktır. Bu gelişme yukarı yönelimi ile ifade edilir. Böylece aşağıdaki örnekte GELİŞME YUKARIDADIR metaforundan da söz edilebilir:

(49) *Osmon baravar* plan *yuqoridan* belgilanar ekan, pripiska bo'laveradi! "*Kalkınma* planı *yukarıdan* onaylanmıştı, sahte kayıt orada vardı."

Özbekçedeki *osmon baravar plan* ile Türkçedeki *kalkınma planı* ifadelerinin ardında yatan düşünüş biçiminin aynı olduğu söylenebilir. Bu metaforik ifadeler Özbekçe ve Türkçede gelişme kavramının yükselme açısından anlaşıldığını göstermektedir. Dilsel boyutta farklı olan metaforik ifadeler kavramsal boyutta aynı metaforu yansıtabilmektedir. Bu durum dilsel yapının kavramsal yapıyı bir ölçüde yansıttığını görüşünü destekler.

DURUM DEĞİŞİKLİĞİ YER DEĞİŞİKLİĞİDİR

Yukarıdaki örneklerde çeşitli durumlar kapsayıcı birer mekân olarak kavramlaşmaktadır. Bir durumun içinde olmak, bir mekânın içinde olmak açısından anlaşılmaktadır. Aşağıda ise durum değişikliğinin mekân değişikliği olarak kavramlaştığı örneklere yer verilmektedir. Durum değişikliği, bir mekândan çıkma ya da mekâna girme bildiren fiziksel hareketler açısından kavramlaşır. Bu bakımdan DURUM DEĞİŞİKLİĞİ YER DEĞİŞİKLİĞİDİR metaforu, DURUMLAR MEKÂNLARDIR'ı gerektirir. Özbekçede *chiqmoq* "çıkmak" ve *kirmoq* "girmek"

eylemleri, metaforik anlamda mekân olarak kavramlaşan durumların içine girmek ya da dışına çıkmak açısından anlaşılan durum değişikliğini ifade etmek için kullanılabilir.

Suvdan quruq chiqmoq deyimi O'TMI'de (1998) "zor durumdan, cezadan temiz olmayan yollarla kurtulmak" biçiminde tanımlanmaktadır. Aşağıdaki örnekte *suv* "su" fiziksel bir mekân olarak, içinde bulunulan bir durum açısından kavramlaşır. İçinde bulunulan mekândan çıkmak olarak kavramlaşan durum değişikliği ise fiziksel hareketi ifade eden *chiqmoq* "çıkmak" eylemi aracılığıyla sudan çıkmak açısından anlaşılır:

(50) Endi esa *suvdan quruq chiqish* uchun aybni boshqalarga to'nkayapti. "Şimdi ise kendini *temize çıkarmak* için suçu başkalarının üzerine atıyor."

Tasir "etki", *darmon* "güç, takat" ve *odomgarchilik* "insanlık" durumları birer mekân olarak kavramlaşabilir. Soyut durum ifade eden sözcüklere eklenen yönelme ve çıkma durumu ekleri bu sözcüklerin birer kapsayıcı olarak anlaşılmasını sağlar. Aşağıdaki örneklerde durum değişikliği henüz olmamıştır, durum değişikliğinin olması için kişinin çıkma ya da girme eylemlerini gerçekleştirmesi gerekir. Durumlar mekânlar olarak kavramlaştığında, *kirmoq* "girmek" ve *chiqmoq* "çıkmak", durum değişikliğinin bir mekânın içine girmek ve çıkmak açısından anlaşılmasını sağlar:

(51) U hali ham xatning *tasiridan chiqmagani* bilinib turardi. "Onun hâlâ mektubun *etkisinden çıkmadığı* anlaşılıyordu."

(52) Yana ozroq uyda turganida *odamgarchilikdan chiqardi*. "Yine de evde biraz dursa *insanlıktan çıkardı*."

(53) Sal *darmonga kir*, undan keyin ishga chiqaverasan. "Biraz *güçlen*, ondan sonra işe gidebilirsin."

O'TIL'de (2006-2008) "seçme, irade" olarak tanımlanan *izm* sözcüğü çıkma durumu eki ve *chiqmoq* ile birlikte kullanıldığında "birinin iradesinden çıkma"yı ifade eder. Böylece *izm* "irade" kapsayıcı bir mekân olarak kavramlaşır:

(54) Uyim desa, ro'zg'orim desa, erining *izmidan chiqmasa*, bo'ldi. "Evim derse, ailem derse, kocasının *denetiminden çıkmazsa* olur."

Aşağıdaki örnekte *sharmandalik* "utanç verici durum" kapsayıcı bir mekân olarak kavramlaşır. Çocuk babasını bu mekânın içine *tashlamoq* "atmak"tadır:

(55) Bu yaramas bola o'z otasini *sharmandalikka tashlab* ketdi. "Bu yaramaz çocuk kendi babasını *rezil edip* gitti."

Temel anlamı "verilmek" olan *berilmoq* eyleminin aşağıdaki gibi örneklerdeki kullanımı O'TIL'de (2006-2008) "batmak, dalmak, aklı başından gitmek" biçiminde tanımlanmaktadır. *Berilmoq* eyleminin burada bir şeyin etkisinde kalarak ona kapılmak

anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıdaki örneklerde *xotira* "hatıra" ve *ish* "iş"in niteliğinin, *berilmoq* eyleminin "verilmek"ten çok "batmak, dalmak" anlamına göre değerlendirilmesi anlamlı görünmektedir. Metaforik olan bu anlam *xotira* "hatıra" ve *ish* "iş"i birer kapsayıcı mekân olarak kavramlaştırır ve bu mekânlara *berilmoq* "dalmak, batmak" durum değişikliğini ifade eder:

(56) U ortiqcha *xotiralarga berilishdan* saqlanish uchun Dildorni gapga tutdi. "*Hatıralara* daha fazla *dalmamak* için Dildar'ı lafa tuttu."

(57) Ustidagi fufaykasini marzaga uloqtirib astoydil *ishga berilib* ketdi. "Üzerindeki ceketi kenara bırakıp içinden gelerek *işe daldı*."

3.1.2. Değişimler

Değişimin hareket açısından kavramlaşması, durumların mekân açısından kavramlaşmasını gerektirir. Durum değişikliğinin bir mekânın içine girmek ya da dışına çıkmak olarak algılandığı metaforlar **3.1.1. Durumlar** bölümünde ele alınmış; DURUMLAR MEKÂNLARDIR ile birlikte kullanılan DURUM DEĞİŞİKLİĞİ YER DEĞİŞİKLİĞİDİR metaforunun DEĞİŞİM HAREKETTİR'in alt bir görünümünü oluşturduğundan söz edilmişti.

DURUMLAR MEKÂNLARDIR metaforunun her zaman kapsayıcı şemayı kullanması gerekmez. Durumlar sınırlandırılmış alanlar olmaksızın da mekân olarak kavramlaşabilir (Peña Cervel, 2004, s. 134). Bu bölümde değişimin yine hareket açısından algılandığı ancak kapsayıcı şema yerine kaynak-yol-hedef şemasının öne çıktığı metaforlar üzerinde durulmaktadır. DEĞİŞİM HAREKETTİR metaforunun kaynak-yol-hedef şemasına dayanan görünümü DEĞİŞİMLER BİR YERDEN ÖTEKİNE OLAN HAREKETLERDİR olarak adlandırılabilir.

Kaynak-yol-hedef şemasına dayanan bu metaforda bir alandan ötekine doğru hareket söz konusudur. Metaforik olarak her bir alan bir durumla örtüşür. Birinci alan kaynak alanı, ikinci alan ise hedef alanı temsil eder. Yol ise bir alandan ötekine değişime göndermede bulunur. DEĞİŞİM HAREKETTİR metaforunda değişim, bir alandan ötekine hareket açısından anlaşılır (Yu, 1998, s. 160-163).

DEĞİŞİM HAREKETTİR (BİR YERDEN ÖTEKİNE OLAN HAREKET)

Özbekçede durum değişikliği bir mekândan ötekine olan hareket açısından anlaşıldığında hareket *yetmoq* "varmak, gelmek", *kelmoq* "gelmek", *o'tmoq* "geçmek",

ketmoq “gitmek”, *tushmoq* “düşmek, yukarıdan aşağıya inmek”, *solmoq* “salmak” gibi eylemlerle ifade edilebilir. Böylece soyut durumlardaki değişimler bir yerden ötekine doğru fiziksel hareketler aracılığı ile ifade edilir. Aşağıdaki örneklerde *hol* “hâl”, *qaror* “karar”, *fikr* “fikir”, *insof* “insaf”, *bilmamoq* “bilmemek”, *tushunmamoq* “düşünmemek”, *ish* “iş” gibi durumlar birer mekân olarak kavramlaşmaktadır. Soyut durumların kapsayıcılığı genellikle yönelme durumu eki ile desteklenir. Kişinin eski bir durumdan yenisine geçmesi, başka bir mekâna gelmesi ile ifade edilmektedir:

(58) Bittayu bitta bolasi-ya! Shu *holga yetdimi*? “Biricik yavrusu! Bu *hâle mi geldi*?”

(59) Bu *qarorga* u qachon *keldi*? “Bu *karara* ne zaman *vardı*?”

(60) Asrora bir narsa to’g’risida fikr yuritsa darrov *qarorga kelardi*-yu, shartta aytib qo’ya qolardi. “Esrare, bir şeyle ilgili fikir yürütse hemen *karar verirdi* ve doğrudan söylerdi.”

(61) Nizomjon ikki qo’lini beliga tirab ag’darilgan yerga qarab, endi bas qilsam ham bo’lar ekan, degan *fikrga keldi*. “Nizamcan iki elini beline yaslayıp sürülmüş yere bakarak artık bıraksam da olur diye *düşündü*.”

(62) Ba’zan esa *insofga kelib*, astoydil uzr so’ramoqchi bo’lardi. “Bazen de *insafa gelip*, içtenlikle özür dilemek istiyordu.” DÖ: (63).

(64) Tursunboyni *insofga keltirish* kerak. “Tursunbay’ı *insafa getirmek* gerek.”

Kişinin maaş almaya başlaması, mekân olarak kavramlaşan maaş alanına geçmesi ile ifade edilir:

(65) Ertadan *maoshga o’tasan*. “Yarından itibaren *maaşa geçersin*.”

Mekân olarak kavramlaşan bir durumdan ötekine geçiş *ketmoq* “gitmek” eylemi ile ifade edilebilir:

(66) Tursunboy bolishni nari surib boshini qo’ydi-da, dam o’tmay *uyquga ketdi*. “Tursunbay, yastığı uzaklaştırarak başını koydu ve çok geçmeden *uykuya daldı*.”

(67) Nizomjonning *sukutga ketganini* opasi rizo alomati deb o’yladi-da, uning yelkasiga qo’qib gapirdi. “Nizamcan’ın *sessiz kalışını* ablası kabul işareti olarak düşündü ve omzuna vurarak konuştu.”

Aşağıdaki örnekte *hol* “hâl” bir mekân olarak kavramlaşır, durum değişikliği ise *toymoq* “kaymak” ile ifade edilir:

(68) U yarim soat chamasi tinimsiz ishlab, juda *holdan toydi*. “Tahminen yarım saat duraksamadan çalışınca çok *hâlsiz düştü*.” DÖ: (69), (70), (72), (73).

Aşağıdaki örnekte kişinin bir durumdan ötekine geçmesi *solmoq* “salmak” ile

ifade edilmektedir:

(74) Zebixon o'zini *bilmaganga*, *tushunmaganga soldi*. "Zebihan kendini *bilmezliğe*, *anlamazlığa verdi*."

Aşağıdaki örnekte iki kişi arasındaki *begonalik* "yabancılık" hareket ederek uzağa gitmektedir:

(76) Kulgi bahona ular orasidagi begonalik *nari ketgandek* bo'ldi. "Gülme bahanesiyle aralarındaki yabancılık *uzaklaşmış* gibi oldu."

Değişimi sağlayan hareket her zaman yatay düzlemde olmayabilir. Peña Cervel, DEĞİŞİM HAREKETTİR metaforunun, yol şemasının yukarı-aşağı yönelimi ile sağlanan bir görünümünü oluşturan düşeylik şemasını da kullanabileceğini ifade eder (Peña Cervel, 2004, s. 132-133). Özbekçede *tushmoq* "yukarıdan, yüksekten ya da bir şeyin üstünden aşağı doğru hareket etmek" (O'TIL, 2006-2008), durum değişikliğini bir mekândan ötekine düşey hareket açısından kavramlaştırır. Düşey yönde, yukarıdan aşağı doğru hareket genellikle iyi bir durumdan kötüye, bazen de kötü bir durumdan iyiye doğru değişime göndermede bulunur:

(77) Berdiyev terjimani tugatar tugatmas xotin battar *jazabaga tushdi*. "Berdiyev çeviriyi bitirir bitirmez kadın daha beter bir *cezbeye düştü*."

(78) Ikromjon bir dam unga hasratli boqib turdi-da, yana yer *o'yishga tushib* ketdi. "İkramcan ona bir an hasretle baktı ve yine yeri *kazmaya daldı*."

(79) 'Hurmat taxtasi' yonida oltinchi *ishga tushgan edi*. "Altıncı 'onur listesi'nin yanında *işe koyulmuştu*." DÖ: (80).

(81) Nizomjon battar *sarosimaga tushdi*. "Nizamcan kötü şekilde *şaşkına uğradı*."

(82) Yaqin olti oy birov bilan gaplashmay, odamsifat yotib-turmay, issiq tatimay shu *ahvolga tushgan* edi. "Son altı ay kimseyle konuşmadan, insan gibi yatıp kalkmadan, sıcak bir şey tatmadan bu *hâle gelmişti*."

(83) Otasi Inoyat oqsoqol yana tirikchilikning *payiga tushib*, ertadan-ketgacha qo'liga ombur, sim olib supurgi boyladi. "Babası Aksakal İnayet yine geçim *derdine düşüp* sabahtan akşama kadar eline kerpeten, tel alıp süpürge bağlıyordu."

Kemal Yunusoğlu, *düşmek* eyleminin Türkçede yalnız olumsuz durumlar için kullanıldığına dikkat çeker (Kemal Yunusoğlu, 2015, s. 1633-1634). Özbekçede ise *tushmoq* "düşmek, yukarıdan aşağıya inmek", olumlu durumlar için de kullanılabilir:

(84) Uning bu tomonlarda birinchi marta ish bilan odamlar *etiboriga tushishi edi*. "Onun buralarda ilk kez işiyle insanların *itibarını kazanmasıydı*."

Durum değişikliği, *oraga tushmoq* "araya girmek" ifadesi ile bir mekândan ötekine hareket açısından anlaşılabilir. *Oraga tushmoq* "araya girmek" deyimi, taraflar arasında uzlaşma sağlayan unsura göndermede bulunur. İki taraf ile temsil edilen durumlar birer mekân olarak kavramlaştığında, iki taraf arasında iletişimi sağlamak isteyen unsur iki mekânın arasına girer. *Oraga tushmoq* "araya girmek" ifadesinde *ora* "ara", durumları mekân açısından kavramlaştırırken *tushmoq* "düşmek, yukarıdan aşağıya inmek" durum değişikliğini hareket açısından kavramlaştırır:

(85) -O'z bolam bo'lsa *oraga tushmasdim*. Bolam tuproqda yotibdi. Shu Ikrom uchun, urushda oyog'ini yo'qatib kelgan bolshevik o'rtog'im hurmati *oraga tushmoqchiman*. Avf qilib bo'lmaydimi? Dadasi o'z qo'li bilan olib borib topshirsa. *Oraga tushing*. Urushga borib, qoni bilan oqlasin. *Oraga tushing*! "-Kendi çocuğum olsa *araya girmezdim*. Çocuğum toprakta yatıyor. Şu İkram için, savaşta ayağını kaybedip gelmiş Bolşevik arkadaşımın hatırı için *araya girmek* istiyorum. Affedilmez mi? Babası kendi eliyle götürüp teslim etse. *Araya girin*. Savaşa gidip kendisini aklasın. *Araya girin*!" DÖ: (21).

Aşağıdaki örnekte O'TIL'deki (2006-2008) birinci anlamı "sokak, yol" olan *ko'y* sözcüğü "durum, hâl" anlamında metaforik olarak kullanılmaktadır. Sözcüğün metaforik anlamı da O'TIL'de yer almaktadır. *Shu ko'yga tushmoq* ifadesi iyi durumdan kötüye doğru olan değişikliğin yukarıdaki bir yerden aşağıdakine doğru fiziksel hareket açısından anlaşılmasını sağlar:

(86) Kiygan kiyimiga gard yuqmasdi. Chiy baxmal nimchasining ko'krak cho'ntagidan soat zanjiri osilib turardi. Endi bukchayib qopti. Kiyimlari ham bir holatda. Azizxoni urushga ketdi-yu, shu *ko'yga tushdi*. "Kıyafetine toz kondurmazdı. Kadife yeleğinin göğüs cebinden saat zinciri sarkardı. Şimdi bükülüp kaldı. Kıyafetleri de öyle. Azizhanı savaşa gitti ve bu *hâle düştü*." DÖ: (87), (88).

Sho'ng'itmoq eyleminin O'TIL'de (2006-2008) yer alan "1. Su ya da başka bir sıvının içine girip batmak; 5. *mecaz* İşe güce, çalışmaya dalmak, kendini işe vermek" tanımları *ish* "iş"in kapsayıcı bir mekân olarak kavramlaştığını göstermektedir. İşsizlikten işe geçiş, suyun içine dalmak ile ifade edilmektedir:

(89) Tog'a *ishga sho'ng'itib* qoyibdi, 'yo'q', desak ko'ngli ranjiydi, deb 'xo'p' deyaverishgan edi. "Taga *iş vermişti*, 'yok' desek kalbi kırılır diyerek 'tamam' deyivermişlerdi."

Aşağıdaki örnekte değişimi yansıtan eylem *uchmoq* "uçmak"tır. Değişim, bir mekândan ötekine hareket olarak anlaşıldığında, hareket havada da gerçekleşebilir.

Uchmoq "uçmak" ile ifade edilen hareket hızlı bir değişime göndermede bulunur. İnsanın uçmak için kanada ihtiyacı vardır, kanat ona uçmak için gerekli desteği sağlar. Metaforik olarak insanın kanadı yardımcısıdır. Sözcüğün O'TIL'de (2006-2008) de bulunan "yardımcı" anlamı bu kullanımın Özbekçede uzlaşımsal olduğunu gösterir. Geçmiş hayatın ve gelecek hayatın birer mekân olarak kavramlaştığı bu örnekte hayvandan insana aktarmadan söz edilebilir. Uçmayı sağlayan şeyin kanat olması ise nedenselliği gösterir. İkramcan, kanatları sayesinde kartal gibi hızlı uçarak eski hayatını geride bırakmakta yeni bir hayata doğru yol almaktadır:

(90) U Ikromjonga o'g'il bo'ldi. Uning qo'sh *qanoti* bo'ldi. Ikromjon bu baquvvat *qanotlarda burgut parvozi* bilan olis, nurdek tiniq beg'ubor ufqlarga *ucha oladi*. Bu *qanotlar* uni hayotning yangi *manzillariga* olib boradi... "O İkramcan'a oğul oldu. Ona bir çift *kanat* oldu. İkramcan bu güçlü *kanatlarda kartal uçuşuyla* uzak, ışık gibi duru ufuklara *uçtu*. Bu *kanatlar* onu hayatın yeni *menzillerine* götürecek…"

Aşağıdaki örnekte vazgeçmek, "bir yerden bir yere gitmek" anlamındaki *kechmoq* (O'TIL, 2006-2008) eylemi açısından anlaşılmaktadır:

(91) Har nima qilsa ham ota, axir. Undan *kechib bo'ladimi*? "Ne de olsa baba. Ondan *vazgeçebilir mi*?"

Yer değişikliği ile kavramlaşan ölmek, durum değişikliğinin özel bir görünümünü oluşturur. ÖLMEK YER DEĞİŞTİRMEKTİR olarak adlandırılabilecek bu özel durumda ölmek, *ketmoq* "gitmek" ve *o'tmoq* "geçmek" gibi eylemlerle ifade edilir. Böylece ölmek, fiziksel hareket aracılığı ile bir yerden başka bir yere gitmek ya da geçmek açısından anlaşılır:

(92) Pishib, hilvirab, ana *ketaman*, mana *ketaman*, deb turibdi. "Vakti gelmiş, zayıflamış, işte *gidiyorum*, işte *gidiyorum* deyip duruyordu."

(93) O'lgan o'lib *ketaveradi*, qolganga qiyin. "Ölen ölüp *gidiyor*, kalan için zor."

(94) Bolasi boshiga solgan sharmandalik, xotinining dog'i-hasratda o'lib *ketishi* ham uning qaddini bukolmadi. "Çocuğunun neden olduğu utanç, karısının acı içinde ölüp *gidişi* bile onun belini bükemedi."

(95) U ota diydoridan, ona mehridan, yor-birodarlar lavrasidan olisda, chaqirsa ovoz yetmaydigan joyda quzg'in bo'lib olamdan *o'tgan* edi. "Baba sevgisinden, anne şefkatinden, arkadaşlarından uzakta, seslense sesinin ulaşmayacağı bir yerde kuzgun gibi dünyadan *göçmüştü*."

(96) Ona, qazoyim yetib olamdan *o'tsam*, bolam o'z qo'li bilan qabrga qo'yadi, deb umid qilardi. "Anne, ecelim gelip bu dünyadan *ayrılsam* yavrum kendi eliyle beni mezara koyar diye umuyordu."

Ölümün yer değiştirmek olarak anlaşıldığı aşağıdaki metaforda, ölen kişi gideceği mekâna doğru yola çıkmaktadır:

(97) Yurt izzat bilan uni *so'nggi yo'lga* kuzatardi. "Halk saygıyla onu *son yolculuğuna* uğurlardı."

3.1.3. Nedenler

Durum değişikliği, bir mekândan ötekine hareket açısından kavramlaştığı için nedenli durum değişiklikleri de bir yerden ötekine bir gücün zorladığı hareketler açısından anlaşılır (Lakoff & Johnson, 1999, s. 184). Nedenler ise bir mekânın dışına ya da içine doğru olan hareketi denetleyen güçler olarak kavramlaşır. Etkilenen özne, kendisinden bağımsız bir dış güç olarak kavramlaşan birtakım nedenlerden dolayı hareket eder. Nedenler, etkilenenin hareketini sağlar ya da onu hareket etmeye zorlar. NEDENLER GÜÇLERDİR (BİR YERDEN YA DA BİR YERE OLAN HAREKETİ DENETLEYEN GÜÇ) olarak adlandırılan bu metaforda soyut nedensellik ilişkisi, mekânsal hareket açısından anlaşılır. "İntikam duygusu onu yanlış yola *itti*." gibi bir örnekte *neden* olan *intikam duygusu* kılıcı bir güç olarak kavramlaşır. Kılıcının etkilenene uyguladığı fiziksel güç *itmek* ile ifade edilir. Durumların mekânlar olarak kavramlaştığı bu metafoda değişim bu kılıcı güç aracılığıyla sağlanır. Böylece nedenler, *itmek, çekmek, sürüklemek, yönlendirmek* gibi eylemler aracılığıyla bir yerden bir yere hareketi sağlayan fiziksel güçler açısından ifade edilebilir (Yu, 1998, s. 178-182). Her bir eylemin zorunlu hareket alanına ait temel bir anlamı ve nedenselliğe dayalı uzlaşımsal bir anlamı vardır. Her birinde nedensel anlam, 'Nedensellik zorunlu harekettir' haritalamasının güdülediği zorunlu hareket anlamı ile ilişkilidir (Lakoff & Johnson, 1999, s. 185).

NEDENLER GÜÇLERDİR metaforu DURUMLAR MEKÂNLARDIR ve DEĞİŞİM HAREKETTİR metaforlarını gerektirir. Nedenselliğin fiziksel güçler açısından anlaşılması, durumların ve değişimlerin uzamsal olarak mekân ve hareket açısından kavramlaştırılmasının genişletilmiş biçimidir. Durumlar mekânlar açısından anlaşıldığında, değişimler bir yerden bir yere hareket açısından anlaşılır. Değişim hareket açısından anlaşıldığı için, değişimin nedeni hareketin gerçekleşmesine neden

olan güç olarak anlaşılır. Başka bir deyişle nedenlerin güçler olarak anlaşıldığı metafor, değişimlerin hareket olarak anlaşıldığı metafora dayanır; değişimlerin hareket olarak anlaşıldığı metafor ise durumların mekânlar olarak anlaşıldığı metafora dayanır (Yu, 1998, s. 183).

NEDENLER GÜÇLERDİR (BİR YERDEN YA DA BİR YERE OLAN HAREKETİ DENETLEYEN GÜÇ)

Nedenler, kılıcı bir rol üstlenerek etkilenenin hareketini sağlayan ve denetleyen güçlerdir. Nedensellik fiziksel hareket bildiren eylemlerle ifade edilir. Böylece soyut nedenler uzamsal olarak bir yerden bir yere hareketi sağlayan güçler açısından anlaşılır. Değişim hareket açısından anlaşıldığında değişimin nedeni, hareketin gerçekleşmesine yol açan fiziksel güç olarak kavramlaşır. Aşağıdaki örnekte nedensel kılıcı olan *ochlik* "açlık", insanı hâlsiz bırakan bir güçtür. Bu güç, etkileneni hareket ettirerek bulunduğu yerden kayıp düşmesine neden olur. Bu aynı zamanda durum değişikliğini de içerir. Etkilenen, açlık nedeniyle iyi bir durumdan kötü bir duruma geçmektedir. Bu geçiş mekândaki fiziksel hareket açısından anlaşılır:

(71) Ochlik o'z kuchini ko'rsatib, uni *holdan toydirgan*. "Açlık kendi gücünü gösterip onu *hâlsiz bırakmıştı*."

Aşağıdaki örneklerde de değişim fiziksel bir hareket olarak ve değişime yol açan nedenler etkilenenin bir yerden bir yere hareketini sağlayan fiziksel güçler olarak anlaşılır. *Balo* "belâ" ve *sarosima* "şaşkınlık, kafası karışık olma" durumları birer mekân olarak kavramlaşır. Nedenler, etkilenen öznenin bu mekânların içine doğru hareket etmesini sağlayan güçlerdir. Bu güçler *qo'ymoq* "koymak" ve *solmoq* "salmak" gibi fiziksel hareketler açısından anlaşılır:

(98) -E, jiyan, boshimni *baloga qo'yding*-ku. "-E, yeğen başımı *belaya soktun* ya."

(75) Opam uni *ishga solib* qishloqqa olib kel, deb yuborgan bo'lsa-ya! "Ablam onu beni köye götürmesi için *görevlendirip* gönderdiyse ya!"

(99) Zebixonning gapi uni bir oz *sarosimaga solib qo'ydi*. "Zebihan'ın sözü biraz *kafasını karıştırdı*."

Ko'y "sokak, yol" sözcüğü Özbekçede metaforik olarak "durum" anlamında kullanılabilir. Böylece soyut durumların mekânlar açısından anlaşılması sağlanır. Aşağıdaki örnekte kişiyi *ko'y* ile ifade edilen bir duruma doğru hareket ettiren bir güç söz konusudur:

(100) -Jazangni tort, jazangni tort, Ikrom. Uni o'zing shu *ko'yga solding*. "Cezanı çek, cezanı çek İkram. Onu bu *duruma* kendin *getirdin*."

Nedenler kişinin hareketini denetleyen güçler olarak kavramlaşabilir:

(101) Tag'in yo'tal *tutdi*. "Sonra öksürük *tuttu*."

(102) Bezgak *tutyapti*. "Sıtma *tutuyor*." DÖ: (103).

(104) Nizomjonning ham bolaligi *tutib* astoydil urinib ketgan edi. "Nizamcan'ın da çocukluğu *tutmuş*, ısrarla uğraşıyordu." (U, 132)

Nedenler, fizyolojik ya da doğal güçler olarak da kavramlaşabilir. Her iki durumda da güçler etkilenen tarafa fiziksel bir güç uygulayarak hareket etmesini sağlar. Aşağıdaki örnekte uyku, etkilenen tarafı kendisine doğru *tortmoq* "çekmek"tedir:

(105) U-bu tamaddi qilgandan keyin, a'zoyi badanlari bo'shashib, uyqu *tortib* tursa ham, xotirjam bo'lolmas, baxalovat edilar. "Yemek yedikten sonra, bütün bedenleri boşalıp, uykuları *geldiyse* de rahatlayamadılar, huzursuzdular."

Aşağıdaki örnekte ise neden, doğal bir güç olan *shamol* "rüzgâr" ile kavramlaşmıştır. Etkilenen taraf kendi iradesiyle değil rüzgârın gücüyle bir yerden bir yere uçar:

(106) Xo'sh, endi so'rab qo'yay: Biz tomonlarga sizni qaysi *shamol uchirdi*? "Güzel, şimdi sorayım: Bizim taraflara sizi hangi *rüzgâr attı*?"

Dard "hastalık", insanın ölümüne neden olabilen bir güçtür. Aşağıdaki örnekte hastalığın kişinin ölümüne neden olması onu alıp gitmesi ile ifade edilmektedir. Burada aynı zamanda ÖLMEK YER DEĞİŞTİRMEKTİR metaforundan da söz edilebilir:

(107) Sen juvonmargni bolaligingda akalaring qatori dard *olib ketsa* bo'lmasmidi! "Çocukluğunda sen soysuzu da ağabeylerin gibi hastalık *alıp götürse* olmaz mıydı?"

3.1.4. Eylemler

Eylemlerin kılıcının öz iradeli fiziksel hareketi açısından anlaşıldığı bu metafor EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR olarak adlandırılır (Lakoff & Johnson, 1999, s. 187). Eylem kavramı, değişim ve nedensellikle yakından ilgilidir. İnsanlar birtakım değişimler yapmak için eylemde bulunabilirler ya da eylemler birtakım değişimlerin nedeni olabilir. Hem eylemler hem de değişimler hareket açısından anlaşıldığına göre aradaki fark şöyle ifade edilebilir: Birinde öz iradeye dayalı eylemler bir değişime neden olurken ötekinde dışarıdan güçler ya da hareketler değişime neden

olur. Örneğin "İlişkilerimizi geliştirebilmek için önemli bir *adım attık."* cümlesinde ikili ilişkilerin geliştirilmesi için yapılan soyut bir eylem, *adım atmak* fiziksel hareketi ile kavramlaşmaktadır. Eylemler, durumların değişmesine neden olmak için bilinçli olarak yapıldıkları zaman öz iradeli hareketler olarak kavramlaşırlar (Yu, 1998, s. 187). İradeli harekette hareketi sağlayan bir dış güce gerek duyulmaz. Kişi kendi hareket gücüne sahiptir (Peña Cervel, 2004, s. 141).

EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR

Özbekçede davranışlar, fiziksel bir hareket olan *yurish-turish* ile ifade edilebilir. *Yurish-turish* kullanımının metaforik olan "davranış" anlamı O'TIL'de (2006-2008) de yer alır. Böylece belirli bir şekilde davranmak yürümek açısından kavramlaşır:

(108) Xullas, Inoyat oqsoqol tili bilan birovga ozor bermasa ham qilig'i bilan, *yurish-turishi* bilan hammaning me'dasiga tegardi. "Kısacası Aksakal İnayet diliyle birini incitmese de mizacıyla, *davranışlarıyla* herkesi rahatsız ederdi."

Yurmoq, Özbekçede metaforik olarak "yaşamak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında da kullanılabilir. Aşağıdaki örnekte kişinin durumu, *yurmoq* "yürümek" ile kavramlaşmaktadır. Burada eylem tarzının hareket tarzı ile örtüştüğü söylenebilir. İyi durumun devam etmesi, iyi gitmek açısından anlaşılmaktadır:

(109) Yaxshi *yuribsanmi*? Rangingga nima bo'ldi? "-İyi misin? Rengine ne oldu?"

Özbekçede devam etmekte olan bir olayın ya da durumun öz irade ile durdurulması, hareketsiz duruma geçirmeyi ifade eden *toxtatmoq* "durdurmak" eylemi ile fiziksel hareket açısından anlaşılabilir. Bir kişinin süren bir eylemi durdurması varış yerine doğru ilerleyen bir nesnenin durdurulması olarak yorumlanabilir. Bu bakımdan *ish* "iş" ve *to'y* "düğün" dış olaylar olarak, hareket eden nesneler açısından anlaşılır. Böylece amaca ulaşılmamış olur:

(110) Asrora hovliga kirishi bilanoq endi ishni *to'xtatib* bo'lmasligini payqadi. "Esrare avluya girer girmez şimdi bu işin *durdurulamayacağını* anladı."

(111) -Hozir to'yni to'xtatasan. *To'xtatmasang*, qishloqni boshiga ko'tarib shovqin solaman, sharmandangni chiqaraman. "-Şimdi düğünü durduracaksın. *Durdurmazsan* köyü başına toplayıp yaygara kopartırım, utanmazlığını ortaya çıkarırım."

(112) Hozir uyg'otadi, hammasini aytadi, to'yni *to'xtatadi*. "O an uyandıracaktı, her şeyi anlatacaktı, düğünü *durduracaktı*."

(556) -Ertaga Zirillamadan arava kelmasa, ishimiz *to'xtab qoladi* – dedi To'lanboy ancha jim o'tirgandan keyin, … "-Sabah Zırıllama'dan araba gelmezse işimiz *kalır*, dedi Tolanbay bir süre sessiz kaldıktan sonra, …"

(113) Ikromjonda qandaydir hech *to'xtatib bo'lmas* kuch paydo bo'lgandi. "İkramcan'da her nasılsa hiç *durdurulamaz* bir kuvvet meydana gelmişti."

Aşağıdaki örnekte nedenlerin güçler olarak kavramlaştığı metafor, eylemlerin öz iradeli hareketler olarak kavramlaştığı metaforla birlikte kullanılmaktadır. Yorgunluk ve uykusuzluk kişiyi hâlsiz bırakan güçlerdir ancak kişi kendi öz iradesiyle bu güçlere karşı direnç gösterir. Bu direnç fiziksel bir hareket bildiren *tutmoq* "tutmak" ile ifade edilir:

(114) U charchaganida, uyqusizligidan darmonsiz edi. Ammo o'zini *tutdi*. "O yorgunluktan, uykusuzluktan hâlsizdi. Ama kendini *tuttu*."

Özbekçede *urmoq* "vurmak" eylemi metaforik olarak "zimmetine geçirmek, hırsızlamak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. Aşağıdaki örnekte hırsızlamak eylemi fiziksel bir hareket olan *urmoq* "vurmak" açısından anlaşılmaktadır:

(115) Xaridorlar bu notavon cholga rahmlari kelib narxini surishtirmay olib ketaverishardi. Oqsoqol ham toshdan, ham tiyindan *urib qolganini* bilmay qolishardi. "Müşteriler aciz ihtiyara acıyarak fiyatını sormadan alıp gidiyorlardı. Aksakalın hem tartıdan hem paradan *vurgun yaptığını* bilmiyorlardı."

"Birlik olmak, birlikte hareket etmek" anlamında kullanılan *bir yoqadan bosh chiqarmoq* (O'TMI, 1998, O'TIFL, 1978) deyimi birlik olmayı bir yakadan baş çıkarmak gibi fiziksel bir hareketle kavramlaştırır:

(116) *Bir yoqadan bosh chiqaringlar*. "*Birlik olun*."

Bu deyim Türkçede de *bir yakadan baş çıkarmak* (*Büyük Türkçe Sözlük*, tdk.gov.tr, 21.04.2015) biçiminde yer almaktadır.

3.1.5. Amaçlar

Kaynak-yol-hedef şemasına dayanan ve AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR (ARZU EDİLEN YERLER) olarak adlandırılan bu metafor önceki bölümlerde değinilen olay yapısı metaforlarıyla yakından ilişkilidir. "Amacına *ulaşmak,* hedeflediği *noktaya gelmek*" gibi ifadelerde görülen bu metaforda amaçlar durumları temsil eder. Durumlar yerler olarak kavramlaştığından amaçlar da varılacak yerler olarak kavramlaşır. Bir amaca ulaşmak için bilinçli bir eylemde bulunmak gerekir.

Bilinçli eylem mekân açısından, varılacak yere doğru yapılan öz iradeli hareketle kavramlaşır. Amaçlara birtakım eylemlerin (öz iradeli hareketler) sonucunda oluşan değişimler (hareketler) neticesinde ulaşılır (Yu, 1998, s. 192). Böylece amaçlar varılacak yerler olmaları bakımından DURUMLAR MEKÂNLARDIR ile, bir amaca ulaşmak bilinçli eylemlerde bulunmayı gerektirdiğinden EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR ile ve amaca ulaşmak için yapılan eylemler durum değişikliği içerdiğinden DEĞİŞİM HAREKETTİR ile ilişki içerisinde olabilir.

AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR (ARZU EDİLEN YERLER)

Bir amaca ulaşmak için birtakım eylemlerde bulunmak gerekir. Amaçlar varılacak yerler olarak kavramlaştığında, amaca ulaşmak için yapılan eylemler bir yerden başka bir yere hareket açısından anlaşılır. Değişimler de bir yerden ötekine hareket olarak algılandığından, bir amaca ulaşmak durum değişikliğini de içerir. Aşağıdaki örneklerde *yetmoq* "ulaşmak" ve *erishmoq* "erişmek" eylemleri ile yönelme durumu eki +*ga,* amaçları varılacak yerler olarak kavramlaştırır:

(117) Hamma murodi *maqsudiga yetibdi*. Ertakni eshitganlar ham *maqsadiga yetsin*! "Herkes *isteğine ulaşmış*. Masalı dinleyenler de *amacına ulaşsın*!"

(118) U *niyatiga yetdi*. "O *amacına ulaştı*." DÖ: (119), (120).

(121) Tursunboy hammavaqt *xohishiga yetgan*, nimani xohlasa o'shanga *erishgan* bola edi. "Tursunbay her zaman *istediğine ulaşmış*, ne istese ona *erişmiş* bir çocuktu."

(122) U shu *orzulariga* albatta *yetadi*. "O bu *arzularına* mutlaka *ulaşacak*."

Aşağıdaki örnekte bir şeyi anlamak, o şeyin anlamına ulaşmak açısından kavramlaşmaktadır:

(123) U ana o'shandagina Nizomjonning yo'lda unga aytgan: "Boyqush! Xonadonimizga kulfat olib kelding, shumqadam", degan gaplarining *manosiga yetgan edi*. "İşte o zaman Nizamcan'ın yolda ona söylediği "Baykuş! Evimize felaket getirdin, uğursuz!" sözlerinin *ne demek olduğunu anlamıştı*."

Amaçlar varılacak yerler olarak kavramlaşırken, amaçsızlık da yönsüzlük olarak kavramlaşır (Lakoff & Johnson, 1999, s. 190). Bir amacı olan kişi o amaç doğrultusunda hareket eder ve gideceği yeri bilir ancak amacı olmayan kişi kaybolur, nereye gideceğini bilmeden hareket eder ya da olduğu yerde kalır. Amaçsız insan yönlendirilmeye gereksinim duyar ya da yolunu kendi başına bulmaya çalışır. Amacı olmayan insanın bir amaç edinmesi yolunu bulması ile örtüşür:

(124) Sizlar sabab bo'lib zora *yo'limni topib ketsam*. "Sizlerin sayesinde belki *yolumu bulurum*." DÖ: (125), (126).

(127) Bunaqa bolalar *o'z yo'lini o'zi topib yuradi*. "Böyle çocuklar *kendi yolunu kendi bulur*."

(128) Ko'p azalarda oldinga tushib tobut ko'targan. Qanchadan-qancha yetimlarning boshini silab ovutgan. *Adashganlarni yo'lga solgan*. "Çok yas töreninde öne çıkıp tabut taşımış. Kim bilir kaç yetimin başını okşayıp avutmuş. *Yolunu kaybedenlere yol göstermiş*."

3.1.6. Araçlar

Amaçlar varılacak yerler olarak kavramlaştığında, bir amaca ulaşmak için yapılan çeşitli eylemler de yollar açısından kavramlaşır. Bir amaca ulaşmak, bir yerden başka bir yere ulaşmak ile örtüşür. Bir amaca ulaşmak için kullanılan farklı yöntemler ya da yapılan farklı eylemler ise bir yere ulaşmak için izlenebilecek farklı yollarla örtüşür. ARAÇLAR YOLLARDIR (VARILACAK YERE DOĞRU) olarak adlandırılan ve yol şemasını kullanan bu metaforda *yol, yaklaşmak, rota* gibi sözcükler metaforik olarak araçları ifade etmek üzere kullanılabilir. "Kötü *yola girmek*" örneğinde olduğu gibi yolla birlikte kapsayıcı şema da kullanılabilir. Yol bir amaca ulaşmak için kullanılan bir yöntem olarak genel bir kavramdır; "ticareti geliştirmek için iki devlet arasında *köprü kurmak*, sorunu farklı *kanallardan* çözmeye çalışmak" örneklerinde görülen *köprü* ve *kanal* gibi farklı araçlar da bu haritalamanın kaynak alanını oluşturabilir (Yu, 1998, s. 192-200).

ARAÇLAR YOLLARDIR metaforu da önceki bölümlerde değinilen olay yapısı metaforlarıyla ilişkilidir. Araçların yollar olarak kavramlaşması, amaçların varılacak yerler olarak kavramlaşmasını gerektirir. Bir amaca ulaşmak için yapılan eylemler, varış yerine doğru yapılan öz iradeli hareketlerdir. Yolun başlangıç noktası bir durumu, bitiş noktası ise başka bir durumu temsil eder. Bu bakımdan varış yerine ulaşıldığında durum değişikliği de gerçekleşmiş olur (Yu, 1998, s. 201). Böylece ARAÇLAR YOLLARDIR metaforu bir amaca ulaşmak için kullanılan araçlara göndermede bulunması bakımından AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR ile, amaca ulaşmak için yapılan eylemlerin öz iradeli hareketler olması bakımından EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR ile, amaca ulaşıldığında farklı bir duruma geçilmesi bakımından DURUM DEĞİŞİKLİĞİ YER DEĞİŞİKLİĞİDİR ile ve amaçların mekân olarak

kavramlaşan durumlar ile temsil edilmesi bakımından DURUMLAR MEKÂNLARDIR ile ilişkilidir.

ARAÇLAR YOLLARDIR (VARILACAK YERE DOĞRU)

Amaçlar varılacak yerler olarak kavramlaştığında bir amaca ulaşmak için belirli bir yol izlenir. Aşağıdaki örnekte *vatan yo'li* "vatan yolu" ifadesi vatanı kurtarma amacına göndermede bulunur. Amaca ulaşmak için yapılan eylemler, izlenen yol ile örtüşür:

(129) Ko'zimning nuri, jigarbandimni Vatan *yo'liga* qurbon qilib qoyibman. "Gözümün nurunu, ciğerparemi vatan *yolunda* kurban ettim."

Aşağıdaki örneklerde de bir amaca ulaşmak için başvurulan yöntemler *yo'l* "yol" ile kavramlaşmaktadır:

(130) Keyin Ikrom tutgan *yo'lni* u qo'rqoqlar *yo'li* hisoblardi. "Sonra İkram'ın tuttuğu *yolu* o korkakların *yolu* olarak görüyordu."

(131) Urushga borsin. O'zini oqlasin. Yagona *yo'l* shu! "Savaşa gitsin. Kendini aklasın. Tek *yol* bu!"

(132) U yashashi kerak. Yashaganda ham o'tmishini tandan bir parchasini kesib tashlagandek unutib yashashi kerak. *Yo'l* shu. Bundan boshqa *yo'l* yo'q. "Onun yaşaması gerek. Yaşarken de geçmişini gövdesinden bir parçayı kesip atar gibi unutarak yaşaması gerek. *Yol* bu. Bundan başka *yol* yok."

(133) Siz haqiqatni tiklash *yo'lida* tergovga yordam berishingiz kerak. "Sizin gerçeği bulmak için soruşturmaya yardım etmeniz gerek."

Aşağıdaki örnekte yanlış yöntemler kullanmak, kötü yola girmek ile kavramlaşmaktadır. *Yo'l* "yol", yol şemasına göndermede bulunurken, *kirmoq* "girmek" kapsayıcı şemaya göndermede bulunur:

(134) -Yoman *yo'lga kirgan* bola bo'lsa ham odamga o'xshab gapirsang, odamga o'xshab muomala qilsang, yomanligini qilmaydi. "Kötü *yola girmiş* biri olsa bile insan gibi konuşursan, insan gibi davranırsan, kötülük etmez."

Nerede nasıl davranacağını bilmek *yo'l-yo'riq bilmoq* "yol yordam bilmek" ile kavramlaşabilir. Yol yordam bilmek ortama uygun davranma amacına yönelik olarak yöntem bilmek ile örtüşür:

(135) Oqsoqol *yo'l-yo'riq* bilgan odam bo'lganidan juda bo'lmasa ham sekin-sekin o'zini o'nglab oldi. "Aksakal *yol yordam* bilen biri olduğundan hemen olmasa da yavaş yavaş kendini toparladı."

3.1.7. Zorluklar

Amaçlar varılacak yerler olarak kavramlaştığında, amaçlı eylemler de varış yerine doğru öz iradeli hareketler olarak kavramlaşır. İnsan amacına ulaşmaya çalışırken birtakım zorluklarla karşılaşabilir. ZORLUKLAR HAREKETİN ENGELLERİDİR olarak adlandırılan bu metaforda karşılaşılan zorluklar varış yerine ulaşmayı sağlayan hareketi engelleyen şeyler açısından anlaşılır (Lakoff, 1993, s. 220). Buradaki hareket, varış yeri olarak kavramlaşan amaçlara ulaşmak için yapılan eylemleri temsil eden hareketlere göndermede bulunur (Yu, 1998, s. 202). Görüldüğü gibi bu metafor AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR, EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR gibi mekân ikilini yansıtan diğer olay yapısı metaforları ile yakından ilişkilidir.

Bu metaforda, yolculuğu anlatan kaynak-yol-hedef şemasının soyut zorluklara ve sorunlara aktarılması söz konusudur. Metaforun kaynak alanını oluşturan yolculuk suda, dağda, kötü hava şartlarında ya da başka zorlu arazilerde olabilir. Soyut zorluk kavramı, ileriye doğru hareketi zorlaştıran fiziksel engeller açısından anlaşılır (Yu, 1998, s. 204-205). *"Yoluna taş koymak, önüne çıkan engelleri aşmak"* gibi ifadelerde soyut zorluklar fiziksel engeller açısından kavramlaşır. Lakoff yükler, engeller, zorlu arazi şartları, karşıt güçler ve enerji kaynağının yetersizliği olmak üzere varış yerine doğru hareketi engelleyen beş tür zorluktan söz eder (Lakoff, 1993, s. 220; Bkz. **3.1. Mekân İkili**).

ZORLUKLAR HAREKETİN ENGELLERİDİR

Özbekçede zorluklar, hareketi engelleyen karşıt güçler açısından anlaşılabilir. Aşağıdaki örnekte hareketi zorlaştıran *karaxtlik* "uyuşukluk", bedene hakim olması bakımından sosyal bir güç olarak kavramlaşır. Başlangıçta hareketi engelleyen uyuşukluk bir süre sonra kaybolup gitmektedir:

(136) Uydan chiqqandan beri taniga *hokimlik qilib kelayotgan* karaxtlik shu onning o'zidayoq *allaqayga g'oyib bo'ldi qo'ydi*, bir ko'ngli: hozir Zebini ikki qo'limga ko'tarib olaymi, desa, bir ko'ngli: qo'y, qo'y, muncha shoshasan, derdi. "Evden çıktığından beri bedenine *hakim olan* uyuşukluk o anda *kaybolup gitti*, bir yanı 'şimdi Zebi'yi iki elimle kaldırıp alayım' diyor, bir yanı 'bırak bırak, çok acele ediyorsun' diyordu."

İş yaşamındaki zorluklar, savaş meydanındaki zorluklar açısından kavramlaşabilir. Savaş meydanında ilerleyebilmek için düşman güçlerini alt etmek gerekir. Aşağıdaki örnekte çalışırken karşılaşılan zorluklar savaştaki karşıt güçler açısından kavramlaşır:

(137) Frontga borib dushman bilan olishishga yaramasa ham shu yerda, *mehnat frontida jang qiladi*. "Cepheye gidip düşmanla boğuşamasa da burada *emek cephesinde savaşacak*."

Aşağıdaki örnekte *cho'l* "çöl" ve *to'qay* "bataklık" gerçek anlamda zorlu arazilerdir, ancak burada savaş meydanındaki karşıt güçler açısından kavramlaşır:

(138) Biz bu yerda mehnat *frontini ochyapmiz*. Cho'l bilan *olishmoqchimiz*. To'qay bilan *olishmoqchimiz*. Shu xat o'qilayotganda mehnat *frontimizning* gvardiyachilari *jangga* otlanib, shaylanib turishibdi. "Biz burada emek *cephesini açıyoruz*. Çöl ile *mücadele edeceğiz*. Bataklık ile *mücadele edeceğiz*. Bu mektup okunurken emek *cephemizin* bekçileri *savaş* için toplanıp hazırlanıyorlar."

Kuyun "kasırga" gibi zorlu hava şartları hareketin engelleri olarak kavramlaşabilir. Aşağıdaki örnekte şair kasırgada filizlenen bir ağaç olarak görülmektedir. Şairin kasırgada bile filizlenebilmesi engellere karşı koyabilmesi ile örtüşür:

(139) Oh, shoir umriga havas qilmagil,
U *quyun* ichida *ungan* bir *daraxht*.
"Ah, heveslenme şair ömrüne,
O *kasırga* içinde *filizlenen* bir *ağaç*."

Aşağıdaki örnekte *tap tortmoq* "çekinmek, korkmak" (O'TIL, 2006-2008) ifadesi, varış yerine ulaşmayı engelleyen bir zorluğun varlığını göstermektedir. Kişinin amacına ulaşmasını zorlaştıran soyut zorluklar, *tortmoq* "bir şeyi kendine doğru çekmek" aracılığı ile somut engeller açısından anlaşılmaktadır. Kişinin kendini çekmemesi ise bu engellerden korkmadığını gösterir:

(140) Nizomjon Asroraning shaddodligini, hech narsadan *tap tortmasligni* bilardi-yu, ammo mana shunday qahramonlik qila oladi, deb sira o'ylamagan edi. "Nizamcan, Esrare'nin acımasızlığını, hiçbir şeyden *çekinmediğini* biliyordu ama böyle bir kahramanlık yapabileceğini hiç düşünmemişti."

İnsanın hayatını zorlaştıran soyut zorluklar, bağlar olarak kavramlaşabilir. *Bog'* "bağ", insanın ileriye doğru hareketini zorlaştırır ya da engeller:

(141) U bir umr bu *bog'dan* qutulolmaydi. "Bir ömür bu *bağdan* kurtulamayacak."

Yer parchin bo'lib yotmoq, Özbekçede "kımıldamaya hâli olmadan yatmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılan bir deyimdir. Harekete engel olan zorluklar birtakım nesneler de olabilir. Aşağıdaki örnekte kişinin karşılaştığı zorluklar *parchin* "perçin" gibi somut bir varlık açısından kavramlaşır. *Parchin* "perçin" kişiyi bir yere sabitleyerek hareket etmesini engelleyen bir şey olarak düşünülebilir:

(142) Butun borlig'ini, umrini Sovet hukumatiga bag'ishlagan kishi shu bola tufayli *yerparchin bo'ladi*. "Bütün varlığını, ömrünü Sovyet hükûmetine bağışlayan adamın şu çocuk yüzünden *kımıldayacak hâli kalmayacak*."

Engellerin bir başka biçimi de kapılardır. Kapılar kapandıkları zaman sınırlandırılmış bir alana girmeyi engellerler:

(143) Bolasi quvg'in. Hamma *eshik berk.* Ochiq havo ham unga berk. "Yavrusu toplumdan dışlanmış. Bütün *kapılar kapalı*. Açık hava bile ona kapalı."

Tatsız olaylar hareketin önündeki engeller olarak kavramlaşabilir:

(153) U Naymanga kelishi bilan ko'ngilsiz voqeaning *ustidan chiqdi*. "Nayman'a gelir gelmez bu tatsız olayın *üstesinden geldi*."

Özbekçede zorluklar, yükler açısından da anlaşılabilir. Soyut zorluklar yükler olarak kavramlaştığında, hareketi engelledikleri düşünülen somut varlıklar açısından anlaşılırlar. Kişinin kendisi ya da başı yükün taşıyıcısı olabilir:

(144) Chunki Oydinning onasiga kunda ikki mahal qatnash *og'irlik qilardi*, Qunduzxon bilan eri ishlik odamlar, faqat kechqurun va dam olish kunlarigina kelishlari mumkin edi. "Çünkü Aydın'ın annesine günde iki kez gidip gelmek *ağır geliyordu*, Kunduzhan'la eşi çalışan insanlardı ancak akşamları ve tatil günlerinde gelebiliyorlardı."

(145) *Og'irimni yengil qilarsan*, deb o'ylagan edim. "*Yükümü hafifletirsin* diye düşünmüştüm."

(146) *Endi sen yelkamda juda ham <u>og'ir yukka</u> aylanib qolding. Dadam, opam seni menga olib bermoqchi bo'lishdi.* "Şimdi sen omzumda daha da *ağır bir yük* oldun. Babam, ablam seni benimle evlendirmek istiyorlar."

(147) Shuncha yil ishni kattalarga *yuklab keldik*. "Bunca yıl işi büyüklerimize *yükledik durduk*."

(148) -Xonadonimizga kulfat *olib kelding*, shumqadam! "-Ailemize sıkıntı *getirdin*, uğursuz!" DÖ: (1468), (123).

(149) Boshiga mushkul tushgan kishilarning qo'lidan tutish kerak. Bu bolaning ham boshida *og'ir* mushkuli *bor*. "Başında dert olan insanların elinden tutmak gerek. Bu çocuğun da başında *büyük* dert *var*."

(150) Yurt ishi bilan band, usiz ham boshida qanchadan-qancha tashvishi *bor* odamga bu gapni aytgani durust chiqdimikan? "Yurt sorunlarıyla meşgul, üstelik de başında çeşit çeşit dert *olan* birine bu sözü söylemek doğru muydu?"

Aşağıdaki örnekte iş yükü arttıkça verimin artacağına inanılmaktadır. Yapılacak işler arttıkça çalışanın yükü ağırlaşmaktadır. Ağırlaşan yük ileriye doğru hareketi engellemek yerine sağlamaktadır:

(151) Chunki topshiriqlar tobora *og'irlashib* bormasa *olg'a* qarab *siljish* bo'lmaydi. "Çünkü görevler giderek *ağırlaşmasa ilerleme* olmaz."

Karşılaşılan zorluklar taşınan yükler değil, çekilen yükler olarak da kavramlaşabilir:

(152) Harna qilganda ham ona – ona. U o'z bolasini bir parcha etdan katta qilguncha ne mashaqqatlar *tortmagan*! "Her ne olursa olsun anne annedir. O kendi yavrusunu bir parça etten büyütünceye kadar ne sıkıntılar *çekmişti*!"

(100) -Jazangni *tort,* jazangni *tort*, Ikrom. Uni o'zing shu ko'yga solding. "Cezanı *çek,* cezanı *çek* İkram. Onu bu duruma kendin getirdin."

3.1.8. Dış Olaylar

DIŞ OLAYLAR HAREKET EDEN BÜYÜK NESNELERDİR olarak adlandırılan bu metafor amaçların varılacak yerler açısından kavramlaştığı olay yapısı metaforuyla yakından ilişkilidir. Varılacak yer olarak kavramlaşan bir amaca ulaşmaya çalışırken kişiye yardım eden ya da onu engelleyen birtakım dış olaylarla karşılaşılabilir. Hareket eden büyük nesneler ya da maddeler olarak kavramlaşan bu dış olaylar, kişinin varış yerine varmasına yardım eden ya da onu engelleyen bir güç uygular (Lakoff & Johnson, 1999, s. 192; Peña Cervel, 2004, s. 150).

Lakoff, İngilizcede dış olayların hareket eden nesneler olarak kavramlaştığı üç durumdan söz eder. Bunlar nesneler, sıvılar ve atlardır. Lakoff'un nesneler için verdiği "*İşler* istediğim gibi *gidiyor*." örneğinde *işler* ile ifade edilen dış olaylar kişinin gitmek istediği yöne doğru hareketi sağlayan bir güç uygular, bu güç kişinin varacağı yere ulaşmasına yani amacına ulaşmasına yardım eder. "*Akışına bırakmalısın*." örneğinde dış olaylar kişinin bir yere ulaşmasını sağlamayan bir nehir olarak kavramlaşır. Kişinin

varış yerine ulaşmak için sarfettiği çabanın yani amacına ulaşmak için yaptığı eylemlerin bir anlamı yoktur. Bu durumdaki kişi dış olayların gidişatını denetleyemez, yalnızca nehir olarak kavramlaşan dış olayların aktığı yeri izler. "*Dizginleri elinde tutmaya* çalış." örneğinde ise dış olaylar atlar açısından kavramlaşır. Burada kişiye güç uygulayan dış olayların denetim altına alınıp alınamaması söz konusudur. Atlar olarak kavramlaşan dış olaylar ancak güç, yetenek ve dikkatle denetim altında tutulabilir (Lakoff, 1993, s. 222; Lakoff & Johnson, 1999, s. 192-193).

DIŞ OLAYLAR HAREKET EDEN NESNELERDİR

Özbekçede dış olayların hareket eden nesneler olarak kavramlaştığı söylenebilir ancak büyük nesneler olup olmadığı her zaman belirtilmez. Aşağıdaki örneklerde kullanılan *boshiga tushmoq* "başına gelmek" ifadesi dertleri kişiden bağımsız dış olaylar olarak kavramlaştırır. Başına dert gelen kişi o derde maruz kalır. *Tushmoq* "düşmek, yukarıdan aşağıya inmek" eylemi derdin hareket eden bir nesne olarak anlaşılmasını sağlar. Bir nesne olarak kavramlaşan dert kişinin ileriye doğru hareket etmesini engeller ya da zorlaştırır:

(154) Xayoli, fikri-zikri Oydinda, to'satdan boshlariga *tushgan* falokatda edi. "Düşüncesi, aklı fikri Aydın'da, aniden başlarına *gelen* felaketteydi." DÖ: (155).

(156) Boshingga tashvish *tushdi*, deb eshitdim. Tinchlikmi? "Başına bir dert *gelmiş* diye duydum. Her şey yolunda mı?"

(157) Nizomjan o'z boshiga *tushadigan* savdolarning xuddi shu daqiqadan boshlanishini qayoqdan bilsin. "Nizamcan kendi başına *gelecek* dertlerin tam o dakikada başladığını nereden bilsin." DÖ: (158), (159).

(149) Boshiga mushkul *tushgan* kishilarning qo'lidan tutish kerak. Bu bolaning ham boshida og'ir mushkuli bor. "Başında dert *olan* insanların elinden tutmak gerek. Bu çocuğun da başında büyük dert var."

(160) -Zebi aytdi, boshingizga *tushgan* kunlarning barini eshitdim. "-Zebi, başınıza *gelenlerin* hepsini duydum, dedi."

Yukarıdaki örneklerde kişi hâlihazırda derdi yaşamaktadır. Aşağıda ise dert kişinin başından geçmiştir. *O'tmoq* "geçmek" eylemi dış olayları hareket eden nesneler açısından kavramlaştırır:

(161) Boshidan ko'p savdolar *o'tgan* ko'rinadi. "Başından çok dert *geçmiş* gibi görünüyor."

(162) U boshidan *o'tgan* voqealarni ipga chizgandek birma-bir gapira boshladi. "Başından *geçen* olayları ipe dizer gibi birer birer anlatmaya başladı." DÖ: (163), (164), (170), (171), (172).

Mahkemeye düşen bir iş, bir dış olay olarak kabul edilebilir. *Tushmoq* "düşmek, yukarıdan aşağıya inmek" eylemi işi hareket eden bir nesne olarak kavramlaştırır:

(173) Ishingiz sudga *tushmasidan* stsenariyni bitiring! Plan go'rit! "İşiniz mahkemeye *düşmeden* senaryoyu bitirin! Plan aynı!"

Aşağıdaki örnekte işin kişiye uygun olması *tushmoq* ile kavramlaşır:

(174) Shu ish menga ma'qul *tushib turibdi*. "Bu iş bana makul *görünüyor*."

Aşağıdaki örnekte dış olaylar olan işler geriye doğru gitmektedir. Kişiyle birlikte aynı yönde ilerlemeyen iş kişinin hareketini engeller. Öte yandan *oyog'ining tagidan o'rmalab chiqmoq* ifadesinden ters giden işlerin "kişinin ayağının altından sürünerek çıktığı" anlaşılmaktadır. Bu ifadede de işler kişinin dışında hareket eden ve onu engelleyen nesneler açısından anlaşılmaktadır:

(175) Odamning ishi bir *orqaga ketmasin*. Ketma-ket falokat oyog'ining tagidan *o'rmalab chiqaveradi*. "İnsanın işi bir kez *ters gitmesin*. Arka arkaya gelen felaketler *peşini bırakmazdı*."

İşlerin yolunda gitmesi *silliq ko'chmoq* "pürüzsüz, güzel gitmek" ya da *yaxshi yurimoq* "iyi gitmek" ile ifade edilebilir. Yolunda giden işler kişinin amacına ulaşmasını kolaylaştırır:

(621) Bu tarafi *silliq ko'chsa*, ukangning oldiga borib kelasan. "İşin bu kısmı *yolunda giderse* erkek kardeşinin yanına gidersin."

(176) U ishlarning yaxshi *yurishganidan* tabiati ravshan tortib Tog'aning uyiga keldi. "İşlerin iyi *gitmesinden* dolayı rahatlayarak Taga'nın evine geldi."

Yolunda gitmeyen iş hareket etmez:

(177) Hech ishim *yurishmaydi*. "Hiçbir işim *yürümez*."

Tirikchilik "hayat, ömür", *hayot* "hayat" ve *umr* "ömür" kişiden bağımsız hareket eden birer nesne olarak algılanabilir:

(179) -Tirikchiliging qalay, bolam? "Hayatın nasıl yavrum?"

-Binoyidek *o'tib turibdi*. "İyi, *geçip gidiyor*."

(180) Hech qachon hayot *ortga qaytmagan*. Hammavaqt oldinga qarab ketavergan. "Hiçbir zaman hayat *geriye dönmüyor*. Her zaman önüne bakarak yürüyeceksin"

(181) O'tdami, suvdami umr *o'taveradi*. "Otla suyla ömür *geçiveriyor*." DÖ: (182), (183).

Aşağıdaki örnekte *hayot* "hayat" bir sıvı olarak kavramlaşmakta ve kişiden bağımsız olarak akmaktadır:

(178) Har qanday sharoitda ham hayot o'z *oqimini davom ettiradi*. "Her durumda hayat kendi *akışını devam ettiriyordu*."

Aşağıdaki örnekte *ko'ngilsizlik* "tatsızlık" kişilerden bağımsız olarak onların arasından geçmektedir:

(184) Qizlar qotib-qotib kulishdi. *Oradan o'tgan* boyagi ko'ngilsizlik ham birpasda unutildi. "Kızlar katıla katıla güldüler. *Aralarında geçen* az önceki tatsızlık da bir anda unutuldu."

Aşağıdaki örnekte *g'aflat* "gaflet" bir dış olay olarak kişinin üzerine *bosmoq* "çökmek"te ve onu hareketsizleştirmektedir:

(185) G'aflat *bosib* yotaveradimi. "Gaflet *çöktüğü* için mi yatıyor acaba."

Aşağıdaki örnekte *hijron* "ayrılık" yukarıdan aşağıya doğru hareket ederek kişilerin arasına giren bir dış olay açısından anlaşılmaktadır:

(186) Tiriklik nomiga bir o'tinch shulki,
O'rtaga tushmasin bemahal hijron.
"Hayat namına bir rica o ki,
Ayrılık zamansız *girmesin araya*."

3.1.9. Uzun Vadeli Etkinlikler

Uzun vadeli amaçlı etkinlikler, çeşitli dillerde yolculuk olarak kavramlaşabilir. Lakoff, UZUN VADELİ AMAÇLI ETKİNLİKLER YOLCULUKLARDIR olarak adlandırdığı bu metaforun mekân ikilini yansıtan diğer olay yapısı metaforlarının yapısını devraldığı bir kalıtım sıradüzeninden söz eder. Buna göre 1. aşamada olay yapısı metaforu bulunur, 2. aşamada AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR ve 3. aşamada AŞK YOLCULUKTUR, İŞ YAŞAMI YOLCULUKTUR gibi alt haritalamalar bulunur (Lakoff, 1993, s. 222). Buradaki olay yapısı metaforu hedef alanını olayların, kaynak alanını ise uzamın oluşturduğu mekân ikilini yansıtan genel metafora göndermede bulunur. Lakoff İngilizcede AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunun olay yapısı metaforunun yapısından nasıl yararlandığını şöyle açıklar:

> Bizim kültürümüzde yaşamın amaçlı olduğu varsayılır, bizden yaşamda amaçlarımızın olması beklenir. Olay yapısı metaforunda amaçlar varış yerleridir

> ve amaçlı eylem varış yerine doğru öz iradeli harekettir. Amaçlı yaşam uzun vadeli amaçlı bir etkinlik olduğu için yolculuk olarak görülür. Yaşamdaki amaçlar yolculuktaki varış yerleridir. Yaşamdaki eylemler öz iradeli hareketlerdir ve eylemlerin bütünü ilerlenen yolu oluşturur. Bir amaca ulaşmak için bir araç seçmek, varış yerine doğru bir yol seçmektir. Yaşamdaki zorluklar hareketin engelleridir. Dış olaylar, birinin yaşam amaçlarına doğru hareketini engelleyebilecek nitelikteki hareket eden büyük nesnelerdir. Birinin yaşamı boyunca beklediği ilerleme, bir yolculuk planı açısından anlaşılır, yolculuk planı önceden karar verilmiş varış yerine, önceden belirlenmiş bir zamanda ulaşan sanal yolcudur (Lakoff, 1993, s. 223).

Bu metaforda, yaşam süren insan bir yolcu olarak kavramlaşır. Kaynak alanda yer alan olaylar, yaşamdaki önemli olaylar; amaçlar ise yaşam amaçlarıdır. Kısacası AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR metaforu olay yapısı metaforunun yapısından yararlanır çünkü yaşamda amaçlı olarak kavramlaştırılan önemli olaylar, genel olarak olayların alt durumlarıdır (Lakoff, 1993, s. 223).

Bu metafor ve onu yansıtan metaforik ifadeler Lakoff, Johnson ve Turner'in çalışmalarında (Lakoff, 1993; Lakoff & Johnson, 1999; 1980a; 1980b; Lakoff & Turner, 1989), Amerikan kültürünün bir parçası olarak, İngilizce için sıkça kullanılan örnekler arasında yer almaktadır. Bu durum bu metaforun İngilizcede oldukça yaygın bir kullanım alanı olduğu izlenimi vermektedir. Bu çalışmadan elde edilen veri ise AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR'un alt haritalamalarının örneklerinin Özbekçede görece sınırlı bir kullanım alanı olduğunu göstermektedir. Dilin düşünce yapısını yansıttığı varsayımından hareketle Özbek kültüründe özellikle aşk ve iş yaşamını yolculuk açısından anlamanın pek de yaygın bir kavramlaştırma biçimi olmadığı söylenebilir.

AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR

Aşağıdaki örneklerde AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR ve AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR metaforlarından söz edilebilir. Özbekçede *yurmoq* metaforik olarak "yaşamak, hayat geçirmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. Yaşam, yaya hâlde yapılan bir kara yolculuğu olarak kavramlaşır. İnsanın geçmişine takılıp kalmaktansa geleceğini düşünürek yaşaması gerektiği vurgulanan bu örneklerde amaçlar insanın uzak ufuklarda ya da önündeki varılacak yerler açısından anlaşılmaktadır. *Yurmoq* yaşamı yolculuk olarak kavramlaştırmanın uzlaşımsal bir yoluyken, *olis ufqlarni mo'ljalga olib yo'l yurmoq* ifadesinin daha az uzlaşımsal bir metaforik ifade olduğu söylenebilir:

(187) Ammo hech bir inson oyoq togiga qarab yashamaydi. *Olis ufqlarni mo'ljalga olib yo'l yuradi*. "Ama hiç kimse ayaklarının altına bakarak yaşamaz. *Uzak ufukları hedefleyerek yol alır*."

(180) Hech qachon hayot ortga qaytmagan. Hammavaqt *oldinga qarab ketavergan*. "Hiçbir zaman hayat geriye dönmüyor. Her zaman *önüne bakarak yürüyeceksin*."

(188) Bu yorug' dunyoda nima qilib sho'ppayib *yuribman*? "Şu aydınlık dünyada bu acıyla nasıl *yaşayacağım*?"

(189) Kelin ayasiga uylandi, degan nomusni ko'tarib *yurishdan* ko'ra o'lgan afzal. "Yengesiyle evlendi dedirtip namusumu kaybederek *yaşamaktansa* ölmek daha iyi."

Özbekçede "eylem tarzı" *yo'l* ile ifade edilebilir (O'TIL, 2006-2008). Aşağıdaki örnekte insanın yaşam amaçlarına ulaşmak için kullandığı yöntem, varılacak yere ulaşmak için seçilen yol olarak kavramlaşmaktadır. Yaşamdaki amaçlara ulaşmak için yapılan doğru seçimler doğru yolda gitmek ile örtüşür. Doğru yolda giden kişi sonunda amacına ulaşır:

(190) Yanglishgan yanglishib qolaveradi, *yo'lni to'g'ri olgan* hayot jomini oxirigacha sipqorib yashadim, armonsiz yashadim, deb ketadi. "Yanılan yanıldığıyla kalıyor, *doğru yolda olan* hayat kadehini sonuna kadar içtim, pişman olmaksızın yaşadım diyor."

Aşağıdaki örnekte yaşamın yolculuk olarak kavramlaştığı açıkça görülmektedir. Bir amaca ulaşmak için seçilen yanlış bir araç, yanlış yol ile kavramlaşır. Amaçlar varılacak yerler olarak kavramlaştığında, gidilen yanlış yol kişiyi varmak istediği yere değil uçuruma götürebilir. O'TIL'deki (2006-2008) *jar yoqasida* "felaketin eşiğinde" kullanımı uçurumun "felaketli sonuç" anlamının Özbekçede uzlaşımsal olduğunu göstermektedir. Hayatta yapılan hatalar yanlış araçlar olarak, yanlış yolla örtüşür. Bu hataların kötü sonuçları ise uçurumla örtüşür. Kişi yanlış yolda olduğunu anladığında geri dönmesi de mümkündür:

(191) U umrini boy bermagan bo'lsa, *ketayotgan yo'li jarga olib borayotganini* bilib qolsa va undan *qaytish* xohishi bo'lsa, *to'g'ri yo'lni topib* olishi muqarrar. "İnsan ömrünü boşa geçirmemişse, *gittiği yolun uçuruma vardığını* bilse ve *geri dönmek* istese *doğru yolu bulması* kaçınılmaz."

Aşağıdaki örnekte "uzak yerlere yük ve insan taşıyan, birbirini takip eden hayvanlar, arabalar ve onları yönlendiren kişilerden oluşan topluluk" biçiminde

tanımlanan *karvon* "(O'TIL, 2006-2008) sözcüğünün yaşamı kervanla yapılan bir yolculuk olarak kavramlaştırdığı söylenebilir. Gençlik dönemi bu kervanın *erka nori* "şımarık ateşi" olarak görülmektedir. Böylece burada GENÇLİK ATEŞTİR gibi bir metafordan da söz edilebilir. Ateşin şımarıklıkla nitelenmesinde ise bir kişileştirme vardır. *Karvonning erka nori* metaforik ifadesinin, Özbekçede yaşamı yolculuk açısından kavramlaştırmanın daha az uzlaşımsal bir yolunu yansıttığı söylenebilir:

(192) Yoshlik – bu *karvonning erka noridir*,
Daryoday toshqindir, jilga kabi sof.
"Gençlik – bu *kervanın şımarık ateşidir*,
Irmak gibi taşkındır, akarsu gibi saf." (IDU, 46)

Aşağıdaki örnekte yaşam yüzerek yapılan bir deniz yolculuğu olarak kavramlaşır. AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR'un yanında AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR, ZORLUKLAR HAREKETİN ENGELLERİDİR metaforlarının da söz konusu olduğu bu örnekte yaşamın kendisi bir amaçtır. Amaç, yaşamını sürdürerek ertesi güne ulaşabilmektir. Böylece ertesi gün, bir amaç olarak varılacak yerdir. Hayatın zorlukları ise hareketi engelleyen dalgalar açısından anlaşılır. Dalgalar, hayatın zorlukları olarak zayıf kişileri sahile fırlatıp atan karşıt güçlerdir. Sahile fırlatıp atılan kişi deniz yolculuğuna devam edemez. Bu durum kişinin yaşamına devam edememesi ile örtüşür. Ancak dalga engelini aşabilenler yaşamını devam ettirerek ertesi güne ulaşabilmektedir:

(193) Hayot *to'lqini* ojizlarni *qirg'oqqa irg'itib tashlaydi*. *Oqimga qarshi suza olganlar*, *to'lqinni* egarlaganlargina ertangi kunga yetib keladi. "Hayat *dalgası* zayıfları *sahile fırlatıp* atıyor. Sadece *akıntıya karşı yüzebilenler*, *dalgayı* eyerleyebilenler ertesi güne ulaşıyor."

Bu örnekte hayat, daha az uzlaşımsal metaforik ifadeler aracılığı ile deniz yolculuğu olarak kavramlaşmaktadır. *To'lqin* "dalga" sözcüğünün bu türden bir metaforik anlamı O'TIL'de (2006-2008) de yoktur. "Hayot *to'lqini* ojizlarni *qirg'oqqa irg'itib tashlaydi.", "oqimga qarshi suza olganlar"* gibi ifadeler de Özbekçede hayatı yolculuk açısından anlamanın uzlaşımsal bir yolu gibi görünmemektedir. Özbekistan coğrafyası düşünüldüğünde Özbekçede hayatı deniz yolculuğu açısından anlamanın kara yolculuğu açısından anlamaktan daha az uzlaşımsal bir yol olduğu söylenebilir.

AŞK YOLCULUKTUR

Yaşamdaki önemli olayların, genel olarak olayların özel durumları olması gibi bir aşk ilişkisindeki olaylar da yaşamdaki genel olayların özel durumlarıdır. Bu nedenle AŞK YOLCULUKTUR metaforu (AMAÇLI) YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunun yapısını devralır. AŞK YOLCULUKTUR metaforunun özelliği sevgililerin yolcular ve aşk ilikisinin bir taşıt olarak kavramlaşmasıdır. Haritalamanın geri kalanı (AMAÇLI) YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunun yapısını kullanır. Sevgililer aynı taşıt içerisinde olduklarından varış yerleri ortaktır, yani yaşam amaçları ortaktır. İlişkinin zorlukları ise yolculuğun önündeki engellerdir (Lakoff, 1993, s. 223).

İncelenen Özbekçe metinlerde aşk ilişkisinin bir yolculuk olarak kavramlaştığı iki örneğe rastlandı. İkisinde de yürümeyen bir aşk ilişkisi ile karşı karşıya olan taraflardan biri, ötekinin yaşamdaki amaçlarına ulaşmasına engel olduğunu düşünmektedir. Bir aşk ilişkisinde tarafların yaşam amaçları aynı olduğundan aynı yolda birlikte hareket etmeleri beklenir ancak aşağıdaki örnekte tarafların yolları ayrılmıştır. Aynı amaçlara sahip olmamak, tarafların yollarının ayrılması ile örtüşür. Yolları ayrılan kişilerin varacakları yer birbirinden farklıdır. Bu durumda ilişki devam ederse taraflar birbirlerinin hareketine engel olurlar ve varacakları yerlere gidemezler. Aşağıdaki örnekte de taraflardan biri ilişkinin zorluğu olarak, *to'siq* "engel" açısından kavramlaşmaktadır:

(194) Endi shunday qilishingiz kerak. Men sizdan roziman. Taqdir ekan, *yo'limiz bo'lindi*. O'zingizga qarang endi. Men sizga baxt keltirmadim. Sizga *to'siq* bo'lishni istamayman. "Şimdi böyle yapmanız gerek. Ben sizden memnunum. Kader böyleymiş, *yolumuz ayrıldı*. Artık kendinizi düşünün. Ben size baht getirmedim. Size *engel* olmak istemiyorum."

Aşağıdaki örnekte ise kendisini ilişkideki engel olarak gören taraf, ötekinin yolundan çekilerek yaşamdaki amacına ulaşabilmesi için önünü açmıştır:

(195) Bechora qiz… Ko'rpa-yostiqqa bog'lanib qoldi endi. Turmush qurib, bola-chaqa qilishi qiyin… Shularni o'ylab sening *yo'lingni ochib* qo'yishdi. "Çaresiz kız… Yatağa bağlanıp kaldı artık. Ayağa kalkıp çoluk çocuk sahibi olması zor… Bunları düşünüp senin *yolunu açtılar*."

3.2. Nesne İkili

Olay yapısı metaforunun nesne görünümü şu alt haritalamaları içerir:

Nitelikler sahip olunan nesnelerdir.

Değişimler hareketlerdir (Edinimler ya da kayıplar açısından sahip olunan nesnelerin hareketi).

Nedenler güçlerdir (Almak ya da vermek açısından sahip olunan nesnelerin hareketini denetleyen güçler).

Eylemler öz iradeli edinim ya da kayıplardır.

Amaçlar arzu edilen nesnelerdir.

Bir amaca ulaşmak arzu edilen bir nesneyi elde etmektir (Ya da istenmeyen nesneden kurtulmaktır) (Lakoff, 1993, s. 226).

DURUMLAR MEKÂNLARDIR metaforunun nesne ikili, niteliklerin sahip olunan nesneler olarak görüldüğü NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR metaforudur. Böylece "Dert *içindeyim*." gibi bir ifade mekân ikilini yansıtırken, "Bir derdim *var*." ifadesi nesne ikilini yansıtır. DEĞİŞİM HAREKETTİR metaforunun nesne ikilinde değişim sahip olunan nesnenin edinimi ya da kaybı açısından anlaşılır. Bu metafor NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR'i gerektirir. Böylece değişim bize doğru hareket eden sahip olunabilir bir nesnenin edinimi ya da bizden uzaklaşan bir nesnenin kaybı olarak görülür. "Dert *edinmek*", "mutluluğu *kaybetmek*" gibi ifadeler değişimi nesnenin hareketi açısından yansıtan metaforik ifadelerdir (Lakoff & Johnson, 1999, s. 195).

NEDENLER GÜÇLERDİR metaforunun nesne ikili, NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR ve DEĞİŞİM HAREKETTİR metaforlarını gerektirir. Bu metaforda nedensellik sahip olunabilen nesnenin alınıp verilerek el değiştirmesini denetleyen güçler açısından anlaşılır. Böylece bir *gürültü* bize baş ağrısı *verebilir* ya da ağrı kesici ağrıyı *alabilir* (Lakoff & Johnson, 1999, s. 195-196).

EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR (bir yere ya da bir yerden) metaforunun nesne ikili EYLEMLER ÖZ İRADELİ EDİNİM YA DA KAYIPLARDIR metaforudur (Lakoff, 1993, s. 226). Bu metafor *duş almak, selam vermek, laf atmak* gibi öz iradeli eylemlerin nesnelerin edinimi ya da kaybı açısından anlaşılmasını sağlar.

AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR (ARZU EDİLEN YERLER) metaforunun nesne ikili AMAÇLAR ARZU EDİLEN NESNELERDİR metaforudur. Bu metafor BİR AMACA ULAŞMAK ARZU EDİLEN BİR NESNEYİ ELDE ETMEKTİR (Ya da istenmeyen bir nesneden kurtulmak) biçiminde de adlandırılabilir. Lakoff bu metafor için *elde etmek, fırsat yakalamak, elinden kaçırmak* gibi örnekler verir. Bazı durumlarda arzu edilen nesne yiyecek olarak görülebilir. Yiyecek elde

etmenin geleneksel yöntemleri avlanma, balık tutma ve tarım ürünlerinden yararlanmadır. Bu özel durumların her biri, bir amaca ulaşmayı ya da ulaşmak için çaba sarfetmeyi metaforik olarak kavramlaştırmak için kullanılabilir. Lakoff, bir amaca ulaşmanın yiyecek bir şey elde etmek açısından kavramlaştığı metaforları aşağıdaki gibi adlandırır:

BİR AMACA ULAŞMAK YİYECEK BİR ŞEY ELDE ETMEKTİR

Zaferin tadını çıkardı.

Başarıya aç.

Bu fırsat iştahını kabarttı.

BİR AMACA ULAŞMAYA ÇALIŞMAK AVLANMAKTIR

Turnayı gözünden vurdum.

Şansını kaçırdın.

Bir taşla üç kuş vurdun.

BİR AMACA ULAŞMAYA ÇALIŞMAK BALIK AVLAMAKTIR

Ağıma düşürdüm.

BİR AMACA ULAŞMAYA ÇALIŞMAK TARIM YAPMAKTIR

Çalışmasının meyvelerini topluyor.

Lakoff YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunun nesne ikili olarak YAŞAM İŞTİR metaforunu gösterir. YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunda yaşam amaçları varılmak istenen yerlerdir. AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR metaforunun nesne ikilinin AMAÇLAR ARZU EDİLEN NESNELERDİR metaforu olduğundan söz edilmişti. Buradan hareketle YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunun nesne ikilinin yaşamın arzu edilen nesnelerin elde edilmesine dayalı etkinlikler açısından anlaşıldığı bir metafor olması beklenir. Batı kültüründe bu türden en temel etkinlik *iş*tir. Bu nedenle YAŞAM İŞTİR, YAŞAM YOLCULUKTUR'un nesne ikili olarak kabul edilir. Lakoff, bu metafor için "Zengin bir hayatı var.", "Zenginleştiren bir deneyim." gibi örnekler verir (Lakoff, 1993, s. 227). İncelenen Özbekçe metinlerde bu metafor görülmez.

Soyut kavramların somut varlıklar ya da maddeler olarak görülmesi dilin genel bir eğilimidir. Deneyimlerimizi nesneler ve maddeler aracılığıyla anlamak, deneyimlerimizi oluşturan unsurları ayırt etme ve tek biçimli somut varlıklar ya da maddeler olarak ele alma olanağı sağlar. Deneyimlerimizi bir kez varlıklar ya da maddeler olarak tanımladığımızda onlar hakkında konuşabilir, onları ulamlaştırabilir,

gruplandırabilir ve niceliklerini belirleyebiliriz; deneyimlerimiz hakkında bu yolla düşünebiliriz (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 25). Lakoff, soyut düşüncenin büyük ölçüde şekilsel düşünceye dayalı olduğunu ifade eder. Nesne ikilinin de niteleyiciler, değişimler, nedenler, eylemler ve amaçlarla ilgili görünümleri birbiriyle yakından ilişkilidir. Mekân ikilinde olduğu gibi, bu görünümlerden birini yansıtan örnek aynı zamanda ötekini de yansıtabilir. Soyut bir kavram nesneleştirildiğinde ya da maddeleştirildiğinde mekânda bir yer kaplar ve mekânda hareket eder, bu bakımdan nesne ikili ve mekân ikili gerçekte birbirinden ayrılamaz (Yu, 1998, s. 213-215).

Olay yapısı metaforunun nesne ikilinde tanımlanan metaforlar sahip olunabilir nesnelere ilişkin olmakla birlikte genel olarak nesneleştirme metaforları da bu bölümde ele alınabilir (Yu, 1998, s. 213). Soyut kavramlar ile çeşitli olay ve durumların somut varlıklar açısından anlaşıldığı bu metaforlar DURUMLAR NESNELERDİR olarak adlandırılabilir. Bu metafor, Aksan'ın "somutlaştırma" olarak adlandırdığı çok geniş kapsamlı metaforun bir bölümünü oluşturur. Aksan somutlaştırmanın "her dilde olduğu gibi, hatta daha geniş ölçüde Türkçede görülen bir anlam olayı" olduğunu ifade eder. "Bu olayda temel olan, soyut kavramların, çeşitli durum, davranış ve duyguların somut göstergelerle dile getirilmesi, böylelikle daha canlı, elle tutulur, güçlü bir biçimde anlatılması eğilimidir." Aksan'ın somutlaştırma için verdiği örneklerden bazıları şunlardır: *Bu kafa değişmedikçe…, taşlama, O çocuk o evde çok eziliyor, kızgın, baltayı taşa vurmak* (Aksan, 2009, s. 66). Aksan ayrıca soyut durumların fiziksel hareket açısından anlaşıldığı metaforlara da değinerek *ısınmak, tartmak, karıştırmak, dayatmak* gibi örnekler verir (Aksan, 2009, s. 119). Bu açıklama ve örneklerde görüldüğü üzere "somutlaştırma" olay yapısı metaforlarının tamamını kapsamakla birlikte ayrıca duygular, düşünceler ve insanların somut varlıklar açısından anlaşılmasını da içeren çok geniş kapsamlı bir kavramdır. Bu bölümde somutlaştırmanın yalnızca durumların nesneler açısından anlaşılmasını sağlayan görünümü ele alınmaktadır. Zaman, duygular, düşünceler ve insanların nesneler açısından anlaşıldığı metaforlara ilgili bölümlerde yer verilmektedir.

DURUMLAR NESNELERDİR

Özbekçede nesnelerin boyutları, mekândaki konumları, ağırlığı, sıcaklığı, sertliği gibi özellikler soyut durumların çeşitli özellikleri ile örtüşebilir. Bu örtüşmelerden doğan metaforlar genellikle kültür içerisine yerleşmiş birtakım kabuller ile bedensel ve günlük deneyimlere dayanır. Bu bölümde nesne olarak kavramlaşan durumlar,

nesnelerin çeşitli özellikleri açısından; uzay ve mekân yönelimi açısından ve yiyecekler açısından anlaşılmalarına göre üç alt başlık altında incelenmektedir.

Nesnelerin Çeşitli Özellikleri Açısından Anlaşılan Durumlar

Aşağıda soyut kavramlarla ilgili çeşitli olay ve durumların nesneler açısından anlaşıldığı metaforlar yer almaktadır. Nesnelerin çok çeşitli özellikleri soyut durumlara aktarılabilir. *Ust* "üst, nesnelerin yukarı kısmı, tepe" sözcüğü *ustida, ustiga, ustidan* biçimlerinde kullanıldığında "mekân, zaman, nesne ilişkilerini ifade eder" (O'TIL, 2006-2008). Aşağıdaki örneklerde "sırasında" anlamında kullanılan bu biçimler *janjal* "kavga", *mojaro* "olay", *choy* "çay (içme)", *ovqat* "yemek (yeme)" gibi olayları nesneler açısından kavramlaştırır:

(196) Mening stsenariyim bo'yicha chol kichikroq oilaviy janjal *ustiga* kelib qolishi, o'g'li bilan keliniga nasihat qilib, er-xotinlik mas'uliyatini tushuntirishi kerak edi. Kino'dagi chol ham janjal *ustiga* kelib qoldi. "Benim senaryomda ihtiyarın küçük bir aile kavgasının *üstüne* denk gelmesi, oğluyla gelinine nasihat ederek, karı-kocalık sorumluluklarını onlara anlatması gerekiyordu. Filmdeki ihtiyar da bir kavganın *üstüne* gelmişti."

(197) Bu mojaro *ustiga* yetib kelgan Tog'a yigitning tirsagidan tortib Ikromjonning qo'lidan bo'shatdi-da, uni koyidi. "Bu olay *üstüne* gelen Taga delikanlının kolundan çekip İkramcan'ın elinden kurtardı ve onu azarladı."

(198) Oxunboboyev shunday gapirardiki, u minbarda emas, bir piyola choy *ustida* gaplashib o'tirganga o'xshardi. "Ahunbabayev öyle konuşuyordu ki, kürsüde değil de bir fincan çay *içerken* sohbet ediyor gibiydi."

(199) Ovqat *ustida* bugangi ish to'g'risida gap ketdi. "Yemek *sırasında* bugünkü işle ilgili konuşuldu."

(200) Osh *ustida* ham, choy *ustida* ham parishon bir qiyofada o'tiradi. "Yemek *yerken* de çay *içerken* de perişan bir hâldeydi."

Ust "üst" sözcüğü durumları nesneler açısından kavramlaştırarak fazladan bir duruma ya da yoğunluğa göndermede bulunabilir:

(201) *Ustiga ustak* mana bu do'zax jaziramasi!.. "*Üstüne üstlük* bu cehennem sıcağı!..."

(202) Chapak *ustuga* chapak. "Alkış *üstüne* alkış."

Tag "nesnelerin altı, alt kısmı, tabanı" sözcüğü de soyut durumları niteleyebilir:

(203) Haqiqatning *tagin* izlasang shu tob

Mutlaq senikidir uylar aslida.
"Hakikatin *altına* bakarsan o zaman
Tamamen senindir evler aslında."

Genellikle durumların mekânlar açısından anlaşılmasını sağlayan *ora* "ara" sözcüğü aşağıdaki örnekte durumları nesne olarak kavramlaştırır çünkü "araya üçüncü bir dert girmesi" dertlerin eş değer varlıklar olarak kavramlaştığını gösterir. İki eski *savdo* "dert" arasına yeni bir derdin daha girmesi dertlerin artması bakımından durum değişikliğini gösterir. Ancak bu üçüncü dert, nesne olarak kavramlaşır ve iki eski derdin arasına girer:

(204) *Oraga* uchinchi bir savdo *suqildi*. "Araya üçüncü bir dert *girdi*." (U, 84)

Hava durumu, *ochik* "açık" sözcüğü aracılığıyla nesne açısından kavramlaştırılabilir:

(205) Havo *ochiq edi*. "Hava *açıktı*." DÖ: (206), (207).

(143) Bolasi quvg'in. Hamma eshik berk. *Ochiq* havo ham unga berk. "Yavrusu toplumdan dışlanmış. Bütün kapılar kapalı. *Açık* hava bile ona kapalı."

Aşağıdaki örnekte soğuk hava nesneleştirilmektedir:

(208) Qor qiyalab urar, sovuq shamol uvillardi. (Mo'skva ko'chalarida shamol shiddatli bo'ladi…) Tongotarga yaqin qaytib keldi. O'l'ga eridan xavotirlanib uxlamagan ekan. 'Savuq *qotib ketgandirsan*?' dedi oradan hech gap o'tmagandek. "Kar yavaş yavaş yağıyor, soğuk rüzgâr uğulduyordu. (Moskova sokaklarında rüzgâr şiddetli olurdu...) Tan ağarmasına yakın dönüp geldi. Olga kocasını merak ettiği için uyumamıştı. 'Soğuğu *alıp getirmişsin'* dedi arada hiçbir konuşma geçmemiş gibi."

Aşağıdaki örnekte *qattiq* "sert, katı" sözcüğü, "çok" anlamında kullanılarak *ishonmoq* "inanmak" ve *charchamoq* "yorulmak" eylemlerini nesne açısından kavramlaştırmaktadır:

(209) U qudasining o'lishiga *qattiq* ishongan. "O dünürünün öleceğine *çok* inanmış."

(210) *Qattiq* charchaganidan ko'zi ilingan ekan, nimadir shitirlab uyg'otib yubordi. "*Çok* yorulduğundan gözü kapanmıştı, bir hışırtıya uyandı."

(211) Ikromjon yechinib o'rniga kirdi-yu, *qattiq* charchagan ekan, dam o'tmay xurrak torta boshladi. "İkramcan soyunup yatağına girdi, *çok* yorulmuştu, çok geçmeden horlamaya başladı." DÖ: (212).

Özbekçede çeşitli soyut kavramlar taş olarak kavramlaşabilir. *Tosh* sözcüğü "bazı sözlerle birlikte kullanılarak o sözün anlattığı şeyin taş gibi atılan bir şey

olduğunu" ifade edebilir; *la'nat toshi* "lanet taşı" gibi (O'TIL, 2006-2008). Aşağıdaki örnekte eleştiri, *tosh* "taş" olarak kavramlaşmaktadır. Nizamcan'ın bu eleştirilere karşı koyması ise göğsünü taşlara karşı tutması ile kavramlaşır:

(213) Hech kim unga xoinning otasi deb ta'na qilmasin. Unga otiladigan ta'na *toshlariga* Nizomjon ko'ksini tutib beradi. "Hiç kimse onu hainin babası diye eleştirmesin. Ona atılan eleştiri *taşlarına* Nizamcan göğüs gerecek."

Gushnani yarimtaga tushirmoq sözü bir deyim gibi görünmekle birlikte eldeki deyim sözlüklerinde böyle bir deyime rastlanmamıştır. *Gushna*, Özbekçede "zor, güç, kuvvet; saldırgan" (O'TIL, 2006-2008) anlamlarına gelmektedir. *Gushnani yarimtaga tushirmoq* sözü Türkçeye tam olarak "gücünü yarıya indirmek" biçiminde aktarılabilir. Burada güç, yarılanabilen somut bir varlık olarak algılanmaktadır:

(214) -Yasha, qizcha, boplading. Gushnani *yarimtaga tushirding*. "-Yaşa kız, iyi yaptın. Havasını *söndürdün*."

Aşağıdaki örnekte *aza* "yas" açılabilen bir nesne gibi algılanmaktadır:

(215) Shu bir parcha qog'ozga qarab aza *ochib o'tiribmiz*. "Şu bir parça kâğıda bakarak yas *tutuyoruz*." DÖ: (216).

Aşağıdaki örnekte iki kişi arasında olan olaylar nesneler açısından anlaşılmaktadır. *Ora* "ara" sözcüğü mekân ifade ettiğinden kişilerin arasında geçen olaylar da mekândaki nesneler olarak kavramlaşmaktadır:

(217) Shu bilan *oramizda* nima bo'lsa bari tamom bo'ldi. "Böylece *aramızda* ne varsa hepsi bitti."

Darz ketmoq ifadesi Özbekçede "bir güç ya da hareketin etkisiyle zarara uğramak, eleştiriye uğramak, bozulmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. Sessizliğin bozulması da bu metaforik anlam ile bağlantılı olarak *darz ketmoq* ile ifade edilebilir. *Darz* "yarık, çatlak" sözcüğü aşağıdaki örnekte *sukut* "sessizlik" durumunu bir nesne olarak kavramlaştırmaktadır:

(218) Bir payt bir chinqiriqdan sukut *darz ketdi*. "Bir an bir çığlıkla sessizlik *yarıldı*."

Yapılacak işler, bir kenara yığılabilecek somut nesneler olarak kavramlaşabilir:

(219) Erta bilanoq hamma ishimni bir *chekaga yig'ishtirib qo'yib*, stesenariy yozishga kirishdim. "Ertesi gün bütün işlerimi bir *kenara bırakıp*, senaryo yazmaya giriştim."

Aşağıdaki örnekte *xo'rlik* "hakir görülme" ayak altına alınıp ezilebilmesi bakımından bir nesne olarak kavramlaştırılmaktadır:

(220) Bu alamlarni, bu xo'rliklarni *oyoq ostiga olib toptamagunimcha* yashashim shart. "Bu kederleri, bu aşağılanmaları *ayak altına alıp ezmedikçe* yaşamam şart."

Aşağıdaki örneklerde *gunoh* "günah, kötülük" ve *hayot* "hayat", *katta* "büyük" sıfatı ile nitelenerek nesneler açısından anlaşılmaktadır. Bu örnekler aynı zamanda ÖNEMLİ OLAN BÜYÜKTÜR metaforunu da yansıtır. Özbekçede önemli sayılan olaylar ya da durumlar büyük nesneler olarak kavramlaşırlar:

(221) Shundagina yigit o'girilib orqasiga qaradi-da, Ikromjonni ko'rib qizarib ketdi, juda *katta* gunoh qilib qo'yganini bilib boshini egip o'tiraverdi. "Böylece delikanlı dönüp arkasına baktı ve İkramcan'ı görünce kızardı, çok *büyük* hata yaptığını anlayarak başını eğip oturdu."

(222) Dildorning oldida hali juda *katta* hayot bor. "Dildar'ın önünde daha çok *uzun* bir hayat var."

Og'ir "ağır" ve *yengil* "hafif" sözcükleri çeşitli durumları nesneler açısından kavramlaştırır. Ağırlık daha önemli, daha yoğun, daha ciddi ya da daha zor olan duruma göndermede bulunur; hafiflik ise daha önemsiz ve daha basit olana göndermede bulunur. Böylece ÖNEMLİ OLAN AĞIRDIR ve ÖNEMSİZ OLAN HAFİFTİR metaforlarından söz edilebilir:

(223) -Meni eng *og'ir* ishga qo'ying, iltimos qilaman. "-Beni en *ağır* işe verin, rica ediyorum." DÖ: (224), (225).

(226) *Og'ir* sukunat *chokdi*. "*Ağır* bir sessizlik *çöktü*."

(227) Noxush sukunat *chokdi*. "Hoş olmayan bir sessizlik *çöktü*."

(228) Professor nima dedilar, bilmayman. Ahvollari *og'ir*. Ammo omon bo'lishlariga shubha yo'q. "Profesör ne dedi bilmiyorum. Durumu *ağır*. Ama iyileşeceğine şüphe yok."

(229) -O'tgan kuni kasalxonaga oborib qo'ydik. Sal *og'irlashib qoldilar*. "Geçen gün hastaneye kaldırdık. Biraz *ağırlaştı*."

(230) Albatta, bularni *yengil* jarohat deb bo'lmaydi. "Elbette bunlara *hafif* yara denilemezdi."

(231) Tursunboy sog'lom o'sdi. Ularning toleiga u har qanday dardni ham *yengil* o'tkazardi. "Tursunbay sağlıklı büyüdü. Onların şansına o her türlü hastalığı da *hafif* geçirdi."

Aşağıdaki örnekte ise *og'ir* "ağır" yavaş olana göndermede bulunur:

(232) Ummatali ikkilanib turdi-da, *og'ir-og'ir* qadam bosib nari ketdi. "Ümmetali duraksadı ve *ağır* adımlarla uzaklaştı."

Ahlaksızlık kirli bir nesne ya da leke olarak kavramlaşabilir. Burada durumların nesneler açısından anlaşılmasının özel bir görünümünü yansıtan AHLAKSIZLIK KİRLİDİR metaforundan söz edilebilir. Aşağıdaki örnekte ahlaksız iş, *nopok* "kirli" olarak ifade edilmektedir:

(233) -Javob bering! Nimasi külgili bu *nopok* ishning? "-Cevap verin! Neresi komik bu *kirli* işin?"

Ahlaksızlık kirli bir nesne olarak kavramlaştığında, ahlaksızlığın giderilmesi için kirli nesnenin yıkanarak temizlenmesi ya da lekenin çıkarılması gerekir:

(234) Yigirma bir yil ardoqlab boqqan, shamolni ravo ko'rmay joniga o'rab o'stirgan bolasi xoinlikdan, qo'rqoqlikdan, ona oldidagi hech qachon *yuvib* bo'lmaydigan gunohlardan *pok bo'lolmay*, ota quchog'ida begonadek yotardi. "Yirmi bir yıl özenle baktığı, rüzgârdan sakınarak büyüttüğü çocuğu hainlikten, korkaklıktan, anne karşısında hiçbir zaman *affedilmeyecek* günahlarından *aklanamadan*, baba kucağında bir yabancı gibi yatıyordu."

(235) Jangga yuborishlarini, qonli urushda *dog'ni yuvishni* so'rashga unatmoqchi. "Savaşa gitmesini, kanlı savaşta *lekesini temizlemesini* isteyecek."

"Kendini temize çıkarmak" için üzerindeki kiri *mag'zava* "sabunlu su" ya da *sovun* "sabun" ile yıkamak gerekir:

(236) O'bko'm ustingizdan *mag'zava ag'darib* yotibdi-yu, siz uni himoya qilmoqchi bo'lasiz. "Bölge komitesi sekreteri sizin üzerinizden kendisini *temize çıkarıyor*, sizse onu korumaya çalışıyorsunuz."

(237) Mening *sovunimga kir yuvmabsan* hali. "Artık benim üzerimden *kendini aklayamazsın*."

Renkler soyut durumlar için kullanıldığında durumların nesneler açısından anlaşılmasını sağlar. Aşağıdaki örnekte *sukunat* "sessizlik", *oq* "beyaz" olması bakımından bir nesne olarak algılanmaktadır. Öte yandan sessizliğin patlaması da bir nesne olarak kavramlaştığını gösterir:

(238) *Oq* sukunat *portlar* saharda, ... "*Beyaz* bir sessizlik *patlar* seherde, ..."

Aşağıdaki örnekte *machul sarob* "meçhul serap" zamanın koynunda bulunmaktadır. Zaman, koynu olması bakımından insan açısından anlaşılmaktadır. Bu örnekte serabın insan mı nesne mi olarak kavramlaştığı çok açık olmamakla birlikte,

insan olarak anlaşıldığını gösteren bir işaret görünmemektedir. Bu nedenle burada serabın, zamanın koynundaki bir nesne açısından anlaşıldığı söylenebilir:

(239) Bu xafa kecha kechar,
Quvgay uni oftob.
Bu kecha pardek uchar,
Qo'ynida machul sarob.
"Bu kederli gece geçer,
Kovar onu aydınlık.
Bu gece tüy gibi uçar,
Koynunda meçhul serap." (R, 304)

YOĞUNLUK SICAKLIKTIR metaforu çeşitli durumlara uygulandığında onları nesneler açısından kavramlaştırır, böylece DURUMLAR NESNELERDİR'in bir görünümünü oluşturur. Aşağıdaki örneklerde *ish* "iş", *nomus* "namus", *urush* "savaş" gibi durum ya da olayların yoğunluğu sıcaklık açısından anlaşılmaktadır. Yoğunluk arttıkça sıcaklık artar, artan sıcaklık ateşle de ifade edilebilir:

(240) Ish *qizigandan qizib* ketgan. Yoz kechalari shunaqa ishlashlik bo'ladi. "İş *kızıştıkça kızıştı*. Yaz geceleri böyle işler çok olurdu."

(241) Endi donolar kengashi ayniqsa *qizg'in* o'tibdi. "Son bilirkişiler toplantısı son derece *hararetli* geçmiş."

(242) Ikromjonni nomus *o'ti kuydirardi*. "İkramcan'ı namus *ateşi yakıyordu*."

(243) Nizomjon muhabbat bilan nomus *o'tida qovurilardi*. "Nizamcan aşk ve namus *ateşinde kavruluyordu*."

(244) Boshimga tuganmas savdolar solgan urush *olovi o'chganini* o'z ko'zim bilan ko'rishim shart. "Başıma bitmez tükenmez dertler açan savaş *ateşinin söndüğünü* kendi gözümle görmem gerek." DÖ: (245).

Yoğunluğu yansıtan ateşin başlaması *chaqmog'i chaqmoq* "çakmağı çakmak" ile ifade edilebilir:

(247) Urush *chaqmog'i chaqib*, odam o'lib, shaharlar yonayotgan kunlarning birida kimsasiz Nayman cho'liga qarab ikki otliq borardi. "Savaş *çakmağı çakılıp*, insanların öldüğü, şehirlerin yandığı günlerin birinde tenha Nayman çölüne doğru iki atlı gidiyordu."

O'zini o'tga cho'qqa urmoq deyimi UED'de (2005) "çok zahmet çekmek" biçiminde tanımlanmaktadır. O'TIL'de (2006-2008) ise "bir amaca ulaşmak için her yolu denemek, hatta birbirine zıt işler yapmak" tanımı verilmiştir. Bu deyimin

Özbekçedeki kullanımı, Türkçedeki *kendini ateşe atmak* "bile bile tehlikeli bir işe girişmek" deyimiyle örtüşmektedir. Bu örnekte de zorlu, tehlikeli bir durum ateşle kavramlaşmaktadır. Öte yandan düşüncelerin yoğunluğu da ateş açısından anlaşılmaktadır:

(248) Ikromjon shuning uchun ham o'zini *o'tga-cho'qqa urib*, *o'tli* xayollar *yolqinidan chiqishga* intilardi. "İkramcan bu yüzden de kendini *ateşe atıp*, *ateşli* düşüncelerin *alevinden çıkmaya* çalışıyordu."

Durumların nesneler olarak kavramlaştığı metaforun görünümlerinden biri de durumların makineler açısından anlaşılmasıdır. DURUMLAR MAKİNELERDİR olarak adlandırılabilecek olan bu metaforun aşağıdaki örneklerinde *intizom* "düzen", *uyqu* "uyku", *kayfiyat* "ruh hâli", *to'y* "düğün", *jimlik* "sessizlik", *reja* "plan" gibi olay ve durumlar bozulabilen makineler olarak görülmektedir. Bu metafor aslında durum değişikliğine göndermede bulunur. Devam etmekte olan bir durumun değişmesi onun bozulması ile kavramlaşır:

(249) Uyoq-buyoqqa boradigan bo'lsa, sektsiya boshlig'iga aytib ketishi kerak yakkayu-yagona jahon chempioni bo'lsa ham qo'mita raisidan tortib oddiy apparat xodimigacha unga hurmat bilan qarashsa ham, o'rnatilgan intizomni *buzgisi* kelmadi, ammo bu intizomga, ayniqsa, Oydin kasalxonaga tushib qolganidan keyin ko'nikolmadi. "Bir yere gidecek olsa, bölüm başkanına söylemesi gerek, tek dünya şampiyonu olsa da komite başkanından sıradan elemanlara kadar tüm çalışanlar ona saygı gösterse de, yerleşmiş düzeni *bozmak* istemedi, ama bu düzene özellikle Aydın hastaneye düştükten sonra katlanamadı."

(250) Yigitchaning uyqusu *buzildi*. "Delikanlının uykusu *kaçtı*."

(251) Po'lat choyni olib, ho'plar ekan, ko'nglining bir chetidagi g'ashlik qattiqroq tugun bo'lib, kayfiyatini *buza* boshladi. "Polat çayı alıp yudumlarken, gönlünün bir tarafındaki sıkıntı sert bir düğüm olup, keyfini *bozmaya* başladı."

(252) -To'yingni *buzgani* keldim. "Düğününü *bozmaya* geldim."

(624) Negaki konunni avval boshi o'zing *buzgansan*! "Çünkü yasayı önce sen *deldin*!"

(253) Ularning har ikkovi ham indamay qolishdi. To'tixon Azizxonini, Jannat xola Tursunboyini o'ylab ketgan edi. Bu jimlikni To'tixon *buzdi*: … "Her ikisi de sustular. Totıhan Azizhan'ı, Cennet teyze Tursunbay'ı düşünüyordu. Bu sessizliği Totıhan *bozdu*: …"

(254) Jimlikni Risolat *buzdi*. "Sessizliği Risalet *bozdu*."

(255) Endi rejasi *buzildi*. Ketishi kerak. "Şimdi planı *bozuldu*. Gitmesi gerek."

Bedensel Yönelimler ve Nesnelerin Konumu Açısından Anlaşılan Durumlar

Bu tür metaforlarda soyut durumlar, bedensel yönelimler açısından ya da nesnelerin uzay ve mekândaki aşağı-yukarı gibi bir yönelimi açısından anlaşılır. Yönelim metaforları arasında yer alan bu metaforlar soyut kavramlara bir uzay ve mekân yönelimi verdikleri için onların somut varlıklar açısından anlaşılmasını sağlarlar ve bu nedenle de olay yapısının içinde ele alınırlar. Aşağı ve yukarı yönelimleri bedensel deneyimler ve kültürel eğilimlere dayalı olarak soyut durumların çeşitli özelliklerine göndermede bulunur. Özbekçede yukarı yönelimi genellikle durumların olumlu yönlerine göndermede bulunur, aşağı yönelimi ise olumsuz yönlerine göndermede bulunur. Öte yandan yukarı yönelimi çok olana da göndermede bulunabilir, çokluk ise her zaman olumlu bir durumu yansıtmayabilir. Bir olayın başlangıcının yukarıda, bitişinin aşağıda kavramlaşması ise bedensel olarak başın yukarıda, ayağın aşağıda bulunmasından kaynaklanır.

Aşağıda bedensel yönelimler açısından anlaşılan durumları yansıtan metaforik ifadeler yer almaktadır. Konuşurun olayları zaman sıralamasına göre başlangıcından itibaren anlatmak istemesi *bir chekkadan gapirmoq* "baştan anlatmak" ile ifade edilmektedir. *Chekka* "şakak" bedenin baş kısmında olduğundan yukarıdadır ve olayların başlangıcına göndermede bulunur. Böylece bu örnekte BAŞLANGIÇ YUKARIDADIR metaforundan söz dilebilir:

(256) Keling, *bir chekkadan* gapirib beray. "Gelin *baştan* anlatayım."

Özbekçede önem ya da yönetim bakımından ileride olmak yukarı yönelimi ile kavramlaşır. ÖNEMLİ OLAN YUKARIDADIR olarak adlandırılabilecek bu metaforu yansıtan aşağıdaki örneklerde yukarı yönelimi *bosh* "baş" ile ifade edilmektedir:

(646) Hayron qolasan: 'Go'zallik Salo'ni'ning *bosh* ko'smeto'lo'gi qayoqdayu, qozon-tovoq qayoqda! "Hayran kalırsın: 'Güzellik Salonu'nun *baş* uzmanı nerede, tencere-tava nerede!"

(258) Respublika *bosh* xirurgi qarayapti. Ahvoli yaxshi. "Ülkenin *en iyi* cerrahı bakıyor. Durumu iyi."

Verilen değer ve duyulan saygı bakımından önemli olan da yukarı yönelimi ile kavramlaşır:

(259) Nima, shuncha qilg'iliklaring evaziga biz seni *boshimizga ko'tarishimiz* kerakmi? "Ne yani, şu yaptıklarına karşılık bir de seni *başımıza mı koyacağız*?"

(260) Qani edi, boshqa otalardek bo'lsa, *boshimga ko'tarmasmidim*. "Hani diğer babalar gibi olsa *başımın üstünde taşımaz mıydım*." DÖ: (261).

Önemli olanın yukarı yönelimi ile kavramlaşmasına koşut olarak önemsiz olan aşağı yönelimi ile kavramlaşır. Önemsizliğe genellikle *oyoq* "ayak" ile göndermede bulunulur. Gerek *bosh* "baş" gerekse *oyoq* "ayak" sözcüklerinin bu tarzda metaforik kullanımı doğrudan bedensel deneyimlerimize dayanır. Baş bedenin en önemli kısmı olduğu için önemlidir, bu nedenle önemli görülen şeyler başın bedendeki konumu olan yukarı ile kavramlaşır. Bedenin en alt kısmında yer alan ayak ise başa göre daha önemsiz bir organ olarak kabul edilir. Bu nedenle önemsiz görülen şeyler aşağı yönelimi ile kavramlaşır:

(262) *Oyog'i tagida o'ralashayotganlarini* pisand qilmas, yo'lini to'sib, yig'lab dardini aytadiganlarni elamas edi. "*Ayağının altında dolaşanları* önemsemez, yolunu kesip ağlayarak derdini anlatanları umursamazdı."

(263) Urushda qon to'kkan akamning xotirasini *oyoqosti qildingiz*. "Savaşta kan döken ağabeyimin hatırasını *ayaklar altına aldınız*."

Aşağıdaki örnekte "her yeri dağıtırcasına yaygara çıkarmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılan *boshga ko'tarmoq* ifadesi KARGAŞA YUKARIDADIR olarak adlandırılabilecek bir metaforu örneklemektedir:

(264) Masjidni *boshga ko'tarib* baqirib u yoqdan-bu yoqqa yugurishadi. "Mescidi *ayağa kaldırıp* bağırarak oradan oraya koşuyorlardı."

Özbekçede güç ve güçlü olma kavramları yukarı yönelimi açısından, zayıflık ve zayıf olma ise aşağı yönelimi açısından anlaşılır. Böylece GÜÇLÜ OLAN YUKARIDADIR ve ZAYIF OLAN AŞAĞIDADIR metaforlarından söz edilebilir:

(265) -O'bko'ming kim bo'pti? Kerak bo'lsa, respublika rahbarlaringning o'ziyam *tiz cho'kadi* hali... "Bölge komitesi sekreteri de kim oluyor? Gerekirse devlet yöneticilerinin kendileri de *diz çökerdi* de..."

Aşağıda ise nesnelerin konumu açısından anlaşılan durumları ifade eden örnekler yer almaktadır. Aşağıdaki örnekte *qizlik g'ururi* "kızlık gururu" yukarı yönelimlidir. Bu örnek aynı zamanda GÜÇLÜ OLAN YUKARIDADIR metaforunu yansıtır:

(266) Zebixonning qizlik g'ururi *baland keldi*. "Zebihan'ın kızlık gururu *üstün geldi*."

Aşağıdaki örnekte *yuqori* "yukarı" sözcüğü *baho* "fiyat"ın somut bir varlık açısından anlaşılmasını sağlar. Bu örnek aynı zamanda PAHALI OLAN

YUKARIDADIR metaforunu yansıtır:

(257) Ha, bozor bahosidan sal *yuqoriroq* ayt. “Ha, Pazar fiyatından biraz *yukarı* söyle.”

Yiyecekler Açısından Anlaşılan Durumlar

Özbekçede soyut kavramlar, nesnelerin bir alt görünümü olarak yiyecekler açısından da anlaşılabilir. SOYUT KAVRAMLAR YİYECEKLERDİR olarak adlandırılabilecek bu metaforda *qand* “şeker”, *tuz* “tuz” gibi yiyecek adları ya da *yemoq* “yemek” gibi eylemler soyut kavramları yiyecekler açısından kavramlaştırır.

Aşağıdaki örnekte geçen *qandini ursin* “keyfini arttırsın” ifadesinde keyifli durum, şeker açısından anlaşılmaktadır:

(998) -Albatta, albatta... Faqat uyidan neft yo tilla chiqqan odamga o’xshaydi. Osmonda, mayli, *qandini ursin*!... “Elbette, elbette… Evinden petrol ya da altın çıkmış insana benziyor. Havalarda uçuyor, iyi, Allah *keyfini arttırsın*!...” (M, 96)

Tuz-nasiba “nasip kısmet” kullanımında ise kısmet, tuz ile ifade edilmektedir:

(267) -Shunaqa gaplar, *tuz*-nasiba ekan, mana, sizlar bilan hamxona bo’lib qoldim, - deb hikoyasini tamom qildi Nizomjon. “-Bu işler *nasip* kısmetmiş, işte sizlerle aynı yerdeyim diyerek hikâyesini tamamladı Nizamcan.”

Aşağıdaki örnekte *lat* “zarar, ziyan”, yiyecek açısından anlaşılmaktadır:

(268) Oyog’i, beli ozgina lat *yebdi*. “Ayağı ve beli biraz darbe *yemiş*.”

Rüşvet alan kişi anlamında kullanılan *poraxo’r* “para yiyici” deyiminde para bir yiyecek olarak algılanmaktadır:

(269) Nimaga shunchalik himoya qilib qoldi *poraxo’rning* xotinini? “Neden bu kadar himayesine almış bu para *yiyicinin* karısını?” DÖ: (270).

Aşağıdaki örnekte güzellik, doyumu olmayan bir yiyecek olarak kavramlaşmaktadır:

(271) Bo’ldi, yetar, termilmang oyga,
ha, bilaman, oy juda go’zal __
to’yib bo’lmas bunday chiroyga.
“Tamam, yeter gözünüzü dikmeyin aya
evet, bilirim, ay çok güzel __
doyum olmaz böyle güzelliğe.” (BY, 16)

3.2.1. Nitelikler

Olay yapısının nesne ikilinde, durumlar sahip olunabilen fiziksel varlıklar açısından kavramlaşır. Durumların sahip olunabilen nesneler olarak görülmeleri, nitelikler açısından anlaşılmalarını sağlar. Böylece soyut bir şey, sahip olunan somut bir varlık olarak algılanır. NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR olarak adlandırılan bu metafor için Lakoff "Baş ağrım *var*." örneğini verir. Baş ağrısı burada sahip olunan somut bir varlık olarak algılanır (Lakoff, 1993, s. 225).

NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR

Özbekçede soyut kavramları sahip olunabilen nesneler olarak algılamanın yollarından biri iyelik ekleri ile birlikte *bor* "var" ve *yo'q* "yok" kullanmaktır. *Bor* ve *yo'q* sözcükleri hem somut hem de soyut varlıklar için kullanılabilmektedir ancak "ishlarimiz *bor,* odati *bor,* holi *yo'q*" gibi sahiplik bildiren ifadelerle birlikte kullanıldıklarında *ish, odat* ve *hol'*in somut varlıklar gibi algılandığı söylenebilir. Böylece kişinin birtakım soyut niteliklere sahip olup olmadığını anlatmak için *bor* ve *yo'q* kullanıldığında metaforik bir somutlaştırmadan söz edilebilir. Aşağıdaki örneklerde *odat* "âdet", *kuch* "güç", *yaqinlik* "yakınlık" gibi soyut durumları ifade eden sözcükler, iyelik ekleri ve *bor, yo'q* ile birlikte kullanılarak sahip olunabilen nesneler olarak kavramlaşmaktadır:

(272) -Birodarlar, dalaga qo'sh chiqarishdan oldin qiladigan ishlarimiz *bor*. "-Biraderler, kıra çift çıkarmadan önce yapılacak işlerimiz *var*."

(273) Inoyat oqsoqolning yana bitta g'alati odati *bor* edi. "Aksakal İnayet'in bir garip alışkanlığı daha *vardı*."

(274) Yaxshi gapdan boshqa yordami *yo'q*. "İyi sözden başka yardımı *yok*."

(275) -Shu uy uniki da'vom *yo'q*, - dedi. "-Bu ev onun, benim sorunum *yok*, -dedi."

(276) -Ol, olib qo'y, Tog'a. Taqishga haqqim *yo'q*. "-Al, alıver, Taga. Takmaya hakkım *yok*."

(277) Ikromjonning odam tanlaydigan holi *yo'q edi*. "İkramcan'ın adam seçecek hali *yoktu*."

(278) -Nima bo'ldi? Tobing *yo'qmi*? "-Ne oldu? *Gücün yok mu*?"

(279) Uyati *yo'q*, nomard! "*Utanmaz*, namert!"

(280) -Hech qanaqa shartim *yo'q*. "-Hiçbir şartım *yok*."

(281) Inoyat oqsoqolda-ku tinim *yo'q*. "Aksakal İnayet'te de dinlenme *yok*."

(282) Uning bunday qilishga darmoni *yo'q*. "Onun böyle yapmaya dermanı *yok*." (U, 212)

(283) -Qiynalayotganim *yo'q*. "-Sıkıntım *yok*."

(287) Uning bunaqa odati *yo'q edi*. "Onun böyle bir âdeti *yoktu*."

Kişinin kendisi ya da beden parçalarının bulunma durumu eki *+da* ve *bor* "var" ile kullanımı, yaşanan soyut durumları sahip olunan nesneler açısından kavramlaştırabilir:

(284) Yo'q, hali bilagimda kuch *bor*. "-Yok, hâlâ bileğimde güç *var*."

(285) Adol o'lgurda ham ayb *bor*. "Kahrolasıca Adol'da da suç *var*."

(286) Mening ham boshimda sizlarnikicha bo'lmasa ham anchagina ko'rgiliklar *bor*. "Benim de başımda sizlerinki gibi olmasa da acı deneyimler *var*."

Fe'li keng ifadesi Özbekçede "cömert" anlamında kullanılmaktadır. Bunun tersi olan *fe'li tor* ise "cimri" anlamında kullanılmaktadır (UED, 2005). Buradan cömertliğin karakter genişliği, cimriliğin ise karakter darlığı olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Böylece karakter, sahip olunan bir nesne olarak algılanmaktadır:

(288) Xo'p *fe'li keng*, odamgo'y ayollarimiz bor-a? "Çok *cömert*, erkek gibi hanımlarımız var mı?"

Sahip olunabilen nesneler kişiyle birlikte taşınabilirler. Aşağıdaki örnekte kişi sahip olduğu *katta obro'* "büyük itibar"ı yanında taşımaktadır:

(289) Mana, qishlog'iga borib *katta* obro' bilan qaytib keldi. "İşte, köyüne gidip *büyük* bir itibarla geri döndü."

Aşağıdaki örnekte iş yapmak, çalışmak eylemi sahip olunan ve elde tutulan bir nesne olarak kavramlaşmaktadır:

(290) Bunaqada reja bilan *ish tutmasa*, bor bud-shuddan ajralib qolish hech gapmas. "Böyle planlı *iş yapmasa*, bütün bu maldan mülkten geriye bir şey kalmaz."

3.1.1. Durumlar bölümünde değinildiği üzere yönelim metaforları soyut kavramlara bir uzay ve mekân yönelimi verdikleri için olay yapısı içerisinde ele alınabilirler. Nesne ikilini yansıtan yönelim metaforları, sahip olunan nesneler açısından kavramlaşan nitelikleri bir mekân yönelimiyle betimler. Aşağıdaki örnekte *qo'zg'amoq* "yükselmek" eylemi *g'ayrat* "gayret"i sahip olunan bir nesne olarak kavramlaştırmaktadır. *G'ayrati qo'zg'amoq* ifadesi gösterilen çabanın artmasına göndermede bulunmaktadır. Bu bakımdan burada ÇOK OLAN YUKARIDADIR metaforundan da söz edilebilir:

(291) G'ayrati *qo'zg'ab* uyga qarab chopdi. "*Var* gücüyle eve doğru koştu."

Aşağıdaki örneklerde *ma'lumot* "tahsil" ve *martaba* "rütbe" sahip olunan nesneler olarak algılanmaktadır. *Oliy* ve *baland* "yüksek" sözcükleri bu niteliklerin bulunduğu yeri gösterir ve İYİ OLAN YUKARIDADIR metaforunu yansıtır:

(292) Bittasi mana shu Jumanovmi! O'qimishli, *oliy* ma'lumotli... "Biri de işte şu Cumanov! Okumuş, *yüksek* tahsilli..."

(293) Umring uzoq, martabang *baland* bo'lsin. "Ömrün uzun, rütben *yüksek* olsun."

3.2.2. Değişimler

Olay yapısının nesne ikilinde dğişimler, sahip olunan nesneler olarak görülen soyut kavramların edinimleri ya da kayıpları açısından anlaşılır. Söz konusu soyut kavramlar olaylar ya da durumlar olabilir ve kişinin sahip olabileceği somut varlıklar olarak algılanır. Değişimler, mekân ikilinde olduğu gibi hareketler açısından anlaşılır ancak bu defa nesne olarak kavramlaşan soyut niteliklerin birinin mülkiyetine geçmesini ya da mülkiyetinden çıkmasını sağlayan hareketlerdir; yani edinimler ya da kayıplardır (Yu, 1998, s. 234). Aktarım şemasına dayanan bu metaforda (Peña Cervel, 2004, s. 152) değişim bir nesnenin edinimi ya da kaybı ile ifade edilen hareketler açısından anlaşılır. DEĞİŞİM HAREKETTİR (SAHİP OLUNABİLEN NESNELERİN EDİNİMİ YA DA KAYBI) olarak adlandırılan bu metafor NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR'i gerektirir (Lakoff, 1993, s. 226).

Değişim hareket açısından algılandığında, sahip olunan nesneler açısından kavramlaşan durumların edinimi ya da kaybı *gelmek, gitmek, geçmek, edinmek, kazanmak, kaybetmek, almak, vermek* gibi eylemlerle ifade edilebilir. "Baş ağrım *geçti."* örneğinde değişim nesnenin hareketi açısından bir kayıp olarak algılanmaktadır. "Cesaret *kazanmak*" örneğinde ise nesnenin hareketi edinim açısından anlaşılmaktadır.

DEĞİŞİM HAREKETTİR (SAHİP OLUNABİLEN NESNELERİN EDİNİMİ YA DA KAYBI)

Özbekçede sahip olunabilen nesneler açısından anlaşılan durumların değişimi *yetmoq* "yetişmek, gelmek", *kelmoq* "gelmek", *qochmoq* "kaçmak" gibi eylemler aracılığı ile nesnelerin kişiye göre hareketi açısından anlaşılabilir. Değişim, edinim ya da kayıp açısından anlaşıldığında ise nesnenin hareketi *olmoq* "almak", *yo'qotmoq*

"kaybetmek", *qurimoq* "kurumak" gibi eylemler ile ifade edilir.

Aşağıdaki örneklerde sahip olunan nitelikler hareket eden nesneler olarak kavramlaşır. Soyut kavramlar bazen kılıcının istemi ile, bazen istemsiz bazen de kılıcı farkında olmadan kılıcıya doğru hareket ederek onun mülkiyetine girer ya da ondan uzaklaşarak mülkiyetinden çıkar. *Ajal* "ecel", *qozayi* "yazgıya ait; ölüm" olayları kişinin mülkiyetine doğru hareket eden nesneler olarak kavramlaşabilir. Ölüm, yaşamı sona erdireceği için büyük bir değişimi temsil eder:

(294) Qirq yil qirg'in bo'lsa, ajali *yetgan* o'ladi, deydilar. "Kırk yıl kırım olsa, eceli *gelen* ölür, derler."

(96) Ona, qazoyim *yetib* olamdan o'tsam, bolam o'z qo'li bilan qabrga qo'yadi, deb umid qilardi. "Anne, ecelim *gelip* bu dünyadan ayrılsam, yavrum kendi eliyle beni mezara koyar diye umuyordu."

Aşağıdaki örnekte *havas* "heves" hareket ederek kişinin mülkiyetine girmektedir. Heveslenme bir değişime göndermede bulunur:

(295) Dildor unga qarab turib *havasi keldi*. "Dildar ona bakıp *heveslendi*." DÖ: (296).

Aşağıdaki örneklerde *omad* "şans" sahip olunan bir nesne olarak kavramlaşmakla birlikte kişiye doğru hareket etmemektedir:

(297) O'zim shunaqa omadi *kelmagan* bola ekanman. "Ben böyle *şanssız* bir çocuğum."

(298) Yurt ishida ham, shaxsiy hayotida ham uning omadi *kelmadi*. "Memleket işlerinde de, özel hayatında da şansı *olmadı*."

Hastalanmak, *tobi qochmoq* "sağlığı kaçmak" ile ifade edilebilir. Sağlık hareket eden bir nesne olarak kişinin mülkiyetinden çıktığında, kişi sağlığını kaybeder ve hastalanır:

(299) Konsul'tatsiya o'tqazadigan o'qituvchining tobi *qochib* qolib, institutga kelolmay qolibdi. "Danışma kurulunda bulunan öğretim elemanı *hastalanarak* enstitüye gelememişti."

Aşağıdaki örnekte *diqqat* "dikkat" sahip olunan bir nesne gibi görülmektedir. Dikkat kişiden uzaklaştığında kişi onu kaybeder ve sıkılır:

(300) Yigit gapini to'xtatmaganidan diqqati *oshib ketgan* hamsuhbati jahl bilan: … "Delikanlı sözünü bitirmediğinden *sıkılan* arkadaşı öfkeyle: …"

Uyku da sahip olunan bir nesne olarak kavramlaşabilir. Uykunun gelmesi ya da kaçması genellikle kişiden bağımsız bir hareket olarak algılanır. Uyku hareket ederek

kişinin mülkiyetine girdiğinde kişi uykuyu edinir. Kişinin sahip olduğu uyku kaçıp gidebilir:

(301) Ammo Jannat xolaning uyqusi *qochib ketdi*. "Ama Cennet teyzenin uykusu *kaçıp gitti*." DÖ: (302).

Uyqusi kelmemoq "uykusu gelmemek" eylemi, uykunun bulunduğu yerden kişinin mülkiyetine doğru hareket etmediğini gösterir:

(303) Ikki kun kechiksam terib yeb qo'yadi, deb *uyqusi kelmagan edi*. "İki gün geç kalsam toplayıp yer diye düşünmekten *uykusu gelmiyordu*."

(304) Ammo Nizomjonning ko'ziga uyqu *kelmasdi*. "Ama Nizamcan'ın gözüne uyku *girmiyordu*." DÖ: (305).

Aşağıdaki örnekte değişim, nesne olarak kavramlaşan *obro'* "itibar"ın edinilmesi açısından anlaşılmaktadır:

(306) Shular obro' *olib turishipti*. "Onlar itibar *kazanıyorlar*."

Qasos "intikam", karşı taraftan kasıtlı olarak alınabilecek bir nesne olarak kavramlaşabilir:

(307) Xonavayron bo'lgan oilalarning, yetim qolgan bolalarning qasosini *ol*! "Evi dağılan ailelelerin, yetim kalan çocukların intikamını *al*!" DÖ: (308).

Aşağıdaki örneklerde konuşma yeteneği ve huzur kaybedilen nesneler olarak kavramlaşmaktadır:

(309) U go'yo gaplashish qobiliyatini *yo'qotgan*dek javobga so'z axtarayotganga o'xshardi. "O sanki konuşma kabiliyetini *kaybetmiş* gibi cevap verecek söz arıyor gibiydi."

(310) Ikromjon Tursunboyni uchratgan kundan beri tinchini *yo'qotgan edi*. "İkramcan Tursunbay'a rastladığı günden beri huzurunu *kaybetmişti*."

Qurimoq "ıslaklığını, nemini yitirmek, kurumak" eylemi Özbekçede *qursin* ya da *qurib ketsin* biçimlerinde emir şekli ile "ölsün, yok olsun" (O'TIL, 2006-2008) anlamında bir ilenme olarak kullanılır. *Qursin* iyelik eki almış soyut bir kavram ile birlikte kullanıldığında söz konusu soyut kavramı sahip olunan sıvı bir madde olarak kavramlaştırır. Sıvı kuruduğunda kişinin mülkiyetinden çıkmış olur, kişi artık ona sahip olmaz. Bu durumda değişimden söz edilebilir. *Qursin* örneğinde soyut varlık kişinin ediniminden henüz çıkmamıştır ancak ilenme ile bir değişim dileğine göndermede bulunulmaktadır. Aşağıdaki örneklerde *peshana* "kader", *odat* "adet", *did* "zevk" gibi soyut kavramlar iyelik ekleri ve *qursin* ile birlikte sahip olunan sıvı maddeler açısından anlaşılırlar:

(311) Peshanam *qursin*, buncha sho'r bo'lmasa. "Kaderim *batsın*, bu kadar kötü olmasaydı." DÖ: (312).

(1060) -Odatimiz *qursin*, bolam. Kelgindiga qiz bermaymiz. Qizimizga sal mundoroq qaraganni ayamaymiz. "Adetimiz *batsın* evladım. Yabancıya kız vermeyiz. Kızımıza böyle bakanı da affetmeyiz."

(314) -Sovuqqina ekan. Diding *qursin*. Kelib-kelib shuni topdingmi. Dildor qayoqda- yu, bu turqi sovuq qayoqda! "-Soğukmuş. Zevkin *batsın*. Geldin de bunu mu buldun. Dildar nerede, bu soğuk Türkî nerede!" (U, 183)

Qurimoq "kurumak", ilenme olmaksızın da sahip olunan sıvı maddenin kaybını ifade edebilir. Aşağıdaki örnekte *tinka* "güç" kuruyan sıvı bir madde olarak kavramlaşmaktadır:

(315) Tinkasi *qurib* odati bo'yicha ayvon labiga kelib endi o'tirgan ham ediki, eshikni kimdir juda sekin, juratsizlik bilan taqillata boshladi. "Güçsüz *düşünce* her zamanki gibi sundurmanın ağzına gelip oturmuştu ki, biri yavaşça, ürkerek kapıyı çalmaya başladı."

Darmon "derman", dizlerde bulunana ve tükenebilen bir madde olarak algılanabilir. Dizlerde derman kalmadığında kişi dermansızlaşır:

(316) Tizzalarimda darmon *qolmadi*. "Dizlerimde derman *kalmadı*."

3.2.3. Nedenler

Mekân ikilinde olduğu gibi nesne ikilinde de nedenler güçler açısından anlaşılır. NEDENLER GÜÇLERDİR (SAHİP OLUNABİLEN NESNENİN HAREKETİNİ DENETLER, YANİ VERİR YA DA ALIR) olarak adlandırılan bu metaforda nedenler sahip olunan nesnelerin hareketini denetleyen güçler açısından anlaşılır. Bu metaforda nedenleri ifade eden özneler, insan ya da cansız olduklarına bakılmaksızın kılıcı bir rol oynarlar. Böylece güç olarak kavramlaşan bir kılıcı birine bir şey verir ya da ondan bir şey alır. "Aspirin baş ağrımı *aldı*." gibi bir cümlede nedensellik bir yerden bir yere hareketi sağlayan bir alıcı açısından anlaşılır (Lakoff, 1993, s. 225). "Birine şans *vermek*, izin *vermek*, rahatsızlık *vermek*" gibi ifadelerde ise nedensellik bir verici açısından anlaşılır.

NEDENLER GÜÇLERDİR metaforunun nesne ikili, NİTELİKLER SAHİP OLUNABİLEN NESNELERDİR ve DEĞİŞİM HAREKETTİR'i gerektirir. Değişimlerin nedenleri nesneler olarak kavramlaşan soyut durumların birinin

mülkiyetine girmesini ya da çıkmasını denetleyen hareketlerdir (Yu, 1998, s. 234). Peña Cervel, nedenselliğin nesnelerin hareketi açısından anlaşılmasını aktarım şemasına dayandırır ve bu metaforu NEDENSELLİK SAHİP OLUNABİLEN NESNELERİN AKTARIMIDIR olarak adlandırır (Peña Cervel, 2004, s. 152).

Bu metaforda nedenselliği sağlayan unsurun, neden olarak algılanan bir kılıcının etkilenen tarafa nesne olarak algılanan soyut bir durumu aktarması olduğu söylenebilir. Kılıcı ve etkilenen taraf canlı ya da cansız olabilir. Kılıcı güç, etkilenen tarafa bir şey aktardığı için etkilenen taraf onu edinmiş olur. Başka bir deyişle etkilenen tarafın bir şeyi edinmesi, kılıcıya bağlıdır. Örneğin "Bu olay bana umut *verdi*." gibi bir cümlede *bu olay* kılıcı güç olarak *umudu* etkilenen taraf olan *bana* aktarmaktadır. Benim umutlu olmamın nedeni *"bu olay"*dır.

NEDENLER GÜÇLERDİR (SAHİP OLUNABİLEN NESNENİN HAREKETİNİ DENETLER, YANİ VERİR YA DA ALIR)

Özbekçede kılıcı güç, nesne açısından anlaşılan bir durumu etkilenen tarafa vererek onun hareketini denetleyebilir. Aşağıdaki örneklerde izin bir nesne olarak kavramlaşmakta ve bir kılıcı tarafından başka birine verilmektedir:

(317) Tergov tugamaguncha svidaniye *berilmaydi*. "Sorgu bitmeden izin *verilmez*."

(318) Kichkina, kamtar odam hargiz o'z hayollariga izn *beravermasligi* kerak. "Sıradan insanların hiçbir zaman kendi hayallerine izin *vermemesi* gerekir."

(319) Dildorning uyi ko'p bo'lganidan dadasi hammasini yig'ishtirib qurt boqishga ruxsat *bergan edi*. "Dildar'ın odası çok olduğundan babası hepsini toplayıp ipek böceği yetiştirmesine izin *vermişti*."

İşlenen suçlardan ötürü verilen cezalar nedensellik bağlamında ele alınabilir. Aşağıdaki örnekte *jazo* "ceza", kılıcı bir makamın verdiği bir nesne açısından anlaşılmaktadır:

(320) Sen yaramasning jazongni yurt *bersin*. "Senin gibi işe yaramazın cezasını halk *versin*."

Dod "adalet" sözcüğü, *dodingni bermoq* biçiminde kullanıldığında "haddini bildirmek, cezasını vermek" (O'TIL, 2006-2008) anlamına gelir ve kılıcı bir güçten alıcıya aktarılan bir nesne olarak algılanır:

(321) -Hoy, qizlar, - dedi Asrora shiyponda nimchasini kiya turib, - senlar ishlaringni qilaverlaring, hozir borib u beburdning *dodini berib qo'yay*. "-Hey kızlar,

dedi Esrare sundurmada yeleğini giyerken, siz işinizi yapın, şimdi gidip o vicdansızın *cezasını vereceğim*.” DÖ: (322).

Aşağıdaki örnekte Polat kılıcı olarak Aydın’a ve diğerlerine *dalda* “cesaret” vermektedir:

(323) Po’lat shunday deb, o’ziga ham, uydagilarga, Oydinga ham dalda *berdi*. “Polat böyle diyerek hem kendisine hem evdekilere hem de Aydın’a cesaret *verdi*.”

Yuragi dov bermoq “cesaret etmek” deyiminde kılıcı güç *yurak* “yürek”tir. Kişinin yüreği kendisine cesaret vermekte ya da vermemektedir. *Dov* “uzun boylu, iri ve güçlü” sözcüğünün cesaret yerine kullanımında ise metonimi vardır:

(324) Tog’a Ikromjonga qandaydir juda zarur bir gap aytmoqchi, ammo aytgani yuragi dov *bermaydi*. “Taga, İkramcan’a ne zamandır söylemesi gereken bir şey söylemek istiyordu ancak cesaret *edemiyordu*.” DÖ: (325), (326), (327).

Aşağıdaki örnekte *gal* “fırsat” bir kılıcı tarafından kişiye verilen bir nesne açısından anlaşılmaktadır:

(332) Risolat uni o’ylashiga gal *bermay* belanchakda yuziga to’r yopib qo’yilgan bolani qo’liga oldi. “Risalet onu düşünmeye fırsat *vermeden* çevresine cibinlik geçirilmiş bebeği eline aldı.”

Aşağıdaki örnekte çocukların gürültüsü ve kadınların bağırışları kamışlığa mahalle görünümü vermektedir:

(333) Bolalarning qiy-chuvi, xotinlarning baqirib-chaqirishlari bu jimjit to’qayzorga mahalla tusini *berib qo’ydi*. “Çocukların gürültüsü, kadınların bağırış çağırışları bu kamışlığa mahalle görünümü *verdi*.”

Aşağıdaki örnekte kişinin gösterdiği mertlik ve cesaret ona fahri unvan verilmesini sağlayan güçlerdir:

(334) -Kalugani ozod qilishda ko’rsatgan mardligi jasorati uchun Azizxon Ummataliyevga Sovet Ittifoqi Qahramoni degan faxriy unvon *berildi*. “-Kalugan’ı özgürleştirmede gösterdiği mertliği, cesareti için Azizhan Ümmetaliyev’e Sovyet İttifakı Kahramanı fahri unvanı *verildi*.”

Aşağıdaki örnekte taraflardan biri kılıcı güç olarak *ayb* “suç”u ötekine *ag’darmoq* “devirmek, yıkmak” istemektedir. Suçun üzerine yıkıldığı taraf suçu edinmiş olur:

(335) Indamasam, aybni biz *tomonga ag’darmoqchimisan*?! “Sesimi çıkarmasam suçu bizim *üzerimize mi yıkacaksın*?!”

Aşağıdaki örnekte *anhor* "kanal", bir neden olarak kişinin çocukluğunu ve gençliğini sürükleyip götüren bir güç açısından kavramlaşmaktadır. Gençlik ve çocukluk ise kişinin sahip olduğu nesneler olarak anlaşılır. Kanal, kişinin sahip olduğu bu varlıkları sürükleyip götürerek ondan uzaklaştırdığında kişi artık onlara sahip olmaz. Çocukluğun suda sürüklenen bir varlık olarak kavramlaştığı bu cümlenin aynı zamanda zamanın geçişini anlatan daha az uzlaşımsal bir metaforik ifade olduğu söylenebilir:

(336) Yoshligini, sho'x olov bolaligini *oqizib ketgan* shu anhor kimlarningdir bolaligini *oqizardi*. "Gençliğini, afacan çocukluğunu *sürükleyip* götüren şu kanal kimlerin çocukluğunu *sürüklemişti*."

Aşağıdaki örnekte *tinka* "güç, kuvvet" insanın sahip olduğu sıvı bir madde gibi görülmektedir. *Urush* "savaş" insanın gücünü kurutarak tüketen bir güçtür. İnsanın gücü tükendiğinde artık ona sahip olmaz:

(338) Urush odamlarning tinkasini *quritgan*. "Savaş insanların gücünü *tüketmişti*."

Aşağıdaki örnekte ise *urush olovi* "savaş ateşi" kişiye bitmez tükenmez dertler getiren bir güçtür. Burada başın dertlerin kapsayıcısı olarak kavramlaştığı söylenebilir. *Urush olovi* "savaş ateşi" ifadesi ise YOĞUNLUK SICAKLIKTIR metaforunu yansıtır:

(244) Boshimga tuganmas savdolar *solgan* urush olovi o'chganini o'z ko'zim bilan ko'rishim shart. "Başıma bitmez tükenmez dertler *açan* savaş ateşinin söndüğünü kendi gözümle görmem gerek."

3.2.4. Eylemler

EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR metaforunun nesne ikili olan ve EYLEMLER ÖZ İRADELİ EDİNİM YA DA KAYIPLARDIR olarak adlandırılan bu metafor neden bazı eylemleri "al"dığımızı ya da "ver"diğimizi açıklar (Lakoff, 1993, s. 226). İradeli edinim ya da kayıplar değişimlere neden olabilirler, bu bakımdan bu metafor DEĞİŞİM HAREKETTİR (SAHİP OLUNABİLEN NESNELERİN EDİNİMİ YA DA KAYBI) ile yakından ilişkilidir (Yu, 1998, s. 234). Değişimler de eylemler de edinim ve kayıplar açısından anlaşılır ancak eylemler öz iradeli edinim ya da kayıplardır, değişimler ise genellikle kılıcıdan bağımsız edinim ve kayıplardır.

EYLEMLER ÖZ İRADELİ EDİNİM YA DA KAYIPLARDIR

Özbekçede nesnenin hareketinin kılıcıya bağlı olduğu edinim ya da kayıplar

olmoq “almak”, *bermoq* “vermek”, *qoymoq* “koymak, bırakmak” gibi eylemlerle ifade edilir. Aşağıdaki örneklerde görülen *olmoq* ve *bermoq* genellikle “soyut kavram + iyelik eki + *olmoq / bermoq*” biçiminde kullanılır. *Olmoq* “almak” edinimleri, *bermoq* “vermek” ise kayıpları temsil eder. Edinim, nesne olarak görülen şeyin kişinin mülkiyetine girmesini, kayıp ise mülkiyetinden çıkmasını ifade eder. Aşağıdaki örneklerde itibar kazanmak ve dinlenmek eylemleri, *obro’* “itibar” ile *dam* “nefes; dinlenme”nin edinilen nesneler olarak görüldüğü öz iradeli edinimler açısından anlaşılır:

(339) Nizomjon o’tgan dam *olish* kuni etik olgani Marg’ilon bozoriga tushganda … “Nizamcan geçen *tatil* günü çizme almak için Margilon pazarına gittiğinde …”

Dam “nefes, dinlenme” *olmoq* ile kullanılabileceği gibi *bermoq* ile de kullanılabilir:

(340) Sal dam *beray*, yurishga qiynalyapman. “Biraz ara *vereyim*. Yürümekte zorlanıyorum.”

Aşağıdaki örnekte kişi sırrını kaybetmektedir:

(341) Risolat sirni boy *berib qo’ydi*. “Risalet sırrını ele *verdi*.”

Sahip olunan nesne olarak kavramlaşan bir durumun kaybı *qoymoq* “koymak, bırakmak” ile de ifade edilebilir. Aşağıdaki örnekte üzgün olma durumunun bırakılması söz konusudur:

(342) Hamisha bir chekkada ma’yus yurasiz. *Qo’ying*, bunaqa qilmang. “Her zaman bir kenarda üzgün duruyorsunuz. *Bırakın*, böyle yapmayın.”

İzin, öz irade ile edinilen bir nesne olarak kavramlaşabilir:

(343) Nizomjon tsex boshlig’ini ijozat *olib* Oltiariq yo’liga chiqdi-yu, o’tkinchi mashinaga qo’l ko’tardi. “Nizamcan atölye başkanından izin *alıp* Altıarık yoluna çıktı ve geçen arabaya el kaldırdı.”

Aşağıdaki örnekte yürümek eylemi *yo’l olmoq* “yol almak” ile ifade edilmektedir. Böylece yürünen yol, sahip olunan bir nesne gibi algılanmaktadır:

(344) Yana uyga qarab yo’l *oldi*. “Yine eve doğru *yürüdü*.”

O’ch “öç”, öz irade ile karşı taraftan alınabilen bir nesne olarak kavramlaşır:

(345) Tursunboy undan o’ch *olishga* intilardi. “Tursunbay öç *almak* istiyordu.” DÖ: (346).

Eylemlerin nesneler açısından anlaşıldığı EYLEMLER ÖZ İRADELİ EDİNİM YA DA KAYIPLARDIR metaforu soyut bir kavramın edinimi ya da kaybını içerir. Lakoff, eylemlerin aktarımının söz konusu olduğu bir metafor olan EYLEMLER

AKTARIMLARDIR metaforundan söz eder ancak bu metaforu olay yapısı içerisinde ele almaz. EYLEMLER AKTARIMLARDIR metaforunda eylemler bir kılıcıdan etkilenene aktarılan nesneler olarak kavramlaşır (Lakoff, 1993, s. 216). Bu metafor EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR'in özel bir görünümü olarak kabul edilebilir. Edinim ve kayıpların değişimlere neden olabilmesi gibi aktarımlar da değişimlere neden olabilir. İki metafor arasındaki fark, EYLEMLER AKTARIMLARDIR metaforunda kılıcının eylemi karşı tarafa aktarması sonucunda kılıcının bir kaybının olmamasıdır. Örneğin kişi *bilgi vermek* gibi bir eylemi gerçekleştirdiğinde bilgiyi aktarmış olur ancak onu kaybetmez. Karşı taraf ise bilgiyi edinir, böylece etkilenen taraf bakımdan bir değişim ve edinimden söz edilebilir.

EYLEMLER AKTARIMLARDIR

Eylemlerin nesneler açısından anlaşıldığı bu metaforda aktarımlar canlı ya da cansız varlıklara yönelik olabilir. Aşağıdaki örnekte kişi öz iradesiyle bir şeye *e'tibor bermoq* "dikkatini vermek"tedir. *Bermoq* "vermek", dikkati karşı tarafa aktarılan bir nesne olarak kavramlaştırmaktadır. Kişi bir şeye dikkatini vermekle onu kaybetmez:

(347) İlhombaxsh mehnat jarayonida bunga kim ham e'tibor *berardi*. "Yoğun çalışmanın arasında buna kim dikkat *ederdi*." DÖ: (348).

Önermek eylemi için kullanılan *maslahat bermoq* "önermek" ifadesi, bu eylemin aktarılan bir nesne gibi anlaşılmasını sağlar. Kılıcı, etkilenen tarafa öneri verdiğinde onu kaybetmez:

(349) Professor Oydinga shu doridan ukol qilishni maslahat *beribdi*. "Profesör, Aydın'a şu ilaçtan kullanmasını *önermişti*." DÖ: (350).

Tashlamoq "atmak" karşı tarafa bir şey aktarmanın yollarından biridir. Aşağıdaki örnekte bakmak, *nazar tashlamoq* "bakış atmak" aracılığı ile bir eylem aktarımı olarak anlaşılmaktadır:

(351) Qizlarga zimdan nazar *tashlab*, ularning qarayotganini bilib gerdayibroq pisand qilmayroq turardi. "Kızlara gizlice bakış *atıp*, onların baktığını bilerek gururlanır gibi görmezden gelirdi." DÖ: (352), (353), (354), (355), (356).

Yordam bermoq ve *madad bermoq* "yardım etmek" de kılıcının yardımı karşı tarafa aktardığı ancak herhangi bir kaybının olmadığı bir eylemdir:

(357) Po'lat yordam *bermoqchi* bo'lib qo'lini uzatdi. "Polat yardım *etmek* için elini uzattı."

(358) Opamdan ochdan o'lyapman, yordam *bersin*, deb yalang'och tanamga ko'ylak olish uchun yiqqan oxirgi pulimni ham oldirib ketdi. "Ablama açlıktan ölüyorum, yardım *etsin* dedirterek çıplak vücuduma gömlek almak için biriktirdiğim son paramı da aldırdı."

(133) Siz haqiqatni tiklash yo'lida tergovga yordam *berishingiz* kerak. "Sizin gerçeği bulmak için soruşturmaya yardım *etmeniz* gerek."

(359) Yosh bolalar ham frontga madad *beryapti*. "Genç çocuklar da cepheye yardım *ediyor*."

Aşağıdaki örneklerde kılıcı, etkilenen tarafa *tanbeh* ve *ta'zir* "paylama" vermektedir. Azarlamak eylemi, *bermoq* "vermek" aracılığı ile bir aktarım olarak anlaşılmaktadır:

(360) Oqsoqol qo'li bilan shavla yeyarkan, qiziga tanbeh *bera* boshladi. "Aksakal eliyle şavla[7] yerken, kızını *azarlamaya* başladı."

(361) Birinchi bo'lib uning ta'zirini *berib qo'ydi*. "İlk kez onu *payladı*."

Tiyatro oyunu sahnelemek, sahneye *tomosha qo'ymoq* "oyun koymak" ile, oyunun bir bölümünü sahnelemek *parcha qo'ymoq* "parça koymak" ile ifade edilebilir. *Qoymoq*, oyun sahnelemeyi bir aktarım açısından kavramlaştırır. Böylece tiyatro oyunu sahneye aktarılan bir nesne gibi algılanır:

(362) Katta klubda oblast' teatri har xil tomoshalar *qo'yardi*. "Büyük kulüpte bölge tiyatrosu her tür oyunu sahneye *koyardı*."

(363) … havaskorlar to'garagi 'Tohir va Zuhra'dan parcha *qo'yganda* Zuhra bo'lib chiqqanini ko'rganidami, qachon, qanday qilib yaxshi ko'rib qolganini bilmaydi. "… Amatörler topluluğu 'Tahir ve Zühre'den bir parça sahneye *koyduğunda* Zühre olarak çıktığını gördüğünde mi, ne zaman, nasıl sevdiğini bilmiyordu."

Eldeki sözlüklerde bulunmayan *prikaz* sözcüğü, *prikazchik* "uşak, hizmetçi" (O'TIL, 2006-2008) sözcüğünün kısalmış biçimi gibi görünmektedir. Aşağıdaki örneklerde uşaklık yapmak ve sipariş vermek eylemleri, kılıcının karşı tarafa aktardığı nesneler açısından anlaşılmaktadır:

(364) Prikaz *berishini* qaranglar-a! "Uşaklığını *yapanını* bekle!"

(365) Odamlarim bor, zakaz *bersam* bo'ldi, olib kelaverishadi. "Adamlarım var, sipariş *versem* olur, alıp geliverirler."

[7] "Et, pirinç ve havuçtan yapılan bir yemek" (UED, 2005).

3.2.5. Amaçlar

Olay yapısının nesne ikilinde amaç kavramını yansıtan iki metafordan söz edilebilir: AMAÇLAR ARZU EDİLEN NESNELERDİR ve BİR AMACA ULAŞMAK ARZU EDİLEN BİR NESNEYİ ELDE ETMEKTİR. Bu iki metafor birlikte ele alınabilir. Amaçlar arzu edilen nesneler olarak kavramlaştığında, bir amaca ulaşmak da arzu edilen nesneyi elde etmek olarak kavramlaşır. Bir nesneye onu yemek için ulaşmak bu metaforun özel bir görünümünü oluşturur ve BİR AMACA ULAŞMAK YİYECEK BİR ŞEY ELDE ETMEKTİR olarak adlandırılır. Bir amaca ulaşmaya çalışmak avlanmak, balık tutmak ya da tarım yapmak açısından da anlaşılabilir (Lakoff, 1993, s. 226).

AMAÇLAR ARZU EDİLEN NESNELERDİR
BİR AMACA ULAŞMAK ARZU EDİLEN BİR NESNEYİ ELDE ETMEKTİR

İncelenen Özbekçe metinlerde bu metaforun örnekleri kısıtlıdır ve yalnızca kötü amaçlara ulaşmaya göndermede bulunmaktadır. *Qo'lga tushmoq* "kandırılmak" deyiminde kötü bir amaca ulaşmak bir nesneyi elde etmek açısından anlaşılmaktadır:

(366) Risolat ichida: tamom, *qo'lga tushdi*, deb xulosa chiqardi. "Risalet içinden 'Tamam *elime düştü*.' sonucunu çıkardı."

Aşağıdaki örnekte kötü bir amacı elde etmeye çalışmak, Özbekçede "kullanmak için almak; bir işe girişmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılan *qo'l urmoq* "el uzatmak" ile kavramlaşmaktadır. Söz konusu kötü amaç kişinin *sha'niga dog' tushiradigan ish* "şanına leke düşürecek" bir iştir. Hem *ish* "iş" hem de *sha'n* "şan"ın nesneler açısından anlaşıldığı bu örnekte *dog' tushirmoq* "leke düşürmek" eylemi dolayısıyla AHLAKSIZLIK KİRLİDİR metaforundan da söz edilebilir:

(367) Tog'a Ikromjonning umrida hech kimga hech qanday iltimos qilmaganligini, *sha'niga dog' tushiradigan ishga qo'l urmasligini* bilardi. "Taga, İkramcan'ın ömründe hiç kimseye ayrıcalık tanımadığını, *adını lekeleyecek bir iş yapmayacağını* bilirdi."

BİR AMACA ULAŞMAK YİYECEK BİR ŞEY ELDE ETMEKTİR

Fırsatlar bir amaca ulaşmayı kolaylaştıran şeyler olarak düşünülebilir, bu bakımdan amaçlar içerisinde ele alınabilir. Fırsatın yiyecek olarak kavramlaştığı

aşağıdaki örnekte kişinin sahip olduğu fırsatı kaybetmesi *og'zingdagi oshni oldirmoq* "ağzındaki lokmayı kaçırmak" ile ifade edilmektedir:

(268) *Og'zingdagi oshni oldirib qoyib*, obidiyda qılasan-a. "*Ağzındaki lokmayı kaçırıp* gözyaşı döküyorsun."

Aşağıdaki örnekte bir amaca ulaşmak *ishni pishitmoq* "işi pişirmek" ile ifade edilmektedir:

(369) Ana undan keyin ukang qayoqda bo'lsa o'shaqqa borib ishni *pishitasan*. "İşte ondan sonra erkek kardeşin neredeyse oraya gidip işi *halledersin*."

Aşağıdaki örnekte yaşam yolculuk açısından anlaşılmaktadır. Doğru yolda olanın yaşam amaçlarına ulaştığı varsayılmakta ve "hayat kadehini sonuna kadar içtiği" kabul edilmektedir. Böylece uzun vadeli yaşam amaçları bir kadehteki içki açısından anlaşılmaktadır. İçkinin her yudumunun yaşamdaki belli bir amacı temsil ettiği düşünülebilir:

(190) Yanglishgan yanglishib qolaveradi, yo'lni to'g'ri olgan *hayot jomini* oxirigacha *sipqarib* yashadim, armonsiz yashadim, deb ketadi. "Yanılan yanıldığıyla kalıyor, doğru yolda olan *hayat kadehini* sonuna kadar *içtim*, pişman olmaksızın yaşadım diyor."

3.3. Mekân ve Nesne İkilinin Birlikte Kullanımı

Olay yapısının mekân ve nesne ikilini yansıtan görünümleri sıklıkla birlikte kullanılır. Soyut bir kavram nesneleştirildiğinde ya da maddeleştirildiğinde uzayda bir yer kaplar ve mekânda hareket eder, bu bakımdan nesne ikili ve mekân ikili gerçekte birbirinden ayrılamaz (Yu, 1998, s. 215). Özbekçede de mekân ve nesne ikili birlikte kullanılabilir. Aşağıdaki örnekte kulüpte dünya şampiyonunun çalıştığının duyulması kulübü *ko'tarib* "kaldırarak" bulunduğu yerden yukarıya çıkaran bir güç olarak kavramlaşmaktadır. Burada bir yerden ötekine harektin güç açısından anlaşıldığı, mekân ikilini yansıtan NEDENLER GÜÇLERDİR'den söz edilebilir. Kulübün sahip olduğu nitelikler olan *obro* "saygınlık" ve *baho* "fiyat" ise nesneler açısından anlaşılmaktadır (NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR). Burada aynı zamanda İYİ OLAN YUKARIDADIR ve PAHALI OLAN YUKARIDADIR metaforlarından söz edilebilir:

(370) Jahon chempioni ishlavotti degan gap klubni *ko'tarib yuboradi*. Obro'siniyam, bahosiniyam… "Dünya şampiyonu çalışıyor sözü kulübü *yükseltir*. Saygınlığını da, fiyatını da…"

Aşağıdaki örnekte *kayfiyat* “ruh hâli”, *o’zida* “kendinde” aracılığı ile sahip olunan bir nesne olarak anlaşılmakta (NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR); *kayfiyatda* kullanımı ise ruh hâlini içinde bulunulan bir mekân olarak kavramlaştırmaktadır (DURUMLAR MEKÂNLARDIR):

(371) Shu kuni Nizomjon *o’zida yo’q bir kayfiyatda* iljayib yurdi. “O gün Nizamcan kendinden çok memnun bir *ruh hâliyle* gülümsüyordu.”

Aşağıdaki örnekte varılacak yer olarak kavramlaşan amaç şeriata uygun yaşamaktır (AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR). Kişilerin bu amaca ulaşması için izlenecek yolu da şeriat belirler (ARAÇLAR YOLLARDIR). *Yo’l bermoq* ifadesinin *yo’l* tarafı araçların yollar olarak kavramlaştığı mekân ikilini yansıtırken, *bermoq* tarafı nedenlerin sahip olunan nesnenin hareketini denetleyen güçler olarak kavramlaştığı nesne ikilini yansıtır (NEDENLER GÜÇLERDİR). *Bermoq* eylemi şeriatı kendisine uygun yöntemleri belirleyerek karşı tarafa aktaran bir güç olarak kavramlaştırır. Böylece *yo’l* “yol” aynı zamanda nesne açısından anlaşılmış olur:

(372) Shariat bunga *yo’l beradi*. “Şeriat buna *izin veriyor*.” DÖ: (373).

Aşağıdaki örnekte *tabiat* “huy, karakter” sahip olunan bir nesne açısından anlaşılmaktadır (NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR). Rahatlamak eylemi ise kişinin öz iradeli hareketi olan *tortmoq* “çekmek” ile ifade edilmektedir (EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR):

(374) U bilan ancha gaplashib, tushga yaqin *tabiati ravshan tortib* uyga keldi. “Onunla epeyce konuştuktan sonra *rahatlayarak*, öğlene doğru eve geldi.” DÖ: (176).

Aşağıdaki örnekte uzun vadeli yaşam amaçlarından söz edilmektedir. Hayat bir yandan yolculuk olarak öte yandan bir içecek olarak anlaşılmaktadır. *Yo’lni to’g’ri olmoq* ifadesinde ise *yo’l* hem nesne hem de mekân olarak kavramlaşmaktadır. Mekân ifade eden *yo’l* sözcüğü, bir yandan hayat yolculuğuna göndermede bulunur; öte yandan alınabilen bir varlık olarak nesne açısından anlaşılır. Böylece bu örnekte hem nesne ikilini yansıtan EYLEMLER ÖZ İRADELİ EDİNİM YA DA KAYIPLARDIR metaforundan hem de mekân ikilini yansıtan AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR metaforundan söz edilebilir:

(190) Yanglishgan yanglishib qolaveradi, *yo’lni* to’g’ri *olgan* hayot jomini oxirigacha sipqarib yashadim, armonsiz yashadim, deb ketadi. “Yanılan yanıldığıyla kalıyor, doğru yolda olan hayat kadehini sonuna kadar içtim, pişman olmaksızın yaşadım diyor.”

Özbekçede nesne ve mekân ikili, genellikle SOYUT KAVRAMLAR NESNELERDİR ile EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR birlikteliğinde görülür. Bu kullanımda bir nesne olarak kavramlaşan soyut bir kavrama öz irade ile fiziksel bir güç uygulanır. Böylece söz konusu soyut kavram nesne olarak algılanırken, gerçekleşen eylem de öz iradeli hareket açısından anlaşılır. Aşağıda geçen *nom chiqormoq* "ünlenmek" ifadesinde *nom* "isim, ün" bir nesne olarak algılanmaktadır. *Chiqormoq* "çıkarmak" ise ünlenmenin öz iradeli bir hareket açısından anlaşılmasını sağlar:

(375) Asrora o'zining sho'xligi bilan butun qishloqda nom *chiqargan edi*. "Esrare yaramazlığıyla bütün köye adını *duyurmuştu*."

Aşağıdaki örneklerde *sharmanda* "rezalet" ve *haqiqat* "hakikat", nesneler olarak algılanmaktadır. Fiziksel hareket ifade eden *chiqormoq* "çıkarmak" ve *tiklamoq* "dikleştirmek" eylemleri *sharmanda* ve *haqiqat*'in nesneler açısından anlaşılmasını sağladığı gibi rezaleti duyurmak ve gerçeği bulmak eylemlerini de öz iradeli hareketler açısından kavramlaştırmaktadır:

(111) To'xtatmasang, qishloqni boshiga ko'tarib shovqin solaman, sharmandangni *chiqaraman*. "Durdurmazsan köyü başına toplayıp yaygara koparırım, rezaletini ortaya *çıkarırım*."

(133) Siz haqiqatni *tiklash* yo'lida tergovga yordam berishingiz kerak. "Sizin gerçeği *bulmak* için soruşturmaya yardım etmeniz gerek."

Bir şeyi "ihmal etmek" anlamında kullanılan *orqaga surmoq* "geriye sürmek" (O'TIL, 2006-2008) deyimi, ihmal edilen şeyi bir nesne olarak kavramlaştırır. Bu deyim aynı zamanda ihmal etmeyi kişinin öz iradeli fiziksel hareketi açısından kavramlaştırır:

(376) Kolxoz ishi *orqaga surilmasligi* kerak. "Kolhoz işinin *ihmal edilmemesi* gerek."

Aşağıdaki örneklerde bir yanda *og'ir* "ağır" ve *qattiq* "katı" sıfatları *uh* "ah"ı nesne olarak kavramlaştırırken öte yanda *tortmoq* "çekmek" ah sesi çıkarmayı öz iradeli bir hareket olarak kavramlaştırır. Böylece *uh* "ah", fiziksel olarak çekilebilen ağır bir nesne gibi algılanır:

(377) Vahobjon xatni o'qib, *og'ir* uh *tortdi*. "Vahabcan mektubu okuyup *derin* bir ah *çekti*." DÖ: (378), (379).

(380) Ikramjon ko'kragini changallab *qattiq* uh *tortdi*. "İkramcan göğsünü tutup *derin* bir ah *çekti*."

Bosmoq “bastırmak” hem *g’ovur* “gürültü”nün nesne olarak algılanmasını sağlar hem de susturmak eylemini öz iradeli bir hareket açısından kavramlaştırır:

(381) Oxunboboyev g’ovurni *bosib* o’rnidan turdi da, sahna chetiga kelib kula-kula gap boshladi: ... “Ahunbabayev gürültüyü *bastırıp* yerinden kalktı ve sahne önüne gelip gülerek konuşmaya başladı: ...”

Yapılan bir yanlışlığı gidermek öz iradeli fiziksel bir hareket ifade eden *tuzatmoq* “düzeltmek, düzgün duruma getirmek” eylemi ile kavramlaşabilir. Böylece yanlışlık da nesne olarak algılanır:

(382) -Mayli, bo’lar ish bo’pti. Endi uni *tuzatib bo’lmaydi*. “-Tamam, olan olmuş. Artık *düzeltemeyiz*.”

BÖLÜM IV

ZAMAN METAFORLARI

Aristo, zamanı "önce ile sonraya göre devinim sayısı" biçiminde tanımlar (Aristoteles, Augustinus & Heidegger, 2007, s. 17). Akarsu, zamanı şöyle tanımlar: "Oluş, gelip geçiş, değişme ve süreklilik biçimi; dönüşü olmayan bir doğrultuda birbiri ardından gitme. Zaman, sürüp giden doğru bir çizgi olarak düşünülebilir; geriye doğru sonsuza değin uzanır (geçmiş), aynı zamanda ileriye doğru (geleceğe) akıp gider" (Akarsu, 1988, s. 203). Hançerlioğlu, zamanı "Tüm varolanların birbirlerinin yerini alarak zincirlendikleri sonsuz süre… Tüm varolanları içinde bulunduran sınırsız yeri dile getiren *uzay* kavramıyla sıkıca bağımlı olarak özdeğin varolma biçimlerinden başlıcasını dilegetirir." biçiminde tanımlar (Hançerlioğlu, 1996, s. 471). O'TIL'de (2006-2008) ise *zamon* "zaman", "maddelerin ve olayların sürekli değişimi, devamlılık, tekrarlanmazlık, geriye dönmezlik gibi genel özelliklere sahip olan vakit" biçiminde tanımlanır.

Bu tanımlar zamanın mekân ve hareket açısından anlaşıldığını göstermektedir. Zamanı tanımlamakta kullanılan dil de bu anlamda metaforiktir. Bunu söz konusu kavramların *Güncel Türkçe Sözlük*'teki tanımlarında da görebiliriz. Mekân "yer, bulunulan yer"; hareket "bir cismin durumunun ve yerinin değişmesi, devinim, aksiyon"; zaman ise "bir işin, bir oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre, vakit" olarak tanımlanmaktadır (tdk.gov.tr, 20.09.2014). Mekân ve hareket düz bir anlatımla tanımlanırken, zamanın metafor aracılığıyla tanımlandığı görülmektedir. Bir işin, oluşun zamanın içinde bulunması, zamanın kapsayıcı bir mekân olarak metaforlaşmasıyla mümkün olabilir. Zamanın mekân olarak kavramlaşması, zamanın geçişinin hareket açısından kavramlaşmasını beraberinde getirir (Gen, 2015, s. 146).

4.1. Zamanın Geçişini Yansıtan Metaforlar

Zaman metaforik olarak uzam açısından anlaşılır. Zamanın uzam açısından anlaşılması nesneler, onların bulunduğu mekân ve hareket açısından anlaşılmasını içerir (Lakoff & Johnson, 1980a, 1980b; Lakoff, 1993; Evans; 2006; Kövecses, 2010). ZAMAN UZAMDIR, zamanı bu açıdan ifade eden genel metafordur. ZAMAN UZAMDIR'ın alt metaforu sayılan ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR, zamanın geçişini yansıtan genel ve neredeyse evrensel bir metafor olarak kabul edilir (Lakoff,

1993, s. 217; Kövecses, 2010, s. 37). Zamanın geçişi mekân ve hareket açısından anlaşıldığı için bu metafor esasen olay yapısını yansıtır. Lakoff, Espenson ve Schwartz da *Master Metaphor List*'te (1991) zamanın geçişini yansıtan metaforları olay yapısı içerisinde değerlendirirler. Bununla birlikte Lakoff ve Johnson, olay yapısını detaylı olarak ele aldıkları diğer çalışmalarda (Lakoff, 1993; Lakoff & Johnson, 1999) zamanın geçişini yansıtan metaforlardan olay yapısı içerisinde söz etmezler. Olay yapısı olayların durum, değişim, eylem, neden, süre, amaç, araç gibi görünümlerinin mekân, hareket ve güç açısından anlaşılmasını içerir. Zamanın geçişini yansıtan metaforları, kaynak alanları hareket ve mekân olması bakımından temelde olay yapısı metaforları olarak kabul etmekle birlikte, zamanın geçişi kendine özgü bir işleyiş gösterdiğinden ayrı bir bölümde incelenmesi uygun görünmektedir.

ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR metaforu şu haritalamaları içerir:

Zamanlar nesnelerdir.

Zamanın geçişi harekettir.

Gelecek zamanlar gözlemcinin önünde, geçmiş zamanlar gözlemcinin arkasındadır.

Biri hareketli, öteki sabit olan iki varlıktan sabit olan gösterimsel olarak merkezi oluşturur (Lakoff, 1993, s. 217; Kövecses, 2010, s. 37).

Şimdiki zamanın gözlemciyle aynı mekânda olması, bu haritalamaları sağlayan bir art alan koşulu olarak kabul edilir. Lakoff, bu metaforun içerdiği haritalamaları açıklayan gerektirimi "Hareket sürekli ve tek boyutlu olduğu için, zamanın geçişi sürekli ve tek boyutludur." sözleriyle ifade eder (Lakoff, 1993, s. 217). Bu metaforun ZAMANIN GEÇİŞİ NESNENİN HAREKETİDİR ve ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİNİN MEKÂNDAKİ HAREKETİDİR olmak üzere iki özel görünümü vardır (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 52-55, 1980b, s. 467-469; Lakoff, 1993, s. 217; Evans, 2006, s. 62; Kövecses, 2010, s. 37). ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR metaforunda uzam alanı, zaman alanının üzerine haritalanır; zaman hedef alanı, mekân ve hareket ise kaynak alanları oluşturur.

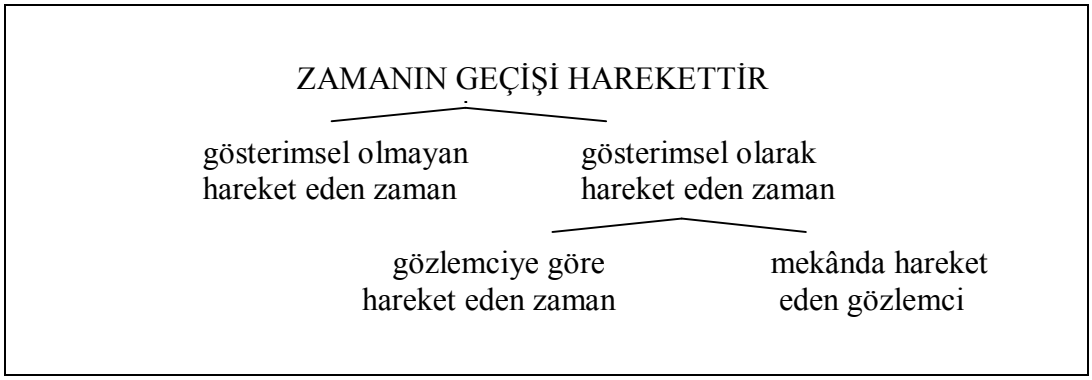
Lakoff, zamanın uzam açısından anlaşılmasını insanın doğasındaki biyolojik temellere dayandırır. Görüş sistemimizde hareketler, nesneler ve mekânlar için algılayıcılarımız olduğunu ancak zaman için herhangi bir algılayıcımız olmadığını ifade eder (Lakoff, 1993, s. 218). Radden, bu açıklamayı yeterince tatmin edici bulmaz. Deneysel çalışmalar insanın şimdiki zamanı algılayabildiği ve hissedebildiğini göstermektedir. Zaman deneyimi özneldir ve nesnel zamandan farklı olabilir. Bu

nedenle belirli bir sürenin uzun ya da kısa olarak algılanması kişiye göre değişir (Radden, 2003b, s. 226). Evans, zaman deneyiminin içsel olduğunu ifade eder. Bu görüşe göre zamanın uzam açısından anlaşılması biyolojik gereksinimlere değil öznel ya da iletişimsel gereksinimlere dayanır. Duygu ve düşüncelerle ilgili konuşurken somut metaforlara gereksinim duyulduğu gibi zamanla ilgili konuşurken de fiziksel metaforlara gereksinim duyulur (Evans, 2005, s. 1-32). Öte yandan Radden'e göre gerçek zaman deneyimi eş zamanlılık, süre ve şimdiki zaman farkındalığı ile sınırlıdır. Geçmiş hatırlanan olaylarla ilgilidir, gelecek ise olması muhtemel olaylarla ilgilidir. Uzam ve yönelim gerçekte üç boyutlu olmasına rağmen zaman uzam açısından metaforlaştırıldığında bu kavramlar tek boyutlu bir zaman çizgisi üzerinde görülür (Radden, 2003b, s. 226).

Radden, hareket eden gözlemci ve hareket eden zaman haritalamalarının ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR metaforunun *gösterimsel* görünümünü yansıttığı görüşündedir. G*österimsel* görünüm, zamanın gözlemciye bağlı olarak kavramlaştırıldığı metaforik ifadeleri içerir. Zaman birimleri arasındaki sabit ilişkinin gözlemciden bağımsız olarak yansıtıldığı ifadeler ise *gösterimsel olmayan* görünümü oluşturur. Radden, zamanın hareket açısından kavramlaştığı metaforları Şekil 2'deki gibi sınıflandırır (Radden, 2011, s. 30):

Şekil 2

Hareket Açısından Zaman Metaforları

4.1.1. Zaman Çizgisinin Yönelimi

Zaman, mekân açısından tek boyutlu bir çizgi gibi algılanır. Zaman çizgisinin yönelimi ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR metaforunun gösterimsel olan ve olmayan bütün görünümlerini kapsayan genel yapıyı yansıtır. Zaman çizgisi ön-arka, yukarı-aşağı ve sağ-sol yönelimlerine sahip olabilir. Ön-arka yönelimi, zamanın

doğasındaki sonsuzluğu yukarı-aşağı yöneliminden daha iyi yansıtır. Önümüzde ve arkamızda izlediğimiz zaman çizgisi sonsuzdur. Yukarıdan aşağıya doğru olan yönelim yeryüzü ile sınırlandırıldığı için zamanın sonsuzluğunu ön-arka yönelimi kadar iyi ifade edemez. Sağ-sol yönelimi ise yukarı-aşağı yönelimine bağlı olarak tanımlanır ve kendine özgü özellikleri yoktur. Sağ-sol yöneliminden zaman kavramını ifade etmek için nadiren yararlanılır. Zamanın yöneliminin özel olarak belirtilmediği *gelecek ay, geçen gün, gelecek hafta* gibi ifadelerde de zaman yukarı-aşağı ya da sağ-sol yönelimiyle değil, ön-arka yönelimiyle kavramlaştırılır (Radden, 2011, s. 4).

Zamanın yönelim bakımından algılanması kültürlere ve dillere göre değişebilir. Batı kültürleri zamanı ön-arka yönelimiyle kavramlaştırma eğilimindedir. Doğu kültürleri ise ön-arka yönelimini yaygın olarak kullanmakla birlikte yukarı-aşağı yönelimini Batı kültürlerinden daha fazla ve çeşitli biçimde kullanır (Radden, 2003b, s. 228; 2011, s. 4).

Özbekçede zaman çoğunlukla ön-arka, bazen ise yukarı-aşağı yönelimi ile kavramlaştırılır. *"Dildorning oldida* hali juda katta hayot bor." (U, 163) ile "Diliga ozor bergan muhabbat tuyg'ularini *orqada* qoldirib akasini, opasini, dadasini tashlab qochardi." (U, 20) örneklerinde Özbekçede zamanın ön-arka yönelimiyle kavramlaştığı görülmektedir. "Kuz kunlarining *oyog'i* va qish kunlarining *boshi* edi." (O'TIL, 2006-2008, 3. Cilt, s. 90) ifadesinde ise zaman yukarı-aşağı yönelimlidir.

4.1.2. Gösterimsel Olmayan Zaman İlişkileri

ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR metaforunun gösterimsel olmayan görünümünde zamanın geçişi gözlemciden bağımsız olarak kavramlaştırılır. Gösterimsel olmayan zaman önceki ve sonraki zamanlar ya da olayların birbirleri ile olan ilişkisini betimler. Zaman ön-arka yönelimi ile yatay bir çizgi olarak ya da yukarı-aşağı yönelimi ile dikey bir çizgi olarak algılanabilir. Her iki durumda da zaman, tek boyutlu bir çizgi gibi algılandığından zaman birimleri arasındaki ilişki sabittir. Böylece *"yılbaşından bir hafta önce", "yılbaşından bir hafta sonra", "yılbaşını takip eden hafta"* gibi ifadeler belirli zamanlar ve olaylar arasındaki sabit zaman ilişkisini gözlemciden, konuşurdan ya da olayın meydana geldiği zamandan bağımsız olarak tanımlar. Uzamsal dizilerde olduğu gibi gösterimsel olmayan yatay zaman dizisi de kendi içerisinde bir ön ve arka kavramı içerir. Bu ön ve arka, gözlemciye göre değil sabit zaman birimlerine göre belirlenir. Böylece *"yılbaşını takip eden hafta"* örneğinde

önceki zaman olan *yılbaşı*, sonraki zaman olan *hafta*nın önünde bulunur; *hafta* ise *yılbaşı*nın arkasında bulunur (Radden, 2011, s. 13). Zaman yukarı-aşağı yönelimi ile dikey bir dizi olarak algılandığında ise önceki zaman yukarıda, sonraki zaman aşağıda yer alır.

ÖNCE YUKARIDADIR

İncelenen Özbekçe metinlerde sabit zaman ilişkilerinin betimlendiği bir örneğe rastlanmıştır. Zamanın yukarı-aşağı yönelimiyle kavramlaştırıldığı bu örnekte *noyabr* "kasım", gözlemciden bağımsız bir zaman dilimini temsil eder. *Noyabrning boshlari* "kasımın başları" ise zaman dizisinde gözlemciden bağımsız bir *önce*ye göndermede bulunur:

(383) Noyabrning *boshlarida* undan ketdim, degan xat keldi-yu, ikki oy o'tib, jangga kiryapman, degan ikkinchi xatni oldi. "Kasımın *başlarında* gittim diye mektup geldi ve iki ay sonra savaşa gireceğim diyen ikinci mektubu aldı." DÖ: (384).

4.1.3. Gösterimsel Zaman Alanları

Gelecek, şimdi ve geçmiş zamanın gözlemciye göre olan konumu gösterimsel zaman alanı olarak nitelenir. ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR metaforunun gösterimsel görünümlerinde şimdiki zaman gözlemciyle aynı noktadadır. Bu bakımdan hareket eden gözlemci ve hareket eden zaman görünümlerinin her ikisinde de şimdiki zamana ilişkin tek bir haritalama vardır. Gelecek ve geçmiş zamanın gözlemciye göre olan konumu çeşitli dillere ve kültürlere göre değişkenlik gösterebilir. Bazı kültürlerde gelecek zaman gözlemcinin önünde, geçmiş zaman arkasında algılanırken bazılarında tam tersi söz konusu olabilir. Radden, Bolivya, Peru ve Şili'de konuşulan bir Kızılderili dili olan Aymara dili ile Toba, Taos, Jaqaru gibi bazı Güney Amerika yerli dilleri ve Eski Yunancada geleceğin arkada, geçmişin ise önde kavramlaştığını belirtir (Radden, 2011, s. 14-15). Örneğin İngilizce ve Çincede gelecek zaman gözlemcinin önünde, geçmiş zaman arkasında kavramlaşır. Hareket eden zaman haritalamasında gelecek zaman gözlemci ile yüz yüzedir ve ona doğru hareket eder. Zaman gözlemciyi geçtiğinde geçmişe doğru ilerler, böylece geçmiş zaman gözlemcinin arkasında hareketine devam eder. Hareket eden gözlemci haritalamasında ise gözlemci önünde yer alan geleceğe doğru ilerler, geçmişi arkasında bırakır. Geçmişi hatırlamak isteyen gözlemci sabit ise arkasına bakar, hareketli ise arkasına dönerek geriye doğru hareket

eder (Yu, 1998, s. 94-99; Radden, 2003b, s. 230). Türkçe ve Özbekçede her iki haritalama için de gelecek zaman gözlemcinin önünde, geçmiş zaman ise arkasında bulunur (Gen, 2015, s. 151).

GELECEK ÖNDEDİR, GEÇMİŞ ARKADADIR

Özbekçede zamanı ifade etmek için kullanılan *old* "ön" ve *orqa* "arka" sözcükleri geleceğin önde, geçmişin arkada kavramlaştığı genel algıyı gösterir. Bu, zaman birimlerinin birbirlerine göre konumundan çok gelecek ve geçmişin gözlemciye göre olan genel konumunu yansıtır:

(222) Dildorning *oldida* hali juda katta hayot bor. "Dildar'ın *önünde* daha çok uzun bir hayat var."

(385) Diliga ozor bergan muhabbat tuyg'ularini *orqada* qoldirib akasini, opasini, dadasini tashlab qochardi. "Kalbine acı veren aşk duygusunu *geride* bırakıp, ağabeyini, ablasını, babasını bırakıp kaçıyordu."

(180) Hech qachon hayot *ortga* qaytmagan. Hammavaqt *oldinga* qarab *ketavergan*. "Hiçbir zaman hayat *geriye* dönmüyor. Her zaman *önüne* bakarak *yürüyeceksin*."

Aşağıdaki örnekte zaman ve gözlemcinin aynı yönde hareket etmesi beklenirken gözlemci *orqa* ile ifade edilen geçmişe gitmiş gibidir:

(726) Nazarimda, yigirma-o'ttiz yil *orqaga qaytib ketganga* o'xshaysan. - *Orqada* qolgan bo'lsam ham ro'zg'orim but, pochchang kelguncha bolalarni zoriqtirmay boqib turibmanmi? "Gözümde otuz yıl *geriye gitmiş* gibisin. –*Geride* kalmış olsam da işim tam, enişten gelinceye kadar çocukları çaresiz bırakmadan bakmıyor muyum?"

4.1.4. Gösterimsel Olarak Hareket Eden Zaman

4.1.4.1. Hareket Eden Zaman

Zamanın hareket eden bir nesne olarak anlaşıldığı ZAMANIN GEÇİŞİ NESNENİN HAREKETİDİR metaforunda gözlemci sabittir, zamanlar gözlemciye göre hareket eder. Bu metafor, bize doğru hareket eden nesne ile onun bize varması için geçen zaman arasındaki bağıntıya dayalıdır (Lakoff, 1993, s. 217; Lakoff & Johnson, 1980b, s. 477; Lakoff & Johnson, 1980a, s. 59). Zaman gelecekten gözlemciye doğru

hareket eder, gözlemciyi geçerek geçmişe gider ve gözlemcinin arkasında kaybolur (Evans, 2004, s. 60). Gözlemciyi geçmekte olan zaman şimdiki zamandır.

Lakoff, bu görünümü açıklayan gerektirimleri "Eğer 2. zaman 1. zamanı izliyorsa, 2. zaman 1. zamana göre gelecektedir. Gözlemci şimdiki zamandadır, zaman gözlemciyi geçmektedir. Zaman gözlemciye göre bir hıza sahiptir." sözleriyle açıklar. Bu metaforun örnekleri "Hareket zamanı *geldi*.", *"önceki* gün", *"önümüzdeki* günlerde", "Yılbaşı *yaklaşıyor*.", "Yılbaşını sabırsızlıkla *bekliyorum."*, *"gelecek* salıyı *izleyen* haftalarda" gibi ifadelerde görülebilir (Lakoff, 1993, s. 217).

ZAMANIN GEÇİŞİ NESNENİN HAREKETİDİR

Zamanın geçişi, nesnenin hareketi olarak anlaşıldığında birtakım eylemlerle ifade edilebilir. İncelenen Özbekçe metinlerde zamanın hareketi *kelmoq* "gelmek", *o'tmoq* "geçmek", *kechmoq* "geçmek", *kirmoq* "girmek", *yaqin qolmoq* "yaklaşmak", *qaytmoq* "dönmek", *uchmoq* "uçmak" gibi eylemlerle ifade edilmektedir. Zamanın geçmesini ya da gelmesini *kutmoq* "beklemek" de zamanın hareketine göndermede bulunur. Gen (2015, s. 153), incelenen metinlerde görülmeyen *kelajak* "gelecek" ve *kelgusi yil* "gelecek yıl" kullanımlarının da Özbekçede zamanın hareketini yansıttığını ifade eder.

Özbekçede zamanın hareketi sıklıkla *o'tmoq* "geçmek" eylemi ile kavramlaştırılır. Aşağıdaki örneklerde gözlemci sabittir ve zaman gözlemciye doğru hareket ederek onu geçmektedir:

(386) Darrov shuncha vaqt *o'tib ketibdi*. "Zaman çok hızlı *geçip gitti*." DÖ: (387).

(388) Odam qiyofasi yillar *o'tishi* bilan, sharoit tasiri bilan o'zgarib ketishi mumkin. "İnsanın görünüşü yıllar *geçtikçe* şartların etkisiyle değişebilir."

(389) Yarim soat *o'tar-o'tmas* Po'lat undan bu did bilan qurilgan uyda sovet yillari nima bo'lganini, hozir nima joylashganini bilib oldi. "Yarım saat *geçmeden* Polat Sovyet yıllarında bu evde ne olduğunu, şimdi ne durumda olduklarını öğrendi."

(390) Bugun kun qamish kuydirish, o'choq qurish bilan *o'tdi*. "Bugün gün kamış yakma, ocak kurma ile *geçti*."

(391) Oy *o'tibdi*, yil *o'tibdi*. "Ay *geçti*, yıl *geçti*." DÖ: (392), (393), (394), (395), (396), (397), (383).

(398) *O'tgan* yili chempionatga ketishidan oldin ularni unashtirib qo'yishdi. "*Geçen* yıl şampiyonaya gitmeden önce onları nişanlamışlardı." DÖ: (399), (400), (401), (339), (402), (1273), (403), (404), (229), (11), (405).

(406) Ikki haftami, uch haftami *o'tgach*, sadaqayrag'och soyasida tumonat odam to'planibdi, kuylar chalinibdi, maktab bolalar bo'yniga bo'yinbog' taqib, saf tortibdi. "İki ya da üç hafta *geçtikten* sonra, meşe ağacının gölgesinde bir tümen adam toplanmış, şarkılar çalınmış, okullu çocuklar boyunlarına boyun bağı takıp saf tutmuşlar."

(407) Po'lat kun *o'tgan* sari Oydinning nigohida siniqlik kuchayib borayotganini ko'rib, ko'proq oldida o'tiradigan bo'ldi. "Polat gün *geçtikçe* Aydın'ın bakışında sinir bozukluğunun güçlendiğini görerek, yanında daha fazla kalmaya başladı."

(408) Ammo yil *o'tmay*, Oydin uni o'zi topdi. "Ama bir yıl *geçmeden* Aydın onu kendisi buldu."

(409) Sal *o'tmay* pastdan to'q-to'q o'tip yorgan tovush eshitildi. "Çok *geçmeden* aşağıdan tak tak diye yarıp geçen bir ses işitildi." DÖ: (410), (411), (412), (413), (414), (415), (416), (417).

(418) Sal kun *o'tmay* bahor jalalari boshlanadi. "Birkaç gün *geçmeden* bahar yağmurları başlar." DÖ: (419), (420).

(421) Zum *o'tmay*, markaz ortda qoldi. "Çok *geçmeden* merkez arkada kaldı." DÖ: (422), (423), (424), (425).

(211) Ikromjon yechinib o'rniga kirdi-yu, qattiq charchagan ekan, dam *o'tmay* xurrak torta boshladi. "İkramcan soyunup yatağına girdi, çok yorulmuştu, çok *geçmeden* horlamaya başladı." DÖ: (66).

(426) Qara-ya, *o'tibdi* qirq yil muttasil,
Yashabman yulduzlar ostida karaxt.
"Baksana, kırk yıl *geçmiş* aralıksız,
Yaşıyorum yıldızlar altında hissiz."

(427) Shuncha yil *o'tibdi*, bilmaganmiding.
"Bunca yıl *geçti*, blimiyor muydun."

(428) Oradan hech vaqt *o'tmay*, 'Yo'qolsin zolim boylar!', 'Yo'qolsin tekinxo'r eshonlar!' degan gap chiqibdi. "Aradan zaman *geçmeden*, 'Kahrolsun zalim zenginler!', 'Kahrolsun parazit softalar!' demeye başlamışlar."

(429) Oradan bir yil *o'tdi*. "Aradan bir yıl *geçti*." DÖ: (430), (431), (432), (433), (554).

Özbekçede zamanın hareketi *kechmoq* "geçmek" eylemi ile de ifade edilebilir. *O'tmoq* ile aynı anlamda olmasına rağmen *kechmoq*, incelenen metinlerde yalnızca iki kez geçmektedir:

(434) Ular *kechgan* kunlarni esga solib, biri Tursunboy bo'lib, biri Zebixon bo'lib har kecha hali barg yozmagan novdalar orasidan qarashmoqda. "Onlar *geçmiş* günleri hatırlayıp, biri Tursunbay öteki Zebihan olup, her gece henüz yaprak açmamış olan fidanlar arasından bakıyor."

(239) Bu xafa kecha *kechar*,
Quvgay uni oftob.
"Bu kederli gece *geçer*,
Kovar onu aydınlık." (R, 304)

Kelmoq "gelmek" eylemi, zamanın hareketini ifade edilebilir. Aşağıdaki örneklerde zaman gözlemciye doğru gelmektedir:

(435) Vaqti *kelib*, mavridi *kelib* o'zi bilib olar. "Vakti zamanı *gelince* kendisi öğrenir." DÖ: (436).

(437) Qish *kelyapti*, nima qılamiz, deyapti. "Kış *geliyor*, ne yapacağız, diyor."

(438) O'sha yili kuz erta *keldi*. "O yıl güz erken *geldi*."

(439) Mana, tag'in bahor *keldi*. "İşte yine bahar *geldi*."

(440) Lekin bu kun qachon *keladi*, xudoga ayon, bandasi bilmaydi. "Ama o gün ne zaman *gelir*, Tanrı bilir kulu bilmez."

(441) *Keladigan* bu yil tinch bo'lsin avval,
Baxsh etsin har kimga oliy saodat.
"*Gelen* bu yıl huzurlu olsun önce,
Büyük mutluluk versin herkese." (IDU, 46)

Kirmoq "girmek" eylemi zaman için kullanıldığında gözlemcinin bulunduğu mekânı vurgular. Birbirini izleyen zaman birimlerinin hareketi *kirmoq* ile ifade edilebilir. Aşağıdaki örneklerde zaman gözlemciye doğru hareket ederek onun bulunduğu mekâna girmektedir:

(397) Ammo yana ikki oy o'tdi, qish *kirib* yarimladi, oyoqlari, belida hech qanday o'zgarish yuz bermadi. "Ama yine iki ay geçti, kış *gelip* yarılandı, ayaklarında, belinde hiçbir değişiklik olmadı."

(442) Kech *kirdi*. "Akşam *oldu*." DÖ: (443), (444).

Zamanın hareketi, gözlemciye doğru yaklaşması ile ifade edilebilir. Aşağıdaki örneklerde zaman gözlemciye doğru yaklaşmakta ya da gözlemci zamanı kendisine yaklaştırmaktadır:

(445) Dildor oy-kuni *yaqin qolgan kunlarda* o'zi bilan o'zi bo'lib atrofiga tuzukkina qaramagan edi. "Dildar doğumunun *yaklaştığı günlerde* kendi kendine kalıp etrafına doğru düzgün bakmamıştı."

(446) Shuning uchun g'alaba kunlarini tezroq *yaqinlashtirish* niyatida partiyamizning bekor yotgan cho'llarni o'zlashtirib, uni hosil berishga majbur qiling, degan chaqirig'iga, labbay, deb javob berdik. "Bunun için zafer günlerini çabucak *getirmek* niyetindeki partimizin atıl durumdaki çölleri sahiplenerek ürün vermeye zorlayın şeklindeki çağrısına, tamam diyerek cevap verdik." DÖ: (447).

Zaman, aşağıdaki örneklerde gözlemciyi geçerek geçmişe doğru hareket etmektedir. Gözlemci, geçmişe doğru gitmekte olan zamanın geriye dönerek yine kendisine doğru hareket etmesini ister:

(448) Qani endi, shu kunlar *qaytib kelsa*? *Kelarmikin*? "Keşke şimdi o günler *dönüp gelse*! *Gelir mi ki*?" DÖ: (449).

(450) O'sha kunlarni *qaytarishning* iloji bo'lsa edi. "O günleri geri *getirmenin* bir yolu olsaydı."

Aşağıdaki örnekte gözlemciler oldukları yerde sabit durarak eylül ayının kendilerine doğru gelmesini beklemektedirler:

(451) Sentyabr - er-xotin orziqib *kutadigan* oy… "Eylül, karı-koca özlemle *bekledikleri* ay…"

Zamanın hareketi *uchmoq* "uçmak" ile de ifade edilebilir. Aşağıdaki örnekte zamanın geçişi tüyün havada uçuşuna benzetilmektedir:

(239) Bu kecha pardek *uchar*,
Qo'ynida machul sarob.
"Bu gece tüy gibi *uçar*,
Koynunda meçhul serap."

Aşağıdaki örnekte zamanın geçişinin daha az uzlaşımsal bir yolla nesnenin hareketi açısından anlaşıldığı söylenebilir. Burada çocukluk bir kanal boyunca suda sürüklenen bir nesne olarak görülmektedir. Kanal ise çocukluğu sürükleyerek bu zaman diliminin geçip gitmesine neden olan bir güçtür:

(336) Yoshligini, sho'x olov bolaligini *oqizib ketgan* shu anhor kimlarningdir bolaligini *oqizardi*. "Gençliğini, afacan çocukluğunu *sürükleyip götüren* şu kanal kimlerin çocukluğunu *sürüklemişti*."

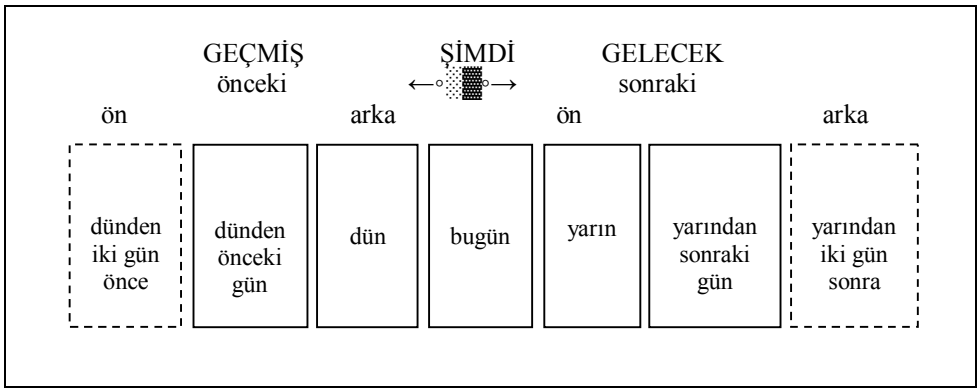
Gösterimsel Zaman Dizisinde Önce ve Sonra Kavramları

Gösterimsel zaman dizisinde yer alan zaman birimlerinin gözlemciye ve birbirlerine göre olan konumu *önce* ve *sonra* ile belirlenir. Zaman birimleri arasındaki sabit ilişkiyi uzam açısından yansıtan önce ve sonra kavramları hareket eden zaman haritalaması içerisinde ele alınır (Yu, 1998, s.106-107). Zaman ön-arka yönelimi ile kavramlaştığında, *önce* ve *sonra* zaman dizisinde kendi içerisinde bir ön-arka yönelimine sahiptir. Zaman dizisinde *önce*, *sonra*nın önünde, *sonra* ise *önce*nin arkasında yer alır. Gösterimsel alanlarda söz konusu olan ön ve arka, zaman birimlerini gözlemciye göre genel olarak betimler. Bu, geleceği gözlemcinin önünde, geçmişi ise arkasında kavramlaştıran genel dil algısını yansıtır. Gösterimsel zaman dizisindeki ön ve arka ise zaman birimlerinin hem gözlemciye hem de birbirlerine göre olan konumlarını betimler. Böylece geçmişte önceki olay sonrakinin önünde ve sonraki olay öncekinin arkasında olabilir. Bu durum genel olarak geleceğin önde, geçmişin arkada olmasıyla çelişmez (Gen, 2015, s. 151).

Zaman pek çok dilde gelecekten geçmişe doğru tek yönlü biçimde algılanır. Tek yönlü zaman dizilerinde gözlemciye doğru hareket eden zamanlar gözlemcinin karşısındadır. Gözlemcinin önünde bulunan önceki bir zaman birimi onunla yüz yüzedir ve sonraki bir zaman birimi gözlemciye göre öncekinin arkasında bulunur. Zaman dizisinde yarın gözlemcinin önünde ve bugünden sonradır; bir sonraki günden ise öncedir. Şekil 3'te görüldüğü gibi önceki gelecek önde, sonraki gelecek ise öncekinin arkasında yer alır (Radden, 2011, s. 25):

Şekil 3

Sonraki Gelecek Arkadadır, Önceki Gelecek Öndedir

Önce-sonra arasındaki ilişki gözlemciye ve zamana göre değişmez. İki olaydan birincisi önce ve ikincisi sonra ise, olay sıralaması geçmişte ve gelecekte aynı kalır. Geçmişte önceki olay sonrakinden önce olmuştur, gelecekte önceki olay sonrakinden önce olacaktır. Yu, *şimdi*ye göre olan *önce* ve *sonra* kavramını hareket eden bir tren benzetmesiyle açıklar (Yu, 1998, s. 107). Önce ve sonra, sırayla gözlemciye doğru hareket eder, bu sıra zaman gözlemciyi geçtikten sonra da bozulmaz. Gözlemciyi ilk geçen *önce*dir. *Sonra, önce*yi takip eder. Zaman gözlemciyi geçtikten sonra geçmişe doğru hareket eder. Bu durumda gözlemciden ilk uzaklaşan *önce*dir. *Sonra*, gelecekte olduğu gibi geçmişte de *önce*yi takip eder (Gen, 2015, s. 151-152).

İncelenen Özbekçe metinlerde önce-sonra kavramını ifade eden *burun, oldin, ilgari, muqaddam, keyin, ket* sözcükleri temelde mekân ilişkilerini belirler, zamanı metaforik olarak mekân açısından kavramlaştırır. *Bosh* ise zamanı bedensel yönelime dayalı olarak betimler. İncelenen metinlerde görülmemekle birlikte *so'ng* ve *so'ngra* "sonra" sözcükleri de zaman dizisinde geçmiş ya da gelecekte sonraki olay ya da zamanı gösterir (Gen, 2015, s. 154). Bu sözcüklerin O'TIL'deki (2006-2008) mekânla ilgili temel anlamları ile zamanla ilgili metaforik anlamları Tablo 2'deki gibidir:

Tablo 2

Özbekçede Önce-Sonra Kavramını İfade Eden Sözcükler

Sözcük	**Temel anlam**	**Metaforik anlam**
bosh	1. Tananing bo'yindan yuqorigi, oldingi (odamda, hayvonlarda) qismi; kalla "1. Bedenin boynun yukarısındaki kısmı (insanda, hayvanlarda); kelle"	16. Voqea, hodisaning, birar muddat yoki faslning, asar, matn va sh.k.ning boshlanish joyi, payti, avvali, muqaddimasi "16. Vaka, olayın bir zaman ya da dönemin, eser, metin ve benzerinin başlangıç yeri, zamanı başlangıcı"

burun	2. Oldin, ilgari, muqaddam "ön, öndeki"	1. Ilgari, ilgarigi, o'tgan vaqtlarda "1. Önce, önceki, geçmiş zamanlarda"
ilgari	3. Oldingi o'rinda; oldinda; 4. Olg'a tomon; ilgariga; old tomonga "3. Önde bulunan; önde; 4. Ön taraf, ileriye; ön tarafa"	1. O'tgan vaqtlar(da), hozirgi vaqtdan oldin; avval, burun; boshda; dastlab "1. Geçmiş zamanlarda, şimdiki zamandan önce; evvel, önce; başta; ilk önce"
oldin	1. Old tomonda, oldinda; ilgari "1. Ön tarafta, önünde; ön"	3. Muqaddam, ilgari, avval, burun "3. Önce"
ket	1. Boshga (old) qarama-qarshi tomon; orqa qism, orqa tomon; orqa "1. Öne karşıt olan taraf; arka kısım, arka taraf; arka"	4. 3. sh. egalik va j. k., o'. p. k. va ch. k. shakllarida *(ketiga, ketida, ketidan)* ko'makchi vazifasida ishlatiladi va shu kelishik shakllariga xos makon, vaqt monosabatlarini ifodalaydi "4. 3. kişi iyelik ve yönelme, bulunma, çıkma *(ketiga, ketida, ketidan)* durumlarında yardımcı olarak kullanılır ve bu durumlara özgü mekân ve zaman ilişkilerini ifade eder"
keyin	2. Avvalgisining ketidan; so'ng, so'ngra "2. Öncekinin ardından; son; sonra"	1. Shu yoki o'sha tobda emas, ma'lum vaqt o'tgach; so'ng "1. Şu ya da bu zamanda olmayan, belirli bir zaman geçince; sonra"
muqaddam	[A. Birinchi o'ringa qo'yilgan; old qism] "[*Arapça* İlk sırada bulunan; ön kısım]"	1. Payt munosabatini ifodalaydi; burun, ilgari, oldin "1. Zaman ilişkisini anlatır; önce"
so'ng	1. Oxir, pirovard, nihoya; 2. Oxirgi, so'nggi "1. Son, bitiş; 2. Sondaki"	3. Keyin, so'ngra "3. Sonra"
so'ngra	1. Keyin, so'ng "1. Son, sonra"	1. Keyin, so'ng "1. Son, sonra"

Tablo 2'de zaman ifade eden sözcüklerin temel anlamının her zaman 1. anlam olmadığı görülmektedir. Sözcüğün metaforik anlamı da O'TIL'de 1. anlam olabilmektedir. *Bosh* "baş" dışındaki sözcükler zamanı ön-arka yönelimi ile kavramlaştırırken *bosh* sözcüğü zamanı yukarı-aşağı yönelimi ile kavramlaştırır.

Önce kavramını yansıtan sözcükler, zaman birimlerinin gözlemciye göre olan konumunu belirleyebileceği gibi gözlemcinin bakış açısına bağlı olarak birbirlerine göre olan konumunu da belirleyebilir. "Faqat ikki yil *burun* oyog'iga bod kelib, sal oqsab qoldi. 'Fakat iki yıl *önce* ayaklarında ortaya çıkan romatizma yüzünden biraz aksamaya başladı.'" (MBRT, 57) örneğinde *burun*, gözlemcinin bulunduğu nokta olan şimdiden

iki yıl önceyi tanımlar. Bu, gözlemci ile zaman birimi arasındaki ilişkiyi yansıtır. "Yil *o'tgandan keyin* qarindosh-urug'lari uni yangidan uylantirib qo'yishibdi. 'Bir yıl *geçtikten sonra* kardeşleri onu yeniden evlendirmişti.'" (M, 102) örneğindeki *keyin* ise zaman dizisinde iki evlilik olayı arasındaki öncelik-sonralık ilişkisini gözlemcinin bakış açısına göre tanımlar.

ZAMANIN GEÇİŞİ NESNENİN HAREKETİDİR
ÖNCEKİ GELECEK ÖNDEDİR, SONRAKİ GELECEK ARKADADIR

Burun "önce", Tablo 2'de sunulan metaforik anlamında görüldüğü üzere Özbekçede yalnızca geçmişteki zaman birimlerini ya da olayları anlatmak için kullanılır:

(452) Faqat ikki yil *burun* oyog'iga bod kelib, sal oqsab qoldi. "Fakat iki yıl *önce* ayaklarında ortaya çıkan romatizma yüzünden biraz aksamaya başladı."

(453) Bir oycha *burun* xabar qilishdi "yangi "Volga"lar keldi" deb. "Bir ay kadar *önce* "yeni 'Volga'lar geldi" diye haber aldılar." DÖ: (454), (455).

Ilgari "önce", Özbekçede yalnızca geçmiş zamana göndermede bulunur. Türkçede ise *ileri* geleceğe göndermede bulunur. Bu durum Türkçenin tersine, Özbekçede geçmişin ileride olduğu gibi bir izlenim uyandırabilir ancak bu sözcük zaman için kullanıldığında "önce" anlamını taşır. *Ilgari* de *önce* gibi önde olanı betimler. *Önce*'nin Türkçede geçmişe göndermede bulunabilmesi gibi *ilgari* de Özbekçede geçmişe göndermede bulunur. Böylece *ilgari*nin Özbekçede geçmiş için kullanılması, zamanın yönelim açısından algılanmasının temelde Türkçeden farklı olduğu anlamına gelmez ancak yakın anlamlı sözcüklerin seçimindeki tercih farkını gösterir (Gen, 2015, s. 155).

(456) *Ilgari* Zarkent selposida kassirlik qilardi. "*Önceden* Zarkent kooperatifinde veznedarlık yapıyordu."

(1397) *Ilgarigi* qaynoq so'zlar o'rniga sovuq juda sovuq gaplar aytar edi. "*Önceki* sıcak sözler yerine soğuk, çok soğuk sözler söylüyordu."

(457) -*Ilgarilari* ham xat olib turarmidingiz? "*Önceden* de mektup alıyor muydunuz?"

(458) Keyin nima uchundir ikki kün *ilgari* qishloqqa borganida Jumanovning kampir xotini yuzi yanayam xunuklashib chinqirganini esladi. "Sonra nedense iki gün *önce* kışlaya gittiğinde Cumanov'un yaşlı karısının yüzü ve sevimsizce bağırışını hatırladı." DÖ: (459), (460).

(461) U bu pulni *ilgaridan* tayyorlab qo'ygan bo'lsa kerak, yonidan oldi–yu, sanamay uzatdi. "O bu parayı *önceden* hazırlayıp koymuş olmalı ki cebinden alıp saymadan uzattı."

Oldin "önce", geçmişte *önce* ya da gelecekte *önce*ye göndermede bulunabilir:

(462) -O'rtoqlar, majlisimizni boshlashdan *oldin* rayon harbiy komissarligimizning xodimi leytenant o'rtoq Ismoilov front ahvollaridan gapirib berishlarini so'raymiz. "-Yoldaşlar, toplantımıza başlamadan *önce* askerî bölge komiserliği çalışanı teğmen yoldaş İsmailov'un cephedeki durumu anlatmasını istiyoruz."

(463) Butun Fargona vodiysida Chorterakdan *oldin* o'rik pishmaydi. "Bütün Fergana Vadisinde, Çarterek'ten *önce* kayısı olgunlaşmaz."

(464) Bundan yigirma olti yil *oldin* ko'richagingizni kesib tashlagan edim? "Bundan yirmi altı yıl *önce* kör bağırsağınızı kesip atmıştım?" DÖ: (465), (466), (467), (468), (469).

Muqaddam "önce", incelenen Özbekçe metinlerde bir kez geçer:

(470) Bundan bir yarim yillarcha *muqaddam* Inoyat oqsoqol taqiqlangan mol bilan qo'lga tushib qoldi-yu, militsiya molini olib qo'ydi. "Bundan bir buçuk yıl kadar *önce* Aksakal İnayet yasak mal ile yakalandı, polis malına el koydu."

Keyin, keyingina, keyinchalik, keyinroq "öncekinin ardından; sonra" sözcükleri zaman dizisinde olay sırasını *sonra* açısından belirler. Hem geçmiş zamanda hem de gelecek zamanda sonraki olayları betimleyebilir:

(471) Yil o'tgandan *keyin* qarindosh-urug'lari uni yangidan uylantirib qo'yishibdi. "Bir yıl geçtikten *sonra* kardeşleri onu yeniden evlendirmişti."

(472) Yarim soatdan *keyin* korishdik. "Yarım saat *sonra* görüştük."

(473) Ikki kundan *keyin* Nizomjon o'roqchilarga qo'shilib qirga ketib qoldi. "İki gün *sonra* Nizamcan orakçılara katılıp kıra gitti."

(474) *Keyin* boshini ko'tarib soradi: … "*Sonra* başını kaldırıp sordu: …"

(475) Bir yarim oydan *keyin* stsenariyni yana obordim. "Bir buçuk ay *sonra* senaryoyu tekrar götürdüm."

(476) -Yomon gap bo'lmasa, nega xafa bo'lay. Ayt! -*Keyin* aytaman. "-Kötü bir söz değilse neden üzüleyim. Söyle! –*Sonra* söylerim."

(477) Ekishni vaqtida boshlamasak, *keyingi* ko'radigan rohatlarimiz tatimay qoladi. "Ekime vaktinde başlamazsak *sonra* şimdiki rahatımız kalmaz."

(478) Anchadan *keyingina* quyuq to'zon asta bosilib, avval yon devorda 'Hurmat taxtasi' tepasidagi ikki chirog' xiragina bo'lib ko'rindi. "Bir süre *sonra* tozlar yatıştı, önce duvardaki "onur tahtası"nın başındaki iki ışık görünmeye başladı."

(479) Ana shundan *keyingina* Nizomjonning hushi o'ziga keldi. "İşte bundan *sonra* Nizamcan'ın aklı başına geldi."

(480) *Keyinchalik* bilib olarmiz, bilishimiz ham shart emasdir. "*Sonra* öğreniriz, öğrenmemiz de şart değil."

(481) -*Keyinroq* borarman. "Daha *sonra* gelirim." (U, 89)

(482) Hozirgina old tarafdan esayotgan shabada saldan *keyin* orqa tarafdan esadi. "Şimdi önden esen rüzgâr biraz *sonra* arka taraftan eser." DÖ: (483), (484), (485), (486), (487), (488), (105), (489), (490), (491), (249), (492), (493), (494), (495), (496), (497), (498), (499), (2), (500), (501), (502), (503), (504), (505), (506), (507), (508), (509), (510), (511), (512), (513), (514), (515), (516), (517), (518), (519), (520), (521), (522), (523), (524), (525), (526), (527), (528), (529), (530), (531), (532), (533), (534), (535), (536), (537), (538), (539), (540), (541), (542), (543), (544), (545), (546), (547), (548), (549), (550), (551), (552), (553), (556), (557), (19), (558), (559), (560), (561), (562), (563), (564), (565), (566), (567), (568), (569), (570), (571), (572), (573), (574), (575), (576), (577), (578), (579), (580), (581), (582), (583), (584), (585), (586), (587), (1417), (369), (588), (589), (590), (591), (53), (592), (594), (595), (596), (597), (598), (599), (600), (601), (602), (603), (604), (605), (606), (607), (608), (609), (610), (611), (612), (613), (614), (615), (616), (617), (618), (619).

Ketidan "arkasından", iki olay arasındaki zaman ilişkisini mekân açısından belirler. Aşağıdaki örnekte geçmişte gerçekleşen olaylar arasında önce gerçekleşen önde, sonra gerçekleşen arkadadır:

(620) Egachim ovga chiqdi, *ketidan* g'ovg'a chiqdi. "Ablam ava çıktı, *arkasından* karışıklık çıktı."

Zaman yukarı-aşağı yönelimi ile kavramlaştığında zaman dizisi dikeydir. Dikey dizide zaman birimlerinin birbirlerine ve gözlemciye göre olan konumu yatay dizide olduğu gibi gösterimsel zaman dizisi içerisinde ele alınır. Özbekçede sık görülmeyen bu durumda önceki zaman ve olaylar gözlemciye göre yukarıda, sonrakiler ise aşağıda yer alır. *Bosh* "baş" bedensel olarak yukarıda olması bakımından yukarı yönelimlidir. Zaman dizisinde önceki olaylar *bosh* "baş" ile yukarı yönelimi açısından kavramlaşır:

(623) Men *boshida* aytdim: Eringiz Jumanovning qamoqdan chiqish chiqmasligi ko'p jihatdan sizga bog'liq. "Ben *başta* söyledim: Kocanız Cumanov'un hapisten çıkıp çıkmaması tamamen size bağlı."

(624) Negaki konunni avval *boshi* o'zing buzgansan! "Çünkü kuralları *önce* sen bozdun!"

Eldeki Özbekçe veride zamanın aşağı yönelimi ile kavramlaştığı bir örnek bulunmamakla birlikte O'TIL'deki (2006-2008, 3. Cilt, s. 90) "Kuz kunlarining *oyog'i* va qish kunlarining *boshi* edi." tanığı dolayısıyla *oyoq* "son; ayak" sözcüğünün "son" anlamında *sonra*yı ifade etmek için kullanıldığı bilinmektedir.

4.1.4.2. Hareket Eden Gözlemci

Bu haritalamayı yansıtan ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİNİN MEKÂNDAKİ HAREKETİDİR metaforunda zamanlar sınırları olan sabit mekânlardır ve gözlemci zamana göre hareket eder. Gözlemci geçmiş zamandan çıkar, şimdiki zamanda bulunur ve geleceğe geçer. Gözlemcinin geçtiği zaman, geçmiş zaman olur (Yu, 1998, s. 117). Bu metaforda zaman, gözlemcinin mekândaki hareketi açısından kavramlaştırılır (Evans, 2004, s. 61). Lakoff, bu görünümü açıklayan gerektirimleri "Zamanın bir genişliği vardır ve ölçülebilir. Genişliği olan bir zaman uzamsal bir alan ya da sınırlandırılmış bir bölge gibi algılanabilir." ifadeleriyle açıklar. Bu haritalama, hareket eden unsurun gözlemci olarak değişmesi bakımından ilkinden oldukça farklı bir görünüm sergiler. "Yılbaşına *yaklaşıyoruz*.", "İyi zaman *geçirdik*.", "İki yıl *içinde* mezun olacak.", "Orada on yıl *kaldı*.", "Bir dakika *içinde* orada olacağım." gibi ifadelerde bunun örnekleri görülebilir (Lakoff, 1993, s. 218).

ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİNİN MEKÂNDAKİ HAREKETİDİR

Özbekçede gözlemcinin hareketi çeşitli eylemlerle ifade edilebilir. Aşağıdaki örneklerde zaman dilimleri birer mekân olarak kavramlaşır. *O'tkazmoq* ve *kechirmoq* "geçirmek" eylemleri, gözlemcinin mekândaki hareketini gösterir:

(625) Mana shu mishiqilar deb umrimni *o'tkazamanmi*? Hechamda! Men cinni bo'lganim yo'q. "Ömrümü işte şu sümüklülerle mi *geçireceğim*? Hiç de değil! Delirmeye niyetim yok." DÖ: (626), (627).

(628) Kim biladi, u Sodiqjon bilan *o'tkazgan* yigitlik yillarini eslayotibdimi, yo'qotgan aziz og'aynisi uchun ichidan yig'layaptimi. "Kim bilir, o Sadıkcan ile birlikte

geçirdiği gençlik yıllarını hatırlıyor mu, kaybettiği kıymetli arkadaşı için içinden ağlıyor mu." DÖ: (629), (630).

(631) Naymanliklar bahorning ana shunday kunlarini *kechirishayotgan* edi. "Naymanlılar baharın işte böyle günlerini *geçiriyordu*."

(632) Bu xat Zebixonga anhor bo'ylarida teraklarning allaqanday sirli shitirlashariga quloq solib jimgina *kechirgan* oydin kechalarni eslatdi. "Bu mektup Zebihan'a kanal boyunda kavakların gizemli hışırtılarına kulak vererek sessizce *geçirdiği* aydınlık geceleri anımsattı." DÖ: (633).

(634) Sandal chetida ko'zini ochmay uyg'oq yotganicha shu yaqin kunlarda ko'rgan *kechirganlarini* unutib, avvalgidek o'z uyimdaman, deb o'ylagan edi. "Sobanın kenarında gözünü açmadan uyanık yatarken şu son günlerde *yaşadıklarını* unutup, eskisi gibi kendi evimdeyim diye düşünmüştü."

(635) *Gospital' koykasidan shiftga qarab yotib butun ko'rgan-kechirgalarimni o'yladim.* "Hastane yatağında tavana bakarak yatarken bütün *yaşadıklarımı* düşündüm."

Aşağıdaki örneklerde gözlemcinin hareketi *yetmoq* "ulaşmak", *bormoq* "varmak" ve *kelmoq* "gelmek" ile kavramlaşır. Gözlemci belirli bir zaman noktasına ulaşmakta, varmakta ya da gelmektedir:

(627) Bolalar balog'atga *yetaveradi*, keksalar umrini o'tkazaveradi. "Çocuklar ergenliğe *giriyor*, yaşlılar ömrünü geçiriyordu."

(193) Hayot to'lqini ojizlarni qirg'oqqa irg'itib tashlaydi. Oqimga qarshi suza olganlar, to'lqinni egarlaganlargina ertangi kunga *yetib keladi*. "Hayat dalgası zayıfları sahile fırlatıp atıyor. Sadece akıntıya karşı yüzebilenler, dalgayı eyerleyebilenler ertesi güne *ulaşıyor*."

(636) Kuzga *borib* bitta boshpana tiklab olarmiz. "Güze *varınca* bir barınak dikeriz." DÖ: (637).

(638) Nizomjon hikoyani qovushtirolmay boshladi-yu, akasining to'y kuniga *kelganda* qizishib ketdi. "Nizamcan hikâyeyi dağınık hâlde anlatmaya başladı ve ağabeyinin düğün gününe *geldiğinde* iyice heyecanlandı."

Aşağıdaki örnekte zamanda hareket ederek bugünlere gelen gözlemci dış dünya diyebileceğimiz *moddiy olam*'dir:

(639) Har bir odam o'z g'ami bilan bo'lsa, hayotdan ko'z yumib ketganlarga umr bo'yi motam tutib o'tsa, bu moddiy olam shu kunlarga *yetolarmidi*? "Her insan kendi üzüntüsü ile kalsa, hayata gözlerini yumanlara ömür boyu yas tutsa, dünya bu günlere *gelir miydi*?"

Aşağıdaki örnekte kavunun olgunlaşması için gereken zaman gözlemcinin geçirmesi gereken zaman olarak kavramlaşır:

(640) U joylarda paxta bitishiga *ikki qovun pishigi bor*. "Oralarda pamuk yetişmesine *çok zaman var*."

Aşağıdaki örneklerde gözlemci, geçmişte bir zaman noktasından geleceğe doğru hareket etmektedir:

(641) Aslida-ku, Sovet hokimiyatida *oltmish to'qqiz yil yashab* Rus tilini o'rganmaslik… "Aslında, Sovyet hakimiyetinde *altmış dokuz yıl yaşayıp* da Rus dilini öğrenmemek…" DÖ: (642), (643), (644).

(647) Ikromjon *necha kundan beri* yolg'izlikni qumsardi. "İkramcan *kaç günden beri* yalnızlığı özlüyordu."

(648) Mana shu gapni Nizomjon *ikki oydan beri* ochiq aytolmay garang edi. "Nizamcan işte bu sözü *iki aydan beri* açıkça söyleyemediği için şimdi şaşkına dönmüştü."

(656) Dildor uydan chiqib ketgandan *beri* Oqsoqolni ko'rmagandi. "Dildar evden çıkıp gittiğinden *beri* Aksakalı görmemişti." DÖ: (23), (310), (649), (650), (651), (652), (653), (654), (655), (763).

(657) Adasi ham, o'zi ham taklifga ishonib, *ko'pdan beri* hiqillab yurgan benzinchi tog'avachchalariga sotib yuborishdi. "Babası da kendisi de teklife inanıp *çoktandır* yakınan benzinci dayı çocuğuna satmışlardı." DÖ: (1434), (1193), (1396), (658), (659), (660).

(661) *Boyadan beri* piqillab yig'lab o'tirgan Adolat birdan hiringlab kulib yubordi. "*Uzun zamandır* hıçkırarak ağlayan Adalet birden kıkırdayarak gülmeye başladı." DÖ: (662).

(663) U shunday qo'lay uchrashuvni *ko'pdan* niyat qilib yurardi. "O böyle rahat bir karşılaşmayı *çoktandır* istiyordu." DÖ: (664), (665).

(666) Ayvonda beshik
O'ttiz yildir osilib turar,
Unutgancha go'dak isini.
O'ttiz yildir go'dak nafasi
isitmaydi beshik ko'ksini.
"Terasta beşik
Otuz yıldır asılı durur,
Unutarak bebek kokusunu.

Otuz yıldır bebek nefesi

Isıtmıyor beşik göğsünü.” DÖ: (667), (668), (669).

Yaqin “yakın” ve *uzoq* “uzak” sözcükleri zaman birimi ile gözlemci arasındaki ilişkiyi gözlemcinin katettiği mesafe açısından kavramlaştırır. Hem geçmişe hem de geleceğe göndermede bulunabilir:

(82) *Yaqin* olti oy birov bilan gaplashmay, odamsifat yotib-turmay, issiq tatimay shu ahvolga tushgan edi. “*Son* altı ay kimseyle konuşmadan, insan gibi yatıp kalkmadan, sıcak bir şey tatmadan bu hâle gelmişti.” DÖ: (634)

(436) U *yaqin* yigirma besh yil ichida cho’l butunlay o’zlashtirilib, O’rta Osiyoning yirik paxta bazasiga aylanishi, … “O *yaklaşık* yirmi beş yıl içinde, çölün tamamen açılacağını, Orta Asya’nın iri pamuk deposuna döneceğini, …”

(670) *Yaqin* to’rt oy hamxona bo’lib uning dardini, yuragidagi hamma gapini bilib olgan edi. “*Yaklaşık* dört ay aynı evde kalınca onun derdini, yüreğindekileri öğrenmişti.”

(374) U bilan ancha gaplashib, *tushga yaqin* tabiati ravshan tortib uyga keldi. “Onunla epeyce konuştuktan sonra rahatlayarak, *öğlene doğru* eve geldi.” DÖ: (671), (672).

(419) Sal kun o’tmay A’zamjondan: *yaqinda* borib qolaman, degan xat keldi. “Birkaç gün geçmeden Azamcan’dan ‘*Yakında* geliyorum.” diye mektup geldi.” DÖ: (673), (674), (675), (616), (676).

(677) Az’amjon shu sir sirligicha qolishini, *yaqin orada* to’y qilib unga uylanishini aytib, qizni tinchitdi. “Azamcan bu sırrın sır olarak kalacağını, *yakın zamanda* düğün yapıp onunla evleneceğini söyleyerek kızı sakinleştirdi.”

(678) Bunda yashar *uzoqdan-uzaq*

chol va kampir.

“Burada yaşar çok *uzun zamandır*

yaşlı adam ve kadın.”

Kapsayıcı Alan Olarak Zaman

Hareket eden gözlemci haritalamasında zaman bir mekân olarak kavramlaşır ve zamanın geçişi gözlemcinin mekândaki hareketi açısından anlaşılır. Bunun yanında, zamanın kapsayıcı bir alan olarak kavramlaştığı daha genel bir ZAMAN KAPSAYICIDIR metaforundan söz edilebilir. Zamanın kapsayıcı alan olma özelliğinin öne çıktığı bu metafor, hareket eden gözlemci haritalaması içerisinde ele alınabilir.

"ZAMAN KAPSAYICIDIR metaforu ("On dakika *içinde* yaptı." örneğinde olduğu gibi), nesnenin içinden geçtiği sınırlı alan ile nesnenin o alanın içinden geçmesi için geçen zaman arasındaki bağıntıya dayanır" (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 59; Lakoff & Johnson, 1980b, s. 477). Bu metaforda, olaylar nesneler olarak kavramlaşarak gözlemci ile birlikte sınırlandırılmış bir zaman alanı içerisinde hareket edebilirler. Gözlemcinin hareketini ise onun çeşitli eylemleri ifade edebilir.

ZAMAN KAPSAYICIDIR
ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİNİN MEKÂNDAKİ HAREKETİDİR

Özbekçede zamanın kapsayıcılığı, *ichida* "içinde" kullanımı ile ifade edilebilir. Olaylar ve gözlemci *bir-ikki yil* "bir iki yıl", *uch kun* "üç gün", *bir necha minut* "birkaç dakika" gibi sınırlandırılmış zaman alanlarında hareket eder. Aşağıdaki ilk örnekte *voqealar* "olaylar" hareket etmektedir. Diğerlerinde ise gözlemci hareket etmektedir:

(679) Er-xotin choyni maydalib shu bir-ikki yil *ichida* bo'lib o'tgan voqealarni gaplashib o'tirishdi. "Karı-koca çaylarını yudumlayıp, şu bir iki yıl *içinde* olan biten olayları konuşuyorlardı."

(680) Uch kun *ichida* pol tortib bo'lishsa kanaldan ariq ochib kelishadi. "Tarlanın etrafını üç gün *içinde* çevirebilirlerse kanaldan ark açıp geleceklerdi."

(681) U shu bir necha minut *ichida* bolaligini, ko'ngliga muhabbat o'ti tushgan eng shirin damlarni ko'rgan edi. "O bu birkaç dakika *içinde* çocukluğunu, kalbine aşk ateşinin düştüğü en tatlı zamanları görmüştü." DÖ: (436), (682), (684), (436), (685).

Bulunma durumu eki +*da*, zaman ifadeleri ile birlikte kullanıldığında zaman birimlerinin kapsayıcı bir alan olarak kavramlaşmasını sağlar. Gözlemci ve olaylar zamanın içerisinde hareket eden nesneler olarak anlaşılabilir. Aşağıdaki örneklerde *vaqt, payt* ve *kez* "dönem, zaman" olayların kapsayıcısı durumundadır:

(686) Ro'maningizni o'z *vaqtida* topshirmaganingiz sababli nashriyot planidan chiqarib tashladik. "Romanınızı belirtilen *sürede* teslim etmediğiniz için yayın planından çıkardık."

(477) Ekishni *vaqtida* boshlamasak, keyingi ko'radigan rohatlarimiz tatimay qoladi. "Ekime *vaktinde* başlamazsak sonra bu rahatımız kalmayacak." DÖ: (687), (688).

(689) *U paytlarda* to'qayga odam kirolmasdi. "*O zamanlar* kamışlığa kimse giremezdi." DÖ: (690).

(691) O'sha pulsiz qolgan *kezlarida* bir gap tarqalgan edi. "Parasız kaldığı *zamanlarda* bir söz yayılmıştı." DÖ: (692), (693).

Aşağıdaki örnekte *bemahal* "uygun olmayan zaman" içerisindeki olaylar ifade edilmektedir:

(694) -Baxayr, *bemahalda* yo'qlab qopsan, inim, - dedi samovarchi chol uni ko'rib. "Hayırdır, *zamansız* gelmişsin birader, dedi yaşlı çaycı onu görünce." DÖ: (695).

Aşağıdaki örneklerde *yoz oqshomi* "akşam", *to'p* "öğlen vakti", *azon paytlari* "ezan vakitleri", *zum* "an" gibi çeşitli zaman birimleri birer kapsayıcıdır:

(697) Asrora to'pori qishloq bolasini sal *kunda* ko'pchilikning ko'ziga ko'rsatib qo'ygan edi, Karimjonning onasi Asrorani duo qilardi. "Esrare basit köy çocuğunun az *zamanda* herkesin gözüne girmesini sağlamıştı, Kerimcan'ın annesi Esrare'ye dua ediyordu."

(698) Cho'l ustini asta qorong'ilik bosib kelayotgan yoz *oqshomida* ota o'z bolasini shonsiz, sharafsiz, marosimsiz qabrga qo'ydi. "Çöle karanlık basmaya başladığı yaz *akşamında* baba kendi çocuğunu şanı şerefi olmadan, tören yapmadan mezara koydu."

(699) Nizomjon Ikramjonga bildirmay har oqshom qoq yarim *kechada* ketmonni olib to'qayga kirib ketardi-da, … "Nizamcan, İkramcandan habersiz her akşam tam gece *yarısında* çapayı alıp kamışlığa girerdi ve …" DÖ: (700), (701).

(702) Endi tushlik *paytida* ham o'g'liga ovqat olib borsa bo'ladi. "Şimdi öğlen *vaktinde* de oğluna yemek götürse olurdu." DÖ: (703).

(704) Bir kun *tongda* to'shakda yotib
jilmaygancha shivirlasam bas: …
"Bir *seher vaktinde* yatakta yatarken
gülümseyerek fısıldasam: …"

(705) Qoq *saharda* o'rik terib oftob yoyilmay, eshakka ortganicha Marg'ilon bozoriga qarab ketadi. "Tam *seher vaktinde* kayısı toplayıp, güneş yükselmeden eşeğe yükleyip Margilan pazarına doğru giderdi."

(313) -Iya, esim qursin, *shu topda* pochtachi manavi xatni tashlab ketgandi. "Aman aklım batsın, *o sırada* postacı işte bu mektubu getirmişti." DÖ: (706), (707), (708), (709).

(710) Azon *paytlarida* turib, to barg oftobda ilib qolmasdan kesib, ishiga chiqquncha taxt qilib qo'yardi. "Ezan *vaktinde* kalkıp, yaprak güneşte ısınmadan kesip, işe gidene kadar düzeltip koyardı." DÖ: (711), (712).

Azon "ezan" sözcüğü "tan vakti" (O'TIL, 2006-2008) anlamında bir zaman sözcüğü olarak kullanılabilir:

(1349) *Erta azonda* Nizomjon Tog'aga xabar bergani Zirillamaga ot choptirib ketdi. "Nizamcan *sabah ezanında* Taga'ya haber vermek için Zırıllama'ya at koşturarak gitti."

(713) Haligina odamlarning shovqiniga to'lgan cho'l bir *zumda* huvillab qoldi. "Şimdiye kadar insanların gürültüsüyle dolan çöl bir *anda* boşaldı."

(714) To'qay yalangligida o'zini oftobga solib yotgan bahaybat echkemar uning qorasini ko'riboq dumi bilan qamishlarni shitirlatib chayqatib, *birpasda* g'oyib bo'ldi. "Kamışlığın boşluğunda kendisini güneşe veren kocaman kertenkele onun gölgesini görünce kuyruğuyla kamışları hışırdatarak *bir anda* kayboldu."

(715) Nizomjon Chorterakka soat *o'nlarda* kirib bordi. "Nizamcan Çarterek'e saat on *sularında* vardı." DÖ: (716).

Aşağıdaki örneklerde yaş bildiren yıllık zaman dilimleri kapsayıcı durumdadır. Yaş dilimi, gözlemci ile onun eylemlerinin, yaşadığı olayların kapsayıcısıdır. İkinci örnekte gözlemcinin hareketi, kapsayıcı alan olan yaş dilimine *girmesi* eylemi ile ifade edilir:

(717) Otliqlarning biri, boshiga qirg'izcha qalpoq kiyib olgan, yaktagining ochiq yoqasidan ko'krak yollari chiqib turgan ellik besh *yoshlardagi* yag'rindor, … "Atlıların biri, başına Kırgız kalpağı takmış, giysisinin açık yakasından göğüs kılları çıkmış elli beş *yaşlarındaki* geniş omuzlu, …"

(718) Oqsoqol shuncha *yoshga kirib* hali hech kimdan bunaqa tana eshitmagan edi. "Aksakal bu *yaşa gelene* kadar hiç kimseden böyle azar işitmemişti."

Aşağıdaki örnekte çocukluk dönemi kapsayıcıdır:

(107) Sen juvonmargni *bolaligingda* akalaring qatori dard olib ketsa bo'lmasmidi! "*Çocukluğunda* sen soysuzu da ağabeylerin gibi hastalık alıp götürse olmaz mıydı?"

Eldeki Özbekçe sözlüklerde rastlanmayan *qosh bilan qovoqning o'rtasida* "kaşla göz arasında" deyimi Türkçedeki gibi "kimsenin sezmesine imkân vermeyecek kadar kısa bir zaman içinde, çok çabuk" (*Büyük Türkçe Sözlük*, tdk.gov.tr, 15.09.2014) anlamında kullanılmaktadır. Eylemin çok kısa bir zamanda gerçekleşmesine vurgu yapılan bu deyimde kaş ile göz arasındaki mesafenin kısalığına göndermede bulunulur. Eylemin gerçekleştiği zaman dilimi kaş ile göz arasındaki somut mesafe açısından algılanır. Bu mesafe, felaketin kapsayıcısı olan zaman olarak görülür:

(719) Falokat *qosh bilan qovoqning o'rtasida* turadi, deganlari rost ekan. "Felaket *kaşla göz arasında* gelir, diyenler haklıymış." DÖ: (720).

4.1.4.3. Hareket Eden Zaman ve Hareket Eden Gözlemcinin Birlikte Kullanımı

Hareket eden zaman ve hareket eden gözlemci haritalamalarının tek bir dilsel ifadede birlikte kullanıldığı örnekler görülebilir. Bu durumda iki haritalama birbirinden ayrı olarak kullanılır. Böylece hedef alanın hareket ve mekân açısından yansıtıldığı iki farklı görünümü ortaya çıkar. *"Gelecek* haftalar *içerisinde"* gibi bir ifadede *içerisinde*, sabit bir alan olarak bir genişliği ve sınırlandırılmış bölgeleri olan zaman metaforunu kullanırken, *gelecek* hareket eden zaman metaforunu kullanır. *Gelecek* haftalar, haftaları gözlemciye göre bir bütün olarak hareket hâlinde kavramlaştırır. *İçerisinde*, haftaları içindekilerle birlikte sınırlandırılmış bir bölge olarak kavramlaştırarak bütünün içerisine bakar. Böylelikle zamanın geçişine ilişkin iki farklı haritalama tek seferde kullanılmış olur. Her bir haritalamanın kısmen kullanıldığı kabul edilir. Birbiriyle tutarsız görünen haritalama parçalarının uyumlu olarak bir araya gelebildiğini gösteren bu durumu Lakoff *ikillik* olarak adlandırır (Lakoff, 1993, s. 219).

Özbekçede de hareket eden zaman ve hareket eden gözlemci haritalamaları bir arada kullanılabilir. Aşağıdaki örneklerde *qisqagina muddat ichida* "kısa zaman içinde" ve *bir necha minut* "birkaç dakika" zamanı gözlemcinin içerisinde hareket ettiği bir mekân olarak kavramlaştırır. Öte yandan (683)'te geçen *shu kungacha* "şu güne kadar" ifadesi aynı yönde hareket eden zaman ve gözlemci haritalamasını, (593)'teki *keyin* "sonra" ise hareket eden zaman haritalamasını yansıtır:

(683) Shu qisqagina muddat *ichida* bolaligidan to *shu kungacha* ko'rgan-kechirganlari ko'z oldidan o'tdi. "Şu kısa zaman *içinde* çocukluğundan *bugüne kadar* yaşadıkları gözünün önünden geçti."

(593) Oqsoqol *bir necha minut* shu ko'yda turgandan *keyin*, pullarni olib yigitga beradi. "Aksakal *birkaç dakika* bu şekilde durduktan *sonra*, paraları alıp delikanlıya verdi."

Keyingi "sonraki" sözcüğü Özbekçede yakın geçmişteki olaylara göndermede bulunabilir. Aşağıdaki örneklerde *keyingi* "sonraki" sözcüğü zamanı hareket eden bir nesne olarak kavramlaştırırken *paytlarda* "zamanlarda", *yillarda* "yıllarda", *kunlarda* "günlerde" gibi ifadeler zamanın kapsayıcı bir alan olarak anlaşılmasını sağlar:

(696) Umuman, Dildor *keyingi kunlarda* sal boshqacharoq bo'lib qolgan edi. "Genel olarak Dildar *son günlerde* biraz değişmişti."

(721) *Keyingi paytda* Koryagin uni har ko'rganda beihtiyor asabiylashardi. "*Sonraki zamanlarda* Koryagin onu her gördüğünde istemsiz olarak sinirlenirdi."

(722) *Keyingi paytlarda* shunaqayam tushlarimga kirasiz, tushlarimga kirasiz. "*Son zamanlarda* rüyalarıma giriyorsunuz, rüyalarıma giriyorsunuz."

(1491) *Keyingi yillarda* ekologiyaga oid ishlarni ko'rishga ham to'g'ri kelgan … "*Son yıllarda* ekoloji ile ilgili işlerle de karşılaşmıştı …"

(1492) *Keyingi yillarda* ko'rinmay qolgan edi. "*Sonraki yıllarda* görünmemişti."

4.1.4.4. Aynı Yönde Hareket Eden Zaman ve Gözlemci

Zamanın gözlemci ile aynı yönde, geçmişten geleceğe doğru hareket ettiği bu özel görünümü Lakoff ve Turner, hareket eden gözlemci haritalamasının içerisinde ele alır (Lakoff & Turner, 1989, s. 45). İki haritalama, zamanın mekân olarak algılanması ve gözlemcinin geçmişten geleceğe doğru hareket etmesi bakımından ortaktır. Bununla birlikte, hareket eden gözlemci haritalaması zamanın hareketini yansıtmaz. Bu nedenle Yu, zamanın ve gözlemcinin aynı yönde hareket ettiği bu özel durumu üçüncü bir haritalama olarak kabul eder (Yu, 1998, s. 125).

Zaman, bu haritalamada ikili bir niteliğe sahiptir. Bir yandan gün, ay, yıl gibi zaman birimleri ile temsil edilen sınırlandırılmış bir alan olarak kavramlaşırken öte yandan geçmişten geleceğe doğru hareket eden bir nesne olarak kavramlaşır. Gözlemci de zamanla birlikte hareket eder, bazen zamanın gerisinde kalabilir ya da önüne geçebilir (Yu, 1998, 127). Bu haritalamanın örnekleri "Saat gece yarısına *yaklaşıyor.*", "Bu ödevi bitirmek için zamana karşı *yarışıyoruz.*", "Zamanın *gerisindeyiz*", *"bugüne kadar"*; "çağının *ötesinde*" gibi ifadelerde görülebilir (Lakoff & Turner, 1989, s. 45; Yu, 1998, s. 126).

ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİ VE ZAMANIN AYNI YÖNDEKİ HAREKETİDİR

Aynı yönde hareket eden zaman ve gözlemci haritalamasının örneklerini Özbekçede de görmek mümkündür. Aşağıdaki örneklerde zaman için kullanılan *boshlanib ketmoq* "başlamak" ve *yoyilib ketmoq* "ilerlemek" eylemleri zamanın gözlemciyle aynı yönde hareket ettiğini göstermektedir. Hareket eden zaman haritalamasında zamanın gelecekten gözlemciye doğru *gelmesi* beklenir; gözlemci ve

zamanın aynı yönde hareket ettiği bu örneklerde ise zaman gözlemciyle birlikte geleceğe doğru *gitmektedir*:

(723) Pashshaxonasiz yotib bo'lmaydigan paytlar *boshlanib ketdi*. "Cibinliksiz yatılmayacak zamanlar *başladı*."

(725) Kun *yoyilib ketibdi*. "Gün *ilerlemişti*."

Aşağıdaki örnekte gözlemci zamanla aynı yönde hareket etmekte ancak zamanın gerisinde kalmaktadır:

(726) Nazarimda, yigirma-o'ttiz yil orqaga qaytib ketganga o'xshaysan. -*Orqada qolgan* bo'lsam ham ro'zg'orim but, pochchang kelguncha bolalarni zoriqtirmay boqib turibmanmi? "Gözümde otuz yıl geriye gitmiş gibisin. –*Geride kalmış* olsam da işim tam, enişten gelinceye kadar çocukları çaresiz bırakmadan bakmıyor muyum?"

Eklendiği sözcüğe "kadar" anlamı veren sınırlama durumu eki *+GAchA*, zaman ifade eden sözcüklere eklendiğinde hem zamanın hem de gözlemcinin hareketini gösterir. Aşağıdaki örneklerde zaman ve gözlemci aynı yönde, geçmişten geleceğe doğru hareket etmektedir:

(727) Mehmonlar *kechgacha* cho'l kezishdi. "Misafirler *akşama kadar* çöl gezdiler." DÖ: (728), (729).

(730) *Shu paytgacha* raislar shoh bostirib, bu yog'iga shag'al to'ktirib eplab kelishayotgan edi. "*Şu zamana kadar* şefler dal bastırarak, çakıl taşı döktürerek sorunu çözüyorlardı." DÖ: (731), (732), (733).

(734) Ammo *kuzgacha* chaylada yashab turishga to'g'ri keladi. "Ama *güze kadar* kulübede yaşamayı uygun buluyor."

(735) To quyosh *botguncha* yana o'z joyiga kelib, ketmon chopdi. "Yine kendi yerine gelip ta güneş *batıncaya kadar* çapa yaptı."

(736) Nima qilishini bilmay, *ancha vaqtgacha* jim turib qoldi. "Ne yapacağını bilmeden *bir süre* sessiz kaldı." DÖ: (737), (738).

4.2. Değerli Bir Varlık Olarak Zaman

Zaman, özellikle Batı kültürlerinde para, değerli bir meta ya da sınırlı bir kaynak olarak algılanır. Bu algılama, zamanı kavramlaştırmanın zorunlu bir yolu değildir. Zamanın değerli bir meta ya da sınırlı bir kaynak olmadığı kültürler de vardır. Genel olarak zamanı değerli bir varlık olarak kavramlaştıran üç metafordan söz edilebilir: ZAMAN PARADIR, ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR ve ZAMAN DEĞERLİ

BİR METADIR. Bu metaforlar zamanın değerli olduğuna ilişkin ortak algıyı yansıtmaları bakımından birbirleriyle tutarlıdırlar. (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 9).

İncelenen Özbekçe metinlerde zamanın değerli bir varlık olarak kavramlaştığı az sayıda örneğe rastlandı. Bu durum Özbek kültüründe zamanı para, değerli bir meta ya da sınırlı bir kaynak olarak görmenin pek yaygın bir eğilim olmadığı biçiminde yorumlanabilir ancak eldeki veri ile bu konuda bir yargıya varmak güçtür. Bu çalışmanın konusu olan edebiyat ürünlerinin önemli bir kısmında olaylar kırsal bölgede geçmektedir. Şehirleşmenin yaygın olduğu modern toplumlarda zamanın "vakit nakittir" anlayışıyla daima ilerlediği (Köroğlu, 1996, s. 20) düşünüldüğünde incelenen Özbekçe metinlerde zamanın değerli bir varlık olarak kavramlaştığı örneklerin az olması olağan görünmektedir.

ZAMAN SINIRLI BIR KAYNAKTIR

Zaman için kullanılan *tüketmek, bitmek, kâfi miktarda* gibi ifadeler zamanın sınırlı bir kaynak olarak kavramlaştığını gösterir (Lakoff & Johnson, 2005, s. 31). Aşağıdaki örnekte zaman *ziq* "kısıtlı" olması bakımından sınırlı bir kaynaktır:

(739) -Vaqtimiz *ziq*! "Vaktimiz *kısıtlı*!"

ZAMAN DEĞERLİ BİR METADIR

Zamana *sahip olmak, vermek, kaybetmek* gibi ifadeler değerli metalara göndermede bulunur (Lakoff & Johnson, 2005, s. 31). Aşağıdaki örneklerde, *bermoq* "vermek", *bag'ishlamoq* "bağışlamak" ve *to'pmoq* "bulmak" eylemleri zamanı değerli bir meta olarak kavramlaştırır:

(740) Xullas, yana ikki oy muhlat *berishdi*. "Sonuçta iki ay daha zaman *verdi*."

(741) Ikromjon butun borlig'ini, bugunini, ertasini *bag'ishlagan* yolg'iz farzandiga qarab birdan jirkandi. "İkramcan bütün varlığını, bugününü, yarınını *bağışladığı* evladına bakıp birden iğrendi."

(742) Vaqt *to'pib*, kechrok huv o'sha anhor bo'yiga bor. "Vakit *bulup* akşam o kanal boyuna gel."

4.3. İnsan Olarak Zaman

Zaman çeşitli şekillerde insan olarak kavramlaşabilir. Zamanın kişileştirildiği bu metaforda insanların çeşitli özellikleri zamana aktarılır. Bu kişileştirme genellikle bir ölçüde edebî ve bu bakımdan daha az uzlaşımsal bir nitelik gösterir.

ZAMAN İNSANDIR

Aşağıdaki örnekte zaman *mayus* "hüzünlü" olması bakımından insan olarak kavramlaşmaktadır. Özbekçe metin içerisinde Puşkin'den alıntılandığı görülen bu söz edebiyat dilini yansıtmaktadır:

(743) Sokin kuz… Tiniq osmon… Kristaldek beg'ubor havo… Hozir eng yaxshi fasl. Pushkin aytganidek, '*Mayus* ve go'zal…' "Sakin güz… Dingin gökyüzü… Kristal gibi saf bir hava… Şimdi en güzel zaman. Puşkin'in dediği gibi '*Hüzünlü* ve güzel'…"

Hayatı ve hayatın dönemlerini zaman kavramından bağımsız düşünmek oldukça zordur. Aşağıdaki örnekte zaman bir yandan kişileştirilirken öte yandan *o'sha kunlar* "o günler" ifadesi ile geçmişte kalan önceki hayata ya da geçmişte yaşanan olaylara göndermede bulunulmaktadır:

(744) Endi o'zi istamagan holda o'sha kunlar bilan *yuzma-yuz kelib turibdi*. "Şimdi kendisi istemediği hâlde o günlerle *yüz yüze geliyordu*."

Şiir dilinde zaman çeşitli biçimlerde kişileştirilebilir. Aşağıdaki şiirde gecenin kederli olması, aydınlığın onu kovması ve koynu olması zamanın kişileştirildiğini göstermektedir:

(239) Bu *xafa* kecha kechar,
Quvgay uni oftob.
Bu kecha pardek uchar,
Qo'ynida machul sarob.
"Bu *kederli* gece geçer,
Kovar onu aydınlık.
Bu gece tüy gibi uçar,
Koynunda meçhul serap."

Şiirin devamında gece bu kez uyku nedir bilmez ve duyguları vardır:

(745) Bu *xafa* kecha kechar,
Kechar g'aflat uyqudan...
Uyqu bilmagan kecha

Porlar yana *tuyg'udan*.
"Bu kederli gece geçer,
Geçer gaflet uykudan...
Uyku bilmeyen gece
Parlar yine *duygudan*."

Aşağıdaki örnekte gece yüzünü yağmurla yıkaması bakımından insan açısından anlaşılmaktadır:

(746) Menga kecha yomg'ir ichinda
Mash'um xayol kabi ko'rinur,
Ruxsorini yuvgan kechada
Men bilmagan yalang'och shuur.
"Bana gece yağmur içinde
Uğursuz bir hayal gibi görünür,
Yüzünü yıkayan gecede
Bilmediğim çıplak şuur."

Aşağıdaki şiirde gece saba rüzgârı gibi oynamaktadır. Burada öncelikle saba rüzgârının oynaması bakımından kişileştirildiği, bu oynama eyleminin bir benzetme aracılığı ile geceye aktarıldığı ve böylece gecenin de insan açısından anlaşıldığı görülmektedir. Ayrıca gece buluta bade götürmesi ve efsaneler anlatması bakımından da kişileştirilmektedir:

(747) Barglarda raqs etar shabboda.
O'ynar sabo shaklida kecha,
Tun bulutga *ko'tarib* boda
Afsonalar *aytar* tonggacha.
"Yapraklarda dans eder rüzgâr.
Oynar saba gibi gece,
Gece buluta bade *götürüp*
Efsaneler *anlatır* sabaha kadar."

Aşağıdaki şiirde, *shod* "mutlu" ve *bearmon* "özlemsiz" sözcükleri iki şey düşündürmektedir. İlki gecenin mutlu ve özlemsiz olduğu, ikincisi ise insanın geceyi mutlu ve özlemsiz geçirdiğidir. Eğer gecenin mutlu ve özlemsiz olduğu anlatılmak isteniyorsa zamanın insan açısından anlaşıldığı söylenebilir:

(748) Suv singari jildirab oqar,
Kecha kechar *shod* va *bearmon*.

“Su gibi süzülerek akar,
Gece geçer *mutlu* ve *özlemsiz*.”

BÖLÜM V

DUYGU METAFORLARI

Duygu, *Büyük Türkçe Sözlük*'te "duyularla algılama, his; belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim; önsezi; nesneleri veya olayları ahlaki ve estetik yönden değerlendirme yeteneği; kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlilik" biçiminde tanımlanır (*Büyük Türkçe Sözlük*, tdk.gov.tr, 17.10.2014). O'TIL'de (2006-2008) *tuyg'u* "duygu", "dış etkiyi sezme, hissetme, kabul etme yeteneği, sezgi; ruhsal ya da fiziksel deneyimler, his-duygular toplamı; his-duygu; his-hissiyat" biçiminde tanımlanır.

Duygular dilde çeşitli şekillerde ifade edilebilir. Duygu dili *anlatımsal* ya da *betimleyici* olabilir. *"Kahretsin!"*, *"Aa!"* ya da *"Of!"* gibi sözcükler öfke, şaşkınlık, bıkkınlık duygularını anlatımsal olarak ifade eder. *Öfke, mutluluk, üzüntü* gibi sözcükler ise duyguları betimleyici olarak ifade eder. Betimleyici duygu ifadelerinde, *"Seni seviyorum."* örneğinde olduğu gibi duygunun adı kullanılır. Betimleyici duygu ifadeleri, temel ve alt ulamlara ayrılabilir. *Duygu,* bütün betimleyici ifadeleri kapsayan ana ulamdır. *Öfke, üzüntü, korku, mutluluk* ve *aşk* temel duygu ifadeleri olarak kabul edilir. Örneğin *hiddet, kızgınlık* gibi sözcükler *öfke*nin alt duygu ifadelerini oluşturur; *dehşet, ürkme* gibi sözcükler ise *korku*nun alt duygu ifadelerini oluşturur (Kövecses, 2000a, s. 3-4).

Duygular her zaman *öfke, aşk, hiddet, sevgi* gibi gerçek anlamlı sözcüklerle anlatılmaz. Duygular mecazlı bir dille de ifade edilebilir. Dilde metafor ve metonimi kullanımı mecazı oluşturur. Kövecses, mecazlı ifadelerin duygu anlatımında gerçek anlamlı sözcüklerden daha çok kullanıldığı görüşündedir. Duygu anlatımında kullanılan mecazlı dil betimleyici duygu ifadeleri içerisinde yer alır. Mecazlı dil, duygu kavramının yoğunluk, neden, denetim gibi çeşitli görünümlerini ifade eder. Duyguların metaforik anlatımı, daha soyut olan kavramı daha somut olan aracılığıyla anlama ve anlatma gereksinimine dayanır. Örneğin *öfkeden köpürmek, aşkla yanmak, bulutların üzerinde olmak* ifadeleri sıra ile ÖFKE SICAK BİR SIVIDIR, AŞK ATEŞTİR ve MUTLULUK YUKARIDADIR metaforlarını örnekler (Kövecses, 2000a, s. 4-5).

Mecazlı duygu dili bedensel deneyimler ile kültürel ve sosyal çevreden aktarılan deneyimlere dayalıdır (Kövecses, 2000a, s. 16). Mecazlı duygu dilinin dayandığı deneyimler göz önünde bulundurularak ne ölçüde evrensel olduğu tartışılabilir. Lakoff

(1987) ve Johnson (1987) duygu anlatımında kullanılan metafor ve metonimilerin yararlandığı kavramsal unsurların evrensel olmadığı görüşündedir. Onlara göre evrensel olan, bedensel deneyimlere dayalı temel imaj şemalardır. Metafor yalnızca insanların duygularını ifade ederken kullandığı sözcüklerden ibaret değildir, aynı zamanda duygusal deneyimler ve kavramlaştırmaların pek çok görünümünün anlaşılması için gereklidir. Kövecses, Holland'ın duygularla ilgili kavramsal metaforların bir kısmının kültürel yapıyı da yansıtabildiği görüşünde olduğunu ifade eder (Kövecses, 2000a, s. 16-20).

Kövecses, olay yapısı metaforlarının bir kısmının duygu metaforları ile örtüştüğü görüşündedir. Olay yapısı metaforu, duygu yapısına uyarlanabilir ancak bütün olay yapısı metaforları duygularla örtüşmez (Kövecses, 2000a, s. 52-58). Olay yapısı metaforunda durumlar, değişimler, süreçler, eylemler, nedenler, amaçlar ve araçlar gibi çeşitli olay görünümleri metaforik olarak mekân, hareket ve güç açısından anlaşılır (Lakoff, 1993, s. 220). Özbekçede olay yapısı metaforunun güdülediği duygu metaforları Tablo 3'teki gibidir:

Tablo 3

Olay Yapısının Güdülediği Duygu Metaforları

Olay Yapısı	Duygu Yapısı
DURUMLAR MEKÂNLARDIR	DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR
NEDENLER GÜÇLERDİR	DUYGU GÜÇTÜR
DURUMLAR NESNELERDİR	DUYGULAR NESNELERDİR
NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR	DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR
DEĞİŞİM HAREKETTİR (EDİNİM YA DA KAYIP)	DUYGUSAL DEĞİŞİM EDİNİM YA DA KAYIPTIR
DEĞİŞİM HAREKETTİR (BİR MEKÂNDAN ÖTEKİNE)	DUYGUSAL DURUM DEĞİŞİKLİĞİ MEKÂN DEĞİŞİKLİĞİDİR

Olay yapısından yararlanan duygu metaforları içerisinde en sık kullanılanı DUYGU GÜÇTÜR metaforudur. Bu metafora bağlı alt metaforlar **5.1. Güç Olarak Duygu** başlığı altında yer almaktadır. Kapsayıcı imaj şemadan yararlanan, duyguların bedenin içerisindeki oluşumlar olarak görüldüğü BEDEN DUYGULARIN

KAPSAYICISIDIR metaforu Özbekçede en sık kullanılan duygu metaforlarındandır. Bu metaforun çeşitli görünümleri **5.2. Kapsayıcı Olarak Beden İçerisindeki Duygu** bölümünde yer almaktadır. BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforu DUYGU GÜÇTÜR'ün çeşitli görünümleriyle birlikte kullanılabilir. İki metaforun birlikte kullanıldığı örnekler **5.3. Güç Olarak Duygu ve Kapsayıcı Olarak Bedenin Birlikte Kullanımı** başlığı altında incelenmektedir. DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR, DUYGULAR NESNELERDİR, DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR gibi olay yapısından yararlanan diğer duygu metaforları **5.4. Olay Yapısından Yararlanan Diğer Duygu Metaforları** bölümünde ele alınmaktadır. MUTLULUK AYDINLIKTIR, ÜZÜNTÜ KARANLIKTIR, MUTLULUK BAHARDIR, DUYGUSAL YAKINLIK FİZİKSEL YAKINLIKTIR, DUYGUSAL ZARAR FİZİKSEL ZARARDIR ve DUYGU İNSANDIR gibi hem olay yapısının hem de kapsayıcı metaforun dışında kalan duygu metaforları ise **5.5. Diğer Duygu Metaforları** başlığı altında incelenmektedir.

5.1. Güç Olarak Duygu

Birtakım nedenler duygulara, duygular ise tepkilere neden olurlar. Olay yapısı metaforu içerisinde ele alınan NEDENLER GÜÇLERDİR metaforu duygu dilinde kullanıldığında duyguların belirli tepkilere ya da etkilere yol açan güçler olarak kavramlaştığını gösterir. Kövecses, bu metaforun Batı kültürlerinde yaygın bir kavramlaştırma gibi göründüğünü ancak güç metaforunun Batı dışında pek çok kültürde görülebildiğini ifade eder. NEDENLER GÜÇLERDİR, duygulara uygulandığında DUYGU GÜÇTÜR metaforunun güdüleyicisi olur. Bu metafor tüm temel ve alt duygulara uygulanabilmesi nedeniyle duygularla ilgili genel düşünce biçimlerimizin açıklanmasında önemli rol oynar. ATEŞ, RAKİP, FİZİKSEL GÜÇ, DOĞAL GÜÇ gibi duygu metaforları DUYGU GÜÇTÜR olarak adlandırılabilecek tek bir metaforun örneklemeleri sayılabilir. Tek çatı altında toplanabilecek olan bu metaforlar duygu deneyiminin çeşitli görünümlerini yansıtır ve duygu metaforlarının birbiriyle ilgisiz olmadığını gösterir (Kövecses, 2000a, s. 61-62).

Güç Şeması

DUYGU GÜÇTÜR metaforunun kaynak alanını oluşturan güç şemasının en temel imaj şemalardan biri olduğuna dair yaygın bir görüş vardır (Johnson, 1987;

Lakoff, 1987; Talmy, 1988; Kövecses, 2000a). Güç şeması "gücün uygulanması, bu güce karşı direnç gösterme, gücün direnci alt etmesi, direncin gücü engellemesi, gücün engeli kaldırması" gibi ögelerden oluşur (Talmy, 1988, s. 49).

Güç şeması iki varlık arasındaki güç dinamiğine dayanır. Gücü uygulayan unsur, *etkin güç [antagonist]* olarak adlandırılır. Bu güce karşı koyan unsur ise *durgun güç [agonist]* olarak adlandırılır (Talmy, 2000, s. 413-414; Kövecses, 2000a, s. 63; Aksan & Kantar, 2008, s. 268). Karşılıklı etkileşim sonunda durgun güç, etkin güce tepki verir. Durgun güç genel olarak ussal benliği, etkin güç ise duygunun nedeni ya da duygunun kendisini somutlaştırır. Durgun gücün duygu alanındaki güç eğilimi etkin güçte bir değişiklik yaratmaz ancak etkin gücün güç eğilimi durgun gücün değişmesine neden olur. Kövecses duygu metaforlarında etkin güç ve durgun gücün karşılıklı etkileşimini Tablo 4'teki gibi özetler (Kövecses, 2000a, s. 63):

Tablo 4

Duygu Metaforlarında Etkin Güç ve Durgun Güç

kaynak alanlar	durgun güç	etkin güç
I.		
İÇ BASKI	benlik	duygu
RAKİP	benlik	duygu
VAHŞİ HAYVAN	benlik	duygu
SOSYAL ÜSTÜNLÜK	benlik	duygu
DOĞAL GÜÇ	benlik	duygu
BÜYÜCÜ	benlik	duygu
DELİLİK	benlik	duygu
ATEŞ	benlik	duygu
II.		
AÇLIK 1	benlik	duyguya duyulan arzu
AÇLIK 2	duygusal benlik	doyumsuz arzu
FİZİKSEL SIKINTI 1	benlik	duygunun nedeni
FİZİKSEL SIKINTI 2	beden	duygu
YÜK	benlik	duygusal gerilim
III.		
FİZİKSEL GÜÇ	benlik	duygunun nedeni

Tablo 4'te I. grupta yer alan kaynak alanlar duygunun tepkiye yol açtığı (duygu → tepki) görünümü, II. gruptakiler duygunun tepkiye yol açtığı (duygu → tepki) ya da nedenin duyguya yol açtığı (neden → duygu) görünümü, III. grup ise nedenin duyguya yol açtığı (neden → duygu) görünümü vurgular (Kövecses, 2000a, s. 64).

Böylece, soyut güç şeması duygu kavramına uygulandığında elde edilen genel metafor olan DUYGU GÜÇTÜR metaforunun kaynak alanlarındaki çeşitlemeye göre ortaya çıkan özel görünümler DUYGU İÇ BASKIDIR, DUYGU DOĞAL GÜÇTÜR, DUYGU ATEŞTİR, DUYGU YÜKTÜR gibi metaforları oluşturur. Bu metaforları oluşturan yapının temeli Batı kültürlerinde nedenin duyguya yol açması, duygunun da tepkiye yol açması deneyimine dayanır. Duygunun kendisi ya da nedeni bir güç olarak kavramlaşmakla birlikte belirli tepkilere yol açar. Öncelikle bir olay ya da nesne duyguya yol açar, ardından duygu kişiye güç uygulayarak benliğin ya da bedenin tepki vermesine yol açar (Kövecses, 2000a, s. 64).

Güç metaforlarının bir kısmı BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birleşerek üçüncü bir grup oluşturur. Örneğin DUYGU İÇ BASKIDIR her zaman BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birleşir çünkü baskı bedenin içerisinde meydana gelir. Bu bölümde, bedenin duyguların kapsayıcı olduğu metaforlardan bağımsız olarak DUYGU GÜÇTÜR'ün çeşitli görünümlerine yer verilmektedir.

DUYGU GÜÇTÜR metaforu Özbekçede çeşitli görünümleriyle birlikte oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. *Sosyal üstünlük* dışında Kövecses'in (2000a) İngilizcede etkin güç olarak belirttiği bütün güçler Özbekçede de görülür. Duygunun nedeni ya da kendisi bu etkin güçler açısından anlaşılır. Özbekçe veride örneği görülmeyen sosyal üstünlük kavramı, "Onu öfkesi *yönetiyor*." gibi bir örnekle açıklanabilir. Bu örnekte öfke kişiye karşı sosyal üstünlük gösteren bir güç olarak kavramlaşmaktadır. Kövecses'in (2000a) İngilizce için işaret ettiği güçlerden farklı olarak Özbekçede üzüntü duygusunun zehir olarak kavramlaşabildiği görülmektedir. Zehir de bir etkin güç olarak değerlendirilebilir.

5.1.1. Rakip ya da Düşman Olarak Duygu

Duygular bir mücadele içerisindeki rakipler olarak kavramlaşabilir. *Duygularına yenilmek, duygularıyla mücadele etmek, bir duygunun üstesinden gelmek, duygularına esir olmak* gibi ifadelerde bunun örnekleri görülebilir. Mücadele duygu ile kişinin kendisi (benlik) arasında olur ve duyguların denetim altına alınması üzerine kuruludur.

Rakip olan duygu, kişinin kendisine bir güç uygular. Kişi duygularını denetim altında tutabilmek için duygularıyla mücadele eder (Kövecses, 2000a, s. 69). Kişinin duygusal benliği de kişinin kendisi ile mücadele içine girebilir. Duygusal benlik bir düşman olarak kişiye zarar verebilir.

DUYGU RAKİPTİR

Özbekçede duygular çeşitli şekillerde rakip olarak kavramlaşabilir. Durgun güç olan benlik, etkin güç olan duygu ile girdiği mücadelede ona karşı direnemez ve duygularının etkisi altına girer. Duygu bir rakip olarak kavramlaştığında benliği alıp kaçabilir, bir yerden bir yere sürükleyebilir, onu yenerek dermanını kurutabilir:

(749) Koryaginni yana xayol *olib qachdi*. "Koryagin yine *hayallere daldı*."

(750) Xayoli uni *hali u yoqqa, hali bu yoqqa sudrab ketaverdi*. "Duyguları onu *bir o tarafa bir bu tarafa sürükledi*."

Duyguların nedeni de rakip olarak kavramlaşabilir. *Chigal-chirmov savollar* "karmakarışık sorular", karmaşık duyguların nedeni olabilir:

(751) Endi uning savoli ham qolmagan edi. To'g'rirog'i – bir-biriga mingashgan chigal-chirmov savollar uni *yenggan*, darmonini *quritgan edi*. "Şimdi onun sorusu kalmamıştı, daha doğrusu birbirinin üzerine binen karmakarışık sorular onu *yenmiş*, dermanını *kurutmuştu*."

Rakip olan duygunun kişiyi tutup kavraması, duygunun onu etkisi altına alması ile örtüşür:

(752) Zardasi *tutib* ketib qolmoqchi bo'ldi, ammo o'zini bosdi. "*Öfkelendi*, kalkıp gidecekti ama kendini tuttu."

(753) Oqsoqolning jazavasi *tutib* kleyonka dasturxonga tugilgan bir nimani olib cho'nqayib o'tirib yechdi-da, ichidan yuz so'mliklarni olib boshidan oshirib sochaverdi. "Aksakal *kendisini kaybederek* muşambaya sarılmış bir şeyi alıp çömelerek açtı ve içinden yüz somluk kâğıt paraları alarak başından aşağı saçtı."

Birtakım düşünceler duyguların nedeni olabilir. Benlik, duygu ile olan mücadelesinde duyguyu kendisinden uzaklaştırmaya çalışır. Kişinin duygularını denetim altına alması, rakibi kendisinden uzak tutması ile örtüşür. Kişi bunu başaramazsa duyguları onu alt ederek geri dönebilir:

(754) Po'lat noxush xayolni darhol *haydap*, ayvonga ko'tarildi. "Polat bu sevimsiz düşünceyi derhal *uzaklaştırarak* terasa çıktı."

(731) Shu paytgacha xayoliga kelishi bilan *haydab solishga uringan* ko'ngilsiz hotirot to'satdan butun tafsilati bilan *yopirilib keldi*. "Aklına gelişi ile birlikte bu zamana kadar *kovmaya çalıştığı* tatsız hatıralar bütün detaylarıyla *toplanıp geldi*."

Kişi ile duyguları arasındaki mücadelede kişi de üstün gelebilir. Aşağıdaki örnekte Esrare üzüntüsünü yenmektedir:

(755) Asrora har qanday g'amni tez *yenga olardi*. "Esrare, her türlü üzüntüyü çabuk *yenerdi*."

Aşağıdaki örnekte kişinin duygusal benliği ile kendisi arasında bir mücadele söz konusudur. Bu mücadelede duygusal benlik kişinin içini ya da kendisini yiyerek ona zarar vermektedir:

(37) Sodda qishloq bolasi diliga tugilgan gaplarni aytolmay, ko'p vaqt *ich-etini yeb*, sarosimada yurdi. "Saf köy çocuğu dilinde düğümlenen sözleri söyleyemeyerek, çoğu zaman *içi içini yiyerek*, perişan bir hâlde yürüdü." DÖ: (756), (757).

(758) Meni yig'laydi, *o'zini-o'zi yeb* qo'yadi, deb o'ylamang, xotirjam ketavering. "Beni ağlıyor, *kendi kendini yiyor* diye düşünmeyin, içiniz rahat gidin."

5.1.2. (Vahşi) Hayvan Olarak Duygu

(Vahşi) hayvan metaforu genel olarak rakip metaforuyla aynı yapıya sahiptir. Burada duygu, mücadele edilen ya da yakalanmaya çalışılan vahşi bir hayvan olarak kavramlaşır. Mücadele kişi ile duygu arasında olur. Hayvan olarak kavramlaşan duygu, kişinin kendisine (benlik) bir güç uygular. Kişi duygularını denetim altına alabilmek için mücadele eder. Mücadelede duygu başarılı olursa kişi duygusal denetimini kaybedebilir (Kövecses, 2000a, s. 70).

DUYGU (VAHŞİ) HAYVANDIR

İncelenen metinlerde duygunun (vahşi) hayvan açısından anlaşıldığı az sayıda örneğe rastlanmıştır. Özbekçede öfke, hızlı bir hayvan olan atla kavramlaşabilir:

(759) Koryagin toshib kelgan g'azabini *jilovlash* uchun kulimsiradi. "Koryagin taşıp gelen öfkesini *dizginlemek* için gülümsedi."

Üzüntü ise daha yavaş bir hayvan olan yılanla kavramlaşabilir:

(760) Zebixon u bilan gaplashganda yuragini tirnagan alamlarni qo'zg'atishdan qo'rqardi. U *o'lgan ilonning boshini qo'zg'atmaslik* kerak, deb o'ylardi. "Zebihan

onunla konuştuğunda yüreğini dağlayan acıları depreştirmekten korkuyordu. *Ölmüş olan yılanın başını çıkarmamak* gerek diye düşünüyordu."

5.1.3. Doğal Güç Olarak Duygu

Duygular sel ya da rüzgâr gibi doğal güçler olarak kavramlaşabilir. Bu durumda kişinin kendisi doğal güce karşı mücadele edebilir ancak ona direnmesi oldukça zordur. Kişi genellikle duygunun etkin gücüne maruz kalır, bu güç onu bir yerden başka bir yere hareket ettirebilir (Kövecses, 2000a, s. 71). Bunun örnekleri *duygu seline kapılıp gitmek, öfke fırtınasına tutulmak* gibi ifadelerde bu görülebilir.

DUYGU DOĞAL GÜÇTÜR

Özbekçede üzüntü, girdap olarak kavramlaşabilir. Kişinin girdaba kapılması duygularının denetimini kaybetmesi ile örtüşür:

(761) Shunday iztiroblar *girdobida* qolgan kishini hech narsa bilan yupatib bo'lmaydi. "Böyle ıstırap *girdabı* içerisinde kalan birini hiçbir şey sakinleştiremez."

Aşağıdaki örnekte öfke, taşıp gelmesi bakımından sel olarak kavramlaşır. Kişi öfkenin gücüne gülümseyerek direnç göstermeye çalışır:

(759) Koryagin *toshib kelgan* g'azabini jilovlash uchun kulimsiradi. "Koryagin *taşıp gelen* öfkesini dizginlemek için gülümsedi."

5.1.4. Aldatıcı ya da Büyücü Olarak Duygu

Bu metafor insandan kaynaklandığında DUYGU BÜYÜCÜDÜR ve DUYGU HİLEBAZDIR metaforları ortaya çıkar. Bunların her ikisi de kişiyi aldatma yeteneğine, yani kişinin fikrini değiştirecek güce sahiptir. Büyücü metaforu genellikle aşk ile sınırlıdır. Hilebaz metaforu daha genel bir yapıya sahiptir. *Duygularım beni yanılttı, hislerimde aldandım* gibi ifadelerde bu görülebilir. Benliğin durgun güç eğilimi akılcılığı korumaya çalışırken, duygunun etkin güç eğilimi, akılcı benliğin dünyayı olduğundan farklı biçimde görmesine neden olur. Sonunda etkin güç olan duygu, benliği aldatarak akılcı düşünmesine engel olur (Kövecses, 2000a, s. 72-73).

İncelenen Özbekçe metinlerde duyguların aldatıcı ya da büyücü olarak kavramlaştığı bir örnek bulunmamaktadır ancak Özbekçede bu metaforun insandan kaynaklanmayan, serap metaforu olarak adlandırılabilecek özel bir görünümünden söz

edilebilir. Bir göz yanılsaması olan serap, duygu olarak kavramlaştığında kişiyi aldatarak etkisi altına alabilir.

DUYGU BÜYÜCÜDÜR / ALDATICIDIR

Sarob "serap" Özbekçede metaforik olarak "aldatıcı hayal, düşünce, ham fikir" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekte kişinin umutlanarak aldanması *sarob* "serap" ile kavramlaşır:

(762) Mana, Nizomjon, kuyib kulga aylangan to'qayda tanho kezib, umidlar *sarobga yetaklagan* shu kishi to'g'risida o'ylamoqda. "İşte Nizamcan, yanıp küle dönen kamışlıkta yalnız başına dolaşırken umutlarını *seraba çeviren* bu kişiyi düşünüyor."

5.1.5. Delilik Olarak Duygu

Delilik metaforu genellikle akılcı düşünmenin yitirilerek, denetimin tamamen kaybedilmesine dayanır. Delilik metaforunda duygu, deliliğe neden olan açıkça belirtilmemiş yoğun bir ruhsal güç olarak kavramlaşır. Bu metaforun kaynak alanında kişi maruz kaldığı yoğun ruhsal gücün bir sonucu olarak deliye döner. Büyücü-sihirbaz metaforunda kişi kısmi denetim kaybına uğrarken, delilik metaforunda denetimi ve akılcı düşünceyi tamamen kaybeder. Delilik metaforu öfke, aşk, hırs gibi yalnızca çok yoğun duygulara uygulanırken büyücü-sihirbaz metaforu diğer duygulara da uygulanabilir (Kövecses, 2000a, s. 74-75).

Bunun daha ılımlı biçimi olan DUYGU KENDİNDEN GEÇMEDİR metaforu, delilikte olduğu kadar yoğun duyguları ifade etmez. *Mutluluk sarhoşu, mest olmak* gibi ifadeler kendinden geçme metaforunu örnekler. Burada da zihinsel etkinliğin yerine getirilemediği bir denetim kaybı söz konusudur. Kendinden geçme metaforunun delilik ve büyücü-sihirbaz metaforlarından farkı hoşa gitmesidir. Bu nedenle kendinden geçme metaforu yalnızca olumlu duygulara uygulanır (Kövecses, 2000a, s. 75).

DUYGU DELİLİKTİR

Özbekçe delilik metaforu aşk ve öfke gibi yoğun duygulara uygulanabilir. Aşağıdaki örneklerde aşk ve öfke duyguları kişide deliliğe neden olan birer güç olarak kavramlaşır:

(763) A'zamjonni yaxshi ko'rib qoldim. U frontdan kelgan kundan beri *telba bo'lib yuribman*. "Azamcan'a âşık oldum. O cepheden geldiği günden beri *deli oldum*."

(23) Tog'a uning kechadan beri uxlamaganini, o'sha mudhish xabarni eshitgandan beri shu ahvolda *telba bo'lib yurganini* sezdi-da, boshqa biron narsaga alahsitmoqchi bo'ldi. "Taga, onun geceden beri uyumadığını, o korkunç haberi duyduğundan beri böyle *deli olduğunu* anladı ve dikkatini başka bir şeyle dağıtmak istedi."

DUYGU KENDİNDEN GEÇMEDİR

Mahliyo "şaşkınlık ya da zevkten aklı başından gitmek, hayrete uğramak" (O'TIL, 2006-2008) sözcüğü Özbekçede aşka göndermede bulunabilir. Özbekçede sevgilinin neden olduğu aşk duygusu âşığı kendinden geçirebilir:

(764) Nizomjon unga *mahliyo bo'lib*, qimirlamay javob kutardi. "Nizamcan ondan *büyülenip* kıpırdamadan cevap bekledi." DÖ: (765), (766), (767).

(768) Qirra burni, bo'rtib turgan ko'kraklari, nimcha siqib turgan bellari Nizomjonni *mahliyo qilib qo'ygan edi*. "Sivri burnu, dolgun göğüsleri, yeleğin sıktığı beli Nizamcan'ı *büyülemişti*."

5.1.6. Sıcaklık ya da Ateş Olarak Duygu

Duygu yoğunluğu sıcaklık ile kavramlaşabilir. YOĞUNLUK SICAKLIKTIR olarak adlandırılan bu metaforda Özbekçede sıcak olabilecek duygular öfke, aşk, arzu ve üzüntüdür. Sıcaklık olarak kavramlaşan yoğun duygu insanın fazla ısınmasına neden olan bir güçtür. Sıcaklık arttıkça duygu yoğunluğu artar, azaldıkça duygu yoğunluğu azalır. Duygusuzluk ya da duygu azlığı ise soğuma ya da donma ile kavramlaşır. Duygu yoğunluğu yaşandığında beden sıcaklığının yükselmesi bu metaforun bedensel deneyimlere dayandığını ve aynı zamanda metonimik bir temeli olduğunu gösterir. Özbekçede duygu yoğunluğu, yüksek beden sıcaklığı ya da yanma ile kavramlaşabilir.

YOĞUNLUK SICAKLIKTIR

Özbekçede "ruhen acı çekmek, kederlenmek (düşüncelerini başkalarına anlatmayarak)" anlamında kullanılan *o'z yog'iga o'zi qovurilmoq* (O'TIFL, 1978) deyimi duygu yoğunluğunun neden olduğu yanmaya göndermede bulunur:

(769) Hamon *o'z yog'iga o'zi qovurilar*, alamini kimdan olishini bilmas edi. "Hâlâ *kavruluyor*, acısını kimden çıkaracağını bilmiyordu." DÖ: (770), (771).

Öfke duygusu, yüksek beden sıcaklıklığı ile kavramlaşabilir. *Qovurilmoq* "kavrulmak" duygu yoğunluğunu ifade edebilir:

(772) Uning qilmishlarini eslab qahr-g'azab ichida *qovurilgandi*. "Onun yaptıklarını düşünerek öfke içinde *kavruluyordu*."

Qizishmoq "kızışmak", heyecan ya da coşkunun yoğunluğunu bedensel sıcaklık olarak kavramlaştırabilir:

(773) Ular qandaydir zarur gapni *qizishib* so'zlashirdi. "Önemli bi şeyi *hararetli* bir şekilde konuşuyorlardı."

(774) -Aybga buyurmaysiz, *qizishib ketibman*. "Kusura bakmayın, *heyecanlandım*." DÖ: (775), (776).

DUYGU ATEŞTİR

Sıcaklık yanma biçiminde kendisini gösterdiğinde duygu, kişinin dışında bir güç olarak kavramlaşır. Ateş olarak kavramlaşan duygu, dışarıdan bir etkiyle bedenin yanmasına neden olur. Duygunun kendisi bedenin yanmasına neden olabileceği gibi duygunun nedeni de yanmaya neden olabilir. Etkin güç olan duygu kişiyi ateşe maruz bırakarak etkisi altına alma eğilimindedir. Durgun güç olan kişinin kendisi ise değişmeden kalma, duygunun etkisi altına girmeme eğilimindedir. Ancak bu metaforda etkin güç olan ateş genellikle kişiyi etkisi altına alır ve kişiye zarar verir (Kövecses, 2000a, s. 75-76). Bazen de kişi ateşi söndürmeyi başarabilir.

Özbekçede duygular *o't, otash* "ateş", *olov* "alev", gibi sözcükler aracılığı ile ateş açısından anlaşılabilir. "Kişinin kalbinde, ruhunda ateş gibi yanan durum"lar *o't* ile, "coşkulu duygu"lar *olov* ile, "kalbi yakan hararetli duygu"lar *otash* ile ifade edilebilir (O'TIL, 2006-2008). Aşk, öfke, arzu, üzüntü, korku, ıstırap gibi yoğun duygular ateş olarak kavramlaşabilirler. Kişinin duyguları ateş olarak onun yanmasına neden olur. Kişinin alevlerden kurtulmaya çalışması duygularını denetim altına almaya çalışması ile örtüşür:

(243) Nizomjon muhabbat bilan nomus *o'tida qovurilardi*. "Nizamcan aşk ve namus *ateşinde kavruluyordu*." DÖ: (777).

(778) Olamga nur taratayotgan, kurtaklar bag'riga bahor shabadasini kuyayotgan bu tongda hamma narsa jonli-jonsiz miriqib orom olardi-yu, faqat bir kishi - Ikramjongina alam, dahshat, iztirob *olovida kuyib yonardi*. "Etrafa ışık yayılan, tomurcuklar üzerinde bahar rüzgârı esen bu tan vaktinde canlı cansız, her şey doya doya dinleniyordu fakat bir kişi – İkramcan keder, korku, ıstırap *alevinde yanıyordu*."

(779) Nizomjonni bir dam ehtiros *otashi* o'rab olgandek bo'ldi. O'zini tutdi. "Nizamcan'ı bir an ihtiras *ateşi* sarmış gibi oldu. Kendini tuttu."

(780) *O'z o'tiga o'zi yonib yotgan* bir bechoraga nimalar deb keldim. "*Kendi ateşiyle yanan* bir biçareye neler söyledim." DÖ: (781).

(248) Ikromjon shuning uchun ham o'zini o'tga-cho'qqa urib, *o'tli* xayollar *yolqinidan chiqishga* intilardi. "İkramcan bu yüzden de kendini ateşe atıp, *ateşli* duyguların *alevinden çıkmaya* çalışıyordu."

(776) Axir, u boya, tol tagida qizishib ketib ko'ngliga tugilgan gaplarni *yonib-o'rtanib* gapirib berdi-ku. "Sonunda söğüdün altında heyecanlanan kalbine düğümlenen sözleri *yanıp tutuşarak* söyledi."

Kuydirmoq "yakmak" çeşitli duygulara göndermede bulunabilir. Aşağıdaki örneklerde aşk, üzüntü gibi duyguların nedeni olan şeyler yanmaya neden olur:

(782) Bu ko'zlar qaraganni *kuydirardi*. "Bu gözler, bakanı *yakardı*."

(783) Akang dadam bechoraning belini bukib ketdi. Endi sen *kuydirma*. "Ağabeyin zavallı babamın belini büktü. Bir de sen *yakma*."

Özbekçede "çok öfkelenmek", *lovullomoq* "alevlenmek" (O'TIL, 2006-2008) ile ifade edilebilir:

(784) Bo'lar-bo'lmasga *lovullayverma*. "Olur olmaz şeye *alevlenme*."

Yanmaya neden olabilecek üzüntü duygusunun yaşanmayacağı "yanmamak" ile ifade edilir:

(785) Mayli, Nizomjon yomon yigit emas. *Kuymaysizlar*. "İyi, Nizamcan kötü çocuk değildir. *Yanmazsınız*"

Aşağıdaki örnekte keder insanın günlerinin alev almadan tütmesine neden olmaktadır:

(786) *Alanga olmaydi* kunlarim,
Tutaydi, ah muncha *tutaydi*.
"*Alev almaz* günlerim
Tüter ah o kadar çok *tüter*."

Aşağıdaki örneklerde evladını kaybetmenin neden olduğu acı, *dog'* "dağ" ile ifade edilmektedir. Sözcüğün metaforik anlamı, O'TIL'de "büyük bir felaketten, kaygı ve dertten gönülde kalan acı" (O'TIL'de III. anlam, 2006-2008) biçiminde tanımlanmaktadır. Sözcüğün temel anlamı ise "yağı kızdırarak belirli bir dereceye getirmek"tir (O'TIL'de II. anlam, 2006-2008). Büyük üzüntülerin Özbekçede *dog'*

"dağ" açısından anlaşılması kızgın maddelerin bedene değdiğinde verdiği acıdan kaynaklanıyor olmalıdır:

(787) Boshimiz silagan shu xalq mo"tabar,
Daf'atan chekmasin farzandlar *dog'in*.
"Başımızı okşayan şu saygıdeğer halk,
Ansızın çekmesin evlat *acısını*."

(788) Quyosh qip-qizil cho'g' bo'lib botayotgan cho'l oqshomida hijronzada, alamzada, farzand *dog'ida kuyib* ado bo'lgan onani tuproqqa qo'yishdi. "Güneşin kıpkızıl bir kor olup battığı çöl akşamında ayrılık acısı çeken, kederli, evlat *acısıyla yanıp* tükenen anneyi toprağa verdiler."

5.1.7. Fizyolojik Güç Olarak Duygu

Duygular açlık, susuzluk, hastalık, çırpıntı gibi fizyolojik güçler açısından anlaşılabilir. Duygular, açlık ya da susuzluk olarak kavramlaştığında DUYGU AÇLIKTIR / SUSUZLUKTUR metaforundan söz edilebilir. Açlık metaforu genellikle arzu duygusunu ifade ederken kullanılır. Arzu metaforu başka bir duyguya duyulan arzu ya da duygusal eyleme duyulan arzu biçiminde görülebilir. Başka bir duyguya arzu duyulduğunda aç insan duyguyu arzular. Duygusal eyleme duyulan arzu, genellikle doyumsuz duygular için söz konusudur. Bu durumda duygu açlıkla, eylem ise yiyecekle örtüşür. Açlık, insanın doymaya yönelik bir eylemde bulunmasına neden olur. Bu da duygunun tatminine yönelik bir duygusal eylemde bulunmakla örtüşür (Kövecses, 2000a, s. 78).

ARZU AÇLIKTIR metaforunun birinci görünümü olan duyguya duyulan arzuda yiyecek, duygu ile örtüşür. Bunun güç şemasını kullanan diğer metaforlardan farkı duygunun ne etkin güç ne de durgun güç olarak kavramlaşmasıdır. Burada söz konusu olan duyguya duyulan açlıktır. Açlık etkin güç olarak kavramlaşır, benlik ise durgun güçtür. Metaforun ikinci görünümünü oluşturan doyumsuz duygunun neden olduğu eylemlerde ise yiyecek, duyguyu elde etmek için yapılan eylemle örtüşür. Burada ise duygu etkin güçtür (Kövecses, 2000a, s. 78-79).

Kövecses (2004) doyumsuz duyguların DUYGU (VAHŞİ) HAYVANDIR'ın bir parçası olabildiğini, bu durumda duygusal benliğin aç (vahşi) hayvan ile örtüştüğünü ifade eder. Özbekçede açlık metaforu çok geniş bir kullanım alanına sahip görünmemektedir.

ARZU AÇLIKTIR

Açlık metaforunun ikinci görünümünü örnekleyen aşağıdaki örnekte güzel bir şey koklandığında duyulan haz doyumsuz duyguyu oluşturur. Kişi bu duyguyu elde etmek için koklama eylemini gerçekleştirir. Koklamak, duygusal eylemle örtüşür.

(789) Nizomjon bu hidga *to'ymay* qolganidan shoshib yana uning orqa bo'yniga qaradi. "Nizamcan bu kokuya *doyamadığı* için aceleyle yine onun boynunun arkasına baktı."

5.1.8. Yük Olarak Duygu

Duygulardan söz ederken kullanılan metaforlardan biri de DUYGU YÜKTÜR metaforudur. Bu metaforda etkin güç olan dış baskı (duygu), durgun güç olan beden üzerinde yüke neden olur. Bu, etkin güç olan duygunun durgun güç olan benlikte neden olduğu zorlanma ve gerilimle örtüşür. Duygusal gerilim ya da zorlanma, yük olarak algılanabilir. Bu metaforda duygusal gerilim ya da zorlanma (etkin gücün eğilimi) benliğin olağandışı işleyiş göstermesine neden olurken, benlik (durgun gücün eğilimi) olağan işleyiş gösterme eğilimindedir. Duygusal zorlanma, fiziksel zorlanma ile örtüşür, duygular ise yüklerle örtüşür. Yük, benliğe sabit bir güçle dış baskı uygular. Bu güç, iç baskının uyguladığı güçten farklıdır çünkü iç baskının uyguladığı güç kısa zamanda giderek artarken, dış baskının uyguladığı güç genellikle uzun süreli ve sabittir. Yük metaforu fiziksel hareketi, dolayısıyla eylem zorluğunu gerektirir. Bu bakımdan NEDENLER GÜÇLERDİR yanında, yine bir olay yapısı metaforu olan EYLEM HAREKETTİR metaforu tarafından da güdülenir (Kövecses, 2000a, s. 82-83).

DUYGU YÜKTÜR

İncelenen metinler üzüntü, kaygı ve utanma duygularının Özbekçede yük açısından anlaşılabildiğini göstermektedir. Üzüntü duygusu yük olarak kavramlaşarak kişi üzerinde bir baskı oluşturur. Duygunun yoğunluğu, yükün ağırlığı ile örtüşür. Duygu yoğunluğu arttıkça yükün ağırlığı artar:

(790) Nizomjon *og'ir* iztirobli o'ylar bilan jimjit bog' ko'chalardan o'tib dala yo'liga chiqdi. "Nizamcan *ağır* acılı düşüncelerle sessiz bağ sokaklarından geçip tarla yoluna çıktı." DÖ: (791).

(792) U bolaning ko'zlarida qandaydir *og'ir* alamlar ko'lankasi kechardi. "O çocuğun gözlerinden ne zamandır *ağır* üzüntülerin gölgesi geçiyordu."

Yukarıdaki örnekte duygu yükünün gölgesi de bulunmaktadır. *Ko'lanka* "gölge" sözcüğü Özbekçede "içsel bir ruh durumunun ifadesi, aksi" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir.

Duygu yoğunluğunun azalması yükün hafiflemesi ile kavramlaşır:

(793) Odamzodning bisotida bu dardni *yengillatadigan* gap bormi? "İnsanın dilinde bu derdi *hafifletecek* söz var mı?"

(794) Uning dardini *yengillatishga* hech qanday imkon yo'q. "Onun derdini *hafifletmenin* imkânı yok."

Kişi yükü taşımak yerine çekebilir:

(795) Ikromjon har qancha iztirob *chekmasin*, er kishi sifatida xotini oldida o'zini dadil tutishi, ko'z yoshini yashirishi, biron harakati bilan alam *chekayotganini* bildirib qo'ymasligi kerak. "İkramcan ne kadar acı *çekerse çeksin*, erkek olduğu için karısının karşısında güçlü durması, gözyaşını saklaması, herhangi bir hareketiyle acı *çektiğini* belli etmemesi gerek."

(787) Boshimiz silagan shu xalq mo"tabar,
Daf'atan *chekmasin* farzandlar dog'in.
"Başımızı okşayan şu saygıdeğer halk,
Ansızın *çekmesin* evlat acısını."

(796) Ona, bolam hali xom, shu ko'kyo'taldan ham omon-eson o'tib olsa edi, deb tashvish *tortadi*. "Anne, yavrum şimdi de şu kuşpalazını rahat geçirse diye *kaygılanırdı*."

(797) Uning oldiga borishdan xijolat *tortdi*. "Onun yanına gitmeye *utandı*."

(798) Nizomjon *xijolat chekib turgan edi*, To'lanboyning beparvoligidan ko'ngli joyiga tushib Zebixonning oldidan nari ketdi. "Nizamcan *utanıyordu*, Tolanbay'ın umursamazlığını görünce sakinleşip Zebihan'ın önünden uzaklaştı."

5.1.9. Fiziksel Güç Olarak Duygu

Duyguların fiziksel güçler açısından anlaşıldığı metaforlar genellikle duygunun meydana geliş şekliyle ilgilidir. Duygunun nedeni fiziksel güç ile örtüşür. Duygu kavramı, bir şeyin neden olduğu fiziksel etki açısından anlaşılır. Böylece duygular, duygunun nedeni olan bir duruma karşı verilen tepkiler olarak kavramlaşır. Bu metaforda etkin güç olan duygunun güç eğilimi kendisini durgun güç olan benlikte

gösterir, sonuçta benlikte birtakım duygusal etkiler ortaya çıkar (Kövecses, 2000a, s. 83-85).

Özbekçede duyguların fiziksel güç olarak kavramlaştığı metaforlar genellikle bedenin duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaştığı metaforla birlikte kullanılır. Duygu, gücünü bedenin içerisinde duyguların toplandığı bir yere uygular. İncelenen metinlerde yalnız *o'zini tutmoq* ve *o'zini bosmoq* "kendini tutmak" gibi ifadelerde bedenin kapsayıcılığı söz konusu olmaksızın benliğin duygunun uyguladığı fiziksel güce direnç gösterdiği görülmektedir. Kövecses, bu gibi örneklerde NEDENLER GÜÇLERDİR ile EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR'in duygulara birlikte uygulandığını ifade eder. Bu iki metafor birlikte kullanıldığında DENETLEYEN EYLEM ÖZ İRADE İLE DENETLENEN HAREKETTİR'i gerektirir. Eylemler fiziksel hareketler olarak, nedenler ise güçler olarak kavramlaştığında, denetimli eylem de denetimli hareket olarak kavramlaşır. *"Öfkesini tuttu, öfkesini salıverdi, duygularını serbest bıraktı"* gibi örneklerde bu vardır. Bu gibi örneklerde duygu metonimik olarak duygusal hareketler yerine kullanılır. Belirli duygularla ilgili belirli hareket ya da olaylar duygu öznesi tarafından denetlenir ve metaforik olarak hareket açısından anlaşılır, denetimleri ise denetimli hareket olarak anlaşılır. Denetimli hareketler açısından kavramlaşan duygusal hareketler ve olaylar duygu öznesi tarafından bilinçli olarak denetlenir. Burada önemli olan duyguların belirli hareket ve olayların bilinçli olarak denetlenmesini içermeleri bakımından açık bir eylem barındırmalarıdır (Kövecses, 2000a, s. 56-57).

Duyguların nedeni de güçler açısından anlaşılabilir. Bu durumda duygunun nedeni olan şey bir olay ya da kişi gibi bir dış unsur olarak ortaya çıkar ve duygunun kişinin mülkiyetine girmesine ya da mülkiyetinden çıkmasına neden olan bir güç olarak kavramlaşır. Duygunun nedeninin güç açısından anlaşıldığı metaforlar DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR ve DUYGUSAL DEĞİŞİM EDİNİM YA DA KAYIPTIR metaforlarını gerektirmesi bakımından özel bir görünüm sergiler.

DUYGU FİZİKSEL GÜÇTÜR

O'zini tutmoq ya da *o'zini bosmoq* "kendini tutmak", duygusal bir güç karşısında denetimi kaybetmemekle örtüşür. Kişi duygusal bir zorlanma karşısında metaforik olarak kendisine *tutmoq* "tutmak" ya da *bosmoq* "bastırmak" eylemlerini uygulayabilir. Kişi bu eylemle duygusal hareketlerde bulunmamış olur, eğer kendini tutamazsa duygusal hareketler ortaya çıkar:

(799) Nizomjon o'zini *tutolmadi*. Ho'ngrab yig'lab yubordi. "Nizamcan kendini *tutamadı*. Hüngür hüngür ağlamaya başladı." (U, 155)

(721) Keyingi paytda Koryagin uni har ko'rganda beihtiyor asabiylashardi. Hozir ham shunday bo'ldi. Biroq o'zini *bosdi*. "Önceleri Koryagin onu her gördüğünde istemsiz olarak sinirlenirdi. Şimdi de öyle oldu. Ama kendini *tuttu*." DÖ: (752).

(936) Uyga kelganda esa o'zlarini *tutolmay* rosa kulishdi. "Eve geldiklerinde ise kendilerini *tutamayarak* epeyce güldüler."

(779) Nizomjonni bir dam ehtiros otashi o'rab olgandek bo'ldi. O'zini *tutdi*. "Nizamcan'ı bir an ihtiras ateşi sarmış gibi oldu. Kendini *tuttu*."

(800) Nizomjon o'zini *tutolmadi*. Ko'ngliga kelgan gapni aytib yubordi: … "Nizamcan kendini *tutamadı*. İçinden geçeni söyleyiverdi: …"

(801) –Nega meni kutmadinglar? – soradi zarda bilan Po'lat o'zini *tutolmay*. "-Niye beni beklemediniz? diye soruyordu Polat öfkeyle kendini *tutamayarak*."

(802) -O'zingni *bos*, xursandchilik-ku qaytaga… "-Kendini *tut*, mutluluk mu tersine…"

(803) Po'lat ichidan tutoqib ketdi, ammo darrov o'zini *bosib* oldi, hechnarsa demay, yana ikkita ming so'mlik qog'ozni chiqarib uzatdi-da, bemorlar qabulxonasiga yugurdi. "Polat içinden çok öfkelendi, ama hemen kendini *tutup*, hiçbir şey demeden yine iki bin somluk kâğıt parayı çıkarıp uzattı ve hastaneye koştu."

Tashvish "sıkıntı" kişiye bastırarak fiziksel bir güç oluşturabilir:

(804) Ikramjonni tashvish *bosdi*. "İkramcan'ı sıkıntı *bastı*."

Bedeni kavrayan duyguların kişiye kavrama eylemi ile fiziksel bir güç uyguladığı düşünülebilir. Bedeni kavrayan duygu *quvonch* "sevinç" gibi arzu edilen bir duygu ya da *alam* "keder" gibi arzulanmayan bir duygu olabilir:

(805) Nizomjon xatni ko'rdi-yu, quvonchmi, alammi, bilib bo'lmaydigan bir his vujuduni *qamrab oldi*. "Nizamcan mektubu görünce sevinç mi keder mi olduğunu bilemediği bir his vücudunu *kavradı*."

Özbekçede duyguların nedeni de güçler açısından anlaşılabilir. Duygunun nedeni olan şey bir duyguyu kişiye veren ya da ondan alan fiziksel bir güç olarak kavramlaşabilir. Bu tür örnekler duygusal değişimlere göndermede bulunur. Bu nedenle duyguların güçler açısından anlaşıldığı örnekler olay yapısından yararlanan diğer duygu metaforları olan DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR ile DUYGUSAL DEĞİŞİM EDİNİM YA DA KAYIPTIR'ı (Bkz. **5.4.4. Edinim ya da Kayıp Olarak Duygusal Değişimler**) gerektirir. Bu gibi örneklerde güç şeması ağır bastığından

DUYGU FİZİKSEL GÜÇTÜR metaforu altında değerlendirilmeleri uygun görünmektedir. Duyguların nedenleri duyguya neden olan fiziksel bir güç olarak kavramlaşabilir. Böylece duygusal değişimler duyguların edinimi ya da kaybı açısından anlaşılırken, değişimlerin nedenleri bu duyguların kişinin mülkiyetine girmesini ya da mülkiyetinden çıkmasını denetleyen güçler açısından anlaşılır. Bir duygu kişinin mülkiyetine girdiğinde kişi bir duygusal değişim yaşar. Aşağıdaki örnekte kişi duygusal benliğine moral vermektedir:

(806) O'zini keng qo'yib unga dalda *beradi*. "Kendisini sakinleştirip ona moral *veriyor*."

Aşağıdaki örnekte İnayet, davranışlarıyla insanlara sıkıntı veren bir güç olarak görülmektedir:

(108) Xullas, Inoyat oqsoqol tili bilan birovga ozor *bermasa* ham qilig'i bilan, yurish–turishi bilan hammaning me'dasiga tegardi. "Kısacası Aksakal İnayet diliyle birini *incitmese* de mizacıyla, davranışlarıyla herkesi sinirlendirirdi." DÖ: (807).

Aşağıdaki örneklerde kişiye ya da gönüle teselli ya da acı vererek duygusal değişime neden olan birtakım güçler vardır:

(328) Lekin ona ko'ngliga taskin *berardi*: … "Ama anne kendisini *sakinleştiriyordu*: …" DÖ: (329).

(330) Tog'a unga tasalli *berardi*: ... "Taga ona teselli *veriyordu*: …"

(331) Ko'ngilga tasalli *beruvchi*, odamni hamisha oyoqqa turg'izuvchi, o'ylatuvchi, kurashga chorlovchi chigil jumboqlar ko'p bu olamda. "Kalbi teselli *eden*, insanı daima ayakta tutan, oyalayan, mücadeleye çağıran karmaşık bilmeceler çok bu dünyada."

(385) Diliga ozor *bergan* muhabbat tuyg'ularini orqada qoldirib akasini, opasini, dadasini tashlab qochardi. "Kalbine acı *veren* aşk duygusunu geride bırakıp, ağabeyini, ablasını, babasını bırakıp kaçıyordu."

Kuymoq "yanmak" eylemi Özbekçede "boşa gitmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. Aşağıdaki örnekte olaylar, istekleri yakıp kül eden güçler olarak görülmektedir. İsteklerin kül olup yanması bir kayıp olarak düşünüldüğünde bu örnekte bir duygusal değişimden söz edilebilir:

(19) Hozir Ikromjon yigirma bir yil qalbidan nari ketkizmagan, har bir daqiqasi katta umidlar vada qilgan niyatlari bilan keyingi bir hafta orasida bolasini olislarga olib ketgan, porloq niyatlarini *kuydirib jizg'anak qilgan* hodisalar orasida o'rtanardi. "Şimdi İkramcan yirmi bir yıl kalbinden gitmeyen, her bir dakikası büyük umutlar uyandıran

istekleriyle, son bir hafta içinde çocuğunu uzaklara alıp götüren büyük hayallerini *yakıp kül eden* olaylar arasında bocalıyordu."

Aşağıdaki örnekte ise duygunun nedeni olan kişi (Tursunbay) etkin bir güç olarak kavramlaşmaktadır. Tursunbay'ın Zebihan'da neden olduğu duygular Zebihan'ı yaralayan, canını yakan, acıtan fiziksel güçler açısından anlaşılmaktadır. Bu örneğin aynı zamanda DUYGUSAL ZARAR FİZİKSEL ZARARDIR metaforunu yansıttığı da söylenebilir. Bu metaforda yaşanan duygusal zararlar yaralanma, kırılma gibi bedenin uğradığı fiziksel zararlar açısından anlaşılır:

(808) U Tursunboyni tabiat yanglish yaratgan, tabiat odamlarni masxara qilish uchun, odamlarni haqorat qilish uchun, yaratgan bir narsa deb bilardi. Bu tabiatning qo'pol qo'li bilan yaratilgan narsa eng avval uni *yaraladi*. Uning qalbiga zahar soldi. Zebixon uning zahrini cuda tez badanidan sitib chiqarib tashladi. Ammo vaqti-vaqti bilan *yara o'rni uni qiynar*, *tanasini bir muddat zirqiratardi*. "Tursunbay'ın doğanın yanlış yarattığı, doğanın insanlarla alay etmek için, insanlara hakaret etmek için yarattığı bir şey olduğunu düşünüyordu. Bu doğanın yontulmamış eliyle yaratılan şey ilk önce onu *yaraladı*. Onun kalbine zehir saldı. Zebihan onun zehrini bedeninden çok çabuk çıkarıp attı. Ama zaman zaman *yara yeri canını yakar*, *bedenini bir müddet acıtırdı*."

5.1.10. Zehir Olarak Duygu

Kövecses'in belirttiği güçlerden farklı olarak Özbekçede üzüntünün zehir ile de kavramlaştığı görülür. Zehir, "organizmaya girdiğinde kimyasal etkisiyle fizyolojik görevleri bozan ve miktarına göre canlıyı öldürebilen" (*Büyük Türkçe Sözlük,* tdk.gov.tr, 12.11.2014) bir maddedir. Bu bakımdan zehir kimyasal bir güç olarak görülebilir. Bu metaforun görüldüğü örneklerde duygu kimyasal bir güç olan zehir ile örtüşür.

ÜZÜNTÜ ZEHİRDİR

Zahar ve *og'u* "zehir" Özbekçede "zehir gibi acı, insan hayatını eziyete çeviren şey, durum" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. Aşağıdaki örnekte utanç ya da üzüntü gibi bir duygunun nedeni Azamcan'ın hayatını zehir edebilmektedir:

(809) -Bu gaplar A'zamjonning qulog'iga yetib qolsa turmushing *zahar bo'lishini* ham o'ylaganmisan? "Bu sözler Azamcan'ın kulağına gitse hayatının *zehir olacağını* düşündün mü?"

Aşağıda ise duygunun nedeni duyguyu zehirlemektedir, böylece duygunun sahibi olan kişi de zehirlenmiş olur:

(810) Balog'at ostonasidan allaqachon hatlab o'tgan, birinchi sevgisiga *og'u tushgan* bu qiz qalbida pinhoniy o't yonardi. "Ergenlik eşiğini atlamış, ilk aşkına *zehir düşmüş* bu kızın kalbinde gizli bir ateş yanıyordu."

5.2. Kapsayıcı Olarak Beden İçerisindeki Duygu

Duygular bedenin içerisindeki varlıklar açısından anlaşıldığı zaman beden duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşır. Bu kavramlaştırma, kapsayıcı imaj şemayı kullanır. Duyguların bedenin içerisindeki oluşumlar olarak algılandığı genel metafor BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR olarak adlandırılır (Lakoff & Kövecses, 1983; Kövecses, 1990; 2004a). Bu metaforun kaynak alanını oluşturan kapsayıcı imaj şemanın temeli ise bedensel deneyimlere dayalı içeri-dışarı yönelimidir. "Kendimizi dünyanın geri kalanından ayrı varlıklar, bir içeri ve dışarı ile birlikte kapsayıcılar olarak deneyimleriz" (Lakoff & Johnson, 1980b, s. 477). Kapsayıcı imaj şema, içeriyi dışarıdan ayıran bir sınır içeren bir şemadır ve içeri ile dışarı arasındaki en temel ayrımı tanımlar (Lakoff, 1987, s. 271).

Kövecses bu metaforun öfke, korku, mutluluk, üzüntü, aşk, arzu, gurur, utanç, şaşkınlık gibi pek çok duygu için temel bir metaforik kaynak alan olduğunu ifade eder. Kapsayıcı imajın insan bedeni için tanımladığı "içeri-dışarı" görünümü duyguların bedensel deneyimlere dayalı olarak kavramlaştırılmasının evrensele yakın bir yoludur. Dünyadaki pek çok kültürde duygular bedenin içerisindeki oluşumlar olarak görülür (Kövecses, 2000a, s. 37).

Kavramsal metafor yazınında duygular bedenin içerisindeki sıvı ya da sıcak sıvı olarak kavramlaşabilirler. Bu kavramlaştırma DUYGULAR BİR KAPSAYICI İÇİNDEKİ SIVILARDIR ve DUYGULAR BİR KAPSAYICI İÇİNDEKİ SICAK SIVILARDIR metaforu ile adlandırılır (Kövecses, 1990; 2004). Bu metaforlar BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birleşir. Duygular sıcak sıvı olarak kavramlaştıklarında buhar ürettikleri için kapsayıcı içerisinde bir baskı oluştururlar ve bu nedenle DUYGU GÜÇTÜR ile birlikte ele alınabilirler.

Özbekçede duygular bedenin içerisindeki sıvı, katı, sıcak sıvı, ateş ya da ışık olarak kavramlaşabilirler. Bununla birlikte bedenin içerisindeki niteliği belirtilmemiş varlıklar açısından da anlaşılabilirler. Bazı durumlarda BEDEN DUYGULARIN

KAPSAYICISIDIR metaforu DUYGU GÜÇTÜR ile birlikte kullanılarak üçüncü bir grup oluşturabilir. **5.3. Güç Olarak Duygu ve Kapsayıcı Olarak Bedenin Birlikte Kullanımı** bölümünde ayrıca incelenecek olan bu grupta DUYGU GÜÇTÜR metaforunun güdülediği ve duyguların ateş, fiziksel güç, doğal güç, sıcak sıvı ve iç baskı olarak algılandığı metaforlar yer almaktadır. Güç olarak kavramlaşan duygu bu gücü bedene ya da beden parçalarına uygular.

Beden öfke, aşk, üzüntü, sıkıntı, mutluluk, umut gibi çeşitli duyguların kapsayıcısı olabilir. Bedenin kendisi kapsayıcı olabileceği gibi organlar da duyguların kapsayıcısı olabilir. *Ich* "iç", *ko'ks* "göğüs" gibi sözcükler bedeni genel olarak ifade eden kapsayıcılardır. *Qalb, yurak* "kalp", *bag'ir, o'pke* "ciğer" gibi iç organlar ve *ko'z* "göz" sıklıkla duyguların kapsayıcısı olur. Organların duyguların kapsayıcısı olduğu metaforlar Özbekçede iki şekilde görülür. İlkinde organlar doğrudan duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşırlar, ikincisinde ise bedenin içerisindeki duygusal nesneler olarak kavramlaşırlar.

Kapsayıcı Olarak Organlar

Kalp, ciğer, göz gibi organlar doğrudan duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşabilir. Bu durumda kapsayıcılık *mehr to'la ko'zlar* "sevgi dolu gözler" (M, 104) örneğinde görüldüğü üzere *to'la* "dolu" gibi bir sözcük ile ya da *+da* bulunma durumu eki, *+dan* çıkma durumu eki ya da *+ga/+ka/+qa* yönelme durumu eklerinden biriyle ifade edilebilir. Örneğin *qalbida, qalbidan* ya da *qalbiga* kullanımları duygunun kalpte bulunduğunu, kalbe girdiğini ya da kalpten çıktığını ifade ederek kalbi bir kapsayıcı olarak kavramlaştırır. Böylece duygular kapsayıcının içerisindeki maddeler olarak anlaşılır. Duygu durumundaki değişiklikler, kapsayıcıdaki maddenin azalıp çoğalması, kapsayıcıdan çıkması ya da içine girmesi ile örtüşür.

Duygusal Nesne Olarak Organlar

Kalp, ciğer, göz gibi organlar bedenin içerisindeki duygusal nesneler olarak da kavramlaşabilir. Bu kullanımda kalp ya da ciğerin kapsayıcılığı belirtilmez. Kalp ya da ciğer bedende duyguların kaynağı olan nesneler olarak kavramlaşır. Duyguların bedende toplandığı ya da ortaya çıktığı organ aynı zamanda duyguların kapsayıcısı olarak kabul edilir. *Qalbi tosh bo'lmoq* "kalbi taş olmak" (U, 85), *zardasi qaynamoq* "çok öfkelenmek [safrası kaynamak]" (U, 20) gibi örneklerde taş olan ya da kaynayan şey duygusal nesne olarak kavramlaşan organlardır. Organların beden içerisindeki

duygusal nesneler olarak kavramlaştığı örneklerde genellikle DUYGU GÜÇTÜR ile BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforları birlikte görülür. Etkin güç olarak kavramlaşan duygu, bedende duyguların kaynağı olarak görülen kısmı etkiler. Bedende duygudan etkilenen bölgenin kalp ya da ciğer gibi belirli organlar olması, bu organların duyguların kaynağı olduğunu gösterir. *Ishq-muhabbat o'rtagan yuraklar* "aşkın yaktığı kalpler" (S, 64) örneğinde ateş olarak kavramlaşan aşk, bu duygunun bedendeki kaynağı olan kalbi yakar. Yanma bedenin tamamında ya da başka bir yerinde değil kalpte gerçekleşir. Duygunun gücünün etki alanının kalp olması, kalbin kapsayıcı özelliği vurgulanmamış olmasına rağmen duyguların kaynağı olduğunu hissettirir.

5.2.1. Bedenin İçerisindeki Sıvı, Katı ya da Niteliği Belirtilmemiş Varlık Olarak Duygu

Duygular bedenin içerisindeki sıvı, katı ya da niteliği belirtilmemiş maddeler olarak kavramlaştığında, duyguların yoğunluğu kapsayıcının içerisindeki madde miktarı ile örtüşür. Öfke, gurur, aşk, hoşlanma, üzüntü, utanç, saygı, mutluluk gibi duygular kapsayıcı içerisindeki maddeler olarak kavramlaşabilirler. Kapsayıcı içindeki madde az ya da çok olabilir. Kapsayıcı kavramı, duyguların alt ve üst sınır noktasını gösteren bir yoğunluk ölçeği tanımlar. Alt sınır kapsayıcının dibi ile, üst sınır ise kapsayıcının en üst noktası ile örtüşür. Fazla madde fazla duygusal yoğunluğu gösterir. Bunun, ÇOK OLAN FAZLADIR metaforunun özel bir görünümünü oluşturduğu söylenebilir. Kapsayıcıdaki madde arttıkça duygusal yoğunluk artar. Kapsayıcıdaki maddenin artması iki şeye neden olabilir: *Kafam şişti* örneğinde olduğu gibi kapsayıcı genişleyebilir, *kafam patladı* örneğinde olduğu gibi kapsayıcının içindeki madde dışarı çıkabilir. Duygunun yoğunluğu derinlik ile de ifade edilebilir. Yoğun duygu bedenin derinliklerinde bir yerde bulunur. Kapsayıcı metaforda duygu eksikliği kapsayıcıdaki maddenin azlığı ile kavramlaşır. *İçim bomboş, bomboş hissediyorum* gibi örneklerde kapsayıcıdaki maddenin azlığı duygu azlığı ile örtüşür (Kövecses, 1990, s. 147).

BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR

Özbekçede duygular ne tür bir madde oldukları belirtilmeksizin bedenin içerisindeki varlıklar olarak kavramlaşabilirler. Aşağıdaki örneklerin çoğunda beden

"kişinin iç dünyası, ruh dünyası; gönül, kalp, yürek" anlamında kullanılabilen *ich* "iç" ile temsil edilmekte ve duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşmaktadır:

(811) O'qigan sarı *ich-ichidan* quvonadi. "Okudukça *içten içe* seviniyordu."

Aşağıdaki örnekte beden sözcüklerin, sözcükler ise duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşır. Duygu yoğunluğu, bedenin içerisindeki madde çokluğu ile örtüşür:

(812) Zebixon bu pachoqqina, ko'rimsizgina, kamgap bolaning *ichida* shuncha gap borligini bilmagan edi. "Zebihan bu biraz ezik, albenisiz, suskun çocuğun *içinde* bu kadar söz olduğunu bilmiyordu."

Aşağıdaki örnekte bedenin kapsayıcılığı *yig'ilmoq* "yığılmak" ile ifade edilmektedir:

(813) Nizomjan *yig'ilib qolgan* gaplarini entikib, shoshilib gapirar, Dildor bo'lsa beparvogina uning gaplariga quloq solib borar edi. "Nizamcan içinde *biriken* sözleri soluk soluğa, aceleyle söylüyor, Dildar ise kayıtsızca dinliyordu."

Duygular kapsayıcının içerisinde tutulmaya çalışılır:

(814) Er-xotin *ichdagini tashiga chiqazmay* bir-birini aldardi. "Karı-koca *içlerindekini dışa vurmadan* birbirlerini aldatırdı."

Üzüntüsünü dışa vurmak istemeyen kişi içinden ağlayabilir ya da içi ağlayabilir:

(628) Kim biladi, u Sodiqjon bilan o'tkazgan yigitlik yillarini eslayotibdimi, yo'qotgan aziz og'aynisi uchun *ichidan yig'layaptimi*. "Kim bilir, o Sadıkcan ile birlikte geçirdiği gençlik yıllarını hatırlıyor mu, kaybettiği kıymetli arkadaşı için *içinden ağlıyor mu*."

(815) *Ichi yig'lab* turganda ham unga kulib qaraydi. "*İçinden ağlasa* da ona gülerek bakıyordu."

Duygu, yoğunluğu arttıkça kapsayıcıya sığmamaya başlar:

(816) Yigitcha frontchi akasining kelishidan, uyi to'lib qolishidan quvonchi *ichiga sig'madi*. "Mertçe asker olan ağabeyinin gelişinden, evin dolup taşmasından duyduğu mutluluk *içine sığmıyordu*."

Aşağıdaki örnekte *jussa* "beden", duyguların kapsayıcısı durumundadır. Sıkıntı veren duyguyu kapsayıcının içinde tutmak çaba gerektirir:

(817) Ko'rimsizgina, kichkinagina jusssiga shuncha alamlarni *sig'dirolgan* yigitning bardoshiga qoyil qolardi. "Gösterişsiz, küçük bedenine bu kadar acıyı *sığdırabilen* delikanlının dayanma gücüne şaşıyordu."

Aşağıdaki örnekte geçen *o'zini keng qo'yib* ifadesi bedenin duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaştığını göstermektedir. Duyguların içeride tutulması için kapsayıcının genişletilmesi gerekebilir:

(806) O'zini *keng qo'yib* unga dalda beradi. "Kendini *sakinleştirip* ona moral veriyor."

Duygunun yoğunluğu derinlikle de kavramlaşabilir. Yoğun duygu bedenin derin bir yerinde bulunur:

(818) Natashen'kani sog'inganini shu qadar *chuqur* his etdiki, ko'ksining chap burchi sanchib ketgandek bo'ldi. "Nataşenka'yı özlediğini o kadar *derin* hissetti ki göğsünün sol yanı sancır gibi oldu."

(819) Koryagin qizalog'i ustida bosh egib turarkan, endi mana shu jajji vujud dunyoda o'zining eng aziz odami bo'lib qolganini *teran* his etdi! "Koryagin kızının üzerine eğilmiş dururken işte şu küçücük vücudun dünyada onun en değerli varlığı olduğunu *derinden* hissetti."

(820) Shu qadar *teran* hayrat bor ediki, Koryaginning yuragi orqaga tortib ketdi. "O kadar *derin* bir hayret vardı ki Koryagin'in kalbi yerinden çıkacak gibi oldu."

Duygu yoğunluğunun azalması *bo'shashmoq* "boşalmak" ile ifade edilir. Yoğunluk azaldıkça kapsayıcı boşalır:

(822) -Shu ... po'-mo'yemu birinchi variantning o'zi nichego' edi shekilli, dedi *bo'shashib*. "Bence şu ilk senaryo fena değildi galiba, dedi *yumuşayarak*."

Özbekçede *yozilmoq* ve *ochilmoq* eylemleri metaforik olarak "mutlu olmak, keyiflenmek, sıkıntısı dağılmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. Aşağıdaki örneklerde kapsayıcı olarak kavramlaşan beden açıldığında neşe ortaya çıkmaktadır:

(823) -Bor, *yozilib* kelasan, bolam, - dedi Sanobar opa. "Git, *açılıp* gelirsin yavrum, dedi Sanobar abla."

(824) Bola tug'ib yana *ochilib*, to'lishib ketibdi. "Çocuk doğunca yine *neşelendi*, kilo aldı."

(825) Hozir u hech narsa bo'lmagandek *ochilib-sochilib* unga o'zini yaqin ko'rsatmoqchi. "Şimdi hiçbir şey olmamış gibi *gülüp oynayarak* ona yakın görünmek istiyor."

Aşağıdaki örnekte beden içindeki yorgunluğu dışarıya atar:

(826) Endi miriqib oram olsa ham bo'ladi, ha-ha, yaxshilab hordiq *chiqarish* kerak, ertaga aniq, tayinli ishlar turibdi… "Şimdi tokken dinlenilse iyi olur, ha ha, iyice yorgunluğu *atmak* gerek, yarın yapılacak belli başlı işler var…"

Aşağıdaki örnekte coşku duygusu bedenin içerisindeki bir sıvı olarak kavramlaşır. Duygu yoğunluğu kapsayıcıdaki sıvının fazlalığı ile ifade edilir. Duygu yoğunluğu arttıkça kapsayıcıdaki sıvı miktarı artar, aşağıda olduğu gibi taşabilir:

(827) Uning *to'lib-toshib* gapirishidan, so'zlaridan biranta ham qalbakilik yo'qligi qizga bilinib turardi. "Onun *dolup taşarak* konuşmasından, sözlerinin hiçbirinde sahtelik olmadığını anlamıştı kız."

GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR

Kapsayıcı Olarak Gönül

Dil ve ko'ngil "gönül" Özbekçede sıklıkla duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşır. *Dil* O'TIL'de (2006-2008) 1. Yürek; kalp, gönül; 2. *Mecaz* Kişinin içindeki ruh dünyası, içsel duyguların merkezi, simgesi; gönül, kalp" olarak tanımlanırken *ko'ngil* "1. Kişinin duygu ve deneyimlerinin kaynağı; yürek, kalp; 2. Yaradılış, karakter" biçiminde tanımlanır. *Dil* ve *ko'ngil*'in , "kalp"le tanımlanmaları bakımından bedenin içerisinde, kalpte bir yerde bulundukları söylenebilir.

Ko'ngil ve *dil* "gönül" aşağıdaki örneklerde duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşmaktadır:

(828) Eh-he, uning *ko'nglida* hali qancha orzulari bor. "Eh onun *gönlünde* daha ne arzuları var." DÖ: (829).

(830) Shu topda ona *ko'nglida* ham mehr, ham tashvish, ham g'azab bor edi. "Şu anda annenin *gönlünde* hem sevgi, hem kaygı hem öfke vardı."

(831) Ajab, *ko'nglida* armon emas, qiziqish uyg'ondi. "Garip, *gönlünde* pişmanlık değil merak uyandı."

(833) Shunchalar ko'pmida *dilingda* darding.

Yetar, ta'zim bilan egaverma bosh,

Yetar, yuragimni ezib yubording.

"*Kalbinde* derdin bu kadar mı çokmuş.

Yeter, saygıyla eğip durma başını,

Yeter, yüreğimi ezip bıraktın." DÖ: (834), (835), (836), (837), (838).

(839) *Ko'nglimga keladi*, deb o'ylashgandir. "*Üzülürüm* diye düşünmüşlerdir."

(800) *Ko'ngliga kelgan* gapni aytib yubordi: … "*Kalbindeki* sözü söyledi." DÖ: (840).

(841) Yulduzlar miltirab turgan cho'l kechasida Nizomjon *diliga* ana shunday beg'ubor niyatni *tugib qo'ydi*. "Yıldızların parladığı çöl gecesinde Nizamcan'ın *gönlünde* işte böyle bir iyi niyet doğdu."

(842) Shu tanholikda ham ko'nglining *bir chekkasida* qachonlardir u bilan topishish ilinji yashardi. "Bu yalnızlıkta da gönlünün *bir köşesinde* ne zamandır onunla buluşma umuduyla yaşıyordu." DÖ: (843).

(844) Bunday daromadni ko'rmagan bo'lsa ham, turmushida muhtojlik sezmasa ham dilining *bir chetida* o'zidan, qilayotgan ishidan norizo edi. "Daha önce böyle bir geliri olmadıysa da, hayatında kimseye ihtiyacı olmasa da kalbinin *bir yerinde* yaptığı işten hoşnut değildi."

(845) Odamlar Zebixonning san'atiga qoyil qolib, tomoshadan ko'ngillari *to'lmay* tarqashdi. "İnsanlar Zebihan'ın sanatına hayran kalıp, oyuna *doyamadan* dağıldılar."

(846) Dillarimiz quvonchga *to'ldi*. "Kalplerimiz kıvançla *doldu*."

Gönül, yoğun bir duyguyla dolu olduğunda gereksiz ya da uygunsuz görülen istekler gönüle sığmaz:

(847) Po'rimlik *ko'ngilga sig'adimi*. "Süslenmenin *sırası mı*."

(848) Kiyganda ko'zni oladigan qichiqatlas endi qizlarning *ko'ngliga sig'maydi*. "Giyildiğinde göz alan desenli atlası şimdi kızların *içi istemiyordu*."

Kapsayıcı olarak kavramlaşan gönül açıldığında neşe, ferahlama gibi duygular ortaya çıkar:

(849) -Boraver. Ko'pchilik bilan sal ko'nglingni *yozib* kelasan. -Ko'nglim shundoq ham yorug'. "-Git. Kalabalık içinde biraz gönlün *açılıp* gelirsin. –Gönlüm böyle de açık."

Duygular kapsayıcı olarak kavramlaşan gönülden geçebilir:

(850) U shunday xayol qilgandi, Zebixonni bir o'rik bilan siylab qo'yay, deb ham *ko'nglidan o'tkazgan edi*. "O böyle hayal ederken Zebihan'a bir kayısı ikram ederim diye *içinden geçirdi*."

(851) *Ko'nglidan*, jindek remont qilsa ellik mingga ketadi, degan o'y *otkazdi*. "*İçinden* tamir etse elli bine gider diye cince bir fikir *geçti*."

(852) Hali Nizomjon choy ichayotganda o'sha varrakning tolga ilinib qolganini ko'rib, obbo, boshqa yasab berish kerak, deb *dilidan o'tkazgan edi*. "Az önce çay

içerken o uçurtmanın söğüde takıldığını görüp tüh, başka yapmak gerek diye *içinden geçirmişti*.” DÖ: (853), (854).

Duygusal Nesne Olarak Gönül

Özbekçede *ko’ngli yarimta* deyimi “memnuniyetini kaybetmiş” (O’TMI, 1998) anlamında kullanılır. *Yarimta* “yarım” (O’TIL, 2006-2008) sözcüğü hem katılar için hem de sıvılar için kullanılabilir. Gönül için kullanıldığında kalp kırıklığını ifade eder:

(855) Amakingning ko’ngli *yarimta*. “Amcanın kalbi *kırık*.”

Özbekçede acımasızlık, duygusuzluk ya da duygu azlığı katı maddelerle kavramlaşır. O’TIL’de (2006-2008) “kalp, yürek” biçiminde tanımlanan *ko’ngil* “gönül”, bedenin içerisinde duyguların kaynağı olan duygusal bir nesne olarak kavramlaşabilir. Gönlün erimesi ya da yumuşaması, katı bir nesne olarak algılandığını ve kişide acıma, sevgi gibi birtakım duyguların oluşmaya başladığını gösterir:

(856) Yig’lasa yaxshi bo’lardi… Harqalay ko’ngli *eriydi*… Til-zaboni ochiladi. “Ağlasa iyi olurdu… Belki gönlü *yumuşardı*… Dili çözülürdü…” DÖ: (857).

(858) Hech kimga so’zini bermagan, hali egar urilmagan, jilov solinmagan asov jiyrondek shataloq otib yurgan bo’z bolaning bosh egib titrab turishi Zebixonning ko’nglini *yumshatdi*. “Hiç kimseyi konuşturmayan, henüz eyer vurulmamış, yular takılmamış yabani doru at gibi çifte atan delikanlının boynunu büküp titreyerek duruşu Zebihan’ın gönlünü *yumuşattı*.” DÖ: (859).

KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR

Kapsayıcı Olarak Kalp

Aşağıdaki örneklerde *yurak* “yürek” ve *qalb* “kalp” mutluluk, tedirginlik, acı, şefkat, arzu gibi duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşır. Bulunma durumu eki kalbin kapsayıcı açısından anlaşılmasını sağlayabilir:

(860) Yurt boshida tashvish, Nizomjon *yuragida* tushunib bo’lmaydigan g’alati hislar. “Yurdun başında sıkıntı, Nizamcanın *kalbinde* açıklanamayan garip hisler.”

(861) Uning *yuragida* qanchadan-qancha orzular *bor*. “Onun *yüreğinde* pek çok arzu *var*.”

(862) Jannat xola, bolasini qabrga qo’yib kelayotgandek, *yuragida* og’ir dard bilan orqasiga qaytdi. “Cennet teyze, yavrusunu mezara koymuş gibi *yüreğinde* büyük bir acıyla geri döndü.” DÖ: (863), (614).

Yuragining bir chetida, yuragining allaqayerida "yüreğinin bir yerinde" gibi ifadeler kalbin kapsayıcı olarak kavramlaştığını gösterir:

(864) *Yuragining bir chetida* shunday tahlika o'zi sezmagan holda paydo bo'lgan edi. "*Yüreğinin bir yerinde* böyle bir tehlike o farkına varmadan oluşmuştu."

(866) Unga *yuragining allaqayerida* achinishmi, mehrmi bir nima paydo bo'lgan edi. "*Yüreğinin bir yerinde* acıma mı şefkat mi olduğunu bilmediği bir duygu belirmişti."

Kalbin kapsayıcılığı *to'lmoq* "dolmak" ile ifade edilebilir:

(867) Baxtli odam, yuragi shodlikka *to'lib ketgan* odam yolgiz qolsa rohat qiladi. "Mutlu insan, yüreği mutlulukla *dolan* insan yalnız kalırsa rahat eder."

Duygunun yoğunluğu kapsayıcıdaki maddenin miktarı ile örtüşür. Duygu azlığı kalbin boşluğu ile de ifade edilebilir:

(868) Uning yuragi *bo'shab* qolgan. "Kalbi *boş* kaldı."

Duygular kalpte yer alan sıvılar olarak kavramlaşabilir. Duygu yoğunluğu sıvı miktarının çokluğu ile örtüşür. Sıvı miktarı arttıkça duygu yoğunluğu artar. Gittikçe artan sıvı kapsayıcının dışına taşabilir:

(869) Zebixon qalbida *to'lib-toshgan* alamlari kimga *sochishini* bilmasdi. "Zebihan kalbinde *dolup taşan* kederleri kime *anlatacağını* bilmiyordu."

Yürek sözcüklerin kapsayıcısı, sözcükler de duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşabilir. Aşağıdaki örnekte duygu sıvı olarak kavramlaşır. Duygu yoğunlaştıkça kapsayıcıdaki sıvı miktarı artar ve taşabilir:

(870) *Yuragida to'lib-toshgan* gaplarni uzil-kesil to'kib solmoqchi bo'lib, qizni izlab yana dala qarab ketdi. "*Yüreğinde dolup taşan* sözleri söylemeye karar verip, kızı aramak için yine kıra gitti." DÖ: (670).

Kalpte istenmeyen duygu katı bir madde olarak kavramlaşabilir. Kişi hissetmek istemediği duyguyu kalbinde barındırmak istemez. Aşağıdaki örnekte sevgi yerine sevilen kişi metonimisi de söz konusudur:

(871) Oxiri bu nomard, ahdini buzgan yigitni *qalbidan sidirib tashlashga* ahd qildi. "Sonunda bu namert, sözünü tutmayan delikanlıyı *kalbinden çıkarıp atmaya* yemin etti."

Kişinin kalbinde birikip buz tutan karlar duygusuzluğa göndermede bulunur. Duyguları buz tuttuğunda kişi duygusuzlaşır. Kişinin bir duygulanım hissedebilmesi için kalbindeki buzun erimesi gerekir:

(872) Turna qanotida bu cho'llarga bahor olib keldi-yu, ammo Tursunboyning *qalbida uyilib, muz bitib yotgan qorni eritolmadi*. Unga bahor kelmadi. "Turna, kanadında bu çöllere bahar getirdi ama Tursunbay'ın *kalbinde birikip buz tutan karı eritemedi*. Ona bahar gelmedi."

Duygusal Nesne Olarak Kalp

Özbekçede kalbin duygusal bir nesne olarak *tosh "taş"* ile metaforlaşması kişideki duygu azlığını gösterir. Duygunun bulunması ise yumuşaklık ile kavramlaşır:

(873) Ayol qalbi *tosh* bo'lsa ham allaqayeri paxtadan *yumshoq,* ipakdan *mayin* bo'ladi. "Kadın kalbi *taş* olsa da bir yeri pamuktan *yumuşak,* ipekten *yumuşak* olur."

CİĞER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR

Kapsayıcı Olarak Ciğer

Özbekçede *bag'ir* "ciğer, bağır", sevgi duygusunun kapsayıcısı olabilir. Aşağıdaki örnekte sevgi yerine sevilen kişi metonimisi de vardır:

(874) O'z uyiga sig'magan, jigarlari *bag'ridan joy topolmagan* Nizomjon bu notanish kishining uyiga sig'armikan? "Kendi evine sığmayan, ailesinin *kalbinde yer bulamayan* Nizamcan bu yabancı insanın evine sığar mı?"

O'pkasi to'lmoq, Özbekçede "ağlayacak duruma gelmek, ağlamaklı olmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılmaktadır. *O'pka* "ciğer", burada hassas duyguların toplandığı yer olarak kavramlaşır:

(518) Nizomjon keyingi gaplarni *o'pkasi to'lib* aytdi. "Nizamcan sonraki sözlerini *ağlamaklı* söyledi." DÖ: (875), (876).

Duygusal Nesne Olarak Ciğer

Bag'ir "ciğer", sevgisizliği anlatmak üzere taş ile metaforlaşabilir. Aşağıdaki örnekte kişi yerine ciğer kullanılarak aynı zamanda metonimi yapılmıştır:

(877) Muncha bemehr bo'lmasang, muncha *toshbag'ir* bo'lmasang!.. "Bu kadar merhametsiz, bu kadar *taş kalpli* olmasan!"

SİNİR ÖFKENİN KAPSAYICISIDIR
DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR
Duygusal Nesne Olarak Sinir

Bedenin içerisinde bulunan *asab* "asap, sinir" öfkenin kapsayıcısı olarak kavramlaşabilir. Aşağıdaki örnekte kapsayıcı durumdaki *asab* öfkeden *qaqshamoq* "zonklamak"tadır:

(878) Eski 'Jiguli' ikki betida baqateraklar tizilgan, onda-sonda paxta laxtaklari to'kilib qolgan yo'ldan borar, mashina eshigi, *asabni qaqshatib*, muttasil g'iyqillardi. "Eski 'Ciguli' iki yanında kara kavaklar dizilmiş, oraya buraya pamuk parçaları dökülmüş yolda ilerliyor, arabanın kapısı, *asap bozarak* sürekli gıcırdıyordu."

Bu metafor ÖFKE SİNİRDİR olarak da adlandırılabilir. Aksan, Türkçedeki "*Sinir*lendim.", "*Sinir* kesildi.", "*Sinir* oldum.", "*Sinir*ime dokundu." gibi kullanımlara değinerek *sinir*in, öfkenin bedenin içerisindeki kapsayıcısı olduğunu belirtir ve ÖFKE SİNİRDİR metaforundan söz eder (Aksan, 2006b, s. 10). Özbekçedeki *asabiga tegmoq* (O'TIL, 2006-2008) gibi kullanımlar da sinirin öfkenin kapsayıcısı olarak kavramlaştığını göstermektedir.

GÖZLER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR
Kapsayıcı Olarak Gözler

Özbekçede gözler sıklıkla duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşır. Sevgi, üzüntü, özlem, sıkıntı gibi duyguların kapsayıcısı olabilen gözlerin kapsayıcılığı *to'la* "dolu", *chokmoq* "çökmek", *chuqur* "derin" gibi sözcüklerle ifade edilebilir:

(879) Taqdir uni shunday yigitga duch keltirganidan, hozir u ro'parasida o'zining yirik mehr *to'la* ko'zlarini unga tikib o'tirganidan xursand edi. "Kader onu böyle bir delikanlıyla karşılaştırdığı için, şimdi karşısında oturup büyük sevgi *dolu* gözleriyle kendisine baktığı için mutluluk duyuyordu."

(880) Mana hozir ona suratiga tikilarkan, uning yuzidagi tanish, ko'p voqealarning_shohidi bo'lgan ajinlar, hech qachon kulmagan qisiq lablar, hasrat *to'la* ko'zlar Nizomjanga: … "İşte şimdi annesinin fotoğrafına bakarken, onun yüzündeki tanıdık, çok olayların şahidi olmuş kırışıklıklar, hiçbir zaman gülmeyen kapalı dudaklar, hasret *dolu* gözler Nizamcan'a: …"

Yönelme ve bulunma durumu ekleri gözlerin kapsayıcılığını destekler:

(881) *Ko'ziga* mung *cho'kdi*. "*Gözlerine* sıkıntı *çöktü*."

(792) U bolaning *ko'zlarida* qandaydir og'ir alamlar *ko'lankasi kechardi*. "O çocuğun *gözlerinden* ağır acıların *gölgesi geçiyordu*." DÖ: (882), (883).

(407) Po'lat kun o'tgan sari Oydinning *nigohida* siniqlik kuchayib borayotganini ko'rib, ko'proq oldida o'tiradigan bo'ldi. "Polat gün geçtikçe Aydın'ın *bakışında* sinir bozukluğunun güçlendiğini görerek, yanında daha fazla kalmaya başladı."

Aşağıdaki örnekte gözler umudun kapsayıcısı olarak kavramlaşmaktadır. Öte yandan *uyg'onmoq* "uyanmak" eylemi umudu insan olarak kavramlaştırır:

(884) Ayolning *ko'zlarida* yana umid uyg'ondi. "Kadının *gözlerinde* yine umut uyandı."

Gözler yoğun duyguların kapsayıcısı olabilir. Derinlik, duyguların yoğunluğuna göndermede bulunur:

(821) Koryagin uning *ko'zlarida* kattalarga xos allanechuk *chuqur* ma'no borligini daf'atan idraq etdi. "Koryagin onun *gözlerinde* büyüklere has belirsiz *derin* duyguların varlığını birden fark etti."

BAŞ DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR

Kapsayıcı Olarak Baş

Özbekçede baş duygusal durumların kapsayıcısı olarak kavramlaşabilir. Aşağıdaki örnekte *bosh* "baş", *tashvish* "sıkıntı"nın kapsayıcısı olarak kavramlaşmaktadır:

(150) Yurt ishi bilan band, usiz ham *boshida* qanchadan-qancha tashvishi *bor* odamga bu gapni aytgani durust chiqdimikan? "Yurt meselesiyle meşgul, hem de *başında* bu kadar çok sıkıntısı olan insana bu sözü söylemek doğru olur mu?"

YÜZ DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR

Kapsayıcı Olarak Yüz

Özbekçede *yuz* "yüz" heyecan, utanç, mutluluk gibi duyguların kapsayıcısı olabilir:

(885) Tinglovchilarning *yuzlaridagi* fikr, hayajon mashal nurida aniq ko'rinib turardi. "Dinleyicilerin *yüzlerindeki* düşünce, heyecan meşalenin ışığında açıkça görünüyordu."

(886) Asroraning *yuzidagi* boyatdan beri yashnab turgan tabassum so'ndi. "Deminden beri Esrare'nin *yüzünde* filizlenen gülümseme söndü."

Chehrasi ochilmoq "rahatlamak, neşelenmek" ve *ochiq yuz bilan* "keyifle" deyimlerinde geçen *ochilmoq* "açılmak" ve *ochiq* "açık" sözcükleri yüzün kapsayıcı olarak kavramlaştığını gösterir. Kapalı durumdaki kapsayıcının açılması neşelenme, keyiflenme ile örtüşür:

(887) Dildor uyga chehrasi *ochilib* qaytdi. "Dildar eve *ferahlamış* olarak döndü."

(888) Ikromjon eshikdan chehrasini *ochib* kirdi. "İkramcan kapıdan *keyifli* bir şekilde girdi."

(889) Atrofga umid bilan, odamlarga *ochiq* yuz bilan qaraydigan bo'lguncha yonidan jilmaydi. "Çevresine umutla, insanlara *keyifle* bakana kadar yanından ayrılmıyordu."

Duygusal Nesne Olarak Yüz

Özbekçede utanmazlık, *yuzsizlik* "yüzsüzlük" (O'TIL, 2006-2008) ile ifade edilebilir. Yüz duyguların belirdiği duygusal bir nesne olarak kavramlaştığında utanılması gereken bir şeyden utanmama, yüzü olmama açısından anlaşılabilir.:

(890) U otasining, opasining *yuzsizligiga* chidolmay ketib qolgan. "Babasının, ablasının *yüzsüzlüğüne* katlanamayarak gitti."

(891) Men qanday noinsof, *yuzsiz* odamman! "Ben ne insafsız, *yüzsüz* adamım!"

Utanması olan kişinin yüzü vardır ancak bu yüzle insanların karşısına çıkmaması beklenir:

(892) Nima deb boraman? *Qay yuz bilan* boraman? "Ne diye gideyim? *Hangi yüzle* gideyim?"

Utanmayı bırakmak *yuzingni sidirmoq* "utanmamak [yüzünü toplamak]" (O'TIL, 2006-2008) deyimi ile ifade edilebilir. Duygusal bir nesne olarak yüz, utanma duygusunun bulunduğu yerdir:

(893) Men uchun *yuzingni sidirib*, ming xijolat bilan iltimos qilganing uchun rahmat. "Benim için *yüzünü kızartıp*, utana sıkıla ricada bulunduğun için teşekkür ederim."

MİDE DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR

Me'dasiga tegmoq deyimi Özbekçede "hoşuna gitmemek, rahatsız etmek; sinirlendirmek" (O'TIL, 2006-2008; UED, 2005) anlamında kullanılmaktadır. Mideyi öfke ya da hoşlanmama duygularının kapsayıcısı olarak kavramlaştıran bu ifade DUYGUSAL ETKİ FİZİKSEL TEMASTIR metaforunu da yansıtır:

(108) Xullas, Inoyat oqsoqol tili bilan birovga ozor bermasa ham qilig'i bilan, yurish-turishi bilan hammaning *me'dasiga tegardi*. "Kısacası Aksakal İnayet diliyle birini incitmese de mizacıyla, davranışlarıyla herkesi *sinirlendirirdi*."

5.2.2. Bedenin İçerisindeki Işık Olarak Duygu

YÜZ DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforu Özbekçede MUTLULUK IŞIKTIR ile birlikte kullanılabilir. Bu durumda yüz kapsayıcı ya da duygusal nesne olarak kavramlaşabilir. Mutluluk durumunda yüzün parlaması ve aydınlanması bakımından bu metafor bedensel deneyimlere ve metonimik bir temele dayalıdır. MUTLULUK IŞIKTIR metaforu GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile de birlikte kullanılabilir.

MUTLULUK IŞIKTIR
YÜZ DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Kapsayıcı Olarak Yüz

Mutluluk ışık olarak kavramlaştığında *yuz* "yüz" ışığın kapsayıcısı olabilir:

(894) *Yuzlaridagi shu'la* uchdi. "*Yüzlerindeki ışık* uçtu."

Duygusal Nesne Olarak Yüz

Bu örneklerde yüz, duyguların kaynağı olmaktan çok belirdiği yer olarak kavramlaşır. Mutlu insanın yüzü parlar ya da aydınlanır. Mutluluk ışık olarak, yüz ise bedende bu ışığın belirdiği duygusal nesne ya da yer olarak kavramlaşır:

(895) Oltinchining xayoliga 'mehnat po'eziyasi!' degan tanish so'z birikmasi keladi, qoracha yuzlari *yorishadi*. "Altıncının aklına 'çalışma şiiri' denilen tanıdık sözler geliyor, hepsinin esmer yüzleri *parlıyor*."

(896) Yor-birodarlari oldida yuzi *yorug' bo'ldi*. "Eşi dostu karşısında gururlandı yüzü *aydınlandı*." DÖ: (897), (164).

(898) Nizomjonning chehrasi *yorishib ketdi*. “Nizamcan’ın yüzü *aydınlandı*.”

(899) Qoracha yuzi tabassumdan *porlab turgan* mexanizator qiz… “Esmer yüzü tebessümden *parlayan* makineci kız…”

MUTLULUK IŞIKTIR
GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Gönül, bir duygusal nesne olarak mutluluğu kapsayabilir:

(849) -Boraver. Ko’pchilik bilan sal ko’nglingni yozib kelasan. -Ko’nglim shundoq ham *yorug’*. “-Git. Kalabalık içinde biraz gönlün açılıp gelirsin. –Gönlüm böyle de *aydınlık*.”

5.3. Güç Olarak Duygu ve Kapsayıcı Olarak Bedenin Birlikte Kullanımı

Özbekçede DUYGU GÜÇTÜR ve BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforları birlikte kullanılabilir. Yoğun duygular ya da bu duyguların neden olduğu şeyler kişiye karşı bir güç uygular. Bu gücün bedenin içine ya da organlara yöneldiği örnekler DUYGU GÜÇTÜR ve BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforlarını birleştirir. Çağdaş metafor yazınında bu birleşim yalnızca kapsayıcıdaki iç baskı ve ateş metaforlarında görülür. Özbekçede ise bu birleşim oldukça yaygındır ve pek çok detay içerir; bu nedenle çalışmada bu metaforları ayrı bir başlık altında incelemek uygun görülmüştür.

5.3.1. Kapsayıcıdaki İç Baskı Olarak Yoğun Duygu

DUYGU GÜÇTÜR metaforunun kaynak alanlarından biri iç baskıdır. Beden duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaştığında yoğun duyguların kapsayıcıda neden olduğu iç baskı DUYGU GÜÇTÜR metaforu ile BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforlarını birleştirir. Böylece ortaya DUYGU KAPSAYICI İÇERİSİNDEKİ İÇ BASKIDIR metaforu çıkar. Kapsayıcı, durgun güç olarak iç baskıya karşı direnç göstermeye çalışır. Kapsayıcı iç baskıya dayanamazsa *duygularını içinde tutamayabilir* ya da *patlayabilir*.

Bu metafor YOĞUNLUK SICAKLIKTIR ile yakından ilişkilidir. Duygu yoğunluğunun sıcaklık olarak kavramlaştığı YOĞUNLUK SICAKLIKTIR metaforunda (Bkz. **5.1.6. Sıcaklık ya da Ateş Olarak Duygu**) Özbekçede sıcak olabilecek duygular öfke, aşk, arzu ve üzüntüdür. Sıcaklık arttıkça duygu yoğunluğu artar, azaldıkça duygu

yoğunluğu azalır. Duygusuzluk ya da duygu azlığı ise soğuma ile kavramlaşır. Sıcaklık, etkin güç olan iç baskının şiddetinin artmasına neden olur. Bu bakımdan YOĞUNLUK SICAKLIKTIR metaforu, DUYGU KAPSAYICI İÇERİSİNDEKİ İÇ BASKIDIR metaforunun güdüleyicisidir.

Kavramsal metafor yazınında iç baskı, duygular bedenin içerisinde sıcak sıvılar olarak kavramlaştığında ortaya çıkar. Bu durum sıcak sıvının buhar üreterek basınç oluşturmasıyla örtüşür. Aksan, Türkçede öfkenin kapsayıcıda iç baskı oluşturduğunu ancak bu baskının sıcak sıvıdan kaynaklandığını gösteren bir ifade bulunmadığını belirtir (Aksan, 2006a, s. 31). Özbekçede de benzer şekilde, yoğun duygular iç baskı oluşturur ancak bu baskının sıcak sıvıdan ya da sıcaklıktan kaynaklandığını gösteren bir belirti bulunmayabilir.

Duygular bedenin içerisindeki sıcak sıvılar olarak kavramlaştığında ortaya çıkan metafor, kapsayıcı içerisindeki sıcak sıvının buhar üretmesi, iç basınç oluşturması ve yüksek iç basınç nedeniyle patlayabilmesi gibi fiziksel özellikler ile örtüşür. Bu metafor genellikle duygunun neden olduğu fiziksel sıkıntıyı yansıtır. Fiziksel sıkıntı arttıkça sıcaklık artar, artan sıcaklık sıvının kapsayıcı içerisinde yükselmesine neden olur. Bu metafor genellikle öfke, aşk, kıskançlık, nefret ve arzu duygularına uygulanır (Kövecses, 2000a, s. 148).

Duygular kapsayıcı içerisindeki sıcak sıvılar olarak kavramlaştığında, duygu eksikliği sıvının azlığı ile değil sıcaklığın azlığı ile ifade edilir. Bu durum duyguların kapsayıcı içerisinde sıcak sıvı olarak kavramlaştığını gösterir. Duygu yoğunluğu arttıkça sıvının sıcaklığı artar ve buhar üretmeye başlar. Bu arada iç basınç da giderek artar. Duygu yoğunluğu üst sınıra ulaştığında *tepem attı, sıkıntıdan patlıyorum* örneklerinde olduğu gibi kapasayıcı patlayabilir. Patlama durumu duyguların denetimden çıkması ile örtüşür. Duyguların denetimden çıkmaması için yeterli çaba gösterilirse kapsayıcı patlamadan önce duygular yeniden denetim altına alınabilir. Kapsayıcı iç baskıya direnç gösterebilirse *içini soğutarak* baskıyı azaltabilir.

Kavramsal metafor yazınında öfke üzerine yapılan çalışmalar bu duygunun genellikle sıcaklık olarak kavramlaştığını gösterir. ÖFKE SICAKLIKTIR, öfkeyi yansıtan genel metafor olarak kabul edilir. Bu metaforun, öfkenin sıvılara ve katılara uygulandığı iki görünümü vardır. Sıvılara uygulandığında BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birleşerek ÖFKE BİR KAP İÇERİSİNDEKİ SICAK SIVIDIR metaforunu oluşturur; katılara uygulandığında ise ÖFKE ATEŞTİR metaforu oluşur. Her iki metafor da öfke durumunda ortaya çıkan bedensel tepkilerle örtüşür. Öfke

durumunda beden sıcaklığı yükselir, iç basınç artar, algıda çatışma, çarpıntı ve yüzde kızarma ortaya çıkar (Lakoff & Kövecses, 1983, s. 4). Aksan, öfke metaforları üzerine yaptığı çalışmalarda Türkçede öfkenin beden içerisindeki sıvı olarak kavramlaşabildiğine ancak sıcak sıvı kullanımının yaygın olmadığına dikkat çeker (Aksan, 2006a, s. 44; 2006b, s. 21). Özbekçede de öfkenin sıcak sıvı olarak kavramlaştığı örnekler sınırlıdır. İncelenen metinlerde öfke dışındaki duyguların sıcak sıvı olarak kavramlaştığı görülmemektedir.

DUYGU GÜÇTÜR
YOĞUN DUYGU İÇ BASKIDIR
ÖFKE BİR KAP İÇERİSİNDEKİ SICAK SIVIDIR
BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Duygusal Nesne Olarak Öd

Zarda "öd, safra", Özbekçede bedenin içerisinde öfkenin kaynağı olan duygusal bir nesne olarak kavramlaşabilir. Kaynayan bir sıvı olarak kavramlaşan öd beden içerisinde bir baskı oluşturur:

(1493) Birdan *zardasi qaynab*, birov bilan urishgisi kelaverdi. "Birden çok *öfkelenerek* biriyle kavga etmek istedi."

Türkçede ise *ödünü patlatmak* ya da *ödünü koparmak* "çok korkutmak" (*Büyük Türkçe Sözlük*, tdk.gov.tr, 22.05.2015) deyimlerinde görüldüğü üzere *öd* öfke ile değil korkuyla ilgili olarak kullanılır.

DUYGU GÜÇTÜR
YOĞUN DUYGU İÇ BASKIDIR
BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Özbekçede öfkenin ensede toplanması dikkat çekicidir. Türkçede ensenin öfkenin kapsayıcısı olarak kavramlaştığı bir örneğe rastlanmaz. Öfkenin yarattığı baskı *ensa* "ense"de katılaşmaya neden olur:

(1494) -E, bor-e, - dedi ensasi *qotib* Asrora. "-E, ne oldu, dedi Esrare *öfkelenerek*."

Kaygı, kalpte iç baskıya neden olabilir:

(1495) Birdan uning yuragini vahm *bosdi*, ostona hatlab ichkariga kirdi. "Birden kuruntuya *kapıldı*, eşikten atlayıp içeriye girdi." DÖ: (1496).

Duygu yoğunluğu arttıkça iç baskı artar. Kapsayıcı artan iç baskıya dayanamayarak patlayabilir. Denetim altında tutulmaya çalışılan duyguların dışa vurulması kapsayıcının patlaması ile kavramlaşır:

(1497) O'l'ga talay fursat jim yotdi-da, to'satdan *'yorildi'*. "Olga uzun süre sessiz durduktan sonra birden *'patladı'*."

5.3.2. Kapsayıcıdaki Ateş Olarak Yoğun Duygu

Duygu yoğunluğunu anlatan bir diğer metafor da DUYGU ATEŞTİR metaforudur. Yoğun duygu ya da duygunun nedeni, bedenin içerisinde yanmaya neden olabilir. Böylece öfke, arzu ve üzüntü gibi duyguların yanmaya neden olan birer güç olarak kavramlaştığı DUYGU ATEŞTİR metaforu, BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birleşerek duygu yoğunluğunu ifade edebilir. İki metafor birlikte kullanıldığında duygu, bedenin içinde ya da beden parçalarında yanmaya neden olan bir güç olarak görülür. Etkin güç olan duygu, kişiyi ateşe maruz bırakarak etkisi altına alma eğilimindedir. Durgun güç olan kişinin kendisi ise değişmeden kalma, duygunun etkisi altına girmeme eğilimindedir. Ancak bu metaforda etkin güç olan ateş genellikle kişiyi etkisi altına alır (Kövecses, 2000a, s. 75-76). Bazen de kişi ateşi söndürmeyi başarabilir.

Lakoff ve Kövecses ÖFKE SICAKLIKTIR metaforunun öfkenin sıvılara ve katılara uygulandığı iki görünümünden söz ederler. Sıvılara uygulandığında BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birleşerek ÖFKE BİR KAP İÇERİSİNDEKİ SICAK SIVIDIR metaforu oluşur. Katılara uygulandığında ise ÖFKE ATEŞTİR metaforu oluşur (Kövecses&Lakoff, 1983, s. 4). Ateş metaforu üzüntü, aşk gibi diğer duyguları da katı maddeler olarak kavramlaştırır.

DUYGU ATEŞTİR
BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Özbekçede öfke, üzüntü gibi duygular ateş olarak kavramlaştığında bedende yanmaya neden olur. Duygu anlatımında yaygın olarak kullanılan bu metaforda duygular *kuymoq* "1. Alev çıkarmadan yanmak; 10. Acı çekmek, çok üzülmek, kederlenmek", *tutoqmoq* "1. Dumanı tüterek yanmak, duman çıkmak; 3. Öfkelenmek", *yonmoq* "1. Yanmak; 7. Öfkelenmek; 9. Güçlenmek", *o't* "1. Ateş; 2. "Kişinin kalbinde, ruhunda ateş gibi yanan durum", *chaqnamoq* "1. Alevlenmek", *o'rtamoq* "1. Alev almak, yanmak, yakmak; 3. Ruhsal olarak keder ıstırap vermek, acı vermek

[kuydirmoq]" (O'TIL, 2006-2008) gibi sözcükler aracılığıyla ateş olarak kavramlaşır. *Chaqnamoq* dışındaki sözcüklerin duygu anlatımıyla ilgili metaforik anlamları O'TIL'de yer almaktadır.

"Acı çekmek" anlamında kullanılan *kuymoq* "yanmak" (O'TIL, 2006-2008) eylemi, ettirgen biçimiyle kullanıldığında "acı vermek, acı çektirmek" anlamına gelir:

(1498) Ikromjon kimsasiz to'qay orasida alamlarini, *ichini kuydirgan* dardlarini tanidan chiqarib yuborgudek bo'lib o'kirib-o'kirib yig'lardi. "İkramcan ıssız kamışlığın içinde kederlerini, *içini yakan* dertlerini bedeninden çıkarıp atmak ister gibi bağıra bağıra ağlıyordu."

(1499) *Ichi kuyib ketyapti*. "*İçi yanıyor*."

Tutoqmoq "duman çıkmak" eylemi, Özbekçede "çok öfkelenmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir. Burada öfke bedenin içerisinde dumanı tüten bir ateş olarak kavramlaşır:

(803) Po'lat *ichidan tutoqib ketdi*, ammo darrov o'zini bosib oldi, hechnarsa demay, yana ikkita ming so'mlik qog'ozni chiqarib uzatdi-da, bemorlar qabulxonasiga yugurdi. "Polat *içinden çok öfkelendi*, ama hemen kendini tutup, hiçbir şey demeden yine iki bin somluk kâğıt parayı çıkarıp uzattı ve hastaneye koştu."

DUYGU ATEŞTİR metaforunun öfke, aşk ve umudu yansıtan görünümleri Özbekçede GÖZLER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforu ile birleşebilir.

ÖFKE ATEŞTİR
GÖZLER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

ÖFKE SICAKLIKTIR metaforu katılara uygulandığında ortaya çıkan ÖFKE ATEŞTİR metaforu Özbekçede GÖZLER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birlikte kullanılabilir.

Kapsayıcı Olarak Gözler

Gözler, ateş olarak kavramlaşan öfkenin kapsayıcısı olabilir:

(724) Hozirgina *ko'zlarida yonib turgan* g'azab ifodasi o'rnida shu qadar chuqur, unsiz nafrat, nochorlik, iztirob… "Şimdi *gözlerinde yanıp duran* öfke ifadesinin yanında bu kadar derin nefret, çaresizlik, ıstırap…"

Duygusal Nesne Olarak Gözler

Aşağıdaki örneklerde gözlerde bulunan öfke, gözlerin yanmasına neden olan bir güçtür:

(1345) Ko'zlari g'azabdan *yonib*, o'rnidan sapchib turdi. "Gözleri öfkeden *yanarak* yerinden fırladı."

(900) U, bir muddat dadasining *o't chaqnayotgan* ko'zlariga ma'yus boqib turdi-da, bitta-bitta bosib yo'lak tomonga yurdi. "Bir süre babasının *ateşle yanan* gözlerine baktı ve yavaş yavaş yola doğru yürüdü." DÖ: (901).

AŞK ATEŞTİR

GÖZLER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Duygusal Nesne Olarak Gözler

AŞK ATEŞTİR metaforu Özbekçede GÖZLER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birlikte kullanılabilir. Ateş olarak kavramlaşan aşk duygusu, gözlerin yanmasına neden olur:

(902) Zebixonning ko'zlari o'tdek *chaqnab* unga tikilib turardi. Bu ko'zlarga Nizomjon tob berolmadi. Bu *oloz* ko'zlar uni o'ziga tobe qilib qo'ygan edi. "Zebihan'ın gözleri ateş gibi *yanarak* ona bakıyordu. Nizamcan bu gözlere dayanamadı. Bu *alev* gözler onu kendisine bağlıyordu."

UMUT ATEŞTİR

GÖZLER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Kapsayıcı Olarak Gözler

UMUT ATEŞTİR metaforu Özbekçede gözlerin duyguların kapsayıcısı olduğu metaforla birlikte kullanılabilir:

(903) Jumanovning *ko'zida* umid *so'ndi*. "Cumanov'un *gözündeki* ümit *söndü*."

Duygusal Nesne Olarak Gözler

Bu metaforda gözler duygusal nesne olarak da kavramlaşabilir:

(904) Jannat xolaning ko'zlari *chaqnab*, allaqanday umid *uchqunlari* yongandek bo'ldi. "Cennet halanın gözleri parlayarak umut *kıvılcımları* yanmış gibi oldu."

DUYGU GÜÇTÜR metaforunun güdülediği DUYGU ATEŞTİR'in aşk, üzüntü ve arzuyu yansıtan görünümleri Özbekçede KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birleşebilir.

AŞK ATEŞTİR
KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Kapsayıcı Olarak Kalp

Özbekçede *yurak* "yürek" ve *qalb* "kalp", aşk duygusunun kapsayıcısı olabilir. Ateş olarak kavramlaşan aşk, kalbin içerisinde yanmaya neden olan bir güçtür. Aşağıdaki örneklerde kalp, bulunma ve yönelme durumu ekleri aracılığı ile kapsayıcı olarak kavramlaşmaktadır:

(810) Balog'at ostonasidan allaqachon hatlab o'tgan, birinchi sevgisiga og'u tushgan bu qiz *qalbida* pinhoniy *o't yonardi*. "Ergenlik eşiğini atlamış, ilk aşkına zehir düşmüş bu kızın *kalbinde* gizli bir *ateş yanıyordu*."

(905) Shuncha ish, shuncha tashvish bilan *yuragida* sevgi *yonadi*. "Bu kadar iş, bu kadar kaygının yanında *kalbinde* aşk ateşi *yanıyordu*."

(906) U mag'rur, uni oyoq uchida ko'rsatadigan, ko'rkiga bino qo'ygan Tursunboyning *yuragiga o't tashlamoqchi*, uning ko'zini ochib qo'ymoqchi edi. "O, mağrur, onu umursamayan, güzelliğine güvenen Tursunbay'ın *yüreğine ateş düşürmek*, onun gözünü açmak istiyordu."

(907) *Yuragimda o't so'ngani yo'q*. "*Yüreğimdeki ateş sönmüyor*."

Mehr "sevgi" duygusunun aşk gibi ateşle kavramlaşması sık görülen bir durum olmamakla birlikte aşağıdaki örnekte babanın çocuğuna olan sevgisi kalbinde yanıp sönen sevgi zerresi ile anlatılır. Kalbin kapsayıclığı *chekka* "köşe, kenar, uç" ile ifade edilir:

(865) Ota o'z bolasini ming marta oq qilganda ham yuragining *bir chekkasida* shu bolaga atab ardoqlagan, uning kamolini ko'rishga asragan mehrining zarralari yotadi. Bu zarralar vaqti-vaqti bilan *alanga olib*, yana *so'nadi*. "Baba öz evladını bin kez evlatlıktan reddetse de yüreğinin *bir köşesinde*, evladına ayrılmış, onun olgunlaştığını görmek için sakladığı sevginin zerreleri var. Bu zerreler zamanla *yanıp* yeniden *söner*."

Duygusal Nesne Olarak Kalp

Kalp, duygusal nesne olarak kavramlaştığında duygu, kalbin içerisinde ve onu yakan bir güç açısından anlaşılır. Ateş olarak kavramlaşan aşk duygusu, kalbi yakabilir. Bu örneklerde kalbin kapsayıcı olma özelliği belirtilmez ancak aşkın bedenin içerisinde belirli bir yerde, kalpte bulunduğu görülür. Bu nedenle aşk bedenin herhangi bir yerini değil, kalbi yakar:

(908) Ishq-muhabbat *o'rtagan* yuraklarini bir-birlariga tikilib ovutishardi. "Aşkın *yaktığı* kalplerini birbirlerine bakarak avuturlardı."

(909) Agar u astoydil qasd qilsa har qanday erkakning ham yuragini *yondira oladi*. "Eğer gerçekten istese her türlü erkeğin yüreğini *yakabilirdi*."

ÜZÜNTÜ ATEŞTİR

KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Kapsayıcı Olarak Kalp

Özbekçede üzüntü de kalbi yakan bir güç olarak kavramlaşabilir. Duygunun kendisi kalbin yanmasına neden olabileceği gibi duygunun nedeni de yanmaya neden olabilir. Bu gibi örneklerde duygunun nedeni duyguya yol açar, duygu ise kalpte yanmaya yol açar. Aşağıdaki örnekte acının nedeni olan savaş kalbi yakan bir güçtür:

(246) -*Yuragimda* urush *yoqqan o'tni* hech kim *o'chirolmaydi*. U *o't* tutashib o'zimni *kuydiradi*. U *o't o'chirib bo'lmaydigan o't.* "-Savaşın *yüreğimde yaktığı ateşi* kimse *söndüremez*. Bu *ateş tutuşup* beni *yakıyor*. Bu *ateş sönmeyen ateş*."

Duygusal Nesne Olarak Kalp

Özbekçede ateş olarak kavramlaşan yoğun üzüntü ya da acı duygusal nesne olarak kalbi yakabilir. Böylece etkin güç olan acı ve üzüntü, durgun güç olan kalbi yakar:

(910) Ikromjonning *yuragi kuyardi*. "İkramcan'ın *yüreği yanıyordu*."

Duygunun nedeni olan birtakım sözler kişinin yüreğinin yanmasına yol açabilir:

(911) Bu dostoni uzoq yigitning gaplari yuragini *o'rtardi*. "Hikâyesi uzun olan bu gencin sözleri yüreğini *yakıyordu*." (U, 128)

Aşağıdaki örnekte kalpteki yanma *jiz etmoq* "cız etmek" ile ifade edilir:

(912) U Ikromjonning bir oyog'i yo'qligini ko'rib, *yuragi jiz etib ketdi*. "İkramcan'ın bir ayağının olmadığını görünce *içi cız etti*." DÖ: (913), (914), (915).

ARZU ATEŞTİR
KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
Kapsayıcı Olarak Kalp

Aşağıdaki örnekte intikam arzusu kişinin kalbinde ona acı veren bir yanmaya neden olan bir güç olarak kavramlaşmaktadır. Kalbin kapsayıcılığı bulunma durumu eki ile ifade edilir:

(916) Uning *ko'ksida* Zebiga nisbatan qandaydir alamli o'ch *yonardi*. "Zebi'ye nazaran, onun *kalbinde* ne zamandır acı veren bir intikam ateşi *yanıyordu*."

DUYGU ATEŞTİR metaforunun aşk ve üzüntüyü yansıtan görünümleri GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birlikte kullanılabilir.

AŞK ATEŞTİR
GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
Kapsayıcı Olarak Gönül

Gönül duyguların kaynağı olarak kişinin kalbinde bir yerde bulunur. Etkin güç olan aşk duygusu, kişinin gönlünde yanmaya neden olabilir. Aşağıdaki örnekte duygu yanmaya neden olmaktadır:

(681) U shu bir necha minut ichida bolaligini, *ko'ngliga* muhabbat *o'ti tushgan* eng shirin damlarni ko'rgan edi. "O bu birkaç dakika içinde çocukluğunu, *gönlüne* aşk *ateşinin düştüğü* en tatlı zamanları görmüştü."

Duygunun nedeni de kişinin gönlünde yanmaya neden olabilir:

(917) Shu yerda sumbul tolalaridan to'kilayotgan tomchilarning qo'l soat chiqillashiga uxshash tovushiga quloq solib, *ko'ngliga o't solgan* qizning kelishini kutardi. "Burada sümbül dallarından akan su damlalarının saat tik taklarına benzeyen sesine kulak verip, *gönlüne ateş salan* kızın gelişini beklerdi."

(918) Tug'ilib o'sgan qishloq, *diliga* birinchi muhabbat *uchqunini tashlagan* soy bo'ylari qolib ketdi. "Doğup büyüdüğü köy, *gönlüne* ilk kez aşk *kıvılcımını düşüren* vadi geride kaldı."

ÜZÜNTÜ ATEŞTİR
GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
Kapsayıcı Olarak Gönül

Üzüntü, Özbekçede kişinin gönlündeki ateş açısından anlaşılabilir. Üzüntü duygusuna yol açan şey kişinin gönlünde sönmeyen bir ateşe neden olabilir:

(919) O'lmasa, dardga chalinib qolmasa, bu saxovatli kishilarga bir yaxshilik qilsin, shunday yaxshilik qilsinki, bu nogiron - xasta kishi *diliga o'chmas* alam *solgan* bolasining dog'ini unutsin. "Ölmeden, hastalığa yakalanmadan bu cömert insanlara bir iyilik yapsın, öyle bir iyilik yapsın ki bu sakat, hasta insan, *kalbine sönmeyen* bir acı *veren* yavrusunun derdini unutsun."

Duygusal Nesne Olarak Gönül

Aşağıdaki örnekte üzüntü ile birlikte kıvanç da ateş olarak kavramlaşır. Bu iki duygu aynı anda kişinin gönlünü yakan bir güç olabilir:

(920) Ko'ngli ham quvonch, ham alam bilan *o'rtandi*. "Gönlü hem kıvanç hem kederle *yandı*."

Özbekçede üzüntünün ateş açısından anlaşıldığı metafor, CİĞER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birleşebilir.

ÜZÜNTÜ ATEŞTİR
CİĞER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Duygusal Nesne Olarak Ciğer

Üzüntü, kişinin bağrının yanmasına neden olan bir güç olabilir:

(921) Ikromjonning bag'rini *kuydirayotgan* alam bu poyonsiz to'qaylarga, oy nuri ojiz yoritib turgan so'ngsiz cho'llarga sig'masdi... "İkramcan'ın bağrını *yakan* dert bu uçsuz bucaksız kamışlara, ay ışığının zayıf bir şekilde aydınlattığı sonsuz çöllere sığmazdı…"

5.3.3. Kapsayıcıya Uygulanan Fiziksel Güç Olarak Duygu

Duygunun fiziksel güç olarak kavramlaştığı metaforda genellikle duygunun nedeni fiziksel güç ile örtüşür. Duygular, duygunun nedeni olan bir duruma karşı verilen tepkiler olarak kavramlaşır. Başka bir deyişle duygunun nedeni duyguya, duygu ise tepkiye yol açar. Fiziksel güç metaforunda etkin güç olan duygunun bir güç eğilimi vardır, bu eğilim kendisini durgun güç olan kişinin benliğinde gösterir (Kövecses, 2000a, s. 83-85). Özbekçede DUYGU FİZİKSEL GÜÇTÜR ile BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforları birlikte kullanılabilir. Bu metafor, kapsayıcı metafor ile birleştiğinde etkin güç birtakım organları etkiler.

DUYGU FİZİKSEL GÜÇTÜR

KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Kapsayıcı Olarak Kalp

Özbekçede duygunun nedeni olan bakış kalbin içine korku ya da endişe salmak isteyen fiziksel bir güç olarak kavramlaşabilir:

(922) … do'ngliklarda haykaldek qotgan sahro sultoni – cho'l burgutlarining: bu mening maskanim, odamga yo'l yo'q, degandek viqorli boqishi bu ikki yo'lovchining *yuragiga vahm sololmasdi*. "… tepelerde heykel gibi kaskatı duran sahra sultanı çöl kartallarının, burası benim yerim, insana geçit yok, der gibi gururlu bakışı bu iki yolcuyu *korkutmuyordu*." DÖ: (923).

Üzüntü kalbi viran eden bir güç olarak düşünülebilir:

(924) Qalbi *vayron bo'lgan*, umidlari sovun ko'pigidek sassizgina o'chgan onaning xayollari so'ngsiz edi. "Kalbi *viran olmuş*, umutları sabun köpüğü gibi sessizce sönmüş annenin hayalleri sonsuzdu."

Duygusal Nesne Olarak Kalp

Üzüntü duygusunun nedeni kalbe fiziksel bir güç uygulayarak üzüntüye neden olabilir. Kalp, bu güce ezilerek tepki verir. Kalbin verdiği tepki Özbekçede "üzülmek, sıkıntı çekmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilen *ezilmoq* ile ifade edilir:

(926) Esimga tushsa hali-hali yuragim *ezilib ketadi*. "Aklıma geldikçe hâlâ yüreğim *parçalanıyor*."

(927) Jannat xolaning yurak-bag'ri *ezilib ketdi*. "Cennet teyzenin yüreği *parçalandı*."

(928) Uning gaplari Nizomjonning jigar-bag'rini *ezib yubordi*. "Onun sözleri Nizamcan'ın içini *parçaladı*."

(929) -Nima qilasiz, dada, bolaning yuragini *ezib*. "-Ne yapıyorsunuz baba, çocuğun kalbini *kırıyorsunuz*." DÖ: (930), (931), (932), (933), (934), (935).

(833) Shunchalar ko'pmida dilingda darding.

Yetar, ta'zim bilan egaverma bosh,

Yetar, yuragimni *ezib yubording*.

"Kalbinde derdin bu kadar mı çokmuş.

Yeter, saygıyla eğip durma başını,

Yeter, yüreğimi *ezip bıraktın*." (Uy, 8)

DUYGU FİZİKSEL GÜÇTÜR
GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Kapsayıcı Olarak Gönül

Özbekçede üzüntü gönlü viran eden bir güç olarak kavramlaşabilir:

(938) Ikromjon yursa ham, tursa ham, biron harakati bilan xotinining *vayron bo'lgan ko'ngliga* ozor berib qo'ymaslikka urinadi. "İkramcan gitse de kalsa da bir hareketi ile karısının *viran olmuş gönlüne* sıkıntı vermemeye çalışıyordu."

DUYGU FİZİKSEL GÜÇTÜR
BAŞ DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Kapsayıcı Olarak Baş

Genellikle düşüncelerin kapsayıcısı olarak kavramlaşan baş, Özbekçede kimi örneklerde duyguların kapsayıcısı olarak da kavramlaşabilir. Aşağıdaki örnekte duygunun nedeni olan ikinci bir kişi ötekinin başına *sharmandalik solmoq* "utanç salmak"tadır:

(94) Bolasi *boshiga solgan* sharmandalik, xotinining dog'i-hasratda o'lib ketishi ham uning qaddini bukolmadi. "Çocuğunun *neden olduğu* utanç, karısının acı içinde ölüp gidişi bile onun belini bükemedi."

5.3.4. Kapsayıcıdaki Rakip ya da Düşman Olarak Duygu

Özbekçede bedenin duyguların kapsayıcısı olduğu metaforların bir kısmı DUYGU RAKİPTİR / DÜŞMANDIR metaforu ile birlikte kullanılır. Bu metaforda duygu bir mücadele içerisindeki rakip ya da düşman olarak algılanır. Mücadele kişinin kendisi ile duyguları arasındadır. İki metafor birlikte kullanıldığında ise etkin güç olan duygu genellikle kişinin kalbi ile mücadele eder.

DUYGU RAKİPTİR / DÜŞMANDIR
KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

DUYGU RAKİPTİR metaforu, KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birlikte kullanıldığında rakibin hedefi duygunun kaynağı olan kalp olur, kişi ile duyguları arasındaki mücadele kalpte gerçekleşir.

Kapsayıcı Olarak Kalp

Kalp kapsayıcı bir mekân ve duygular rakip ya da düşman olarak kavramlaştığında kişi söz konusu duyguları kalbinden uzaklaştırmak ister:

(939) Nizomjon uning qo'ltig'iga tirak bo'ladi. *Yuragidan* iztirobli o'ylarni *quvib chiqaradi*. "Nizamcan ona destek oluyordu. *Yüreğindeki* acı dolu düşünceleri *kovuyordu*."

(19) Hozir Ikromjon yigirma bir yil *qalbidan nari ketkizmagan*, har bir daqiqasi katta umidlar vada qilgan niyatlari bilan keyingi bir hafta orasida bolasini olislarga olib ketgan, porloq niyatlarini kuydirib jizg'anak qilgan hodisalar orasida o'rtanardi. "Şimdi İkramcan yirmi bir yıl *kalbinden gitmeyen*, her bir dakikası büyük umutlar uyandıran istekleriyle, son bir hafta içinde çocuğunu uzaklara alıp götüren parlak isteklerini yakıp kül eden olaylar arasında bocalıyordu."

Rakip ya da düşman olarak kavramlaşan duygular, yoğunlukları azaldığında kalpten uzaklaşabilirler:

(940) Uning diydoriga qarab ona yuragidan boyagi vahimalar *nari ketgandek* bo'ldi. "Onun yüzüne bakınca annenin yüreğinden az önceki kaygılar *uzaklaşır* gibi oldu."

Duygusal Nesne Olarak Kalp

Duygunun nedeni olan şeylerin kalpte yol açtığı duygular kalbe güç uygulayan birer düşman olarak kavramlaşabilir. *Burda burda qilmoq* "parça parça etmek" Özbekçede metaforik olarak "[kalbi] viran etmek, parça parça etmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir:

(937) Darhol, tanini zirqiratgan, yuragini *burda-burda qilgan* kechmishini esladi. "Hemen bedenini ağrıtan, kalbini *parça parça eden* geçmişini hatırladı."

Karşı tarafa söylenen sözler duyguların nedeni olabilir. Aşağıdaki örnekte sözlerin kalbe bir hançer gibi saplanması kalpte oluşan duygulara göndermede bulunur:

(925) Uning har bir gapi Ikromjon *yuragiga xanjar bo'lib botardi*... "Onun her bir sözü İkramcan'ın *kalbine hançer olup saplanıyordu*…"

Tirnamoq "tırmalamak" Özbekçede "tırmalama gibi bir hareket ve onun etkisine nispeten kullanılır" (O'TIL, 2006-2008). Bu sözcük *yuragimni tirnab turgan fikrlar* (O'TIL, 2006-2008) örneğindeki gibi soyut kavramların kalbe olan etkisini ifade etmek için kullanılabilir. Aşağıda ise birtakım duyguların kalbe olan etkisini ifade etmektedir:

(760) Zebixon u bilan gaplashganda yuragini *tirnagan* alamlarni *qo'zg'atishdan* qo'rqardi. "Zebihan onunla konuştuğunda kalbini *kemiren* dertleri *geri döndürmekten* korkuyordu."

5.3.5. Kapsayıcıya Uygulanan Doğal Güç Olarak Duygu

Özbekçede duyguların sel, rüzgâr gibi doğal güçler olarak kavramlaştığı metaforlar bedenin duyguların kapsayıcısı olduğu metaforlarla birlikte kullanılabilir. Bu durumda *ko'ks* "göğüs", *yurak* "yürek" gibi organlar duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşır. Sel ya da rüzgâr olarak anlaşılan duygular, etkin güç eğilimlerini bedenin içerisindeki bu organlarda gösterir. Duyguların öfke, üzüntü gibi mücadele gerektiren duygular olması gerekmez; güzel duygular da doğal güçler olarak bedeni etkileyebilir.

DUYGU DOĞAL GÜÇTÜR
KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Kapsayıcı Olarak Kalp

Özbekçede duygular kişinin kalbinde bir sel ya da rüzgâr olabilir. Özbekçede "güçlü içsel duygu, olaylar dalgası; galeyan, curcuna" anlamlarında kullanılabilen *tug'yon* "su taşkını, sel" (O'TIL, 2006-2008), aşağıdaki örnekte kişinin kalbine doğal bir güç uygulamaktadır:

(941) Nizomjon *yuragida tug'yon qilayotgan* hislarni hamma bilib turibdi, deb o'ylagan edi. "Nizamcan *kalbinden sel olup taşan* duyguları herkes biliyor diye düşünüyordu."

Shabada "rüzgâr" hafif ve arzu edilen bir doğa olayı olduğundan Özbekçede iyi duygulara göndermede bulunabilir. Aşağıdaki örnekte saf duygular rüzgâr olarak kavramlaşarak kişinin göğsüne girmektedir. *Shabada* sözcüğünün O'TIL'de (2006-2008) bu türden metaforik bir anlamının bulunmaması bakımından *ko'ksiga sof tuyg'ular shabadasi kirgan* ifadesinin Özbekçe için daha az uzlaşımsal olduğu düşünülebilir:

(942) Endi uning *ko'ksiga* sof tuyg'ular *shabadasi kirgan*. "Şimdi onun *göğsüne* saf duyguların *rüzgârı girmiş*."

DUYGU DOĞAL GÜÇTÜR

GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Kapsayıcı Olarak Gönül

Aşağıdaki örnekte bahar insanın gönlüne ılıklık getirerek gönülde güzel duygular oluşmasına neden olan bir güçtür:

(943) Olisda o't yonishiga qaramay, shaxarlar vayron bo'lishiga, odamlar o'qqa uchishiga qaramay bari bahor odamlar *ko'ngliga* allaqanday *iliqliq olib kirardi*. "Uzakta ateş yanmasına, şehirlerin viran olmasına, insanların vurulmasına rağmen her bahar insanların *gönlüne* bir *ılıklık getiriyordu*."

Doğal Bir Güç Olarak Çiçek Açmak

Kövecses'in tanımladığı rüzgâr, sel, fırtına gibi doğal güçlerin yanında bir duygu nedeniyle çiçek açmak da doğal bir güç olarak kabul edilebilir. Güç olarak kavramlaşan duygular genellikle insanın denetim altına almak istediği, olumsuz ya da istenmeyen duygulardır. Bunlardan farklı olarak Özbekçede mutluluk olumlu bir güç olarak bedende çiçek açmasına neden olabilir. Bedenin verdiği bir tepki olan *yashnamoq* "çiçek açmak", mutluluk ile örtüşür. Gönül ya da yüz mutluluktan çiçek açabilir. Bu sözcüğün mutluluğa göndermede bulunması "güzelleşmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamı ile ilgili olabilir:

(944) U go'yo yashilliklarni birinchi marta ko'rayotgandek ko'ngli *yashnab* ketdi. "Sanki bu yeşillikleri ilk kez görüyormuş gibi gönlü *açıldı*."

(886) Asroraning yuzidagi boyatdan beri *yashnab* turgan tabassum so'ndi. "Deminden beri Esrare'nin yüzünde *filizlenen* gülümseme kayboldu."

5.3.6. Kapsayıcıdaki Düğüm Olarak Duygu

Özbekçede üzüntü duygusu düğüm açısından anlaşılabilir. Bu kavramlaştırma İngilizce ve Çince için yapılan çalışmalarda görülmez. Bu metaforda duygunun nedeni olan birtakım olaylar gönülde bir düğüm oluşmasına yol açan bir güç olarak kavramlaşır. Kişinin denetim altında tutmaya çalıştığı duygu, gönülde bir düğüm olur. Düğüm, genellikle dışarı yansıtılmayan, gönülde tutulan duyguyu anlatmak için kullanılır. Gönülde düğüm olarak kavramlaşan duygu kişiye sıkıntı verdiği için, düğüm bir güç unsuru olarak düşünülebilir. Kişi rahatlayabilmek için gönlündeki düğümü çözmek ister.

ÜZÜNTÜ DÜĞÜMDÜR
GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
Kapsayıcı Olarak Gönül

Kimseyle paylaşılmayan üzüntünün nedeninin gönülde yol açtığı sıkıntı, *tugun bo'lmoq*, *tugilmoq* "düğümlenmek" gibi sözcüklerle ifade edilir. Düğümün çözülmesi duygunun azalmasından çok duygunun nedeni olan şeylerin başkasına anlatılmasına ve böylece oluşan rahatlama hissine göndermede bulunur. Burada ayrıca dilsel ifadeler duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşabilir:

(251) Po'lat choyni olib, ho'plar ekan, *ko'nglining bir chetidagi* g'ashlik *qattiqroq tugun bo'lib*, kayfiyatini buza boshladi. "Polat çayı alıp yudumlarken, *gönlünün bir tarafındaki* acı, *sert bir düğüm* olup, keyfini bozmaya başladı."

(776) Axir, u boya, tol tagida qizishib ketib *ko'ngliga tugilgan* gaplarni yonib-o'rtanib gapirib berdi-ku. "Sonunda, deminden beri söğüdün altında coşan *gönlünde düğümlenen* sözleri yanıp tutuşarak söyleyiverdi." DÖ: (37).

Arzu edilen şeyler gönülde bir düğüm olabilir:

(945) Iloji bo'lsa bitta qiyiqda bodring ham ola ketishni *diliga tugib qo'ydi*. "Mümkün olsa bir bez içerisinde salatalık da götürmek *istiyordu*." DÖ: (946).

5.3.7. Kapsayıcıdaki (Vahşi) Hayvan Olarak Duygu

Duyguların (vahşi) hayvan açısından anlaşıldığı metafor Özbekçede BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR ile birlikte kullanılabilir.

DUYGU (VAHŞİ) HAYVANDIR
BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR

Ichini it timdalamoq deyimi "gizliden gizliye ruhen sıkıntı yaşamak" anlamında kullanılmaktadır. Bu deyimin Özbekçede *ichini it tatalamoq, ichini it tirnamoq, ichini mushuk tatalamoq, ichini ola mushuk tirnamoq* biçimleri de bulunmaktadır (O'TIFL, 1978). Bedenin içerisindeki sıkıntı duygusu kişiye saldıran, zarar veren bir hayvan olarak kavramlaşabilir:

(947) -Otinoyilardek gapirayapsiz-a? -*ichini it timdalab ketgan* bo'lsa ham hazil qildi Po'lat. -Uylanaman, mayli. "Ev kızları gibi konuşuyorsunuz. – *içi sızlıyor* olsa da espri yaptı Polat. -Evleneceğim tamam."

Ichini ari talamoq deyimi de yukardaki deyimlerin bir değişkesini oluşturur:

(948) Birgina Nizomjonninggina *ichini ari talayapti*. "Bir tek Nizamcan'ın *içi sızlıyordu*."

5.3.8. Kapsayıcıdaki Yük Olarak Duygu

Duyguların yük açısından anlaşıldığı metaforlar Özbekçede bedenin duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaştığı metaforlarla birlikte kullanılabilir. Duygular göğüs ya da kalpte bulunan *dil* "gönül" üzerindeki yükler olarak kavramlaşabilir. Yük olarak kavramlaşan duygular bu organlara bir güç uygular.

DUYGU YÜKTÜR
KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
Kapsayıcı Olarak Kalp

Duyguların kendisi ya da nedeni yük olarak kavramlaşabilir. Aşağıdaki örnekte ağır düşüncelerin neden olduğu duygular kalpte yük oluşturmaktadır:

(949) Atlasdek tovlangan osmon, beg'ubor havo Nizomjon *ko'ksidagi og'ir*, hazin o'ylarni tarqatib yuborgandek bo'ldi. "Atlas gibi parlayan gökyüzü, temiz hava Nizamcan'ın *kalbindeki ağır*, hazin düşünceleri dağıtmış gibiydi."

Duygusal Nesne Olarak Kalp

Aşağıdaki örnekte ağır düşüncelerin neden olduğu duygular kişinin kalbine baskı uygulamaktadır:

(950) Uxlamay chiqqanini sezmadi, kechasi bilan ko'kragini *bosib turgan og'ir* xayollar, ota-onasining gaplari birdan qayoqqadir yo'qoldi. "Uyumadığını fark etmedi, gece kalbini *sıkıştıran ağır* düşünceleri, anne babasının sözlerini unutmuştu."

DUYGU YÜKTÜR
GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
Kapsayıcı Olarak Gönül

Ağır düşüncelerin neden olduğu sıkıntılı duygular gönülde bir yük oluşturabilir:

(832) Choy ichib o'tirgan odamlarning *dilida* qandaydir *og'ir* o'ylar bor edi. "Çay içen adamların *kalbinde* ne zamandır *ağır* düşünceler vardı."

5.3.9. Kapsayıcıdaki Zehir Olarak Duygu

ÜZÜNTÜ ZEHİRDİR
KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR
Kapsayıcı Olarak Kalp

Özbekçede üzüntü duygusu, kimyasal bir güç olan zehirle kavramlaşabilir. Bu kavramlaştırma İngilizce ve Çince için yapılan çalışmalarda görülmez. Üzüntünün nedeni kalpte üzüntüye yol açar, üzüntü ise kalbin zehirlenmesine neden olabilir:

(808) U Tursunboyni tabiat yanglish yaratgan, tabiat odamlarni masxara qilish uchun, odamlarni haqorat qilish uchun, yaratgan bir narsa deb bilardi. Bu tabiatning qo'pol qo'li bilan yaratilgan narsa eng avval uni yaraladi. Uning *qalbiga zahar soldi*. Zebixon uning *zahrini* cuda tez *badanidan sitib chiqarib tashladi*. "Tursunbay'ın doğanın yanlış yarattığı, doğanın insanlarla alay etmek için, insanlara hakaret etmek için yarattığı bir şey olduğunu düşünüyordu. Bu doğanın yontulmamış eliyle yaratılan şey ilk önce onu yaraladı. Onun *kalbine zehir saldı*. Zebihan onun *zehrini bedeninden* çok çabuk *çıkarıp attı*."

5.4. Olay Yapısından Yararlanan Diğer Duygu Metaforları

Duygu dilinin en sık yararlandığı olay yapısı metaforu NEDENLER GÜÇLERDİR metaforudur. Bu metaforun güdülediği DUYGU GÜÇTÜR, **5.1. Güç Olarak Duygu** bölümünde ele alınmaktadır. Bu bölümde ise DUYGU GÜÇTÜR'ün dışında kalan, Özbekçede görece daha az kullanılmakla birlikte olay yapısından yararlanan diğer duygu metaforları incelenmektedir.

Bir duyguyu yaşayan kişi o duygunun içinde olabilir (Kövecses, 2000a, s. 55). Bu kavramlaştırmayı yansıtan metafor DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR olarak adlandırılabilir. Bu metafor olay yapısının mekân ikilini yansıtan DURUMLAR MEKÂNLARDIR'dan yararlanır.

Özbekçede duygular, nesneler ya da sahip olunan nesneler gibi somut varlıklar açısından anlaşıldığında DUYGULAR NESNELERDİR metaforundan söz edilir. Bu metafor, olay yapısının nesne ikilini yansıtan DURUMLAR NESNELERDİR metaforundan yararlanır. Duygular, temelde somut varlıklar olan yiyecekler açısından da anlaşılabilir. DUYGULAR YİYECEKLERDİR olarak adlandırılan bu metafor da nesne metaforları içerisinde incelenir.

Duygu metaforlarının bir kısmı yönelim metaforları tarafından güdülenir. Bu metaforların yukarı ve aşağı ile kavramlaşan görünümleri Özbekçede bazı duyguları yapılandırabilir. Duygulara yönelim kazandıran metaforlar soyut kavramlara bir uzay ve mekân yönelimi verdiğinden olay yapısından yararlanan DUYGULAR NESNELERDİR metaforu altında ele alınabilirler.

Özbekçede duyguların yönelim açısından anlaşılması iki şekilde olur. İlkinde duygulara bir uzay ve mekân yönelimi yüklenir. Bu durumda duygular, nesneler açısından anlaşılır. İkincisinde ise duygular bedensel yönelimler açısından anlaşılır. Bu ikinci durum insanın bedensel deneyimlerine dayalı olarak bir uzay ve mekân yönelimi ile birlikte somut bir varlık olarak görülmesinden kaynaklanır. Böylece yönelim kavramının insanlara uygulandığı örnekler duygulara uygulandığı örneklerden farklı bir görünüm sergiler. Buna bağlı olarak, yönelim kavramının insanlara uygulandığı metaforik ifadeler **5.5. Bedensel Yönelime Dayalı Duygu Metaforları** altında incelenmektedir.

Bir duyguyu yaşayan kişi o duyguya sahip olabilir. Kişi bir duyguya sahip olduğunda DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR metaforundan söz edilebilir. Bu metafor olay yapısının nesne ikilini yansıtan NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR'den yararlanır.

Özbekçede duyguların iki kişi arasında ya da duygunun nedeni ile kişi arasında aktarımı da söz konusu olabilir. Olay yapısının nesne ikilini yansıtan DEĞİŞİM HAREKETTİR (EDİNİM YA DA KAYIP) metaforundan yararlanan ve DUYGUSAL DEĞİŞİM EDİNİM YA DA KAYIPTIR olarak adlandırılabilecek olan bu metafor DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR ile örtüşür.

5.4.1. Mekân Olarak Duygusal Durumlar

Olay yapısı metaforunda durumlar genellikle mekânlar ya da sınırlandırılmış alanlar olarak kavramlaşır. Böylece "Karmaşa *içindeyim*." gibi bir cümle, olay yapısının mekân ikiline bağlı DURUMLAR MEKÂNLARDIR metaforunu yansıtır. Temelde somut alanlar için kullanılan *iç* sözcüğü soyut durumlar için kullanıldığında durumların fiziksel mekânlar açısından anlaşılmasını sağlar. Bu metafor duygusal durumlar için kullanıldığında ise ortaya DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR metaforu çıkar. Bu metaforda bir duyguyu yaşamak o duygunun içerisinde olmak açısından

algılanır. Duygusal durumlar mekânlar olarak kavramlaştığında duygusal değişim bir duygu mekânının içine girmek ya da çıkmak açısından anlaşılır.

Lakoff ve Johnson'un durumların kapsayıcı olduğu metaforlara gösterdiği örnekler arasında bulunan "depresyona *girmek*" (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 32) ve bunun tersi olan "depresyondan *çıkmak*" ifadelerinde bir duygusal durum olan *depresyon* içerisine girilip çıkılabilen bir mekân olak görülür. Böylece bu gibi örneklerin yansıttığı metafor DURUMLAR MEKÂNLARDIR yerine DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR olarak adlandırılabilir.

DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR
DUYGUSAL DURUM DEĞİŞİKLİĞİ MEKÂN DEĞİŞİKLİĞİDİR

İncelenen Özbekçe metinlerde duygusal durumların mekânlar açısından anlaşıldığı az sayıda örneğe rastlandı. Aşağıdaki örnekte *qahr-g'azab* "öfke", bu duyguyu yaşayan kişinin içerisinde kavrulduğu bir kapsayıcı mekân olarak kavramlaşmaktadır:

(772) Uning qilmishlarini eslab qahr-g'azab *ichida* qovurilgandi. "Onun yaptıklarını düşünerek öfke *içinde* kavruluyordu."

Aşağıdaki örnekte *azob* "azap" bulunma durumu eki ve *qolmoq* "kalmak" aracılığı ile kapsayıcı bir mekân olarak kavramlaşmaktadır. Kişi *azobda* "azapta" kalmıştır:

(951) Quvonch qayoqda, *azobda qolib ketdim*. "Sevinç nerede, *azap içindeyim*."

Hayajon "heyecan", *tushmoq* "düşmek, yukarıdan aşağıya inmek" ve yönelme durumu eki aracılığı ile kapsayıcı bir mekân olarak kavramlaşabilir. Heyecana kapılan kişi bu duygusal durumun içerisinde sayılır:

(1392) U qattiq *hayajonga tushganidan* gapini yo'qatib, turgan joyida og'irligini goh o'ng oyog'iga, goh so'l oyog'iga tashlab entikardi. "O büyük bir *heyecana kapıldığı* için sözünü unutup, durduğu yerde ağırlığını bir sağ ayağına, bir sol ayağına vererek güçlükle soluyordu."

Özbekçede acı ve hasret, bu duyguları yaşayan kişinin içerisinde bulunduğu bir mekân olarak kavramlaşabilir:

(94) Bolasi boshiga solgan sharmandalik, xotinining *dog'i–hasratda* o'lib ketishi ham uning qaddini bukolmadi. "Çocuğunun başına getirdiği rezillik, karısının *hasret ve acı içinde* ölüp gitmesi de onun belini bükemedi."

Aşağıdaki örnekte *orasida qolmoq* "arasında kalmak" ifadesi duyguları birer mekân olarak kavramlaştırmaktadır. Kişi üç duygu arasında kalmaktadır:

(952) Shu uch his *orasida qolgan* ona qalbi qay tarafga yon bosishni bilmasdi. "Bu üç duygu *arasında kalan* anne kalbi ne tarafa gideceğini bilmiyordu."

Berilmoq sözcüğünün aşağıdaki kullanımına uyan 3. anlamı O'TIL'de (2006-2008) "suya batmak, batmak; şaşkınlık ya da zevkten aklı başından gitmek, dalgınlaşmak *[mahliyo bo'lmoq]*" biçiminde tanımlanmıştır. Sözcüğün "hislere kapılmak, dalgınlaşmak" anlamının "verilmek" anlamından değil "batmak" anlamından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. "Batmak" anlamından hareketle burada duyguların kapsayıcı bir mekân olarak kavramlaştırıldığı ve bir durum değişikliğine göndermede bulunulduğu söylenebilir:

(355) Kallaklangan tutzor orqasidan Dildorlarning oq tunuka tomli uyi ko'ringanda Nizomjon bir dam ma'yus nazar tashladi-yu, ortiqcha *hislarga berilishdan* o'zini saqlab jadal yurib ketdi. "Budanan dutluğun arkasından Dildarların beyaz teneke damlı evi görününce Nizamcan bir an hüzünlü bir bakış attı ve gereksiz *hislere kapılmaktan* kaçınarak hızla yürüyüp gitti."

5.4.2. Somut Varlıklar Olarak Duygular

Durumlarda olduğu gibi duygular da Özbekçede somut varlıklar açısından kavramlaşabilirler. Olay yapısının nesne ikilini yansıtan DURUMLAR NESNELERDİR'den yararlanan ve DUYGULAR NESNELERDİR olarak adlandırılabilecek olan bu metaforda duygular nesneler, nesnelerin çeşitli özellikleri ya da mekândaki yönelimleri açısından anlaşılabilirler. Örneğin *katta* baxt "*büyük* mutluluk" (U, 185) ifadesinde mutluluk nesnenin boyutları açısından anlaşılmaktadır. Duyguların yiyecekler açısından anlaşıldığı metaforlar da DUYGULAR NESNELERDİR içerisinde ele alınabilir. Örneğin *achchiq-chuchugini tatigan "acıyı da tatlıyı da tadan"* (U, 224) ifadesi hayattaki mutluluk ve üzüntünün *achchiq-chuchuk* "domatesli soğanlı salata" açısından anlaşıldığını göstermektedir.

DUYGULAR NESNELERDİR

Özbekçede duygular çeşitli biçimlerde nesneler açısından anlaşılabilirler. Aşağıdaki örnekte mutluluk, *katta* "büyük" sıfatı ile nitelenerek nesne açısından

anlaşılmaktadır. Bu örnek aynı zamanda ÖNEMLİ OLAN BÜYÜKTÜR metaforuna da göndermede bulunur:

(953) Bu *katta* baxt. "Bu *büyük* mutluluk."

Aşağıdaki örneklerde duygular bir yere dolmaları, uçmaları, ayak altında ezilebilmeleri gibi özellikleri aracılığı ile somut birer varlık olarak kavramlaşmaktadır:

(954) Nizomjonlar uyi bir kunda shodlikka *to'ldi*. "Nizamcanların evi bir günde neşeyle *doldu*."

(957) Orzular shamolga *uchdi*. "Arzular rüzgârda *uçtu*."

(958) Sen juvonmargga qandoq mehr *qo'ygan edi-ya*! "Senin gibi namerdi ne kadar da *sevmişti*!" DÖ: (959).

(220) Bu alamlarni, bu xo'rliklarni *oyoq ostiga olib toptamagunimcha* yashashim shart. "Bu kederleri, bu aşağılanmaları *ayak altına alıp ezmedikçe* yaşamam şart."

Aşağıdaki örnekte geçen *yotmoq* "yatmak" eylemi hasretin üzerinde yatılabilen bir nesne, bir yatak olarak anlaşılmasını sağlamaktadır:

(961) Biz sho'ring qurg'urlarning ollo taolo oldida shuncha gunoximiz bor ekanmiki, dog'i hasratda *yotibmiz*. "Biz zavallı kahrolmuşların Tanrı önünde bu kadar çok günahımız mı varmış ki, hasret *çekmişiz*."

Bino qoymoq ifadesi O'TIL'de (2006-2008) "kendine çok fazla güvenmek, gururlanmak" biçiminde tanımlanmaktadır. Aşağıdaki örnekte güven duygusu bir bina olarak kavramlaşmaktadır. Genç kızın güzelliğine güvenmesi *ko'rkiga bino qo'ymoq* ile ifade edilmektedir:

(906) U mag'rur, uni oyoq uchida ko'rsatadigan, *ko'rkiga bino qo'ygan* Tursunboyning yuragiga o't tashlamoqchi, uning ko'zini ochib qo'ymoqchi edi. "O, mağrur, onu umursamayan, *güzelliğine güvenen* Tursunbay'ın yüreğine ateş düşürmek, onun gözünü açmak istiyordu."

Aşağıdaki örnekte MUTLULUK YERİNE GÖZLERDEKİ IŞIK metonimisi vardır. *O'g'irlamoq* "çalmak" eylemi ise gözlerdeki ışığın yerine kullanıldığı mutluluğu bir nesne olarak kavramlaştırmaktadır.

(962) Alifdek qomatini sen bukding, yuzlariga ajinlarni sen solding, ko'zlaridan nurni sen *o'g'irlading*, shu yorug' dunyoni qorong'i zindon qilding! "Elif gibi boyunu sen büktün, yüzündeki kırışıklıkları sen yaptın, gözlerindeki ışığı sen *çaldın*, mutlu dünyasını karanlık zindana çevirdin!"

Özbekçede duygular yiyecekler açısından da anlaşılabilir. DUYGULAR YİYECEKLERDİR olarak adlandırılan bu metafor DUYGULAR NESNELERDİR'in bir alt görünümünü oluşturur. *Achchiq-chuchuk* ifadesi O'TIL'de (2006-2008) "I. Dünyanın, hayatın lezzeti ile gam ve sıkıntıları II. Doğranmış domates ve soğan ile yapılan soğuk bir yemek" biçiminde tanımlanmaktadır. Böylece hayatta yaşanan mutluluk ve üzüntü *achchiq-chuchuk* olarak adlandırılan bir salata açısından anlaşılmaktadır:

(971) Hayotning jami *achchiq-chuchugini tatigan*, ayriliqlargi fil bo'lib bardosh bergan Ikromjon uchun hayotning ham chigil, ham porloq sahifalari bor edi. "Hayatında *acıyı da tatlıyı da tadan*, ayrılıklar karşısında güçlü duran İkramcan için hayatın hem karmaşık hem parlak sayfaları vardı."

Özbekçede *maza* "tat, lezzet" sözcüğü, "mutluluk duygusu, zevk, keyif, rahatlama" (O'TIL, 2006-2008) anlamında metaforik olarak kullanılabilir. Rahatlamak, keyfini çıkarmak *maza qilmoq* ile ifade edilebilir:

(593) Oqsoqol pullarni bag'riga bosib ko'zlarini yumadi. Uning bu holati xuddi sevikli yorini bag'riga bosgan oshiqning ahvolini eslatardi. Oqsoqol bir necha minut shu ko'yda turgandan keyin, pullarni olib yigitga beradi.

-Mana, bo'ldi, uka, bo'ldi. Ammo *maza qildim*.

"Aksakal paraları bağrına basıp gözlerini yumdu. Onun bu hâli sevgilisini bağrına basan bir âşığın hâlini hatırlatıyordu. Aksakal birkaç dakika öyle durduktan sonra paraları alıp delikanlıya verdi.

-İşte oldu kardeş. Ama *rahatladım*."

5.4.3. Sahip Olunan Nesneler Olarak Duygular

Özbekçede bir duyguyu yaşamak o duyguya sahip olmak açısından anlaşılabilir. Bu durumda duygular sahip olunabilen nesneler olarak algılanır. DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR olarak adlandırılabilecek bu metafor olay yapısının nesne ikilini yansıtan NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR metaforunun yapısından yararlanır. O'z baxtingni o'zing *top*. "Kendi mutluluğunu kendin *bul*." (U, 215), Ikromjonning alami *bosilmasdi*. "İkramcan'ın acısı *dindirilemezdi*." (U, 66; U, 136) gibi örneklerde mutluluk ve acı sahip olunan nesneler açısından anlaşılmaktadır.

Duyguların yönelim açısından anlaşıldığı metaforlar da bu başlık altında incelenebilir. Bu tür duygu metaforlarında "jahli *chiqmoq*" "çok öfkelenmek" (MBRT,

59) (O'TIL, 2006-2008) örneğinde olduğu gibi duygular bir uzay ve mekân yönelimi edinerek somut bir varlık olarak kavramlaşır.

DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR

Bu metaforu DUYGULAR NESNELERDİR'den ayıran şey duyguların iyelik ekleri aracılığı ile sahip olunabilen nesneler olarak algılanmasıdır. Duygular, DUYGULAR NESNELERDİR metaforunda yalnızca nesneler olarak kavramlaşırken bu metaforda iyelik ekleri ile birlikte kullanılarak sahip olunabilen nesneler olarak kavramlaşırlar. Örneğin incelenen Özbekçe metinlerde *topmoq* "bulmak", *olmoq* "almak", *bor* "var" gibi sözcükler duygulara somut bir nitelik kazandırarak onların nesneler açısından anlaşılmasını sağlarken iyelik ekleri bu nesnelere sahip olunabilirlik kavramını yükler. Burada iyelik eklerinin kullanımının metaforik olmadığını belirtmek yerinde olur:

(973) O'z baxtingni o'zing *top*. "Kendi mutluluğunu kendin *bul*."

(974) Sen juvonmargdan qandoq umidlari *bor edi* onangning. "Annenin senin gibi namertten ne ümitleri *vardı*."

(975) Vijdoning *bormi* o'zi? "Vicdanın *var mı* senin?"

(976) Ne-ne niyatlari *bor* edi bechoraning, bu yil to'y qilmoqchi edi. "Ne istekleri *vardı* zavallının, bu yıl düğün yapmak istiyordu."

Ko'nglini olmoq "gönlünü almak, hoşnut etmek" ifadesinde duyguların kapsayıcısı olan *ko'ngil* "gönül", *olmoq* "almak" eylemi aracılığı ile bir nesne olarak kavramlaşmaktadır. Bu bakımdan aşağıdaki örnekte GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR, DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR metaforlarından da söz edilebilir:

(977) Ozgina xo'jayinning *ko'nglini olsak* olibmiz-da! "Biraz patronun *gönlünü alsak* iyi olur!" DÖ: (978), (979), (980), (981).

Aşağıdaki örnekte *alam* "keder", g'urur "gurur" ve *obro'* "onur" sahip olunabilen nesneler açısından anlaşılmaktadır:

(769) Hamon o'z yog'iga o'zi qovurilar, alamini kimdan *olishini* bilmas edi. "Hâlâ içi yanıyor, acısını kimden *çıkaracağını* bilmiyordu." (U, 14)

(956) Zebixon bu bir so'zli yigitning qat'iyatini, g'ururini *sindirmoqchi*, uni o'z orqasidan soyadek ergashtirib yurib tomosha qilmoqchi bo'ldi. "Zebihan bu inatçı gencin azmini, gururunu *kırmak*, onu kendi arkasından gölge gibi takip ettirip seyretmek istiyordu."

(982) Ikromjonning alami *bosilmasdi*. "İkramcan'ın acısı *dindirilemezdi*." DÖ: (983).

(984) Bir pullik manfaating uchun boshqa odamning obro'sini *oyoq ostiga olib tepkilashdan* ham toymaysan. "Beş kuruşluk menfaatin için başka insanların onurunu *ayaklar altına almaktan* çekinmiyorsun."

Kişinin duygu dünyasını yansıtan hayaller de sahip olunabilen nesneler açısından anlaşılabilir. Aşağıdaki örnekte *xayallar* "hayaller" toz içinde kalmaktadır:

(960) To'rmo'z nolali g'iyqillab, Koryaginning o'zi ham, xayallari ham *to'zon ichida qoldi*. "Fren sesiyle birlikte Koryagin de hayalleri de *toz içinde kaldı*."

Aşağıdaki örnekte keyifsizlik *maza* "tat, lezzet"i olmamak açısından anlaşılmaktadır:

(972) Shu kunda o'zimning ham ancha *mazam yo'q*. "Bugün benim de pek *tadım yok*."

Aşağıdaki örneklerde *jahl* ve *jig'ibiyron* "öfke", yukarı yönelimi ile kavramlaşarak mekânda bir konum kazanmakta ve iyelik ekleri ile birlikte sahip olunabilen varlıklar açısından anlaşılmaktadır. Bu örnekler aynı zamanda ÖFKE YUKARIDADIR metaforunu yansıtır:

(963) Men televizo'r olmaganimda buvamning jahli *chiqmasdi*. Buvamning cahli *chiqmaganida* irg'ay hassasini ko'tarmasdi, hassasini ko'tarmaganida… "Ben televizyon almasaydım dedem *öfkelenmezdi*. Dedem *öfkelenmeseydi* kızılcık sopasını kaldırmazdı, kızılcık sopasını kaldırmasaydı..." DÖ: (964), (965), (966), (967), (968), (969).

(970) Ertalab Asrora pravleniega ketganida Dildor zvenoga kelib hamma qizlarni to'yga aytib ketgan edi. Dildorning Nizomjon qolib A'zamjonga tegayotganini eshitib jig'ibiyroni *chiqdi*. "Sabah Esrare yönetim kuruluna gittiğinde Dildar teşkilata gelerek bütün kızları düğüne davet etmişti. Esrare, Dildar'ın Nizamcan'ı bırakıp Azamcan ile evleneceğini duyunca çok *öfkelendi*."

Yukarıdaki örnekte geçen *jig'ibiyron* sözcüğü Özbekçede hem *"bir kimse için çok üzülmek"* hem de *"çok öfkelenmek"* (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılmaktadır. Burada geçen *jig'ibiyroni chiqmoq* ifadesinin *"çok öfkelenmek"* anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

5.4.4. Edinim ya da Kayıp Olarak Duygusal Değişimler

Özbekçede duygular sahip olunabilen nesneler açısından anlaşıldığında, duygusal değişimler nesne olarak görülen duyguların edinimleri ya da kayıpları açısından anlaşılır. DUYGUSAL DEĞİŞİM EDİNİM YA DA KAYIPTIR olarak adlandırılabilecek bu metaforda duygusal değişimler duygunun edinimine ya da kaybına göndermede bulunan hareketler açısından anlaşılır. Bu metafor, olay yapısının nesne ikilini yansıtan DEĞİŞİM HAREKETTİR (SAHİP OLUNABİLEN NESNELERİN EDİNİMİ YA DA KAYBI) metaforundan yararlanır. DEĞİŞİM HAREKETTİR'in NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR'i gerektirmesi gibi DUYGUSAL DEĞİŞİM EDİNİM YA DA KAYIPTIR metaforu da DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR'i gerektirir.

DUYGUSAL DEĞİŞİM EDİNİM YA DA KAYIPTIR

Duyguların edinimi ya da kaybı ile temsil edilen duygusal değişimler Özbekçede *kelmoq* "gelmek", *o'tkazmoq* "geçirmek", *qochmoq* "kaçmak" gibi hareket bildiren eylemler ile ifade edilebilir. Böylece duygular hareket eden nesneler olarak görülür. Duygusal değişimler duyguların kişiye doğru hareket ederek onun mülkiyetine girmesi ya da ondan uzaklaşarak mülkiyetinden çıkması açısından anlaşılır.

Aşağıdaki örneklerde duygu kişinin gönlüne gelmekte ya da gönlünden geçmektedir. Böylece duygusal değişimler duygunun hareket ederek kişinin mülkiyetine girmesi açısından anlaşılmaktadır. Bu örnekler aynı zamanda GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforunu da yansıtır:

(839) *Ko'nglimga keladi*, deb o'ylashgandir. "*Üzülürüm* diye düşünmüşlerdir."

(800) *Ko'ngliga kelgan* gapni aytib yubordi: … "*Kalbindeki* sözü söyledi." DÖ: (840).

(850) U shunday xayol qilgandi, Zebixonni bir o'rik bilan siylab qo'yay, deb ham *ko'nglidan o'tkazgan* edi. "O böyle hayal ederken Zebihan'a bir kayısı ikram ederim diye *içinden geçirdi*."

(852) Hali Nizomjon choy ichayotganda o'sha varrakning tolga ilinib qolganini ko'rib, obbo, boshqa yasab berish kerak, deb *dilidan o'tkazgan* edi. "Az önce çay içerken o uçurtmanın söğüde takıldığını görüp tüh, başka yapmak gerek diye *içinden geçirmişti*." DÖ: (853), (854).

(851) *Ko'nglidan*, jindek remont qilsa ellik mingga ketadi, degan o'y *otkazdi*. "*İçinden* tamir etse elli bine gider diye cince bir fikir *geçti*."

Gönüle girecek olumsuz bir duygu kişinin gönlünü bozabilir:

(985) Borsam, albatta, yana ko'nglimni *buzadigan* biron gap aytadi. "Gitsem yine moralimi *bozacak* bir söz söyler."

Aşağıdaki örneklerde duygular kişiye doğru hareket ederek onun mülkiyetine girmekte ya da ondan kaçarak mülkiyetinden çıkmaktadır. Duyguların kişiye gelmesi ya da ondan kaçması çeşitli duygusal değişimlere göndermede bulunmaktadır:

(986) Eh-ha! Oriyatlari *keldimi*? "Ha ha! *Rencide mi oldun*?"

(987) Uning raqqosaga negadir rahmi *kelib ketdi*. "Nedense dansöze *acıdı*." DÖ: (988), (989), (990), (115), (991).

(992) O'shanda Nizomjon xo'rligi *kelib* ko'z yoshini oqizmay yig'lagan. "Orada Nizamcan *kederlenerek* göz yaşını akıtmadan ağlamıştı." DÖ: (993).

(994) Ruhiy bezovtalik yomon ekan, halovat *qochdi*. "Ruh rahatsızlığı kötüymüş, keyif *kaçtı*."

O'chmoq, O'TIL'de (2006-2008) "1. Sönmek; 2. Asıl şeklini kaybetmek, belirsizleşmek; 3. Gözden kaybolmak, yok olmak; 4. Yok olmak; 5. Durmak, dinmek" biçiminde tanımlanmaktadır. Aşağıdaki örnekte sözcüğün "kaybolmak, yok olmak" anlamının kullanıldığı söylenebilir. Fakat bu sözcük ister *sönmek* ister *kaybolmak* anlamında kullanılmış olsun *quti o'chmoq* ifadesi keyif duygusunun kaybı dolayısı ile duygusal bir değişime göndermede bulunmaktadır:

(995) Mizg'ib o'tirganlarning quti *o'chdi*. "Uyuşuk şekilde oturmuş olanların keyfi *kaçtı*."

5.4.5. Bedensel Yönelimlere Dayalı Duygu Metaforları

Yönelim metaforlarının özel bir görünümünü oluşturan bedensel yönelimlere dayalı duygu metaforları, bedensel deneyimlerden kaynaklanır. Duygular bedensel yönelim açısından anlaşıldığında genellikle *baş* gibi yukarı yönelimli organlardan ya da *ayak* gibi aşağı yönelimli organlardan yararlanılır. Mutluluk duygusunun Özbekçede *boshlari osmonda* (M, 89) ya da *boshi ko'kka yetmoq* (U, 91) ile ifade edilmesi yukarı yönelimine göndermede bulunur. Utangaç kimseler için kullanılan "başı *yerde*", kibirli kimseler için kullanılan "başı *yukarda*" gibi ifadeler de utancın aşağı, gururun yukarı yönelimi ile kavramlaştığını gösterir. Bu kavramlaştırmalar mutlu ya da gururlu

olduğumuzda dik durmamız, yukarıya bakmamız; mutsuz olduğumuzda ya da utanç duyduğumuzda başımızı önümüze eğmemiz gibi bedensel deneyimlere dayanır. Bu deneyimler aynı zamanda bedensel yönelimlere dayalı duygu metaforlarına metonimik bir taban sağlar. İncelenen Özbekçe metinlerde öfke, mutluluk, gurur duygularının bedenin yukarı doğru yönelimi açısından anlaşıldığı; utanç ve alçak gönüllülüğün bedenin aşağı doğru yönelimi açısından anlaşıldığı görülmektedir.

ÖFKE YUKARIDADIR

Aşağıdaki örnekte "çok öfkelenmek" anlamında kullanılan *avjga minmoq* ifadesinin temel anlamı "tepeye çıkmak"tır (O'TIL, 2006-2008). Bu ifade öfke duygusunun Özbekçede yukarıya doğru bedensel yönelim açısından anlaşıldığını göstermektedir:

(996) Xotin borgan sayin *avjga minar*, hali-beri jag'i tinadiganga o'xshamasdi. "Kadının yine *tepesi atmıştı*, çenesi duracağa da benzemiyordu."

MUTLULUK YUKARIDADIR

Özbekçede "mutlu" anlamında kullanılan *boshi osmonda* "başı gökte" (O'TIL, 2006-2008) deyimi mutluluğu yukarı yönelimi açısından kavramlaştırır. *Osmonda* ifadesi de bedeni bir yukarı yönelimi ile kavramlaştırarak mutluluğa göndermede bulunur:

(997) Yaqindagina burni oqib yurgan qo'shni bolaning jahonga dong'i ketib, unga kuyov bo'layotganidan Oydinning onasi Rahbar opa ham, opasi Qunduzxonlar ham *boshlari osmonda* edi. "Daha dün burnu akarak dolaşan komşu çocuğunun dünyaya nam saldığı, ona damat olduğu için hem Aydın'ın annesi Rahbar abla hem de ablası Kunduzhan'ın *başı göğe ermişti*."

(998) -Albatta, albatta... Faqat uyidan neft yo tilla chiqqan odamga o'xshaydi. *Osmonda*, mayli, qandini ursin!... "Elbette, elbette… Evinden petrol ya da altın çıkmış insana benziyor. *Havalarda uçuyor*, iyi, aferin!..."

Boshi ko'kka yetmoq "başı göğe ermek" deyiminde mutluluk başın yukarı yönelimi ile göğe ermesi açısından anlaşılmaktadır:

(999) Sening sevikli Vatanimizni yovuz dushmandan himoya qilish uchun frontda ko'rsatgan qahramonligini eshitib *boshimiz ko'kka yetdi*. "Senin sevgili vatanımızı kötü düşmandan korumak için cephede gösterdiğin kahramanlığı duyunca *başımız göğe erdi*."

GURUR YUKARIDADIR

Aşağıdaki örnek gururun Özbekçede bedenin yukarı yönelimi ile kavramlaştığını göstermektedir. *Bosh ko'tarmoq* deyimi gururlu insan davranışına göndermede bulunmaktadır. Bu kullanımın "ayakta, dik durmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamından kaynaklandığı söylenebilir:

(1000) Rostmi, yolg'onmi, shu gap bo'lib turganda el oldida *bosh ko'tarib* yurishga qiynalyapmiz. "Doğru mu yalan mı, bu söz ortaya çıktığından beri insan içinde *başımız dik* yürüyemiyoruz." DÖ: (1001), (1002).

UTANÇ AŞAĞIDADIR

Özbekçede "utandırmak, utanacak hâle düşürmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılan *yuzini yerga qaratmoq* "yüzünü yere baktırmak" deyimi utanç duygusunu bedenin aşağı yönelimi ile kavramlaştırmaktadır:

(1003) U bolasini mard bo'ladi, deb o'ylardi. *Yuzimni yerga qaratadi*, deb hech o'ylamagan edi. "O yavrusu mert olacak diye düşünüyordu. *Yüzümü yere getirecek* diye hiç düşünmemişti." DÖ: (1004), (1005), (1006).

Utanç duygusu *yerga qaramoq* "yere bakmak" ile de ifade edilebilir:

(1007) O'rtaqlari qaytib kelishganda ular oldida *yerga qaragulik* bo'lmaydi. "Arkadaşları dönüp geldiğinde onların karşısında *başını yere eğmeyecek*."

ALÇAK GÖNÜLLLÜLÜK AŞAĞIDADIR

Egilgan boshni qilich kesmas atasözü O'TMI'de (1998) "İnsan gururlu, kibirli davranmadan, ne kadar alçak gönüllü olursa, tatlı dilli olursa, her türlü öfkeli, sert insanın kalbini yumuşatabilir ve her türlü tehlikeli, zor durumdan sağ salim kurtulabilir." biçiminde tanımlanmıştır. Bu atasözü alçak gönüllülüğü başın aşağı doğru yönelimi açısından kavramlaştırmaktadır:

(1008) Jon bolam, gapimga kir. *Egilgan boshni qilich kesmaydi*. "Canım yavrum, sözümü dinle. *Eğilen başı kılıç kesmez*." DÖ: (64).

5.5. Diğer Duygu Metaforları

Özbekçede duygular çok çeşitli metaforlar aracılığı ile ifade edilebilmektedir. Bu bölümde önceki bölümlerde değinilenlerin dışında kalan duygu metaforları yer almaktadır. Mutluluğun aydınlık ya da bahar, üzüntünün karanlık açısından anlaşıldığı

metaforlar bunlar arasında sayılabilir. Duygusal yakınlığın fiziksel yakınlık ve duygusal zararın fiziksel zarar açısından anlaşıldığı metaforlar da bu bölümde ele alınmaktadır.

MUTLULUK AYDINLIKTIR, ÜZÜNTÜ KARANLIKTIR

Özbekçede *porloq* "parlak" sözcüğü "baht, saadet" (O'TIL, 2006-2008) anlamında metaforik olarak kullanılabilir. Aşağıdaki örneklerde hayatın parlak sayfaları ve parlak istekler mutluluğa göndermede bulunmaktadır:

(971) Hayotning jami achchiq-chuchugini tatigan, ayriliqlargi fil bo'lib bardosh bergan Ikromjon uchun hayotning ham chigil, ham *porloq* sahifalari bor edi. "Hayatında acıyı da tatlıyı da tadan, ayrılıklar karşısında güçlü duran İkramcan için hayatın hem karmaşık hem *parlak* sayfaları vardı."

(19) Hozir Ikromjon yigirma bir yil qalbidan nari ketkizmagan, har bir daqiqasi katta umidlar vada qilgan niyatlari bilan keyingi bir hafta orasida bolasini olislarga olib ketgan, *porloq* niyatlarini kuydirib jizg'anak qilgan hodisalar orasida o'rtanardi. "Şimdi İkramcan yirmi bir yıl kalbinden gitmeyen, her bir dakikası büyük umutlar uyandıran istekleriyle son bir hafta içinde çocuğunu uzaklara alıp götüren *parlak* isteklerini yakıp kül eden olaylar arasında bocalıyordu."

Aşağıdaki şiirde dünyanın aydınlık olması mutluluğa göndermede bulunur:

(1009) Mo"tabar analar – xonamiz ko'rki,
Otalar hayotdir – *yorug'dir* jahon.
"Saygıdeğer analar – evimizin güzelliği,
Babalar hayattır – *aydınlıktır* dünya."

Aşağıdaki örneklerde *yorug'* "aydınlık" dünyanın *qorong'i* "karanlık" olması mutluluktan mutsuzluğa geçişi temsil etmektedir. Mutlu insan dünyayı aydınlık bir yer olarak algılarken, mutsuz insan karanlık bir yer olarak algılamaktadır. *Ko'zlaridan nurni o'girlamoq* "gözlerindeki ışığı çalmak" ifadesinde ise MUTLULUK YERİNE GÖZLERDEKİ IŞIK metonimisinden söz edilebilir:

(962) Alifdek qomatini sen bukding, yuzlariga ajinlarni sen solding, ko'zlaridan nurni sen o'g'irlading, shu *yorug'* dunyoni *qorong'i* zindon qilding! "Elif gibi boyunu sen büktün, yüzündeki kırışıklıkları sen yaptın, gözlerindeki *ışığı* sen çaldın, dünyasını *karanlık* zindana çevirdin!"

(1010) *Dunyo ko'zimga qorong'i bo'lib ketdi. Ikki marta o'zimni o'ldirmoqchi ham bo'ldim.* "Dünyam *karardı*. İki kez kendimi öldürmek istedim." DÖ: (1011), (707).

Aşağıdaki örnekte de MUTLULUK YERİNE GÖZLERDEKİ IŞIK metonimisi

görülmektedir. Gözlerdeki ışığın kara bir ışık olması ise mutsuzluğa göndermede bulunmaktadır:

(1012) Tanizorim igna uchinda
Ko'zlarimda *porlar qora nur*.
"İnleyen bedenim iğne ucunda
Gözlerimde *parlar kara nur*."

MUTLULUK BAHARDIR

Özbekçede mutluluk, canlılığı temsil eden bahar mevsimi olarak kavramlaşabilir:

(872) Turna qanotida bu cho'llarga bahor olib keldi-yu, ammo Tursunboyning qalbida uyilib, muz bitib yotgan qorni eritolmadi. Unga *bahor* kelmadi. "Turna, kanadında bu çöllere bahar getirdi ama Tursunbay'ın kalbinde birikip buz tutan karı eritemedi. Ona *bahar* gelmedi."

SAMİMİYET SICAKLIKTIR

Bu metafor, insanların samimiyetinin nesnelerin sıcak ya da soğuk olma özellikleri açısından anlaşılmasını sağlar. Özbekçede samimyet sıcaklık ile kavramlaşır, samimiyetsizlik ise soğukluk ile kavramlaşır:

(314) -*Sovuqqina ekan*. Diding qursin. Kelib-kelib shuni topdingmi. Dildor qayoqda-yu, bu turqi *sovuq* qayoqda! "-*Soğukmuş*. Zevkin batsın. Geldin de bunu mu buldun. Dildar nerede, bu *soğuk* Türkî nerede!"

(1433) Shuning uchun ham Dildor qaynatasini *sovuqqina qarshi oldi*. "Bunun için de Dildar kayınbabasını *soğuk karşıladı*."

(1434) Ular ko'pdan beri ko'rinmay ketgan Nizomjonga *sovuqqina* qarab qolishardi. "Onlar çoktandır görünmeyen Nizamcan'a biraz *soğuk* bakıyorlardı."

(1435) Demak, hali o'rik sotib ketgan, Zebixonga *sovuq* qaragan, Ikromjon amaki bilan g'ijillashgan, imoratning devorini ushlab ko'rgan dadasi ekan-da! "Demek demin kayısı satan, Zebihan'a *soğuk* bakan, İkramcan amca ile tartışan, binanın duvarını kavrayan adam babasıymış!"

(1436) Nizomjonga *sovuq* bir nazar tashlab, joyidan qimirlamay turaverdi. "Nizamcan'a *soğuk* bir bakış atıp yerinden kımıldamadan durdu."

(1013) -Ko'zimga *issiq ko'rinasan*, uka. Qayerda ko'rganman? "-Gözüm seni *bir yerden ısırıyor* kardeş. Nerede görmüştüm?"

SAMİMİYET SICAKLIKTIR metaforu kanal metaforu ile birlikte kullanılabilir. Dilsel ifadelerin duygu ve düşüncelerin kapsayıcısı olarak kavramlaştığı bu metaforda samimiyet dilsel ifadelerin sıcaklığı ya da soğukluğu ile ifade edilir:

(1014) Opasi unga tegib ikki bolalik bo'ldi hamki, ularning orasida bironta *sovuq* gap *o'tganini* bilmaydi. "Ablası onunla evlenip iki çocuk sahibi oldu, yine de aralarında *soğuk* bir söz *geçtiğini* bilmezdi."

SAMİMİYET YAKINLIKTIR

Kövecses bu metaforun DUYGUSAL İLİŞKİ İKİ ŞEY ARASINDAKİ MESAFEDİR'in alt bir görünümünü oluşturduğunu ifade eder (Kövecses, 2000a, s. 92). Bu metafor iki insan arasındaki aşk ya da arkadaşlık ilişkisinin yoğunluğunun somut bir kavram olan mesafe açısından anlaşılmasını sağlar. İki insanın birbirine olan yakınlığı samimiyetlerini gösterir:

(1015) Uning Nizomjonga alohida *yaqinligi* bor edi. "Onun Nizamcan'a özel bir *yakınlığı* vardı."

(1016) Asrora Nizomjonning eng *yaqin* o'rtog'i Karimjon degan bolani yaxshi ko'rardi. "Esrare, Nizamcan'ın en *yakın* arkadaşı Kerimcan'ı seviyordu."

(825) Hozir u hech narsa bo'lmagandek ochilib-sochilib unga o'zini *yaqin* ko'rsatmoqchi. "Şimdi hiçbir şey olmamış gibi gülüp oynayarak ona *yakın* görünmek istiyor."

İnsanlar birbirinden uzaklaştıkça samimiyetleri azalır. İki kişi arasındaki mesafenin açılması ilişkinin kötüye gitmesine göndermede bulunur:

(1017) Kechagi Chorterakka borishida otasi bilan *orani ochiq* qilib kelipti. "Çarterek'e dünkü gidişinden babasıyla *arası açılmış* olarak geldi."

İki kişi birbirine duygusal anlamda çok yakın olduğunda bu yakınlık fiziksel temas açısından kavramlaşabilir. Birbirine çok yakın kişiler fiziksel temas içerisindedirler. Özbekçede bu fiziksel temas kişilerin birbirlerine bağlanması ile ifade edilebilir:

(1018) *Bizni bog'lab turgan yagona narsa - akamdan xotira, mabodo omon-eson dunyoga kelgan bo'lsa - bolang, xolos.* "Bizi *bağlayan* tek şey – ağabeyimden hatıra, eğer sağ salim dünyaya geldiyse – yavrun sadece."

(1019) Bitta-yarimtasi o'lgur o'shaqlarda *ilib ketmasa edi*. "Arada bir o kahrolası çocuklara *takılmasaydı*."

(1020) Ayniqsa, fojeadan so'ng Oydinga *bog'lanib qoldi*. "Özellikle faciadan sonra Aydın'a *bağlanmıştı*."

(1021) -Haligi hebbem o'lgur Adolga *aylanishib qopti*. "-Deminki kahrolasıca, Adal'a *tutulmuş*."

DUYGUSAL ZARAR FİZİKSEL ZARARDIR

Özbekçede kişinin yaşadığı duygusal zarar, bedenini etkileyen bir fiziksel zarar açısından anlaşılabilir. Aşağıdaki örnekte Tursunbay'ın neden olduğu duygusal zarar yaralanma, canın yanması, acıması gibi bedensel bir zarar olarak görülmektedir:

(808) U Tursunboyni tabiat yanglish yaratgan, tabiat odamlarni masxara qilish uchun, odamlarni haqorat qilish uchun, yaratgan bir narsa deb bilardi. Bu tabiatning qo'pol qo'li bilan yaratilgan narsa eng avval uni *yaraladi*. Uning qalbiga zahar soldi. Zebixon uning zahrini cuda tez badanidan sitib chiqarib tashladi. Ammo vaqti-vaqti bilan *yara o'rni uni qiynar*, tanasini bir muddat *zirqiratardi*. "Tursunbay'ın doğanın yanlış yarattığı, doğanın insanlarla alay etmek için, insanlara hakaret etmek için yarattığı bir şey olduğunu düşünüyordu. Bu doğanın yontulmamış eliyle yaratılan şey ilk önce onu *yaraladı*. Onun kalbine zehir saldı. Zebihan onun zehrini bedeninden çok çabuk çıkarıp attı. Ama zaman zaman *yara yeri canını yakar*, bedenini bir müddet *acıtırdı*."

Aşağıdaki şiirde şairin uğradığı duygusal zarar, "bedeninin iğne ucunda olması" ile ifade edilmektedir. Duygusal zarar, bedene batan iğnenin verdiği acı ile örtüşmektedir. Kişi yerine bedenin inlemesinde ise bir metonimi olduğu düşünülebilir:

(1012) Tanizorim *igna uchinda*
Ko'zlarimda porlar qora nur.
"İnleyen bedenim *iğne ucunda*
Gözlerimde parlar kara nur." (YEMY, 3)

DUYGU İNSANDIR

İncelenen Özbekçe metinlerde az rastlanmakla birlikte duyguların insanlar açısından anlaşılabildiği görülmektedir. Aşağıdaki örneklerde kişileştirme BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforu ile birlikte kullanılmaktadır. Gönül, pişmanlık ya da merakın, gözler ise umudun kapsayıcısı olarak kavramlaşmaktadır. Her iki örnekte de duygular *uyg'onmoq* "uyanmak" aracılığı ile insan olarak kavramlaşmaktadır:

(831) Ajab, ko'nglida armon emas, qiziqish *uyg'ondi*. "Garip, gönlünde pişmanlık değil merak *uyandı*."

(884) Ayolning ko'zlarida yana umid *uyg'ondi*. "Kadının gözlerinde yine umut *uyandı*." DÖ: (1022).

Aşağıdaki örnekte ise insof "insaf, vicdan" duygusu gençliği terk etmemesi dilenen bir kişi olarak görülmektedir:

(1023) Yoshlik – kelajakning xaloskoridir,
Sira *tark etmasin* yoshlikni insof.
"Gençlik – geleceğin kurtarıcısıdır,
Asla *terk etmesin* gençliği vicdan." (IDU, 46)

BÖLÜM VI

DÜŞÜNCE METAFORLARI

Düşünce metaforları anlamak, algılamak, bilmek, düşünmek gibi zihinsel işlevlere dayalı metaforlar ile dilsel ifadelerin aktarımlar açısından anlaşıldığı iletişim metaforlarını içerir. Zihnin çeşitli işlevlerini *fikir edinmek, sonuca ulaşmak, açık olmamak* gibi ifadelerle kavramlaştırdığımızda zihnimizin ne yaptığını metafor aracılığıyla ifade etmiş oluruz. Lakoff ve Johnson (1999, s. 235), anlamak, düşünmek, bilmek gibi zihinsel işlevlerin metafor aracılığıyla ifade edilmesini neredeyse kaçınılmaz bir yol olarak görür. Düşünce metaforları Özbekçede de yaygın olarak kullanılmaktadır.

Zihinsel etkinliklerin bedensel etkinlikler açısından anlaşıldığı ZİHİN BEDENDİR metaforu düşünce metaforlarının önemli bir bölümünü oluşturur. Zihinsel etkinliklerin bir başka zihinsel etkinlik olan matematiksel hesaplamalar açısından anlaşıldığı DÜŞÜNMEK HESAPLAMAKTIR metaforu, düşünce metaforları altında değerlendirilir (Lakoff & Espenson & Schwartz, 1991; Lakoff & Johnson, 1999). Görmek, koklamak, duymak gibi etkinlikler algılanan şeyin niteliği kişinin algısına göre değiştiğinden zihinsel etkinlikler olarak kabul edilir. Bu gibi zihinsel etkinliklere dayalı algı metaforları, düşünce metaforları içerisinde ele alınır. Son olarak, kanal metaforu olarak da adlandırılan iletişim metaforları düşünce metaforları içerisinde ele alınır (Lakoff & Espenson & Schwartz, 1991).

6.1. Beden Olarak Zihin

Zihin, genellikle bedensel deneyimlere dayalı olarak metaforlaştırılır. Zihnin beden açısından kavramlaştırıldığı ZİHİN BEDENDİR metaforu en temel düşünce metaforlarından biridir (Sweetser, 1990; Lakoff & Johnson, 1999). ZİHİN BEDENDİR'i oluşturan haritalamalar şunlardır:

Düşünmek fiziksel işleyiştir.

Fikirler [düşünürden] bağımsız varlıklardır.

Bir fikir düşünmek bağımsız bir varlıkla ilgili fiziksel işleyiştir.

Lakoff ve Johnson, ZİHİN BEDENDİR metaforunda düşünmenin dört tür bedensel işleyiş açısından kavramlaşabildiğini belirtir. Bunlar hareket etmek, algılamak, yemek yemek ve nesneleri yönlendirmektir. Böylece, ZİHİN BEDENDİR metaforu adı

altında dört metafordan söz ederler: DÜŞÜNMEK HAREKET ETMEKTİR, DÜŞÜNMEK ALGILAMAKTIR, DÜŞÜNMEK YEMEK YEMEKTİR ve DÜŞÜNMEK NESNE YÖNLENDİRİMİDİR (Lakoff & Johnson, 1999, s. 236).

Düşünmek hareket etmek açısından anlaşıldığında, düşünceler mekânlar olarak kavramlaşır. Düşünmek algılamak açısından anlaşıldığında, düşünceler duyularla algılanabilen şeylerdir. Düşünmek yemek yemek açısından anlaşıldığında, düşünceler yiyecekler olarak kavramlaşır. Düşünmek nesne yönlendirimi açısından anlaşıldığında ise düşünceler yönlendirilebilir nesneler açısından anlaşılır ancak düşüncelerin nesneler olarak görüldüğü metaforlar nesne yönlendiriminden ibaret değildir. Lakoff, Espenson ve Schwartz, *Master Metaphor List* (1991) adlı metaforlar listesinde DÜŞÜNCELER NESNELERDİR metaforundan söz ederler ve ZİHİN NESNELERİN KAPSAYICISIDIR, DÜŞÜNCELER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR, DÜŞÜNMEK NESNE YÖNLENDİRİMİDİR, DÜŞÜNCELER HAREKET EDEN NESNELERDİR gibi düşüncelerin nesneler açısından anlaşıldığı metaforları DÜŞÜNCELER NESNELERDİR altında birleştirir ve ZİHİN BEDENDİR metaforu içerisinde değerlendirirler. Bu çalışmada da aynı yol izlenerek düşüncelerin nesneler açısından anlaşıldığı çeşitli metaforlar DÜŞÜNMEK NESNE YÖNLENDİRİMİDİR ile birlikte ZİHİN BEDENDİR metaforu kapsamında, **6.1.4. Nesneler Olarak Düşünceler** başlığı altında ele alınmaktadır.

6.1.1. Hareket Etmek

DÜŞÜNMEK HAREKET ETMEKTİR olarak adlandırılan bu metaforda zihinsel etkinlikler uzaydaki fiziksel hareketler açısından algılanır (Yu, 2003, s. 143). Lakoff ve Johnson, bu metaforun temelini gerçek hayatta bilgilerimizin çoğunu hareket ederek edinmemize dayandırırlar. Bu metaforun haritalamaları şunlardır:

Zihin bedendir.

Düşünmek hareket etmektir.

Düşünceler mekânlardır.

Akıl yürütme (reason) güçtür.

Akılcı düşünce doğrudan, kasıtlı, adım adım ve akıl yürütmenin gücü ile uyumlu olan harekettir.

Düşünememek hareket edememektir.

Düşünce çizgisi yoldur.

Bir şey hakkında düşünmek onun etrafında hareket etmektir.

Yeniden düşünmek yola tekrar girmektir (Lakoff & Johnson, 1999, s. 236).

Bu metafor, ZİHİN BEDENDİR ve DÜŞÜNMEK FİZİKSEL İŞLEYİŞTİR metaforlarının birleşiminin özel bir görünümüdür. Buradaki işleyiş türü fiziksel harekettir (Lakoff & Johnson, 1999, s. 237). "Aklım başka *yere gitti*.", "Zihnim *dağıldı*." gibi cümleler düşüncenin hareket açısından kavramlaşabildiğini gösterir. "Bu sonuca nasıl *vardın*?", "Tartışmanın önemli bir *noktasına geldik*." gibi cümleler fikirlerin mekânlar açısından kavramlaştığını gösterir. Düşünsel bir sürece göndermede bulunan "*Çıkmaza girdim*." cümlesi ise hareket edememenin düşünememe olduğunu gösterir (Lakoff & Johnson, 1999, 236). DÜŞÜNMEK HAREKET ETMEKTİR metaforunda bir başlangıç noktası, yol ve bitiş noktası vardır. Başarılı düşünme başlangıç, doğru yol ve arzu edilen bitiş noktasını içerir. Hareket eden kılıcı, dilsel olarak düşünen insanın kendisi ya da zihni olarak ifade edilebilir, ancak metaforik anlamda hareket eden, insanın zihinsel etkinlikleridir. Örneğin "*Çıkmaza girdim*." cümlesinde kendimizden ziyade zihinsel etkinliğimizin çıkmaza girdiğinden söz ederiz (Yu, 2003, s. 144).

Düşünmek, hareket etmek olarak kavramlaştığında fikirler de mekânlar açısından anlaşılır. Akıl yürütürken belirli bir fikre vardığımızı düşündüğümüzde başka bir fikir mekânına gelmiş oluruz. Akıl yürütmek düşünürün ya da zihnin bir fikir mekânından ötekine hareket etmesini sağlayan bir güç olarak kavramlaşır. Akıl yürütmenin gücü bizi bir *sonuca itebilir* ya da *götürebilir*. Lakoff ve Johnson, akıl yürütmenin gücünü doğanın gücüne benzetir, akıl yürütmenin bizi zorladığı herhangi bir sonuç doğal sonuçtur. Doğal bir sonuca ulaşmayı reddetmek akıl yürütmenin gücüne direnmektir. Bu nedenle akıl yürütme belirli bir düşünce çizgisine girmemize yol açan bir güç olarak kavramlaşır (Lakoff & Johnson, 1999, s. 236-237).

Akılcı düşünmek, öncelikle akıl yürütmenin gücünün gerektirdiği çizgide düşünmektir. İkinci olarak *adım adım gitmek*tir; böylece akıl yürütmenin gerektirdiği yolda olduğumuzdan emin oluruz. Üçüncüsü mümkün olduğunca doğrudan, *yerinde saymadan, kaybolmadan,* konudan *sapmadan* sonuca doğru hareket etmektir. Böylece düşünce bir yol izler. Başarılı düşünmek arzu edilen yere doğru ilerleyerek doğru düşüncelere ulaşmaktır. Düşünce yolu üzerinde, düşüncenin hareketini önleyen birtakım engeller olabilir. Bunlar kafanın karışması ya da dikkatin dağılması gibi zihinsel engellerdir. Kafası karışan ya da dikkati dağılan kişi *yönünü kaybedebilir* ya da *başladığı yere dönebilir* (Lakoff, 1999, s. 237; Yu, 2003, s. 147).

Bu metaforda iletişim rehberlik olarak kavramlaşır ve iletilen şeyi anlamak rehberlik eden kişiyi bir arazi boyunca takip etmek açısından anlaşılır. Bu nedenle birini anlamamaya başladığımızda "*Yavaş* ol.", "Çok *hızlı gidiyorsun*.", "Seni *takip edemiyorum*.", "Sana *yetişemiyorum*." gibi cümleler kurarız (Lakoff & Johnson, 1999, s. 237).

DÜŞÜNMEK HAREKET ETMEKTİR

Zihinsel işlevlerin uzamsal hareket açısından anlaşıldığı bu metaforun yukarıda söz edilen çeşitli haritalamalarını Özbekçede görmek mümkündür. Aşağıdaki örneklerde düşünceler mekânlar olarak kavramlaşmaktadır. Düşünceler mekânlar açısından anlaşıldığında kişinin kendisi ya da zihni bir düşünce mekânı içerisinde bulunabilir. Aşağıda, kişinin düşünceli olması *xayol* "düşünce" içerisinde olması ile ifade edilmektedir:

(1024) -Xo'sh, yana qanaqa xabarlar bor? - dedi allaqachon sovib qolgan choyni xayol *ichida* puflayotgan chol. "-Eee yine nasıl haberler var? Dedi soğuyan çayını bir süre *düşünceli* bir şekilde üfleyen ihtiyar."

Aşağıdaki örnekte detaylı düşünmek, düşünce mekânının derinliklerine doğru hareket etmek ya da derin bir noktasında bulunmak açısından anlaşılmaktadır:

(40) Endi bu masalada ham *chuqurroq* o'ylab ko'rish kerakdir. "Şimdi bu konuda da *derin* düşünmek gerek."

Özbekçede kişinin sağlıklı düşünebilmesi, aklının kendisi ile aynı mekânda olmasına bağlıdır. Aklı başında olan kişi sağlıklı düşünebilir. Aklı kendisini terk etmiş ya da kendisi aklını terk etmiş olan kişi sağlıklı düşünemez. Kişinin zihni doğal şartlarda başında ya da kendisinde bulunur. Düşünceler mekânlar olarak kavramlaştığında akıl düşünülen şeye doğru hareket edebilir ya da orada bulunabilir. Kişinin aklının bir düşünce mekânına gitmesi belirli bir şeyi düşünmesine göndermede bulunur. Bir şey düşünemeyen insanın aklı bir düşünce mekânına gitmekten ziyade ondan uzaklaşarak onu terk eder ya da kişi aklını terk eder. Her iki durumda da düşünmek hareket açısından anlaşılır. Kişinin aklının kendisinde bulunması genel olarak sağlıklı düşünebilmeye göndermede bulunur:

(1025) Esi *bor* bola ekansan. "Akıllı çocukmuşsun."

(1026) -Ketgani durust bo'pti. Bu chol bolani sil qilib qo'yardi. *Esi borida* ketib qoldi. "-Gittiği iyi oldu. Bu ihtiyar onu verem ederdi. *Aklı başında* çocuk, gitti."

Sağlıklı düşünemeyen kişinin aklının nerede olduğu sorgulanabilir:

(1027) Pora olib, pora berayotganingda, pripiska qilayotganingda esing *qayoqda edi*? "Para alıp verirken, sahte kayıt tutarken aklın *neredeydi*?"

(1028) Esing *joyidami*? "Aklın *başında mı*?"

Kişinin kendisi gibi başı da aklın kapsayıcısı olabilir. Aşağıdaki örnekte *hush* "akıl", başı terkederek başka bir yere gitmektedir. Kişinin aklı başında olmadıkça sağlıklı düşünemez:

(1029) Endi bu gapni bolasining o'z og'zidan eshitib hushi boshidan *uchdi*. "Şimdi bu sözü çocuğunun ağzından duyunca aklı başından *gitti*." DÖ: (1030).

Kişinin yeniden sağlıklı düşünmeye başlayabilmesi için aklının başına gelmesi gerekir:

(1031) -Ahmoq! Endi esing *kiribdi*. "-Ahmak! Şimdi aklın başına *geldi*."

(1032) Ukangning endi aqli *kirgan*. "Erkek kardeşinin aklı başına şimdi *gelmiş*."

Yukarıdaki örneklerde kişinin aklı kendisinden uzaklaşmakta ya da ona doğru gelmektedir. Aşağıdaki örneklerde ise kişi, aklından uzaklaşmakta ya da ona yaklaşmaktadır. Özbekçede, kişinin bilincini kaybetmesi *hushidan ketmoq* "aklından gitmek" ile ifade edilmektedir. Kişinin aklının başına gelmesi ise *hushiga kelmoq* ya da *hushi o'ziga kelmoq* ile ifade edilir:

(1033) Bir tup sadaqayrag'och tagiga yetganda *hushidan ketib* yiqilibdi. "Bir meşe ağacının altına vardığında *kendinden geçerek* yığılmış." DÖ: (1034).

(1035) *Hushiga kelib* ko'zini ochsa, sadaqayrag'och shohiga bitta ola qarg'a qo'nib, nuqul qag'illayotganmish. "*Kendine gelip* gözünü açtığında, meşe ağacının dalına bir karga konmuş, devamlı gaklıyormuş." DÖ: (1036), (1037).

(479) Ana shundan keyingina Nizomjonning hushi *o'ziga keldi*. "İşte bundan sonra Nizamcan'ın aklı *başına geldi*". DÖ: (1038), (1039).

Aşağıdaki örnekte *o'z* "kendi" bilince göndermede bulunur. Kendini kaybetmek, bilincini kaybetmek ile örtüşür. Bilincini kaybeden kişi kendisinden uzaklaşmıştır. Yeniden düşünme yetisini elde etmesi için kendine gelmesi gerekir:

(1036) Ammo shu birinchi sado hammani hushiga keltirdi: Qimirlab qoldilar, kimdir ust-boshini qoqdi, kimdir sal *o'ziga kelib* zambilg'altakka o'tirdi, yana kimdir og'zidagi loyni tuflab tashladi… "Ama bu ilk ses herkesi kendine getirdi: Hareketlendiler, kimi üstünü başını silkeledi, kimi biraz *kendine gelip* el arabasına oturdu, kimi de ağzındaki çamuru tükürüp attı…" DÖ: (1040).

İnsanın aklı bir şeye takıldığında yalnızca onu düşünmeye başlar ve zihni o düşünce mekânına gider. Aşağıdaki örneklerde kişinin düşüncesi kendisi ile aynı yerde değildir. Kişinin düşüncesi ondan başka bir düşünce mekânında yer almaktadır:

(1041) Uning xayollari juda *olislarda*. "Onun aklı başka *yerlerde*."

(1042) Uning qo'llari ishda, ko'zi shudgorda, ammo xayoli *Zebixonda* edi. "Onun eli işte, gözü sürdüğü toprakta ama aklı *Zebihan'daydı*."

Kişinin aklı çalınarak kendisinden uzaklaştırılabilir:

(1043) Qora qosh, ko'krakdor, xushbichim bu yigit Dildorning ham hushini *o'g'irlagan edi*. "Bu kara kaşlı, geniş göğüslü, yakışıklı genç Dildar'ın da aklını *çalmıştı*."

Aşağıdaki örnekte düşünmek çeşitli düşünce mekânlarına hareket etmek ile kavramlaşmaktadır. Bu hareket *bormoq* "gitmek, varmak" ile ifade edilmektedir:

(1044) Nizomjon uning oldiga yetib kelguncha ming xil *xayolga bordi*. "Nizamcan onun yanına gidinceye kadar bin çeşit şey düşündü."

Kişinin düşüncesi düşündüğü şeye doğru hareket edebilir. Bu hareket *ketmoq* "gitmek", *tarqalmoq* "dağılmak", *uchmoq* "uçmak" gibi eylemlerle ifade edilebilir:

(1045) Xayoli darhol Oydinga *ketdi*. "Aklı hemen Aydın'a *gitti*."

(1046) Tasavvuri *tarqaldi*. "Düşüncesi *dağıldı*." DÖ: (1047).

(933) Yuragi ezilib, birpasda xayoli *allaqayoqlarga uchdi*. "Yüreği ezilerek bir anda düşünceye *daldı*."

Aşağıdaki örnekte kişinin bir şeye odaklanıp yalnızca onu düşünmesi düşüncesinin ona bağlanması ile ifade edilmektedir. Düşüncenin bir yere bağlanması hareketsizliğe göndermede bulunur. Bu bakımdan burada "Düşünememek hareket edememektir" haritalamasından da söz edilebilir:

(1048) Umuman, shu kundan boshlab uning hayoti, fikri-zikri Oydin yatgan kasalxonaga *bog'lanib qoldi*. "Genellikle, o günden itibaren onun hayatı, aklı fikri Aydın'ın yattığı hastaneye *bağlanıp kaldı*."

Özbekçede düşünmek, kişinin düşüncelerini hareket ettirmesi ile kavramlaşabilir. Aşağıdaki örneklerde kişi düşüncelerini *surmoq* "sürmek, itmek" ve *yuritmoq* "yürütmek" aracılığı ile hareket ettirmektedir. Böylece düşünmek, fiziksel hareket açısından anlaşılmaktadır:

(1049) Sumbulsoyda xayol *surib* o'tirgan kunlarni esladi. "Sümbülsay'da hayal *kurarak* geçirdiği günleri hatırladı." DÖ: (1050), (1051).

(645) Xuddi novvotdan yasalgan qasrdek Sumbulsoyda bir tekis shuvillagan tomchilarga quloq solib, soatlab o'y *surib qolishadi*. "Tamamen şekerden yapılmış bir saray gibi olan Sümbülsay'da biteviye şırıldayan su damlalarına kulak verip, saatlerce düşünceye *dalıyordu*." DÖ: (1052), (1053), (1054).

(60) Asrora bir narsa to'g'risida fikr *yuritsa* darrov qarorga kelardi-yu, shartta aytib qo'ya qolardi. "Esrare, bir konuda fikir *yürütse* hemen karar verirdi, doğrudan söylerdi."

Özbekçede zihinsel etkinlikler bir yöne akan sıvılar olarak da kavramlaşabilir. Düşünce çizgisinin yolu, suyun izlediği yol açısından anlaşılır. Böylece düşünmek, sıvıların akışı aracılığı ile hareket açısından anlaşılır. Aşağıdaki örnekte işlev yerine organ metonimisi kullanılarak zihinsel etkinlik yerine *bosh* "baş" kullanılmaktadır. Öte yandan kişinin düşüncesi kişiden bağımsız olarak bir yöne doğru akmaktadır, kişi de onun gösterdiği yönde gitmek istemektedir. Burada kişinin gitmesi gerçek anlamlı bir gitmeye göndermede bulunmaktadır. *Boshi oqqan tomonga ketmoq* deyimi O'TIL'de (2006-2008) denk gelen tarafa, doğru gelen tarafa gitmek" biçiminde tanımlanmaktadır:

(1055) U sal darmonga kirsa bu yaxshi, mehribon odamlarga mingdanming rahmat aytib yana boshi *oqqan tomonga* qarab ketmoqchi edi. "Biraz iyileşse bu iyi, şefkatli insanlara binlerce kez teşekkür edip yine aklının *estiği yere* gitmek istiyordu."

Esi oqqancha ya da *esi oqmoq* gibi bir ifadeye eldeki sözlüklerde rastlanmamakla birlikte aşağıdaki örnekte düşünememek "zihnin akması" ile ifade edilmektedir:

(1056) To'dani yorib qaradi-yu, esi *oqqancha* turib qoldi. "Kalabalığı yarıp bakınca aklı başından *gidecek* gibi oldu."

Esdon og'moq Özbekçede "aklını kaybetme noktasına gelmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılan bir deyimdir. Yanlış düşünmek, kişinin zihninin içindeki çeşitli hareketleri açısından anlaşılabilir. Aşağıdaki örnekte kişinin sağlıklı düşünememeye başlaması *og'moq* "eğri durmak, bir yere yaslanmak" eylemi ile ifade edilmektedir:

(1057) Ammo xotin *esdan og'ib* qolganga o'xshar, nuqul ikkala raqibini ayvondan yerga olib tushishga urinib, tortqilar edi. "Ama kadın *aklını kaybetmişe* benziyor, sürekli iki rakibini sundurmadan aşağı düşürmeye çalışıyor, çekiştiriyordu."

Aşağıdaki örnekte *ozmoq* "doğru yoldan çıkmak" eylemi *aql*'ı bir mekân olarak kavramlaştırmaktadır. Kişinin sağlıklı düşünememeye başlaması *aqldan ozmoq* "aklını

kaybetmek" (O'TIL, 2006-2008) ile ifade edilmektedir. Bu örnekte düşünce çizgisi zihnin içindeki bir yol olarak kavramlaşmaktadır:

(1058) Ona *aqldan ozgan edi*. "Anne *aklını yitirmişti*."

6.1.2. Algılamak

DÜŞÜNMEK ALGILAMAKTIR metaforunda zihinsel etkinlikler görmek, koklamak, duymak gibi duyusal algı etkinlikleri açısından anlaşılır. Bilgilerimizin çoğunu görerek elde ettiğimiz için düşünmek, bilmek, anlamak gibi zihinsel etkinlikleri görmek açısından kavramlaştırırız. Lakoff, DÜŞÜNMEK ALGILAMAKTIR metaforunun haritalamalarını şöyle sıralar:

Zihin bedendir.

Düşünmek algılamaktır.

Fikirler algılanan şeylerdir.

Bilmek görmektir.

İletişim göstermektir.

Bilgi edinmeye çalışmak aramaktır.

Farkına varmak gözle fark etmektir.

Bilmeye yardımcı olan şey ışık kaynağıdır.

Bilebilmek görebilmektir.

Bilgisizlik görememektir.

Bilginin engelleri görmenin engelleridir.

Yanıltma/aldatma görüşü kasten engellemektir.

Bir açıdan bilmek bir bakış açısından görmektir.

Detayları açıklamak resim çizmektir.

Dikkati yöneltmek göstermektir.

Dikkat etmek bakmaktır.

Kavrayışlı olmak olmak duymaktır.

Ciddiye almak dinlemektir.

Hissetmek koklamaktır.

Duygusal tepki hissetmektir.

Kişisel tercih tattır (Lakoff & Johnson, 1999, s. 238).

Bu metafor büyük oranda görsel ve uzamsal deneyimlere dayalıdır. Dış dünyaya ilişkin bilgilerimizin çoğunu görerek elde ederiz. Zihinsel etkinliklerin gözler ve

görmek açısından anlaşılmasını sağlayan bu bedensel deneyim, BİLMEK GÖRMEKTİR haritalamasına metonimik bir taban sağlar. Bu metonimik taban, fiziksel olarak görmenin zihinsel etkinliklere nasıl eşlik ettiğini açıklar. Gözler, görme organı olarak dünyayı anlamamıza aracı olan bilişsel kanallardır. Ne gördüğümüz ve nasıl gördüğümüz, dünyaya ilişkin bilgi ve bilişimizi büyük oranda belirler. Böylece düşünmenin görmek açısından anlaşıldığı bu metafor bedensel deneyimlerden kaynaklanan ZİHİNSEL İŞLEV YERİNE BEDENSEL İŞLEV metonimisine dayalıdır (Yu, 2004, s. 675).

Bilmek, görmek açısından kavramlaştığında "Ne söylediğini *görüyorum*." gibi bir ifade başarılı bir iletişimi yansıtır. Bilinmeyen şeyler görülmeyen şeyler olarak kavramlaşır. Bir şeyi *örtmek, saklamaya* çalışmak başkasını onu bilmekten alıkoymaktır. İnsanları aldatmak gerçeği *görmemeleri* için *"üstüne perde çekmek"* ile ifade edilir. *"Açık* yazmak", okuyucunun iletilen şeyi bilmesine olanak sağlar; *"kapalı* yazmak" okuyucunun ifade edilen şeyi anlamasını zorlaştırır (Lakoff & Johnson, 1999, s. 239). Burada *açıklık* ve *kapalılık* görülebilirliğe göndermede bulunur. Üzeri açık olan bir şey görülebilir ancak kapalı olan bir şey görülemez. Böylece bir şey "*açık* ifade edildiğinde" anlaşılabilir, "*kapalı* ifadeler"in ise anlaşılması zordur.

Bir şeyle ilgili bilgi edinmeye çalışmak, ona *bakmak* ya da onu *aramak*la kavramlaşır, bilgi edinmek ise *keşfetmek* ya da *bulmak* açısından anlaşılır. Bilgisiz insan *karanlıktadır*, bilme yetisi olmayan insan *kördür* (Lakoff & Johnson, 1999, s. 239). Güneşten ya da elektrik kaynağından sağlanan ışık görüşü etkiler. Işığın görüşü kolaylaştırması, kavrayışı kolaylaştırması ile örtüşür. Işık azlığının görüşü zorlaştırması, kavrayışın zorlaşması ile örtüşür. "Bir konuya *ışık tutmak*" görüşü kolaylaştırır. "*Bulanık* fikirler" ise görüşü yani anlamayı zorlaştırır (Yu, 2003, s. 157-158).

At gözlüğü takmış birinden söz ettiğimizde yalnızca kendi *önünü görebilen* birinden söz ederiz. Bu da kişinin düşüncelerini sınırlayarak yalnızca belirli bir düşünceye odaklandığı anlamına gelir. Bir şeyi *görebilmeniz* için onu *işaret ederiz*, böylece o şey hakkında bilgi sahibi olabilmeniz için dikkatinizi ona yöneltmiş oluruz. Birisi bize "bir şeyin *çerçevesini çizmek*"ten söz ettiğinde onun detaylarını bize açıklamaktan söz etmektedir (Lakoff & Johnson, 1999, s. 239).

Zihinsel etkinliklerle ilgili olarak kullanılan *algı, açı, görüş açısı* ya da *nokta* gibi kavramlar bu metafordan kaynaklanır. Bir manzaraya baktığımızda ona belirli bir yerden bakarız. Baktığımız noktadan yalnızca belirli şeyleri görürüz (Lakoff & Johnson, 1999, s. 239). Bu görüş bizim fikirlerimizi ve izlenimlerimizi şekillendirir. Bir konuyla

ilgili düşüncelerimizi ifade eden *"bakış açısı"* bunu yansıtır. İnsanlar bir manzaraya farklı yerlerden baktıkları için aynı şey hakkında farklı fikirleri vardır. Bu da *"farklı bakış açıları"* ile ifade edilir. Bu nedenle insanlara *"görüş"*leri sorulur (Yu, 2003, s. 151). Eğer uzaktaysak küçük detaylar gözle görülemeyebilir. Bizim bakış açımızdan bakıldığında bazı şeyler gizli kalabilir. Farklı açılardan baktığımızda manzarayı daha iyi biliriz. Metaforik olarak dünyaya yalnızca *tek bir açıdan bakan* biri o *bakış açısının* dışında kalan şeyleri bilemez. Yakınlık da önemlidir. Bir şeyi bilmek için, detayları görebilmek için ona yeterince yakın olmak ancak şeklin bütününü göremeyecek kadar da yakın olmamak gerekir (Lakoff & Johnson, 1999, s. 239). Bir şeyi daha iyi anlamak için onu *daha yakından görmeye* gereksinim duyarız. Eğer bir şeyi diğerlerinden daha *yukarıda görüyorsak* onu daha çok önemsiyoruz demektir, çünkü bizim kavram sistemimizde önemli olan *yukarıdadır* (Yu, 2003, s. 151).

Bir şeyi nasıl gördüğümüz, ona nereden baktığımız, o şeyle ilgili fikrimizi oluşturur ve onu nasıl düşündüğümüzü gösterir. Bu nedenle *"görüş"* sözcüğü fikir anlamında kullanılır. *"Dar görüş"* kısıtlı bir anlayışa göndermede bulunur. "*Sığ görüş"* ayrıntısız fikirlere göndermede bulunur. "İnsanları *küçük görmek*" örneğindeki gibi, bir şeyi olduğundan küçük görmek onun önemini uzamsal açıdan tanımlar. Bu da ÖNEMLİ OLAN BÜYÜKTÜR, ÖNEMSİZ OLAN KÜÇÜKTÜR'e göndermede bulunur. Bütün bu kullanımlar görsel alanı zihinsel alana aktarır. *"Yolunu gözlemek", "dört gözle beklemek"* deyimleri birinin gelmesini ya da bir şeyin olmasını umut ettiğimizde, beklediğimizde kullanılır. Burada da zihinsel bir etkinlik söz konusudur. Bu deyimler aynı zamanda geleceğin önde kavramlaşması ile de ilgilidir (Yu, 2003, s. 152-156).

Görme, bilgi edinme yetimizde bu kadar önemli bir rol oynadığı için DÜŞÜNMEK ALGILAMAKTIR metaforu büyük ölçüde görmeye dayalıdır. Düşünmenin diğer duyular açısından anlaşılması daha az etkindir. "Babamın sözünü her zaman *dinlerim*." cümlesinde onun sözlerini dinlemekle kalmayız aynı zamanda söylediği şeyleri ciddiye alır ve söylediği şeyin içeriğini kabul ederiz. "Sözünü *dinlemediğimizde"* ise söylediği şeyin içeriğini kabul etmeyiz. Bir şey güçlü hissedildiğinde duygusal tepki ve zihinsel anlam birleştirilir, böylece duygusal tepki, hissetmek açısından anlaşılır. "Burnuma kötü *kokular* geliyor." dediğimizde yolunda gitmeyen bir şeyler hissediyoruz demektir. Tat duyusu kişisel tercihleri iletmek için kullanılır. *"Tatlı* düşünce" hoşlandığımız bir şeye göndermede bulunurken *"acı* düşünce" bizim için olumsuz bir şeyi ifade eder (Lakoff & Johnson, 1999, s. 239-240).

DÜŞÜNMEK ALGILAMAKTIR

Özbekçede anlamak, bilmek, dikkat etmek gibi zihinsel etkinliklerin duyusal algılar açısından anlaşılması oldukça yaygın bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Duyusal algılar içerisinde en çok kullanılan ise görmektir. BİLMEK GÖRMEKTİR olarak adlandırılan bu haritalama, bu metaforun özel bir görünümünü oluşturur. Zihinsel etkinlikler çoğu kez görmek açısından anlaşılmaktadır, diğer duyuların kullanımı daha az yaygındır. Özbekçede zihinsel etkinlikler *ko'rmoq* "görmek", *qaramoq* "bakmak", *nazar* "bakış", *ko'z* "göz" gibi sözcükler aracılığıyla görmek açısından anlaşılır. Bilgilerimizin çoğunu gözlerimizle görerek elde etmemiz bu metaforun metonimik tabanını oluşturur, aynı zamanda bedensel deneyimlere dayandığını gösterir. Gördüklerimizi yorumlamak, anlamak, öğrenmek, bilmek gibi zihinsel etkinliklerin gözler ve görmek açısından anlaşılması ise metaforu oluşturur.

Qaramoq "bakmak" eylemi Özbekçede "dikkate almak" ya da "fikren bakmak, göz önüne getirmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir. Aşağıdaki örneklerde düşünmek *qaramoq* "bakmak" açısından anlaşılmaktadır. Böylece görsel etkinlik alanı, *qaramoq* aracılığı ile zihinsel etkinlik alanına aktarılmaktadır:

(1059) Koryaginning ensasi qotdi. 'Mantiqni *qarang*!' "Koryagin öfkelendi. 'Mantığa *bakın*!'"

(1060) -Odatimiz qursin, bolam. Kelgindiga qiz bermaymiz. Qizimizga sal mundoroq *qaraganni* ayamaymiz. "Adetimiz batsın evladım. Yabancıya kız vermeyiz. Kızımıza böyle *bakanı* da affetmeyiz."

(194) Endi shunday qilishingiz kerak. Men sizdan roziman. Taqdir ekan, yo'limiz bo'lindi. O'zingizga *qarang* endi. Men sizga baxt keltirmadim. Sizga to'siq bo'lishni istamayman. "Şimdi böyle yapmanız gerek. Ben sizden memnunum. Kader böyleymiş, yolumuz ayrıldı. Artık kendinizi *düşünün*. Ben size baht getirmedim. Size engel olmak istemiyorum"

(1061) U nimadandir hayajonlanar, Dildorga yoman *qarar edi*. "Nedense heyecanlanıyor, Dildar'a kötü gözle *bakıyordu*." DÖ: (1062).

(1063) Qilgan ishini *qarang*, bolalarga ovqat-povqat qilmay ketaveribdi. "Yaptığı işe *bak*, çocuklara yemek yapmadan gidivermiş."

(1064) Sendaqa rejisorni *qara*-yu!.. "Senin gibi rejisöre *bak* ya!..

(1065) -Yaxshilab o'ylab *qarang*. "-İyice *düşünün*." DÖ: (1066), (1067).

Dikkate almak, *qaramoq* "bakmak" açısından anlaşılabilir:

(1068) Menga *qara*, biz bilan Naymanga keta qolmaysanmi? "Bana *bak*, bizimle Nayman'a gelmez misin?" DÖ: (1069), (1070), (1071).

(1072) Ammo Asrora uning noz-firoqlariga *qaramay* turtkilab-turtiklab ishga solardi. "Ama Esrare onun nazlanmasına *bakmadan* itekleyerek işe gönderirdi." DÖ: (1073), (1074), (1075), (943), (1076).

Izlamoq "izlemek" eylemi Özbekçede "fikir alışverişi yaparak bulmak, araştırmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir. Aşağıdaki örnekte anlamak, *izlamoq* "bakmak, aramak" açısından anlaşılmaktadır. Kişinin gerçeği anlaması ya da bulması için hakikatin altına bakması gerekmektedir:

(203) Haqiqatning tagin *izlasang* shu tob
Mutlaq senikidir uylar aslida.
"Hakikatin altına *bakarsan* o zaman
Tamamen senindir evler aslında."

Ko'rmoq "görmek" Özbekçede "tanımak bilmek amacıyla bakmak, gözden geçirmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. Aşağıdaki örneklerde düşünmek, *ko'rmoq* "görmek" açısından anlaşılmaktadır. Kişinin bir şeyi nasıl gördüğü onunla ilgili ne düşündüğünü, onu nasıl anladığını yansıtır. Bir şeyi belirli bir şekilde görmek onu nasıl düşündüğümüzü gösterirken, belirli bir şekilde görmemek de onu nasıl düşünmediğimizi gösterir:

(1077) Inoyat oqsoqol pulning maydasi bilan yirigini bir xil *ko'rardi*. "Aksakal İnayet paranın küçüğü ile büyüğünü aynı *görüyordu*."

(1078) Dildor to'g'rida o'ylab *ko'rmagan edi*. "Dildar bu yönden *düşünmemişti."* DÖ: (1079), (1080), (1081), (1082), (1083), (1084), (1085), (40).

(87) Ikromjon o'g'lining shu ko'yga tushishini sira o'zidan *ko'rmagan edi*. "İkramcan oğlunun bu duruma düşmesinin sebebinin kendisi olabileceğini *düşünmemişti."*

(1086) Bu odamni Ikromjon uncha xush *ko'rmasdi*. "Bu adamı İkramcan pek *sevmezdi*."

(1087) Ona o'z bolasiga yomonlikni ravo *ko'rmaydi*. "Anne kendi çocuğuna kötülüğü *yakıştırmaz*." DÖ: (234).

Aşağıdaki örnekte dünyanın kişinin gözüne kapkaranlık görünmesi dünyayı nasıl anladığını göstermektedir. Bu ifade aynı zamanda ÜZÜNTÜ KARANLIKTIR metaforunu yansıtır:

(707) Shu topda Jannat xolaning *ko'ziga* dunyo *qop-qorong'i bo'lib ketdi*. "O anda Cennet teyzenin *dünyası karardı*." DÖ: (1010), (1011).

Kişinin bir başkasına nasıl baktığı onun nasıl algıladığını gösterir. Aşağıdaki örneklerde kişi karşısındakine sıcak ya da soğuk bakmaktadır. Bu örnekler aynı zamanda SAMİMİYET SICAKLIKTIR metaforunu yansıtır:

(1434) Ular ko'pdan beri ko'rinmay ketgan Nizomjonga *sovuqqina qarab qolishardi*. "Onlar çoktandır görünmeyen Nizamcan'a biraz *soğuk bakıyorlardı*."

(1435) Demak, hali o'rik sotib ketgan, Zebixonga *sovuq qaragan*, Ikromjon amaki bilan g'ijillashgan, imoratning devorini ushlab ko'rgan dadasi ekan-da! "Demek demin kayısı satan, Zebihan'a *soğuk bakan*, İkramcan amca ile tartışan, binanın duvarını kavrayan adam babasıymış!"

(1436) Nizomjonga *sovuq bir nazar tashlab*, joyidan qimirlamay turaverdi. "Nizamcan'a *soğuk bir bakış atıp* yerinden kımıldamadan durdu."

(1013) -*Ko'zimga issiq ko'rinasan*, uka. Qayerda ko'rganman? "-*Gözüm seni bir yerden ısırıyor* kardeş. Nerede görmüştüm?"

Gözler ve bakış bakış zihnimizden dış dünyaya açılan kanallar olarak ne düşündüğümüzü gösterir. Aşağıdaki örnekte sinir bozukluğu kişinin bakışından anlaşılmaktadır. Bu anlayış *ko'rmoq* "görmek" ile ifade edilmektedir:

(407) Po'lat kun o'tgan sari Oydinning nigohida *siniqlik* kuchayib borayotganini *ko'rib*, ko'proq oldida o'tiradigan bo'ldi. "Polat gün geçtikçe Aydın'ın bakışında *sinir bozukluğunun* güçlendiğini *görerek*, yanında daha fazla kalmaya başladı."

Siniqlik "kırıklık" sözcüğü Özbekçede "sinir bozukluğu" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir. Zihin sağlığının kırılgan bir nesne olarak görüldüğü yukarıdaki örnek aynı zamanda ZİHİN KIRILGAN BİR NESNEDİR metaforunu yansıtır.

Aşağıdaki örneklerde *ko'rmoq* "görmek", düşünme sürecinin sonucu olan bilmek, öğrenme ya da anlamaya göndermede bulunmaktadır. Bilmemek ya da anlamamak ise görmemek olarak kavramlaşır:

(770) Hozir u o'z yog'iga o'zi qovurilib yotgan bu baxtsiz, bolasi tufayli sharmanda sharmisor bo'lgan oilaning iztiroblarini *ko'rib* shashtidan qaytdi. "Şimdi o kendi acısıyla yanan bahtsız, yavrusu yüzünden rezil olan bu ailenin acısını *görüp* vazgeçti."

(1088) -Yaxshi, lekin, o'g'lim, tekin pulning barakasi bo'lmaydi. -Qani, ishlab *ko'ray-chi*… "-İyi ama oğlum, bedava paranın bereketi olmaz. -Hani, çalışıp *görelim*…"

(1089) Yo'q, tarbiya *ko'rgan* odammiz o'zboshimchalik bo'ladi. "Yok, terbiye *görmüş* insanız, başına buyrukluk olur." DÖ: (1090).

(711) Asrora traktor haydashni o'rganib yurgan paytlarida uncha-muncha mashina haydashni ham mashq qilib *ko'rgandi*. "Esrare traktör sürmeyi öğrendiği zamanlarda araba kullanmayı da şöyle böyle *öğrenmişti*."

(1091) Bilardi-yu, til suyaksiz, *ko'rolmaganidan* aljiydi, deb qo'ya qolardi. "Biliyordu ki dilin kemiği yok, *anlamadığından* saçmalıyor, derdi."

Çeşitli nedenlerden dolayı birini sevmek ya da sevmemek Özbekçede *yaxshi ko'rmoq* ya da *yomon ko'rmoq* ile ifade edilebilir. Bu kullanımın *ko'rmoq* sözcüğünün "tecrübe ile sınamak, sınayarak öğrenmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamından kaynaklandığı söylenebilir. Bu durumda sevmek ya da sevmemek, çeşitli zihinsel süreçlerin neden olduğu duygusal sonuçlara göndermede bulunur:

(1092) U bobosini yomon *ko'rardi*. U bobosi bilan necha marta bozorga borgan bo'lsa, biron marta unga kitob-daftar olib bermagan. "Dedesini *sevmiyordu*. Dedesiyle birlikte kaç kez pazara gittiyse, birinde bile ona defter kitap almamıştı." DÖ: (1093), (1094).

(1016) Asrora Nizomjonning eng yaqin o'rtog'i Karimjon degan bolani yaxshi *ko'rardi*. "Esrare, Nizamcan'ın en yakın arkadaşı Kerimcan'ı *seviyordu*." DÖ: (763), (363), (1095), (608),(196), (1097).

Aşağıdaki örneklerde kişinin gördüğü bir şeyi olduğundan farklı bir şekilde anlaması *ko'rinmoq* "görünmek" ile kavramlaşmaktadır. Kişinin görmek eylemini gerçekleştirdiğinde gerçekte olan şey yerine zihninde algıladığı şeyi görmesi zihinsel bir etkinliğe göndermede bulunmaktadır:

(1098) Osmon ham sap-sariq cho'l ham ko'ziga ajoyib chaman bo'lib *ko'rina ketdi*. "Gök de sapsarı çöl de gözüne harika bir çiçek bahçesi gibi *görünüyordu*."

(1099) Shu topda uning ko'ziga bu notanish bola nihoyatda badbashara, nihoyatda yovuz bo'lib *ko'rindi*. "O anda gözüne bu yabancı çocuk çok daha çirkin, çok daha acımasız *göründü*."

Ko'rmoq "görmek" ve *qaramoq* "bakmak", zamana ilişkin zihinsel etkinlikleri ifade etmek için de kullanılabilir. Aşağıdaki örneklerde kişinin geleceğe ilişkin

düşünceleri görmek açısından anlaşılmaktadır. Görülen şeylerin önümüzde yer alması bakımından bu örnekler GELECEK ÖNDEDİR metaforunu da yansıtır:

(1100) Olisni *ko'radigan* odam bu Tog'a! "İleriyi *gören* adam bu Taga!"

(180) Hech qachon hayot ortga qaytmagan. Hammavaqt oldinga *qarab* ketavergan. "Hiçbir zaman hayat geriye dönmüyor. Her zaman önüne *bakarak* yürüyeceksin."

Qaramoq "bakmak" eylemi Özbekçede "beklemek" anlamında kullanılabilir. Böylece birinin gelmesini ya da şeyin olmasını beklemek, bir çeşit zihinsel etkinlik olarak *qaramoq* "bakmak" açısından anlaşılabilir:

(364) Prikaz berishini *qaranglar*-a! "Uşaklığını yapanını *bekle*!"

Ko'zi ochilmoq deyimi Özbekçede "aklı başına gelmek, düşünerek iş yapmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılmaktadır. Düşünmek, görmek açısından anlaşılığında bir şeyi bilmek ya da anlamak için gözün açık olması gerekir. *Ko'zi ochilmoq* "gözü açılmak" daha önce bilinmeyen bir şeyi öğrenmeyi ifade eder:

(1101) Endi *ko'zim ochildi.* "Şimdi *gözüm açıldı*."

Özbekçede düşünmek görmek açısından anlaşılığında, düşünceler gözle algılanan şeyler olarak kavramlaşır. Düşüncelerin kişinin görüş alanında olan şeyler olduğu söylenebilir:

(1102) Bilmadim, men sening *oldingda* gunohkormanmi, yo sen mening *oldimda* gunohkorsanmi? "Bilmiyorum, ben mi senin *karşında* günahkârım yoksa sen mi benim *karşımda* günahkârsın?"

(1103) Hali oq-qorani duristgina tanimagan yigitcha bu qiyinchiliklar, vijdon iztiroblari *oldida* savdoyidek kalovlab, taqdirning ayovsiz uyinidan garang bo'lib qolardi. "Hâlâ iyiyi kötüyü doğru düzgün tanımayan delikanlı bu zorluklar, vicdan azapları *karşısında* deli gibi sendeleyip, kaderin acımasız oyunuyla şaşırıp kalmıştı."

(1104) U ko'chada el *ko'zida* telbaga o'xshab yurishdan istihola qilib uyiga qaytdi. "Sokakta insanların gözü *önünde* deli gibi dolaşmaktan çekinerek evine döndü." DÖ: (1105).

(1106) Uning sanat asaridek ko'rkam qomati ko'z *oldida* turardi. "Onun sanat eseri gibi güzel endamı gözünün *önüne* geliyordu."

(1107) Ammo Po'latning *nazarida* u shoshdi, ehtiyotsizlik qildi. "Polat'ın *gözünde* o acele etti, ihtiyatsız davrandı." DÖ: (1108), (1109), (1110), (1111), (1112), (1113), (1114), (1115), (1116), (726).

Nazarga ilmaydi ifadesi Özbekçede "görmezlikten gelmek, küçük görmek" anlamında kullanılmaktadır. *Nazarda tutmoq* ya da *nazarga olmoq* ifadeleri ise "dikkate almak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılır. Böylece zihinsel etkinliğin bir türü olan dikkat etmek, Özbekçede bakmak olarak anlaşılabilir. Dikkat etmek, bakmak olarak anlaşıldığında dikkat edilen şeyler de görüş alanına giren şeyler olarak algılanır:

(1117) O'zi topmasa, biz topganini *nazarga ilmaydi*. "Kendisi bulmasa, bizim bulduğumuzu *dikkate almaz*."

(1118) Seniki atalar shu yer, shu zemin,
Yo uni *nazarga ilmaganmiding*?
"Sana bağışladıkları şu yer, şu zemin,
Ya bunu *düşünmedin mi*?"

(1119) Qariligini *nazarda tutib* kechasi qoyib yubordi. "Yaşlılığını *göz önüne alıp* aynı gece bıraktılar."

Özbekçede görüş alanına giren düşünceler hareket eden varlıklar olarak da anlaşılabilir:

(1273) … uning yo'liga ko'z tikib o'tgan kecha–kunduzlari, Tursunboyga povestka kelganda yig'laganlari, shular hamasi bir–bir *ko'z oldidan o'taverdi*. "… onun yolunu gözleyerek geçen geceleri ve gündüzleri, Tursunbay'a haber geldiği zaman ağlamaları, bunların hepsi bir bir *gözünün önünden geçti*."

(683) Shu qisqagina muddat ichida bolaligidan to shu kungacha ko'rgan-kechirganlari *ko'z oldidan o'tdi*. "Şu kısa zaman içinde çocukluğundan bugüne kadar yaşadıkları *gözünün önünden geçti*."

(1120) Hammasi, hammasi ona *ko'z oldidan* bir-bir *o'taverdi*. "Hepsi, hepsi annenin *gözünün önünden* bir bir *geçiverdi*."

Bir şeyin insanların dikkatini çekmesini sağlamak, o şeyin insanların görüş alanına girmesini sağlamak açısından anlaşılabilir. Aşağıdaki örnekte bu *ko'ziga ko'rsatmoq* "göstermek" ile ifade edilmektedir. Burada olumlu anlamda dikkat çekerek insanların beğenisini toplamak söz konusudur:

(697) Asrora to'pori qishloq bolasini sal kunda ko'pchilikning *ko'ziga ko'rsatib* qo'ygan edi, Karimjonning onasi Asrorani duo qilardi. "Esrare bu saf köylü çocuğunun kısa zamanda herkesin *gözüne girmesini* sağlamıştı, Kerimcan'ın annesi Esrare'ye dua ediyordu."

DÜŞÜNMEK ALGILAMAKTIR metaforunda iletişim göstermek açısından anlaşılır:

(1121) U har qancha qilsa ham Dildor tugunchani olmadi. Risolat ham unga qarshilik *ko'rsatmadi*. "Ne yaptıysa da Dildar bohçayı almadı. Risalet de ona karşılık *göstermedi*."

(1122) U ko'pchilikka o'zini saxovatli, xayrli ishlarga ixlosmand qilib *ko'rsatishga* urinardi. "O herkese kendisini hayır işlerine adamış cömert biri gibi göstermeye çalışırdı."

Aşağıdaki örnekte kişinin babasına kim olduğunu anlatması, kim olduğunu babasına göstermesi ile ifade edilmektedir:

(1123) U otasiga kimligini ko'z *oldiga keltirib qo'ygan edi*. "Babasına kim olduğunu *göstermişti*."

Ochiq "açık" sözcüğü Özbekçede metaforik olarak "belirgin, belli, görünen, bilinen" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. İletişim göstermek açısından anlaşıldığında, gösterilen şeyin açık olması kolay görülmesini sağlar. Böylece açıklık metaforik olarak iletilen şeyin kolay anlaşılmasına olanak sağlar:

(1124) Xatda uyda nima bo'lgan bo'lsa barini *ochik* yozdim. "Evde ne olup bittiyse hepsini mektupta *açıkça* yazdım." (U, 215)

(648) Mana shu gapni Nizomjon ikki oydan beri *ochiq* aytolmay garang edi. "Nizamcan işte bu sözü iki aydan beri *açıkça* söyleyemediği için şimdi şaşkına dönmüştü." DÖ: (1125), (840).

(1126) Qancha *ochiq* gaplashsak, shuncha yaxshi. "Ne kadar *açık* konuşsak o kadar iyi."

(1127) *Ochig'ini* aytsa, albatta, qiz ranjiydi. "*Açıkça* söylese kız elbette incinirdi."

(1128) Gapning *ochig'ini* aytsam, kimga uylanishim ham tayinli. "Sözün *açığını* söylecek olursam, kiminle evleneceğim de belli." DÖ: (1129), (1130), (1131).

Bu metaforda bilmeye yardımcı olan şeyler ışık kaynağı olarak kavramlaşır. Işık, görmeyi kolaylaştırır. Işığın getirdiği bu kolaylık sayesinde daha iyi görmek daha iyi anlamayı sağlar. Aşağıdaki örnekte açıklıkla birlikte *oydin* "aydınlık" da görmenin, dolayısıyla anlamanın yardımcısıdır. *Oydin* "aydınlık" sözcüğü de Özbekçede "belirgin, belli, görünen, bilinen" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir:

(1132) Buni ular *ochiq-oydin* aytishdi. "Bunu onlar *açıkça* söyledi."

Birinin bir şeyi anlamasını sağlamak *ko'zini ochmoq* "gözünü açmak" ile ifade edilebilir:

(906) U mag'rur, uni oyoq uchida ko'rsatadigan, ko'rkiga bino qo'ygan Tursunboyning yuragiga o't tashlamoqchi, uning *ko'zini ochib* qo'ymoqchi edi. "O, mağrur, onu umursamayan, güzelliğine güvenen Tursunbay'ın yüreğine ateş düşürmek, onun *gözünü açmak* istiyordu."

Görme duyusu, DÜŞÜNMEK ALGILAMAKTIR metaforunun Özbekçede en çok kullandığı duyudur. Duyma, koklama gibi diğer duyuların kullanımı görme kadar yaygın değildir. Aşağıdaki örneklerde *gap* "söz"e ve *og'iz* "ağız"a *qaramoq* "bak"ılmaktadır. Anlamanın duymak açısından anlaşılması beklenen bu örneklerde dahi düşünmek, anlamak gibi zihinsel etkinlikler görmek açısından kavramlaşmaktadır:

(1134) Navbatchi vrachning gapiga *qaraganda*, u ancha tinchigan, og'riqlari ham bosilgandek edi. "Nöbetçi doktorun sözüne *bakılırsa*, o oldukça rahatlamış, ağrıları dinmişti." DÖ: (1135).

(1136) Gapingni *qara*–ya! "Söylediğine *bak*!"

(1137) -Og'zingga *qarab* gapir. "-Ağzından çıkanı kulağın duysun."

Aşağıda düşünmenin duymak olarak kavramlaştığı metaforlar yer almaktadır. Görme duyusunun kullanıldığı metaforlarda olduğu gibi burada da söylenen sözlerin gerçekten dinlenmiş olması bedensel deneyimlere dayalı metonimik bir taban oluşturmaktadır. ZİHİNSEL İŞLEV YERİNE BEDENSEL İŞLEV metonimisinin kullanıldığı bu metaforlarda söylenen şeyin ciddiye alınması, hatırlanması, düşünülmesi, kabul edilmesi gibi zihinsel etkinlikler dinlemek açısından anlaşılmaktadır. Özbekçede *quloq* "kulak" dinlenen şeyin, dolayısıyla düşüncenin kapsayıcısı olarak kavramlaşabilir:

(1138) Cho'pon cholning gaplari hali ham Vahobjonning *qulog'ida*: … "Yaşlı çobanın sözleri hâlâ Vahabcan'ın *kulağında*: …" DÖ: (1139).

(1140) Xotinning lo'lovozligi, 'oyiq'ning dag'-dag'asi *qulog'idan ketmas*, g'ijinar edi. "Kadının çingeneliği, 'ayı'nın gürültü patırtısı *kulağından gitmiyor*, öfkeden elleri titriyordu."

(1141) Shu-shu bo'ldi-yu, Tursunboyning *qulog'idan* Zebixonning ovozi nari *ketmay qoldi*. "Böyle oldu ya, Tursunbay'ın *kulağından* Zebihan'ın sesi hiç *gitmez oldu*."

(1142) Uning jarangli kulkilari hamon *quloqlari ostida* yangrab turardi. "Onun yüksek sesle gülüşü hâlâ *kulaklarında* yankılanıyordu."

(1143) Asroraning *qulog'iga* uning gapi *kirmasdi*. "Esrare onu *dinlemiyordu*."

DÜŞÜNMEK ALGILAMAKTIR metaforunda bilgi edinmeye ya da anlamaya çalışmak, aramak açısından anlaşılır. Kişi bilgi edindiğinde ya da anladığında aradığı şeyi bulmuş olur. Aşağıdaki örnekte kişinin kendisini anlayarak bir şeylerin farkına varması *odomligini topmoq* "insanlığını bulmak" ile ifade edilmektedir:

(1133) Nizomjon boshini ko'tarib g'urur bilan gapirdi. -Odamligimni *topdim*, opa, odamligimni. "Nizamcan başını kaldırıp gururla konuştu. –İnsanlığımı *buldum* abla, insanlığımı."

6.1.3. Yemek Yemek

Zihinsel etkinliklerin yemek yemek açısından anlaşıldığı DÜŞÜNMEK YEMEK YEMEKTİR metaforu genellikle iyi işleyen bir zihinle ilgilidir. Bu metaforda iyi işleyen bir zihin iyi beslenen sağlıklı bir beden olarak kavramlaşır. Bedenin doğru, sağlıklı besinlere ihtiyacı olması gibi zihnin de doğru, faydalı ve ilgi çekici fikirlere ihtiyacı vardır. Bu metaforun haritalamaları şunlardır:

İyi işleyen zihin sağlıklı bir bedendir.
Düşünceler yiyeceklerdir.
Fikir edinmek yemek yemektir.
Fikirlere duyulan ilgi yiyeceklere duyulan iştahtır.
İyi fikirler sağlıklı besinlerdir.
Kötü fikirler zararlı yiyeceklerdir.
Faydalı fikirler besleyici yiyeceklerdir.
Rahatsız eden fikirler mide bulandıran yiyeceklerdir.
İlginç fikirler iştah açan yiyeceklerdir.
İlginç olmayan fikirler tatsız yiyeceklerdir.
Fikirleri tecrübe etmek koklamak ya da tatmaktır.
Düşünmek çiğnemektir.
Kabul etmek yutmaktır.
Tamamen kavramak sindirmektir.
Kavranamayan fikirler sindirilemezler.
Fikirleri anlaşılır hâle getirmek yemek hazırlamaktır.
İletişim beslemektir.
Önemli fikirler ettir (Lakoff & Johnson, 1999, s. 241).

Bu metaforda yeni fikirlere ilgi duymak besinlere duyulan iştah açısından kavramlaşır. "Bilgiye *aç* olmak", "öğrenmeye *aç* ya da *iştahlı* olmak", "*doyumsuz* merak" gibi ifadelerde bilgi edinme, öğrenme isteği yemek yeme isteği olarak görülmektedir. Doğru fikirleri bile ancak sınadıktan sonra kabul ederiz. Fikirleri sınamak, koklamak ya da tadına bakmak açısından anlaşılır. Sınanan fikirler yanlış, rahatsız edici, ilgi çekmeyen ya da anlaşılmaz olabilirler. Bunlar *sağlıksız, mide bulandırıcı, tatsız* ya da *hazmedilemez* yiyecekler olarak kavramlaşabilirler. Eğer bir fikir *"kötü* ya da *sası kokuyorsa" sağlıksız* olduğuna karar verilir. *Sağlıksız* fikirler yanlış fikirlerdir. *Ham* fikirler yanlış olmasa da uygun değildir çünkü *hazmedilemezler*. Geliştirilmeye gereksinimleri vardır. Gelişmiş fikirler *olgun* fikirlerdir. *Bayat* fikirler eskiden oldukları kadar iyi değildirler. *Kokuşmuş* düşünceler sağlıksız ve faydasızdır, *kokuşmuş* bir düşünce işe yaramaz. *Tatsız* fikirler ilgi çekici değildir. *Mide bulandırıcı* fikirler *kusma* isteği uyandırabilir ya da *hasta* edebilir, bunlar iyi işleyen bir zihnin kabul edebileceği fikirler değildir. Bazı fikirler içinde çok şey barındırdığı için anlaşılamazlar. Bu kadar bilgiyi bir anda *sindiremeyiz*. Bilgiyi azar azar almamız gerekebilir. Kabul etmeyeceğimiz bir fikir bize *tatlı* olarak sunulabilir. Lezzetli olan besinler her zaman faydalı olmayabilir, bu bakımdan hoş ve eğlenceli fikirler her zaman faydalı fikirler olmayabilir. Zihni *besleyen* fikirler ise sağlıklı, faydalı besinlerdir (Lakoff & Johnson, 1999, s. 242-243).

Bu metaforda fikirleri *sindirmek* ya da *hazmetmek*, bir şeyi tam olarak anlayabilmek için zihnin tam olarak çalışmasını ifade eder. İngilizcede hemen kavrayamadığınız ya bir fikri bir müddet *çiğnersiniz*. Çiğnemek aynı zamanda tat aracılığıyla sınamaya fırsat verir (Lakoff & Johnson, 1999, s. 242). Türkçede *çiğnemek, "sakız gibi çiğnemek"* deyiminde görülür ve sürekli tekrar edilen fikirler için kullanılır. *Chaynamoq* "çiğnemek" Özbekçede de metaforik olarak "bir sözü tekrar etmek, çözülmüş bir meseleyi tekrar muhakeme etmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılmaktadır.

Kabul etmek istemediğimiz fikirler, yemek istemediğimiz besinlerdir. Metaforik olarak bir fikrin kabul edilebilmesi için *tadının güzel* olması, *iyi pişmiş* olması, *güzel kokması* vs. gerekir. Zorla kabul ettiğimiz fikirler zorla *yuttuğumuz* besinlerdir, bu nedenle "*Yuttum*, susup oturdum." gibi bir ifade kullanırız. Bunlar ağzımızda kötü bir tat bırakırlar (Lakoff & Johnson, 1999, s. 242). Aldatıldığımızı anladığımızda kabul etmek istemediğimiz fikirler için *"Yutturamazsın."* ifadesini kullanırız.

DÜŞÜNMEK YEMEK YEMEKTİR

İncelenen Özbekçe metinlerde bu metaforun yaygın olmadığı görülmektedir. Lakoff ve Johnson'un (1999, s. 241), bu metaforun İngilizcedeki görünümleri için tanımladığı haritalamaların pek çoğu Özbekçede görülmez. Anlamak, kavramak, öğrenmek gibi zihinsel etkinlikler beslenmek açısından anlaşıldığında düşünceler, fikirler, bilgiler de besinler açısından anlaşılır.

Özbekçede bir şeyi iyice öğrenmek su gibi içmek olarak kavramlaşabilir:

(1144) Oqsoqol pulga aloqador qonunlarni suvdek *ichib olgan edi*. "Aksakal parayla ilgili yasaları su gibi *içmişti*."

Söyleyecek şey bulamayarak aynı şeyleri tekrar etmek *chaynamoq* "çiğnemek" ile ifade edilir:

(1145) Nizomjon gap topolmay *chaynaldi*. "Nizamcan söyleyecek bir şey bulamayarak *ağzında geveledi*." DÖ: (1146).

Ochchiq "acı" sözcüğü Özbekçede "kişiye dokunan, üzücü, kırıcı" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. İletişimin beslemek açısından anlaşıldığı aşağıdaki örnekte karşı tarafa aktarılan *achchiq* "acı" sözler üzücü, kırıcı ifadelere göndermede bulunur:

(1147) *Chorterakdan chiqib ketayotganimda senga aytgan achchiq gaplarim uchun qachonlardir uzr aytishim kerak edi.* "Çarterek'ten çıkıp giderken sana söylediğim *acı* sözler için çoktan özür dilemem gerekirdi."

Özbekçede "söz söylemek", *luqma tashlamoq* "lokma atmak" (O'TIL, 2006-2008) ile ifade edilebilir:

(1148) Tursunboy *luqma tashladi*: -Katta teatrlarda shunaqa bo'lsa bordir, bu o'zimizning teatr. "Tursunbay *atıldı*: -Büyük tiyatrolarda öyle olabilir, bu bizim tiyatromuz."

Düşüncelerin yiyecekler, fikir edinmenin yemek yemek açısından anlaşıldığı bu metaforda sağlıklı fikirler besleyici yiyecekler olarak anlaşılır ve zihni besler. İnsanın kendi zihnini yemesi ise sağlıklı düşünme yetisini kaybetmesi anlamına gelir. Özbekçede sağlıklı düşünme yetisini kaybetmek *esingni yedinmi* "aklını mı yedin" ya da *esingni yegan* "aklını yemiş" ile ifade edilebilir. Bu ifadeler "aklı ile harekt etmeyen, yanlış ve makbul olmayan iş yapan insanlar için kullanılır" (O'TIL, 2006-2008):

(1149) 'Esingni *yedinmi*?' deb o'ylabdi ola qarg'a uyg'onib. '"Aklını mı *yedin*?' diye düşündü ala karga uyanıp. DÖ: (1150).

6.1.4. Nesneler Olarak Düşünceler

Özbekçede düşünceler sıklıkla nesneler olarak kavramlaşabilir. Düşünce alanının nesneler açısından anlaşılması, soyut kavramları somutlaştırma eğiliminden kaynaklanır.

Xayol sözcüğü Özbekçede genellikle "düşünce, fikir" anlamında kullanılır. "Kişinin kalbinde, ruhunda ateş gibi yanan durum"lar ise *o't* "ateş" (O'TIL, 2006-2008) açısından anlaşılabilir. Aşağıdaki örnekte düşünceler alev alabilen nesneler açısından anlaşılmaktadır. Burada DÜŞÜNCELER NESNELERDİR metaforunun genel bir görünümünden söz edilebilir. Düşüncelerin yoğunluğunun ateş ile kavramlaşması ise YOĞUNLUK SICAKLIKTIR metaforuna göndermede bulunur:

(248) Ikromjon shuning uchun ham o'zini o'tga-cho'qqa urib, *o'tli* xayollar *yolqinidan chiqishga* intilardi. "İkramcan bu yüzden de kendini ateşe atıp, *ateşli* düşüncelerin *alevinden çıkmaya* çalışıyordu."

Aşağıdaki örnekte *sovuq* "soğuk" sözcüğü düşünceyi bir nesne olarak kavramlaştırmaktadır. Soğukluk, hoşa gitmeyen düşüncelere göndermede bulunmaktadır:

(1183) Ikromjon kallasiga kelgan bu *sovuq* o'ydan seskanib ketdi. "İkramcan aklına gelen bu *soğuk* düşünceden ürperdi."

Düşüncelerin nesneler açısından anlaşıldığı DÜŞÜNCELER NESNELERDİR metaforunun birtakım özel görünümleri vardır. Düşüncelerin zihinde yer alan nesneler olarak kavramlaştığı ZİHİN DÜŞÜNCELERİN KAPSAYICISIDIR metaforu bunlardan biridir. Düşünceler hareket eden nesneler olarak kavramlaştığında DÜŞÜNCELER HAREKET EDEN NESNELERDİR metaforundan söz edilir. Düşüncelerin sahip olunan nesneler açısından anlaşıldığı görünüm ise DÜŞÜNCELER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR metaforunu oluşturur.

6.1.4.1. Düşüncelerin Kapsayıcısı Olarak Zihin

ZİHİN NESNELERİN KAPSAYICISIDIR olarak adlandırılan bu metafor DÜŞÜNCELER NESNELERDİR'in özel bir görünümünü oluşturur (Lakoff & Espenson & Schwartz, 1991). Zihin düşüncelerin kapsayıcısı olarak kavramlaştığında düşüncelerin de nesneler açısından anlaşıldığı kabul edilir. Zihin kapsayıcı olabileceği gibi baş da nesneler olarak görülen düşüncelerin kapsayıcısı olabilir. Kapsayıcılık genellikle bulunma durumu eki ile ifade edilir. Düşünceler zihinde ya da başta hareket

edebilirler. Böylece Özbekçede "*Esingda* bormi … '*Hatırlıyor* musun …'" (U, 222), U *boshida* hech qanday o'y, hech qanday niyatsiz to'qay ichga kirib borardi. "*Aklında* hiçbir düşünce, hiçbir istek olmaksızın kamışlığın içine doğru gidiyordu." (U, 209) gibi ifadeler kullanılır.

ZİHİN NESNELERİN KAPSAYICISIDIR

Özbekçede *es* "akıl" ya da *bosh* "baş", nesneler açısından anlaşılan düşüncelerin kapsayıcısı olabilir. Zihnin ya da başın kapsayıcılığı bulunma durumu eki ile ifade edilebilir. Aşağıdaki örneklerde *es* "akıl" bulunma durumu ile birlikte düşüncelerin kapsayıcısı olarak kavramlaşmaktadır:

(1151) *Esingizdami*, Sumbulsoydan qaytganingizda, biznikida tunagan edingiz, o'zim armiyaga kuzatib qo'ygan edim. "*Aklınızda mı*, Sümbülsay'dan döndüğünüzde bizde kalmıştınız, askere ben uğurlamıştım."

(1152) *Esingda* bormi, hamma sendan bezor edi. "*Hatırlıyor* musun, herkes senden bıkmıştı." DÖ: (1153), (1154), (1155), (1156), (1157), (1158), (1159), (1160).

Aşağıdaki örneklerde zihnin kapsayıcılığı *chiqmoq* "çıkmak" ve *bo'shamoq* "boşalmak" ile ifade edilmektedir. İlkinde düşünceler zihinden çıkmamakta, ikincisinde ise *xayol* "zihin" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılmakta ve boşalmamaktadır:

(1161) Ayniqsa, o'sha kuni Karimjon degan o'rtog'i uyga kelganda choy damlab patnisda ikkita non olib chiqib oldiga qo'yganda, dadasi uni chetga chaqirib, yuziga ikki tarkasi urib patnisdagi nonni qaytarib uyga olib kirib ketgani sira *esidan chiqmaydi*. "Özellikle Kerimcan adlı arkadaşının eve geldiği gün, çay demleyip tepside iki ekmekle önüne koyduğunda, babası onu kenara çekerek yüzüne iki tokat attıktan sonra tepsideki ekmeği geri alıp götürmesi *aklından çıkmıyordu*." DÖ: (1162), (1163), (1164).

(1165) Nizomjon uning *xayolidan bo'shamay* qoldi. "Nizamcan onun *aklından çıkmadı*."

Özbekçede *bosh* ve *kalla* "baş" da nesneler açısından anlaşılan düşüncelerin kapsayıcısı olabilir:

(1166) U *boshida* hech qanday o'y, hech qanday niyatsiz to'qay ichga kirib borardi. "*Aklında* hiçbir düşünce, hiçbir istek olmaksızın kamışlığın içine doğru gidiyordu."

(1167) Ularning oralarida bir gap bor. *Boshida yo'q*, deb qoyib, endi aytishga yuzlari chidamayotibdi. "Onların arasında bir şey var. *Aklında yok* diye vazgeçtiler, şimdi söylemeye yüzleri tutmuyor."

(1168) Odam *kallasidan* yomon o'ylarni, bad niyatlarni tong shamoli *supurib ketadi*, deyishadi. "İnsanın *aklındaki* kötü düşünceleri, kötü istekleri sabah rüzgârı *sürükleyip götürür* derlerdi."

Bu örnekte *tong shamoli* "sabah rüzgârı" kişinin zihninden kötü düşünceleri ve istekleri süpürerek uzaklaştıran bir güç olarak görülmektedir. Bu bakımdan bu örneğin NEDENLER GÜÇLERDİR metaforunun durumlar değil ancak düşüncelerle ilgili bir görünümünü yansıttığı söylenebilir.

6.1.4.2. Hareket Eden Nesneler Olarak Düşünceler

Düşünceler kişinin aklına doğru hareket eden ya da ondan uzaklaşan nesneler olarak kavramlaşabilirler. Bu metafor DÜŞÜNMEK HAREKET ETMEKTİR'den düşüncelerin mekân olarak anlaşılmaması bakımından ayrılır. "… *esimga kelding* '… aklıma geldin'" (U, 162), Xayolidan yomon o'ylar *nari ketdi*. "*Aklındaki* kötü düşünceler *uzaklaştı*." (U, 36) gibi ifadeler düşüncelerin hareket eden nesneler olarak kavramlaştığını gösterir. Böylece hareket eden düşünceler kişinin "aklından *geçebilir,* aklına *gelebilir*, aklından *çıkabilir*" ya da "aklına *düşebilir"*. Bu metafor düşüncelerin akıl ya da başa gelip gitmesi bakımından ZİHİN DÜŞÜNCELERİN KAPSAYICISIDIR ile yakından ilişkilidir ancak burada *"kelmok, ketmoq, o'tmoq"* gibi eylemlerle ifade edilen hareket unsuru ağır basar.

DÜŞÜNCELER HAREKET EDEN NESNELERDİR

Özbekçede bir şeyi hatırlamak o şey "aklına gelmek" ile ifade edilebilir. Bir şey aklına gelen kişi bir süredir düşünmediği bir şeyi düşünmeye başlar. Baş gerçekte düşüncenin merkezi olan beynin kapsayıcısı olduğundan düşünceler zihin ya da akıl yerine *bosh* "baş" ya da *miya* "beyin"e de gelebilir. Aşağıdaki örneklerde düşünceler kişinin *esiga* ya da *xayoliga* "aklına, zihnine" *kelmoq* "gelmek"tedir:

(1169) *Bir jurnalda mashhur Italyan rassomi ishlagan farishtaning suratini ko'rganimda, darrov sen esimga kelding.* "Bir dergide ünlü bir İtalyan ressamın yaptığı meleğin resmini gördüğümde hemen *aklıma* sen *geldin*."

(1170) Uchta 'tayota'ning shofyori, u, Ismat Haydarov hech kimning *esiga kelishgani* yo'q. "Üç 'toyota'nın şoförü, o, İsmet Haydarov hiç kimsenin *aklına gelmedi*."

(1171) *Esiga* qishlog'i, uyi, dadasi *keldi*. "*Aklına* köyü, evi babası *geldi*." DÖ: (1172), (1173).

(731) Shu paytgacha *xayoliga kelishi* bilan haydab solishga uringan ko'ngilsiz hotirot to'satdan butun tafsilati bilan yopirilib keldi. "*Aklına gelişi* ile birlikte bu zamana kadar kovmaya çalıştığı tatsız hatıralar bütün detaylarıyla toplanıp geldi."

(895) Oltinchining *xayoliga* 'mehnat po'eziyasi!' degan tanish so'z birikmasi *keladi*, qoracha yuzlari yorishadi. "Altıncı adamın *aklına* "çalışma şiiri" denilen tanıdık sözler *geliyor*, esmer yüzleri parlıyor."

(1174) Toza havo, kishiga yorug', iliq kun vada qilayotgan tongning yorishib kelishini kuzatayotgan odamning *xayoliga* yaxshi o'ylar *keladi*. "Temiz hava, insana parlak, ılık bir gün vadeden tanın ağarmasını izleyen adamın *aklına* güzel düşünceler *geliyordu*." DÖ: (1175), (1176), (1177), (1178).

Düşünceler *yod* "hatır"a da gelebilir:

(1179) Birdan Nizomjonning *yodiga* ertalab uning jiyaniga varrak qilib berayotganda eshitgan gapi *keldi*. "Birden Nizamcan'ın *aklına* sabah yeğenine yaptığı uçurtmayı verirken duyduğu söz *geldi*."

Bir şeyi unutmak ya da artık düşünmemek *xayolidan nari ketmoq* "aklından uzağa gitmek" ile ifade edilebilir:

(1180) *Xayolidan* yomon o'ylar *nari ketdi*. "*Aklındaki* kötü düşünceler *uzaklaştı*."

Düşünceler akla gelip gidebileceği gibi *bosh*, *kalla* "baş" ve *miya* "beyin"e de gidip gelebilir:

(1181) Nizomjon *boshiga kelgan* bu o'ydan ruhlanib ketdi. "Nizamcan *aklına gelen* bu düşünceyle neşelendi."

(1182) U *miyasiga kelgan* bu o'ydan qo'rqib ketdi. "*Aklına gelen* bu düşünceden korktu."

(1183) Ikromjon *kallasiga kelgan* bu sovuq o'ydan seskanib ketdi. "İkramcan *aklına gelen* bu soğuk düşünceden ürperdi." DÖ: (1184).

Kalla "baş"tan gitmeyen bir düşünce devamlı düşünülür:

(1185) U yuziga sovunni surtayotganida ham, oppoq, kraxmallangan sochiqqa artinayotganda ham, bir o'y *kallasidan ketmasdi*. "O, yüzüne sabunu sürerken de, bembeyaz kolalı havluya silerken de bir düşünce *kafasından gitmezdi*."

Xayol sözcüğü Özbekçede hem "düşünce" hem de "akıl" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. Yukarıdaki örneklerde "akıl" anlamında kullanılan *xayol*, aşağıda "düşünce" anlamında kullanılmaktadır:

(1186) Mabodo, shunaqa *xayol boshiga kelsa*, o'zidan-o'zi qo'rqib ketardi. "Eğer böyle bir düşünce *aklına gelse* kendi kendisinden korkardı."

Aşağıdaki örneklerde düşünceler *xayol* "akıl", *miya* "beyin"den ve *bosh* "baş"tan *o'tmoq* "geçmek"tedir:

(708) Shu topda Risolatning *xayolidan* uning o'sha mollari *o'tgan edi*. "O sırada Risalet'in *aklından* onun o malları *geçiyordu*."

(1187) Ikromjonning *miyasidan*, shulardan birini uyga kochirib kela qolsammikan, degan o'y *o'tdi*. "İkramcan'ın *aklından*, şunlardan birini eve götürüp gelsem mi diye bir düşünce *geçti*."

(1188) U eshigiga yetganda to'xtadi. 'Xotinimga nima deyman?' degan o'y *boshidan* yalt etib *o'tdi*-yu, u yoq-bu yog'ini tuzatdi. "Kapıya gelince durdu. Birden 'Hanımıma ne diyeceğim?' düşüncesi *aklından geçti* ve üstünü başını düzeltti."

Özbekçede düşünceler akla yüksek bir yerden inerek de hareket edebilir. Aşağıdaki örnekte hatırlamak, nesne olarak anlaşılan düşüncenin *tushmoq* "yukarıdan, yüksekten ya da bir şeyin üstünden aşağı doğru hareket etme"si (O'TIL, 2006-2008) ile ifade edilmektedir:

(1189) Darvoqe 'Moskvich'ni gapirishi bilan to'rt yilmi, besh yil avval bo'lgan suhbat *esiga tushdi*. "Gerçekten de 'Moskviç'ten söz edince dört ya da beş yıl önce olan bir sohbet *aklına geldi*." DÖ: (1190), (1162), (926).

6.1.4.3. Sahip Olunan Nesneler Olarak Düşünceler

Özbekçede düşünceler sahip olunan nesneler olarak kavramlaştığında genellikle *xayol* düşünce", *diqqat* "dikkat" gibi sözcükler iyelik ekleri ve *bo'lmoq* "bölmek", *bo'linmoq* "bölünmek" gibi fiziksel hareket bildiren bir eylemle birlikte kullanılır. Böylece "xayoli *bo'linmoq* 'dalgınlığından sıyrılmak [düşüncesi bölünmek]"' gibi bir ifadede fikir sahip olunan nesne açısından anlaşılır.

DÜŞÜNCELER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR

İncelenen Özbekçe metinlerde düşüncelerin sahip olunan nesneler olarak kavramlaştığı kullanımların yaygın olmadığı görülmektedir. Aşağıdaki örneklerde *xayol*

"düşünce" ve *diqqat* "dikkat" iyelik ekleri aracılığı ile sahip olunan nesneler olarak kavramlaşmakta ve *bo'linmoq* "bölünmek"tedir. *Diqqat bo'lmoq* ifadesi Özbekçede "dikkat dağıtmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılmaktadır. *Xayoli bo'linmoq* ifadesinin ise incelenen metinlerde birkaç kez tekrar edilmesi düşünce kavramı için kullanılan *bo'lmoq* ya da *bo'linmoq* eylemlerinin Özbekçe için uzlaşımsal olduğunu göstermektedir:

(1191) Yana shishalarning ochilishi, ryumkalarning jaranglashi quloqqa chalinib, uning *diqqatini bo'ldi*. "Yine şişelerin açılması, kadehlerin şıngırtısı kulağına gelerek *dikkatini dağıttı*."

(1192) Professor og'riq sezayotgani yaxshilikka debdi, - *xayoli bo'linib* javob qildi Po'lat. "Profesör ağrı hissetmesinin iyiye işaret olduğunu söyledi, *dalgınlığından sıyrılıp* cevap verdi Polat." DÖ: (1193), (1194), (1195).

Aşağıdaki örnekte *qo'shiqlar* "şarkılar" kişinin *xayolini* "düşüncelerini" alıp başka yerlere giden güçlerdir:

(1196) Bu qo'shiqlar o'tirganlarning xayolini *allaqayoqlarga olib ketib qoldi*. "Bu şarkılar oturanları *düşüncelere daldırdı*."

Özbekçede *qursin, qurib ketsin* "ölsün, yok olsun." biçiminde kullanılan *qurimoq* "ıslaklığını, nemini yitirmek, kurumak" (O'TIL, 2006-2008) eylemi aşağıdaki örnekte aklı sahip olunan bir nesne olarak kavramlaştırmaktadır:

(313) -Iya, esim *qursin*, shu to'pda pochtachi manavi xatni tashlab ketgandi. "Aman aklım *batsın*, bu öğlen postacı işte bu mektubu getirmişti."

6.1.4.4. Nesne Yönlendirimi Olarak Düşünmek

Günlük hayatta anlama ve bilgi edinmenin bir yolu da nesneleri incelemek ve yönlendirmektir. Günlük deneyimlere dayanan DÜŞÜNMEK NESNE YÖNLENDİRİMİDİR metaforunda düşünceler yönlendirilebilir nesneler olarak kavramlaşır. Bu metaforun haritalamaları şunlardır:

Zihin bedendir.

Düşünmek nesne yönlendirimidir.

Fikirler yönlendirilebilir nesnelerdir.

İletişim gönderimdir.

Anlamak tutmaktır.

Anlayamamak tutamamaktır.

Hafıza depodur.

Hatırlamak yeniden elde etmektir (ya da yeniden aramak).

Bir fikrin yapısı bir nesnenin yapısıdır.

Fikirleri irdelemek nesneleri parçalara ayırmaktır (Lakoff & Johnson, 1999, s. 240).

Bu metaforda fikirler *oynayabileceğimiz, indirip kaldırabileceğimiz, kafamızda evirip çevirebileceğimiz* nesnelerdir. Bir fikri anlamak onu *tutmak, almak, zihnine koymaktır*. İletişim fikir *alış verişinde* bulunmaktır. Böylece insanlardan fikir *alabilir*, insanlara fikir *verebilir* ya da *yayabiliriz*. Bilgiler zihne *yerleştirilebilir* ya da *sokulabilir*. Anlayamamak tutamamaktır. Böylece bir şeyi *kafamız almayabilir* ya da o şey *kafamıza girmeyebilir*. Nesnelerin fiziksel bir yapısı olduğu gibi fikirlerin de kavramsal bir yapısı vardır. Karmaşık fikirler oluşturmak için fikirleri *bir araya getirebiliriz*. Karmaşık fikirler *şekillendirilmiş* ya da *yeniden şekillendirilmiş* olabilir. Bir konunun pek çok *yanı* olabilir. Fikirleri irdelemek *parçalarına ayırmaktır*, böylece fikirlerin bileşenleri görülebilir. Bu metafor BİLMEK GÖRMEKTİR ile birleşebilir, böylece bir fikrin bütün *yanlarını görebilmek* için kafamızda *evirip çevririz*. Ya da bir fikre *büyüteç tutabiliriz* (Lakoff & Turner, 1999, s. 240-241).

DÜŞÜNMEK NESNE YÖNLENDİRİMİDİR

Özbekçede düşünceler *dona dona qilmoq* "tane tane yapmak"; düşünmek *qurmoq* "kurmak", *boshiga keltirmoq, xayoliga keltirmoq* "aklına getirmek" ya da *hushingni yigmoq* "aklını başına toplamak"; anlamak *chaqmoq* "çakmak", *xayolidan o'tkazmoq* "aklından geçirmek" gibi eylemler aracılığı ile nesne yönlendirimi açısından anlaşılabilir.

Dona dona "tane tane" sözcüğü Özbekçede metaforik olarak "açık, anlaşılır" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir. Karmaşık düşüncelerin daha açık anlaşılması için parçalara ayrılması gerekebilir. Aşağıdaki örnekte karmaşık düşünceler parçalarına ayrılarak *dona dona* "tane tane" yapılmaktadır:

(1197) Koryagin mulohazalarini *dona dona qilib* aytdi. "Koryagin düşüncelerini *tane tane* anlattı." DÖ: (1198).

Chaqmoq eylemi Özbekçede metaforik olarak "içeriğini anlamak, anlamını çözmek" anlamında kullanılabilmektedir. Sözcüğün temel sayılabilecek üç anlamı vardır: "V. 1. Fıstık, badem, fındık gibi bazı sert kabuklu meyvelerin kabuğunu dişle ya da bir nesne ile kırmak; 2. Sert cisimleri kırarak parçalara ayırmak; 3. Birbirine vurup

sürterek alev çıkarmak." Sözcüğün "anlamak" metaforik anlamı kabuklu yemişlerin kabuğunu kırıp açarak esas içeriği elde etmek ile ilişkilendirilebilirse de bu konu yoruma açık görünmektedir. Aşağıdaki örnekte bir şeyi anlamak, *chaqmoq* ile ifade edilmektedir:

(1199) Zebixon o'shanda endi bu gaplarning chin ma'nosini *chaqdi*. "Zebihan bu sözlerin gerçek anlamını şimdi *çözdü*."

Özbekçede düşünmek, *qurmoq* "kurmak" aracılığı ile düşünceleri düzenlemek açısından anlaşılabilir:

(1200) Dildor o'z hayotini butunlay boshqacha *qurardi*. "Dildar kendi hayatını tamamen farklı *kurardı*."

Hushi boshidan uchdi "aklı başından uçtu" *hushi ketdi* "aklı gitti" deyimleri Özbekçede "düşünememek, dalgınlaşmak" anlamında kullanılır (O'TMI, 1998). Bu durumda sağlıklı düşünmek için düşünceleri bir araya getirmek gerekir. Düşünceleri bir arada olmayan kişi sağlıklı düşünemez. Aşağıdaki örnekte düşüncelerin toplanması *es-hushingni yigmoq* "aklını toplamak" ile ifade edilmektedir:

(1201) Es-hushingni *yig'*. "Aklını başına *topla*." DÖ: (1202).

Düşünceler yönlendirilebilen nesneler olarak kavramlaştığında onları aklına getirmek, aklından geçirmek ya da aklından çıkarmak mümkündür. Nesne yönlendiriminin kişinin eylemine bağlı olduğu söylenebilir. Burada düşüncelerin kendiliğinden kişinin aklına gelmediğine dikkat edilmelidir. Kendiliğinden akla gelen düşünceler yönlendirilmiş sayılmazlar. Aşağıdaki örneklerde kişi düşünceleri *boshiga* "başına" ya da *xayoliga* "aklına" *keltirmamoq* "getirmemek"tedir. Nesneyi bilinçli olarak kendisine doğru yönlendirmemekte, böylece düşünmekten kaçınmaktadır:

(1203) Bolasi bunday o'ylarni *boshiga keltirmasdi*. "Yavrusu böyle düşünceleri *aklına getirmezdi*."

(1204) Oydin bilan munosabatlarining bunday tugashini u *xayoliga* ham *keltirmagan*, vrachlarning, ayniqsa savlatli professorning gaplariga qattiq ishongan, uch-to'rt oy deganda Oydin mutlaqo tuzalib ketadi deb o'ylagan edi. "Aydın ile ilişkilerinin böyle biteceğini hiç *aklına getirmemiş*, doktorların, özellikle de muhteşem profesörün sözlerine inanmış, üç dört ay içinde Aydın mutlaka düzelecek diye düşünmüştü." DÖ: (158), (1205), (159).

Aşağıdaki örnekte ise kişi düşünceleri *xotiriga keltirmoq* "aklına getirmek"tedir:

(1206) Ko'p narsalarni *xotiriga keltirdi*. "Pek çok şeyi *aklına getirdi*."

Kişinin düşünceleri *xayolidan o'tkazmoq* "aklından geçirme"si de mümkündür:

(1207) ‘Itni nega qamab qo’yishdi?’ - *xayolidan o’tkazdi* Po’lat. “Köpeği neden hapsetmişler diye *aklından geçirdi* Polat.” DÖ: (1208), (1209).

Aşağıdaki örneklerde kişinin bir şeyi artık düşünmemesi düşünceyi aklından ya da başından *ko’tarib tashlamoq, chiqarib tashlamoq* “çıkarıp atmak” ve *ketkazmoq* “uzaklaştırmak” ile ifade edilmektedir:

(1210) Adasining gapini *xayolidan ko’tarib tashlayolmadi*. “Babasının sözünü *aklından çıkarıp atamadı*.”

(1071) Bu savdoni *boshingdan chiqarib tashla*. “Bu işi *aklından çıkarıp at*.”

(1211) Ammo Nizomjon uning to’zg’igan qop-qora sochlarini, marmardek oppoq bilaklarini *xayoldan ketkazolmasdi*. “Ama Nizamcan onun dağılmış saçlarını, mermer gibi bembeyaz bileklerini *aklından çıkaramazdı*.”

Unutmak ve hatırlamak düşünceye dayalı zihinsel etkinliklerdir. Geçmişte yaşananlar akılda anı olarak saklanırlar. Anılar unutulduklarında akıldan çıkmış olurlar, hatırlanmaları için tekrar akla gelmeleri gerekir. Aşağıdaki örnekte kişinin *unutgan kunlar* “unuttuğu günler” ile kastedilen anılarıdır. Yukarıdaki örneklerden farklı olarak burada nesne yönlendirimini kişinin kendisi değil ikinci bir kişi yapmaktadır. Anıların birlikte yaşandığı kişi, ötekinin unutmuş olduğu düşünceleri *esiga solib qo’ymoq* “aklına bırakıp koymak”tadır:

(1212) Bu qiz uning unutgan kunlarini *esiga solib qo’ygan edi*. “Bu kız onun unuttuğu günleri *aklına getirmişti*.”

6.2. Hesaplamak Olarak Düşünmek

Akıl yürütmenin matematiksel hesaplama açısından anlaşıldığı bu metaforun haritalamaları şunlardır:

Akıl yürütme toplamadır.

Akıl yürütürken dikkate alınan fikirler toplamada sayılan rakamlardır.

Çıkarımlar toplamlardır.

Açıklama hesaplamadır (Lakoff & Johnson, 1999, s. 246).

“İki kere iki dört eder.” ifadesinde düşünmek matematiksel işlem olarak kavramlaşır. “Fikir *toplamak*, *sonuç çıkarmak*, *saymak, hesaba katmak*” gibi ifadelerde bu metaforu kullanırız (Lakoff & Johnson, 1999, s. 246).

DÜŞÜNMEK HESAPLAMAKTIR metaforunda bir konuyla ilgili olarak kullanılan *saymak, hesaba katmak* gibi ifadeler düşünme sürecine göndermede

bulunurken *sonuçta, neticede, sonuç çıkarmak* gibi ifadeler düşünme sürecinin sonuna göndermede bulunur.

DÜŞÜNMEK HESAPLAMAKTIR

İncelenen Özbekçe metinlerde bu metaforun yalnız bir örneğine rastlandı. Bu örnekte, bir konuyla ilgili olarak akıl yürüterek bir sonuca varmak *xulosa chiqarmoq* "sonuç çıkarmak" ile matematiksel hesaplama açısından kavramlaşmaktadır:

(366) Risolat ichida: tamom, qo'lga tushdi, deb xulosa *chiqardi*. "Risalet içinden 'Tamam elime düştü.' sonucunu *çıkardı*."

6.3. Algı Metaforları

"Bir olayın veya nesnenin varlığını duyu organlarıyla algılamak, idrak etmek" (*Büyük Türkçe Sözlük*, tdk.gov.tr, 10.11.2014) zihinsel etkinliğin bir türüdür. Algı metaforlarının hedef alanında görmek, duymak ve koklamak yer alır. Bir şeyi görerek, duyarak ya da koklayarak nasıl algıladığımız onu nasıl anladığımızı gösterir. Algılamanın algılanan şeyi alma, edinme açısından anlaşıldığı ALGILAMAK ALMAKTIR metaforu algı metaforları arasında sayılır. "Ses *gelmek*", "koku *gelmek*" gibi örneklerde görülen, ses ve kokunun hareket eden nesneler açısından anlaşıldığı ifadeler bu metafor altında ele alınır. Görmenin dokunmak açısından anlaşıldığı GÖRMEK DOKUNMAKTIR metaforu ile kişinin algısına giren görüş alanının bir kapsayıcı olarak kavramlaştığı GÖRÜŞ ALANI KAPSAYICIDIR metaforları da algı metaforları içerisinde değerlendirilir (Lakoff & Espenson & Schwartz, 1991). Özbekçede duyularla algılanabilen ses ve kokuların nesnelerin sıcak, keskin, tatlı gibi özellikleri açısından algılandığı ALGILANAN ŞEYLER NESNELERDİR metaforu da algı metaforları arasında sayılabilir.

6.3.1. Algılamak

Almak ve edinmek bu metaforun kaynak alanını oluştururken algı, algılamak, koklamak ve duymak ise hedef alanını oluşturur. Algılanan ses ve kokular, alınan şeyler açısından anlaşılır. Bu metaforda algı, onu deneyimleyen kimseye doğru dışarıdan hareket eden bir nesne olarak görülür. Ses ve koku alınıp verilebilen ya da hareket eden nesneler olarak kavramlaşabilir. Hid *olmoq* "koku *almak*" (Ch, 82), ovoz *bermoq* "ses *vermek*" (M, 86) gibi örneklerde koku ve ses alınıp verilebilen nesnelerdir. Hidi *kelmoq*

"Kokusu *gelmek"* (U, 41), hidi *ketmoq* "kokusu *gitmek*", tovush *kelmoq* "ses *gelmek"* (U, 11) gibi örneklerde ise koku ve ses hareket eden nesneler açısından anlaşılır.

ALGILAMAK ALMAKTIR

Özbekçede *olmoq* "almak", kokuyu alınabilen bir nesne olarak kavramlaştırır. Böylece *hid* "koku" sahip olunabilen bir nesne olarak görülür:

(1213) Oziq-ovqatning hidini *oldimi*, poygak tomonga kalamush yugurib o'tdi. "Yemeğin kokusunu *alan* fare kapı tarafına doğru gitti."

Ses çıkarmak *bermoq* "vermek" ile ifade edilebilir. Bir şey ses vediğinde karşı taraf sesi alabilir:

(1214) It ovoz *bermadi*. "Köpek ses *çıkarmadı*." DÖ: (1215).

(1216) Oq ovozi xuddi cho'l ustida allaqanday vahimali hayvon o'kirgandek bir necha daqiqa aks-sado *berib turdi*. "Ses çölde bir yabani hayvan böğürüyormuş gibi birkaç dakika *yankılandı*."

Hareket eden nesneler olarak kavramlaşan ses ve koku bir yerden bir kişiye, bir kişiden ötekine ya da kişinin kulağına ve burnuna doğru hareket edebilir. Özçalışkan (2003, s. 205), ses ve sessizliğin hareket eden nesneler açısından anlaşıldığı metaforu SES HAREKET EDEN BİR NESNEDİR olarak adlandırır. Lakoff, Espenson ve Schwartz (1991) ise yukarıda da değinildiği gibi bu tür örnekleri ALGILAMAK ALMAKTIR metaforu altında değerlendirirler.

Uzaktaki bir sesin duyulmasını sağlayan güçler o sesi alıp gelen güçlerdir. Bu güçler sesi çıktığı yerden alıp bir kişiye ulaştırırarak onun sesi almasını sağlar. Aşağıdaki örneklerde rüzgâr sesi getirmektedir:

(1217) Birdan shabada unga g'alati bir ovoz *olib keldi*. "Çevredeki insanların sesi kulağa geliyordu. Birden rüzgâr kulağına garip bir ses *getirdi*."

(1218) Jo'jasi hali uchirma bo'lmagan ona o'rdaklarning allaga o'xshash g'alati g'aqqillashini uzoqlardan *olib keladi*. "Yavrusu henüz uçamayan anne ördek, diğer ördeklerin uzaklardan gelen ninniye benzer garip seslerini uzaklardan *alıp getiriyor*."

Kokunun hareket eden nesneler açısından anlaşıldığı metaforlar KOKU HAREKET EDEN BİR NESNEDİR olarak da adlandırılabilir. Aşağıdaki örneklerde *kelmoq* "gelmek", kokuyu hareket eden bir nesne olarak kavramlaştırır:

(1219) O'g'lining hidi *kelib turgan*, devorida bolasining qo'l izi qolgan uyni tashlab qayoqqa ketadi? "Oğlunun kokusu *gelip duran*, duvarında yavrusunun el izi kalan evi bırakıp nereye gidecek?"

(1220) Tanishlarini ko'rsa gandiraklab oldiga borar, endi gap ochishi bilan og'zidan gupillab vino hidi *kelardi-da*, uchratgan kishi qo'l siltab ketib qolardi. "Tanıdıklarını görünce yanlarına gidiyor, konuştuğu anda ağzından şarap kokusu *geliyordu* ve karşılaştığı kişi rahatsız olup gidiyordu." DÖ: (1221), (1222), (1223), (1224), (1225), (1226).

Mektup ya da rüzgâr gibi güçler kokuyu alıp getirebilir:

(337) Olis yo'l bosgan bu uch burchak xat unga bolasining nafasini, buyini *olib kelgan edi*. "Uzak yollar aşan bu üç köşeli mektup ona yavrusunun nefesini, kokusunu *alıp getirmişti*."

(1227) Shabada Nizomjonning dimog'iga g'alati hid *olib keldi*. "Rüzgâr Nizamcan'ın burnuna garip bir koku *getirdi*."

Bir kokuyu artık algılayamamak o kokunun gitmesi ile ifade edilir:

(1108) Nazarida, bolasining hidi *ketib qolayotgandek*. "Sanki yavrusunun kokusu *gidecekmiş* gibi."

Rüzgâr kokuyu alıp götürebilir:

(1228) Bu shabadalar qanotida qirlarda ungan pista mag'izdek och yashil giyohlarning tarovatli hidini *olib ketdi*. "Bu rüzgârlar kırlarda biten fıstık içi gibi açık yeşil otların taze kokusunu *alıp götürdü*."

Kokunun kişiye doğru olan hareketi *urilmoq* "çarpmak" ile de ifade edilebilir:

(1229) Po'latning dimog'iga turli ovqatlar hidi *urildi*. "Polat'ın burnuna çeşitli yemeklerin kokuları *geldi*." DÖ: (433), (1226), (1230), (665).

Aşağıdaki örneklerde ses hareket eden bir nesne olarak algılanmaktadır. Bu örnekler SES HAREKET EDEN BİR NESNEDİR olarak da adlandırılabilir:

(1231) Nizomjon u yoqdan-bu yoqqa yuradi, sal tovush *kelsa* darrov alanglaydi. "Nizamcan oradan oraya yürüyor, biraz ses *gelse* hemen etrafına bakınıyordu."

(1232) Olisdan deraza pardasini shamol silkitgandek g'alati ovoz *keldi*. "Uzaktan rüzgâr pencere perdesini silkiyor gibi garip bir ses *geldi*."

(1233) Tashqaridan mashina ovozi *keldi*. "Dışarıdan araba sesi *geldi*."

(1234) O'zimiz dabdala qilgan tank yonidan o'tayotsam ichidan odam ovozi *kelyapti*. "Bizim paramparça ettiğimiz tankın yanından geçerken içinden insan sesi *geliyor*."

(1235) Shu payt yonbosh tomondan g'o'ldiragan ovoz *keldi*. "O sırada yan taraftan mırıldanma sesi *geldi*."

(1236) Kechasi olisdan *kelgan* qo'shiq g'alati bo'larken. "Gece uzaktan *gelen*

şarkı tuhaf oluyormuş.”

6.3.2. Görmek

Bu metaforda, bakış gözlerden görülen şeye doğru hareket eder. Görülen şey her ne ise bakış ona dokunur (Lakoff, 1987, s. 437). Gözler dışarıya doğru uzanan kollar olarak kavramlaşır. Nesnelere kollarla dokunmak, nesneleri gözlerle görmek ile örtüşür. Parmaklarımıza ait fiziksel hareket görme eylemi üzerine haritalanır (Lakoff & Johnson, 1999, s. 398). Görüşün erişme açısından anlaşıldığı bu metafor, genellikle GÖZLER KOLLARDIR ile birlikte ele alınır (Lakoff, 1993; Lakoff & Johnson, 1980a; 1999). Lakoff, GÖRMEK DOKUNMAKTIR metaforunun BİLMEK GÖRMEKTİR ve DÜŞÜNMEK HAREKET ETMEKTİR’e ait görmek ve hareket etmek bileşenlerinden oluştuğunu ifade eder (Lakoff & Johnson, 1999, s. 398). “Duvarlara göz *gezdirdi*.”, “Gözlerimi ondan *ayıramıyorum*.”, “Gözleri *buluştu*.”, “Göz *temasından* kaçınıyor.” gibi ifadeler GÖRMEK DOKUNMAKTIR ve GÖZLER KOLLARDIR metaforunu yansıtır (Lakoff, 1993, s. 243; Lakoff & Johnson, 2005, s. 77). *Görmek* yerine *göz* kullanılan “göz *gezdirmek*”, “göz *koymak*”, “gözden *geçirmek*”, gibi örneklerde aynı zamanda işlev yerine organ metonimisinden söz edilebilir (Yu, 2004, s. 667).

GÖRMEK DOKUNMAKTIR

Bu metaforun Özbekçede oldukça yaygın olduğu söylenebilir. *Tashlamoq* “atmak”, *kechirmoq* “geçirmek”, *kezmoq* “gezmek”, *tushmoq* “düşmek, yukarıdan aşağıya inmek”, *uzmoq* “ayırmak”, *tikmoq* “dikmek”, *qadamoq* “dayamak” gibi çok çeşitli eylemler görme eylemini anlatmak üzere *ko’z* “göz” ile birlikte kullanılabilir. Görmenin dokunmak açısından anlaşıldığı bu metafor, gözler ile algılanan şey arasındaki fiziksel temasa göndermede bulunur. Gözler ya da bakışlar algılanan şeye doğru uzanan, erişen, onu tutan ya da algılanan alanda bulunan, orada hareket eden, dolaşan eller olarak anlaşılabilirler. Burada önemli olan gözlerin ya da bakışların algılanan şey ile fiziksel temas kurmasıdır. Gözün algıladığı alan bir mekân olabileceği gibi bir kişi ya da nesne de olabilir. Gözler kendiliğinden hareket edebileceği gibi kişi kendisi de gözlerini hareket ettirebilir.

Bu metafor anlamak, incelemek, bilmek gibi zihinsel etkinliklerle yakından ilgilidir. Özbekçede incelemek “bakmak, dikkat etmek” anlamında kullanılan *ko’z*

tashlamoq “göz atmak” (O’TIL, 2006-2008) ile ifade edilebilir. Kişi gözlerini baktığı şeye *tashlamoq* “atmak”la onunla temas kurar:

(1237) Hammasi shumi? - navbatchi boshqa qog’ozga ko’z *tashladi*. “Hepsi bu mu? – nöbetçi öteki kâğıda göz *attı*.” DÖ: (1238).

Özbekçede “incelemek” anlamında kullanılan *ko’zdan kechirmoq* “gözden geçirmek” (O’TIL, 2006-2008) ifadesi de görmeyi fiziksel temas açısından kavramlaştırır:

(1239) Navbatchi u bilan vagonga keldi–da, bor narsalarni bir–bir ko’zdan *kechirib*, unga javob berdi: … “Nöbetçi onunla birlikte vagona geldi ve bütün eşyasını tek tek gözden *geçirip* ona cevap verdi: …”

Aşağıdaki örnekte gözler avluda *kezmoq* “gezmek”tedir:

(1240) Uning ko’zlari hovli yuzini ma’nosiz *kezardi*. “Onun gözleri avlu üzerinde anlamsızca *geziyordu*.”

Özbekçede “görmek” anlamında kullanılan *ko’zi tushmoq* “gözü takılmak” (O’TIL, 2006-2008) ifadesinde gözler algılanan nesneye *tushmoq* “düşmek”tedir. Böylece gözlerle algılanan nesne arasında fiziksel bir temas sağlanır:

(1241) Vahobjon papiros kulini tashlash uchun kuldon qidirip u yoq-bu yoqqa alanglagan edi, bufet ustida turgan kulrang narsaga ko’zi *tushdi*. “Vahabcan sigara külünü dökmek için küllük arayarak oraya buraya bakınırken büfenin üzerinde duran kül rengi şeye gözü *takıldı*.” DÖ: (1242), (1243), (1244), (1245), (1246), (1247), (1248), (1249), (1250), (1251), (1252), (1253), (1254).

Ko’z uzmay ifadesi Özbekçede “bakar hâlde, gözünü ayırmadan” (O’TIL, 2006-2008) anlamında kullanılır. Kişinin baktığı şeyden gözünü ayırmaması onunla fiziksel teması kesmediğini gösterir:

(1255) Shunda u televizo’rdan ko’z *uzmay* o’tiradigan odam, bu gal *qo’ymaganini* payqadi. “Her zaman televizyondan gözünü *ayırmayan* adam, bu sefer *izlemediğini* farketti.”

(1256) –Berdiyev yo’ldan ko’z *uzmay* borarkan tushuntirdi. “-Berdiyev yoldan gözünü *ayırmadan* giderken anlattı.” DÖ: (1257), (1258), (1259), (1260), (1261), (1262), (1263), (1264), (1265), (1266), (1267), (1268), (1269), (1270), (1271).

Özbekçede “bakmak” anlamında kullanılan *ko’z tikmoq* (O’TIL, 2006-2008) ifadesinde kişi gözlerini baktığı yere sabitlemektedir. *Ko’zlarini tikmoq* “gözlerini dikmek”, bir şeye dikkatle bakmaya göndermede bulunur:

(1272) Akasi unga sinovchan ko'zlarini *tikib turardi*. "Ağabeyi ona sorgulayıcı gözlerini *dikmişti*." DÖ: (1273), (1274).

Özbekçede "gözü etkileyen, kamaştıran" anlamında kullanılan *ko'zni oladi* ifadesi de fiziksel temasa göndermede bulunur. Dikkati çekerek bakışı bir tarafa yöneltmeye neden olan şey gözü alarak onunla temas kuran şeydir:

(848) Kiyganda ko'zni *oladigan* qichiqatlas endi qizlarning ko'ngliga sig'maydi. "Giyildiğinde göz *alan* desenli atlası şimdi kızların içi istemiyordu."

Kişinin bakışlarını kaçırması Özbekçede *ko'zini olib qochmoq* ile ifade edilebilir. Kişi bakışlarını başka bir tarafa yönelttiğinde göz ile algılanan şey arasındaki teması ortadan kaldırmış olur. Aksi hâlde temas yani bakma devam eder:

(1275) Jumanov ko'zini *olib qochmadi*. Battar o'qraydi. "Cumanov gözünü *kaçırmadı*. Daha beter öfkelendi." DÖ: (1276).

Özbekçede gözler, eller açısından anlaşılabilir. Gözler, eller olarak anlaşıldığında algılanan kişi ya da nesnenin üzerinde bulunabilir:

(1277) Hammaning ko'zi *unda*. "Herkesin gözü *onda*." DÖ: (1278).

(1279) Bolaning ikki ko'zi *o'shanda*. "Çocuğun gözleri *orada*."

İki kişinin gözleri birbiriyle *to'qnashmoq* "buluş"abilir:

(1280) Havozadan tushayotgan Zebixonning ko'zi Risolatning ko'zi bilan *to'qnashib* qoldi. "İskeleden inen Zebihan'ın gözleri Risalet'in gözleriyle *karşılaştı*."

Aşağıdaki örneklerde kişi gözlerini bir yere *qadamoq* "dayamak, yaslamak"tadır. Burada gözlerin algılanan şeye yaslanarak onunla fiziksel temas kuran eller olarak anlaşıldığı söylenebilir:

(1281) Yosh dumalab turgan ko'zlarini bolasiga *qadadi*. "Yaş yuvarlanan gözlerini çocuğuna *dikti*."

(1282) O'shanda odamlarning ikki ko'zi unga *qadalganini* hali unutolmasdi. "Orada insanların gözlerini ona *diktiğini* hâlâ unutamıyordu."

Nazardan qochirmoq "gözden kaçırmak" ifadesinde *nazar* "bakış", el olarak algılanabilir. Bir şeyi gözünden kaçırmamak, elinden kaçırmamak açısından anlaşılabilir:

(1283) Jumanov joyiga o'tirganicha, bir nuqtaga tikilgan ko'yi boshini xam qilganini nazardan *qochirmay*, qog'ozlardan birini ajratib olib, (ehtimol yuzinchi martadir) osoyishta ovazda o'qiy boshladi. "Cumanov'un yerine oturuşunu, bir noktaya dikilen gözlerini, başını öne eğişini gözden *kaçırmayarak* kâğıtlardan birini çıkarıp, (belki de yüzüncü kez) sakin bir sesle okumaya başladı."

6.3.3. Görüş Alanı

Görüş alanı "bir bakışta görülebilen alan" olarak tanımlanabilir (*Büyük Türkçe Sözlük*, tdk.gov.tr, 12.12.2014). Görüş alanının sınırları görme algısına göre belirlenir, bu nedenle görüş alanı metaforları da zihinsel etkinliğin bir türü olan algı metaforları içerisinde yer alır.

Görüş alanımızı bir kapsayıcı ve gördüklerimizi o kapsayıcının içindeki şeyler olarak kavramlaştırırız. "Görüş *alanı*" terimi de bunu gösterir. Bu metafor, bir alana baktığımızda görüş alanımızın o alanın sınırlarını yani alanın bizim görebildiğimiz parçasını tanımlamasından kaynaklanan doğal bir metafordur. Sınırlandırılmış bir fiziksel alanın bir kapsayıcı olduğu ve görüş alanımızın o sınırlandırılmış alanla ilişkili olduğu düşünüldüğünde GÖRÜŞ ALANI KAPSAYICIDIR metaforu doğal olarak ortaya çıkar. Böylece "Gemi görüş *alanıma giriyor*.", "Görüş *alanımın içinde*.", "Şu an görüş *alanımın dışında*." gibi cümleler kullanırız (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 30). Görüş alanı metaforu, sınırlı bir alan ile gördüğümüz şey arasındaki bağıntıya dayanır(Lakoff & Johnson, 1980a, s. 59; Lakoff & Johnson, 1980b, s. 477).

GÖRÜŞ ALANI KAPSAYICIDIR

Özbekçede görüş alanı metaforunu yansıtan ifadeler genellikle görmek yerine göz metonimisi ile birlikte kullanılır. Aşağıdaki örnekte bir şeyin görüş alanına girmesi, *ko'z o'ngida* "göz önünde" belirmesi ile ifade edilmektedir:

(1284) Chang tarqalib, ko'z *o'ngida* g'alati manzara paydo bo'ldi. "Toz dağılınca, göz *önünde* ilginç bir manzara belirdi." DÖ: (1285), (1286).

Görüş alanı ko'z *oldida* "göz önünde" ile de ifade edilebilir. Gözün önünde bulunan şeyler görüş alanında bulunurlar:

(1287) Ko'z *oldida* kattakon doira gir-gir aylanaverdi. "Gözünün önünde kocaman bir daire fır fır dönüyordu."

Bir şeyin görüş alanından çıkması *ko'zdan yiroq bo'lmoq* "gözden kaybolmak" ile ifade edilir:

(1288) O'g'li Tursunboy bir nafas ko'zdan *yiroq* bo'lsa, uni qidirib shu yerdan topardi. "Oğlu Tursunbay bir an gözden *kaybolsa*, onu aradığında burada bulurdu."

Görüş alanına giren şeyler gözde bulunabilir:

(1289) O'tga qo'ngan qor kabi behol...
Ko'zlarida *turar* o'sha rang.

"Ateşe konan kar gibi hâlsiz...
Gözlerinde durur öylece renk." (Ra, 5)

6.3.4. Algılanan Şeyler

Ses gibi duyu organlarıyla algılanabilen dış olayların özelliklerinin nesnelerin özellikleri açısından algılandığı bu metafor ALGILANAN ŞEYLER NESNELERDİR olarak adlandırılabilir. Özbekçede sesler nesnelerin sıcak, soğuk, yumuşak ya da sert gibi özellikleriyle nitelenebilir. Böylece *yumshoq* ohang "*yumuşak* ses" (O'I, 44), *sovuq* shitirlash "soğuk hışırtı" (U, 147) gibi ifadeler kullanılır.

Görme duyusuyla algılanan şeylerin özellikleri de çeşitli nesnelerin özellikleri açısından algılanabilir. Örneğin *"sıcak* renk" dediğimizde gördüğümüz rengin niteliğini nesnelere ait olan sıcaklık ile ifade ederiz. İncelenen Özbekçe metinlerde rastlanmamakla birlikte bu metafor Türkçede kokular için de kullanılabilir. Kokular keskin, sert ya da yumuşak gibi özelliklerle nitelenebilir. "*Keskin* koku, *sert* koku, *yumuşak* koku" gibi ifadeler bu kullanımların örneklerini oluşturur.

ALGILANAN ŞEYLER NESNELERDİR

İncelenen Özbekçe metinlerde bu metaforun yalnızca sesle ilgili kullanımlarına rastlandı. Aşağıdaki örnekte ses, *yumshoq* "yumuşak" olması bakımından nesne açısından anlaşılmaktadır. *Yumshoq* "yumuşak", hoşa gitmeye göndermede bulunmaktadır:

(1290) Aslida 'suhbat'ni *yumshoqroq* ohangda qilish kerak edi. "Aslında sohbeti daha *yumuşak* bir tonla yapmak gerekirdi."

Aşağıdaki örneklerde hışırtı soğuk bir nesne olarak görülmektedir. İnsanın sesi soğuk olduğunda onun samimiyetsizliğine, uzaklığına göndermede bulunur. Buradaki gibi insana ait olmayan soğuk sesler ise hoşa gitmeyen, rahatsız eden seslerdir:

(1291) Yana qamishlarning *sovuq* shitirlashi, yana baqalarning kishi me'dasiga tegadigan bir xil qurillashi. "Yine kamışların *soğuk* hışırtısı, yine kurbağaların insanın sinirini bozan vaklaması."

(1292) Atrofni qorong'ilik bosgan, qamishlar shamolda *sovuq* guvullaydi. "Etrafa karanlık basmış, kamışlar rüzgârda *soğuk soğuk* hışırdıyordu."

6.4. İletişim Metaforları

"Duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması" (*Büyük Türkçe Sözlük*, tdk.gov.tr, 20.11.2014) olarak tanımlanan iletişim dilsel göstergelerle gerçekleştirilebileceği gibi dilsel olmayan göstergelerle de gerçekleştirilebilir. İletişim metaforik olarak gönderim açısından anlaşılır. Reddy, yazılı ve sözlü araçlarla sağlanan iletişim metaforlarını "kanal metaforu" olarak adlandırır. Kanal metaforunun hedef alanını dilsel ifadeler oluşturur. Bu metaforda duygular, düşünceler ya da bilgiler onları taşıyan dilsel ifadeler aracılığı ile karşı tarafa aktarılır (Reddy, 1993). Kanal metaforu DÜŞÜNCELER NESNELERDİR, DİLSEL İFADELER KAPSAYICILARDIR ve İLETİŞİM AKTARIMDIR metaforlarından oluşur (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 10). Düşüncelerle birlikte onları kapsayan dilsel ifadelerin de nesneler açısından anlaşıldığı DÜŞÜNCELER NESNELERDİR ve DİLSEL İFADELER NESNELERDİR, iletişim metaforları arasında yer alır. Son olarak düşüncelerin de dilsel ifadelerle birlikte kapsayıcılar olarak anlaşıldığı DÜŞÜNCELER KAPSAYICILARDIR ve DİLSEL İFADELER KAPSAYICILARDIR metaforları da iletişim metaforları arasında sayılabilir.

6.4.1. Kanal Metaforu

Kanal metaforu, iletişim metaforlarının önemli bir bölümünü oluşturur. Reddy, bu metaforda düşüncelerin sözcüklerin içerisinde bulunduğunu ve iletişim yoluyla aktarıldığını ifade eder. Dil, düşünceleri başkalarına aktardığına göre düşüncelerin kapsayıcısıdır (Reddy, 1993, s. 164-167). Buradan hareketle Lakoff ve Johnson DÜŞÜNCELER (YA DA ANLAMLAR) NESNELERDİR, DİLSEL İFADELER KAPSAYICILARDIR ve İLETİŞİM AKTARIMDIR metaforlarından söz ederler (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 10). Dilsel ifadelerin düşüncelerin kapsayıcısı olarak kavramlaşması düşüncelerin nesneler açısından anlaşılmasını gerektirir. İletişimin aktarım açısından anlaşılması ise dilsel ifadelerin kapsayıcılar açısından ve düşüncelerin nesneler açısından anlaşılmasını gerektirir.

Dilsel ifadeler ile aktarılan şeyler düşünceler, duygular, fikirler, anlamlar gibi zihinsel ya da duygusal içeriklerdir. Dilsel ifadeler ise sözcükler, yazılar, şiirler, filmler, kitaplar olabilir. İçerikler dilsel ifadeler aracılığı ile karşı tarafa aktarılır (Reddy, 1993, s. 169).

Kanal metaforu şu gibi örnekleri içerir:

"Sana bu fikri ben *verdim*."

"Fikirlerimi sözcüklere *dökmem* zor."

"İyi bir fikre *sahip* olduğunda onu hemen sözcüklerde *sabitlemeyi* dene."

"Daha az sözcüğe daha çok düşünce *sığdırmaya* çalış."

"Anlam sözcüklerin *içindedir*."

"Kelimeleri çok az anlam *taşıyor"* (Lakoff & Johnson, 1980a. s. 11).

Kanal metaforunda sözcükler düşüncenin kapsayıcısı olarak kavramlaşır. Başarılı bir iletişimde sözcükler düşünceleri yeterince kapsar ya da iletir ancak başarısız bir iletişimde yeterince kapsayamaz ya da iletemez. "Duygu *dolu* bir konuşmaydı." cümlesindeki *dolu* ifadesi bu konuşmadaki sözcüklerin anlamı yeterince kapsadığını gösterir. "Sözcüklerinin *içi boş*, asıl söylemek istediğin bu değil." gibi bir cümlede sözcükler anlamı kapsamamaktadır, bu bakımdan başarısız bir iletişim söz konusudur. İletişimin başarısız olmasının nedeni konuşur olmayabilir, dinleyici de hatalı olabilir. Kanal metaforunda dinleyicinin görevi çıkarımda bulunmaktır. Dinleyicinin sözcüklerin *içindeki* anlamı bulup *çıkarması* gerekir, böylece anlam dinleyicinin aklına *girer.* "Bu yazıdan gerçekten tutarlı bir fikir *çıkarabiliyor musun*?" ile "Bu denemede iyi bir fikir *bulduysan* lütfen söyle." cümlelerinde alıcının görevine göndermede bulunulmaktadır (Reddy, 1993, s. 168).

Bu metaforda dil bir kanal işlevi görerek düşünceleri kişiden kişiye aktarır. Yazma ve konuşmada insanlar düşüncelerini ya da duygularını sözcüklerin içine yerleştirirler, sözcükler düşünceleri ya da duyguları kapsar ve karşı tarafa ileterek aktarımı tamamlar; dinleme ve okumada ise insanlar düşünce ve duyguları sözcüklerden çıkararak alırlar. Reddy kanal metaforunun üç aşamasından söz eder: 1. Düşünceler ve duygular, konuşma ya da yazma aracılığı ile dışsal bir "fikir alanı"na çıkarılırlar. 2. Düşünceler ve duygular bu dışsal alanda somutlaştırılır, böylece onları düşünen ya da hisseden insandan bağımsız hâle gelirler. 3. Somutlaştırılmış düşünceler yollarını bularak insanların zihnine girebilirler ya da girmeyebilirler. Aşağıdaki örnekler sıra ile bu aşamaları yansıtırlar:

"Unutmadan önce düşüncelerini bir kâğıda *dök*."

"Bu düşünce ne zamandır *ortada dolaşıyor*."

"Onun hassas duyguları aklına *girdi*" (Reddy, 1993, s. 170-171).

Reddy, "Kütüphanede yeni fikirler *bulabilirsin*." gibi bir örnekte kanal metaforunun yanında bir metonimiler zinciri olduğunu ifade eder. Yazılar düşüncelerin kapsayıcısı olarak kavramlaşır ve gerçekten sayfalarda bulunurlar. Böylece fikirlerin

sayfalarda olması metonimiktir. Sayfaların kitaplarda bulunması ikinci metonimiyi, kitapların kütüphanede bulunması ise üçüncü metonimiyi oluşturur. Böylece fikirler kütüphanede bulunurlar (Reddy, 1993, s. 187).

DUYGULAR ve DÜŞÜNCELER NESNELERDİR
DİLSEL İFADELER KAPSAYICILARDIR
İLETİŞİM AKTARIMDIR

Özbekçede kanal metaforunun çok çeşitli örneklerine rastlamak mümkündür. Aşağıdaki örneklerde dilsel ifadeler çeşitli duygu, düşünce ya da bilgilerin kapsayıcısı olarak kavramlaşmaktadır:

(1293) Koryagin butun nafratini *bir so'zga jamlab*, jirkanish bilan ta'killadi, -Plebey! "Koryagin bütün nefretini *bir sözde toplayıp*, dişlerinin arasından tiksintiyle söyledi, -Köle!"

(1294) Bir vaqt *gapdan gap chiqib*, u priyomnikni qanday qo'lga tushirganini hikoya qilib berdi: … "Bir ara *laf lafı açıp* o radyoyu nasıl elde ettiğini anlattı: …"

Kanal metaforu, ZİHİN DÜŞÜNCELERİN (NESNELERİN) KAPSAYICISIDIR ya da BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforları ile birlikte kullanılabilir. Bu durumda beden hem duyguların hem de dilsel ifadelerin kapsayıcısı gibi görünür. Aşağıdaki örneklerde iletişim kapsayıcının açılarak içindekilerin dışarı çıkarılması açısından anlaşılmaktadır. Böylece duygu ya da düşünceler karşı tarafa aktarılmaktadır:

(1295) Chunonchi, mana seni oting bilan aytib, alohida atasa, sen hovliqib, bir qarich o'sib, yana, xudo saqlasin, *ochilib ketib*, hamma yoqni savolga to'ldirib tashlarmiding! "Örneğin, senin adını özel olarak söylese, sen telaşlanıp, bir karış öne çıkıp, Tanrı saklasın, yine *konuşup* her tarafı soruyla doldururdun." DÖ: (1296), (1297), (1298).

(856) Yig'lasa yaxshi bo'lardi… Harqalay ko'ngli eriydi… Til-zaboni *ochiladi*. "Ağlasa iyi olurdu… Belki gönlü yumuşardı… Dili *çözülürdü*…"

(1299) Avvaliga Nizomjon hayron bolib yurgan edi. Ikromjonning o'zi *yorilib qoldi*. -Uka, sen shoshmasang ham bo'ladi. "Önce Nizamcan şaşırmıştı. İkramcan kendisi *açıldı*. –Kardeş, sen acele etmesen de olur."

(1300) Agar Ikromjon ular yonida bo'lsa, *ochilib* gaplasha olmaydi. "Eğer İkramcan onların yanında olsa rahat *konuşamazlardı*."

Bedenin içerisindeki duygu ve düşüncelerin ifade edilmesi Özbekçede "gönlündekini söyleyip ruhen hafiflemek" anlamında kullanılan *ichini bo'shatmoq* "içini boşaltmak" (O'TIL, 2006-2008) ile ifade edilebilir. *To'kmoq* eylemi de benzer biçimde "gönlündekini söylemek, gönlündekini söyleyerek kalbini boşaltmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir:

(1301) U savol bersa bo'lgani, kimga savol beryapti – o'zigami, birovgami, javob oladimi – yo'qmi, bu bilan ishi yo'q, *ichini bo'shatib oladi* shekilli-da. "O soru sorsa kime soruyor; kendisine mi, başkasına mı, cevap alıyor mu, almıyor mu, bununla ilgilenmiyor, anlaşılan *içini boşaltıyor*."

(870) Yuragida to'lib-toshgan gaplarni uzil-kesil *to'kib solmoqchi* bo'lib, qizni izlab yana dala qarab ketdi. "Yüreğinde dolup taşan sözleri *söylemeye* karar verip, kızı aramak için yine kıra gitti."

İfade edilmeyen duygular karşı tarafa aktarılmadan bedenin içerisinde kalırlar:

(1302) U shu qarashidayoq dadasining *ichidagi bor gapni* bilib olgan edi. "O bu bakışıyla babasının *içinden geçenleri* biliyordu."

Duygu, düşünce gibi içeriklerin kapsayıcısı olan dilsel ifadeler ağızda ya da dilde bulunan nesneler olarak görülebilir. Lafı ağzında kalan kişi söyleyeceğini söyleyemez:

(1303) Vahobjonning gapi *og'zida qaldi*. "Vahabcan'ın lafı *ağzında kaldı*." DÖ: (1304), (1305), (1306).

Duygular ifade edilmediğinde kapsayıcının içerisinde taşlaşabilirler:

(838) *O'sha gap dilimda <u>tosh bo'lib yotmasin</u> uchun vaqtliroq aytib tinchib olmoqchiman.* "O sözün kalbimde *taşlaşıp kalmaması* için zamanında söyleyip rahatlamak istiyorum."

Düşünceler ifade edildiğinde ağızdan çıkmış olur:

(1307) Hazil-hazil bilan, uncha urintirib o'tirmay, o'ylatib o'tirmay *og'zidan chiqdi ketdi*. "Şakayla, o kadar düşünüp taşınmadan *ağzından çıkıverdi*."

Til "dil"de ya da *og'iz* "ağız"da olan söz devamlı tekrarlanan sözdür:

(835) Kampirning dilida, *tilida* kechayu kunduz shu gap. "Yaşlı kadının gönlünde *dilinde* gece gündüz bu söz."

(1308) Hammaning *og'zida* shu gap. "Herkesin *ağzında* bu söz."

Fazla düşünmeden ifade edilen düşünceler ağza gelen sözlerin içerisinde yer alır:

(1309) U hozir Tursunboy yaqiniga kelsa, yumdalab tashlashga *og'ziga kelgan* so'zlar bilan qarg'ashga tayyor edi. "Tursunbay şimdi yakınında olsa, tırnaklamaya, *ağzına geleni* söyleyerek beddua etmeye hazırdı."

Herkesin konuştuğu şeyler, dile düşen düşüncelerdir:

(1310) Nizomjon o'z ishi bilan, axloqi bilan ko'pchilikning *og'ziga tushib qolgandi*. "Nizamcan işiyle, ahlakıyla çoğunluğun *diline düşmüştü*."

Özbekçede ifade edilen düşünceler açılan güller açısından anlaşılabilir. O'TIL'de (2006-2008) "farkında olmadan bir sırrı söylemek" biçiminde tanımlanan o*g'zidan gullamoq* deyimi Türkçeye "ağzından kaçırmak" biçiminde aktarılabilir. *Gullamoq* "gül açılmak" eyleminden de anlaşılacağı gibi düşünceler güller açısından kavramlaşmakta, güller ise ağızda bulunmaktadır:

(1311) Berdiyev mashinasini 'qahramon ona' nomi bilan xaspo'shlagan taqdirda ham *og'zidan gullarmidi*? "Berdiyev arabasını 'kahraman ana' adının arkasına saklamaya çalıştığı hâlde ağzından *kaçırır mıydı*?" DÖ: (1312).

Özbekçede duygu, düşünce, bilgi gibi içeriklerin dilsel ifadeler aracılığıyla aktarımında *bermoq* "vermek" ya da *olmoq* "almak" eylemleri kullanılabilir. Bu içerikler *savol* "soru" ve *javob* "cevap"lar aracılığıyla karşı tarafa aktarılabilir:

(1313) Yana *savol beradi-ya*. "Yine *soru soruyor*." DÖ: (1314), (1315), (1301), (1317), (1318), (600).

(1301) U savol bersa bo'lgani, kimga savol beryapti – o'zigami, birovgami, *javob oladimi* – yo'qmi, bu bilan ishi yo'q, ichini bo'shatib oladi shekilli-da. "O soru sorsa kime soruyor; kendisine mi, başkasına mı, *cevap alıyor mu*, almıyor mu, bununla ilgilenmiyor, anlaşılan içini boşaltıyor."

(1316) *Ustma-ust savol berganidan* Jannat xola nima deb javob berishni bilmasdi. "*Üst üste soru sormasından* Cennet teyze ne cevap vereceğini bilemedi."

(1319) Po'lat uning nima uchun bu gapni qilganini tushundi, lekin *javob bermadi*. "Polat onun bu sözü neden söylediğini anladı ama *cevap vermedi*." DÖ: (1316), (1317), (1318), (600), (1320), (1321), (1322), (1323), (1324), (1325), (1326), (1327), (1328), (1329), (1330), (446), (1331), (1332), (1333), (1334), (1239), (1335), (1336), (1337), (1338), (1339), (1340), (1341), (1342), (1343), (1344).

Gapini birovga bermaydigan ifadesi Özbekçede "kendi sözünü doğru gören, kendi bildiğini düşünen" anlamında kullanılmaktadır. *So'z bermaslik* ise "1. Konuşmaya olanak vermeme; 2. Emir almama" (O'TIL, 2006-2008) anlamlarında kullanılabilir. Her iki ifadede de iletişim bir alıp verme açısından anlaşılmaktadır:

(1346) Shaddod, *gapini birovga bermaydigan* erkakshoda Asrora zvenoga boshliq bo'ldi. "Acımasız, *dediği dedik* erkeksi Esrare grubun başına geçti."

(858) Hech kimga *so'zini bermagan*, hali egar urilmagan, jilov solinmagan asov jiyrondek shataloq otib yurgan bo'z bolaning bosh egib titrab turishi Zebixonning ko'nglini yumshatdi. "Hiç kimseyi *konuşturmayan*, henüz eyer vurulmamış, yular takılmamış yabani doru at gibi çifte atan delikanlının boynunu büküp titreyerek duruşu Zebihan'ın kalbini yumuşattı."

Ma'lumot, xabar "bilgi, haber" gibi içerikler dilsel ifadeler aracılığı ile karşı tarafa aktarılır. Bu aktarma *olmoq* "almak" ya da *bermoq* "vermek" ile ifade edilebilir:

(1347) Yolg'an ma'lumot *bergani* uchun xotiningni qamoqqa tiqmasam... "Yalan beyanda *bulunduğu* için karını hapse tıkmazsam..."

(1348) Xotirjam bo'ling, tez-tez kelib holingizdan xabar *olib* turaman. "Rahat olun, sık sık gelip durumunuzdan *haberdar* olurum."

(1349) Erta azonda Nizomjon Tog'aga xabar *bergani* Zirillamaga ot choptirib ketdi. "Nizamcan sabah ezanında Taga'ya haber *vermek* için Zırıllama'ya at koşturarak gitti." DÖ: (1350).

(1351) Nima kerak bo'lsa o'zim xabar *olib* turaman. "Ne gerekirse bana haber *verirsin*." DÖ: (1357).

(1353) Kuniga ming aylanib, ming o'rgiladigan qizi bo'lsa Dildorning ko'zi yoriganini eshitib ham biron marta holidan xabar *olmadi*. "Günde bin yer dolaşan kızıysa Dildar'ın doğurduğunu duyup da bir kez hâlini *sormadı*."

Salom "selam", O'TIL'de (2006-2008) "karşılaşan insanların geleneklere göre birbirlerine söylediği söz" olarak tanımlanmaktadır. Buradan hareketle Özbekçe metinlerde geçen *salom* "selam"ın sözlü selamlaşmayı yansıttığı kabul edilebilir. Aşağıdaki örneklerde selam dilsel ifadeler aracılığı ile karşı tarafa aktarılmaktadır:

(1354) Ro'molini qayta o'rab, salom *berdi*. "Başörtüsünü yeniden sarıp selam *verdi*." DÖ: (1355), (1357).

(1356) Nizomjon, qizga tikilib turganimni ko'rgan bo'lsa kerak, degan andisha bilan yerga qaradi-da, salom *berdi*. Xotin alik *oldimi,* yo'qmi, Nizomjon eshitmadi. "Nizamcan, kıza baktığımı görmüş olmalı diye endişeyle yere baktı ve selam *verdi*. Kız karşılık *verdi* mi vermedi mi, Nizamcan duymadı."

Aşağıdaki örnekte kederin bir ifadesi olan *xo'rsinmoq* "derin nefes alarak ah sesi çıkarmak", *yubormoq* "göndermek" eylemi aracılığı ile aktarılmaktadır. Ah çekenin dağ olması dolayısıyla bir kişileştirme de söz konusudur:

(20) Tog’ xo’rsinib *yubordi* og’ir –
Vodiylarga yugurdi shamol,
yuzlarini yashirdi hilol.
Tog’ xo’rsinib *yubordi* og’ir,
Teran xobdan uygondi yurak,
tog’lar kabi xo’rsinmoq kerak.
“Dağ ağır bir ah *çekti* –
Vadilere koştu rüzgâr,
yüzünü gizledi hilal.
Dağ ağır bir ah *çekti*,
Derin uykudan uyandı yürek,
Dağlar gibi ah çekmek gerek.”

Dilsel ifadeler bir kanal boyunca ilerler, alıcıya ulaşmak için belirli bir yol izler. Dilsel ifadelerin içeriğinin değiştirilmesi, izlenen yolun değişmesi ile örtüşür. Aşağıdaki örneklerde içeriği değiştirilen dilsel ifadelerin yönleri *burmoq* “burmak, yönünü değiştirmek” ve *aylantirmoq* “başka tarafa çevirmek” eylemleri aracılığı ile değiştirilmektedir. Her iki ifadenin de metaforik anlamları O’TIL’de (2006-2008) yer almaktadır. *Aylantirmoq*, metaforik olarak “söz ile dikkatini dağıtmak” biçiminde; *gapi / so’zni burmoq* ifadesi ise “dikkati dağıtıp sözü başka bir konuya getirmek” biçiminde tanımlanır:

(534) Zal sal tinchigandan keyin Tog’a Ummatali bilan Ikromjonni tabriklab, so’zni bahorgi ishlarga *burdi*: … “Salon biraz sakinleştikten sonra Taga, Ümmetali ile İkramcan’ı kutlayıp sözü baharda yapılacak işlere *çevirdi*: …”

(1358) Nizomjon opasining gapni *burib* ketganidan hayron bo’lib uni to’xtatishga urinib ko’rdi hamki bo’lmadi. “Nizamcan, ablasının lafı *kıvırmasına* şaşırıp onu durdurmaya çalıştı ama olmadı.”

(1359) Ikromjon gapni boshqa *yoqqa burvordi*. “İkramcan sözü başka *tarafa çekti*.”

(1360) U ham gapni hazilga *burdi*. “O da sözü şakaya *vurdu*.”

(1361) *Gapni aylantirmang*, Jumanov! “*Sözü dolandırmayın* Cumanov!”

İçeriği değiştirilmek istenen dilsel ifadeler başka yöne çekilerek farklı bir yola sokulabilir. Aşağıdaki örnekte sözlerin yönünün değiştirilmesi *chalg’imoq* “bir şeyi başka tarafa çekerek esas işi ya da konuyu unutturmak, konunun dışına çıkmak; yolunu kaybetmek” (O’TIL, 2006-2008) ile ifade edilmektedir:

(1362) Ikromjonning dili og'rishini o'ylab, gapni boshqa *yoqqa chalg'itishyapti*. "İkramcan'ın üzüleceğini düşünüp sözü başka *tarafa getiriyorlardı*."

O'rinsiz "yersiz" sözcüğü Özbekçede "gereksiz, yararsız, doğru olmayan, uygunsuz" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir. Dilsel ifadelerin bir yerinin olmaması hatalı bir iletişime göndermede bulunur. Yanlış düşünceleri kapsayan dilsel ifadeler izlemeleri gereken yola giremezler bu nedenle de bir yerleri olmaz:

(1363) U boshqalardan mana shu *o'rinsiz* savollari bilan ajralib turardi. "O başkalarından işte bu *yersiz* soruları ile ayrılırdı."

O'rinli "yerinde" sözcüğü ise Özbekçede "uygun, yakışık alan" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir:

(1364) Bugungi fojeadan so'ng, 'qudaoyim' deyish *o'rinli* bo'larmikan? "Bugünkü faciadan sonra 'damadım' demek *yerinde* olur mu ki?"

Dilsel ifadelerin içeriği alıcı tarafından kabul edilmediğinde ifade yerine ulaşmamış sayılır. Birinin sözünü dinlememek, ona uymamak *gapini yerda qoldirmoq* "sözünü yerde bırakmak" ile ifade edilebilir. Benzer durum *'iltimos* "rica" için de geçerlidir. Bir sözün yerde kalması içeriğin alıcıya iletilemediğini gösterir:

(1365) Uning gapini *yerda qoldirishmas*. "Onun sözünü *yerde bırakmak* olmaz."

(1366) Yigit ham ularning *'iltimosi'ni yerda qoldirmay* ashulaga ashulani ulab ketadi. "Delikanlı da onların *ricasını kırmayarak* şarkı üzerine şarkı söylüyor."

Gap tashlamoq ifadesi O'TIFL'de "1. Fikrini öğrenmek için söz söylemek; 2. Konuşmada tartışma amacıyla sataşarak söz söylemek" (O'TIFL, 1978) biçiminde; O'TIL'de (2006-2008) ise "sataşmak ya da öfkesini çıkarmak için kinayeli, alaylı söz söylemek, dokundurma yapmak" biçiminde tanımlanmaktadır. *Savol tashlamoq* ifadesi O'TIL'de bulunmamakla birlikte "soru sormak" anlamında kullanılmaktadır. Böylece Özbekçede *savol* "soru", *gap* "söz" gibi dilsel ifadelerin aktarımı *tashlamoq* "atmak" ile de ifade edilebilir. Düşünceler birden fazla kişinin bulunduğu ortamlarda ifade edildiğinde genellikle *tashlomoq* eylemi aracılığı ile ortama atılırlar. İlk örnekte atılan soruların çokluğu ortamı *to'ldirmoq* "doldurmak"tadır:

(1295) Chunonchi, mana seni oting bilan aytib, alohida atasa, sen hovliqib, bir qarich o'sib, yana, xudo saqlasin, ochilib ketib, hamma yoqni savolga *to'ldirib tashlarmiding*! "Örneğin, senin adını özel olarak söylese, sen telaşlanıp, bir karış öne çıkıp, yine, Tanrı saklasın, kendini tutamayıp her tarafı soruyla *doldururdun*."

(1367) Yettinchi o'zi biron jo'yali fikr taklif qilolmaydi-yu, *savol tashlagani tashlagan*. "Yedinci kendisi akıllıca bir fikir teklif edemiyordu ama, *ortaya soru atıyordu*."

(1368) Eshik oldida turgan qorasoqol kishi *gap tashladi*: … "Kapı önünde duran kara sakallı biri *söz aldı*: …"

Düşüncelerin aktarımı onları taşıyan dilsel ifadelerin hareketi ile ifade edilebilir. Dilsel ifadeler birine ulaşabilir, birinin kulağına gidebilir ya da bir yerde dolaşabilir:

(873) Ayol qalbi tosh bo'lsa ham allaqayeri paxtadan yumshoq, ipakdan mayin bo'ladi. Aytilgan gap o'sha *joyga borib tegsa* bekor ketmaydi. "Kadın kalbi taş olsa da bir yeri pamuktan yumuşak, ipekten narin olur. Söylenen söz *yerine ulaşırsa* boşa gitmez."

(809) -Bu gaplar Az'amjonning qulog'iga *yetib qolsa* turmushing zahar bo'lishini ham o'ylaganmisan? "Bu sözler Azamcan'ın kulağına *giderse* hayatının zehir olacağını düşündün mü?"

(1369) Uzoq–yaqindan odamlarning ovozi quloqqa *chalinib qoladi*. "Etraftaki insanların sesleri kulağa *geliyordu*."

(1370) Radiodan taralgan qo'shiq dur devorlarda aks-sado berib, *chiqib ketolmay aylanardi*. "Radyodan yayılan şarkı inci gibi duvarlarda yankılanıp, *çıkıp gitmeden dolaşırdı*."

(1371) Ikki-uch kundan beri qishloqda duv-duv gap *yuribdi*. "İki üç günden beri köyde hızla *yayılan* bir söz var."

Özbekçede haber ve bilgilerin dilsel ifadeler aracılığıyla aktarımı *kelmoq* "gelmek" ve *tarqalmoq* "yayılmak" ile ifade edilebilir:

(1372) Front taraflardan yaxshi xabarlar *kelib turibdi*. "Cepheden iyi haberler *geliyor*."

(691) O'sha pulsiz qolgan kezlarida bir gap *tarqalgan edi*. "O parasız kaldığı zamanlarında bir söz *yayılmıştı*."

Dilsel ifadelerin kişiden kişiye aktarımı *o'tmoq* "geçmek" ile ifade edilebilir. *Tirnoqcha* "tırnak kadar" sözcüğü Özbekçede metaforik olarak "azıcık, küçücük" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir. Bu sözcük aşağıdaki örnekte, *gap* ile *tirnoq* arasında bir benzerlik ilişkisi kurmamızı sağlayarak "söz"ü küçük bir nesne olarak kavramlaştırmaktadır:

(1373) Axir haqiqatan ham ularning oralarida *tirnoqcha* ham gap *o'tmagan*. "Sonuçta gerçekten aralarında *en ufak* bir konuşma bile *geçmemişti*."

(208) Qor qiyalab urar, sovuq shamol uvillardi. (Mo'skva ko'chalarida shamol shiddatli bo'ladi…) Tongotarga yaqin qaytib keldi. O'l'ga eridan xavotirlanib uxlamagan ekan. 'Savuq qotib ketgandirsan?' dedi oradan hech gap *o'tmagandek*. "Kar yavaş yavaş yağıyor, soğuk rüzgâr uğulduyordu. (Moskova sokaklarında rüzgâr şiddetli olurdu...) Tan ağarmasına yakın dönüp geldi. Olga kocasını merak ettiği için uyumamıştı. 'Soğuğu alıp getirmişsin' dedi arada hiçbir konuşma *geçmemiş* gibi.

Özbekçede kanal metaforu SAMİMİYET SICAKLIKTIR ile birlikte kullanılabilir. Dilsel ifadeler ile karşı tarafa aktarılan samimiyet sıcaklık açısından anlaşılır, bunun tersi ise soğukluk açısından anlaşılır. Böylece sözler sıcak ya da soğuk nesneler olarak algılanabilir. *O'tmoq* "geçmek" ise iki kişi arasındaki aktarıma göndermede bulunur:

(1014) Opasi unga tegib ikki bolalik bo'ldi hamki, ularning orasida bironta *sovuq* gap *o'tganini* bilmaydi. "Ablası onunla evlenip iki çocuk sahibi oldu yine de aralarında *soğuk* bir söz *geçtiğini* bilmezdi."

6.4.2. Nesneler Olarak Dilsel İfadeler

Düşüncelerle birlikte onları kapsayan dilsel ifadeler de nesneler açısından anlaşılabilirler. Duygu, düşünce, bilgi gibi içerikler çeşitli nesneler olarak kavramlaşabilen dilsel ifadelerin içinde olabilir. Bu noktada Lakoff, Espenson ve Schwartz'ın (1991, s. 124) SÖZCÜKLER SİLAHLARDIR olarak adlandırdığı bir metafora değinmek gerekir. Yazarlar bu metaforu kanal metaforundan ayrı olarak değerlendirirler ve bu metaforda dilsel ifadelerin mi, içeriklerin mi yoksa her ikisinin de mi silahlar açısından anlaşıldığının açık olmadığını not ederler. Özbekçe metinlerde sözcüklerin silahlar açısından anlaşıldığı yalnızca bir örneğe rastlandı ancak dilsel ifadelerin de düşünceler ile birlikte nesneler açısından anlaşıldığını düşündürecek pek çok örnek görüldü.

DÜŞÜNCELER NESNELERDİR
DİLSEL İFADELER NESNELERDİR

Aşağıdaki örneklerde düşüncelerin kapsayıcısı olan *gap* "söz" nesneler açısından anlaşılmaktadır:

(1374) Manavi yerga o'tir, senga aytadigan bir-ikki og'iz gapim *bor*. "Şuraya otur, sana söyleyeceğim bir-iki sözüm *var*."

(1375) -Yur, senda gapim *bor*, - dedi, o'zi eshikka qarab yurdi. "-Yürü, sana söyleyecek sözüm *var*, dedi, kapıya doğru yürüdü."

(1376) Endigi gap *bizda qoldi*. "Şimdi söz *bizde*." DÖ: (1377).

(1378) -Dunyoda nima gaplar *bor*, bolam? – deb qoldi otasi. "-Dünyada ne haberler *var* yavrum? – diye sordu babası."

(1379) -Qishloqda nima gaplar *bor*? "-Köyde ne haberler *var*?"

(1380) Ahmoqona gapni *qo'y*. "Aptalca konuşmayı *bırak*."

Aşağıdaki örneklerde dilsel ifadeler düşüncelerle birlikte olayların da kapsayıcısıdır:

(1381) U Tursunboy bilan Zebixon *o'rtasidagi* gaplarni bilardi. "Tursunbay ile Zebihan'ın *arasında* olanları biliyordu."

(1382) Uning bu holatidan Risolat *oralarida* bir gap *bor ekan*, aytgani xijolat bo'lyapti, deb o'yladi. "Risalet, onun bu hâlinden *aralarında* bir şey *var*, söylemeye utanıyor diye düşündü."

(1167) Ularning *oralarida* bir gap *bor*. "Onların *aralarında* bir şey *var*."

(1383) -Shoshma, shoshma, gap *tagida* gap *bor*. "Hiç şaşırma, bu işin *içinde* bir iş *var*."

Darak ve *xabar* "haber" bilgileri kapsayan ve nesneler açısından anlaşılan dilsel ifadelerdir:

(1384) Ikromjon tong qorong'isida to'qayga kirib ketganicha hali ham daragi *yo'q*. "İkramcan tan karanlığında kamışlığa gittiğinden beri kimsenin haberi *yok*."

(1385) Ammo uning bu tomonlarga qandoq kelib qolganidan xabaringiz *bormi*? "Ama onun buralara nasıl geldiğinden haberiniz *var mı*?" DÖ: (1386), (1024), (1387), (1388), (1389), (1390).

Özbekçede *bel* sözcüğünün 1. ve 2. anlamı insan ya da hayvan bedeninin orta kısmını ifade eder; 3. anlamı cep ya da bel bağıdır; 4. anlamı ise nesnelerin orta kısmını ifade eder (O'TIL, 2006-2008). Sözcüğün nesnelerle ilgili olan 4. anlamının insandan nesneye aktarılan metaforik bir anlam olduğu söylenebilir. Aşağıdaki örnekte geçen *gapning beliga tepmoq* ifadesi Özbekçede "sözü kesmek, sohbeti bozmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılmaktadır. Burada *bel'*in nesnelerin ortasını ifade eden anlamıyla kullanıldığı, dolayısıyla *gap'*a insandan değil nesneden aktarıldığını düşünmek uygun görünmektedir. Bu nedenle bu örnekte *gap*in insan olarak değil, nesne olarak algılandığı söylenebilir. Böylece söz, ortasına vurularak bölünen bir nesne gibi görülür:

(1391) Tilingni qisib tur. Gapning *beliga tepma*. "Dilini tut. Sözü *kesme*."

Gapini yo'qotib qo'ymoq deyimi Özbekçede "ruhsal bir etki neticesinde düşüncesinin devamını unutmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılmaktadır. Söyleyeceği sözü unutmak *gapini yo'qatmoq* "sözünü kaybetmek" ile de ifade edilebilir. Kaybedilen düşünce karşı tarafa aktarılamaz:

(1392) U qattiq hayajonga tushganidan gapini *yo'qatib*, turgan joyida og'irligini goh o'ng oyog'iga, goh so'l oyog'iga tashlab entikardi. "O büyük bir heyecana kapıldığı için sözünü *unutup*, durduğu yerde ağırlığını bir sağ ayağına, bir sol ayağına vererek güçlükle soluyordu."

Aşağıdaki örnekte *tegmoq* "değmek, dokunmak", duyguların nedeni olan dilsel ifadelerin nesne açısından anlaşılmasını sağlamaktadır:

(955) Nizomjonning gaplari uning g'ururiga *tekkanga* o'xshaydi. "Nizamcan'ın sözleri onun gururuna *dokunmuşa* benziyordu."

Qattiq ya da *o'gir gap* ifadeleri Özbekçede "kalbi acıtan, kişiyi üzen söz, haber" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir. Dilsel ifadelerin taşıdığı içeriğin niteliği aynı zamanda dilsel ifadelerin niteliği olarak kavramlaşır. Öfke ya da hırçınlık, sertlik ile ifade edilebilir. Aşağıdaki örneklerde öfkeyi karşı tarafa aktaran sözler *qattiq* "sert" olarak nitelenmektedir:

(966) Oxunboboyev nimadandir jahli chiqqandek, Tog'aga *qattiq-qattiq* gapirardi. "Ahunbabayev nedense öfkelenmiş gibi, Taga'ya *sert sert* konuşuyordu."

(1393) Dadang bilan *qattiq* aytishib qopsan-da. "Babanla *sert* konuşmuşsun."

Özbekçede kesinlik de *qattiq* "sert" ile ifade edilebilir:

(1394) -Tog'a *qattiq* va'da qilgan, - dedi Ikromjon. "-Taga *kesin* söz vermiş, dedi İkramcan"

O'gir "ağır" sözcüğü Özbekçede metaforik olarak "sıkıntılı, gamlı, kaygılı, ciddi" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir. Aşağıdaki örnekte, *xo'rsinmoq* "derin nefes alarak ah sesi çıkarmak", *og'ir* "ağır" ile nitelenerek bir dilsel ifade olan ahın nesnelerin ağırlığı açısından anlaşılması sağlanmaktadır:

(20) Tog' xo'rsinib yubordi *og'ir* –
Vodiylarga yugurdi shamol,
yuzlarini yashirdi hilol.
Tog' xo'rsinib yubordi *og'ir*,
Teran xobdan uygondi yurak,
tog'lar kabi xo'rsinmoq kerak.

"Dağ *ağır* bir ah çekti –
Vadilere koştu rüzgâr,
yüzünü gizledi hilal.
Dağ *ağır* bir ah çekti,
Derin uykudan uyandı yürek,
Dağlar gibi ah çekmek gerek."

Bu metafor SAMİMİYET SICAKLIKTIR ile birlikte kullanılabilir. *Iliq-issiq* O'TIL'de (2006-2008) "ne sıcak ne soğuk, biraz sıcak" biçiminde tanımlanmaktadır. Bu kullanım metaforik olarak samimiyeti ifade eder. *Qaynoq* sözcüğü, metaforik olarak "öfkeli" biçiminde tanımlanmaktadır. Aşağıdaki örnekte ise "samimi" anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. *Sovuq* ise Özbekçede "gönlü hoş etmeyen, hoş gelmeyen, sevimsiz" anlamında kullanılabilmektedir. Böylece Özbekçede samimiyet *iliq-issiq* "sıcak" ya da *qaynoq* "kaynayan" sözlerle ifade edilebilir, bunun tersi ise *sovuq* "soğuk" sözlerle ifade edilir. Dilsel ifadeler sıcak ya da soğuk maddeler açısından anlaşılır:

(1395) Inoyat oqsoqol bolalarini ayamasdi. Ularni biron marta *iliq-issiq* gap aytib erkalatmagan. "Ak sakallı İnayet çocuklarına acımazdı. Onları bir kez *sıcak* bir söz söyleyerek kucaklamamıştı."

(1396) Nizomjonning ko'pdan beri endi *iliq* so'z eshitishi edi. "Nizamcan, çoktandır ilk kez *sıcak* bir söz duyuyordu."

(1397) Ilgarigi *qaynoq* so'zlar o'rniga *sovuq juda sovuq* gaplar aytar edi. "Önceki *sıcak* sözler yerine *soğuk, çok soğuk* sözler söylüyordu."

(1014) Opasi unga tegib ikki bolalik bo'ldi hamki, ularning orasida bironta *sovuq* gap *o'tganini* bilmaydi. "Ablası onunla evlenip iki çocuk sahibi oldu yine de aralarında *soğuk* bir söz *geçtiğini* bilmezdi."

Aşağıdaki örneklerde *kesmoq* "kesmek"*, uzilmoq* "kesilmek" ve *bo'lmoq* "bölmek" ifadeleri, *gap* ve *so'z* "söz"ü nesne olarak kavramlaştırmaktadır:

(1398) U ertalab nevarasini uyg'otgani borganda Risolatning, Dildordan ish chiqmaydiganga o'xshaydi, degan gapini cho'rt *kesib* shunday degan edi: … "Sabah torununu uyandırmaya gittiğinde Risalet, Dildar'dan iş çıkmayacağa benziyor, dediğinde sözünü aniden *keserek* şöyle dedi: …"

(1399) Mehmon Ikromjon kirib *uzilib qolgan* so'zini davom ettirdi. "Misafir, İkramcan girince *yarım kalan* sözüne devam etti."

(1400) Koryagin xotinning gapini *bo'lib*, Berdiyevdan so'radi. "Koryagin kadının sözünü *kesip* Berdiyev'e sordu." DÖ: (1401), (1402), (1403).

Bosiq "basık" sözcüğü Özbekçede "ihtiyatlı" anlamında da kullanılabilir (UED, 2005). Bu sözcük, bir dilsel ifade olan *javob* "cevap"ın düşünceleri ya da bilgileri kapsayan bir nesne olarak algılanmasını sağlar:

(1404) Tog'a unga juda ham *bosiq* javob qildi. "Taga ona çok *ihtiyatlı* cevap verdi."

Qurimoq "ıslaklığını nemini yitirmek, kurumak" eylemi Özbekçede *qursin* ya da *qurib ketsin* biçimlerinde "ölsün, yok olsun" (O'TIL, 2006-2008) anlamında bir ilenme olarak kullanılır. Aşağıdaki örnekte *gap* "söz" önce *qursin* "kurusun" ile sıvı bir madde olarak kavramlaşır, ardından *to'qimoq* "dokumak" ile bir ip olarak kavramlaşır. Yalan yanlış konuşmak, *gaplarni to'qimoq* "sözleri dokumak" ile ifade edilir. *Gap to'qimoq* deyimi Özbekçede "biri ya da bir şey hakkında yalan yanlış konuşma"yı (O'TIL, 2006-2008) ifade eder:

(1405) -Gapingiz *qursin*, qayoqdagi bo'lmagan gaplarni *to'qiysiz*. "-Lafınız *batsın*, yalan yanlış ne var ne yok *anlattınız*."

Aşağıdaki örneklerde *ko'tarmoq* "kaldırmak", *yopishtirmoq* "yapıştırmak", *tugatmoq* "bitirmek", *axtarmoq* "aramak" ve *buzmoq* "bozmak" eylemleri sözleri nesneler açısından kavramlaştırmaktadır:

(1406) Pochchangni bilasang-ku, gap *ko'tarmaydi*. "Enişteni bilirsin, söz *kaldıramaz*."

(1407) Pochchasi gapini *yopishtirolmaganidan* o'ng'aysizlanib, ko'zini yumib yolg'ondan xurrak to'rtgan edi. "Eniştesi sözünü *yapıştıramadığından* zor durumda kalmış, gözlerini yumarak yalandan horlamıştı."

(1408) Uni ko'rib, boshini silkitdi-da, shoshib gapini *tugatdi*. "Onu görünce başını salladı ve aceleyle sözünü *bitirdi*."

(309) U go'yo gaplashish qobiliyatini yo'qotgandek javobga so'z *axtarayotganga* o'xshardi. "Sanki konuşma kabiliyetini yitirmiş, cevap verecek söz *arıyor* gibiydi."

(871) Oxiri bu nomard, ahdini *buzgan* yigitni qalbidan sidirib tashlashga ahd qildi. "Sonunda bu namert, sözünü *tutmayan* delikanlıyı kalbinden söküp atmaya yemin etti."

Dilsel ifadeler silahlar olarak kavramlaşabilir. Lakoff, Espenson ve Schwartz bu metaforu SÖZCÜKLER SİLAHLARDIR olarak adlandırırlar (Lakoff & Espenson & Schwartz, 1991, s. 124). Aşağıdaki örnekte *til* "dil, lisan", *burro* "keskin" olarak nitelenmekte böylece keskin bir silah olarak algılanmaktadır:

(1409) Ooo! Tiling *burro-ku*! Ukasining gapi Koryaginning esiga tushdi. "Ooo! Dilin ne kadar da *sivriymiş*! Ağabeyinin sözü Koryagin'in aklına geldi."

6.4.3. İnsanların Kapsayıcısı Olarak Dilsel İfadeler

Kanal metaforunda düşüncelerin kapsayıcısı olan dilsel ifadeler kişiden kişiye bir kanal boyunca aktarılmakta idi. "Söze *girmek*", "lafa *dalmak*" gibi örneklerde görülen bu metaforda ise dilsel ifadeler düşüncelerin yanı sıra konuşan ya da dinleyen kimsenin de kapsayıcısı olarak kavramlaşmaktadır. Düşünceler dilsel ifadelerin içinde bulunduğundan, dilsel ifadeler insanların kapsayıcısı olarak kavramlaştığında iki ihtimalden söz edilebilir. İlkinde insanlar ve düşünceler aynı kabın içindedir; ikincisinde ise dilsel ifadeler düşünceleri, düşünceler ise insanları kapsar. Özbekçe örneklere bakıldığında ikinci ihtimal daha kabul edilebilir görünmektedir. Bir kişi bir dilsel ifade alanına girdiğinde o ifadenin kapsadığı düşünce alanına da girmiş kabul edilebilir. Böylece DÜŞÜNCELER KAPSAYICILARDIR ve DİLSEL İFADELER KAPSAYICILARDIR metaforlarından söz edilebilir.

DÜŞÜNCELER KAPSAYICILARDIR
DİLSEL İFADELER KAPSAYICILARDIR

Özbekçede başkasının düşüncesini kabul etmek onun *gapiga* ya da *so'ziga kirmoq* "sözüne girmek" ile ifade edilebilir. Bir dilsel ifadenin içine giren kişi o ifadenin içerdiği düşüncenin de içine girer:

(1410) U opasining, dadasining *gapiga kirib* shu ishga rozi bo'lsa, bir umr vijdon azobida qolib ketmaydimi? "Ablasının, babasının *sözünü dinleyip* şu işe razı olsa, bir ömür vicdan azabı çekmez mi?" DÖ: (1008), (1411), (1412).

(1413) U sho'xlik qilgan, *so'ziga kirmagan kezlarda* dadasi tutaqib ketardi. "Yaramazlık yaptığı, *söz dinlemediği zamanlarda* babası öfkelenirdi."

Aşağıdaki örneklerde *gap* "söz", kişilerin kapsayıcısı olarak kavramlaşmaktadır. "Sözle meşgul etmek, türlü sorularla bir konunun aslını öğrenmek, konuşturmak" (O'TIL, 2006-2008) *gapga solmoq* "söze salmak" ile, bir konuşmayı bölerek söze girmek ise *gapga aralashmoq* "söze girmek" ile ifade edilebilir:

(1414) Sekin uni *gapga solib* ko'rmoqchi bo'ldi. "Yavaşça onu *konuşturmak* istedi." DÖ: (1415).

(1416) Nizomjon *gapga aralashdi*. "Nizamcan *konuşmayı böldü*."

"Konuşmaya başlamak" (O'TIL, 2006-2008), *tilga kirmoq* ile ifade edilebilir:

(1417) Sal yurgandan keyin chol *tilga kirdi*: … "Biraz yürüdükten sonra ihtiyar *konuşmaya başladı*: …"

Va'da, so'z "söz", "bir işi yapacağını vadetme" anlamında kullanıldığında söz veren kişinin bulunduğu mekân olarak kavramlaşabilir. Sözünde duran kişi sözün kapsadığı şeyin de içindedir:

(1418) Tog'a *va'dasida turib*, kanaldan ariq tortib kelishga odam yubormasa ishimiz chatoq bo'ladi. "Taga *sözünde durup*, sulama kanalı açmak için adam göndermezse işimiz karışır."

(1419) Ikromjonning *so'zidan qaytmaganiga* ishongan Tog'a noiloj otni egarladi-da, qishloqqa yolg'iz jo'nadi. "İkramcan'ın *sözünden dönmeyeceğine* inanan Taga, çaresiz atı eyerledi ve köye yalnız başına gitti."

Aşağıdaki örnekte *orasida* "arasında" ifadesi dilsel ifadeleri kapsayıcı birer mekân olarak kavramlaştırmaktadır:

(1420) U bir gapirib o'n kular, gap *orasida* Dildordan gina ham qilib qo'yardi. "Bir konuşup on gülüyor, laf *arasında* Dildar'a sitem de ediyordu."

BÖLÜM VII

İNSAN ve HAYAT METAFORLARI

Bu bölümde hedef alanını insanlar ve hayatın oluşturduğu metaforlar yer almaktadır. İnsanlar Özbekçede hayvanlar, bitkiler, cansız varlıklar ya da doğaüstü varlıklar açısından kavramlaşabilir. İnsanların cansız varlıklar açısından anlaşıldığı İNSAN CANSIZ VARLIKTIR metaforunda insanların özellikleri birtakım nesne ya da maddelerin özellikleri açısından anlaşılır. İnsanlar, hayvanlar açısından anlaşıldığında insan davranışlarının bir kısmı hayvan davranışları açısından anlaşılabilir. Böylece İNSAN HAYVANDIR ve buna bağlı olarak İNSAN DAVRANIŞI HAYVAN DAVRANIŞIDIR metaforlarından söz edilebilir (Kövecses, 2010, s. 152-154). İnsanların bitkiler açısından anlaşılması genellikle yaşam döngüsü ile ilişkilidir. İNSAN BİTKİDİR metaforunda insanların yaşam döngüsü bitkilerin yaşam döngüsü açısından anlaşılır (Lakoff & Turner, 1989, s 6).

Aksan, kaynak alanını hayvan, bitki ya da nesnelerin oluşturduğu bu metaforlarda doğadan insana aktarma yapıldığını ifade eder. "Hemen her dilde yaygın olarak görülen bir deyim aktarması türü, doğadaki nesnelerin adlarının ve bunlarla ilgili sıfatların insanlar için kullanılmasıyla oluşur". Bunun örnekleri "*eşek, maymun, öküz, keçi, kuzu, aslan, kurt, çaylak, kaz*… gibi hayvan adlarından başlayarak özellikle argoda kullanılan *armut, hıyar, kabak, balkabağı, kereste, odun* sözcüklerine, ayrıca *sert, yumuşak, tatlı* gibi, doğadaki nesnelerin özelliklerini gösteren sıfatlara kadar uzanan aktarmalar"ı içerir (Aksan, 2009, s. 65).

İnsanların doğaüstü varlıklar açısından anlaşıldığı metaforlar ise İNSAN DOĞAÜSTÜ VARLIKTIR olarak adlandırılabilir ve hedef alanını insanların oluşturduğu metaforlar arasında yer alır. Akıllı, zeki, uyanık kimse için kullanılan *"cin"* ya da çok kurnaz kişiler için kullanılan *"şeytan"* sözcükleri (*Büyük Türkçe Sözlük*, tdk.gov.tr, 05.01.2015) bu metaforu yansıtır.

Özbekçede insanların hayat açısından anlaşıldığı bir örnek de bulunmaktadır. Bu örnek **7.1.5. Hayat Olarak İnsan** bölümünde ele alınmaktadır.

Hedef alanını hayatın oluşturduğu metaforlar arasında ise hayatın değerli bir nesne, kitap ve içi dolu bir kadeh olarak kavramlaştığı metaforlar bulunmaktadır. Özbekçede hayat akarsu, deniz gibi doğal varlıklar ya da ateş gibi doğa olayları açısından anlaşılabilir. Hayatın yolculuk olarak kavramlaştığı metaforlar ise olay

yapısını yansıttığı için olay yapısı metaforları içerisinde, **3.1.9. Uzun Vadeli Etkinlikler** başlığı altında ele alınmıştır.

7.1. İnsanlar

7.1.1. Cansız Varlık Olarak İnsanlar

İnsanların cansız varlıklar açısından anlaşılması, çoğunlukla çeşitli nesne ve maddelerin belirli birtakım özelliklerinin insanlara aktarılmasına dayalıdır. İNSAN CANSIZ VARLIKTIR olarak adlandırılan bu metaforda insanların kendileri cansız varlıklar açısından, insan özellikleri ise cansız varlıkların özellikleri açısından anlaşılır. İnsanlar cansız varlıklar açısından anlaşıldığında *yumuşak-sert, yarım-bütün, sıcak-soğuk, parlak-mat, büyük-küçük, açık-kapalı* gibi cansız varlık özellikleri insanlar için kullanılabilir (Kövecses, 2010, s. 154). Bu gibi sıfatlar insanların yaradılış ve davranış özelliklerini belirlemede kullanılır. *Çok sert adam, yapışkan biri, ne pişkin kadın!, tatlı ihtiyar, sulu bir delikanlı, hafif kadın, ince bir adam* kullanımları bunun örneklerindendir (Aksan, 2009, s. 116). Örneğin nesnelerin sıcaklık ya da soğukluğunun insanlara uygulandığı SAMİMİYET SICAKLIKTIR metaforu İNSAN CANSIZ VARLIKTIR metaforunun özel bir görünümünü oluşturur. Bu metaforda cansız varlıkların özellikleri arasında olan *sıcaklık* samimiyeti, *soğukluk* ise samimiyetsizliği yansıtır. "*Sıcak* insan" dediğimizde insanın kendisini bir cansız varlık açısından kavramlaştırırız, "*sıcak* davranış" dediğimizde ise insanın davranışını kavramlaştırırız. ÖNEMLİ OLAN BÜYÜKTÜR metaforu da insanlara uygulandığında İNSAN CANSIZ VARLIKTIR metaforunu yansıtır. Böylece "*büyük* insan" önemli insanı, "*küçük* insan" ise önemsiz insanı ifade eder.

İNSAN CANSIZ VARLIKTIR

Özbekçede insanlar üç şekilde cansız varlıklar açısından algılanır. İlkinde, insanlar *tirak* "direk", *latta* "paçavra" gibi nesne adları aracılığıyla nesnelerin kendisi açısından anlaşılabilir. İkincisinde, insanların özellikleri *yumshoq* "yumuşak", *qattiq* "sert" gibi nesneler için kullanılan sıfatlar aracılığıyla nesnelerin özellikleri açısından anlaşılabilir. Son olarak, insanlar *ezilmoq* "ezilmek", *yopishmoq* "yapışmak" gibi nesneler için kullanılan eylemler aracılığıyla nesneler açısından anlaşılabilir.

Aşağıda insanların nesneler açısından anlaşıldığı örnekler yer almaktadır. *Tirak* sözcüğü Özbekçede metaforik olarak "kollayarak güç veren, yardım eden, güvenilir,

koruyucu, destek olan" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. Böylece birine destek olmak, yardımcı olmak onun tutunabileceği bir *tirak* "direk" olmak ile ifade edilebilir:

(939) Nizomjon uning qo'ltig'iga *tirak* bo'ladi. Yuragidan iztirobli o'ylarni quvib chiqaradi. "Nizamcan ona *destek* oluyordu. Yüreğindeki acı dolu düşünceleri kovuyordu."

Özbekçede "son derece boş, işe yaramaz, beceriksiz, tembel" (O'TIL, 2006-2008) insanlar *latta* "paçavra" olarak kavramlaşabilir:

(1421) Yigit kishi ham shunaka *latta* bo'ladimi? "Erkek adam böyle *paçavra* olur mu?"

İnsan bedeninin unsurları da nesneler açısından anlaşılabilir. *Ter* "ter" (O'TIL, 2006-2008) şekil bakımından *marjon marjon* olarak mercan gibi dizilebilir:

(1422) Nizomjon g'arq terga pishgan, chakkalaridan *marjon-marjon* ter quyyapti. "Nizamcan ter içinde kalmıştı, şakaklarından *boncuk boncuk* ter akıyordu."

Oltin "altın", Özbekçede "her türlü değerli ya da aziz şey için" (O'TIL, 2006-2008) kullanılabilir. Aşağıdaki örnekte *qo'l* "el", altın gibi değerli bir madde olarak kavramlaşmaktadır. Bununla birlikte, *oltin q'ollar* "altın eller" ifadesinde kişi yerine organ metonimisi de bulunmaktadır. Böylece pamuğu toplayan insanların altın gibi değerli insanlar olduğuna göndermede bulunulur:

(1423) 'Oq oltin'ni *oltin* qo'llar yaratadi, bizning oltin olamga nur taratadi. *Oltin* qo'lli paxtakorlar omon bo'lsin, zamon bo'lsa, zamonamdek zamon bo'lsin! "Ak altını *altın* eller yaratır, altınımız dünyaya yayılır. *Altın* elli pamuk işçileri sağ olsun, zaman oldukça zamanım gibi zaman olsun!" DÖ: (1424), (1425).

Aşağıda, Özbekçede insanların cansız varlıkların çeşitli özellikleri açısından anlaşıldığı örnekler yer almaktadır. İnsanlar katı ya da yumuşak nesneler olarak kavramlaşabilir. Yumuşak nesneler kolayca biçimlendirilebilir, katı nesneleri biçimlendirmek için ise önce onları yumuşatmak gerekir. Bu nedenle fikrinden dönmeyen, inatçı ya da acımasız insanlar genellikle katı olarak kavramlaşırlar. Kolay ikna olan insanlar ise yumuşak insanlardır. Bu bakımdan uysallık yumuşaklık açısından anlaşılır, ikna olmak ve inadı geçmek ise yumuşamak açısından anlaşılır.

Aşağıdaki örnekte "birine sert konuşmamak, sevimsizlik yapmamak, uysallık" (O'TIL, 2006-2008), yumuşaklık ile ifade edilmektedir:

(1426) *Yumshoqqina bo'lib* odamning pinjiga kirasanlarda, keyin... "*Yumuşak davranıp* insana sokulursunuz, sonra da..."

Öfke katılık açısından anlaşılmasa da Özbekçede "öfkesi geçmek, sağduyulu, şefkatli davranmaya başlamak", *yumshamoq* "yumuşamak" (O'TIL, 2006-2008) ile ifade edilir:

(607) U yaxshi qiz, urishadi, urishadi, keyin *yumshaydi*. "İyi kızdır, kavga eder eder, sonra *yumuşar*."

Özbekçede "güçlü" (O'TIL, 2006-2008) ya da "iradeli" olma çelik gibi sağlam ve sert olma açısından anlaşılabilir. Aşağıdaki örnekte insanın katılığı *po'lat* "çelik"in katılığı ile kıyaslanmaktadır:

(1427) Bu odam *po'latdan* ham *qattiq*. "Bu adam *çelikten* de *katı*."

Qotib qolmoq ifadesi, Özbekçede "korku ya da hayretten hareketsiz, kımıldamadan durup kalmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılmaktadır. Aynı şeyi ifade etmek için *muz bo'lmoq* "buz kesilmek" ifadesi de kullanılabilir. Bu metafor şaşıran kişinin bir müddet hareketsiz kalması deneyiminden kaynaklanmaktadır. Böylece insan katılaşabilen bir varlık olarak görülür:

(1428) Bu gaplarni Po'lat butun vujudi *muz bo'lib* eshitdi. "Polat bu sözleri bütün vücudu *buz kesilerek* dinledi."

(1429) Adasi piyolani ko'targanicha *qotib qoldi*. "Babası kadehini kaldırdığı sırada *donakaldı*." DÖ: (1430).

Nesnelerin parlama özelliği insanlara aktarılabilir. O'TIL'de (2006-2008) *yalt* sözcüğünün tanımına yer verilmez ancak *yalt etib* kullanımı "1. Beklenmeyen bir anda ışık saçıp parlamak; 2. *mecaz* Beklenmeyen bir anda, birden" biçiminde tanımlanır. Aşağıdaki örnekte delikanlıların ani davranışları parlama ile ifade edilmektedir:

(1431) Shirakayf yigitlar *yalt etib* unga qarashdi. "Çakırkeyif delikanlılar *aniden* ona baktı."

Beg'ubor "tozsuz" insan için kullanıldığında "kalbinde kötülük olmayan, temiz kalpli" (O'TIL, 2006-2008) anlamına gelerek kişinin saflığına göndermede bulunur, *toza* "temiz" ise metaforik olarak "leke düşmemiş, bulanmamış, saf, temiz" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılarak kişinin yüreğini bir nesne olarak kavramlaştırır:

(1432) Na qilsinki, bir *beg'ubor, toza* yurak do'stining arzandasi. "Ne yapabilir ki, bu *saf*, *temiz* kalpli dostunun biricik yavrusu."

Özbekçede nesnelerin sıcak ve soğuk olabilme özellikleri insanlara aktarılabilir. Aşağıdaki örnekler İNSAN CANSIZ VARLIKTIR metaforununun bir görünümünü oluşturan SAMİMİYET SICAKLIKTIR (Bkz. **5.6. Diğer Duygu Metaforları**) metaforunu yansıtmaktadır. Bu metafor insanların samimiyetinin cansız varlıkların

sıcak ya da soğuk olma özellikleri açısından anlaşılmasını sağlar. Samimiyet sıcaklık ile kavramlaşır, samimiyetsizlik ise soğukluk ile kavramlaşır. İnsanların kendisi, bakışları ya da davranışları sıcak ya da soğuk olarak nitelenebilir. Aşağıdaki örnekte samimiyetsiz insan *sovuq* "soğuk"tur:

(314) -*Sovuqqina ekan*. Diding qursin. Kelib-kelib shuni topdingmi. Dildor qayoqda-yu, bu turqi *sovuq* qayoqda! "-*Soğukmuş*. Zevkin batsın. Geldin de bunu mu buldun. Dildar nerede, bu *soğuk* Türkî nerede!"

Aşağıdaki örnekte samimiyetsiz davranış *sovuq* "soğuk" bir nesne olarak kavramlaşmaktadır:

(1433) Shuning uchun ham Dildor qaynatasini *sovuqqina qarshi oldi*. "Bunun için de Dildar kayınbabasını *soğuk karşıladı*."

Özbekçede birine soğuk bakmak ya da soğuk bakış atmak samimi davranmamayı yansıtır:

(1434) Ular ko'pdan beri ko'rinmay ketgan Nizomjonga *sovuqqina* qarab qolishardi. "Onlar çoktandır görünmeyen Nizamcan'a biraz *soğuk* bakıyorlardı."

(1435) Demak, hali o'rik sotib ketgan, Zebixonga *sovuq* qaragan, Ikromjon amaki bilan g'ijillashgan, imoratning devorini ushlab ko'rgan dadasi ekan-da! "Demek demin kayısı satan, Zebihan'a *soğuk* bakan, İkramcan amca ile tartışan, binanın duvarını kavrayan adam babasıymış!"

(1436) Nizomjonga *sovuq* bir nazar tashlab, joyidan qimirlamay turaverdi. "Nizamcan'a *soğuk* bir bakış atıp yerinden kımıldamadan durdu."

Aşağıdaki örnekte *ko'zinga issiq ko'rinmoq* "tanıdık gelmek" deyiminde tanışıklık sıcaklık olarak algılanmaktadır. Bu örneğin de SAMİMİYET SICAKLIKTIR metaforunu yansıttığı söylenebilir:

(1013) -Ko'zimga *issiq ko'rinasan*, uka. Qayerda ko'rganman? "-*Gözüm seni bir yerden ısırıyor* kardeş. Nerede görmüştüm?"

Özbekçede insanlar nesnelerin büyük ya da küçük olma özellikleri açısından anlaşılabilir. Aşağıda ÖNEMLİ OLAN BÜYÜKTÜR ve ÖNEMSİZ OLAN KÜÇÜKTÜR metaforlarının insanlara uygulandığı örnekler yer almaktadır. *Kichik* "küçük" metaforik olarak "görev, konum, derece bakımından aşağıda olan" (O'TIL, 2006-2008) kimse için kullanılmaktadır. *Katta* "büyük" ise küçüğün tersi olarak "güç, kuvvet, rütbe, derece bakımından yukarıda olan" (O'TIL, 2006-2008) kimse için kullanılmaktadır:

(1437) O'zida-chi? *Kichik adliya maslahatchisida*! Mo'to'tsikl ham yo'q… "Ya kendisinde? *Küçük adliye müfettişinde*! Motosiklet bile yok…"

(1438) Tagida tutun buruqsayotgan bak oldida tunov kungi marshallarning *kichigi* – To'pponcha polvon shalag'i chiqib ketgan mototsiklning g'ildiragiga yel berayotgan edi. "Altından duman çıkan deponun önünde, geçen günkü mareşallerin *küçüğü* Toppançe pehlivan hurdası çıkmış motosikletin tekerleğine hava basıyordu."

(1439) Qiz bola bo'yiga yetganda tengi bilan topishtirib qo'yish bizga o'xshagan *kattalarning* ishi. "Kız çocuğu büyüdüğünde dengi ile bir araya getirmek bizim gibi *büyüklere* düşer."

(1440) -Bilasizlar, siz bilan biz *kichkina odamlarmiz*. Bu masalani *kattalar* hal qiladi. Biz uchun uyoqdagi *kattalar* o'ylasin… "-Biliyorsunuz, biz *küçük adamlarız*. Bu meseleyi *büyükler* halleder. Bizim için oradaki *büyükler* düşünsün…" DÖ: (1441), (1442), (1443), (1444), (147), (1445), (1446), (1447), (1448), (1449), (1450), (1451), (1452), (399).

Özbekçede insanlar *bo'shashmoq* "boşalmak", *yopishmoq* "yapışmak", *ezilmoq* "ezilmek" gibi eylemler aracılığı ile nesneler açısından anlaşılabilir. Bu gibi eylemler gerçekte nesneler için kullanıldığından, insanlar için kullanıldıkları zaman insanların nesne olarak algılanmasını sağlarlar.

Aşağıdaki örnekte *qo'ymoq* "koymak", hem *ish* "iş"i hem de kişiyi nesne açısından kavramlaştırmaktadır:

(223) -Meni eng og'ir ishga *qo'ying*, iltimos qilaman. "-Beni en ağır işe *verin*, rica ediyorum."

Yopishmoq eylemi Özbekçede metaforik olarak "gönülden bağlanmak, var gücüyle uğraşmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilmektedir. İnsanların yapışkan nesneler açısından anlaşılmasını sağlayan bu eylem, aşağıdaki örneklerin ilkinde "bir işe kendini vermek", ikincisinde ise "sıkıca kavramak" anlamında kullanılmaktadır:

(1453) Ochig'ini ayting: Nega hammalaring qo'shib yozishga bunchalik *yopishib olgansizlar*? "Doğruyu söyleyin: Neden her şeyi yazmaya bu kadar *yapışmıştınız*?"

(1454) To'mtoq barmoqlar bilan ketmonga *yopishgan* bu yigit bir yo'la uch ishni bajarardi. "Kısa parmaklarıyla çapaya *yapışan* bu genç aynı anda üç işi yapıyordu."

Ezilmoq "ezilmek" insanlar için kullanıldığında "üzülme ve sıkıntı çekme"yi (O'TIL, 2006-2008) ifade eder:

(1455) -*Ezilmang* buncha, o'rtoq chempion! – qo'lini uning yelkasiga tashlab jilmaydi professor. Otdek bo'lib ketadilar. "-*Üzülmeyin* bu kadar, dost şampiyon! – elini onun omzuna atarak gülümsedi profesör. At gibi olacak." DÖ: (164).

Tamom bo'lmoq ve *ado bo'lmoq* "tamamlanmak, bitmek" ifadeleri Özbekçede metaforik olarak "dert çekerek, keder çekerek yanıp bitmek, tükenmek" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir. *Ado bo'lsin* ise "ölsün" (O'TIL, 2006-2008) anlamında bir ilenme olarak kullanılır. İnsanın kederden bitkin düşmesi ya da ölmesi nesnenin tükenmesi açısından anlaşılmaktadır:

(1456) Ikromjon adoyi_*tamom bo'lgan* edi. U bir kechadayoq qarib qolganga o'xshardi. "İkramcan *tükenmişti*. Bir gecede yaşlanmış gibiydi." DÖ: (1457), (164).

(1458) Otangni tiriklay o'ldirding–ku, meni *adoyi tamom qilding–ku*! "Babanı diri diri öldürdün, beni *tükettin*!"

(1459) -Voy *ado bo'lsin*, - dedi cho'zib Risolat. "-Vay *kahrolasıca*, dedi Risalet [elini] uzatıp."

(788) Quyosh qip-qizil cho'g' bo'lib botayotgan cho'l oqshomida hijronzada, alamzada, farzand dog'ida kuyib *ado bo'lgan* onani tuproqqa qo'yishdi. "Güneşin kıpkızıl bir kor olup battığı çöl akşamında ayrılık acısı çeken, kederli, evlat acısıyla yanıp *tükenen* anneyi toprağa verdiler."

Teng "denk" ve *tenglashtirmoq* "denkleştirmek" sözcükleri gerçekte nesneler için kullanılır. İnsanlar için kullanıldıklarında "birbirine yakışma, uygun olma"yı (O'TIL, 2006-2008) ifade ederler:

(1460) Asrora bilan uni sira *tenglashtirolmadi*. "Esrare ile onu *eşit göremiyordu*."

(687) Qiz bola nozik narsa, *tengi chiqsa tekin ber*, degandek, vaqtida *egasiga topshirsak*, yomon bo'lmasdi. "Kız çocuğu nazik bir şey, *dengi çıkarsa bedava ver* demişler, zamanında *sahibine teslim etsek* fena olmaz." DÖ: (1461), (1462), (1439).

Bermoq "vermek", Özbekçede "kızları evlendirmek" (UED, 2005) anlamında kullanılabilir. Yukarıdaki örnekte geçen *tekin bermoq* "bedava vermek", *egasiga topshirmoq* "sahibine teslim etmek" ifadeleri insanı alınıp verilebilen, sahibi olan bir nesne olarak kavramlaştırmaktadır. Aşağıdaki örneklerde *bermoq* "vermek" ve *olib bermoq* "alıp vermek" ifadeleri evlendirmek anlamında kullanılmaktadır:

(1389) Aytsam bo'lmasmidi, sen akamning xotinisan, dadam endi menga *olib bermoqchi*, shu gapdan xabaring bormi, deb so'rasam bo'lmasmidi? "Söylesem olmaz

mıydı, sen ağabeyimin karısısın, babam şimdi seni benimle *evlendirmek* istiyor, bundan haberin var mı diye sorsam olmaz mıydı?" DÖ: (146).

(1060) -Odatimiz qursin, bolam. Kelgindiga qiz *bermaymiz*. Qizimizga sal mundoroq qaraganni ayamaymiz. "Adetimiz batsın evladım. Yabancıya kız *vermeyiz*. Kızımıza böyle bakanı da affetmeyiz."

"Toplu olarak bir yere gitmek, geçmek" (O'TIL, 2006-2008) Özbekçede *oqmoq* "akmak" ile ifade edilebilir. Böylece bir tarafa hareket eden insanlar akan sıvılar açısından anlaşılır:

(1463) Ko'chadan Ummatalining uyiga qarab *oqayotgan kishilarning* gaplari, oyoq tovushlari eshitilib turibdi. "Sokaktan Ümmetali'nin evine doğru *akan insanların* konuşmaları, ayak sesleri işitiliyordu."

Aşağıdaki örnekte *xoin* "hıyanet eden kimse" bir kapsayıcı gibi algılanmaktadır. Burada *xoin* ile kastedilen hainlik olmalıdır. Birini hainlikle suçlamak *xoindan olib, xoinga solmoq* ile ifade edilmektedir. Böylece hainlikle suçlanan kişi bir kapsayıcıdan alınıp başka bir kapsayıcıya salınan bir nesne gibi görülmektedir. Sözlüklerde rastlanmayan ve incelenen metinlerde başka bir örneği olmayan bu ifadenin Özbekçe için daha az uzlaşımsal bir metaforik ifade olduğu düşünülebilir:

(1464) Uni *xoindan olib*, *xoinga soldi*. Mening bolamga ham xoinlikni o'rgatmoqchimisan, dedi. "Onu *hainlikle* suçladı. Benim yavruma da hainlik mi öğretmek istiyorsun, dedi."

Aşağıdaki örnekte kişinin yüzündeki kırışıklıklar yüzüne koyulabilen nesneler olarak algılanmaktadır:

(962) Alifdek qomatini sen bukding, yuzlariga ajinlarni sen *solding*, ko'zlaridan nurni sen o'g'irlading, shu yorug' dunyoni qorong'i zindon qilding! "Elif gibi boyunu sen büktün, yüzündeki kırışıklıkları sen *yaptın*, gözlerindeki ışığı sen çaldın, dünyasını karartıp zindana çevirdin!"

İnsanlar nesnelerin uzaydaki konumları açısından da anlaşılabilir. Aşağıdaki örnekte *pastkashlik* "aşağılıklık" bir insan için kullanılarak onun "rezilliğine, yaramazlığına" (O'TIL, 2006-2008) göndermede bulunur. Özbek kültüründe insanlar değerli olan şeyleri yukarıda, değersiz olan şeyleri aşağıda görme eğilimindedir. Soyut durumlar aşağı ya da yukarı yönelimi ile kavramlaştığında mekânda bir yönelim edindiklerinden nesneler açısından kavramlaştıklarını söylemek kolaydır. İnsanlar da uzayda bir yer kaplayan varlıklar olduklarından bu yönelim insanlara uygulandığında da aynı mantığın işletildiği söylenebilir. Yönelim metaforları insanlara uygulandığında

insanlara bir uzay ve mekân yönelimi verirler. Bu nedenle bu örneğin insanı uzayda yer kaplayan somut bir varlık olarak kavramlaştırmakla birlikte, DEĞERSİZ OLAN AŞAĞIDADIR metaforunu da yansıttığı söylenebilir:

(709) Opasining *pastkashligi* shu topda juda aniq bilinib ketdi. "Ablasının *aşağılıklığı* o anda çok açık anlaşılıyordu."

Aşağıdaki örnekte de hor görülmek aşağı yönelimi ile, değer görmek ise yukarı yönelimi ile kavramlaşmaktadır. Hor görülen insan uzayda aşağıda bir yerde bulunmakta, değer verilen insan ise yukarıda bulunmaktadır:

(1465) Ayollar hech qachon o'zlarini *pastga urishmaydi*. Hamma vaqt *balandda turishni* istashadi. "Kadınlar hiçbir zaman kendilerini *aşağılatmazlar*. Her zaman *değer görmek* isterler."

7.1.2. Hayvan Olarak İnsanlar

İnsanların hayvanlar açısından anlaşılması genellikle onların çeşitli özellikleri ve davranışlarının insanlara aktarılması ile olur. İnsanlar hayvanlar açısından anlaşıldığında insan davranışlarının bir kısmı hayvan davranışları açısından anlaşılır. Böylece İNSAN HAYVANDIR ve İNSAN DAVRANIŞI HAYVAN DAVRANIŞIDIR metaforlarından söz edilebilir (Kövecses, 2010, s. 152). Hayvanların olumlu ya da olumsuz özellikleri insanlara haritalanabilir. Örneğin birinden *"yılan"* diye söz edildiğinde onun sinsiliği, *"aslan"* diye söz edildiğinde ise cesareti vurgulanır.

İNSAN HAYVANDIR
İNSAN DAVRANIŞI HAYVAN DAVRANIŞIDIR

Özbekçede insanlar vurgulanmak istenen özelliklerine göre çeşitli hayvanlar açısından anlaşılabilir. Aşağıda insanların kuşlar açısından anlaşıldığı örnekler yer almaktadır. Yırtıcı bir kuş olan *lochin* "şahin" (O'TIL, 2006-2008) çevik, becerikli ve cesur olma özellikleri dolayısıyla insanlar için kullanılabilir. Aşağıdaki örnekte *lochin* "şahin" övgü amaçlı kullanılmaktadır:

(1466) 'Oq oltin'ni hashoratdan asraydigan tilsim dorilar topilibdi, dorini asmandan sepadigan 'po'lat qushlar', 'po'lat qush'ni uchiradigan 'dala *lochinlari'* paydo bo'pti. '"Ak altın'ı haşerattan korumak için tılsımlı ilaçlar bulunmuş, ilacı gökyüzünden serpen 'demir kuşlar', 'demir kuş'u uçuran 'tarla *şahinleri'* ortaya çıkmış." DÖ: (1467).

(308) Shularning hammasi, hammasi uchun qasos ol, azamat *lochinimiz!*.. "Bunların hepsi, hepsi için intikam al, büyük *şahinimiz!*.."

Aşağıdaki örnekte yaptığı hatalar yüzünden yalnız ölen bir kişi *quzg'un* "kuzgun" olarak görülmektedir. O'TIL'de (2006-2008) bu kuşun her türlü şeyi, leşi dahi yeme özelliğinden hareketle "her türlü rezillik, pislikten vazgeçmeyen, işe yaramaz, iğrenç insanlar" için kullanıldığı belirtilir:

(95) U ota diydoridan, ona mehridan, yor-birodarlar lavrasidan olisda, chaqirsa ovoz yetmaydigan joyda *quzg'un* bo'lib olamdan o'tgan edi. "Baba sevgisinden, anne şefkatinden, arkadaşlarından uzakta, seslense sesinin ulaşmayacağı bir yerde *kuzgun* gibi dünyadan göçmüştü."

Boyqush "baykuş", Özbekçede "kötü, hoş olmayan olayların habercisi, nedeni" (O'TIL, 2006-2008) olarak kabul edilir. Özbek kültüründe uğursuz sayılan baykuş, uğursuz olduğuna inanılan kimseler için de kullanılabilir:

(1468) -*Boyqush*! Xonadonimizga kulfat olib kelding, shumqadam! "-*Baykuş*! Evimize felaket getirdin, uğursuz!" DÖ: (123).

"Birini korumak, kollamak" (O'TIL, 2006-2008) Özbekçede *qanoti astiga olmoq* ile ifade edilebilir. Kuşlar yavrularını kanatlarının altına alarak korurlar. Aşağıdaki ifadede kuşların bu davranışı insana aktarılmaktadır:

(1469) Shu pochchasi uni o'qitdi, gap-so'zga qoldirmay otadek *qanotiga oldi*. "Bu eniştesi onu okuttu, kimseye söz düşürmeyen bir baba gibi *kanadının altına aldı*."

Aşağıdaki örnekte İkramcan bir kartal olarak, İkramcan'a destek olan kişi ise kanat olarak kavramlaşmaktadır. Her iki durumda da insan kuş açısından anlaşılmaktadır. Birine yardım eden insan onun kanadı olabilir. İnsan bu kanat sayesinde kartal gibi "cesur, korkusuz" (O'TIL, 2006-2008) uçabilir:

(90) U Ikromjonga o'g'il bo'ldi. Uning qo'sh *qanoti* bo'ldi. Ikromjon bu baquvvat *qanotlarda burgut parvozi* bilan olis, nurdek tiniq beg'ubor ufqlarga *ucha oladi*. Bu *qanotlar* uni hayotning yangi manzillariga olib boradi... "O İkramcan'a oğul oldu. Ona bir çift *kanat* oldu. İkramcan bu güçlü *kanatlarda kartal uçuşuyla* uzak, ışık gibi duru ufuklara *uçtu*. Bu *kanatlar* onu hayatın yeni menzillerine götürecek…"

"Suratını asmak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılan *qovoq-tumshug'ini osmoq* deyiminde kullanılan *tumshuq* "gaga", insanların kuşlar açısından anlaşılmasını sağlar:

(1470) -Ha, muncha qovoq-*tumshug'ing* osilib qoldi? "Hey, neden bu kadar *suratın* asıldı?"

Aşağıdaki örnekte genç kızların gürültüyle konuşmaları, kuşların cıvıldaması açısından anlaşılmaktadır:

(1471) Hozir qizlar dilgirof simiga qo'ngan qaldirgochdek *vijirlab* yotibdi. "Şimdi kızlar telgraf teline konan kırlangıç gibi *cıvıldıyor*."

Doğada cesareti ile bilinen *qoplon* "kaplan" ve *arslon* "aslan", "cesur, yiğit, korkusuz insan" (O'TIL, 2006-2008) için kullanılabilir:

(1472) O'zlarida respublika g'olibi. Tez qaytishi kerak ekan. Ertagayam chiqadi shuning uchun. *Qoplonni* o'zi! "O da ülke şampiyonu. Çabuk dönmesi gerek. Onun için yarın çıkacak. *Kaplanın* ta kendisi!"

(1473) -Qayoqlarda tentib yuribsan? *Arslonimdan* juda bo'ldim. "-Nerelerde dolaştın? *Aslanımdan* ayrıldım."

Fil "fil", güçlü bir hayvan olması dolayısıyla Özbekçede güçlü insanları ifade etmek için kullanılır (O'TIL, 2006-2008):

(971) Hayotning jami achchiq-chuchugini tatigan, ayriliqlargi *fil bo'lib* bardosh bergan Ikromjon uchun hayotning ham chigil, ham porloq sahifalari bor edi. "Hayatında acıyı da tatlıyı da tadan, ayrılıklar karşısında güçlü duran İkramcan için hayatın hem karmaşık hem parlak sayfaları vardı."

İnsanlar çeşitli özellikleri nedeniyle atlar açısından anlaşılabilir. Aşağıdaki ilk örnekte kimseyi konuşturmayan, başına buyruk kişi henüz eyer vurulmamış, gem takılmamış bir at gibi *shataloq otmoq* "çifte atmak"tadır. İkincisinde ise "çocuk" *tuyoq* "toynak" (O'TIL, 2006-2008) ile ifade edilmektedir. *Shataloq otmoq* O'TIL'de (2006-2008) metaforik olarak "arkasına bakmadan kaçmak" olarak tanımlanmaktadır:

(858) Hech kimga so'zini bermagan, hali yegar urilmagan, jilov solinmagan asov jiyrondek *shataloq otib* yurgan bo'z bolaning bosh egib titrab turishi Zebixonning ko'nglini yumshatdi. "Hiç kimseyi konuşturmayan, henüz eyer vurulmamış, gem takılmamış yabani doru at gibi *çifte atan* yağız delikanlının başını eğerek titreyişi Zebihan'ın kalbini yumuşattı."

(1474) Bolaginamdan qolgan *tuyoqni* bir ko'ray deb keldim. "Yavrumdan kalan *parçayı* göreyim diye geldim." DÖ: (1475).

It "it, köpek", *qanjiq* "kancık", *ayiq* "ayı" ve *eshak* "eşek" sözcükleri Özbekçede insanlar için bir aşağılama ve hakaret sözcüğü olarak kullanılır:

(1476) -Xoin! Qochoq! Nomard! Hezalak! Iflos! *It*! Tur o'rningdan! "-Hain! Kaçak! Namert! Kifayetsiz! Pislik! *Köpek*! Kalk yerinden!"

(1477) -Qo'yvor, *qanjiq*! dedi hayqirib. "-Bırak beni *kancık*! dedi haykırarak."

(1478) Nihoyat, orqoroqda turgan ayiqsifat erkak ikkilanib davradan chiqdi. ... -Nega qiynaysizlar sho'rlikni! *'Ayiq'* uning gapini eshitmagandak qo'l siltadi. "Nihayet arka tarafta duran ayı kılıklı bir adam duraksayarak öne çıktı. ... -Neden rahatsız ediyorsunuz zavallıyı! *'Ayı'* onun sözünü duymamış gibi elini salladı." DÖ: (1479), (1480), (1481), (1140).

(1482) Ahmoq! Qaysar *eshak*! "Ahmak! İnatçı *eşek*!" DÖ: (1483), (1484), (1485).

Aşağıdaki örnekte başkasının isteklerine, amaçlarına alet olan kimse *kil'ka* "çaça balığı" olarak algılanmaktadır. Onu yönlendiren esas güçlü ve tehlikeli kişi ise *akula* "köpek balığı" açısından anlaşılmaktadır. Bu kullanımların Özbekçede insan ilişkilerini metaforik olarak ifade etmenin daha az uzlaşımsal bir yolu olduğu söylenebilir:

(1486) Aytyapman-ku, bizga sizning keragingiz yo'q. Siz, oddiy *kil'kasiz*. *Akulalar* boshqa. "Söylüyorum ya, siz bize gerekmiyorsunuz. Siz basit bir *çaça balığısınız*. *Köpek balıkları* başka."

Sıkıntı çekmeden, başkasının sırtından geçinen bedavacı insanlar Özbekçede *tekinxo'r* "asalak" (O'TIL, 2006-2008) olarak görülür:

(428) Oradan hech vaqt o'tmay, 'Yo'qolsin zolim boylar!', 'Yo'qolsin *tekinxo'r* eshonlar!' degan gap chiqibdi. "Aradan hiç vakit geçmeden, 'Yok olsun zalim zenginler!', 'Yok olsun *parazit* softalar!' diye sözler söylendi."

Aslında hayvan topluluğu olan *poda* "sürü" metaforik olarak "bir şeylerin tümü, yığını" (O'TIL, 2006-2008) anlamında da kullanılabilir. Aşağıda insan topluluğu *poda* "sürü" olarak ifade edilmektedir. Sürü, genellikle yönlendirmesi kolay insan topluluğu için kullanılan bir sözcüktür:

(1487) 'Nima qilamiz bo'lmasa?' - bu savol hammaning ham ko'nglida bor edi. Bu 'savolparast' *podani* bulg'atdi shekilli-da. '"Ne yapacağız o hâlde?' Herkesin aklında bu soru vardı. Bu 'soru meraklısı', anlaşılan *sürünün* aklını bulandırmıştı."

Işığın etrafında dönen küçük bir kelebek olan *parvona* "pervane", Özbekçede "sevgi, muhabbet, koruma gibi ilişkileri" anlatabilir:

(1488) Yigirma bir yil atrofida *parvona* bo'lib, aylanib-o'rgilib boqqan bolasini urush bag'ridan yulib oldi. "Yirmi bir yıl etrafında *pervane* olduğu, her şeyini vererek büyüttüğü çocuğunu savaş elinden çekip aldı."

Po'st tashlamoq deyimi, O'TIFL'de madde başı olarak yer almış ancak tanım için *ilan po'st tashlaydi* maddesine gönderme yapılmıştır (O'TIFL, 1978). *ilan po'st tashlaydi* deyimi ise "acıya dayanamamak, söze tahammül edememek" biçiminde

tanımlanmaktadır (O'TIFL, 1978). Aşağıdaki örnekte, insanın duyacağı kötü bir söz karşısında çekeceği acı, yılanın deri değiştirmesi ile ifade edilmektedir:

(1489) -… Dunyoning ishlar qiziq ekan-da, lekiniga Tog'a malades, aytmadi. Aytganda Ikrom *po'st tashlavorardi*. "-… Dünya işi acayip, nedense Taga söylemedi. Söylese İkram *dayanamazdı*."

7.1.3. Bitki Olarak İnsanlar

Bu metaforda genellikle insanların yaşam döngüsü bitkilerin yaşam döngüsü açısından anlaşılır. İnsanlar bitkilerin yaprak, çiçek, meyve gibi filizlenen, solan ve kuruyan kısımları olarak ya da buğday, çimen gibi bitkinin tamamı olarak görülebilir. Bitkilerin ve bitki kısımlarının yıllık döngüdeki aşamaları hayatın aşamalarıyla örtüşür. Birinden "genç bir fidan" olarak söz ettiğimizde onun hayatının başlangıcında olduğunu anlatmak isteriz (Lakoff & Turner, 1989, s. 6). Bu metaforda bitkinin kesilmesi, biçilmesi, yaprağın dalından düşmesi, çiçeğin ya da meyvenin dalından kopması ölümü ifade eder. Çocuklar ise ailelerin tohumları ya da meyveleri olarak anlaşılabilir (Lakoff & Turner, 1989, s. 13)

İNSAN BİTKİDİR

İncelenen Özbekçe metinlerde bu metaforun örnekleri oldukça azdır. Aşağıdaki örneklerde insanların yaşam döngüsü bitkilerin yaşam döngüsü açısından anlaşılmaktadır. Bitkilerin filizlenmesi ya da çiçek açması gençlik dönemi ile örtüşür. Bitkilerin yapraklarının sararıp solması ise yaşlılıkla örtüşür.

Meyvelerin olgunlaşması anlamına gelen *pishmoq* "pişmek" Özbekçede "ömrün sonuna gelme, yaşlanma, ölümü yakınlaşma"yı (O'TIL, 2006-2008) ifade edebilir. Meyvenin olgunlaşarak dalından koparılmaya hazır hâle gelmesi insanın ömrünün sonuna gelmesi ile örtüşür:

(92) *Pishib*, hilvirab, ana ketaman, mana ketaman, deb turibdi. "*Vakti gelmiş*, zayıflamış, işte gidiyorum, işte gidiyorum deyip duruyordu."

Yapraklar için kullanılan *xazon bo'lmoq* "sararıp kurumak" ifadesi Özbekçede metaforik olarak "keder içinde kalmak, tükenmek, mahvolmak" anlamında kullanılmaktadır. *Xazon qilmoq* "kurutmak, soldurmak" ise "mahvetme, yok etme"yi (O'TIL, 2006-2008) ifade eder:

(36) *Xazonga* aylandi kunlarim...

Motamda turganday boqaman.
"*Hazana* döndü günlerim...
Matemdeymiş gibi bakıyorum."

(1490) Yosh umrini bevalikda *xazon qilarmidi*? "Gençliğini dul olarak *soldurur* mu?"

İnsanlar küflenebilen organik maddeler olarak da kavramlaşabilir. Küflenmek genellikle bitkisel ya da hayvansal gıda ürünleri için kullanılır. Özbekçe *mog'or bosmoq* veya *mog'or bosib yotmoq* deyimlerinde görülen *mog'or* sözcüğü "küf" anlamına gelmektedir. O'TIL'de (2006-2008) *mog'or bosmoq* metaforik olarak "hareketsizlik, çalışmama veya çalıştırılmama sonucunda körelme, iş yapamama" biçiminde tanımlanmıştır. O'TMI'de (1998) *mog'or bosib yotmoq* şeklinde yer alan deyim, "hiçbir şeye karışmadan, pek çok şeyi görmeden, her şeyden habersiz gün geçirmek" biçiminde açıklanmıştır. Bu deyim aşağıdaki örnekte birkaç gün ortadan kaybolan birinin her şeyden habersiz kalmasını anlatmak için kullanılmaktadır:

(622) Nima qilding, qaysi kovakda *mog'or bosib* yotgan eding, deyishsa nima deyman? "Ne yaptın, hangi oyukta *küflendin* deseler ne diyeceğim?"

Aşağıdaki örnekte şair kasırgada bile filizlenebilen bir ağaç olarak kavramlaşmaktadır. Zorlukların kasırga açısından anlaşılması ise ZORLUKLAR HAREKETİN ENGELLERİDİR metaforuna göndermede bulunur. Bu ifadenin Özbekçede insanların bitkiler açısından anlaşılmasının daha az uzlaşımsal bir yolunu yansıttığı söylenebilir:

(139) Oh, shoir umriga havas qilmagil,
U quyun ichida *ungan* bir *daraxht*.
"Ah, heveslenme şair ömrüne,
O kasırga içinde *filizlenen* bir *ağaç*."

7.1.4. Doğaüstü Varlıklar Olarak İnsanlar

Özbekçede insanlar olumlu ya da olumsuz özellikleri açısından *xudo* "ilah"*, iblis* "iblis"*, shayton* "şeytan" gibi doğaüstü varlıklar olarak kavramlaşabilirler. Bu varlıklar, kutsal kitaplarda betimlenen iyi ve kötü özellikleri ile birlikte insanlar üzerine haritalanır. *Iblis* ile *shayton* sözcüklerinin gerçek anlamı aynı olmasına rağmen Özbekçede metaforik olarak kötü insanlar *iblis,* kurnaz insanlar *shayton* ile kavramlaşır. Bir işte ustalaşmış, hayranlık uyandıran insanlar ise *xudo* açısından anlaşılabilir.

İNSAN DOĞAÜSTÜ VARLIKTIR

Özbekçede "kurnaz, oyuncu" insan, *shayton* "şeytan" (O'TIL, 2006-2008) açısından anlaşılabilir:

(167) U *shaytonlik* qilib qiqirlab kuldi. "*Şeytanlık* yapıp kıkır kıkır güldü."

"İnsanları yoldan çıkaran, kötü yola sokan bir mahluk" olan *iblis* Özbekçede metaforik olarak "iblise özgü özellikleri olan insanlar"a (O'TIL, 2006-2008) göndermede bulunur. Aşağıdaki örnekte kötü insan *iblis* "şeytan" olarak görülmektedir:

(168) -Ayt! Kim o'sha *iblis*!? -Bo'kirma, Natashen'kani qo'rqitib yubarasan. O'l'ga nihoyatda xotirjam alpozda dashnom berdi. -Qiziq odamsan, Vasya, dedi deyarli erkalab. Xo'sh, o'sha *'iblis'* kimligini aytsam, qo'lingdan nima kelardi? "-Söyle! Kim o *iblis*!? -Bağırma, Nataşenka'yı korkutup uyandıracaksın. Olga sonunda sakin bir şekilde payladı. -Tuhaf adamsın Vasya, dedi oldukça yumuşak şekilde. Hoş, o *'iblis'in* kim olduğunu söylesem elinden ne gelirdi?"

Aşağıdaki örnekte insan, bir bilimin uzmanı olması bakımından, ilah olarak kavramlaşmaktadır:

(169) Kibernetikaning man-man degan *'xudo'lari* tan beradi unga. Osha akademiklar O'len'kaning qo'ziqorin marino'vka qilishini bir ko'rsami! "Sibernetiğin benim diyen ilahları bile utanırlar. O akademisyenler Olenka'nın mantar marine edişini bir görseler!"

7.1.5. Hayat Olarak İnsan

İNSAN HAYATTIR

İncelenen Özbekçe metinlerde bir örnekte, insanın hayat açısından anlaşıldığı görülmektedir. İngilizce ve Çince için yapılan çalışmalarda bu türden bir kavramlaştırmaya rastlanmaz. Özbekçede "hayatı kolaylaştıran, destekleyen bir varlık" (O'TIL, 2006-2008) olan baba hayat olarak kavramlaşabilir. Aşağıdaki örnekte *otalar* "babalar" insan yaşamındaki yeri ve önemi bakımından hayat olarak kavramlaşmaktadır:

(1009) Mo"tabar analar – xonamiz ko'rki,
Otalar *hayotdir* – yorug'dir jahon.
"Saygıdeğer analar – evimizin güzelliği,
Babalar *hayattır* – aydınlıktır dünya."

7.2. Hayat

7.2.1. Değerli Bir Varlık Olarak Hayat

İnsan hayatı pek çok kültürde en değerli varlıklardan biri olarak kabul edilir. Bu bakış açısı insan hayatı ile ilgili kullanılan metaforik dile de yansır. Özbekçede de hayat kıymeti bilinmesi gereken değerli bir varlık olarak kavramlaşabilir.

HAYAT DEĞERLİ BİR VARLIKTIR

Aşağıdaki örneklerde kişi bütün varlığını, mevcudiyetini bir başkasına ya da devlete *bag'ishlamoq* "bağışlamak"tadır. Gerçekte mal mülk gibi maddi varlıklar için kullanılan *bag'ishlamoq* Özbekçede "bütün varlığını birine adamak" (O'TIL, 2006-2008) anlamında kullanılabilir:

(142) Butun borlig'ini, *umrini Sovet hukumatiga bag'ishlagan* kishi shu bola tufayli yerparchin bo'ladi. "Bütün varlığını, *ömrünü Sovyet hükûmetine bağışlayan* adamın şu çocuk yüzünden kımıldayacak hâli kalmayacak."

(741) Ikromjon butun borlig'ini, bugunini, ertasini *bag'ishlagan* yolg'iz farzandiga qarab birdan jirkandi. "İkramcan bütün varlığını, bugününü, yarınını *bağışladığı* evladına bakıp birden iğrendi."

(166) Butun umrini, jonini, rohatini *bag'ishlagan* onaga shumi mukofot? "Bütün ömrünü, canını, rahatını sana *bağışlayan* annenin ödülü bu mu?"

7.2.2. Kitap Olarak Hayat

İncelenen Özbekçe metinlerde hayatın kitap olarak kavramlaştığı bir örnek bulunmaktadır. Kitabın sayfa sayfa okunan bir nesne olduğu düşünüldüğünde, HAYAT KİTAPTIR olarak adlandırılabilecek bu metaforda kitabın sayfalarının hayatın dönemleri ile örtüştüğü söylenebilir. İngilizce ve Çince için yapılan çalışmalarda böyle bir kavramlaştırmaya rastlanmamıştır.

HAYAT KİTAPTIR

Aşağıdaki örnekte hayat sayfaları olması bakımından bir kitap olarak kavramlaşmaktadır. *Sahifa* sözcüğünün bu metaforik anlamı O'TIL'de de "devam eden bir olay, hayat ve benzerinin ayrı dönemleri" (O'TIL'de 4. anlam, 2006-2008) biçiminde tanımlanmıştır. Bu örnekte hayatın kötü günleri kitabın *chigil* "karmaşık"

sayfalarıyla, güzel günleri ise *porloq* "parlak" sayfalarıyla örtüşmektedir. Hayatın sayfalarının parlak olması MUTLULUK AYDINLIKTIR metaforunu yansıtır:

(971) Hayotning jami achchiq-chuchugini tatigan, ayriliqlargi fil bo'lib bardosh bergan Ikromjon uchun hayotning ham chigil, ham porloq *sahifalari* bor edi. "Hayatında acıyı da tatlıyı da tadan, ayrılıklar karşısında güçlü duran İkramcan için hayatın hem karmaşık hem parlak *sayfaları* vardı."

7.2.3. İçi Dolu Bir Kadeh Olarak Hayat

İncelenen Özbekçe metinlerde bir örnekte hayatın içi dolu bir kadeh olarak kavramlaştığı görülmektedir. İngilizce ve Çince için yapılan çalışmalarda görülmeyen bu metaforun diller için yaygın bir kavramlaştırma olmadığı söylenebilir.

HAYAT İÇİ DOLU BİR KADEHTİR

Aşağıdaki örnekte hayat içi dolu bir kadeh olarak görülmektedir. Hayatı doya doya yaşamak kadehteki içkiyi sonuna kadar içmekle örtüşmektedir. *Jom* "kadeh" sözcüğünün bu metaforik anlamı O'TIL'de (2006-2008) yer almaz. Bu bakımdan HAYAT İÇİ DOLU BİR KADEHTİR Özbekçe için daha az uzlaşımsal bir metafor; *hayot jomini oxirigacha sipqormoq* "hayat kadehini sonuna kadar içmek" ise daha az uzlaşımsal metaforik ifade olarak kabul edilebilir:

(190) Yanglishgan yanglishib qolaveradi, yo'lni to'g'ri olgan *hayot jomini oxirigacha sipqorib* yashadim, armonsiz yashadim, deb ketadi. "Yanılan yanıldığıyla kalıyor, doğru yolda olan *hayat kadehini* sonuna kadar *içtim*, pişman olmaksızın yaşadım diyor."

7.2.4. Doğal Varlık ya da Doğa Olayı Olarak Hayat

İncelenen metinler, Özbekçede hayatın akarsu ya da deniz gibi bir doğal varlık açısından ya da ateş gibi bir doğa olayı açısından anlaşılabildiğini göstermektedir.

HAYAT DOĞAL VARLIKTIR

Aşağıdaki örnekte hayatın gençlik dönemi *erka nor* "şımarık ateş" olarak kavramlaşmaktadır. Burada GENÇLİK ATEŞTİR alt metaforundan söz edilebilir. Ateşin şımarık olmasında ise bir kişileştirme söz konusudur. "Yoshlik – bu karvonning

erka noridir" ifadesinin gençliği ateş olarak kavramlaştırmanın daha az uzlaşımsal bir yolu olduğu söylenebilir.

Öte yandan gençlik bir *daryo* ve *jilga* "ırmak, akarsu"ya benzetilmekte, bir ırmak gibi taşkın ve saf olarak kavramlaşmaktadır. Bu örnekte *daryo* ve *jilga* kullanımları birer benzetme olmakla birlikte *toshqin* ve *sof* sözcükleri metaforiktir. *Toshqin* "taşkın" sözcüğü Özbekçede metaforik olarak "enerjisi içine sığmayan, ateşli" insanlar için kullanılabilir. *Sof* "saf" ise "leke düşmemiş, günahsız, hatasız, saf, temiz" (O'TIL, 2006-2008) olmayı ifade eder:

(192) Yoshlik – bu karvonning *erka noridir*,
Daryoday *toshqindir*, jilga kabi *sof*.
"Gençlik – bu kervanın *şımarık ateşidir*,
Irmak gibi *taşkındır*, akarsu gibi *saf*."

BÖLÜM VIII

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

8.1. Özbekçe Açısından Kavramsal Metafor Kuramı

Kavramsal Metafor Kuramına Özbekçe açısından bakarak Türkiye'deki çağdaş metafor çalışmalarına katkıda bulunmayı amaçlayan bu çalışmanın yanıt aradığı sorulardan ilki Özbekçedeki metaforların Kavramsal Metafor Kuramına göre nasıl bir görünüm sergilediği idi. Kavramsal Metafor Kuramı, metaforları dünyayı kavramlaştırmamızın olağan bir yolu, temel ve zorunlu bir parçası (Lakoff, 1993, s. 208), soyut kavramları anlamamıza ve soyut düşünmemize aracı olan temel yapı (Lakoff, 1993, s. 244) olarak görür. Buna göre metaforlar yalnızca edebiyat dilinin değil günlük dilin de vazgeçilmez bir parçasıdır. Çalışmada incelenen Özbekçe örneklemin oldukça zengin bir metaforik veri içerdiği söylenebilir. Örneklem roman, öykü, şiir gibi edebî metinlerden oluşmasına rağmen uzlaşımsal metaforların edebî nitelikli yeni metaforlardan çok daha fazla kullanıldığı gözlenmektedir. Yeni metafor kullanımı ise yok denecek kadar azdır. Bu durum, kuramın da öngördüğü gibi metaforun günlük dil kullanımının bir parçası olduğunu göstermektedir. Zamanın geçişi, nicelik, durum, değişim, eylem, neden, amaç, araç gibi günlük hayatın parçası olan pek çok kavram metafor aracılığıyla anlaşılabilmektedir. Aşk, öfke, mutluluk gibi edebiyat dilinde sık kullanılan duygu anlatımları bile çoğunlukla günlük dilde kullanılan uzlaşımsal metaforik ifadeler aracılığı ile yapılmaktadır.

8.2. Özbek Yazı Dilinde Kullanılan Metaforlar

Çalışmanın yanıt aradığı sorulardan ikincisi Özbek yazı dilinde kullanılan metaforların neler olduğu idi. Bu sorunun yanıtı, metaforların hedef alanlarına göre tasnif edilerek incelendiği 3. Olay Yapısı Metaforları, 4. Zaman Metaforları, 5. Duygu Metaforları, 6. Düşünce Metaforları, 7. İnsan ve Hayat Metaforları bölümlerinde ayrıntılı olarak işlenmiştir. Kavramsal Metafor Kuramının her bir hedef alanla ilgili olarak İngilizce için tanımladığı metaforların büyük çoğunluğu Özbekçede de bulunmaktadır. Bu durum, Kavramsal Metafor Kuramının Özbekçeye uygulanabilir olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, her dilin metaforlar sisteminin kavramsal ve

dilsel düzeyde kültürel ve günlük deneyimlerden kaynaklanan farklılıklar gösterebildiğini belirtmek gerekir.

Olay yapısı metaforlarının incelendiği bölüm Özbekçede durum, değişim, süreç, eylem, neden, amaç ve araç kavramlarının mekân, nesne, fiziksel hareket ve güç açısından anlaşılabildiğini göstermektedir. Buna göre olay yapısının mekân ikilinde durumlar mekânlar açısından, durum değişikliği bir yerden bir yere hareket açısından, nedenler bir yerden bir yere hareketi denetleyen güçler açısından, eylemler öz iradeli hareketler açısından, amaçlar varılacak yerler açısından, araçlar yollar açısından, zorluklar hareketin engelleri açısından, dış olaylar hareket eden büyük nesneler açısından anlaşılmaktadır. Özbekçede yaşamın yolculuk açısından anlaşıldığı az sayıda örnek görülmüştür. Olay yapısının nesne ikilinde ise durumlar nesneler açısından, nitelikler sahip olunan nesneler açısından, durum değişiklikleri nesnelerin edinimi ya da kaybı açısından, nedenler sahip olunan nesnelerin hareketini denetleyen güçler açısından, eylemler öz iradeli edinimler, kayıplar ya da aktarımlar açısından, amaçlar ise arzu edilen nesneler açısından anlaşılmaktadır. Özbekçede olay yapısının nesne ve mekân ikilinin birlikte kullanıldığı örnekler de mevcuttur.

Zaman metaforlarının ele alındığı bölüm Özbekçede zamanın geçişinin hareket açısından anlaşıldığını, zamanın ise değerli bir varlık ya da insan açısından anlaşılabildiğini göstermektedir. Zamanın geçişi hareket açısından üç şekilde kavramlaşır. İlkinde zaman hareket eden bir nesne açısından anlaşılır ve gözlemci sabit kabul edilir, ikincisinde gözlemci hareket eden bir nesne açısından anlaşılır ve kapsayıcı bir mekân olarak kavramlaşan zamanın içinde hareket eder. Üçüncüsünde ise gözlemci ve zaman aynı yönde hareket eder. Özbekçede hareket eden zaman ve hareket eden gözlemci haritalamalarının bir tek dilsel ifadede birbirinden ayrı haritalamalar olarak birlikte kullanıldığı örnekler de görülür.

Duygu metaforlarının incelendiği bölüm, Özbekçede duygu metaforlarının önemli bir kısmının olay yapısı metaforları tarafından güdülendiğini göstermektedir. Buna göre duygular büyük oranda güç ve bazen de mekânlar, nesneler ya da bedensel yönelimler açısından anlaşılmaktadır. Duygular güç açısından anlaşıldığında rakip ya da düşman, hayvan, doğal güç, aldatıcı ya da büyücü, delilik, sıcaklık ya da ateş, fizyolojik güç, yük ya da zehir olarak kavramlaşabilirler. Özbekçede duygu metaforlarının bir diğer önemli kısmı ise bedenin içerisindeki oluşumlar açısından anlaşılmaktadır. Duygular bedenin içerisindeki sıvı, katı ya da niteliği belirtilmemiş varlıklar olarak kavramlaşabilirler. Bu metaforda genel olarak beden duyguların kapsayıcısı olabileceği

gibi gözler, kalp, ciğer, sinir, baş, yüz, mide gibi organlar ile kalpte bulunduğu varsayılan gönül de duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşabilir. Duygular bedenin içerisindeki ışık olarak da anlaşılabilirler. Özbekçede yüz ve kalbin ışık olarak kavramlaşan mutluluk duygusunun kapsayıcısı olabildiği görülmektedir. Duyguların metaforik anlatımında güç ve kapsayıcı kaynak alanlarının birlikte kullanılması da oldukça yaygın bir durumdur. Duyguların nesneler ya da sahip olunan nesneler açısından ve duygusal durumların mekânlar açısından anlaşıldığı metaforlar Özbekçede olay yapısından yararlanan diğer duygu metaforları arasındadır. Duyguların nesneler açısından anlaşılmasına bağlı olarak duygusal değişimler nesnelerin edinimi ya da kaybı olarak görülebilir. Yukarı ya da aşağı gibi bedensel yönelimlere dayanan duygu metaforları da olay yapısından yararlanırlar. Bunlardan başka, mutluluğun aydınlık ya da bahar, üzüntünün karanlık, samimiyetin sıcaklık ya da yakınlık, duygusal zararın fiziksel zarar ve duyguların insanlar açısından anlaşıldığı metaforlar Özbekçede görülen diğer duygu metaforları arasındadır.

Düşünce metaforlarının ele alındığı bölüm Özbekçede zihinsel etkinliklerin bedensel etkinlikler açısından, düşüncelerin nesneler açısından ya da düşünmenin hesap yapma açısından anlaşılabildiğini göstermektedir. Zihinsel etkinliklerin bedensel etkinlikler açısından anlaşıldığı metaforlar Özbekçedeki düşünce metaforlarının önemli bir bölümünü oluşturur. Bu metaforda düşünmek hareket etmek, algılamak ya da yemek yemek açısından anlaşılabilir. Düşünceler nesneler açısından anlaşıldığında zihin nesnelerin kapsayıcısı olarak kavramlaşabilir. Düşünceler kişiye doğru hareket eden, ondan uzaklaşan, sahip olunan ya da yönlendirilebilir nesneler açısından da anlaşılabilir. Özbekçede duyu organları ile algılamaya dayalı görme, duyma ya da koklama gibi zihinsel etkinlikler genel olarak *almak* açısından anlaşılmaktadır. Ayrıca görmenin dokunmak açısından ve algılanan şeylerin nesneler açısından anlaşılabildiği görülmektedir. Görüş alanı bir kapsayıcı olarak kavramlaşabilmektedir. Özbekçede düşünce metaforlarının diğer bir önemli kısmını ise iletişim metaforları oluşturur. Düşüncelerin nesneler açısından, dilsel ifadelerin kapsayıcılar açısından, iletişimin ise aktarım açısından anlaşıldığı kanal metaforu Özbekçede oldukça yaygın bir iletişim metaforudur. Kanal metaforunun dışında kalmakla birlikte Özbekçede düşünce ve dilsel ifadelerin her ikisinin de nesneler açısından anlaşıldığı metaforlar da mevcuttur. Bunların yanı sıra, Özbekçede düşünceler ve dilsel ifadeler insanların kapsayıcısı olarak da kavramlaşabilir.

İnsan ve hayat metaforlarının incelendiği bölüm, Özbekçede insanların cansız varlıklar açısından, hayvanlar açısından, bitkiler açısından, doğaüstü varlıklar açısından ve hayat açısından anlaşılabildiğini göstermektedir. Hayat ise değerli bir varlık, kitap, içi dolu bir kadeh ya da doğal bir varlık olarak kavramlaşabilmektedir.

8.3. Kavramsal Metafor Kuramının Temel Varsayımları Açısından Özbekçe

Üçüncü olarak bu çalışma Özbekçedeki metaforlara ilişkin bulguların Kavramsal Metafor Kuramının temel varsayımlarıyla ne ölçüde örtüşüğü sorusuna yanıt aramakta idi. Bunlar deneyimlere dayalı olma, uzlaşımsallık ve evrensellikle ilgilidir.

Deneyimlere Dayalı Olma

Kavramsal Metafor Kuramının temel varsayımlarından biri, metaforik haritalamaların rastgele olmadığı, bedensel ve günlük deneyimlere dayandığıdır (Lakoff, 1987; Lakoff, 1993; Lakoff & Johnson, 1980a; Lakoff & Johnson, 1980b; Lakoff & Johnson, 1989; Lakoff & Johnson, 1999). Örneğin olay yapısı metaforunun mekân ikilinde amaçların varılacak yerler açısından, nesne ikilinde ise arzu edilen nesneler açısından anlaşılması günlük deneyimlere dayanmaktadır. Günlük amaçlarımızın çoğuna ulaşmak için ya bir varış yerine doğru hareket etmek ya da bir nesneyi elde etmek zorundayız. Bir bardak su içmek istiyorsak musluğa gitmek zorundayız. Güneşlenmek istiyorsak güneşli bir yere doğru hareket etmek zorundayız ya da bir not yazmak istiyorsak bir kâğıt ve kalem edinmek zorundayız. Lakoff'a göre amaçlara ulaşmakla varış yerlerine ulaşmak ya da nesneleri elde etmek arasındaki örtüşmelerin gündelik yaşamda metaforla sonuçlanması bütünüyle olağandır. Örneğin ZİHİN BEDENDİR metaforu da bedensel deneyimlere dayanan bir metafordur. Bu metafora bağlı BİLMEK GÖRMEKTİR metaforu dış dünyaya ilişkin günlük bilgilerimize dayanır çünkü bilgilerimizin çoğunu görerek elde ederiz (Lakoff, 1993, s. 240). Bunun gibi, ZİHİN BEDENDİR'e bağlı bir başka metafor olan DÜŞÜNMEK HAREKET ETMEKTİR de günlük ve bedensel deneyimlere dayalıdır çünkü bilgilerimizin önemli bir kısmını hareket ederek elde ederiz (Lakoff, 1999, s. 236)

Kapsayıcı, kaynak-yol-hedef, güç, yukarı-aşağı gibi imaj şemalara dayalı metaforların doğal olarak deneyimlere dayandığını söylemek yanlış olmaz. "Doğrudan dış dünyaya ilişkin gözlemlerimiz ve günlük etkileşimlerimizden kaynaklanan" (Evans, 2007, s. 207) yapılar olan imaj şemalar kavramsal metaforun kaynak alanı olarak işlev

gördüklerinden imaj şemalara dayalı metaforların deneyimsel bir tabanı olduğunu gösterirler. Yu (1998, s. 23) da aynı noktaya dikkat çekerek metaforik haritalamaların rastgele olmadığının ifade edilmesinin onların büyük ölçüde imaj şemalara dayandığı anlamına geldiğini ifade eder.

Bu çalışmadan elde edilen veri metaforun deneyimsel bir tabanı olduğu görüşünü destekler. Metaforun deneyimsel tabanı aynı zamanda kuramın ana düşüncesi olan metaforun yalnızca dilin değil, aynı zamanda düşüncenin bir ürünü olduğu (Lakoff, 1987; Lakoff, 1993; Lakoff & Johnson, 1980a; Lakoff & Johnson, 1980b; Lakoff & Johnson, 1989; Lakoff & Johnson, 1999) iddiasını da açıklar. Kavramsal yapı dilsel yapıyı içerdiği için, dilsel yapı kavramsal yapıyı geniş ölçüde yansıtır. Metaforik haritalamalar dilde kendilerini gösteren yapılar olmakla birlikte temelde kavramsaldır (Yu, 1998, s. 238).

Özbekçede olay yapısı metaforunu yansıtan durum, değişim, neden, amaç, araç gibi soyut kavramlar mekân, hareket ve güç gibi günlük bilgi ve deneyimlerimize dayalı kavramlar açısından anlaşılır. Olay yapısı metaforlarının imaj şemalara dayalı metaforlar olması da bu metaforların deneyimsel bir tabanı olduğunu gösterir. Olay yapısında durumların mekânlar açısından ve durum değişikliğinin mekân değişikliği açısından anlaşılması kapsayıcı imaj şemaya dayanır; nedenlerin güçler açısından anlaşılması güç şemasına dayanır; amaçların varılacak yerler açısından ve araçların yollar açısından anlaşılması ise kaynak-yol-hedef imaj şemasına dayanır. Durumların nesneler, niteliklerin sahip olunan nesneler açısından anlaşılması büyük olasılıkla etrafımızdaki nesnelere ilişkin günlük deneyimlerimizden kaynaklanır. Örneğin DEĞİŞİM HAREKETTİR metaforunda, bir durumdan ötekine geçmek çoğu zaman bir hareket gerektirir. Böylece DURUMLAR MEKÂNLARDIR, DURUM DEĞİŞİKLİĞİ MEKÂN DEĞİŞİKLİĞİDİR, NEDENLER GÜÇLERDİR, AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR, ARAÇLAR YOLLARDIR, NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR gibi metaforlarda görülen kavramlaştırmalar insanın dış dünya ile olan ilişkisinden kaynaklanan günlük bilgi ve deneyimlerine dayanır.

Zamanın geçişi Özbekçede mekân ve hareket açısından anlaşılır. Lakoff (1993, s. 218), zamanın geçişine ilişkin metaforların biyolojik temellere dayandığı görüşündedir. Radden (2003b, s. 226), zaman deneyiminin öznel olduğunu ve nesnel zamandan farklı olabileceğini belirtir. Evans (2005, s. 1-32), zaman deneyiminin içsel olduğunu ifade eder. Böylece ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR metaforunda zamanın mekân ve hareket açısından anlaşılması biyolojik temellere dayalı olsa da

zamanın geçiş hızının öznel deneyimlere dayandığı söylenebilir. Özbekçede az sayıda örnekte zamanın değerli bir varlık olarak kavramlaştığı görülür. Zamanı değerli bir varlık olarak algılamak kültürel deneyimlere dayalı bir kavramlaştırma gibi görünmektedir. İncelenen Özbekçe metinlerde ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR ve ZAMAN DEĞERLİ BİR METADIR metaforlarının az da olsa örneğinin olması bu kavramlaştırmanın Özbek kültüründe mevcut olduğunu gösterir.

Özbekçede duygular genellikle bedensel deneyimlere dayalı olarak kavramlaşırlar. Öfke, mutluluk ya da üzüntü gibi duyguları ifade etmek için en sık kullanılan metaforlardan biri olan BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforu bedensel deneyimlere dayalıdır. Lakoff (1987, s. 272), bedenimizi hem kapsayıcılar hem de kapsayıcıların içindeki varlıklar olarak deneyimlediğimizi ifade eder. Bu deneyime bağlı olarak, insan kendi bedenini bir kapsayıcı olarak algılar. Kapsayıcı imaj şemaya dayanan bu metaforda beden duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşır. Bedeni duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaştırmak Özbekçede duyguları ifade etmenin olağan yollarından biridir çünkü duygular genellikle bedenin içerisindeki oluşumlar olarak algılanır. Olay yapısının güdülediği duygu metaforları imaj şemalardan yararlanmaları bakımından bedensel ve günlük deneyimlere dayalıdırlar. Duyguların güç açısından anlaşıldığı DUYGU GÜÇTÜR metaforu güç şemasından yararlanan bedensel deneyimlere dayalı bir metafordur. Duygular kişide çeşitli bedensel tepkilere neden olabilen güçler olarak deneyimlenir. Kişi duyguları ile mücadele ederek onları denetim altında tutmaya çalışır. Örneğin duygu yoğunluğu yaşadığımızda beden sıcaklığımızın yükselmesi YOĞUNLUK SICAKLIKTIR metaforunun bedensel deneyimlere dayandığını gösterir. Bunun gibi Özbekçede duyguların mekânlar, nesneler ya da bedensel yönelimler açısından anlaşıldığı olay yapısından yararlanan diğer duygu metaforları da bedensel ve günlük deneyimlere dayanır. Örneğin üzüldüğümüzde başımızı öne eğmemiz, sevindiğimizde başımızı dik tutmamız MUTLULUK YUKARIDADIR ve ÜZÜNTÜ AŞAĞIDADIR metaforlarının bedensel deneyimlere dayandığını gösterir. Olay yapısından yararlanmayan duygu metaforları da büyük oranda bedensel ve günlük deneyimlere dayalıdır. Örneğin yakın-uzak imaj şemasına dayanan SAMİMİYET YAKINLIKTIR metaforu samimi kişilerin fiziksel olarak birbirlerine yakın olmalarından kaynaklanır.

Özbekçede zihinsel etkinliklerin bedensel etkinlikler açısından anlaşıldığı metaforlar düşünce metaforlarının önemli bir bölümünü oluşturur. ZİHİN BEDENDİR olarak adlandırılan ve düşünmenin hareket etmek, algılamak, yemek yemek ya da nesne

yönlendirimi açısından anlaşıldığı metaforlar bedensel deneyimlere dayanmaktadır. Bu metaforlarda düşünmek dört tür bedensel işlev açısından anlaşılır. Zihnin düşüncelerin kapsayıcısı olarak kavramlaştığı ZİHİN NESNELERİN KAPSAYICISIDIR metaforu kapsayıcı imaj şemaya dayanan deneyimsel tabanlı bir metafordur. Bu tür örneklerde *bosh* "baş" sıklıkla düşüncelerin kapsayıcısı olarak kavramlaşır. Duygu metaforlarında bedenin duyguların kapsayıcısı olarak deneyimlenmesi gibi burada da zihin / baş düşüncelerin kapsayıcısı olarak deneyimlenir. Bu kavramlaştırma, düşünme organı olan beynin başta bulunmasından kaynaklanır. Düşünceleri sahip olunan, yönlendirilebilen ya da hareket eden nesneler açısından anlamak sahip olduğumuz nesnelere ilişkin günlük deneyimlerimizden kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Görüş alanını bir kapsayıcı olarak kavramlaştırmak, görüş alanımızın belirli sınırları olması ile ilgilidir. Özbekçede ses, koku gibi duyu organları ile algılanabilen dış olayların özelliklerinin nesnelerin özellikleri açısından anlaşılması, nesnelere ilişkin yumuşaklık, sertlik, sıcaklık, soğukluk gibi deneyimlerin seslere ve kokuya aktarılmasından kaynaklanır. İletişimin aktarım açısından anlaşıldığı kanal metaforunun kaynak-yol-hedef şemasına dayandığı söylenebilir. Bu metaforda dilsel ifadeler bir kaynaktan hedefe bir yol boyunca aktarılırlar. Bu metafor büyük olasılıkla nesnelerin bir yerden bir yere aktarımına ilişkin günlük deneyimlerden kaynaklanmaktadır.

Özbekçede insanların cansız varlıklar, hayvanlar ve bitkiler açısından anlaşılmasının insanların dış dünyaya ilişkin deneyimlerine dayalı olduğu söylenebilir. Bu metaforlarda nesnelerin, hayvanların ve bitkilerin özellikleri insanlara aktarılır. Örneğin *qoplon* "kaplan" cesurluğuyla bilindiği için cesur, yiğit kimseler kaplan ile kavramlaştırılır. Bu aktarmaların bir kısmı kültürel inanışlara ilişkin deneyimlerden kaynaklanır. Örneğin *boyqush* "baykuş" Özbek kültüründe uğursuz kabul edildiği için "-*Boyqush*! Xonadonimizga kulfat olib kelding, shumqadam! '"-*Baykuş*! Evimize felaket getirdin, uğursuz!'" (U, 129) gibi bir örnekle karşılaşırız. Özbekçede insanlar doğaüstü varlıklar olarak da kavramlaşabilir. Bu kavramlaştırmalar büyük oranda kültürel temellere ve birtakım inanışlara dayalıdır. Örneğin Özbekçede işinin ehli kimseler *xudo* "tanrı, ilah" açısından, kötü kimseler *iblis* "şeytan", kurnaz kimseler ise *shayton* "şeytan" açısından anlaşılır. İncelenen Özbekçe metinlerde hayata ilişkin kavramlaştırmaların kültürel ya da kişisel deneyimlere dayalı olduğu söylenebilir. Örneğin HAYAT KİTAPTIR metaforunda hayatın dönemleri bir kitabın sayfaları açısından kavramlaştırılır. Bu kavramlaştırmanın, uzlaşımsal olması dolayısıyla birtakım kültürel deneyimlere dayandığı söylenebilir. Örneğin hayatın içi dolu bir kadeh

olarak kavramlaştırıldığı HAYAT İÇİ DOLU BİR KADEHTİR metaforu ise daha az uzlaşımsal olması dolayısıyla büyük olasılıkla kişisel deneyimlere dayanmaktadır.

Özbekçe veriye ilişkin bu bulgular, metaforların bedensel, kültürel ve günlük deneyimlere dayandığı görüşünü desteklemekle birlikte metaforun soyut düşünmenin temel bir aracı olduğunu da gösterir. Zaman, durum, değişim, düşünce, duygu gibi temel soyut kavramlar metafor aracılığıyla anlaşılabilmekte ve günlük dilde metaforik olarak ifade edilmektedir. Soyut düşünme geniş ölçüde bedensel, günlük ve kültürel deneyimlere dayalı olarak metafor aracılığı ile gerçekleşmekte ve dile yansımaktadır. Özbekçe verinin yansıttığı metaforların büyük oranda günlük dilde kullanılan uzlaşımsal metaforlar olması da bu görüşü destekler.

Uzlaşımsallık

Kavramsal Metafor Kuramının ikinci temel varsayımı metaforların büyük ölçüde uzlaşımsal olduğu, yeni metaforların da günlük dilde kullanılan uzlaşımsal metaforlardan beslendiği idi. Bu varsayıma göre, yeni metaforları kavram sistemimizde zaten var olan uzlaşımsal metaforlar aracılığıyla hızlıca anlayabiliriz (Lakoff, 1993, 203-210). Bu çalışmadan elde edilen Özbekçe veri kavramsal metaforların büyük oranda uzlaşımsal olduğu ve yeni ya da daha az uzlaşımsal metaforların uzlaşımsal metaforlardan beslendiği görüşünü desteklemektedir. Çalışmanın örneklemi öykü, roman, şiir gibi edebî metinlerden oluşmasına rağmen daha az uzlaşımsal metaforik ifadelerin kullanımının uzlaşımsal olanlardan çok daha az olduğu gözlenmektedir. Daha az uzlaşımsal metaforik ifadeler ile uzlaşımsal metaforik ifadelerin genellikle aynı metafora dayalı olduğu görülmektedir. Örneğin AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunu yansıtan ifadeler hem uzlaşımsal hem de daha az uzlaşımsal metaforik ifadeler olabilir. Aşağıdaki cümlelerin üçü de AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunu yansıtmaktadır ancak ilkinde uzlaşımsal metaforik ifadeler kullanılırken ikinci ve üçüncü cümlelerde daha az uzlaşımsal metaforik ifadeler kullanılmaktadır:

"Bu yorug' dunyoda nima qilib sho'ppayib *yuribman*? 'Şu aydınlık dünyada bu acıyla nasıl *yaşayacağım*?'" (U, 207)

"Yoshlik – bu *karvonning erka noridir*,
Daryoday toshqindir, jilga kabi sof.
'Gençlik – bu *kervanın şımarık ateşidir*,
Irmak gibi taşkındır, akarsu gibi saf.'" (IDU, 46)

"Hayot *to'lqini* ojizlarni *qirg'oqqa irg'itib tashlaydi*. *Oqimga qarshi suza olganlar*, *to'lqinni* egarlaganlargina ertangi kunga yetib keladi. 'Hayat *dalgası* zayıfları *sahile fırlatıp* atıyor. Sadece *akıntıya karşı yüzebilenler*, *dalgayı* eyerleyebilenler ertesi güne ulaşıyor.'" (U, 224)

Kavramsal sistemimiz içerisinde yaşam genellikle bir yaya yolculuğu olarak kavramlaşır. Bu kavrayışı kullanarak yaşamı kervanla yapılan bir yolculuk ya da bir deniz yolculuğu olarak kavramlaştırabiliriz. Daha az uzlaşımsal metaforik ifadeler AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR metaforuna ilişkin olarak kavram sistemimizde "önceden var olan metaforik örtüşmeler" (Lakoff, 1993, s. 210) sayesinde kolayca anlaşılır. Bu örnekler yeni ya da daha az uzlaşımsal metaforik ifadelerin uzlaşımsal olanlardan beslendiği görüşünü destekler.

İncelenen Özbekçe metinlerde kullanılan ZAMAN İNSANDIR metaforunu yansıtan metaforik ifadelerin genellikle daha az uzlaşımsal metaforik ifadeler olduğu görülmektedir. Bunların dışında DURUMLAR MEKÂNLARDIR, NEDENLER GÜÇLERDİR (SAHİP OLUNABİLEN NESNENİN HAREKETİNİ DENETLER, YANİ VERİR YA DA ALIR), İNSAN CANSIZ VARLIKTIR, İNSAN HAYVANDIR metaforlarını yansıtan metaforik ifadeler arasında da Özbekçe için daha az uzlaşımsal kabul edilebilecek metaforik ifadelere rastlanmıştır. Daha az uzlaşımsal metaforik ifadelerin bir kısmı "Bu *kederli* gece geçer, / *Kovar* onu aydınlık. '"Bu gece tüy gibi uçar, / *Koynunda* meçhul serap.'" (R, 304) örneğindeki gibi edebî dili, bir kısmı ise "Aytyapman-ku, bizga sizning keragingiz yo'q. Siz, oddiy *kil'kasiz*. *Akulalar* boshqa. '"Söylüyorum ya, siz bize gerekmiyorsunuz. Siz basit bir *çaça balığısınız*. *Köpek balıkları* başka.'" (O'I, 50) örneğindeki gibi günlük dili yansıtabilir. Çalışmada daha az uzlaşımsal kabul edilebilecek yalnızca bir kavramsal metafor örneği ile karşılaşılmıştır. HAYAT İÇİ DOLU BİR KADEHTİR Özbekçe için daha az uzlaşımsal bir metafor ve bu metaforu yansıtan "Yanglishgan yanglishib qolaveradi, yo'lni to'g'ri olgan *hayot jomini oxirigacha sipqorib* yashadim, armonsiz yashadim, deb ketadi. '"Yanılan yanıldığıyla kalıyor, doğru yolda olan *hayat kadehini* sonuna kadar *içtim*, pişman olmaksızın yaşadım diyor.'" (U, 163) ifadesi daha az uzlaşımsal bir metaforik ifade olarak kabul edilebilir.

Evrensellik

Kavramsal Metafor Kuramının üçüncü temel varsayımı metaforların bir kısmının evrensel nitelikli, bir kısmının yaygın, bir kısmının ise kültüre özgü olduğu idi.

Kövecses (2004, s. 264-265) kavramsal metaforların genellikle çeşitli dil ve kültürlerde ortak olduğunu ancak farklılığın dilsel ifadelerin yansıttığı detaylarda ortaya çıktığını ifade eder. Bu çalışma kavramsal metaforların bir kısmının evrensele yakın olduğu ve dilsel metaforda farklılıklar olabildiği görüşünü desteklemektedir. Özbekçeden Türkçeye aktarılan metaforik ifadelerin çoğunun birbiriyle eş değer olması Özbekçedeki metaforlar ve metaforik ifadelerin Türkçe ile büyük oranda örtüştüğünü göstermektedir. Bununla birlikte dilsel detaylarda birtakım farklılıklar olabildiği görülmektedir. Türkçe ile yapılan bu karşılaştırmanın metaforların evrenselliği ile ilgili yeterli bir fikir vermeyeceği düşünülerek Özbekçe veriyi farklı dil ailelerine ait dillerle karşılaştırma yoluna gidilmiştir. Bu amaçla Çince ve İngilizce için yapılmış çalışmalar gözden geçirilmiştir.

Lakoff, olay yapısı metaforunu evrensellik özelliği en yüksek kavramsal metafor olarak değerlendirir (Lakoff, 1993, s. 245-249). Yu (1998, s. 237), Çincede olay yapısı metaforunun İngilizce ile büyük oranda örtüştüğünü ifade eder. Kövecses (2005, s. 46) olay yapısı metaforunun görünümlerinin Macarcada da mevcut olduğunu belirtir. Özçalışkan (2003) olay yapısı metaforunun Türkçe ve İngilizcede büyük oranda koşutluk gösterdiğini ifade eder. Bu çalışmadan elde edilen Özbekçe veri, olay yapısı metaforlarının Türkçe ile çok büyük oranda örtüştüğünü göstermektedir. Bu değerlendirmeler olay yapısı metaforunun evrensel olabileceğini gösterir. Özbekçe, kavramsal kuramın bu metafor için tanımladığı bütün görünümleri yansıtır. Bununla birlikte olay yapısının mekân ikilini yansıtan ve uzun vadeli etkinliklerin yolculuk olarak kavramlaştığı AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR metaforunun alt basamağında bulunan İŞ YAŞAMI YOLCULUKTUR ve AŞK YOLCULUKTUR metaforlarının incelenen Özbekçe metinlerde sık kullanılmadığı gözlenmiştir. Lakoff, Johnson, Kövecses (Lakoff, 1993; Lakoff & Johnson, 1980a; Kövecses, 2005, 2010) gibi araştırmacıların İngilizce için yaptıkları metafor çalışmalarında sıkça geçen bu metaforların Özbekçede çok az kullanılması Özbek kültüründe aşk ve iş yaşamlarının yolculuk olarak anlaşılmasının daha az yaygın bir kavramlaştırma olduğunu göstermektedir.

ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR metaforu zamanın geçişini yansıtan genel ve neredeyse evrensel bir metafor olarak kabul edilir (Kövecses, 2005; 2010, s. 37; Lakoff, 1993, s. 217; Radden, 2011, s. 1). Yu da bu metaforun evrensel olabileceğini ifade eder. Zamanın uzam açısından anlaşılması evrensel insan deneyimlerine dayalı olarak çok büyük olasılıkla evrenseldir (Yu, 1998, s. 237). Kövecses (2005, s. 46-53)

zamanın geçişini yansıtan hareket eden zaman ve hareket eden gözlemci haritalamalarının Macarcada da bulunduğunu ifade eder. Hareket eden zaman ve hareket eden gözlemci haritalamaları evrensele yakın bir kavramlaştırma olmakla birlikte zaman çizgisinin yönelimi dillere göre farklılık gösterebilir. Radden, Batı kültürlerinin zamanı ön-arka yönelimiyle kavramlaştırma eğiliminde olduğunu ifade eder. Doğu kültürleri ise ön-arka yönelimini yaygın olarak kullanmakla birlikte yukarı-aşağı yönelimini Batı kültürlerinden daha fazla kullanır. Zamanın gözlemciye göre olan konumu da dillere göre değişebilir. Radden Bolivya, Peru ve Şili'de konuşulan bir Kızılderili dili olan Aymara dili ile Toba, Taos, Jaqaru gibi bazı Güney Amerika yerli dilleri ve Eski Yunancada geleceğin arkada, geçmişin ise önde kavramlaştığını belirtir (Radden, 2011, s. 4-15). İngilizce (Radden 2011; 2003b) ve Çincede[8] (Yu, 1998) gelecek zaman gözlemcinin önünde, geçmiş zaman arkasında yer alır. Türkçe ve Özbekçede de öyledir. Özçalışkan (2004) İngilizcede zamanın uzamsal hareket açısından anlaşılmasının Türkçe ile büyük ölçüde benzerlik gösterdiğini ifade eder. Türkçede zamanın geçişini yansıtan metaforlar Özbekçe ile çok büyük oranda örtüşmektedir. Bu durum Özbekçe, Türkçe, Çince ve İngilizcenin zamanın geçişini yansıtan metaforlar bakımından büyük oranda örtüştüğünü gösterir.

Zaman Batı toplumlarında değerli bir varlık, amaçları gerçekleştirmek için kullanılan sınırlı bir kaynak olarak görülmektedir (Lakoff & Johnson, 1980a, s. 9). Bu nedenle ZAMAN PARADIR, ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR ve ZAMAN DEĞERLİ BİR METADIR metaforları Batı kültürlerine özgü ve İngilizcede oldukça yaygın kavramlaştırmalar gibi görünmektedir. Yu (1998), çalışmasında bu metaforlara değinmez. Bu metaforları yansıtan metaforik ifadeler Türkçede de kullanılmaktadır. İncelenen Özbekçe metinlerde ZAMAN PARADIR metaforunu yansıtan bir ifadeye rastlanmamış, zamanın sınırlı bir kaynak ve değerli bir meta olarak kavramlaştığı çok az sayıda örneğe rastlanmıştır. Bu durum iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi, zamanın Özbekçede değerli bir varlık olarak kavramlaştırılabildiği ancak bu kavramlaştırmanın Özbek kültüründe yaygın olmadığıdır. İkincisi, Özbekçe veri büyük oranda kırsal alanda geçen kurmaca metinlerden oluştuğu için bu metaforları yansıtan örneklerin incelenen metinlerde az rastlandığıdır. Bu kavramlaştırmanın, zamanın "vakit nakittir"

[8] Alverson (Yu, 1998, s. 99'da belirtildiği üzere), Çincede gelecek zamanın gözlemcinin arkasında, geçmiş zamanın ise gözlemcinin önünde olduğu görüşündedir. Yu ise bu görüşe katılmaz; Çincede gözlemcinin daima gelecek zamanla yüz yüze olduğunu ve geçmiş zamanın gözlemcinin arkasında bulunduğunu ifade eder (Yu, 1998, s. 99). Kemal Yunusoğlu (2015, s. 1635) da, Çincede gelecek zamanın arkada, geçmiş zamanın önde olduğu görüşündedir.

anlayışıyla daima ilerlediği (Köroğlu, 1996, 20) modern toplumlarda yaygın olması beklenir.

Zamanın İngilizcede çok çeşitli şekillerde kişileştirilebildiği görülmektedir (Lakoff & Turner, 1989). Yu (1998), Çincede zamanın kişileştirildiği metaforlara değinmez. Zaman Türkçe ve Özbekçede çeşitli şekillerde kişileştirilebilir. İncelenen Özbekçe metinlerde zamanın kişileştirildiği metaforik ifadelerin eş değerinin Türkçeye rahatlıkla aktarılabildiği düşünüldüğünde Türkçe ve Özbekçe arasında bu bakımdan örtüşme olduğu söylenebilir. Zamanın İngilizce ve Özbekçede genellikle daha az uzlaşımsal yollarla kişileştirildiği görülmektedir. Bu durumda zamanın kişileştirilmesinin Özbekçe ve İngilizcede ortak bir kavramlaştırma olduğu ancak kişileştirme biçimlerinin farklı olabildiği söylenebilir. Bu farklar hem dilsel hem de kavramsal boyutta görülebilir. Lakoff ve Turner'ın şiir dilinden verdikleri örnekler zamanın İngilizcede hırsız, değiştirici, biçici, yok edici, zarar verici, değerlendirici (Lakoff & Turner, 1989) olarak kavramlaşabildiğini göstermektedir. İncelenen Özbekçe metinlerde ise zaman hüzünlü, kederli, uyku bilmeyen, efsaneler anlatan, mutlu, özlemsiz bir insan olarak kavramlaşabilmektedir. Bu kavramlaştırmalar Özbekçe için de edebî ve daha az uzlaşımsal bir nitelik gösterir. Daha az uzlaşımsal kavramlaştırmaların kültüre özgülüğünden söz edilemez. Bu tür kavramlaştırmalar dile yayılmamış, büyük oranda kişisel deneyimler ile yaratıcı düşüncelere dayanan kavramlaştırmalardır. Gerek İngilizce gerekse Özbekçede zamanın kişileştirildiği örneklerin büyük oranda edebiyat dilini yansıtan metaforik ifadelerden oluşması da bu görüşü destekler.

Lakoff (1987) ve Johnson (1987) duygu anlatımında kullanılan metafor ve metonimilerin yararlandığı kavramsal unsurların evrensel olmadığı görüşündedir. Onlara göre evrensel olan bedensel deneyimlere dayalı temel imaj şemalardır. Özbekçe veri de duygularla ilgili kapsayıcı, güç gibi imaj şemalara dayanan temel kavramlaştırmalar ortak olsa da bunlara bağlı alt kavramlaştırmaların diller arasında farklı olabildiğini göstermektedir. Duygu metaforlarının bir bölümü olay yapısı metaforlarından yararlanır. Kövecses İngilizcede durumların mekânlar, durum değişikliğinin mekân değişikliği ve nedenlerin güçler açısından anlaşıldığı metaforların duygulara kolaylıkla uygulanabilen olay yapısı metaforları olduklarını ifade eder. Diğer olay yapısı metaforları ise duygulara ya hiç ya da çok az uygulanabilir (Kövecses, 2000a, s. 52-60). Özbekçede bunlara ek olarak durumların nesneler açısından, niteliklerin sahip olunabilen nesneler açısından ve durum değişikliğinin edinim ya da kayıp açısından anlaşıldığı olay yapısı metaforları da duygulara uygulanabilir. Böylece

Özbekçede olay yapısından yararlanan DUYGUSAL DURUMLAR MEKÂNLARDIR, DUYGU GÜÇTÜR, DUYGULAR NESNELERDİR, DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR, DUYGUSAL DEĞİŞİM EDİNİM YA DA KAYIPTIR, DUYGUSAL DURUM DEĞİŞİKLİĞİ MEKÂN DEĞİŞİKLİĞİDİR metaforlarından söz edilebilir.

Olay yapısından yararlanan duygu metaforları arasında en öne çıkanı ise NEDENLER GÜÇLERDİR'den yararlanan DUYGU GÜÇTÜR metaforudur. Kövecses bu metaforun Batı kültürlerinde yaygın bir kavramlaştırma gibi göründüğünü ancak güç metaforunun Batı dışında pek çok kültürde de görülebildiğini ifade eder. İngilizcede bu metaforun duyguların rakip, (vahşi) hayvan, iç baskı, sosyal üstünlük, doğal güç, aldatıcı ya da büyücü, delilik, sıcaklık ya da ateş, fizyolojik güç, yük, fiziksel güç olarak algılandığı alt görünümleri vardır (Kövecses, 2000a, s. 61-86). Duygunun ya da duygunun nedeninin denetim altına alınması gereken çeşitli güçler açısından anlaşıldığı bu görünümlerden sosyal üstünlük dışındakilerin tümü incelenen Özbekçede metinlerde görülmektedir. Kövecses'in sözünü ettiği güçlerden farklı olarak duygular Özbekçede zehir olarak da kavramlaşabilmektedir. Türkçe ile Özbekçe bu anlamda çok büyük oranda örtüşür ancak "Onu *öfkesi* yönetiyor." gibi örneklerde görülebileceği üzere Türkçede duygular sosyal üstünlüğü olan güçler olarak da kavramlaşabilir. Özbekçede bu türden bir kavramlaştırma varsa da incelenen metinlerde örneğine rastlanmamıştır. "Uydan chiqqandan beri taniga *hokimlik qilib kelayotgan* karaxtlik … '"Evden çıktığından beri bedenine *hakim olan* uyuşukluk'" (U, 191) örneğinde bu metaforun Özbekçede zorluk olarak anlaşılabilecek durumlara uygulanabildiği görülmektedir. Yu (1998, s. 53-54), öfke ve mutluluk metaforlarına değindiği çalışmasında öfkenin Çincede sıcaklık ya da ateş olarak kavramlaşabildiğini ifade eder. Bu değerlendirmeler duyguların güç açısından anlaşılmasının dört dilde de ortak bir kavramlaştırma olduğunu gösterir.

Duyguların bedenin içerisindeki varlıklar olarak kavramlaştığı BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforu duyguların bedensel deneyimlere dayalı olarak kavramlaştırılmasının evrensele yakın bir yoludur. Dünyadaki pek çok kültürde duygular bedenin içerisindeki oluşumlar olarak görülür (Kövecses, 2000a, s. 37). İngilizce üzerine yapılan çalışmalar bedenin İngilizcede genel olarak çeşitli duyguların kapsayıcısı olabildiğini ancak kalp ve gözler dışındaki organların fazla vurgulanmadığını göstermektedir (Kövecses, 2000a, 2000b, 2005, 2010). Yu (1998, s. 70) da, İngilizcede kapsayıcının genel olarak beden olduğunu ancak Çincede organların kapsayıcılığının öne çıktığını ifade eder. Yu, Çincede bütün olarak bedenin yanında iç

organlardan kalp, akciğer, karaciğer, mide, öd, dalak ve bağırsağın; dış organlardan baş, yüz, alın, kaş, göz, burun, ağız, diş, dil, yanak, kulak, saç, bıyık, boyun, göğüs, bel, ten, el, bilek, ayak ve topuğun duyguların kapsayıcısı olabildiğini ifade eder (Yu, 2002, s. 355). Özbekçede de organların kapsayıcı olarak kavramlaştığı örnekler, bedenin genel olarak kapsayıcı olduğu örneklere göre çok daha fazladır. Türkçe için de aynı şeyin geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Özbekçede gözler, kalp, ciğer, sinir, baş, yüz, ense, mide gibi organlar duyguların kapsayıcısı olabilir. Bu durum Özbekçenin bedenin kapsayıcılığını organlar ile detaylandırma eğiliminde olduğunu ancak bunun Çincedeki kadar zengin olmadığını göstermektedir.

Lakoff, Johnson ve Kövecses gibi araştırmacıların çalışmalarında (Lakoff, 1993; Lakoff & Johnson, 1980a; Kövecses, 2005, 2010) AŞK YOLCULUKTUR metaforunun İngilizcede yaygın bir kullanım alanına sahip olduğunu görmüştük. Özbekçede ise aşkın yolculuk olarak kavramlaştığı örnekler oldukça sınırlıdır. Duygu metaforlarının incelenmesinden elde edilen veri Özbekçede aşkın sıklıkla ateş ya da bedenin özellikle de kalbin içerisindeki ateş olarak kavramlaştığını göstermektedir. Özbekçede aşkın yanmaya neden olan bir güç olan ateş açısından anlaşılması bu kültürde aşkın acı veren bir duygu olarak algılandığını göstermektedir. Bu noktada İngilizce ve Özbekçenin aşkı algılayışının birbirinden oldukça farklı olduğu söylenebilir. İngilizcede aşk iki tarafın isteklerine dayalı bir duygu olarak görülürken Özbekçede tek tarafın çektiği acıya dayalı bir duygu olarak algılanmaktadır.

Aksan ve Kantar, Türk ve İngiliz konuşurların aşkı kavramlaştırma biçimlerinin genel olarak birbirine benzediğini ancak aşkın acı çekmek açısından anlaşılmasının Türk kültürüne özgü bir kavramlaştırma olduğunu ifade ederler. Türkçede aşkın yolculuk açısından anlaşıldığı örneklerin de İngilizceden farklı bir görünüm sergilediğini belirtirler. İngilizcedeki yolculuk metaforu ortak bir amaç ve âşıkları bu amaca götüren bir yol gerektirir. Türkçede ise ilişkilere uygulanan yolculuk metaforunun amaçlı olması gerekmez. Bu yolculuğun geleneksel yorumunda sevgili, sevgiliye giden yol ve aşkın kendisi birbirleriyle yer değiştirebilir. Türkçe metaforik ifadelerde sevgiliyi betimlerken kişinin aşk yolculuğunda amacına ulaşmasının olanaksızlığı ve kavuşmanın mümkün olmadığı vurgulanır. Aşk Türkçede doğrudan acı çekmek açısından anlaşılabileceği gibi ateş açısından da anlaşılabilir (Aksan ve Kantar, 2008, s. 284-290). Ateş metaforunun da acı çekmeyi içerdiği düşünüldüğünde bu durum Özbekçe ve Türkçenin aşkı acı çekmek açısından kavramlaştırma eğilimlerinin ortak

olduğunu göstermektedir. İlişkilerin yolculuk açısından anlaşılmasının ise her iki dilde de İngilizce kadar yaygın olmadığı söylenebilir.

Aksan, *sinir*in Türkçede öfkenin kapsayıcısı olarak kullanımının ne kadar yaygın olduğuna dikkat çeker. Maalej'in Tunus Arapçasında da sinirin öfke anlatımında kullanıldığını ifade ettiğini belirtir ve Türkçede bu kullanımın Tunus Arapçasına göre çok daha detaylı olduğunu örneklerle gösterir (Aksan, 2006b, s. 23-27). İncelenen Özbekçe metinlerde öfkenin *asab* "sinir" ile kavramlaşması yalnız bir örnekte görülür. Bu durum Türkçede oldukça yaygın olan SİNİR ÖFKENİN KAPSAYICISIDIR ya da Aksan'ın (2006b, s. 23-24) deyimiyle ÖFKE SİNİRDİR metaforunun Özbekçedeki kullanım alanının Türkçeye göre daha dar olduğunu gösterir. İngilizce (Kövecses, 2000a, 2000b, 2005, 2010) ve Çincede (Yu, 1998) bu tarz bir kavramlaştırma görülmez.

Özbekçenin İngilizce ve Çinceden ayrılan bir diğer yanı da kalbin içerisinde bulunduğu varsayılan soyut bir kavram olan *ko'ngil* "gönül"ü duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaştırmasıdır. Gönül, Özbekçede duyguların kaynağı olarak kabul edilir ve "kişinin içindeki ruh dünyası, içsel duyguların merkezi" (O'TIL, 2006-2008) olarak tanımlanır. Gönül Türkçede de yaygın olarak duyguların kapsayıcısı olarak kavramlaşır. Kövecses'in çalışmalarından anlaşıldığı üzere (Kövecses, 2000a, 2000b, 2005, 2010) İngilizcede bu tarz bir kavramlaştırma yoktur, Yu (1998) da Çince için böyle bir şeyden söz etmez.

Bu durum BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforunun her üç dilde de yaygın olarak kullanıldığını ancak Çince, Özbekçe ve Türkçede organların vurgulanması, Türkçe ve Özbekçede gönül kavramının kapsayıcı olabilmesi gibi bazı alt kavramlaştırmalar ve dilsel detaylarda farklılıklar olduğunu göstermektedir. Özbekçede beden öfke, aşk, üzüntü, sıkıntı, mutluluk, umut, gurur, aşk, hoşlanma, utanç, saygı gibi pek çok duygunun kapsayıcısı olabilir.

Yoğun duygular bedenin içerisindeki varlıklar olarak kavramlaştığında kapsayıcıya bir güç uygularlar, bu durumda DUYGU GÜÇTÜR ile BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR metaforları birlikte kullanılır. Bunun İngilizcedeki en yaygın örneği ÖFKE ATEŞTİR metaforunun sıvılara uygulandığı ÖFKE BİR KAPSAYICI İÇERİSİNDEKİ SICAK SIVIDIR metaforudur. Sıcak sıvının ürettiği buhar iç baskıya neden olarak kapsayıcıya güç uygular (Lakoff & Kövecses, 1983, s. 4; Kövecses, 2000a, s. 65). Yu, Çincede ÖFKE ATEŞTİR metaforunun İngilizce ile ortak olduğunu ancak bu metafor sıvılara uygulandığında öfkenin Çincede kapsayıcı içerisindeki sıcak sıvı olarak değil gaz olarak kavramlaştığını belirtir ve ÖFKE BİR

KAPSAYICI İÇERİSİNDEKİ GAZDIR metaforundan söz eder (Yu, 1998, s. 54). Çince bu konuda Özbekçe ve Türkçe ile ortaklık göstermez. Özbekçe ve Türkçede öfkenin beden içerisindeki gaz olarak kavramlaştığını gösteren bir belirti bulunmaz.

Aksan, Türkçede öfkenin beden içerisindeki sıvı olarak kavramlaşabildiğine ancak sıcak sıvı kullanımının yaygın olmadığına dikkat çeker. Türkçede öfkenin kapsayıcıda iç baskı oluşturduğunu ancak bu baskının sıcak sıvıdan kaynaklandığını gösteren bir ifade bulunmadığını belirtir (Aksan, 2006a, s. 44; 2006b, s. 21). Türkçe ile Özbekçe bu noktada büyük oranda örtüşmektedir. Özbekçede de öfkenin sıcak sıvı olarak kavramlaştığı örnekler sınırlıdır. Özbekçede yalnızca öfke değil kaygı da iç baskı oluşturur ancak bu baskının sıcak sıvıdan ya da sıcaklıktan kaynaklandığını gösteren bir belirti bulunmaz. Bu durum öfkenin beden içerisindeki sıcak sıvı olarak kavramlaşmasında Türkçe ve Özbekçenin, İngilizceden farklı bir görünüm sergilediğini gösterir. Öfke Özbekçede kalpte, ensede ve ödde iç baskıya neden olabilir. Öfkenin ensede oluşturduğu baskıyı anlatmak üzere kullanılan e*nsasi qotmoq* "öfkelenmek [ensesi sertleşmek]" gibi bir kullanım Türkçede görülmez. *Zardasi tutmoq, zardasi qaynamoq* "çok öfkelenmek", *zarda bilan* "öfkeyle" ifadelerinde görülen *zarda* "öd"ün, öfkenin kapsayıcısı olarak kavramlaşması da karşılaştırılan diller arasında yalnız Özbekçede görülen bir durumdur. Türkçede *"Ödüm patladı."* örneğinde görüldüğü gibi öd öfkenin değil korkunun kapsayıcısı olarak kavramlaşır. Öd, Çincede de (Yu, 2002, s. 358) korkunun kapsayıcısı olarak kavramlaşır.

İngilizcede aşk, arzu ve öfkenin ateş olarak kavramlaştığı görülür (Kövecses, 2000a, s. 76). Özbekçe ise öfke, üzüntü, aşk, umut, arzu gibi yoğun duyguların ateş olarak kavramlaşabilmesi bakımından çeşitlilik göstermektedir. Türkçede de çeşitli yoğun duygular ateş olarak kavramlaşabilir. Yu (1998, s. 52), öfke ve mutluluk duygularını incelediği çalışmasında Çincede öfkenin ateş olarak kavramlaşabildiğini ifade eder. Mutluluk dört dilde de ateş olarak kavramlaşmaz. Özbekçe ve Türkçede üzüntünün ateş açısından anlaşılması oldukça yaygın bir kavramlaştırma gibi görünmektedir. Bu durum aşk, arzu ve öfke dışındaki duyguların ateş olarak kavramlaşmasının dillere göre değişebildiğini göstermektedir.

Dikkati çeken bir diğer nokta da güç olarak duygu ve kapsayıcı olarak beden kavramlaştırmalarının birlikte kullanımının İngilizce ve Çinceye göre Özbekçe ve Türkçede çok daha yaygın olmasıdır. İngilizcede (Kövecses, 2000a, 65, 77) bunun örnekleri iç baskı ve ateş ile sınırlı gibi görünmektedir. Özbekçede ise duygular kapsayıcıya uygulanan iç baskı, ateş, fiziksel güç, rakip ya da düşman, doğal güç,

düğüm, (vahşi) hayvan ve zehir gibi güçler açısından anlaşılabilirler.

İngilizcede mutluluk yukarı, üzüntü ise aşağı yönelimi ile kavramlaşır (Kövecses, 2000a; Lakoff & Johnson, 1980a). Yu (1998), Çincede mutluluğun yukarı yönelimi ile kavramlaştığını ifade eder. Özbekçe ve Türkçede de mutluluk yukarı, üzüntü ise aşağı yönelimi ile kavramlaşır. Bu durum söz konusu dillerde mutluluk ve üzüntünün bedensel yönelimlere dayalı olarak yukarı ve aşağı açısından anlaşılmasının örtüştüğünü gösterir. Lakoff ve Johnson (1980a, s. 14-18), bedensel ve kültürel deneyimlere dayalı olarak iyi şeylerin genellikle yukarı, kötü şeylerin ise aşağı yönelimi ile kavramlaştığını ifade ederler. Sağlık, mutluluk gibi olumlu kavramların Özbekçede yukarı ile kavramlaştığı düşünüldüğünde bu doğru bir izlenim gibi görünmektedir ancak duygular genel olarak gözden geçirildiğinde Özbekçe veri öfke, mutluluk, gurur duygularının yukarı; utanç ve alçak gönüllülük duygularının aşağı yönelimi ile kavramlaştığını gösterir. Bu durumda öfkenin iyi, alçak gönüllülüğün kötü bir şey olduğunu söylemek zor görünmektedir. Öyle ise Özbekçede yukarı ve aşağı yöneliminin iyilik kavramından çok hareket kavramı ile ilişkili olduğu düşünülebilir. Sağlıklı, mutlu, öfkeli, gururlu insan dik durur ve daha hareketlidir. Bu insanların el hareketleri de yukarı yönelimlidir. Hasta, utanç duyan, mutsuz, sakin, alçak gönüllü insan ise eğik durur ya da daha durgun ve hareketsizdir. Bu insanların el hareketleri de genellikle aşağı yönelimlidir.

Özbekçede mutluluğun aydınlık, üzüntünün karanlık, samimiyetin sıcaklık ya da yakınlık, duygusal zararın fiziksel zarar açısından anlaşıldığı diğer duygu metaforları Türkçe ile çok büyük oranda örtüşür. Bu metaforların İngilizce (Kövecses, 2000a) ile de örtüştüğü söylenebilir. Yu (1998, s. 66), Çincede mutluluğun aydınlık açısından anlaşılmasının İngilizce ile ortak olduğunu ifade eder.

Bilişsel çalışmalar insan zihninin somutlaştırıldığını, düşüncenin büyük oranda metaforik ve şekilsel olduğunu, insan bedeni ile şekillendirildiğini ortaya koymaktadır (Yu, 2003, s. 141). Lakoff ve Johnson anlamak, düşünmek, bilmek gibi zihinsel işlevlerin metaforik olarak ifade edilmesini neredeyse kaçınılmaz bir yol olarak görürler (Lakoff & Johnson, 1999, s. 235). Düşünce metaforlarının önemli bir bölümünü oluşturan ZİHİN BEDENDİR metaforu Hint Avrupa dillerindeki en temel düşünce metaforu olarak kabul edilir (Yu, 2003, s. 142). Yu (2003, s. 162), Çincede bu metaforun kavramsal düzeyde İngilizce ile ortak olduğunu, dilsel düzeyde farklılıklar olabildiğini ifade eder. Bu metaforun Özbekçedeki görünümlerinin Türkçe ile büyük oranda örtüşüğü, İngilizce ile de genel olarak örtüştüğü söylenebilir. Bu durumda

zihinsel etkinliklerin bedensel etkinlikler açısından anlaşılmasının dört dil için de ortak bir kavramlaştırma olduğu söylenebilir.

Özbekçe ve Türkçede düşünce metaforlarının düşüncelerin nesneler, düşünmenin hesaplamak, algılamanın almak, görmenin dokunmak ve görüş alanının kapsayıcı açısından anlaşıldığı görünümlerinin İngilizce (Lakoff & Johnson, 1980a; Lakoff & Espenson & Schwartz, 1991) ile örtüştüğü söylenebilir. Reddy'nin (1993) sözünü ettiği kanal metaforları Özbekçe ve Türkçe ile büyük oranda örtüşür. Her üç dilde de dilsel ifadeler duygu, düşünce ve bilgilerin kapsayıcısı olarak kavramlaşır ve nesne olarak kavramlaşan zihinsel ya da duygusal içerikleri karşı tarafa aktarır.

Özbekçede dilsel ifadelerin nesneler açısından anlaşıldığı çok sayıda metaforik ifade mevcuttur. DİLSEL İFADELER NESNELERDİR olarak adlandırılabilecek bu metafor ve ona bağlı metaforik ifadeler Türkçe ile büyük oranda örtüşür. İngilizcede dilsel ifadelerin genel olarak nesneler açısından anlaşıldığı böyle bir metafordan söz edilmez ancak SÖZCÜKLER SİLAHLARDIR'dan (Lakoff & Espenson & Schwartz, 1991) söz edilir. Bu metafor İngilizcede de dilsel ifadelerin nesneler açısından anlaşılabildiğini göstermektedir.

Aksan (2009, s. 65), insanların hayvan, cansız varlık ya da bitki olarak kavramlaştırılmasının "hemen her dilde görülebilen bir deyim aktarması türü" olduğunu ifade eder. Bunlar Özbekçe, Türkçe ve İngilizcede ortak bir kavramlaştırmalar gibi görünmektedir. İnsan davranışının hayvan davranışı açısından anlaşıldığı metaforda insanların hangi özellikleri bakımından ne gibi hayvanlar olarak görüldüğü kültürel deneyimlere göre değişebilir. Örneğin Özbekçe ve Türkçede baykuş uğursuz kabul edilen bir hayvan olduğundan uğursuz kişiler için kullanılabilir ancak İngilizcede durum böyle olmayabilir. Özbekçede insanlar *xudo* "ilah", *iblis* "şeytan" gibi doğaüstü varlıklar açısından da anlaşılabilir. Bu tarz kavramlaştırmalar Türkçede de görülebilir. İngilizce için yapılan çalışmalar bu metafora değinmemekle birlikte İngilizcede de bu türden kavramlaştırmalar bulunması olasıdır.

Özbekçede hayatın değerli bir varlık olarak anlaşılması İngilizce ve Türkçede de görülen bir kavramlaştırmadır. Özbekçede hayatın bir kitap açısından anlaşıldığı HAYAT KİTAPTIR metaforunun, kültüre özgü değilse de diller için yaygın bir kavramlaştırma olma olasılığının düşük olduğu söylenebilir. Özbekçede hayatın içi dolu bir kadeh açısından anlaşıldığı HAYAT İÇİ DOLU BİR KADEHTİR metaforu ise daha az uzlaşımsal bir kavramlaştırma olduğundan ne kültüre özgü ne de diller arasında

yaygın bir metafordur. Kitap ve kadeh kavramlaştırmalarının her ikisi de İngilizce ve Çince için yapılan çalışmalarda görülmez.

Olay yapısı, zaman, düşünceler, insanlar ve hayatla ilgili kavramlaştırmalar, dört dilde de büyük oranda ortaktır. Duygu metaforları ise kavramsal ve dilsel farklılıkların en fazla görüldüğü metaforlardır. Duygularla ilgili ortak kavramlaştırmalar, Özbekçenin Çince ile İngilizceden daha fazla örtüştüğünü göstermektedir. Aynı durum Türkçe için de geçerlidir. Özbekçe, Türkçe ve Çincede metaforik duygu anlatımında organların İngilizceye göre çok daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Organlar arasında duygu anlatımında en yaygın olarak kullanılanlar ise kalp ve gözlerdir. Bu durum metaforik duygu dilinin genel olarak evrensel insan deneyimine dayandığını ancak kültürel deneyimlerin dili şekillendiren kavramlaştırmaları besleyen önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir.

Kavramsal metaforların evrenselliğini değerlendirmek üzere Özbekçe, Türkçe, Çince ve İngilizce arasında yapılan bu genel karşılaştırmaya göre Özbekçenin metaforlar sistemi kavramsal düzeyde Türkçe ile çok büyük oranda örtüşmektedir, Çince ve İngilizce ile ise önemli ölçüde örtüşmektedir. Dilsel düzeyde ise, İngilizce ve Çincenin metaforik ifadelerini Özbekçe ile tek tek kıyaslama olanağı bulunmamakla birlikte bu dillere ilişkin çalışmalar gözden geçirildiğinde, Özbekçenin Türkçe ile çok büyük oranda, Çince ile büyük oranda, İngilizce ile ise bu iki dilden daha düşük düzeyde ancak yine de geniş ölçüde örtüştüğü söylenebilir. Türkçe ile Özbekçe arasındaki akrabalık ilişkisi dolayısıyla bu iki dil arasındaki örtüşmelerin yüksek düzeyde olması doğaldır. Özbekçenin, Çince ile İngilizceden daha yüksek düzeyde örtüşmesi ise kültürel temellere dayalı benzerliklerden kaynaklanıyor olmalıdır. Metaforların evrenselliğine ilişkin bu gözlemler evrensel insan deneyiminin olay yapısı, zaman, duygu, düşünce, insan ve hayat gibi kavramların pek çok kültürde ve dilde benzer şekilde kavramlaştırma eğiliminde olduğunu göstermektedir. Yu'nun değindiği gibi (1998, s. 238) evrensel metaforların varlığı metaforik haritalamaların dilde vücut bulmakla birlikte öncelikle kavramsal olduğu görüşünü destekler. Evrensel ya da evrensele yakın bir metafor dilsel olmaktan çok kavramsal boyutta evrenseldir. Bununla birlikte farklı kültür ve dillere özgü metaforlar olabileceği de kabul edilmelidir.

8.4. Sonuç

Özbekçe veriye dayanan bu çalışma, metaforun insanların kavramsal yapısında bulunan ve dilsel biçimlerle ifade edilebilen alanlar arası haritalamalar olduğu kabulünü doğrular ve dilsel yapının kavramsal yapıyı birebir olmasa da büyük ölçüde yansıttığını gösterir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, kavramsal metaforların kültürel, bedensel ya da günlük deneyimlere dayandığı, büyük bir bölümünün çeşitli dillerde ortak olduğu, bir bölümünün evrensele yakın olduğu, bir bölümünün ise kültürlere göre değişebildiği ve farklılıkların genellikle kavramsal değil, dilsel boyutta olduğu görüşünü destekler.

KAYNAKÇA

Abdurahmonov, X., Rafiyev, A. ve Shodmonqulova, D. (1992). *O'zbek tilining amaliy grammatikasi*. Toshkent: O'qituvchi.

Akarsu, Bedia (1988). *Felsefe terimleri sözlüğü*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi

Akçair, Elif (2010). *Özbek yazar Ötkir Hâşimov'dan seçme hikâyeler "Men Buvam ve Rangli Televizor", "Özbek İşi", "Kizil Karga"*. Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Aksan, Doğan (1966). Türk anlam bilimine giriş - anlam değişmeleri I. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, 1965,* 167-184.

Aksan, Doğan (2009). *Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Ankara: Engin Yayınevi.

Aksan, Mustafa (2006a). Metaphors of anger [Elektronik versiyon]. *Dil ve Edebiyat Dergisi / Journal of Linguistics and Literature, 3:1*, 31-67.

Aksan, Mustafa (2006b). The container metaphor in Turkish expressions of anger [Elektronik versiyon]. *Dil ve Edebiyat Dergisi / Journal of Linguistics and Literature*, *3:2*, 15-34.

Aksan, Yeşim & Kantar, Dilek (2008). No wellness feels better than this sickness: Love metaphors from a cross-cultural perspective [Electronic version]. *Metaphor and Symbol*, *23:4*, 262-291.

Aristoteles (2004). *Poetika* (İsmail Tunalı, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aristoteles – Augustinus – Heidegger (2007). *Zaman Kavramı* (Saffet Babür, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Arsenault, M. (2006). Metaphor: Philosophical theories. In K. Brown (Editor-in Chief), *Encyclopedia of language & linguistics* (Vol. 8, pp. 40-43). Oxford: Elsevier.

Atalay, Hâmit (1999). *İngilizce-Türkçe sözlük (I-II)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Barcelona, Antonio (2003). Clarifying and applying the notions of metaphor and metonymy within cognitive linguistics: An update. In René Dirven & Ralf Pörings (Eds.) *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* (pp. 207-277). Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

Berdak, Yusuf (1994). *Özbekistan Türkçesi - Türkiye Türkçesi / Türkiye Türkçesi Özbekistan Türkçesi sözlüğü* (Çeviren: Mehmet Mahur Tulum). İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları.

Beyatlı, Yahya Kemal (1974). *Kendi gök kubbemiz*. İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.

Bilgegil, M. Kaya (1989). *Edebiyat bilgi ve teorileri (belâgât)*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Black, Max (1955). Metaphor. *Proceedings of Aristotelian Society*, *New Series, 55*, 273-294. Retrieved 20.07.2013, from http://www.jstor.org/stable/4544549.

Bodrogligeti, András J. E. (2003). *An academic reference grammar of modern literary Uzbek vol.1-2*. Los Angeles: Lincom Europa.

Boeschoten, Hendrik (1998). Uzbek. In Lars Johanson & Éva Ágnes Csató (Eds.), *The Turkic languages* (pp. 357-379). London-New York: Routledge.

Bussmann, Hadumod (1996). *Routledge dictionary of language and linguistics*. G. Trauth & K. Kazzazi (Trans. and Eds.). London-New York: Routledge.

Cebeci, Oğuz (2013). *Metafor ve şiir dilinin yapısal özellikleri*. İstanbul: İthaki Yayınları.

Charteris-Black, Jonathan (2004). *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. New York: Palgrave Macmillan.

Chow, Mei Yung Vanliza (2010). *A comparative study of the metaphor used in the economic news articles in Britain and Hong Kong*. Unpublished doctoral dissertation, University of Birmingham, Birmingham. Retrieved 12.08.2014, from http://etheses.bham.ac.uk/1705/.

Coşkun, Volkan (2000). *Özbek Türkçesi grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Coulson, Seana (2006). Metaphor and conceptual blending. In K. Brown (Editor-in Chief) *Encyclopedia of language & linguistics* (Vol. 8, pp. 32-39). Oxford: Elsevier.

Croft, William & Cruse, D. Alan (2004). *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press: New York.

Cruse, D. Alan (2006). *A glossary of semantics and pragmatics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Çalışkan, Nihal (2009). *Kavramsal anahtar modeliyle iki dilli çocuklara metafor ve deyim öğretimi.* Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Çelik, Begüm (1998). *Özbek halk makalları.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Çetinkaya, Bayram (2006). *Türkiye Türkçesinde mutluluk ve üzüntü göstergeleri*. Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Darmstadt, Juliana Goschler (2007). Metaphors in Cognitive and Neurosciences, *Metaphorik.de, 12/2007*, 7-20. Retrieved 05.09.2014, from http://www.metaphorik.de/en/journal/12.

Davidson, Donald (1978). What metaphors mean. *Critical Inquiry, 5/1, Special Issue on Metaphor,* 31-47. Retrieved 08.09.2011, from http://www.jstor.org/stable/1342976.

Devellioğlu, Ferit (2000). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat.* Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dilçin, Cem (1999). *Türk şiir bilgisi.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Doğan, Levent (2007). Özbek Türkçesi. Levent Doğan (Ed.), *Çağdaş Türk lehçeleri el kitabı* içinde (s. 367-445). İstanbul: Kriter Yayınlar.

Dorst, Aletta Gesina (2011). *Metaphor in fiction: Language, thought and communication*. Doctoral dissertation, Vrije Universiteit, Amsterdam. Oisterwijk: Uitgeverij BOXPress. Retrieved 25.03.2014, from http://dare.ubvu.vu.nl/handle/1871/19629.

Dur, Filiz (2006). *Understanding metaphor: A cognitive approach focusing on identification and interpretation of metaphors in poetry.* Yüksek lisans tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.

Erdem, Melek (2003). *Türkmen Türkçesinde metaforlar*. Ankara: Köksav.

Erdem, Servet (2010). Atasözlerinde metaforların işleyişi. *Millî Folklor, 22/88,* 33-37.

Evans, Vyvyan (2005). *The structure of time: Language, meaning and temporal cognition*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Evans, Vyvyan (2007). *A glossary of cognitive linguistics.* Edinburgh: Edinburgh University Press.

Evans, Vyvyan & Green, Melanie (2006). *Cognitive linguistics an introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Evans, Vyvyan, Bergen, Benjamin K. & Zinken, Jörg (2007). The cognitive linguistics enterprise: An overview. In V. Evans, B. Bergen & J. Zinken (Eds.), *The cognitive linguistics reader* (pp. 2-36). London and Oakville: Equinox.

Gärdenfors, Peter (1999). Some tenets of cognitive semantics. In J. Allwood & P. Gärdenfors (Eds.), *Cognitive semantics meaning and cognition* (pp. 19-36). Amsterdam and Philadelphia.

Gen, Sıla (2011). Tahsin Yücel'in Salaklık Üstüne Deneme'sinde yönelim metaforları. M. Yüceol Özezen ve H. Sözer (Ed.), *Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu*

(20-22 Ekim 2011) Bildiri Kitabı içinde (s. 649-659), Adana: Çukurova Üniversitesi.

Gen, Sıla (2014). Yusuf Atılgan'ın öykülerinde kapsayıcı metaforlar. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23/1,* 161-176.

Gen, Sıla (2015). Zamanın geçişine ilişkin metaforlar: Shukur Xolmirzayev'in öykülerinde uzam açısından zaman. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24/1,* 145-160.

Gentner, Dedre & Bowdle, Brian F. (2001). Convention, form, and figurative language processing [Electronic version]. *Metaphor and Symbol, 16(3&4)*, 141-205.

Gibbs, W. Raymond, Jr. (2006). Metaphor: Psychological aspects. In K. Brown (Editor-in Chief), *Encyclopedia of language & linguistics* (Vol. 8, pp. 43-50). Oxford: Elsevier.

Gibbs, W. Raymond, Jr. (Ed.). (2008). *Metaphor and thought.* New York: Cambridge University Press.

Glucksberg, Sam & Haught, Catrinel (2006). On the relation between metaphor and simile: When comparison fails. *Mind & Language, 21(3)*, 360-378.

Goatly, Andrew (1997). *The language of metaphors.* London and New York: Routledge.

Grady, Joseph E. (1997). *Foundations of meaning: Primary metaphors and primary scenes*. Unpublished doctoral dissertation, University of California Berkeley, Berkeley.

Grady, Joseph E. & Oakley, Todd & Coulsın, Seana (1997). Blending and metaphor. In R. W. Gibbs, Jr. & G. J. Steen (Eds.), *Metaphor in cognitive linguistics* (pp. 101 124). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Guiraud, Pierre (1999). *Anlambilim - la sémantique* (Berke Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual.

Hançerlioğlu, Orhan (1996). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Remzi Remzi Kitabevi.

Isenberg, Arnold (1963). On defining metaphor. *The Journal of Philosophy, 60/21, American Philosophical Association, Eastern Division, Sixtieth Annual Meeting,* 609-622. Retrieved 08.09.2011, from http://www.jstor.org/stable/2023555.

İmer, Kâmile; Kocaman, Ahmet ve Özsoy, A. Sumru (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Jakobson, Roman (1995). Two aspects of language and two aphasic disturbances. In L. R. Waugh & M. Monville-Burston (Eds.), *On language* (pp. 115-133). Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.

Johanson, Lars (1998). The history of Turkic. In L. Johanson & É.Á. Csató (Eds.), *The Turkic languages* (pp. 318-332). London and New York: Routledge.

Johnson, Mark (1987). *The body in the mind*. The University of Chicago Press: Chicago and London.

Kaal, Anna Albertha (2012). Metaphor in conversation. Doctoral dissertation, Vrije Universiteit, Amsterdam. Oisterwijk: Uitgeverij BOXPress. Retrieved 25.03.2014, from http://dare.ubvu.vu.nl/handle/1871/32987.

Karaman, Burcu İlkay (2012). Eğretilemenin çevirisi. *Türk Dili, 725,* 327-336.

Keehley, Jay T. (1979). Metaphor theories and theoretical metaphors. *Philosophy and Phenomenological Research, 39/4*, 582-588. Retrieved 08.09.2011, from http://www.jstor.org/stable/2106902 .

Kemal, Mağfiret (2003). *Buddhist Türk çevresi eserlerinde metafor.* Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Kemal Yunusoğlu, Mağfiret (2006). Türkiye Türkçesi bilgisayar metaforları. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, 3/2*, 51-60.

Kemal Yunusoğlu, Mağfiret (2015). Yönelim metaforları ve kültürel temelleri. *Turkish Studies, 10/8*, 1627-1642.

Knowles, Murray & Moon, Rosamund (2006). *Introducing metaphor.* London and New York: Routledge.

Koç, Özcan (2008). *Sovyet dönemi Özbek edebiyatından seçme hikâyeler, inceleme-metin-aktarma-dizin.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Koraş, Hikmet (2009). *Özbek şairi Rauf Parfi.* Konya: Kömen Yayınevi.

Köklüdağ, Aydın (2007). *Yedi Özbekçe hikâye.* Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Köroğlu, Erol (1996). *Gidenle gelmeyenin eşiğinde: A. H. Tanpınar'ın romanlarında zaman kavramı.* Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul.

Kövecses, Zoltán (1990). *Emotion concepts*. New York: Springer-Verlag.

Kövecses, Zoltán (2000a). *Metaphor and emotion.* New York: Cambridge University Press.

Kövecses, Zoltán (2000b). The concept of anger: Universal or culture specific? *Psychopathology, 33(4)*, 159-170. Retrieved 10.05.2014, from http://www.karger.com/Journal/Issue/226535.

Kövecses, Zoltán (2003). Language, figurative thought, and cross-cultural comparison [Electronic version]. *Metaphor and Symbol, 18:4*, 311-320. Retrieved

05.06.2014, from http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/S15327868MS1804_6#.U_HwP_l_sgg.

Kövecses, Zoltán (2004). Introduction: Cultural variation in metaphor. *European Journal of English Studies*, *8:3*, 263-274. Retrieved 22.05.2014, from http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1382557042000277386#.U_Hkfflg.

Kövecses, Zoltán (2005). *Metaphor in culture.* New York: Cambridge University Press.

Kövecses, Zoltán (2010). *Metaphor.* New York: Oxford University Press.

Kövecses, Zoltán (2013). The metaphor-metonymy relationship: Correlation metaphors are based on metonymy [Electronic version]. *Metaphor and Symbol*, *28:2*, 75 88. Retrieved 27.03.2014, from http://www.tandfonline.com /doi/abs/10.1080/10926488.2013.768498#.U_HogPlsgg.

Kövecses, Zoltán & Radden, Günter (1998). Metonymy: Developing a cognitive linguistic view [Electronic version]. *Cognitive Linguistics, 9(1)*, 37-77. Retrieved 08.12.2014, from http://www.degruyter.com/view/j/cogl.1998.9.issue 1/cogl.1998.9.1.37/cogl.1998.9.1.37.xml;jsessionid=AFABFC91C63845FCAE 3E247CAEBE4F8.

Krennmayr, Tina (2011). Metaphor in newspapers. Doctoral dissertation, Vrije Universiteit, Amsterdam. Utrecht: LOT. Retrieved 25.03.2014, from http://dare.ubvu.vu.nl/handle/1871/19774.

Kültür Bakanlığı Yayınları. (2000). *Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi Özbek edebiyatı (II-III)*. Ankara.

Lakoff, George (1987). *Women, fire and dangereous things.* Chicago and London: The University of Chicago Press.

Lakoff, George (1990). The invariance hypothesis: Is abstract reason based on image-schemas? *Cognitive Linguistics, 1(1)*, 39-74.

Lakoff, George (1993). The contemporary theory of metaphor. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (2nd ed.) (pp. 202-251). Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff, George & Espenson, Jane & Schwartz, Alan (1991). *Master metaphor list* (2nd ed.). University of California at Berkeley. Retrieved 04.09.2014, from http://araw.mede.uic.edu/~alansz/metaphor/METAPHORLIST.pdf.

Lakoff, George & Johnson, Mark (1980a). *Metaphors we live by.* Chicago and London: The University of Chicago Press.

Lakoff, George & Johnson, Mark (1980b). Conceptual metaphor in everyday language.

Journal of Philosophy, 77:8, 453-486. Retrieved 14.02.2012, from http://www.jstor.org/stable/2025464 .

Lakoff, George & Johnson, Mark (1999). *Philosophy in the flesh*. New York: Basic Books.

Lakoff, George & Johnson, Mark (2005). *Metaforlar - hayat, anlam ve dil* (Gökhan Yavuz Demir, Çev.). İstanbul: Paradigma.

Lakoff, George & Turner, Mark (1989). *More than cool reason: A field guide to poetic metaphor.* Chicago and London: The University of Chicago Press.

Lakoff, George & Kövecses, Zoltán (1983). The cognitive model of anger inherent in American English. Berkeley: University of California Linguistics Department Report. Retrieved 20.07.2013, from http://georgelakoff.files.wordpress.com/2011/04.

Langacker, Ronald Wayne (2006). Cognitive grammar. In K. Brown (Editor-in Chief) *Encyclopedia of language & linguistics* (Vol. 2, pp. 538-542). Oxford: Elsevier.

Leezenberg, Michiel (2001). *Contexts of metaphor.* Oxford: Elsevier.

Merhan, Aziz (2008). Özbek dilinde betimleyici (deskriptif) eylemler [Elektronik versiyon]. *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları (JTS/TUBA), 32/1*, 367-383.

Merhan, Aziz (2012). *Özbek Dilinin Grameri*. İstanbul: Eren.

Mervis, Carolyn B. & Rosch, Eleanor (1981). Categorization of natural objects [Electronic version]. *Annual Review Psychology, 32*, 89-115.

Nazarov, A. Bakhtiyar & Sinor, Denis (1993). *Essays on Uzbek history, culture and language.* Bloomington: Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies.

Nerlich, Brigitte (2006). Metonymy. In K. Brown (Editor-in Chief) *Encyclopedia of language & linguistics* (Vol. 8, pp. 109-113). Oxford: Elsevier.

Nesterova, Svitlana (2012). *Mesnevî'de örtülü anlamlar.* İstanbul: İnsan Yayınları.

Nuessel, Frank (2006). Figurative language: Semiotics. In K. Brown (Editor-in Chief) *Encyclopedia of language & linguistics* (Vol. 4, pp. 446-459). Oxford: Elsevier.

Oakley, Todd (2007). Image schemas. In D. Geeraerts & H. Cuyckens (Eds.), *The Oxford handbook of cognitive linguistics* (pp. 214-235). Oxford-New York: Oxford University Press.

Ortony, Andrew (Ed.). (1993). *Metaphor and thought* (2nd ed.). New York: Cambridge University Press.

Otyzbayeva, Zhazira (2006). *Kazak yazar Dükenbay Dosjanov'un İpek Yolu romanında metaforlar.* Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

O'zbekiston SSR Fanlar Akademiyasi A. S. Puşkin Nomidagi Til va Adabiyot Instituti. (1981). *O'zbek tilining izohli lug'ati (I-II).* Moskva: Rus Tili Naşriyoti.

O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy Nomidagi Til va Adabiyot Instituti. (2006-2008). O'zbek tilining izohli lug'ati (I-V). Toshkent: "O'zbekiston Milliy Entsiklopediyasi" Davlat Ilmiy Nashriyoti. http://n.ziyouz.com/kutubxona/barcha-kitoblar. Erişim tarihi: 21.02.2014

Özcan, Aynur Öz (2009). *Kadınlarla ilgili Özbek atasözleri.* Ankara: Grafiker Yayınları.

Özcan, Serap (2010). *Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Huzur adlı eserinde sıradışı benzetmeler (özgün metaforlar).* Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Özçalışkan, Şeyda (2003). Metaphorical motion in crosslinguistic perspective: A comparison of English and Turkish [Electronic version]. *Metaphor and Symbol, 18:3*, 189-228. Retrieved 09.08.2014, from http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1207/S15327868MS1803_05#.VCsLf_sgg.

Özçalışkan, Şeyda (2004). Time can't fly, but a bird can: Learning to think and talk about time as spatial motion in English and Turkish. *European Journal of English Studies, 8:3*, 309-336. Retrieved 15.08.2014, from http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1382557042000277412#.VCsOfl_sgg.

Öztopçu, Kurtuluş; Abuov, Zhoumagaly; Kambarov, Nasir & Azemoun, Youssef (1999). *Dictionary of the Turkic languages.* London and New York: Routledge.

Öztürk, Rıdvan (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde fiil.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Öztürk, Rıdvan (2005). *Özbek Türkçesi el kitabı.* Konya: Çizgi Kitabevi.

Papadoudi, Dafni (2010). *Conceptual metaphor in English popular technology and Greek translation*. Doctoral dissertation, University of Manchester, Manchester. Retrieved 12.08.2014, from https://www.escholar.manchester.ac.uk/uk-ac-man-scw:86786.

Peña Cervel, M. Sandra (2004). The image-schematic basis of EVENT STRUCTURE metaphor. *Annual Review of Cognitive Linguistics, 2/2004*, 127-158.

Pragglejaz Group (2007). MIP: A method for identifying metaphorically used words in discourse [Electronic version]. *Metaphor and Symbol, 22:1*, 1-39.

Punter, David (2007). *Metaphor.* London and New York: Routledge.

Radden, Günter (2003a). How metonymic are metaphors? In R. Dirven & R. Pörings (Eds.) *Metaphor and metonymy in comparison and contrast* (pp. 407-434). Berlin-New York: Mouton de Gruyter.

Radden, Günter (2003b). The metaphor TIME AS SPACE across languages. *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht* [Online], *8(2/3)*, 226-239. Retrieved 24.04.2014, from http://zif.spz.tu-darmstadt.de/jg-08-2-3/docs/radden.pdf.

Radden, Günter (2011). Spatial time in the West and the East [Electronic Version]. In M. Brdar, M. Omazic, V.P. Takac, T. Gradecak-Erdeljic & G. Buljan (Eds.) *Space and time in language* (pp. 1-40). Frankfurt et al.: Peter Lang. Retrieved 24.04.2014, from http://www.uni hamburg.de/iaa/time_as_space.pdf.

Radden, Günter & Kövecses, Zoltán (2007). Towards a theory of metonymy. In V. Evans, B.K. Bergen & J. Zinken (Eds.) *The cognitive linguistics reader* (pp. 335-359). London-Oakville: Equinox Publishing.

Rahmatullayev, Shavkat (1978). *O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati.* Toshkent: O'qituvchi Nashriyoti.

Rahmatullayev, Shavkat (2006). *Hozirgi adabiy O'zbek tili*. O'zbekiston Respublikasi Oliy ve O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi, Mirzo Ulug'bek Nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti. Toshkent: Universitet. http://n.ziyouz.com/books/uzbek_adabiy_tili/Shavkat%20Rahmatullayev.%20ozirgi%20o'zbek%20adabiy%20tili.pdf. Erişim tarihi: 12.08.2012.

Reddy, Michael J. (1993). The conduit metaphor: A case of frame conflict in our language about language. In A. Ortony (Ed.), *Metaphor and thought* (2nd ed.), (pp. 164-201). New York: Cambridge University Press.

Ricoeur, Paul (2004). *The rule of metaphor.* London and New York: Routledge.

Ricoeur, Paul (2007). *Yorum teorisi / söylem ve artı anlam* (Gökhan Yavuz Demir, Çev.). İstanbul: Paradigma.

Rosch, Eleanor (1973). Natural categories [Electronic version]. *Cognitive Psychology, 4/3*, 328-350.

Rosch, Eleanor (1975a). Cognitive representation of semantic categories [Electronic version]. *Journal of Experimental Psychology: General, 104/3*, 192-233.

Rosch, Eleanor (1975b). Cognitive reference points [Electronic version]. *Cognitive*

Psychology, 7/4, 532-547.

Rosch, Eleanor (1978). Principles of categorization [Electronic version]. In E. Rosch & B.B. Lloyd (Eds.), *Cognition and categorization*, (pp. 27-48). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Rosch, Eleanor; Mervis, Carolyn B.; Gray, Wayne D.; Johnson, David M. & Boyes-Braem, Penny (1976). Basic objects in natural categories [Electronic version]. *Cognitive Psychology, 8/3*, 382-439.

Saraçbaşı, M. Ertuğrul (2010). *Örnekleriyle büyük deyimler sözlüğü (I-II)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Semino, Elena (2008). *Metaphor in discourse*. Cambridge: Cambridge University Press.

Shomaqsudov, Sh. & Shorahmedov, Sh. (1990). *Hikmatnoma - O'zbek maqollarining izohli lug'ati.* Toshkent: O'zbek Sovet Entsiklopediyasi Bosh Redaktsiyasi.

Shoabdurahmonov, Sh. Sh. (1976). *O'zbek tilinig imlo lug'ati.* Toshkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyati.

Sjoberg, F. Andrée (1963). *Uzbek structural grammar.* Bloomington, Indiana: Indiana University.

Steen, Gerard J. (1999a). From linguistic to conceptual metaphor in five steps. In G.J. Steen & R.W. Gibbs Jr. (Eds.), *Metaphor in cognitive linguistics* (pp. 57-77). Amsterdam and Philadephia: John Benjamin Publishing Company.

Steen, Gerard J. (1999b). Researching and applying metaphor. In L. Cameron & G. Low (Eds.), *Metaphor and discourse* (pp. 81-104). Cambridge: Cambridge University Press.

Steen, Gerard J. (2001). A reliable procedure for metaphor identification. In J. Barnden, M. Lee & K. Market (Eds.), *Proceedings of the workshop on corpus-based and processing apporaches to figurative language-held in conjunction with Corpus Linguistics 2001* (pp. 67-75). Lancaster: University Centre for Computer Corpus Research on Language.

Steen, Gerard J. (2002). Towards a procedure for metaphor identification. *Language and Literature, 11(1),* 17-33. Retrieved 18.06.2013, from http://www.academia.edu/249997.

Steen, Gerard J. (2005). Metonymy goes cognitive-linguistic. *Style, 39(1),* 1-11. Retrieved 09.12.2013, from http://8170.pbworks.com/f/Metonymy+goes+cognitive-linguistic.pdf.

Steen, Gerard J. (2006). Metaphor: Stylistic approaches. In K. Brown (Editor-in Chief) *Encyclopedia of language & linguistics,* (Vol. 8, pp. 51-57). Oxford: Elsevier.

Steen, Gerard J. (2007). *Finding metaphor in grammar and usage.* Amsterdam and Philadephia: John Benjamin Publishing Company.

Steen, Gerard J. (2008). The paradox of metaphor: Why we need a three-dimensional model of metaphor [Electronic version]. *Metaphor and Symbol, 23:4*, 213-241.

Steen, Gerard J. (2009). From linguistic form to conceptual structure in five steps: Analyzing metaphor in poetry. In G. Brône & J. Vandaele (Eds.), *Cognitive poetics goals, gains and gaps* (pp. 197-226). Berlin and New York: Mouton De Gruyter.

Steen, Gerard J. (2011). The contemporary theory of metaphor – now new and improved! In F. Gonzálvez-García, M.S. Peňa Cervel & L. Pérez Hernández (Eds.), *Metaphor and metonymy revisited beyond the Contemporary Theory of Metaphor: Recent developments and applications. Special issue of review of cognitive linguistics 9:1* (2011) (pp. 26-64). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Steen, Gerard J.; Dorst, Aletta G.; Herrmann, J. Berenike; Kaal, Anna A., Krennmayr, Tina & Pasma, Trijntje (2010). *A method for linguistic metaphor identification: From MIP to MIPVU*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Sweetser, Eve (1990). *From etymology to pragmatics: Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge: Cambridge University Press.

Sweetser, Eve (1999). Compositionality and blending: Semantic composition, in a cognitively realistic framework. In T. Janssen & G. Redeker (Eds.), *Cognitive linguistics: Foundations, scope and methodology* (pp. 129-162). Berlin: Mouton de Gruyter.

Şahin, Erdal (2002). Türk cumhuriyetlerinde Lâtin alfabesine geçiş çalışmaları ve sonuçları. *Bağımsızlıklarının 10. yılında Türk cumhuriyetleri*. Emine Gürsoy Naskali ve Erdal Şahin (Ed.), s. 63-70. Haarlem, Hollanda: SOTA Yayınları.

Şerbak, A. M. (1962). *Grammatika staourozbekskogo yazıka.* Moskva – Leningrad: Akademiya Nauk SSSR Institut Yazıkoznaniya.

Talmy, Leonard (1988). Force dynamics in linguistics and cognition. *Cognitive Science*, *12*, 49-100.

Talmy, Leonard (2000). *Toward a cognitive semantics volume I: Concept structuring systems*. Massachusetts: The MIT Press.

Talmy, Leonard (2006). Cognitive linguistics. In K. Brown (Editor-in Chief) *Encyclopedia of language & linguistics* (Vol. 2, pp. 542-546). Oxford: Elsevier.

Taylor, John R. (2006). Cognitive semantics. In K. Brown (Editor-in Chief) *Encyclopedia of language & linguistics* (Vol. 2, pp. 569-582). Oxford: Elsevier.

Tekin, Talat (1989). Türk dil ve diyalektlerinin yeni bir tasnifi. *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi, 5/14*, 141-168.

Tekin, Talat ve Ölmez, Mehmet (1999). *Türk dilleri giriş.* İstanbul: Simurg Yayınevi.

Timuçin, Afşar (2004). *Felsefe sözlüğü.* İstanbul: Bulut Yayınları.

The Central Asian Heritage Group (2005). *O'zbekcha/Ingilizcha lug'at - Uzbek/English Dictionary.*

Thiele, Klaus (2013). *Metaphors in spoken academic discourse in German and English*. Unpublished doctoral dissertation, Aston University, Birmingham. Retrieved 12.08.2014, from http://eprints.aston.ac.uk/20907/.

Tourangeau, Roger (1982). Metaphor and cognitive structure. In David S. Miall (Ed.) *Metaphor: Problems and perspectives* (pp. 14-35). Sussex: Tha Harvester Press and New Jersey: Humanities Press.

Turniyazov, N. ve Rahimov, A. (2006). *O'zbek tili*. O'zbekiston Respublikasi Oliy ve O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi, Samarkand Davlat Chet Tillar Instituti. Samarkand. https://www.google.com.tr/webhp?sourceid=chrome instant&ion=1&espv=2&ie=UTF8#q=turniyozov%20rahimov%20o%27zbek% 0tili. Erişim tarihi: 21.03.2015.

Türk Dil Kurumu (2014-2015). *Büyük Türkçe sözlük*. tdk.gov.tr.

Türk Dil Kurumu Yayınları (2010). *Türkçe sözlük.* Ankara.

Üşenmez, Emek (2012). *Modern Özbek Türkçesi (Giriş-Özbekistan-dil tarihi-metinler gramer-sözlük)*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

Vardar, Berke (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Waterson, Natalie (1980). *Uzbek-English dictionary.* New York: Oxford University Press.

Xatamov, N. ve Sarimsakov, B. (1979). *Adabiyotshunoslik terminlarining Ruscha O'zbekcha izohli lug'ati – Russko Uzbekskiy tolkovıy slovar' literaturovedcheskix terminov*. Toshkent: O'qituvchi.

Yaman, Ertuğrul (2000). *Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesinin söz dizimi bakımından*

karşılaştırılması. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yaman, Ertuğrul ve Mahmud, Nizamiddin (1998). *Özbek Türkçesi - Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi - Özbek Türkçesi karşılıklar kılavuzu.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yavuz, Esra (2009). *Said Ahmad'ın "Ufq" romanı esasında Özbek Türkçesinde zarf fiiller.* Yüksek lisans tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde.

Yıldırım, Hüseyin (2009). *Özbek Türkçesi (Dil bilgisi – alıştırmalar – konuşma - metinler)*. Ankara: Gazi Kitabevi.

Yıldızlı, M. Emin (2011). *Kutadgu Bilig'de dünya metaforu.* Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Yoldaşev, İbrahim ve Gümüş, Muhittin (1995). *Özbek atasözleri.* Ankara: Engin Yayınevi.

Yoldaşev, İbrahim; Öztürk, Tuncay ve Öztürk, Yüksel (1998). *O'zbek va Turk maqollari iboralari / Özbek-Türk ata sözleri ve deyimleri sözlüğü.* Taşkent: Öz-Silm Özbek Türk Liseleri Genel Müdürlüğü.

Yu, Ning (1998). *The Contemporary theory of metaphor a perspective from Chinese*. Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Yu, Ning (2002). Body and emotion – Body parts in Chinese expression of emotion [Electronic version]. *Pragmatics & Cognition, 10:1/2*, 341-367.

Yu, Ning (2003). Chinese metaphors of thinking [Electronic version]. *Cognitive Linguistics, 14 – 2/3*, 141-165.

Yu, Ning (2004). The eyes for sight and mind [Electronic version]. *Journal of Pragmatics, 36*, 663-686.

Zeyrek, Deniz (1998). Bilişsel dilbilim, dil ulamları ve Türkçe eylemlerin kavramsal yapısı ile ilgili gözlemler. Kâmile İmer ve Leyla Subaşı Uzun (Ed.), *Doğan Aksan Armağanı* içinde (s. 207-221). Ankara: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

METAFORLAR DİZİNİ

AHLAKSIZLIK KİRLİDİR, 108, 126
ALGILAMAK ALMAKTIR, 258, 259
ALGILANAN ŞEYLER NESNELERDİR, 258, 265
AMAÇLAR ARZU EDİLEN NESNELERDİR, 101, 102, 126
AMAÇLAR VARILACAK YERLERDİR, 86, 87, 88, 90, 97, 99, 101, 102, 128, 304
AMAÇLI YAŞAM YOLCULUKTUR, 96
ARAÇLAR YOLLARDIR, 88, 89, 128, 304
ARZU AÇLIKTIR, 173, 174
ARZU ATEŞTİR, 202
AŞK ATEŞTİR, 161, 199, 200, 202
AŞK ORTAK ÇALIŞMAYA DAYALI BİR SANAT ESERİDİR, 26
AŞK YOLCULUKTUR, 16, 17, 18, 24, 33, 34, 96, 100, 309, 313
AZ OLAN AŞAĞIDADIR, 30

BAŞ DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR, 191, 205
BAŞLANGIÇ YUKARIDADIR, 111
BEDEN DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR, 163, 165, 180, 181, 182, 194, 195, 196, 197, 203, 209, 226, 268, 305, 312, 314
BENZERLİK YAKINLIKTIR, 38
BİLMEK GÖRMEKTİR, 37, 236, 238, 255, 261, 303
BİR AMACA ULAŞMAK ARZU EDİLEN BİR NESNEYİ ELDE ETMEKTİR, 101, 126
BİR AMACA ULAŞMAK YİYECEK BİR ŞEY ELDE ETMEKTİR, 102, 126
BİR AMACA ULAŞMAYA ÇALIŞMAK AVLANMAKTIR, 102
BİR AMACA ULAŞMAYA ÇALIŞMAK BALIK AVLAMAKTIR, 102
BİR AMACA ULAŞMAYA ÇALIŞMAK TARIM YAPMAKTIR, 102

CİĞER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR, 189, 203

ÇİZGİSEL ÖLÇEKLER YOLLARDIR, 38
ÇOK OLAN FAZLADIR, 182
ÇOK OLAN YUKARIDADIR, 19, 30, 38, 115

DEĞERSİZ OLAN AŞAĞIDADIR, 64, 290
DEĞİŞİM HAREKETTİR, 37, 38, 66, 70, 77, 79, 82, 87, 101, 116, 119, 122, 162, 212, 219, 304
DEĞİŞİMLER BİR YERDEN ÖTEKİNE OLAN HAREKETLERDİR, 77
DENETLEYEN EYLEM ÖZ İRADE İLE DENETLENEN HAREKETTİR, 176
DEVAM ETMEK AYAKTA KALMAKTIR, 38
DEVAM ETMEK DİK KALMAKTIR, 38
DIŞ OLAYLAR HAREKET EDEN BÜYÜK NESNELERDİR, 93
DIŞ OLAYLAR HAREKET EDEN NESNELERDİR, 94
DİLSEL İFADELER KAPSAYICILARDIR, 266, 268, 280
DİLSEL İFADELER NESNELERDİR, 266, 275, 317
DURUM DEĞİŞİKLİĞİ YER DEĞİŞİKLİĞİDİR, 63, 70, 75, 77, 88
DURUMLAR KAPSAYICILARDIR (MEKÂNLARDIR), 7
DURUMLAR MAKİNELERDİR, 110
DURUMLAR MEKÂNLARDIR, 38, 70, 71, 75, 77, 82, 87, 89, 101, 128, 162, 163, 211, 212, 213, 304, 308, 312
DURUMLAR NESNELERDİR, 64, 103, 109, 162, 211, 214
DUYGU (VAHŞİ) HAYVANDIR, 20, 167, 173, 209

DUYGU AÇLIKTIR / SUSUZLUKTUR, 173
DUYGU ATEŞTİR, 165, 171, 197, 198, 200, 202, 203
DUYGU BÜYÜCÜDÜR, 168, 169
DUYGU DELİLİKTİR, 169
DUYGU DOĞAL GÜÇTÜR, 165, 168, 207, 208
DUYGU FİZİKSEL GÜÇTÜR, 176, 178, 203, 204, 205
DUYGU GÜÇTÜR, 64, 162, 163, 165, 180, 181, 182, 194, 196, 200, 205, 211, 305, 312, 314
DUYGU HİLEBAZDIR, 168
DUYGU İÇ BASKIDIR, 165, 196
DUYGU İNSANDIR, 65, 163, 226
DUYGU KAPSAYICI İÇERİSİNDEKİ İÇ BASKIDIR, 194, 195
DUYGU KENDİNDEN GEÇMEDİR, 169, 170
DUYGU RAKİPTİR, 166, 205
DUYGU SOSYAL GÜÇTÜR, 65
DUYGU YÜKTÜR, 165, 174, 210
DUYGULAR BEDENİN İÇERİSİNDEKİ VARLIKLARDIR, 182, 185, 187, 189, 190, 191, 217
DUYGULAR BİR KAPSAYICI İÇİNDEKİ SICAK SIVILARDIR, 180
DUYGULAR BİR KAPSAYICI İÇİNDEKİ SIVILARDIR, 180
DUYGULAR NESNELERDİR, 162, 163, 211, 212, 214, 216, 217, 312
DUYGULAR SAHİP OLUNAN NESNELERDİR, 162, 163, 176, 177, 212, 216, 217, 219, 312
DUYGULAR YİYECEKLERDİR, 211, 216
DUYGUSAL DEĞİŞİM EDİNİM YA DA KAYIPTIR, 162, 176, 177, 212, 219, 312
DUYGUSAL DURUM DEĞİŞİKLİĞİ MEKÂN DEĞİŞİKLİĞİDİR, 213, 312
DUYGUSAL ETKİ FİZİKSEL TEMASTIR, 193
DUYGUSAL İLİŞKİ İKİ ŞEY ARASINDAKİ MESAFEDİR, 225
DUYGUSAL YAKINLIK FİZİKSEL YAKINLIKTIR, 163
DUYGUSAL ZARAR FİZİKSEL ZARARDIR, 163, 179, 226
DÜŞÜNCELER HAREKET EDEN NESNELERDİR, 229, 249, 251
DÜŞÜNCELER KAPSAYICILARDIR, 266, 280
DÜŞÜNCELER NESNELERDİR, 229, 249, 266, 268, 275
DÜŞÜNCELER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR, 229, 249, 253
DÜŞÜNMEK ALGILAMAKTIR, 229, 235, 237, 238, 243, 245, 246
DÜŞÜNMEK HAREKET ETMEKTİR, 229, 230, 231, 251, 261, 303
DÜŞÜNMEK HESAPLAMAKTIR, 228, 257, 258
DÜŞÜNMEK NESNE YÖNLENDİRİMİDİR, 229, 254, 255
DÜŞÜNMEK YEMEK YEMEKTİR, 229, 246, 248

EKONOMİK SİSTEMLER BİNALARDIR, 32
ENFLASYON (SOMUT) BİR VARLIKTIR, 28
EYLEM HAREKETTİR, 174
EYLEMLER AKTARIMLARDIR, 124
EYLEMLER ÖZ İRADELİ EDİNİM YA DA KAYIPLARDIR, 101, 122, 123, 128
EYLEMLER ÖZ İRADELİ HAREKETLERDİR, 68, 84, 85, 87, 88, 90, 101, 122, 124, 128, 129, 176

GEÇERLİ MANTIKSAL YAPILAR DİK FİZİKSEL YAPILARDIR, 38
GEÇMİŞ ARKADADIR, 136
GELECEK ÖNDEDİR, 136, 144, 242
GELİŞME YUKARIDADIR, 75
GENÇLİK ATEŞTİR, 99, 298
GÖNÜL DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR, 185, 194, 202, 205, 208, 209, 210, 217, 219
GÖRMEK DOKUNMAKTIR, 258, 261
GÖRÜŞ ALANI KAPSAYICIDIR, 258, 264
GÖZLER DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR, 190, 198, 199

GÖZLER KOLLARDIR, 261
GURUR YUKARIDADIR, 222
GÜÇLÜ OLAN YUKARIDADIR, 112

HASTALIK AŞAĞIDADIR, 30
HAYAT BİNADIR, 32
HAYAT DEĞERLİ BİR VARLIKTIR, 297
HAYAT DOĞAL VARLIKTIR, 298
HAYAT İÇİ DOLU BİR KADEHTİR, 298, 307, 308, 317
HAYAT KİTAPTIR, 297, 306, 317

İLETİŞİM AKTARIMDIR, 266, 268
İLİŞKİLER BİNALARDIR, 20, 32
İNSAN BİTKİDİR, 282, 294
İNSAN CANSIZ VARLIKTIR, 64, 282, 283, 285, 308
İNSAN DAVRANIŞI HAYVAN DAVRANIŞIDIR, 282, 290
İNSAN DOĞAÜSTÜ VARLIKTIR, 282, 296
İNSAN HAYATTIR, 296
İNSAN HAYVANDIR, 20, 282, 290, 308
İŞ YAŞAMI BİNADIR, 20, 32
İŞ YAŞAMI YOLCULUKTUR, 33, 34, 96, 309
İYİ KONUMDA OLAN YUKARIDADIR, 74
İYİ OLAN YUKARIDADIR, 64, 127

KALP DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR, 187, 193, 200, 201, 202, 204, 205, 207, 210, 211
KALP ÖFKENİN KAPSAYICISIDIR, 31
KARGAŞA YUKARIDADIR, 112
KOKU HAREKET EDEN BİR NESNEDİR, 259
KURAMLAR BİNALARDIR, 20, 22, 32, 37, 38
KURULUŞ FİZİKSEL BİR YAPIDIR, 38

MANTIKSAL YAPI FİZİKSEL YAPIDIR, 38
MİDE DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR, 193
MUTLULUK AYDINLIKTIR, 163, 223, 298
MUTLULUK BAHARDIR, 163, 224
MUTLULUK IŞIKTIR, 193, 194
MUTLULUK YUKARIDADIR, 161, 221, 305

NEDENLER GÜÇLERDİR, 37, 66, 82, 83, 101, 119, 120, 127, 128, 162, 163, 174, 176, 211, 251, 304, 308, 312
NEDENSELLİK SAHİP OLUNABİLEN NESNELERİN AKTARIMIDIR, 120
NİTELİKLER SAHİP OLUNAN NESNELERDİR, 101, 114, 116, 127, 128, 162, 212, 216, 219, 304

ÖFKE ATEŞTİR, 195, 197, 198, 314
ÖFKE BİR KAP İÇERİSİNDEKİ SICAK SIVIDIR, 21, 195, 196, 197
ÖFKE SICAK BİR SIVIDIR, 161
ÖFKE SICAKLIKTIR, 195, 197, 198
ÖFKE YUKARIDADIR, 218, 221
ÖFKELİ İNSAN BASINÇLI BİR KAPSAYICIDIR, 31
ÖLMEK YER DEĞİŞTİRMEKTİR, 81, 84
ÖNCE YUKARIDADIR, 135
ÖNEMLİ OLAN AĞIRDIR, 107
ÖNEMLİ OLAN BÜYÜKTÜR, 64, 107, 215, 237, 283, 286

ÖNEMLİ OLAN YUKARIDADIR, 111
ÖNEMSİZ OLAN HAFİFTİR, 107
ÖNEMSİZ OLAN KÜÇÜKTÜR, 237, 286

PAHALI OLAN YUKARIDADIR, 64, 113, 127

SAĞLIK YUKARIDADIR, 30
SAMİMİYET SICAKLIKTIR, 224, 275, 278, 283, 285, 286
SAMİMİYET YAKINLIKTIR, 225, 305
SES HAREKET EDEN BİR NESNEDİR, 259, 260
SİNİR ÖFKENİN KAPSAYICISIDIR, 190, 314
SONRAKİ GELECEK ARKADADIR, 144
SOYUT KAVRAMLAR NESNELERDİR, 129
SOYUT KAVRAMLAR YİYECEKLERDİR, 113
SÖZCÜKLER SİLAHLARDIR, 275, 279, 317

ŞİRKET BİNADIR, 32

TARTIŞMA BİNADIR, 19, 22
TARTIŞMA KAPSAYICIDIR, 22
TARTIŞMA SAVAŞTIR, 19, 22, 29
TARTIŞMA YOLCULUKTUR, 19, 20, 22

ULAMLAR KAPSAYICILARDIR, 38
UMUT ATEŞTİR, 199
UTANÇ AŞAĞIDADIR, 222
UZUN VADELİ AMAÇLI ETKİNLİKLER YOLCULUKLARDIR, 96

ÜZÜNTÜ ATEŞTİR, 201, 202, 203
ÜZÜNTÜ DÜĞÜMDÜR, 209
ÜZÜNTÜ KARANLIKTIR, 163, 223, 239
ÜZÜNTÜ ZEHİRDİR, 64, 179, 211

YARDIM DESTEKTİR, 38
YAŞAM İŞTİR, 102
YAŞAM YOLCULUKTUR, 24, 25, 26, 33, 34, 96, 97, 99, 100, 102, 128, 307, 308, 309
YOĞUNLUK SICAKLIKTIR, 109, 122, 170, 194, 249, 305
YÜZ DUYGULARIN KAPSAYICISIDIR, 191, 193

ZAMAN DEĞERLİ BİR METADIR, 20, 157, 305, 310
ZAMAN HAREKETTİR, 38
ZAMAN İNSANDIR, 65, 158, 308
ZAMAN KAPSAYICIDIR, 20, 150, 151
ZAMAN PARADIR, 156, 310
ZAMAN SINIRLI BİR KAYNAKTIR, 20, 156, 305, 310
ZAMAN UZAMDIR, 131
ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİ VE ZAMANIN AYNI YÖNDEKİ HAREKETİDİR, 155
ZAMANIN GEÇİŞİ GÖZLEMCİNİN MEKÂNDAKİ HAREKETİDİR, 132, 147, 151
ZAMANIN GEÇİŞİ HAREKETTİR, 131, 132, 133, 134, 135, 304, 309
ZAMANIN GEÇİŞİ NESNENİN HAREKETİDİR, 132, 136, 137, 144
ZAYIF OLAN AŞAĞIDADIR, 112
ZİHİN BEDENDİR, 228, 229, 230, 303, 305, 316
ZİHİN DÜŞÜNCELERİN (NESNELERİN) KAPSAYICISIDIR, 268

ZİHİN DÜŞÜNCELERİN KAPSAYICISIDIR, 249, 251
ZİHİN KIRILGAN BİR NESNEDİR, 240
ZİHİN MAKİNEDİR, 17, 28
ZİHİN NESNELERİN KAPSAYICISIDIR, 229, 249, 250, 306
ZORLUKLAR HAREKETİN ENGELLERİDİR, 68, 90, 99, 295

ÇEVİRİ TERİMLERİ

almaşık metaforlar	alternative metaphors
Ana Metafor Kuramı	Primary Metaphor Theory
ana metafor	primary metaphor
araç varlık	vehicle entity
bağdaşım metaforu	coherence metaphor
bilişsel anlambilim	cognitive semantics
bilişsel bağlılık	cognitive commitment
bilişsel dilbilim	cognitive linguistics
birleşik metafor	compound metaphor
bitişiklik	contiguity
Çağdaş Metafor Kuramı	Contemporary Theory of Metaphor
çeşitlendirme	diversification
çeşitlenme	variant
çok değerlilik	multivalency
çok uzam modeli	many space model
dilin ayrıksılığı	idiosyncracy of language
dilsel metafor	linguistic metaphor
durgun güç	agonist
düşüncenin ayrıksılığı	idiosyncracy of thought
eşleşik	congruent
eşleşik metaforlar	congruent metaphors
etkilenen	theme
Etkileşim Kuramı	Interaction Theory
etkin güç	antagonist
genelleme bağlılığı	generalisation commitment
gizleme	hiding
güdüleme	motivation
günlük metaforlar	everyday metaphors
haritalama	mapping
Harmanlama Kuramı	Blending Theory
hedef alan	target domain
hedef aralığı	range of target
hedef varlık	target entity
ikil	dual
ikillik	duality
ikincil dizi	subset
ilk örnek	prototype
İlk Örnek Kuramı	Prototype Theory

imaj şema	image schema
kalıtım	inheritance
kanal metaforu	conduit metaphor
kapsamlayış	synecdoche
kapsayıcı	container
Karşılaştırma Kuramı	Comparison Theory
karşılaştırma	comparison
karşıolgusal	counterfactual
kasıtlı metafor	deliberate metaphor
kasıtsız metafor	nondeliberate metaphor
kavramsal alan	conceptual domain
Kavramsal Bütünleşme Kuramı	Conceptual Integration Theory
Kavramsal Harmanlama Kuramı	Conceptual Blending Theory
kavramsal metafor	conceptual metaphor
Kavramsal Metafor Kuramı	Conceptual Metaphor Theory
kaynağın etki alanı	scope of source
kaynak alan	source domain
metafor	metaphor
metaforik gerektirimler	metaphorical entailments
metaforik yararlanma	metaphorical utilization
metonimi	metonymy
model	fashion
öncelikli kavramlaştırma	preferential conceptualization
örüntü / yapı	pattern
özgün metaforlar	unique metaphors
sezdirim	implication
ulamlaştırma	categorization
uzlaşımsal metaforlar	conventional metaphors
uzlaşımsallık	conventionality
üç boyutlu metafor modeli	three-dimensional model of metaphor
varlık metaforları	ontological metaphors
vurgulama	highlighting
yapı metaforları	structural metaphors
yeni metaforlar	novel metaphors
Yerine Koyma Kuramı	Substitution Theory
yönelim metaforları	orientational metaphors
yönlendirici	prompt
zihinsel uzamlar	mental spaces

BÜTÜNCE

(1) Zebixonga ota o'rnida bo'lib qoldim. (U, 205)
(2) U respublika, keyin O'rta Osiya chempionatlarida qatnashgan, hatto mukofotli o'rinlarni ham egallagan edi. (M, 100)
(3) Asroraning o'rniga vaqtincha zveno boshlig'i qilishdi. (U, 216)
(4) Nizomjon: Dildor Asroraning o'rniga vaqtincha bo'lsa ham loyiq topilibdi, demak, durust ishlayotgan ekan-da! (U, 216)
(5) Agar Karimjon uning gapini elamasa, ko'pchilik yig'ilib turgan joyda payt poylab turib yuziga solardi. (U, 194)
(6) Agar bu yog'ini ham bilging kelayotgan bo'lsa, sen bilan dadam yetkazgan ozorlar uchun Dildordan uzr so'radim. (U, 182)
(7) U yog'ini rais eplashtiradi. (U, 96)
(8) -Jon birodar, bu yog'ini aytmay qo'ya qol. (U, 101)
(9) O'lim yoqasida jon olib, jon bergan yigit bu kunlarni ozmuncha o'ylaganmidi! (U, 14)
(10) Undan tashqari, bola yaxshi ishlayotgan bo'lsa mo'maygina pul ham topayotgan bo'lishi kerak. (U, 173)
(11) O'tgan yili mudofaa fondi uchun plandan tashqari yuborgan ikki yuz oltmish kilo pilla uchun SSSR Mudofaa Komitetidan zvenomizning azolariga nomma-nom tashakkur-noma keldi. (U, 186)
(12) Oydinning kasalxonadaligi masalani hal qilgan edi. Bundan tashqari klubda qiladigan ishi - kunduzgi mashg'ulotlarga ikki soatdan vaqt ajratib kelib ketsa bo'ldi ekan. (M, 100)
(13) Undan tashqari, kanalga yaqin joy, suv olib kelish oson bo'ladi. (U, 43)
(14) Bundan tashqari, a'zolar mehnat kunlariga ham sholi oladilar. (U, 59)
(15) Undan tashqari, o'zidek dili shikast bu oilani tashlab ketishi ham insofdan emas. (U, 75)
(16) Bulardan tashqari, bir sandiq to'la Tursunboyning kiyimlari. (U, 88)
(17) Bundan tashqari, kecha qorovul xonadonlarning eshigini qoqib ertalab hammaning idora oldiga to'planishini aytgan edi. (U, 90)
(18) Undan tashqari, yer qotishi bilan bitta traktorni ham bizga yuboradi. (U, 96)
(19) Hozir Ikromjon yigirma bir yil qalbidan nari ketkizmagan, har bir daqiqasi katta umidlar vada qilgan niyatlari bilan keyingi bir hafta orasida bolasini olislarga olib ketgan, porloq niyatlarini kuydirib jizg'anak qilgan hodisalar orasida o'rtanardi. (U, 98)
(20) Tog' xo'rsinib yubordi og'ir,
Teran xobdan uygondi yurak,
tog'lar kabi xo'rsinmoq kerak. (X, 11-12)
(21) Tog'a oraga tushishga ko'narmikan? (U, 117)
(22) Shu ahvolda ham u mening tashvishimni qilayotgani yo'q. (U, 202)
(23) Tog'a uning kechadan beri uxlamaganini, o'sha mudhish xabarni eshitgandan beri shu ahvolda telba bo'lib yurganini sezdi-da, boshqa biron narsaga alahsitmoqchi bo'ldi. (U, 69)
(24) Shu ahvolda qishloqqa qanday tushaman. (U, 141)
(25) Jannat xola shu ahvolda ham sudralib ishlayotganlar oldiga keladi. (U, 150)
(26) U shu ahvolda ham chiroyli ko'rinardi. (U, 182)
(27) -Ertaga qishlog'ingga shu ahvolda borma. (U, 192)
(28) Shu ahvolda och qoldim, deb Naymanda to'polon qilib keldi. (U, 201)
(29) Ammo uni shu ahvolda tashlab ketgisi kelmay mashina bilan uning oralig'ida turib qoldi. (U, 208)
(30) U Ikromjonni sira bu ahvolda ko'rmagan edi. (U, 208)
(31) Shu ahvolda ham suvdan chiqmaydi. (U, 213)
(32) Nizomjon kim bo'ldi u xotin, deb hayronlikda tol togiga kelsa, so'rida, bolasini tizzasiga qoyib Dildor o'tiribdi. (U, 214)
(33) Ikromjon yolg'izlikda nima qiladi? (U, 209)
(34) El uyquda. Bu xotin tong qorong'isida to'qayda nima qiladi? (U, 141)
(35) Hamma narsa - jonli jonsiz, uyquda. (U, 41)
(36) Xazonga aylandi kunlarim...
Motamda turganday boqaman. (L, 33)
(37) Sodda qishloq bolasi diliga tugilgan gaplarni aytolmay, ko'p vaqt ichetini yeb, sarosimada yurdi. (U, 6)
(38) Baxtiyor odam hammani o'ziga o'xshatadi. Ikromjon hozir shunday kayfiyatda edi. (U, 59)
(39) Qariganda izzatda yashamasmidi. (U, 202)
(40) -Endi bu masalada ham chuqurroq o'ylab ko'rish kerakdir. (U, 206)
(41) Nizomjon uning nima maqsadda kelganini bilolmay hamon hayron edi. (U, 214)

(42) Ikkita panjasi shartta uzilib tushdi-yu, jonholatda bir qo'li bilan osilib tutdan tushdi. (U, 185)
(43) -Tursun, Tursunboy, bolam! - dedi jaonholatda Ikromjon. (U, 210)
(44) -Betlaringni artib ol! - dedi Ikromjon mehribon tovushda, keyin yonidan uchta yuz so'mlikni olib uzatdi. (U, 192)
(45) To'lanboyning xotini o'pkali ohangda dedi: … (U, 222)
(46) -Ketish kerak, Vasiliy Stepanovich, dedi Berdiyev ruhsiz ohangda. (O'I, 44)
(47) Mo'skvada ham karto'shkaga olib chiqishadi. Yuqori sinflarni. To'qqizinchiga ko'chsa, Natashen'kani ham chiqaradilar. (O'I, 35)
(48) Avvalo yuqoridan menga ishonch bildirilishi… -u bir tomonlama telefo'nga mung'ayib qarab qo'ydi. (Ch, 82)
(49) Osmon baravar plan yuqoridan belgilanar ekan, pripiska bo'laveradi! (O'I, 52)
(50) Endi esa suvdan quruq chiqish uchun aybni boshqalarga to'nkayapti. (O'I, 49)
(51) U hali ham xatning tasiridan chiqmagani bilinib turardi. (U, 164)
(52) Yana ozroq uyda turganida odamgarchilikdan chiqardi. (U, 216)
(53) Sal darmonga kir, undan keyin ishga chiqaverasan. (U, 172)
(54) Uyim desa, ro'zg'orim desa, erining izmidan chiqmasa, bo'ldi. (U, 183)
(55) Bu yaramas bola o'z otasini sharmandalikka tashlab ketdi. (U, 69)
(56) U ortiqcha xotiralarga berilishdan saqlanish uchun Dildorni gapga tutdi. (U, 216)
(57) Ustidagi fufaykasini marzaga uloqtirib astoydil ishga berilib ketdi. (U, 141)
(58) Bittayu bitta bolasi-ya! Shu holga yetdimi? (U, 115)
(59) Bu qarorga u qachon keldi? (M, 106)
(60) Asrora bir narsa to'g'risida fikr yuritsa darrov qarorga kelardi-yu, shartta aytib qo'ya qolardi. (U, 18)
(61) Nizomjon ikki qo'lini beliga tirab ag'darilgan yerga qarab, endi bas qilsam ham bo'lar ekan, degan fikrga keldi. (U, 132)
(62) Ba'zan esa insofga kelib, astoydil uzr so'ramoqchi bo'lardi. (U, 84)
(63) Insofga chaqirdi chog'i. (O'I, 43)
(64) Tursunboyni insofga keltirish kerak. Egilgan boshni qilich kesmaydi. (U, 151)
(65) Ertadan maoshga o'tasan. (M, 100)
(66) Tursunboy bolishni nari surib boshini qo'ydi-da, dam o'tmay uyquga ketdi. (U, 118)
(67) Nizomjonning sukutga ketganini opasi rizo alomati deb o'yladi-da, uning yelkasiga qo'qib gapirdi. (U, 28)
(68) U yarim soat chamasi tinimsiz ishlab, juda holdan toydi. (U, 105)
(69) Ikromjon qattiq charchagan, kuni bilan stantsiyada eshelon poylab holdan toygan edi. (U, 120)
(70) Holdan toyib to'shakka o'zini tashladi-yu, qimirlamay shiftga tikilib yotaverdi. (U, 154)
(71) Ochlik o'z kuchini ko'rsatib, uni holdan toydirgan. (U, 211)
(72) Holdan toygan. (U, 220)
(73) Kunlardan bir kun Sahoba tog'dan tushib, hassasini do'qillatib ketaveribdi, chanqab holdan toyibdi. (QQ, 62)
(74) Zebixon o'zini bilmaganga, tushunmaganga soldi. (U, 191)
(75) Opam uni ishga solib qishloqqa olib kel, deb yuborgan bo'lsa-ya! (U, 214)
(76) Kulgi bahona ular orasidagi begonalik nari ketgandek bo'ldi. (U, 217)
(77) Berdiyev terjimani tugatar tugatmas xotin battar jazabaga tushdi. (O'I, 42)
(78) Ikromjon bir dam unga hasratli boqib turdi-da, yana yer o'yishga tushib ketdi. (U, 219)
(79) 'Hurmat taxtasi' yonida oltinchi ishga tushgan edi. (Ch, 79)
(80) Stol tortmasidan tish paroshogini olib, ishga tushdi. (Ch, 80)
(81) Nizomjon battar sarosimaga tushdi. (U, 208)
(82) Yaqin olti oy birov bilan gaplashmay, odamsifat yotib-turmay, issiq tatimay shu ahvolga tushgan edi. (U, 210)
(83) Otasi Inoyat oqsoqol yana tirikchilikning payiga tushib, ertadan-ketgacha qo'liga ombur, sim olib supurgi boyladi. (U, 26)
(84) Uning bu tomonlarda birinchi marta ish bilan odamlar etiboriga tushishi edi. (U, 106)
(85) -O'z bolam bo'lsa oraga tushmasdim. Bolam tuproqda yotibdi. Shu Ikrom uchun, urushda oyog'ini yo'qatib kelgan bolshevik o'rtog'im hurmati oraga tushmoqchiman. Avf qilib bo'lmaydimi? Dadasi o'z qo'li bilan olib borib topshirsa. Oraga tushing. Urushga borib, qoni bilan oqlasin. Oraga tushing! (U, 103)
(86) Kiygan kiyimiga gard yuqmasdi. Chiy baxmal nimchasining ko'krak cho'ntagidan soat zanjiri osilib turardi. Endi bukchayib qopti. Kiyimlari ham bir holatda. Azizxoni urushga ketdi-yu, shu ko'yga tushdi. (U, 33)
(87) Ikromjon o'g'lining shu ko'yga tushishini sira o'zidan ko'rmagan edi. (U, 98)
(88) Yemay yedirgan, kiymay kiydirgan erkasi, shamolni ravo ko'rmagan yolgizi shu ko'yga tushdimi? (U, 115)

(89) Tog'a ishga sho'ng'itib qoyibdi, 'yo'q', desak ko'ngli ranjiydi, deb 'xo'p' deyaverishgan edi. (U, 72)
(90) U Ikromjonga o'g'il bo'ldi. Uning qo'sh qanoti bo'ldi. Ikromjon bu baquvvat qanotlarda burgut parvozi bilan olis, nurdek tiniq beg'ubor ufqlarga ucha oladi. Bu qanotlar uni hayotning yangi manzillariga olib boradi... (U, 224)
(91) Har nima qilsa ham ota, axir. Undan kechib bo'ladimi? (U, 206)
(92) Pishib, hilvirab, ana ketaman, mana ketaman, deb turibdi. (U, 161)
(93) O'lgan o'lib ketaveradi, qolganga qiyin. (U, 161)
(94) Bolasi boshiga solgan sharmandalik, xotinining dog'i-hasratda o'lib ketishi ham uning qaddini bukolmadi. (U, 187)
(95) U ota diydoridan, ona mehridan, yor-birodarlar lavrasidan olisda, chaqirsa ovoz yetmaydigan joyda quzg'in bo'lib olamdan o'tgan edi. (U, 218)
(96) Ona, qazoyim yetib olamdan o'tsam, bolam o'z qo'li bilan qabrga qo'yadi, deb umid qilardi. (U, 154)
(97) Yurt izzat bilan uni so'nggi yo'lga kuzatardi. (U, 218)
(98) -E, jiyan, boshimni baloga qo'yding-ku. (U, 131)
(99) Zebixonning gapi uni bir oz sarosimaga solib qo'ydi. (U, 83)
(100) -Jazangni tort, jazangni tort, Ikrom. Uni o'zing shu ko'yga solding (U, 98)
(101) Tag'in yo'tal tutdi. (O'I, 53)
(102) Bezgak tutyapti. (U, 146)
(103) Tinmay suv kechaverganidan yana bezgak tutdi. (U, 213)
(104) Nizomjonning ham bolaligi tutib astoydil urinib ketgan edi. (U, 132)
(105) U-bu tamaddi qilgandan keyin, a'zoyi badanlari bo'shashib, uyqu tortib tursa ham, xotirjam bo'lolmas, baxalovat edilar. (Ch, 83)
(106) Xo'sh, endi so'rab qo'yay: Biz tomonlarga sizni qaysi shamol uchirdi? (S, 65)
(107) Sen juvonmargni bolaligingda akalaring qatori dard olib ketsa bo'lmasmidi! (U, 65)
(108) Xullas, Inoyat oqsoqol tili bilan birovga ozor bermasa ham qilig'i bilan, yurish-turishi bilan hammaning me'dasiga tegardi. (U, 177)
(109) Yaxshi yuribsanmi? Rangingga nima bo'ldi? (U, 214)
(110) Asrora hovliga kirishi bilanoq endi ishni to'xtatib bo'lmasligini payqadi. (U, 16)
(111) -Hozir to'yni to'xtatasan. To'xtatmasang, qishloqni boshiga ko'tarib shovqin solaman, sharmandangni chiqaraman. (U, 18)
(112) Hozir uyg'otadi, hammasini aytadi, to'yni to'xtatadi. (U, 21)
(113) Ikromjonda qandaydir hech to'xtatib bo'lmas kuch paydo bo'lgandi. (U, 213)
(114) U charchaganida, uyqusizligidan darmonsiz edi. Ammo o'zini tutdi. (U, 69)
(115) Xaridorlar bu notavon cholga rahmlari kelib narxini surishtirmay olib ketaverishardi. Oqsoqol ham toshdan, ham tiyindan urib qolganini bilmay qolishardi. (U, 176)
(116) Bir yoqadan bosh chiqaringlar. (U, 100)
(117) Hamma murodi maqsudiga yetibdi. Ertakni eshitganlar ham maqsadiga yetsin! (QQ, 66)
(118) U niyatiga yetdi. (U, 14)
(119) Mana bugun niyatiga yetdi. (U, 18)
(120) Bo'lmadi. Niyatiga yetmadi. (U, 206)
(121) Tursunboy hammavaqt xohishiga yetgan, nimani xohlasa o'shanga erishgan bola edi. (U, 83)
(122) U shu orzulariga albatta yetadi. (U, 167)
(123) U ana o'shandagina Nizomjonning yo'lda unga aytgan: "Boyqush! Xonadonimizga kulfat olib kelding, shumqadam", degan gaplarining manosiga yetgan edi. "O ishte o zaman Nizamcan'ın yolda ona so'yledig'i (U, 159)
(124) Sizlar sabab bo'lib zora yo'limni topib ketsam. (U, 75)
(125) … Ayasi boshini silaydi. "O'kinma, bolam, yo'lingni topib yur!" deydi. (U, 77)
(126) … Bolaginam, mensiz holing ne kechayotgan ekan, yo'lingni topguningcha bag'rimda tutolmadim. … (U, 79)
(127) Bunaqa bolalar o'z yo'lini o'zi topib yuradi. (U, 206)
(128) Ko'p azalarda oldinga tushib tobut ko'targan. Qanchadan-qancha yetimlarning boshini silab ovutgan. Adashganlarni yo'lga solgan. (U, 69)
(129) Ko'zimning nuri, jigarbandimni Vatan yo'liga qurbon qilib qoyibman. (U, 192)
(130) Keyin Ikrom tutgan yo'lni u qo'rqoqlar yo'li hisoblardi. (M, 101)
(131) Urushga borsin. O'zini oqlasin. Yagona yo'l shu! (U, 151)
(132) U yashashi kerak. Yashaganda ham o'tmishini tandan bir parchasini kesib tashlagandek unutib yashashi kerak. Yo'l shu. Bundan boshqa yo'l yo'q. (U, 164)
(133) Siz haqiqatni tiklash yo'lida tergovga yordam berishingiz kerak. (O'I, 41)

(134) -Yoman yo'lga kirgan bola bo'lsa ham odamga o'xshab gapirsang, odamga o'xshab muomala qilsang, yomanligini qilmaydi. (U, 54)
(135) Oqsoqol yo'l-yo'riq bilgan odam bo'lganidan juda bo'lmasa ham sekin-sekin o'zini o'nglab oldi. (U, 175)
(136) Uydan chiqqandan beri taniga hokimlik qilib kelayotgan karaxtlik shu onning o'zidayoq allaqayga g'oyib bo'ldi qo'ydi, bir ko'ngli: hozir Zebini ikki qo'limga ko'tarib olaymi, desa, bir ko'ngli: qo'y, qo'y, muncha shoshasan, derdi. (U, 191)
(137) Frontga borib dushman bilan olishishga yaramasa ham shu yerda, mehnat frontida jang qiladi. (U, 77)
(138) Biz bu yerda mehnat frontini ochyapmiz. Cho'l bilan olishmoqchimiz. To'qay bilan olishmoqchimiz. Shu xat o'qilayotganda mehnat frontimizning gvardiyachilari jangga otlanib, shaylanib turishibdi. (U, 92)
(139) Oh, shoir umriga havas qilmagil,
U quyun ichida ungan bir daraxht. (ShU, 13)
(140) Nizomjon Asroraning shaddodligini, hech narsadan tap tortmasligni bilardi-yu, ammo mana shunday qahramonlik qila oladi, deb sira o'ylamagan edi. (U, 198)
(141) U bir umr bu bog'dan qutulolmaydi. (U, 69)
(142) Butun borlig'ini, umrini Sovet hukumatiga bag'ishlagan kishi shu bola tufayli_yerparchin bo'ladi. (U, 103)
(143) Bolasi quvg'in. Hamma eshik berk. Ochiq havo ham unga berk. (U, 153)
(144) Chunki Oydinning onasiga kunda ikki mahal qatnash og'irlik qilardi, Qunduzxon bilan eri ishlik odamlar, faqat kechqurun va dam olish kunlarigina kelishlari mumkin edi. (M, 93)
(145) Og'irimni yengil qilarsan, deb o'ylagan edim. (U, 212)
(146) *Endi sen yelkamda juda ham og'ir yukka aylanib qolding. Dadam, opam seni menga olib bermoqchi bo'lishdi*. (U, 166)
(147) Shuncha yil ishni kattalarga yuklab keldik. (QQ, 66)
(148) -Xonadonimizga kulfat olib kelding, shumqadam! (U, 31)
(149) Boshiga mushkul tushgan kishilarning qo'lidan tutish kerak. Bu bolaning ham boshida og'ir mushkuli bor. (U, 54)
(150) Yurt ishi bilan band, usiz ham boshida qanchadan-qancha tashvishi bor odamga bu gapni aytgani durust chiqdimikan? (U, 103)
(151) Chunki topshiriqlar tobora og'irlashib bormasa olg'a qarab siljish bo'lmaydi. (Ch, 82)
(152) Harna qilganda ham ona – ona. U o'z bolasini bir parcha etdan katta qilguncha ne mashaqqatlar tortmagan! (U, 66)
(153) U Naymanga kelishi bilan ko'ngilsiz voqeaning ustidan chiqdi. (U, 202)
(154) Xayoli, fikri-zikri Oydinda, to'satdan boshlariga tushgan falokatda edi. (M, 88)
(155) Nima bo'lmasin, yana qanday qutilmagan kulfatlar boshiga tushmasin, u Oydindan voz kechmaydi. (M, 106)
(156) Boshingga tashvish tushdi, deb eshitdim. Tinchlikmi? (M, 95)
(157) Nizomjan o'z boshiga tushadigan savdolarning xuddi shu daqiqadan boshlanishini qayoqdan bilsin. (U, 11)
(158) Ammo bu judolik o'z boshiga tushishini, tushgan taqdirda qandoq qilib chidashini xayoliga keltirmagan ekan. (U, 23)
(159) *O'shanda boshimga shuncha savdolar tushishini sira xayolimga keltirmagan ekanman.* (U, 162)
(160) -Zebi aytdi, boshingizga tushgan kunlarning barini eshitdim. (U, 137)
(161) Boshidan ko'p savdolar o'tgan ko'rinadi. (U, 50)
(162) U boshidan o'tgan voqealarni ipga chizgandek birma-bir gapira boshladi. (U, 74)
(163) U muhabbat izlardi-yu, "boshidan ko'p savdolar o'tgan" Nizomjonning ma'yus boqishlariga tob berolmasdi. (U, 125)
(164) Shu mehnat bilan yurtning mushkulini oson qilmoqchi, shu mehnat bilan ezilib darddan adoyi tamom bo'lgan Ikromjonning yuzini yorug' qilmoqchi, shu mehnat bilan o'z boshidan o'tgan "savdolar"ni nari quvmoqchi. (U, 126)
(165) Xalq sukut ichida uni tinglardi. (U, 92)
(166) Butun umrini, jonini, rohatini bag'ishlagan onaga shumi mukofot? (U, 212)
(167) U shaytonlik qilib qiqirlab kuldi. (U, 190)
(168) -Ayt! Kim o'sha iblis!? -Bo'kirma, Natashen'kani qo'rqitib yubarasan. O'l'ga nihoyatda xotirjam alpozda dashnom berdi. -Qiziq odamsan, Vasya, dedi deyarli erkalab. Xo'sh, o'sha 'iblis' kimligini aytsam, qo'lingdan nima kelardi? (O'I, 46)
(169) Kibernetikaning man-man degan 'xudo'lari tan beradi unga. Osha akademiklar O'len'kaning qo'ziqorin marino'vka qilishini bir ko'rsami! (O'I, 33)

(170) Boshidan o’tgan voqealarni Nizomjon bu qizga aytib bersamikin? (U, 128)
(171) Uning boshidan o’tgan savdolarning barini bilgan Zebixon indamay kulibgina qo’ya qoldi. (U, 184)
(172) *Ko’p savdolar boshimdan o’tdi.* (U, 215)
(173) Ishingiz sudga tushmasidan stsenariyni bitiring! Plan go’rit! (MBRT, 59)
(174) Shu ish menga ma’qul tushib turibdi. (U, 73)
(175) Odamning ishi bir orqaga ketmasin. Ketma-ket falokat oyog’ining tagidan o’rmalab chiqaveradi. (U, 123)
(176) U ishlarning yaxshi yurishganidan tabiati ravshan tortib Tog’aning uyiga keldi. (U, 72)
(177) Hech ishim yurishmaydi. (U, 138)
(178) Har qanday sharoitda ham hayot o’z oqimini davom ettiradi. (U, 8)
(179) -Tirikchiliging qalay, bolam? -Binoyidek o’tib turibdi. (U, 158)
(180) Hech qachon hayot ortga qaytmagan. Hammavaqt oldinga qarab ketavergan. (U, 163)
(181) O’tdami, suvdami umr o’taveradi. (U, 8)
(182) Eh-he, bu uy devorlari orasida uning qancha-qancha umri otgan. (U, 88)
(183) Umr o’tib ketaverarkan. (U, 120)
(184) Qizlar qotib-qotib kulishdi. Oradan o’tgan boyagi ko’ngilsizlik ham birpasda unutildi. (U, 170)
(185) G’aflat bosib yotaveradimi. (U, 221)
(186) Tiriklik nomiga bir o’tinch shulki,
O’rtaga tushmasin bemahal hijron. (IDU, 46)
(187) Ammo hech bir inson oyoq togiga qarab yashamaydi. Olis ufqlarni mo’ljalga olib yo’l yuradi. (U, 224)
(188) Bu yorug’ dunyoda nima qilib sho’ppayib yuribman? (U, 207)
(189) Kelin ayasiga uylandi, degan nomusni ko’tarib yurishdan ko’ra o’lgan afzal. (U, 166)
(190) Yanglishgan yanglishib qolaveradi, yo’lni to’g’ri olgan hayot jomini oxirigacha sipqorib yashadim, armonsiz yashadim, deb ketadi. (U, 163)
(191) U umrini boy bermagan bo’lsa, ketayotgan yo’li jarga olib borayotganini bilib qolsa va undan qaytish xohishi bo’lsa, to’g’ri yo’lni topib olishi muqarrar. (U, 163)
(192) Yoshlik – bu karvonning erka noridir,
Daryoday toshqindir, jilga kabi sof. (IDU, 46)
(193) Hayot to’lqini ojizlarni qirg’oqqa irg’itib tashlaydi. Oqimga qarshi suza olganlar, to’lqinni egarlaganlargina ertangi kunga yetib keladi. (U, 224)
(194) Endi shunday qilishingiz kerak. Men sizdan roziman. Taqdir ekan, yo’limiz bo’lindi. O’zingizga qarang endi. Men sizga baxt keltirmadim. Sizga to’siq bo’lishni istamayman. (M, 105)
(195) Bechora qiz… Ko’rpa-yostiqqa bog’lanib qoldi endi. Turmush qurib, bola-chaqa qilishi qiyin… Shularni o’ylab sening yo’lingni ochib qo’yishdi. (M, 108)
(196) Mening stsenariyim bo’yicha chol kichikroq oilaviy janjal ustiga kelib qolishi, o’g’li bilan keliniga nasihat qilib, er-xotinlik mas’uliyatini tushuntirishi kerak edi. Kino’dagi chol ham janjal ustiga kelib qoldi. (MBRT, 61)
(197) Bu mojaro ustiga yetib kelgan Tog’a yigitning tirsagidan tortib Ikromjonning qo’lidan bo’shatdi-da, uni koyidi. (U, 60)
(198) Oxunboboyev shunday gapirardiki, u minbarda emas, bir piyola choy ustida gaplashib o’tirganga o’xshardi. (U, 100)
(199) Ovqat ustida bugangi ish to’g’risida gap ketdi. (U, 106)
(200) Osh ustida ham, choy ustida ham parishon bir qiyofada o’tiradi. (U, 130)
(201) Ustiga ustak mana bu do’zax jaziramasi!.. (O’I, 45)
(202) Chapak ustuga chapak. (U, 57)
(203) Haqiqatning tagin izlasang shu tob
Mutlaq senikidir uylar aslida. (Uy, 8)
(204) Oraga uchinchi bir savdo suqildi. (U, 84)
(205) Havo ochiq edi. (U, 119)
(206) Havo ochiq edi. (U, 207)
(207) Bugun ham havo ochiq. (U, 224)
(208) Qor qiyalab urar, sovuq shamol uvillardi. (Mo’skva ko’chalarida shamol shiddatli bo’ladi…) Tongotarga yaqin qaytib keldi. O’l’ga eridan xavotirlanib uxlamagan ekan. ‘Savuq qotib ketgandirsan?’ dedi oradan hech gap o’tmagandek. (O’I, 46)
(209) U qudasining o’lishiga qattiq ishongan. (U, 161)
(210) Qattiq charchaganidan ko’zi ilingan ekan, nimadir shitirlab uyg’otib yubordi. (U, 210)
(211) Ikromjon yechinib o’rniga kirdi-yu, qattiq charchagan ekan, dam o’tmay xurrak torta boshladi. (U, 41)
(212) Nizomjon uning qattiq charchaganini sezdi. (U, 109)

(213) Hech kim unga xoinning otasi deb ta’na qilmasin. Unga otiladigan ta’na toshlariga Nizomjon ko’ksini tutib beradi. (U, 76)
(214) -Yasha, qizcha, boplading. Gushnani yarimtaga tushirding. (U, 83)
(215) Shu bir parcha qog’ozga qarab aza ochib o’tiribmiz. (U, 24)
(216) To’rt serkalik muallim oshnam bor edi-ku, taniysan, oti G’anijon, o’shaning o’g’lida qoraxat kelganda bechora yig’lab-siqtab aza ochgan edi. (U, 73)
(217) Shu bilan oramizda nima bo’lsa bari tamom bo’ldi. (U, 166)
(218) Bir payt bir chinqiriqdan sukut darz ketdi. (Ch, 85)
(219) Erta bilanoq hamma ishimni bir chekaga yig’ishtirib qo’yib, stesenariy yozishga kirishdim. (MBRT, 58)
(220) Bu alamlarni, bu xo’rliklarni oyoq ostiga olib toptamagunimcha yashashim shart. (U, 207)
(221) Shundagina yigit o’girilib orqasiga qaradi-da, Ikromjonni ko’rib qizarib ketdi, juda katta gunoh qilib qo’yganini bilib boshini egip o’tiraverdi. (U, 60)
(222) Dildorning oldida hali juda katta hayot bor. (U, 163)
(223) -Meni eng og’ir ishga qo’ying, iltimos qilaman. (U, 96)
(224) Dalada eng og’ir ishni shu qiladi. (U, 165)
(225) Og’ir ish qilmang. (U, 169)
(226) Og’ir sukunat chokdi. (O’I, 43)
(227) Noxush sukunat chokdi. (O’I, 38)
(228) Professor nima dedilar, bilmayman. Ahvollari og’ir. Ammo omon bo’lishlariga shubha yo’q. (M, 92)
(229) -O’tgan kuni kasalxonaga oborib qo’ydik. Sal og’irlashib qoldilar. (U, 158)
(230) Albatta, bularni yengil jarohat deb bo’lmaydi. (M, 90)
(231) Tursunboy sog’lom o’sdi. Ularning toleiga u har qanday dardni ham yengil o’tkazardi. (U, 51)
(232) Ummatali ikkilanib turdi-da, og’ir-og’ir qadam bosib nari ketdi. (U, 61)
(233) -Javob bering! Nimasi kulgili bu nopok ishning? (O’I, 52)
(234) Yigirma bir yil ardoqlab boqqan, shamolni ravo ko’rmay joniga o’rab o’stirgan bolasi xoinlikdan, qo’rqoqlikdan, ona oldidagi hech qachon yuvib bo’lmaydigan gunohlardan pok bo’lolmay, ota quchog’ida begonadek yotardi. (U, 218)
(235) Jangga yuborishlarini, qonli urushda dog’ni yuvishni so’rashga unatmoqchi. (U, 217)
(236) O’bko’m ustingizdan mag’zava ag’darib yotibdi-yu, siz uni himoya qilmoqchi bo’lasiz. (O’I, 50)
(237) Mening sovunimga kir yuvmabsan hali. (U, 192)
(238) Oq sukunat portlar saharda, ... (Ma, 4)
(239) Bu xafa kecha kechar,
Quvgay uni oftob.
Bu kecha pardek uchar,
Qo’ynida machul sarob. (R, 304)
(240) Ish qizigandan qizib ketgan. Yoz kechalari shunaqa ishlashlik bo’ladi. (TA, 71)
(241) Endi donolar kengashi ayniqsa qizg’in o’tibdi. (QQ, 66)
(242) Ikromjonni nomus o’ti kuydirardi. (U, 209)
(243) Nizomjon muhabbat bilan nomus o’tida qovurilardi. (U, 14)
(244) Boshimga tuganmas savdolar solgan urush olovi o’chganini o’z ko’zim bilan ko’rishim shart. (U, 207)
(245) Goh baland, goh past pardalarda faryod qilayotgan ohanglar urush olovlarini, tinch-osuda kunlarni ko’z oldida gavdalantirardi. (U, 68)
(246) -Yuragimda urush yoqqan o’tni hech kim o’chirolmaydi. U o’t tutashib o’zimni kuydiradi. U o’t o’chirib bo’lmaydigan o’t. (U, 121)
(247) Urush chaqmog’i chaqib, odam o’lib, shaharlar yonayotgan kunlarning birida kimsasiz Nayman cho’liga qarab ikki otliq borardi. (U, 41)
(248) Ikromjon shuning uchun ham o’zini o’tga-cho’qqa urib, o’tli xayollar yolqinidan chiqishga intilardi. (U, 98)
(249) Uyoq-buyoqqa boradigan bo’lsa, sektsiya boshlig’iga aytib ketishi kerak yakkayu-yagona jahon chempioni bo’lsa ham qo’mita raisidan tortib oddiy apparat xodimigacha unga hurmat bilan qarashsa ham, o’rnatilgan intizomni buzgisi kelmadi, ammo bu intizomga, ayniqsa, Oydin kasalxonaga tushib qolganidan keyin ko’nikolmadi. (M, 93)
(250) Yigitchaning uyqusu buzildi. (U, 9)
(251) Po’lat choyni olib, ho’plar ekan, ko’nglining bir chetidagi g’ashlik qattiqroq tugun bo’lib, kayfiyatini buza boshladi (M, 97)
(252) -To’yingni buzgani keldim. (U, 15)

(253) Ularning har ikkovi ham indamay qolishdi. To'tixon Azizxonini, Jannat xola Tursunboyini o'ylab ketgan edi. Bu jimlikni To'tixon buzdi: … (U, 56)
(254) Jimlikni Risolat buzdi. (U, 182)
(255) Endi rejasi buzildi. Ketishi kerak. (U, 116)
(256) Keling, bir chekkadan gapirib beray. (MBRT, 57)
(257) Ha, bozor bahosidan sal yuqoriroq ayt. (U, 173)
(258) Respublika bosh xirurgi qarayapti. Ahvoli yaxshi. (M, 98)
(259) Nima, shuncha qilg'iliklaring evaziga biz seni boshimizga ko'tarishimiz kerakmi? (O'I, 47)
(260) Qani edi, boshqa otalardek bo'lsa, boshimga ko'tarmasmidim. (U, 202)
(261) *Borsam, bu qilgan yaxshiliklaring uchun boshimga ko'taraman...* (U, 215)
(262) Oyog'i tagida o'ralashayotganlarini pisand qilmas, yo'lini to'sib, yig'lab dardini aytadiganlarni elamas edi. (U, 81)
(263) Urushda qon to'kkan akamning xotirasini oyoqosti qildingiz. (U, 200)
(264) Masjidni boshga ko'tarib baqirib u yoqdan-bu yoqqa yugurishadi. (U, 222)
(265) -O'bko'ming kim bo'pti? Kerak bo'lsa, respublika rahbarlaringning o'ziyam tiz cho'kadi hali... (O'I, 54)
(266) Zebixonning qizlik g'ururi baland keldi. (U, 139)
(267) -Shunaqa gaplar, tuz-nasiba ekan, mana, sizlar bilan hamxona bo'lib qoldim, - deb hikoyasini tamom qildi Nizomjon. (U, 128)
(268) Oyog'i, beli ozgina lat yebdi. (M, 87)
(269) Nimaga shunchalik himoya qilib qoldi poraxo'rning xotinini? (O'I, 44)
(270) Poraxor! dedi hayqirib. (O'I, 54)
(271) Bo'ldi, yetar, termilmang oyga,
ha, bilaman, oy juda go'zal __
to'yib bo'lmas bunday chiroyga. (BY, 16)
(272) -Birodarlar, dalaga qo'sh chiqarishdan oldin qiladigan ishlarimiz bor. (U, 59)
(273) Inoyat oqsoqolning yana bitta g'alati odati bor edi. (U, 177)
(274) Yaxshi gapdan boshqa yordami yo'q. (U, 26)
(275) -Shu uy uniki da'vom yo'q, - dedi. (U, 28)
(276) -Ol, olib qo'y, Tog'a. Taqishga haqqim yo'q. (U, 62)
(277) Ikromjonning odam tanlaydigan holi yo'q edi. (U, 71)
(278) -Nima bo'ldi? Tobing yo'qmi? (U, 151)
(279) Uyati yo'q, nomard! (U, 84)
(280) -Hech qanaqa shartim yo'q. (U, 98)
(281) Inoyat oqsoqolda-ku tinim yo'q. (U, 174)
(282) Uning bunday qilishga darmoni yo'q. (U, 212)
(283) -Qiynalayotganim yo'q. (U, 217)
(284) Yo'q, hali bilagimda kuch bor. (U, 207)
(285) Adol o'lgurda ham ayb bor. (U, 172)
(286) Mening ham boshimda sizlarnikicha bo'lmasa ham anchagina ko'rgiliklar bor. (U, 75)
(287) Uning bunaqa odati yo'q edi. (U, 220)
(288) Xo'p fe'li keng, odamgo'y ayollarimiz bor-a? (M, 104)
(289) Mana, qishlog'iga borib katta obro' bilan qaytib keldi. (U, 206)
(290) Bunaqada reja bilan ish tutmasa, bor bud-shuddan ajralib qolish hech gapmas. (U, 161)
(291) G'ayrati qo'zg'ab uyga qarab chopdi. (U, 20)
(292) Bittasi mana shu Jumanovmi! O'qimishli, oliy ma'lumotli... (O'I, 36)
(293) Umring uzoq, martabang baland bo'lsin. (M, 16)
(294) Qirq yil qirg'in bo'lsa, ajali yetgan o'ladi, deydilar. (U, 122)
(295) Dildor unga qarab turib havasi keldi. (U, 165)
(296) Dildor bu erkakshoda, dali-g'uli qizga qarab turib astoydil havasi keldi. (U, 167)
(297) O'zim shunaqa omadi kelmagan bola ekanman. (U, 138)
(298) Yurt ishida ham, shaxsiy hayotida ham uning omadi kelmadi. (U, 21)
(299) Konsul'tatsiya o'tqazadigan o'qituvchining tobi qochib qolib, institutga kelolmay qolibdi. (TA, 72)
(300) Yigit gapini to'xtatmaganidan diqqati oshib ketgan hamsuhbati jahl bilan: … (U, 60)
(301) Ammo Jannat xolaning uyqusi qochib ketdi. (U, 41)
(302) Nizomjon nima deyishini bilmay, o'zim, shunday, uyqum qochib ketdi, deb qo'ya qoldi. (U, 125)
(303) Ikki kun kechiksam terib yeb qo'yadi, deb uyqusi kelmagan edi. (U, 173)
(304) Ammo Nizomjonning ko'ziga uyqu kelmasdi. (U, 76)
(305) -Amaki, yotavering, uyqum kelmayapti. (U, 97)
(306) Shular obro' olib turishipti. (U, 199)

(307) Xonavayron bo'lgan oilalarning, yetim qolgan bolalarning qasosini ol! (U, 92)
(308) Shularning hammasi, hammasi uchun qasos ol, azamat lochinimiz!.. (U, 92)
(309) U go'yo gaplashish qobiliyatini yo'qotgandek javobga so'z axtarayotganga o'xshardi. (U, 212)
(310) Ikromjon Tursunboyni uchratgan kundan beri tinchini yo'qotgan edi. (U, 218)
(311) Peshanam qursin, buncha sho'r bo'lmasa. (U, 147)
(312) -Peshanam qursin, ne kunlarga qoldim. (U, 151)
(313) -Iya, esim qursin, shu to'pda pochtachi manavi xatni tashlab ketgandi. (U, 158)
(314) -Sovuqqina ekan. Diding qursin. Kelib-kelib shuni topdingmi. Dildor qayoqda- yu, bu turqi sovuq qayoqda! (U, 183)
(315) Tinkasi qurib odati bo'yicha ayvon labiga kelib endi o'tirgan ham ediki, eshikni kimdir juda sekin, juratsizlik bilan taqillata boshladi. (U, 114)
(316) Tizzalarimda darmon qolmadi. (U, 147)
(317) Tergov tugamaguncha svidaniye berilmaydi. (O'I, 40)
(318) Kichkina, kamtar odam hargiz o'z hayollariga izn beravermasligi kerak. (Ch, 78)
(319) Dildorning uyi ko'p bo'lganidan dadasi hammasini yig'ishtirib qurt boqishga ruxsat bergan edi. (U, 164)
(320) Sen yaramasning jazongni yurt bersin. (U, 212)
(321) -Hoy, qizlar, - dedi Asrora shiyponda nimchasini kiya turib, - senlar ishlaringni qilaverlaring, hozir borib u beburdning dodini berib qo'yay. (U, 15)
(322) Qo'ymayotibdi, bir balo qilib dodini berib qo'y, deb aytdim-ku! (171)
(323) Po'lat shunday deb, o'ziga ham, uydagilarga, Oydinga ham dalda berdi. (M, 92)
(324) Tog'a Ikromjonga qandaydir juda zarur bir gap aytmoqchi, ammo aytgani yuragi dov bermaydi. (U, 42)
(325) Zirillamaga borishga yuragi dov bermagan u yaramasning. (U, 122)
(326) Ochib o'qishga yuragi dov bermay bir muddat konvertga tikilgancha turib qoldi. (U, 161)
(327) Oqsoqol shunday deb turgandan keyin uni tekshirishga kimning yuragi dov berardi. (U, 176)
(328) Lekin ona ko'ngliga taskin berardi: … (U, 34)
(329) Nizomjon biron gap aytib unga juda-juda taskin bergisi kelardi. (U, 99)
(330) Tog'a unga tasalli berardi: ... (U, 121)
(331) Ko'ngilga tasalli beruvchi, odamni hamisha oyoqqa turg'izuvchi, o'ylatuvchi, kurashga chorlovchi chigil jumboqlar ko'p bu olamda. (U, 224)
(332) Risolat uni o'ylashiga gal bermay belanchakda yuziga to'r yopib qo'yilgan bolani qo'liga oldi. (U, 168)
(333) Bolalarning qiy-chuvi, xotinlarning baqirib-chaqirishlari bu jimjit to'qayzorga mahalla tusini berib qo'ydi. (U, 130)
(334) -Kalugani ozod qilishda ko'rsatgan mardligi jasorati uchun Azizxon Ummataliyevga Sovet Ittifoqi Qahramoni degan faxriy unvon berildi. (U, 57)
(335) Indamasam, aybni biz tomonga ag'darmoqchimisan?! (O'I, 52)
(336) Yoshligini, sho'x olov bolaligini oqizib ketgan shu anhor kimlarningdir bolaligini oqizardi. (U, 38)
(337) Olis yo'l bosgan bu uch burchak xat unga bolasining nafasini, buyini olib kelgan edi. (U, 55)
(338) Urush odamlarning tinkasini quritgan. (U, 201)
(339) Nizomjon o'tgan dam olish kuni etik olgani Marg'ilon bozoriga tushganda … (U, 23)
(340) Sal dam beray, yurishga qiynalyapman. (U, 205)
(341) Risolat sirni boy berib qo'ydi. (U, 182)
(342) Hamisha bir chekkada ma'yus yurasiz. Qo'ying, bunaqa qilmang. (U, 127)
(343) Nizomjon tsex boshlig'ini ijozat olib Oltiariq yo'liga chiqdi-yu, o'tkinchi mashinaga qo'l ko'tardi. (U, 24)
(344) Yana uyga qarab yo'l oldi. (U, 37)
(345) Tursunboy undan o'ch olishga intilardi. (U, 84)
(346) Lekin o'ch ham ololmadi, o'zr ham so'rolmadi. (U, 84)
(347) İlhombaxsh mehnat jarayonida bunga kim ham e'tibor berardi. (Ch, 78)
(348) Tomoshabinlarning gijgijlaganiga e'tibor bermadi. (M, 101)
(349) Professor Oydinga shu doridan ukol qilishni maslahat beribdi. (M, 96)
(350) Po'lat faqat kuzatadi, lozim topganidagina aralashib, maslahat beradi. (M, 107)
(351) Qizlarga zimdan nazar tashlab, ularning qarayotganini bilib gerdayibroq pisand qilmayroq turardi. (U, 39)
(352) Kampir Nizomjonga bir nazar tashlab shoshib oshxona tomonga ketdi. (U, 50)
(353) Dildor atrofga mast odamdek nazar tashlab borarkan, oldidan qop-qora habashdek bir yigit chiqib qoldi. (U, 170)
(354) U mashina tomong'a keta turib Zebixonga yer ostidan nazar tashladi. (U, 184)

(355) Kallaklangan tutzor orqasidan Dildorlarning oq tunuka tomli uyi ko'ringanda Nizomjon bir dam ma'yus nazar tashladi-yu, ortiqcha hislarga berilishdan o'zini saqlab jadal yurib ketdi. (U, 194)
(356) Dildorga boshdan-oyoq nazar tashlab oldi-da, indamay yurib o'tib ketdi. (U, 214)
(357) Po'lat yordam bermoqchi bo'lib qo'lini uzatdi. (M, 109)
(358) Opamdan ochdan o'lyapman, yordam bersin, deb yalang'och tanamga ko'ylak olish uchun yiqqan oxirgi pulimni ham oldirib ketdi. (U, 201)
(359) Yosh bolalar ham frontga madad beryapti. (U, 112)
(360) Oqsoqol qo'li bilan shavla yeyarkan, qiziga tanbeh bera boshladi. (U, 160)
(361) Birinchi bo'lib uning ta'zirini berib qo'ydi. (U, 84)
(362) Katta klubda oblast' teatri har xil tomoshalar qo'yardi. (U, 81)
(363) … havaskorlar to'garagi 'Tohir va Zuhra'dan parcha qo'yganda Zuhra bo'lib chiqqanini ko'rganidami, qachon, qanday qilib yaxshi ko'rib qolganini bilmaydi. (U, 84)
(364) Prikaz berishini qaranglar-a! (U, 164)
(365) Odamlarim bor, zakaz bersam bo'ldi, olib kelaverishadi. (M, 100)
(366) Risolat ichida: tamom, qo'lga tushdi, deb xulosa chiqardi. (U, 182)
(367) Tog'a Ikromjonning umrida hech kimga hech qanday iltimos qilmaganligini, sha'niga dog' tushiradigan ishga qo'l urmasligini bilardi. (U, 105)
(368) Og'zingdagi oshni oldirib qoyib, obidiyda qılasan-a. (U, 19)
(369) Ana undan keyin ukang qayoqda bo'lsa o'shaqqa borib ishni pishitasan. (U, 160)
(370) Jahon chempioni ishlavotti degan gap klubni ko'tarib yuboradi. Obro'siniyam, bahosiniyam… (M, 100)
(371) Shu kuni Nizomjon o'zida yo'q bir kayfiyatda iljayib yurdi. (U, 185)
(372) Shariat bunga yo'l beradi. (U, 28)
(373) Armiyaga chaqirilgan yigitlar uni o'rab olib ketishga yo'l berishmasdi. (U, 119)
(374) U bilan ancha gaplashib, tushga yaqin tabiati ravshan tortib uyga keldi (U, 26)
(375) Asrora o'zining sho'xligi bilan butun qishloqda nom chiqargan edi. (U, 15)
(376) Kolxoz ishi orqaga surilmasligi kerak. (U, 58)
(377) Vahobjon xatni o'qib, og'ir uh tortdi. (S, 69)
(378) Ikromjon olachalpoq bulutlar orasiga dam kirib, dam chiqib suzayotgan oyga ichki bir iztirob bilan tikilib turdi-da, uh tortib palatkasiga qarab ketdi. (U, 97)
(379) U shunday deb, yog'och oyog'ining tasmalarini bo'shatib ko'rpaga kirarkan, yaka og'ir uh tortdi. (U, 97)
(380) Ikramjon ko'kragini changallab qattiq uh tortdi. (U, 123)
(381) Oxunboboyev g'ovurni bosib o'rnidan turdi da, sahna chetiga kelib kula-kula gap boshladi: ... (U, 101)
(382) -Mayli, bo'lar ish bo'pti. Endi uni tuzatib bo'lmaydi. (U, 129)
(383) Noyabrning boshlarida undan ketdim, degan xat keldi-yu, ikki oy o'tib, jangga kiryapman, degan ikkinchi xatni oldi. (U, 68)
(384) Aprelning boshlarida Jannat xola Naymanga arava orqasiga sigirini boylab ko'chini olib keldi. (U, 130)
(385) Diliga ozor bergan muhabbat tuyg'ularini orqada qoldirib akasini, opasini, dadasini tashlab qochardi. (U, 20)
(386) Darrov shuncha vaqt o'tib ketibdi. (U, 120)
(387) Vaqt bekor o'tmasin deb, loy qorib tepasi yopilmagan uy devorini suvamoqchi bo'ldi. (U, 180)
(388) Odam qiyofasi yillar o'tishi bilan, sharoit tasiri bilan o'zgarib ketishi mumkin. (U, 210)
(389) Yarim soat o'tar-o'tmas Po'lat undan bu did bilan qurilgan uyda sovet yillari nima bo'lganini, hozir nima joylashganini bilib oldi. (M, 99)
(390) Bugun kun qamish kuydirish, o'choq qurish bilan o'tdi. (U, 95)
(391) Oy o'tibdi, yil o'tibdi. (QQ, 64)
(392) Oy o'tibdi, yil o'tibdi. (QQ, 65)
(393) Ikki oy o'tib, Oydin boshini qimirlatadigan, hatto oz bo'lsa ham ko'taradigan bo'ldi. (M, 92)
(394) Boring, ikki oy o'tsin! (M, 92)
(395) Vahobjon o'tgan yilning avgustida sirtqa institutga imtihon topshirgani Toshkentga tushgan edi. (TA, 72)
(396) Acab emas, yillar o'tib u bu kunlarini unutib yuborar. (M, 103)
(397) Ammo yana ikki oy o'tdi, qish kirib yarimladi, oyoqlari, belida hech qanday o'zgarish yuz bermadi. (M, 104)
(398) O'tgan yili chempionatga ketishidan oldin ularni unashtirib qo'yishdi. (M, 89)
(399) O'tgan hafta esa qarindosh-urug', mahalla kattalarini yig'ilishib bayramning uchinchi kuni, to'rtinchi sentyabrga to'y qilishga uzil-kesil kelishishdi. (M, 89)

(400) O’tgan kuni uchrashganlarida aspirantura masalasi hal bo’lganini, fakul’tetda kichik o’qituvchi qilib tayinlashganlarini xursand bo’lib aytib bergan edi. (M, 89)
(401) O’tgan yil filial mustaqil “Boychechak” klubiga aylanadi. (M, 99)
(402) O’tgan yili Jannat xolaning akasi Sodiqjon vafot qildi. (U, 35)
(403) O’rdaklar o’tgan yili tashlab ketgan inlarini olis yurtlardan izlab kelishgan edi. (U, 99)
(404) Arava ustida o’tgan kuni yo’lda qo’lini silkitib qolgan qiz turardi. (U, 105)
(405) U o’tgan yili pilla hosilini yaxshi eslaydi. (U, 185)
(406) Ikki haftami, uch haftami o’tgach, sadaqayrag’och soyasida tumonat odam to’planibdi, kuylar chalinibdi, maktab bolalar bo’yniga bo’yinbog’ taqib, saf tortibdi. (QQ, 63)
(407) Po’lat kun o’tgan sari Oydinning nigohida siniqlik kuchayib borayotganini ko’rib, ko’proq oldida o’tiradigan bo’ldi. (M, 104)
(408) Ammo yil o’tmay, Oydin uni o’zi topdi. (M, 89)
(409) Sal o’tmay pastdan to’q-to’q o’tip yorgan tovush eshitildi. (S, 62)
(410) Sal o’tmay oq xalat kiygan Zarofat chiqdi. (S, 67)
(411) Sal o’tmay bog’ tomondan it vovillagani, bog’bonning so’kinani eshitildi. (U, 8)
(412) Sal o’tmay uydan qorining qur’on tilovat qilgani eshitildi. (U, 24)
(413) Sal o’tmay eshikdan Ummatalining xotini uch burchak xat bilan ko’zoynakni qo’shib ushlaganicha kirdi. (U, 55)
(414) Sal o’tmay o’sha alanga orasidan boyagi bo’ri emchaklari osilgan modasini ergashtirib chiqdi. (U, 94)
(415) Sal o’tmay qorong’ida Nizomjonning ham piq–piq yig’lagani eshitildi. (U, 99)
(416) Sal o’tmay, eshikni taqillatmay mo’ylovdor bir yigit kirdi. (U, 121)
(417) Sal o’tmay kuzovning to’nkarilayotganini ko’rib qolishdi. (U, 197)
(418) Sal kun o’tmay bahor jalalari boshlanadi. (U, 43)
(419) Sal kun o’tmay A‘zamjondan: yaqinda borib qolaman, degan xat keldi. (U, 11)
(420) Sal kun o’tmay, harbiy komissarlikdan, og’lingiz Vatan uchun janglarda qahramonlarcha haloq bo’ldi, degan xat oldi. (U, 68)
(421) Zum o’tmay, markaz ortda qoldi. (O’I, 35)
(422) Vahobjon zum o’tmay jarning tubiga yetdi. (S, 67)
(423) U o’sha qizni eslaganida nihoyatda koxlik bir qızning yuzi, ko’zi, kelishgan gavdasi ko’z oldiga kelardi-da, zum ot may, bu go’zallik ornini tircaygan kalla suyagi egallab olardi. (TA, 74)
(424) Zum o’tmay bu shafaqlar ham so’ndi–yu, butun olam qora chodirga o’ralgandek bo’ldi–qoldi. (U, 46)
(425) Zum o’tmay samovar surnay chalayotgandek nola qilib jig’illadi. (U, 76)
(426) Qara-ya, o’tibdi qirq yil muttasil,
Yashabman yulduzlar ostida karaxt. (ShU, 13)
(427) Shuncha yil o’tibdi, bilmaganmiding. (Uy, 8)
(428) Oradan hech vaqt o’tmay, ‘Yo’qolsin zolim boylar!’, ‘Yo’qolsin tekinxo’r eshonlar!’ degan gap chiqibdi. (QQ, 62)
(429) Oradan bir yil o’tdi. (MBRT, 60)
(430) Oradan o’n besh kunlar chamasi vaqt o’tib, Vahobjon qizidan xat oldi. (S, 69)
(431) Mana, oradan bir yil o’tdi. (TA, 74)
(432) Oradan besh soatcha o’tganda navbatchi vroch ularni Oydinning oldiga taklif qildi. (M, 91)
(433) Oradan hech fursat o’tmay, dimog’iga allaqanday bo’g’uvchi hid urildi. (O’I, 32)
(434) Ular kechgan kunlarni esga solib, biri Tursunboy bo’lib, biri Zebixon bo’lib har kecha hali barg yozmagan novdalar orasidan qarashmoqda. (U, 86)
(435) Vaqti kelib, mavridi kelib o’zi bilib olar. (U, 42)
(436) U yaqin yigirma besh yil ichida cho’l butunlay o’zlashtirilib, O’rta Osiyoning yirik paxta bazasiga aylanishi, hozir kolxozlar ayrim uchastka tartibida qo’riq ochayotgan yerlar vaqti kelib alohida kolxoz, sovxoz bo’lib ajralib chiqishi, urush tugashi bilan Katta Farg’ona kanali kengaytirilib butun cho’l bo’ylab aylanib o’tishini sodda, dehqonchasiga tushuntirardi. (U, 100)
(437) Qish kelyapti, nima qılamiz, deyapti. (O’I, 40)
(438) O’sha yili kuz erta keldi. (M, 95)
(439) Mana, tag’in bahor keldi. (U, 32)
(440) Lekin bu kun qachon keladi, xudoga ayon, bandasi bilmaydi. (M, 108)
(441) Keladigan bu yil tinch bo’lsin avval,
Baxsh etsin har kimga oliy saodat. (IDU, 46)
(442) Kech kirdi. (U, 36)
(443) Kech kirib, qorong’ilik boshlanganda hamma jam bo’lib, katta chodir ichida, toshfonar yorug’ida choyxorlik qilib, u yoq–bu yoqdan gaplashib o’tirardi. (U, 95)

(444) Kech kirib shtabga xat tashlab qaytayotgan edim. (U, 110)
(445) Dildor oy-kuni yaqin qolgan kunlarda o'zi bilan o'zi bo'lib atrofiga tuzukkina qaramagan edi. (U, 169)
(446) Shuning uchun g'alaba kunlarini tezroq yaqinlashtirish niyatida partiyamizning bekor yotgan cho'llarni o'zlashtirib, uni hosil berishga majbur qiling, degan chaqirig'iga, labbay, deb javob berdik. (U, 91)
(447) Gazeta, olis cho'l bag'rida yer bilan olishgan kishilar yuragiga allaqanday yorug'lik olib kirgandek, uzoqda, toplar guldurosi ostida emaklab ketayotgan bolalarni ko'rish damlarini yaqinlashtirgandek bo'ldi. (U, 110)
(448) Qani endi, shu kunlar qaytib kelsa? Kelarmikin? (U, 147)
(449) Qani endi o'sha kunlar qaytib kelsa. (U, 163)
(450) O'sha kunlarni qaytarishning iloji bo'lsa edi. (U, 163)
(451) Sentyabr - er-xotin orziqib kutadigan oy… (O'I, 33)
(452) Faqat ikki yil burun oyog'iga bod kelib, sal oqsab qoldi. (MBRT, 57)
(453) Bir oycha burun xabar qilishdi 'yangi 'Volga'lar keldi' deb. (M, 87)
(454) Uch yil burun respublika chempiyonatida ochkalar bo'yicha ikkinchi o'rinni olgan bokschi Toshkentli Ismat Haydarov degan yigit edi u. (M, 95)
(455) Pochta eplolmay, ikki yil burun sotadi. (M, 99)
(456) Ilgari Zarkent selposida kassirlik qilardi. (U, 121)
(457) -Ilgarilari ham xat olib turarmidingiz? (U, 168)
(458) Keyin nima uchundir ikki kun ilgari qishloqqa borganida Jumanovning kampir xotini yuzi yanayam xunuklashib chinqirganini esladi. (O'I, 46)
(459) Ilgari shunaqa yaxshi xabar bo'lganda artistlar kelib o'yin korsatishardi. (U, 199)
(460) Ikromjon ilgarigicha birov bilan ortiqcha gaplashmasdi. (U, 204)
(461) U bu pulni ilgaridan tayyorlab qo'ygan bo'lsa kerak, yonidan oldi–yu, sanamay uzatdi. (U, 192)
(462) -O'rtoqlar, majlisimizni boshlashdan oldin rayon harbiy komissarligimizning xodimi leytenant o'rtoq Ismoilov front ahvollaridan gapirib berishlarini so'raymiz. (U, 58)
(463) Butun Fargona vodiysida Chorterakdan oldin o'rik pishmaydi. (U, 190)
(464) Bundan yigirma olti yil oldin ko'richagingizni kesib tashlagan edim? (S, 62)
(465) Qo'shimcha majburiyatni muddatidan oldin bajaramiz! (Ch, 78)
(466) Adolat Az'amjonning yarasi tuzalib, bundan bir yarim oy oldin yana frontga ketganini aytgan edi. (U, 22)
(467) Bundan uch–to'rt kun aldin Tog'a bilan Naymanga borishganga, u madaniyat saroyiga atab Sibirdan olib kelgan yog'ochlarni tildirmay asrab qo'yganini aytgan edi. (U, 71)
(468) U Zebixonni ham Ikromjonni ham, bundan uch soatlarcha oldin Zebixon bilan bo'lgan gaplarni ham unutgan. (U, 141)
(469) Tursunboy bilan bundan yetti kun oldin uchrashganda: … (U, 150)
(470) Bundan bir yarim yillarcha muqaddam Inoyat oqsoqol taqiqlangan mol bilan qo'lga tushib qoldi-yu, militsiya molini olib qo'ydi. (U, 174)
(471) Yil o'tgandan keyin qarindosh-urug'lari uni yangidan uylantirib qo'yishibdi. (M, 103)
(472) Yarim soatdan keyin korishdik. (MBRT, 57)
(473) Ikki kundan keyin Nizomjon o'roqchilarga qo'shilib qirga ketib qoldi. (U, 13)
(474) Keyin boshini ko'tarib soradi: … (U, 206)
(475) Bir yarim oydan keyin stsenariyni yana obordim. (MBRT, 59)
(476) -Yomon gap bo'lmasa, nega xafa bo'lay. Ayt! -Keyin aytaman. (U, 9)
(477) Ekishni vaqtida boshlamasak, keyingi ko'radigan rohatlarimiz tatimay qoladi. (U, 58)
(478) Anchadan keyingina quyuq to'zon asta bosilib, avval yon devorda 'Hurmat taxtasi' tepasidagi ikki chirog' xiragina bo'lib ko'rindi. (Ch, 79)
(479) Ana shundan keyingina Nizomjonning hushi o'ziga keldi. (U, 6)
(480) Keyinchalik bilib olarmiz, bilishimiz ham shart emasdir. (U, 54)
(481) -Keyinroq borarman. (U, 89)
(482) Hozirgina old tarafdan esayotgan shabada saldan keyin orqa tarafdan esadi. (U, 94)
(483) Keyin shiorni o'qidi: … (Ch, 78)
(484) Lekin bir pastdan keyin haligi shitirlash yana eshitildi. (Ch, 78)
(485) Zimistonday qorang'ida changdan nafasi qaytgan odamlar jon holatda avval uyoq-buyoqqa yugurushib, keyin gursillashu shovullashlardan quloqlari ham bitgach, birbirlaridan najot istaganday qo'l ushlashib o'rtaliqda g'uj bo'lib qoldilar. (Ch, 78)
(486) Topshiriqni olgandan keyin hamma erkin, chuqur sorish olib, xotirjam bo'ldi. (Ch, 80)
(487) Keyin u boxchasidan non, mayiz, talqon olib, qiyiqchasini yerga yozdi. (Ch, 82)

(488) Ertasiga nanushtadan keyin hamma bel bog'lab eng shimarib bo'lganida Ikkinchi chirog' tagiga borib "Instruktsiya"ni o'qiy boshladi. (Ch, 83)
(489) Uylab bo'lgandan keyin… (Ch, 84)
(490) Po'lat ular katta ko'chaga chiqqunlaricha orqalaridan qarab turdi, keyin eshik qo'ng'irog'ini bosdi. (M, 86)
(491) Chempionat, keyin Oydinning bitiruv imtihonlari, diplom ishi sabab bo'lib to'y surildi. (M, 89)
(492) Shunday kunlarning birida u Po'latning singan, keyin bitib ketgan qiyshiq panjalarini silab, dedi: … (M, 93)
(493) Musobaqaga qatnashmaganimdan keyin borishim shart emas. (M, 94)
(494) Keyin Hindistonga boramiz. (M, 94)
(495) Keyin, Olmaotada chorak finalda qolib ketdi. (M, 95)
(496) Musobaqalarga qatnashmay qo'ygandan beri, buning ustiga sport qo'mitasidan ketganidan keyin uning daromadi sezilarli darajada kamaygan edi. (M, 96)
(497) Kunduzi ko'rishmaganimizdan keyin shu paytgacha kelmaganimizdan afsuslanib kelaverdim!. . . (M, 97)
(498) Po'lat birpas boshini egib o'tirdi, keyin unga qarab, e'tiroz bildirmaydigan qilib gapirdi: … (M, 98)
(499) Urushdan keyin ijroqo'm yangi binoga ko'chib uyni pochtaga beradi. (M, 99)
(500) Keyin o'zim olib borib qo'yaman. (M, 102)
(501) Avval uzun, qora sochlari ko'zga tashlandi, keyin oppoq yupqa ko'ylagi ko'rindi. (M, 102)
(502) U qog'ozlarni shildiratib, raqqosaning boshi ustida aylantirdi, keyin qo'llarini tushirdi. (M, 103)
(503) Xudo xohlasa kelin tushirganimdan keyin har kuni tandir yoqaman . (M, 109)
(504) Keyin majbur bo'lasan Berdiyevga o'xshagan mahalliy huquqshunoslarni yordamga chaqirishga…" (O'I, 32)
(505) Keyin muzika maktabi. (O'I, 32)
(506) Keyin, nola qilgandek hangrab yubordi. (O'I, 36)
(507) Keyin yana yig'adi. (O'I, 36)
(508) Avval vazmin, keyin bezovtalanib… (O'I, 39)
(509) Aka-uka dib ketganidan keyin… (O'I, 44)
(510) Keyin suvni yutoqib ichdi-yu, shisha tagida qolgan "pepsi"ga iltijoli mo'ltirab qaradi. (O'I, 49)
(511) Keyin obkom pora talab qilgan. (O'I, 49)
(512) Shundan keyin… (O'I, 51)
(513) Bir haftadan keyin bordim. (MBRT, 58)
(514) Bir hafatadan keyin bordim. (MBRT, 58)
(515) Uch kundan keyin sadaqayrag'och soyasiga bir emas, to'rtta mashina kelib to'xtabdi. (QQ, 63)
(516) Bir oydan keyin qurib-qaqshab ketgan sadaqayrag'och tagida tumonat odam to'planibdi. (QQ, 65)
(517) Ana shu voqeadan keyin Nizomjon bilan Dildar uchrashib qolgudek bo'lsa, bir–birining ko'zga qarayolmas edi. (U, 8)
(518) Nizomjon keyingi gaplarni o'pkasi to'lib aytdi. (U, 9)
(519) Akasi A'zamjon yarador bo'lib gospital'da yotganini, biror oylardan keyin otpuskaga borib qolishini yozgan edi. (U, 10)
(520) Bir ozdan keyin pastdan A'zamjon chiqib keldi. (U, 12)
(521) Keyin o'tirganlarni hayron qoldirib yana chiqib ketdi. (U, 14)
(522) Keyin ikkovi boshlashib kimsasiz tutzor oralab ketishdi. (U, 18)
(523) Ana shundan keyin u nima bo'lganini bilmaydi. (U, 20)
(524) Bir varaq kepak qog'ozda kechikib chiqadigan respublika gazetasi Marg'ilonga ikki kundan keyin kelardi. (U, 21)
(525) Oqsoqol hassasini do'qillatib ko'chaga chiqib ketgandan keyin ko'rpachaga o'tirib, ukasiga tikildi. (U, 26)
(526) U dadasining gapiga xup derdi–yu, keyin o'zi bilgancha ish tutib ketaverardi. (U, 29)
(527) Keyin dard–alam bilan so'riga kelib o'tirdi. (U, 35)
(528) Anhor suvi avval qizg'ish bo'lib, keyin bir qorayib oldi–da, jilvalari eritilgan kumushdek oqarib ketdi. (U, 38)
(529) Keyin yana so'radi: … (U, 39)
(530) Keyin u yoqdan–bu yoqqa yurib atrofni tomosha qila boshladi. (U, 45)
(531) Jannat xola tokchadan kosa olib, bir ozdan keyin mastava ko'tarib keldi. (U, 53)
(532) Bir ozdan keyin ko'chadan erkak kishining tovushi eshitildi: … (U, 54)
(533) Ular Ummatalini birma–bir o'pib, quchoqlashishgandan keyin, Tog'a ularni haydagandek qilib sahnadan tushirib yubordi. (U, 57)
(534) Zal sal tinchigandan keyin Tog'a Ummatali bilan Ikromjonni tabriklab, so'zni bahorgi ishlarga burdi: … (U, 58)

(535) Keyin burilib tandir tagida yotgan ketmonni oldi–yu, devorni gursillatib chopa boshladi. (U, 65)
(536) Keyin uxlab yotgan odamlarni uyg'otib yuborishdan qo'rqqandek, oyoq uchida yurib Jannat xolaning oldiga bordi. (U, 66)
(537) Uning gaplaridan Oxunboboyev hozir Farg'onada ekanini, bir–ikki kundan keyin Yozovon masalasida katta yig'in bo'lishi kerakligini angladi. (U, 72)
(538) Dildorni sevgani bormi, unga akasini uylangani bormi, jahl bilan uydan ketib qolib, akasi o'lgandan keyin qishloqqa qaytib kelgani bormi, hammasini gapirdi. (U, 74)
(539) U ovqatdan keyin ikki piyola choyini qaynoq–qaynoq ho'pladi–da, mudrab ketdi. (U, 76)
(540) Bir ozdan keyin to'ng'illadi: … (U, 80)
(541) Keyin u va'dalashgan joyga bormay og'aynilarini tomosha qilgani yuborardi. (U, 81)
(542) Keyin ular o'rtasida qandaydir tortishuv boshlandi. (U, 82)
(543) Tursunboy qo'llarini mushtlab orqasidan qarab turgach, keyin qo'l siltab, qizning orqasidan ketdi. (U, 83)
(544) Spektakl' tamom bo'lgandan keyin janjal chiqdi. (U, 84)
(545) -O'rtoqlar, davomini ikki oydan keyin ko'rsatamiz. (U, 84)
(546) Ana shundan keyin To'lanboy, astoydil kirishib p'esani hammasini ko'rsatish niyatida kunora havaskorlar bilan shug'ullana boshladi. (U, 85)
(547) Avval bironta boshpana tiklab olinglar, keyin meni olib ketasizlar. (U, 88)
(548) Bir ozdan keyin u kecha oblastdan kelgan muxbir yigit bilan chiqdi. (U, 90)
(549) Avval xalqqa bir qarab olgandan keyin, shoshilmay o'qiy boshladi: … (U, 91)
(550) Birinchi bo'lib Ummatali, undak keyin To'ti xola imzo chekdi. (U, 92)
(551) Ana shundan keyin birin–ketin odamlar kelib imzo chekaverdilar. (U, 92)
(552) Shundan keyin u dadil yurib arava oldiga bordi, ajib bir chaqqonlik bilan egarga minib oldi. (U, 92)
(553) Keyin, qimirlamay qoldi. (U, 94)
(554) Oradan oy o'tibdi, yil o'tibdi… (QQ, 63)
(555) Shundan keyingina yaqiniga borib tepib ko'rdi. (U, 95)
(556) -Ertaga Zirillamadan arava kelmasa, ishimiz to'xtab qoladi – dedi To'lanboy ancha jim o'tirgandan keyin, … (U, 95)
(557) Shu gapdan keyin hamma xotirjam bo'lib, ertangi ishning maslahati boshlandi. (U, 96)
(558) Oxunboboyev unga bir zum zavq bilan, havas bilan tikilib turgandan keyin pastga tushib, har ikki polvonni oldinma–ketin quchoqladi. (U, 101)
(559) Bir oydan keyin xabar olaman. (U, 102)
(560) -Yomon bo'pti, – dedi u anchadan keyin. (U, 103)
(561) Ikkovi chodir ichiga kirgandan keyin uning jiddiy gapi borligini bilib qoldi. (U, 103)
(562) Bir–ikki kun benli, qo'lni ishga o'rgatib olib, keyin zo'r beriladi. (U, 105)
(563) -Sholi dehqonga aytgan ekan: to'qson kun loy kechasan, keyin moy ichasan. (U, 106)
(564) Tushlikdan keyin hamma o'z ishiga ketdi. (U, 107)
(565) -Keyin aytib beraman. (U, 108)
(566) Kelganimdan keyin cho'lga birga chiqib ketasan. (U, 113)
(567) Komandirovka guvohnomangizga bir ozdan keyin kelib, belgi qo'ydiring–da, qaysi poezdda ketishingizni bilib oling. (U, 119)
(568) Keyin hushini o'nglab o'rnidan turdi. (U, 125)
(569) Bor ohanjamasi keyin chiqadi. (U, 131)
(570) Shundan keyin To'lanboy jahl bilan tishining orasidan chirtillatib tuflab nari ketdi. (U, 132)
(571) Biron haftadan keyin traktor yuboraman. (U, 135)
(572) Ammo ertasiga tushlikdan keyin yana o'sha tarafga qarab qo'lida tuguncha bilan xuddi odamlardan yashiringandek alanglab ketayotganini ko'rib hayron bo'lib qoldi. (U, 136)
(573) Shundan keyin Ikromjon indayolmay qoldi. (U, 136)
(574) Shu gapdan keyin albatta sizni o'ylamayman. (U, 139)
(575) Zebixon shu tariqa o'zini olisroqdan bir muddat namoyish qilib turgandan keyin gavdasini g'alatiroq egib keskin burildi–da, shamoldek yelib chodirlar tomonga qarab ketdi. (U, 140)
(576) Yarim soatcha shu ko'yi ishlagandan keyin, badani qizib terladi. (U, 141)
(577) Keyin negadir to'xtadi. (U, 141)
(578) Keyin ikkovlashib qumlikka tomon keta boshlashdi. (U, 142)
(579) Biron oydan keyin sizlarga navbat keladi. (U, 143)
(580) Keyin bosh ko'tarib ma'yus dedi: … (U, 146)
(581) U to'qay ichiga kirib tashqaridan qaragan kishining nazari tushmaydigan bo'lgandan keyingina grelkani belidan oldi. (U, 151)
(582) Keyin darmonsizlanib yana yonboshiga yiqildi. (U, 151)

(583) U bir necha marta atrofga shunday deb qichqirgandan keyin mash'alalar shu tarafga qarab kela boshladi. (U, 153)
(584) Ishi bitgandan keyin ham darrov cho'zilib yota qolmaydi. (U, 156)
(585) Keyin yoniga qoyib, tag'in pul sanashga tushib ketdi. (U, 156)
(586) Oqsoqol ko'chaga chiqqandan keyin sal nari borib yana orqasiga qaradi. (U, 159)
(587) Dildor o'zini Nizomjonga mo'ljallayotganini bilib qolgandan keyin yig'lab boshiga odam to'plagan edi. (U, 159)
(588) -Bir kun keyin mulla boladi. (U, 161)
(589) Keyin qizlarning ketidan kirdi. (U, 164)
(590) Keyin basharasiga traktorning yog'ini surtdik. (171)
(591) Ovqatdan keyin patefon qoyib o'yinga tushishdi. (U, 171)
(592) Oqsoqol bir muddat pullarga suq bilan qarab turgandan keyin sekin yigitning yoniga cho'kkalaydi. (U, 174)
(593) Oqsoqol pullarni bag'riga bosib ko'zlarini yumadi. Uning bu holati xuddi sevikli yorini bag'riga bosgan oshiqning ahvolini eslatardi. Oqsoqol bir necha minut shu ko'yda turgandan keyin, pullarni olib yigitga beradi.

-Mana, bo'ldi, uka, bo'ldi. Ammo maza qildim. (U, 175)

(594) Odamlar ketib bo'lgandan keyin yonidan nosqovog'ini olib bir chekimni tilining tagiga tashlab ketaverardi. (U, 176)
(595) Ana shundan keyin Oqsoqol qiziga pulning qadri, puli bor odamning qo'li uzun
bo'lishi, qayerga borsa ham xor bo'lmasligidan vaz–nasihat o'qib ketdi. (U, 178)
(596) Ahir, bir kun bo'ladigan ish bo'lgandan keyin aytaver. (U, 182)
(597) Hali ham bo'lsa tomorqangdagi sholini o'rib olgandan keyin qishloqqa ket. (U, 182)
(598) Mayli, keyinroq olarman. (U, 184)
(599) Keyin yana yuborarman. (U, 184)
(600) Keyin u o'zi–o'ziga, nima uchun yashiraman, deb savol berdi–da, xatdagi gaplarni unga aytib berdi. (U, 185)
(601) Nizomjon keyin bilsa, u o'ziga tekkan joyni unga bergan ekan. (U, 186)
(602) Ayniqsa, Ikromjon Jannat xola o'lgandan keyin o'zini ishga urdi. (U, 186)
(603) Ikromjon xotini o'lgandan keyin sigirga ham qaramay qo'ygandi. (U, 187)
(604) Keyin yelinidan qon oqayotganini ko'rib darrov oldiga bordi. (U, 188)
(605) Keyin yeyishga ko'zi qiymagandek avaylab og'ziga soldi. (U, 189)
(606) Shu ahvolda yigirma–o'ttiz qadam bosishgandan keyin, Zebixon uning ko'ziga qarab g'alati, g'amzaga o'xshash tabassum bilan bilagini uning qo'lidan bo'shatdi. (U, 191)
(607) U yaxshi qiz, urishadi, urishadi, keyin yumshaydi. (U, 194)
(608) Asrora Karimjon bilan ham avval urishib, yumdalashib, keyin uni yaxshi ko'rib qolgan. (U, 194)
(609) Adolat katta yo'lga chiqib olishgandan keyin bo'lgan voqeani gapirib berdi. (U, 195)
(610) Saldan keyin tutzor ustiga yetib keladi. (U, 196)
(611) Ana shundan keyin nima bo'lganini bilolmay qolishdi. (U, 197)
(612) Keyin xuddi jinniga o'xshab yugurib chiqdi–da, Nizomjonning qo'lidan sudrab olib kirdi. (U, 200)
(613) Chaqqani uchib ketib bo'lgandan keyin bilinadi. (U, 204)
(614) Yuragida pushaymonga o'rin topolmaganidan keyingina xotirjam ko'zini yumdi. (U, 205)
(615) Men keyinchalik boraman. (U, 208)
(616) Dildor Azamjondan yaqinda xat kelgani, u xatda ancha vaqt qurshovda qolib
ketib zo'r janglardan keyin qurshovni yorib, o'z qo'shinlarimizga qo'shilganini yozib, shu xatiga tezda javob qaytarishlarini so'raganini aytib berdi. (U, 215)
(617) Keyin bolani qo'liga olib chodir ichiga kirib ketdi. (U, 221)
(618) Avvaliga hayron bo'lib bolaga qarab turdi–yu, keyin iljayib o'zi unga mo'ylovini tutib berdi. (U, 221)
(619) Bu hid yasharib kelayotgan olam, otayotgan tong, erta ko'klamda qirdan keladigan iliq shabada, yangi novda qo'ygan tol po'stlog'i, tosh urilib tutashayotgan suv to'zoni, yomg'irdan keyin charaqlagan oftob hidiga o'xshardi. (U, 223)
(620) Egachim ovga chiqdi, ketidan g'ovg'a chiqdi. (U, 80)
(621) Bu tarafi silliq ko'chsa, ukangning oldiga borib kelasan. (U, 160)
(622) Nima qilding, qaysi kovakda mog'or bosib yotgan eding, deyishsa nima deyman? (U, 97)
(623) Men boshida aytdim: Eringiz Jumanovning qamoqdan chiqish chiqmasligi ko'p jihatdan sizga bog'liq. (O'I, 41)
(624) Negaki konunni avval boshi o'zing buzgansan! (O'I, 47)
(625) Mana shu mishiqilar deb umrimni o'tkazamanmi? Hechamda! Men cinni bo'lganim yo'q. (MBRT, 60)

(626) -Bunaqa mishiqilar deb umringni o'tkazma! (MBRT, 61)
(627) Bolalar balog'atga yetaveradi, keksalar umrini o'tkazaveradi. (U, 8)
(628) Kim biladi, u Sodiqjon bilan o'tkazgan yigitlik yillarini eslayotibdimi, yo'qotgan aziz og'aynisi uchun ichidan yig'layaptimi. (U, 35)
(629) Yo'lga kirmay tuproqqa qo'ygan bolalari, erining bola yetaklaydigan kunlarini kutib o'tkazgan paytlari, … (U, 41)
(630) Yigirma bir yil surgan eng ezgu o'ylari, har soatini baxt tilab o'tkazgan kunlari shu kecha tugaganday. (U, 64)
(631) Naymanliklar bahorning ana shunday kunlarini kechirishayotgan edi. (U, 150)
(632) Bu xat Zebixonga anhor bo'ylarida teraklarning allaqanday sirli shitirlashariga quloq solib jimgina kechirgan oydin kechalarni eslatdi. (U, 67)
(633) Ularning birga kechirgan, ahd–paymon qilgan onlariga guvoh yulduzlar hamon porlab turishibdi. (U, 86)
(634) Sandal chetida ko'zini ochmay uyg'oq yotganicha shu yaqin kunlarda ko'rgan kechirganlarini unutib, avvalgidek o'z uyimdaman, deb o'ylagan edi. (U, 52)
(635) Gospital' koykasidan shiftga qarab yotib butun ko'rgan-kechirgalarimni o'yladim. (U, 215)
(636) Kuzga borib bitta boshpana tiklab olarmiz. (U, 40)
(637) Mayning yettilariga borib urug' sochish kerak. (U, 96)
(638) Nizomjon hikoyani qovushtirolmay boshladi-yu, akasining to'y kuniga kelganda qizishib ketdi. (U, 128)
(639) Har bir odam o'z g'ami bilan bo'lsa, hayotdan ko'z yumib ketganlarga umr bo'yi motam tutib o'tsa, bu moddiy olam shu kunlarga yetolarmidi? (U, 224)
(640) U joylarda paxta bitishiga ikki qovun pishigi bor. (U, 37)
(641) Aslida-ku, Sovet hokimiyatida oltmish to'qqiz yil yashab Rus tilini o'rganmaslik… (O'I, 32)
(642) Dildor shuncha yil dalada yashab buni bilmasdi... (U, 170)
(643) Uylanib o'ttiz yil birga yashadim, yashamagandekman. (U, 207)
(644) Yigirma bir yil bolam bor, deb quvondim. (U, 207)
(645) Xuddi novvotdan yasalgan qasrdek Sumbulsoyda bir tekis shuvillagan tomchilarga quloq solib, soatlab o'y surib qolishadi. (S, 63)
(646) Hayron qolasan: 'Go'zallik Salo'ni'ning bosh ko'smeto'lo'gi qayoqdayu, qozon-tovoq qayoqda! (O'I, 33)
(647) Ikromjon necha kundan beri yolg'izlikni qumsardi. (U, 209)
(648) Mana shu gapni Nizomjon ikki oydan beri ochiq aytolmay garang edi. (U, 190)
(649) –Po'lat aka, yarim yildan beri men bilan ovorasiz Qancha o'yinlardan, musobaqalardan qolib ketdinqız. (M, 104)
(650) Uch kundan beri uyqu yo'qmi? (O'I, 47)
(651) Koryagin to'rt oydan beri kutgan kuz epkini … (O'I, 54)
(652) Jannat xola kechadan beri supurgi tegmay ivirsib ketgan uyni yig'ishtirayotgan edi. (U, 73)
(653) -Olti kundan beri cho'l kezamiz. (U, 143)
(654) U bir haftadan beri o'g'lini ko'rgani yo'q. (U, 150)
(655) -Bir haftadan beri tuz totganim yo'q. (U, 151)
(656) Dildor uydan chiqib ketgandan beri Oqsoqolni ko'rmagandi. (U, 157)
(657) Adasi ham, o'zi ham taklifga ishonib, ko'pdan beri hiqillab yurgan benzinchi tog'avachchalariga sotib yuborishdi. (M, 87)
(658) U ko'pdan beri birov bilan gaplashmagan, dunyoda nimalar bo'layotganidan bexabar edi. (U, 145)
(659) U ko'pdan beri shuni kutardi. (U, 161)
(660) Nizomjon ko'pdan beri uning ahvolini kuzatib turardi. (U, 219)
(661) Boyadan beri piqillab yig'lab o'tirgan Adolat birdan hiringlab kulib yubordi. (U, 170)
(662) Boyatdan beri tol shoxida chug'urlashayotgan chumchuqlar gurr etib dasturxonga yopirildi. (U, 223)
(663) U shunday qo'lay uchrashuvni ko'pdan niyat qilib yurardi. (U, 18)
(664) Tursunboyning yuziga ko'pdan suv tegmagan. (U, 211)
(665) Ikromjon to'nini tuzatmoqchi bo'lgan edi, ko'pdan unutilgan, ammo qadrdon bir hid dimog'iga urildi. (U, 223)
(666) Ayvonda beshik
O'ttiz yildir osilib turar,
Unutgancha go'dak isini.
O'ttiz yildir go'dak nafasi
isitmaydi beshik ko'ksini. (ChK, 28)
(667) O'ttiz yildir go'dak nafasi

isitmaydi beshik ko'ksini. (Chk, 28)
(668) O'ttiz yildir tush ko'radi chol (Chk, 28)
(669) Tog'a o'n bir yildirki kolxozga rais. (U, 69)
(670) Yaqin to'rt oy hamxona bo'lib uning dardini, yuragidagi hamma gapini bilib olgan edi. (U, 188)
(671) Tong otishiga yaqin uch yarim sotixcha joyning past–balandini tekislab bo'lgandi. (U, 141)
(672) Tushga yaqin qo'lida tugun, og'zi to'la kulki bilan Risolat keldi. (U, 167)
(673) Yaqinda o'ttiz to'rt oilani ko'chirma qilarmish. (U, 40)
(674) Yaqinda ko'rgan edim, ozib cho'p bo'lib ketibdi. (U, 55)
(675) Soyning narigi tarafidagi yaqinda Asroraning qizlari kallaklab ketgan tutlarga arqondan belanchak qilib, ularning bolalariga Oysha amma degan kampirni ishga solib ularga yordamga bordi. (U, 195)
(676) -Yaqinda tamom bo'ladi. Askarlikka ketganlarning hammasi holva olib kelishadi. (U, 220)
(677) Az'amjon shu sir sirligicha qolishini, yaqin orada to'y qilib unga uylanishini aytib, qizni tinchitdi (U, 18)
(678) Bunda yashar uzoqdan-uzaq
chol va kampir. (ChK, 28)
(679) Er-xotin choyni maydalib shu bir-ikki yil ichida bo'lib o'tgan voqealarni gaplashib o'tirishdi. (U, 40)
(680) Uch kun ichida pol tortib bo'lishsa kanaldan ariq ochib kelishadi. (U, 152)
(681) U shu bir necha minut ichida bolaligini, ko'ngliga muhabbat o'ti tushgan eng shirin damlarni ko'rgan edi. (U, 163)
(682) Shartnomaga binoan men bir yil ichida zamonaviy mavzuda stsenariy yozishim, shuning evaziga qalam haqining to'rtdan birini oldindan olishim mumkin ekan. (MBRT, 58)
(683) Shu qisqagina muddat ichida bolaligidan to shu kungacha ko'rgan–kechirganlari ko'z oldidan o'tdi. (U, 58)
(684) Nizomjon, o'tning bu xil yonishi bo'lsa biron hafta ichi o'chmasa kerak, deb o'ylagan edi. (U, 94)
(685) U shu bir oyoqlab turgancha juda oz fursat ichida ko'p narsalarni o'yladi. (U, 211)
(686) Ro'maningizni o'z vaqtida topshirmaganingiz sababli nashriyot planidan chiqarib tashladik. (MBRT, 61)
(687) Qiz bola nozik narsa, tengi chiqsa tekin ber, degandek, vaqtida egasiga topshirsak, yomon bo'lmasdi. (U, 81)
(688) U ham vaqtida varrak uchirib yurgan kezlarida o'zidan katta bolalar qamish o'rniga savag'ich ishlatishardi. (U, 108)
(689) U paytlarda to'qayga odam kirolmasdi. (U, 48)
(690) U har gal Marg'ilon kelganida albatta Ikromjonni surishtirib, o'zi Zirillamaga kelolmasa, albatta oldirib ketib birpas chaqchaqlashib, Aldijonga o'tib ketar edi. (U, 35)
(691) O'sha pulsiz qolgan kezlarida bir gap tarqalgan edi. (U, 174)
(692) O'shanday kezlarda to yarim kechagacha chodir oldida qop–qora osmonga tikilib o'tiradi, keyin o'rniga kirib yotadi. (U, 187)
(693) Naymanliklarning, ayniqsa, shu kezlarda ishlari ko'payib ketgan edi. (U, 213)
(694) -Baxayr, bemahalda yo'qlab qopsan, inim, - dedi samovarchi chol uni ko'rib. (U, 48)
(695) Bemahalda to'qayga sigir oborib nima qiladi? (U, 134)
(696) Umuman, Dildor keyingi kunlarda sal boshqacharoq bo'lib qolgan edi. (U, 12)
(697) Asrora to'pori qishloq bolasini sal kunda ko'pchilikning ko'ziga ko'rsatib qo'ygan edi, Karimjonning onasi Asrorani duo qilardi. (U, 194)
(698) Cho'l ustini asta qorong'ilik bosib kelayotgan yoz oqshomida ota o'z bolasini shonsiz, sharafsiz, marosimsiz qabrga qo'ydi. (U, 219)
(699) Nizomjon Ikramjonga bildirmay har oqshom qoq yarim kechada ketmonni olib to'qayga kirib ketardi-da, … (U, 125)
(700) Qoq yarim kechada uyg'onaman–da, to odamlar uyqudan turishguncha bir–ikki sotix yerni ag'darib qo'yaman. (U, 126)
(701) Shunday tutun buruqsab turgan kechada Nizomjon chodirga kelsa, Ikromjon gilzaga pitra joylab o'tirganini ko'rdi. (U, 204)
(702) Endi tushlik paytida ham o'g'liga ovqat olib borsa bo'ladi. (U, 145)
(703) Kecha sahar paytida osmoni falakda turna o'tdi. (U, 145)
(704) Bir kun tongda to'shakda yotib
jilmaygancha shivirlasam bas: … (MS, 12)
(705) Qoq saharda o'rik terib oftob yoyilmay, eshakka ortganicha Marg'ilon bozoriga qarab ketadi. (U, 156)
(706) Shu topda unga Zebidan ko'ra qo'lidagi qumg'on alo tuyulib ketdi. (U, 148)
(707) Shu topda Jannat xolaning ko'ziga dunyo qop–qorong'i bo'lib ketdi. (U, 152)

(708) Shu topda Risolatning xayolidan uning o'sha mollari o'tgan edi. (U, 159)
(709) Opasining pastkashligi shu topda juda aniq bilinib ketdi. (U, 198)
(710) Azon paytlarida turib, to barg oftobda ilib qolmasdan kesib, ishiga chiqquncha taxt qilib qo'yardi. (U, 185)
(711) Asrora traktor haydashni o'rganib yurgan paytlarida uncha–muncha mashina haydashni ham mashq qilib ko'rgandi. (U, 196)
(712) Odamlar shunday qilib turgan paytda Oqsoqol mulk yig'di. (U, 201)
(713) Haligina odamlarning shovqiniga to'lgan cho'l bir zumda huvillab qoldi. (U, 209)
(714) To'qay yalangligida o'zini oftobga solib yotgan bahaybat echkemar uning qorasini ko'riboq dumi bilan qamishlarni shitirlatib chayqatib, birpasda g'oyib bo'ldi. (U, 210)
(715) Nizomjon Chorterakka soat o'nlarda kirib bordi. (U, 193)
(716) -Soat uchda Azizxon keladi. (U, 207)
(717) Otliqlarning biri, boshiga qirg'izcha qalpoq kiyib olgan, yaktagining ochiq yoqasidan ko'krak yollari chiqib turgan ellik besh yoshlardagi yag'rindor, … (U, 142)
(718) Oqsoqol shuncha yoshga kirib hali hech kimdan bunaqa tana eshitmagan edi. (U, 200)
(719) Falokat qosh bilan qovoqning o'rtasida turadi, deganlari rost ekan. (QQ, 63)
(720) Falokat qosh bilan qovoq o'rtasida turadi deganlari rost ekan. (QQ, 64)
(721) Keyingi paytda Koryagin uni har ko'rganda beihtiyor asabiylashardi. Hozir ham shunday bo'ldi. Biroq o'zini bosdi. (O'I, 47)
(722) Keyingi paytlarda shunaqayam tushlarimga kirasiz, tushlarimga kirasiz. (U, 167)
(723) Pashshaxonasiz yotib bo'lmaydigan paytlar boshlanib ketdi. (U, 204)
(724) Hozirgina ko'zlarida yonib turgan g'azab ifodasi o'rnida shu qadar chuqur, unsiz nafrat, nochorlik, iztirob… (O'I, 54)
(725) Kun yoyilib ketibdi. (U, 141)
(726) Nazarimda, yigirma-o'ttiz yil orqaga qaytib ketganga o'xshaysan. -Orqada qolgan bo'lsam ham ro'zg'orim but, pochchang kelguncha bolalarni zoriqtirmay boqib turibmanmi? (U, 183)
(727) Mehmonlar kechgacha cho'l kezishdi. (U, 143)
(728) -Tushgacha uch yarimni yasab qo'ygan bo'lsang, kechgacha yerni timdalab tashlamasang, deyman, – dedi Ikromjon. (U, 106)
(729) Kechgacha arang bir yarim sotix yer ag'dardi. (U, 107)
(730) Shu paytgacha raislar shoh bostirib, bu yog'iga shag'al to'ktirib eplab kelishayotgan edi. (TA, 70)
(731) Shu paytgacha xayoliga kelishi bilan haydab solishga uringan ko'ngilsiz hotirot to'satdan butun tafsilati bilan yopirilib keldi. (O'I, 45)
(732) Shu paytgacha to'qayda allaqancha yerni shudgor qilib qo'yishdi. (U, 150)
(733) *Men seni shu paytgacha esini tanimagan bola, deb yurardim.* (U, 215)
(734) Ammo kuzgacha chaylada yashab turishga to'g'ri keladi. (U, 37)
(735) To quyosh botguncha yana o'z joyiga kelib, ketmon chopdi. (U, 109)
(736) Nima qilishini bilmay, ancha vaqtgacha jim turib qoldi. (U, 59)
(737) Labini tishlaganicha ancha vaqtgacha bir qo'liga tiralib turib qoldi. (U, 54)
(738) Ular tik turishganicha ancha vaqtgacha nimanidir qizishib gaplashishdi. (U, 142)
(739) Vaqtimiz ziq! (O'I, 37)
(740) Xullas, yana ikki oy muhlat berishdi. (MBRT, 59)
(741) Ikromjon butun borlig'ini, bugunini, ertasini bag'ishlagan yolg'iz farzandiga qarab birdan jirkandi. (U, 211)
(742) Vaqt to'pib, kechrok huv o'sha anhor bo'yiga bor. (U, 9)
(743) Sokin kuz… Tiniq osmon… Kristaldek beg'ubor havo… Hozir eng yaxshi fasl._Pushkin aytganidek, 'Mayus ve go'zal…' (O'I, 33)
(744) Endi o'zi istamagan holda o'sha kunlar bilan yuzma-yuz kelib turibdi. (U, 128)
(745) Bu xafa kecha kechar,
Kechar g'aflat uyqudan...
Uyqu bilmagan kecha
Porlar yana tuyg'udan. (R, 304)
(746) Menga kecha yomg'ir ichinda
Mash'um xayol kabi ko'rinur,
Ruxsorini yuvgan kechada
Men bilmagan yalang'och shuur. (YEMY, 3)
(747) Barglarda raqs etar shabboda.
O'ynar sabo shaklida kecha,
Tun bulutga ko'tarib boda
Afsonalar aytar tonggacha. (YEMY, 3)

(748) Suv singari jildirab oqar,
Kecha kechar shod va bearmon. (YEMY, 3)
(749) Koryaginni yana xayol olib qachdi. (O'I, 39)
(750) Xayoli uni hali u yoqqa, hali bu yoqqa sudrab ketaverdi. (U, 76)
(751) Endi uning savoli ham qolmagan edi. To'g'rirog'i – bir-biriga mingashgan chigal-chirmov savollar uni yenggan, darmonini quritgan edi. (Ch, 83)
(752) Zardasi tutib ketib qolmoqchi bo'ldi, ammo o'zini bosdi. (M, 107)
(753) Oqsoqolning jazavasi tutib kleyonka dasturxonga tugilgan bir nimani olib cho'nqayib o'tirib yechdi-da, ichidan yuz so'mliklarni olib boshidan oshirib sochaverdi. (U, 201)
(754) Po'lat noxush xayolni darhol haydap, ayvonga ko'tarildi. (M, 97)
(755) Asrora har qanday g'amni tez yenga olardi. (U, 172)
(756) Agar xotini xuvillab yotgan uyda bir o'zi qolsa ich-etini yeb qo'yadi. (U, 87)
(757) Ona uning qirt-qirt qilib soqol qirishiga qarab ich-etini yeb o'tirardi. (U, 117)
(758) Meni yig'laydi, o'zini-o'zi yeb qo'yadi, deb o'ylamang, xotirjam ketavering. (U, 90)
(759) Koryagin toshib kelgan g'azabini jilovlash uchun kulimsiradi. (O'I, 53)
(760) Zebixon u bilan gaplashganda yuragini tirnagan alamlarni qo'zg'atishdan qo'rqardi. U o'lgan ilonning boshini qo'zg'atmaslik kerak, deb o'ylardi. (U, 125)
(761) Shunday iztiroblar girdobida qolgan kishini hech narsa bilan yupatib bo'lmaydi. (U, 98)
(762) Mana, Nizomjon, kuyib kulga aylangan to'qayda tanho kezib, umidlar sarobga yetaklagan shu kishi to'g'risida o'ylamoqda. (U, 98)
(763) A'zamjonni yaxshi ko'rib qoldim. U frontdan kelgan kundan beri telba bo'lib yuribman. (U, 18)
(764) Nizomjon unga mahliyo bo'lib, qimirlamay javob kutardi. (U, 9)
(765) Tursunboy o'shanda suratga mahliyo bo'lib qarab qolgan, faqat: Anavini qara-ya, o'zimizning to'pori Zebimi shu? (U, 84)
(766) Nizomjon uning orqasidan qarab qolarkan, yurishiga, engashib o'ziga yo'l ochayotganida belining chiroyli egilishiga mahliyo bo'lib qolgan edi. (U, 108)
(767) Nizomjon Zebixonga tikilib turib, uning qop-qora qoshlariga, quyib qo'ygandek kelishimli qomatiga mahliyo bo'lib qoldi. (U, 138)
(768) Qirra burni, bo'rtib turgan ko'kraklari, nimcha siqib turgan bellari Nizomjonni mahliyo qilib qo'ygan edi. (U, 140)
(769) Hamon o'z yog'iga o'zi qovurilar, alamini kimdan olishini bilmas edi. (U, 14)
(770) Hozir u o'z yog'iga o'zi qovurilib yotgan bu baxtsiz, bolasi tufayli sharmanda sharmisor bo'lgan oilaning iztiroblarini ko'rib shashtidan qaytdi. (U, 68)
(771) Tog'a o'z yog'iga o'zi qovurildi. (U, 68)
(772) Uning qilmishlarini eslab qahr-g'azab ichida qovurilgandi. (U, 217)
(773) Ular qandaydir zarur gapni qizishib so'zlashirdi. (U, 35)
(774) -Aybga buyurmaysiz, qizishib ketibman. (U, 126)
(775) Ikkovlari ham qizishib ketishdi. (U, 45)
(776) Axir, u boya, tol tagida qizishib ketib ko'ngliga tugilgan gaplarni yonib-o'rtanib gapirib berdi-ku. (U, 128)
(777) Yo'l-yo'lakay u Nizomjon haqida, alam o'tida qolgan Dildor haqida o'ylab borardi. (U, 129)
(778) Olamga nur taratayotgan, kurtaklar bag'riga bahor shabadasini kuyayotgan bu tongda hamma narsa jonli-jonsiz miriqib orom olardi-yu, faqat bir kishi - Ikramjongina alam, dahshat, iztirob olovida kuyib yonardi. (U, 123)
(779) Nizomjonni bir dam ehtiros otashi o'rab olgandek bo'ldi. O'zini tutdi. (U, 127)
(780) O'z o'tiga o'zi yonib yotgan bir bechoraga nimalar deb keldim. (U, 129)
(781) O'z o'tingga o'zing yonib turgan payting edi. (U, 166)
(782) Bu ko'zlar qaraganni kuydirardi. (U, 79)
(783) Akang dadam bechoraning belini bukib ketdi. Endi sen kuydirma. (U, 25)
(784) Bo'lar-bo'lmasga lovullayverma. (U, 161)
(785) Mayli, Nizomjon yomon yigit emas. Kuymaysizlar. (U, 206)
(786) Alanga olmaydi kunlarim,
Tutaydi, ah muncha tutaydi. (L, 33)
(787) Boshimiz silagan shu xalq mo"tabar,
Daf'atan chekmasin farzandlar dog'in. (IDU, 46)
(788) Quyosh qip-qizil cho'g' bo'lib botayotgan cho'l oqshomida hijronzada, alamzada, farzand dog'ida kuyib ado bo'lgan onani tuproqqa qo'yishdi. (U, 153)
(789) Nizomjon bu hidga to'ymay qolganidan shoshib yana uning orqa bo'yniga qaradi. (U, 134)
(790) Nizomjon og'ir iztirobli o'ylar bilan jimjit bog' ko'chalardan o'tib dala yo'liga chiqdi. (U, 12)
(791) Shunday bo'lsa ham uni shu og'ir iztiroblardan qutqarish uchun ataylab kelgan edi. (U, 104)

(792) U bolaning ko'zlarida qandaydir og'ir alamlar ko'lankasi kechardi. (U, 125)
(793) Odamzodning bisotida bu dardni yengillatadigan gap bormi? (U, 69)
(794) Uning dardini yengillatishga hech qanday imkon yo'q. (U, 153)
(795) Ikromjon har qancha iztirob chekmasin, er kishi sifatida xotini oldida o'zini dadil tutishi, ko'z yoshini yashirishi, biron harakati bilan alam chekayotganini bildirib qo'ymasligi kerak. (U, 73)
(796) Ona, bolam hali xom, shu ko'kyo'taldan ham omon-eson o'tib olsa edi, deb tashvish tortadi. (U, 51)
(797) Uning oldiga borishdan xijolat tortdi. (U, 198)
(798) Nizomjon xijolat chekib turgan edi, To'lanboyning beparvoligidan ko'ngli joyiga tushib Zebixonning oldidan nari ketdi. (U, 134)
(799) Nizomjon o'zini tutolmadi. Ho'ngrab yig'lab yubordi. (U, 155)
(800) Nizomjon o'zini tutolmadi. Ko'ngliga kelgan gapni aytib yubordi: … (U, 138)
(801) -Nega meni kutmadinglar? – soradi zarda bilan Po'lat o'zini tutolmay. (M, 107)
(802) -O'zingni bos, xursandchilik-ku qaytaga… (Ch, 83)
(803) Po'lat ichidan tutoqib ketdi, ammo darrov o'zini bosib oldi, hechnarsa demay, yana ikkita ming so'mlik qog'ozni chiqarib uzatdi-da, bemorlar qabulxonasiga yugurdi. (M, 88)
(804) Ikramjonni tashvish bosdi. (U, 87)
(805) Nizomjon xatni ko'rdi-yu, quvonchmi, alammi, bilib bo'lmaydigan bir his vujuduni qamrab oldi. (U, 22)
(806) O'zini keng qo'yib unga dalda beradi. (U, 89)
(807) *Mendan koyima, senga ozor berganimni o'zim bilmayman.* (U, 215)
(808) U Tursunboyni tabiat yanglish yaratgan, tabiat odamlarni masxara qilish uchun, odamlarni haqorat qilish uchun, yaratgan bir narsa deb bilardi. Bu tabiatning qo'pol qo'li bilan yaratilgan narsa eng avval uni yaraladi. Uning qalbiga zahar soldi. Zebixon uning zahrini cuda tez badanidan sitib chiqarib tashladi. Ammo vaqti-vaqti bilan yara o'rni uni qiynar, tanasini bir muddat zirqiratardi. (U, 124)
(809) -Bu gaplar A'zamjonning qulog'iga yetib qolsa turmushing zahar bo'lishini ham o'ylaganmisan? (U, 17)
(810) Balog'at ostonasidan allaqachon hatlab o'tgan, birinchi sevgisiga og'u tushgan bu qiz qalbida pinhoniy o't yonardi (U, 124)
(811) O'qigan sarı ich-ichidan quvonadi. (U, 185)
(812) Zebixon bu pachoqqina, ko'rimsizgina, kamgap bolaning ichida shuncha gap borligini bilmagan edi. (U, 126)
(813) Nizomjan yig'ilib qolgan gaplarini entikib, shoshilib gapirar, Dildor bo'lsa beparvogina uning gaplariga quloq solib borar edi. (U, 11)
(814) Er-xotin ichdagini tashiga chiqazmay bir-birini aldardi. (U, 89)
(815) Ichi yig'lab turganda ham unga kulib qaraydi. (U, 89)
(816) Yigitcha frontchi akasining kelishidan, uyi to'lib qolishidan quvonchi ichiga sig'madi. (U, 11)
(817) Ko'rimsizgina, kichkinagina jusssiga shuncha alamlarni sig'dirolgan yigitning bardoshiga qoyil qolardi. (U, 128)
(818) Natashen'kani sog'inganini shu qadar chuqur his etdiki, ko'ksining chap burchi sanchib ketgandek bo'ldi. (O'I, 45)
(819) Koryagin qizalog'i ustida bosh egib turarkan, endi mana shu jajji vujud dunyoda o'zining eng aziz odami bo'lib qolganini teran his etdi! (O'I, 46)
(820) Shu qadar teran hayrat bor ediki, Koryaginning yuragi orqaga tortib ketdi. (O'I, 54)
(821) Koryagin uning ko'zlarida kattalarga xos allanechuk chuqur ma'no borligini daf'atan idroq etdi. (O'I, 39)
(822) -Shu ... po'-mo'yemu birinchi variantning o'zi nichego' edi shekilli, dedi bo'shashib. (MBRT, 59)
(823) Bor, yozilib kelasan, bolam, - dedi Sanobar opa. (M, 98)
(824) Bola tug'ib yana ochilib, to'lishib ketibdi. (U, 216)
(825) Hozir u hech narsa bo'lmagandek ochilib-sochilib unga o'zini yaqin ko'rsatmoqchi. (U, 168)
(826) Endi miriqib oram olsa ham bo'ladi, ha-ha, yaxshilab hordiq chiqarish kerak, ertaga aniq, tayinli ishlar turibdi … (Ch, 83)
(827) Uning to'lib-toshib gapirishidan, so'zlaridan biranta ham qalbakilik yo'qligi qizga bilinib turardi. (U, 126)
(828) Eh-he, uning ko'nglida hali qancha orzulari bor. (U, 42)
(829) Uning ham ko'nglida katta niyatlari bor edi. (U, 206)
(830) Shu topda ona ko'nglida ham mehr, ham tashvish, ham g'azab bor edi. (U, 118)
(831) Ajab, ko'nglida armon emas, qiziqish uyg'ondi. (O'I, 37)
(832) Choy ichib o'tirgan odamlarning dilida qandaydir og'ir o'ylar bor edi. (U, 95)
(833) Shunchalar ko'pmida dilingda darding.
Yetar, ta'zim bilan egaverma bosh,

Yetar, yuragimni ezib yubordingg. (Uy, 8)
(834) Dilidagi gaplarni o'pkasi to'lib ketganidan ayta olmasdi. (U, 18)
(835) Kampirning dilida, tilida kechayu kunduz shu gap. (U, 34)
(836) Uning bu yaxshiliklari Zebixonning dilida turibdi. (U, 81)
(837) Tog'a Nizomjonning dilidagini topib gapirgan edi. (U, 135)
(838) *Osha gap dilimda tosh bo'lib yotmasin uchun vaqtliroq aytib tinchib olmoqchiman.* (U, 162)
(839) Ko'nglimga keladi, deb o'ylashgandir. (U, 207)
(840) Ko'ngliga kelgan gapni ochiq aytishga Nizomjonning sira tili bormasdi. (U, 138)
(841) Yulduzlar miltirab turgan cho'l kechasida Nizomjon diliga ana shunday beg'ubor niyatni tugib qo'ydi. (U, 98)
(842) Shu tanholikda ham ko'nglining bir chekkasida qachonlardir u bilan topishish ilinji yashardi. (U, 149)
(843) Ko'nglining bir chekkasida, bu gap yolg'on, deb o'ylardi. (U, 115)
(844) Bunday daromadni ko'rmagan bo'lsa ham, turmushida muhtojlik sezmasa ham dilining bir chetida o'zidan, qilayotgan ishidan norizo edi. (M, 108)
(845) Odamlar Zebixonning san'atiga qoyil qolib, tomoshadan ko'ngillari to'lmay tarqashdi. (U, 84)
(846) Dillarimiz quvonchga to'ldi. (U, 91)
(847) Po'rimlik ko'ngilga sig'adimi. (U, 101)
(848) Kiyganda ko'zni oladigan qichiqatlas endi qizlarning ko'ngliga sig'maydi. (U, 32)
(849) -Boraver. Ko'pchilik bilan sal ko'nglingni yozib kelasan. -Ko'nglim shundoq ham yorug'. (U, 208)
(850) U shunday xayol qilgandi, Zebixonni bir o'rik bilan siylab qo'yay, deb ham ko'nglidan o'tkazgan edi. (U, 181)
(851) Ko'nglidan, jindek remont qilsa ellik mingga ketadi, degan o'y otkazdi. (U, 158)
(852) Hali Nizomjon choy ichayotganda o'sha varrakning tolga ilinib qolganini ko'rib, obbo, boshqa yasab berish kerak, deb dilidan o'tkazgan edi. (U, 131)
(853) Odamning joni po'latdan qattiq, deb shuni aytarkanlar–da, deb dilidan o'tkazib qo'yodi. (U, 187)
(854) Hatto u, nega ular bilan birga ketmadim, deb dilidan o'tkazdi ham. (U, 209)
(855) Amakingning ko'ngli yarimta. (U, 88)
(856) Yig'lasa yaxshi bo'lardi… Harqalay ko'ngli eriydi… Til-zaboni ochiladi. (O'I, 42)
(857) Bola zotiki bor, ona ko'nglini eritadi. (U, 51)
(858) Hech kimga so'zini bermagan, hali egar urilmagan, jilov solinmagan asov jiyrondek shataloq otib yurgan bo'z bolaning bosh egib titrab turishi Zebixonning ko'nglini yumshatdi. (U, 85)
(859) (Oqsoqol hali ham uning ko'nglini shunaqa gaplar bilan yumshatish payida edi.) (U, 158)
(860) Yurt boshida tashvish, Nizomjon yuragida tushunib bo'lmaydigan g'alati hislar. (U, 9)
(861) Uning yuragida qanchadan-qancha orzular bor. (U, 167)
(862) Jannat xola, bolasini qabrga qo'yib kelayotgandek, yuragida og'ir dard bilan orqasiga qaytdi. (U, 147)
(863) Ona uning ustiga ko'rpa tashlab bosh tomoniga tiz cho'kkanicha yuragida bir dunyo tashvish bilan kiprik qoqmay tikilib o'tiraverdi. (U, 118)
(864) Yuragining bir chetida shunday tahlika o'zi sezmagan holda paydo bo'lgan edi. (M, 90)
(865) Ota o'z bolasini ming marta oq qilganda ham yuragining bir chekkasida shu bolaga atab ardoqlagan, uning kamolini ko'rishga asragan mehrining zarralari yotadi. Bu zarralar vaqti-vaqti bilan alanga olib, yana so'nadi. (U, 97)
(866) Unga yuragining allaqayerida achinishmi, mehrmi bir nima paydo bo'lgan edi. (U, 129)
(867) Baxtli odam, yuragi shodlikka to'lib ketgan odam yolgiz qolsa rohat qiladi. (U, 209)
(868) Uning yuragi bo'shab qolgan. (U, 133)
(869) Zebixon qalbida to'lib-toshgan alamlari kimga sochishini bilmasdi. (U, 86)
(870) Yuragida to'lib-toshgan gaplarni uzil-kesil to'kib solmoqchi bo'lib, qizni izlab yana dala qarab ketdi. (U, 9)
(871) Oxiri bu nomard, ahdini buzgan yigitni qalbidan sidirib tashlashga ahd qildi. (U, 86)
(872) Turna qanotida bu cho'llarga bahor olib keldi-yu, ammo Tursunboyning qalbida uyilib, muz bitib yotgan qorni eritolmadi. Unga bahor kelmadi. (U, 145)
(873) Ayol qalbi tosh bo'lsa ham allaqayeri paxtadan yumshoq, ipakdan mayin bo'ladi. Aytilgan gap o'sha joyga borib tegsa bekor ketmaydi. (U, 85)
(874) O'z uyiga sig'magan, jigarlari bag'ridan joy topolmagan Nizomjon bu notanish kishining uyiga sig'armikan? (U, 49)
(875) Nizomjon ko'p gapirmoqchi edi, o'pkasi to'lib, gapi tomog'idan chiqmay, hiqillab qoldi. (U, 97)
(876) Yigit unga o'pkasi to'lib tikiladi. (U, 120)
(877) Muncha bemehr bo'lmasang, muncha toshbag'ir bo'lmasang!.. (U, 181)
(878) Eski 'Jiguli' ikki betida baqateraklar tizilgan, onda-sonda paxta laxtaklari to'kilib qolgan yo'ldan

borar, mashina eshigi, asabni qaqshatib, muttasil g'iyqillardi. (O'I, 31)
(879) Taqdir uni shunday yigitga duch keltirganidan, hozir u ro'parasida o'zining yirik mehr to'la ko'zlarini unga tikib o'tirganidan xursand edi. (M, 104)
(880) Mana hozir ona suratiga tikilarkan, uning yuzidagi tanish, ko'p voqealarning_shohidi bo'lgan ajinlar, hech qachon kulmagan qisiq lablar, hasrat to'la ko'zlar Nizomjanga: … (U, 79)
(881) Ko'ziga mung cho'kdi. (O'I, 41)
(882) Qizargan ko'zlarida xavotir, armon bor edi. (O'I, 50)
(883) Ba'zilarining ko'zida achinishmi, rahmdillikmi, allaqanday ifoda bor edi. (U, 23)
(884) Ayolning ko'zlarida yana umid uyg'ondi. (O'I, 41)
(885) Tinglovchilarning yuzlaridagi fikr, hayajon mashal nurida aniq ko'rinib turardi. (U, 109)
(886) Asroraning yuzidagi boyatdan beri yashnab turgan tabassum so'ndi. (U, 172)
(887) Dildor uyga chehrasi ochilib qaytdi. (U, 172)
(888) Ikromjon eshikdan chehrasini ochib kirdi. (U, 73)
(889) Atrofga umid bilan, odamlarga ochiq yuz bilan qaraydigan bo'lguncha yonidan jilmaydi. (U, 98)
(890) U otasining, opasining yuzsizligiga chidolmay ketib qolgan. (U, 159)
(891) Men qanday noinsof, yuzsiz odamman! (U, 129)
(892) Nima deb boraman? Qay yuz bilan boraman? (U, 104)
(893) Men uchun yuzingni sidirib, ming xijolat bilan iltimos qilganing uchun rahmat. (U, 104).
(894) Yuzlaridagi shu'la uchdi. (Ch, 84)
(895) Oltinchining xayoliga 'mehnat po'eziyasi!' degan tanish so'z birikmasi keladi, qoracha yuzlari yorishadi. (Ch, 78)
(896) Yor-birodarlari oldida yuzi yorug' bo'ldi. (U, 59)
(897) Sening ham yuzing yorug' bo'ladi. (U, 104)
(898) Nizomjonning chehrasi yorishib ketdi. (U, 185)
(899) Qoracha yuzi tabassumdan porlab turgan mexanizator qiz… (O'I, 34)
(900) U, bir muddat dadasining o't chaqnayotgan ko'zlariga ma'yus boqib turdi-da, bitta-bitta bosib yo'lak tomonga yurdi. (U, 30)
(901) Tursunboyning ko'zlaridan o't chaqnadi. (U, 116)
(902) Zebixonning ko'zlari o'tdek chaqnab unga tikilib turardi. Bu ko'zlarga Nizomjon tob berolmadi. Bu oloz ko'zlar uni o'ziga tobe qilib qo'ygan edi. (U, 128)
(903) Jumanovning ko'zida umid so'ndi. (O'I, 48)
(904) Jannat xolaning ko'zlari chaqnab, allaqanday umid uchqunlari yongandek bo'ldi. (U, 74)
(905) Shuncha ish, shuncha tashvish bilan yuragida sevgi yonadi. (U, 165)
(906) U mag'rur, uni oyoq uchida ko'rsatadigan, ko'rkiga bino qo'ygan Tursunboyning yuragiga o't tashlamoqchi, uning ko'zini ochib qo'ymoqchi edi. (U, 81)
(907) Yuragimda o't so'ngani yo'q. (U, 207)
(908) Ishq-muhabbat o'rtagan yuraklarini bir-birlariga tikilib ovutishardi. (S, 64)
(909) Agar u astoydil qasd qilsa har qanday erkakning ham yuragini yondira oladi. (U, 81)
(910) Ikromjonning yuragi kuyardi. (U, 97)
(911) Bu dostoni uzoq yigitning gaplari yuragini o'rtardi. (U, 128)
(912) U Ikromjonning bir oyog'i yo'qligini ko'rib, yuragi jiz etib ketdi. (U, 36)
(913) U bolaning boshiga yostiq qo'yayotganda yuragi jiz etib ketdi. (U, 50)
(914) Onaning yuragi jiz etib ketdi. (U, 115)
(915) Nizomjon unga yer ostidan qarab yuragi jiz etib ketdi. (U, 133)
(916) Uning ko'ksida Zebiga nisbatan qandaydir alamli o'ch yonardi. (U, 148)
(917) Shu yerda sumbul tolalaridan to'kilayotgan tomchilarning qo'l soat chiqillashiga uxshash tovushiga quloq solib, ko'ngliga o't solgan qizning kelishini kutardi. (S, 63)
(918) Tug'ilib o'sgan qishloq, diliga birinchi muhabbat uchqunini tashlagan soy bo'ylari qolib ketdi. (U, 20)
(919) O'lmasa, dardga chalinib qolmasa, bu saxovatli kishilarga bir yaxshilik qilsin, shunday yaxshilik qilsinki, bu nogiron - xasta kishi diliga o'chmas alam solgan bolasining dog'ini unutsin. (U, 76)
(920) Ko'ngli ham quvonch, ham alam bilan o'rtandi. (S, 65)
(921) Ikromjonning bag'rini kuydirayotgan alam bu poyonsiz to'qaylarga, oy nuri ojiz yoritib turgan so'ngsiz cho'llarga sig'masdi... (U, 220)
(922) … do'ngliklarda haykaldek qotgan sahro sultoni – cho'l burgutlarining: bu mening maskanim, odamga yo'l yo'q, degandek viqorli boqishi bu ikki yo'lovchining_yuragiga vahm sololmasdi. (U, 42)
(923) Erining Toshkentga ketishi yana yuragiga allaqanday ayriliq solayotganday bo'ldi. (U, 113)
(924) Qalbi vayron bo'lgan, umidlari sovun ko'pigidek sassizgina o'chgan onaning xayollari so'ngsiz edi. (U, 117)
(925) Uning har bir gapi Ikromjon yuragiga xanjar bo'lib botardi..." (U, 122)

(926) Esimga tushsa hali-hali yuragim ezilib ketadi. (U, 178)
(927) Jannat xolaning yurak-bag'ri ezilib ketdi. (U, 152)
(928) Uning gaplari Nizomjonning jigar-bag'rini ezib yubordi. (U, 27)
(929) -Nima qilasiz, dada, bolaning yuragini ezib. (U, 23)
(930) Ko'rib yuragim ezilib ketdi. (U, 50)
(931) U har ingraganda Jannat xolaning yuragi ezilar, ko'ziga Tursunboy bo'lib ko'rinib ketar edi. (U, 51)
(932) Bu qo'shiq, hammadan ham Ummatalining yuragini ezib yubordi. (U, 63)
(933) Yuragi ezilib, birpasda xayoli allaqayoqlarga uchdi. (U, 88)
(934) Nizomjon uning qorasi ko'rinmay ketguncha yuragi ezilib qarab borardi. (U, 93)
(935) Yuragi ezilib sekin–sekin yurib ko'cha tarafga chiqa boshladi. (U, 202)
(936) Uyga kelganda esa o'zlarini tutolmay rosa kulishdi. (M, 87)
(937) Darhol, tanini zirqiratgan, yuragini burda-burda qilgan kechmishini esladi. (U, 52)
(938) Ikromjon yursa ham, tursa ham, biron harakati bilan xotinining vayron bo'lgan ko'ngliga ozor berib qo'ymaslikka urinadi. (U, 89)
(939) Nizomjon uning qo'ltig'iga tirak bo'ladi. Yuragidan iztirobli o'ylarni quvib chiqaradi. (U, 98)
(940) Uning diydoriga qarab ona yuragidan boyagi vahimalar nari ketgandek bo'ldi. (U, 118)
(941) Nizomjon yuragida tug'yon qilayotgan hislarni hamma bilib turibdi, deb o'ylagan edi. (U, 191)
(942) Endi uning ko'ksiga sof tuyg'ular shabadasi kirgan. (U, 125)
(943) Olisda o't yonishiga qaramay, shaxarlar vayron bo'lishiga, odamlar o'qqa uchishiga qaramay bari bahor odamlar ko'ngliga allaqanday iliqliq olib kirardi. (U, 32)
(944) U go'yo yashilliklarni birinchi marta ko'rayotgandek ko'ngli yashnab ketdi. (U, 169)
(945) Iloji bo'lsa bitta qiyiqda bodring ham ola ketishni diliga tugib qo'ydi. (U, 173)
(946) Chol o'g'lining yigirma sotixga sholi ekkanini eshitib ko'p narsalarni diliga tugib qo'ygan. (U, 173)
(947) -Otinoyilardek gapirayapsiz-a? -ichini it timdalab ketgan bo'lsa ham hazil qildi Po'lat. -Uylanaman, mayli. (M, 104)
(948) Birgina Nizomjonninggina ichini ari talayapti. (U, 14)
(949) Atlasdek tovlangan osmon, beg'ubor havo Nizomjon ko'ksidagi og'ir, hazin o'ylarni tarqatib yuborgandek bo'ldi. (U, 80)
(950) Uxlamay chiqqanini sezmadi, kechasi bilan ko'kragini bosib turgan og'ir xayollar, ota-onasining gaplari birdan qayoqqadir yo'qoldi. (M, 109)
(951) Quvonch qayoqda, azobda qolib ketdim. (U, 207)
(952) Shu uch his orasida qolgan ona qalbi qay tarafga yon bosishni bilmasdi. (U, 118) (953) Bu katta baxt. (U, 185)
(954) Nizomjonlar uyi bir kunda shodlikka to'ldi. (U, 11)
(955) Nizomjonning gaplari uning g'ururiga tekkanga o'xshaydi. (U, 141)
(956) Zebixon bu bir so'zli yigitning qat'iyatini, g'ururini sindirmoqchi, uni o'z orqasidan soyadek ergashtirib yurib tomosha qilmoqchi bo'ldi. (U, 140)
(957) Orzular shamolga uchdi. (U, 152)
(958) Sen juvonmargga qandoq mehr qo'ygan edi-ya! (U, 212)
(959) To'lanboyning o'g'li bu yerdagilarning mehrini shu bola olib qo'yayotgandek hamon dadasining pinjiga kirib, unga xomrayib qarab turardi. (U, 221)
(960) To'rmo'z nolali g'iyqillab, Koryaginning o'zi ham, xayallari ham to'zon ichida qoldi. (O'I, 34)
(961) Biz sho'ring qurg'urlarning ollo taolo oldida shuncha gunoximiz bor ekanmiki, dog'i hasratda yotibmiz. (U, 25)
(962) Alifdek qomatini sen bukding, yuzlariga ajinlarni sen solding, ko'zlaridan nurni sen o'g'irlading, shu yorug' dunyoni qorong'i zindon qilding! (U, 212)
(963) Men televizo'r olmaganimda buvamning jahli chiqmasdi. Buvamning cahli chiqmaganida irg'ay hassasini ko'tarmasdi, hassasini ko'tarmaganida… (MBRT, 59)
(964) Vahobjonning juda jahli chiqib ketdi. (TA, 73)
(965) Nizomjonning jahli chiqib ketdi. (U, 7)
(966) Oxunboboyev nimadandir jahli chiqqandek, Tog'aga qattiq–qattiq gapirardi. (U, 35)
(967) Jahli chiqib turganda ham gapini matal qo'shib gapirardi. (U, 80)
(968) Jahli chiqqan Tursunboy yana hushtak chaldi: … (U, 82)
(969) Nizomjon uning jahli chiqayotganidan hayron bo'lib boshqa qistamadi. (U, 208)
(970) Ertalab Asrora pravleniega ketganida Dildor zvenoga kelib hamma qizlarni to'yga aytib ketgan edi. Dildorning Nizomjon qolib A'zamjonga tegayotganini eshitib jig'ibiyroni chiqdi. (U, 15)
(971) Hayotning jami achchiq-chuchugini tatigan, ayriliqlargi fil bo'lib bardosh bergan Ikromjon uchun hayotning ham chigil, ham porloq sahifalari bor edi. (U, 224)
(972) Shu kunda o'zimning ham ancha mazam yo'q. (U, 146)
(973) O'z baxtingni o'zing top. (U, 215)

(974) Sen juvonmargdan qandoq umidlari bor edi onangning. (U, 212)
(975) Vijdoning bormi o'zi? (U, 84)
(976) Ne-ne niyatlari bor edi bechoraning, bu yil to'y qilmoqchi edi. (U, 40)
(977) Ozgina xo'jayinning ko'nglini olsak olibmiz-da! (M, 107)
(978) 'Nima qilsam uning ko'nglini olarkinman?' deb tikilib qaldi. (U, 19)
(979) Endi gap shu, Dildorning ko'nglini ol. (U, 28)
(980) Bola sevinganidan Nizomjonning ko'nglini olish uchun tinmay javrardi. (U, 132)
(981) Dadam, uyga borib ko'nglini ol demoqchimi? (U, 159)
(982) Ikromjonning alami bosilmasdi. (U, 65)
(983) Nizomjon, nima bo'ldi ekan, xoliroq joy topib yig'lab–yig'lab alamini bosib kelayotganmikin, deb o'yladi. (U, 136)
(984) Bir pullik manfaating uchun boshqa odamning obro'sini oyoq ostiga olib tepkilashdan ham toymaysan. (U, 82)
(985) Borsam, albatta, yana ko'nglimni buzadigan biron gap aytadi. (U, 137)
(986) Eh-ha! Oriyatlari keldimi? (O'I, 54)
(987) Uning raqqosaga negadir rahmi kelib ketdi. (M, 102)
(988) Asrora qarab turib rahmi keldi. (U, 19)
(989) Akasiga qarab turib unga raxmi kelgandek bo'ldi. (U, 20)
(990) Ikki lunjini shishirib pixillab turgan bolaga qarab Nizomjonning rahmi keldi. (U, 133)
(991) Uning yong'oqdek bo'lib qolgan g'o'ralari xuddi ko'chadan o'tgan–ketganning rahmini keltirib, mo'ltirab turganga o'xshaydi. (U, 193)
(992) O'shanda Nizomjon xo'rligi kelib ko'z yoshini oqizmay yig'lagan. (U, 77)
(993) Xo'rligi kelib, o'pkasini tutomladi. (U, 83)
(994) Ruhiy bezovtalik yomon ekan, halovat qochdi. (Ch, 82)
(995) Mizg'ib o'tirganlarning quti o'chdi. (Ch, 85)
(996) Xotin borgan sayin avjga minar, hali-beri jag'i tinadiganga o'xshamasdi. (O'I, 42)
(997) Yaqindagina burni oqib yurgan qo'shni bolaning jahonga dong'i ketib, unga kuyov bo'layotganidan Oydinning onasi Rahbar opa ham, opasi Qunduzxonlar ham boshlari osmonda edi. (M, 89)
(998) -Albatta, albatta... Faqat uyidan neft yo tilla chiqqan odamga o'xshaydi. Osmonda, mayli, qandini ursin!... (M, 96)
(999) Sening sevikli Vatanimizni yovuz dushmandan himoya qilish uchun frontda ko'rsatgan qahramonligini eshitib boshimiz ko'kka yetdi. (U, 91)
(1000) Rostmi, yolg'onmi, shu gap bo'lib turganda el oldida bosh ko'tarib yurishga qiynalyapmiz. (U, 74)
(1001) Ikrom boshini ko'tarolmay qoldi. (U, 102)
(1002) Dadaginang bechora boshini ko'tarolmay qoldi. (U, 114)
(1003) U bolasini mard bo'ladi, deb o'ylardi. Yuzimni yerga qaratadi, deb hech o'ylamagan edi. (U, 64)
(1004) Illo, yuzlaringizni yerga qaratmayman. (U, 75)
(1005) Menga juda ko'p yaxshiliklar qilgan Ikromjon akaning yuzini yerga qaratmasam deyman. (U, 126)
(1006) Xayriyat, yuzimni yerga qaratmadi. (U, 206)
(1007) O'rtaqlari qaytib kelishganda ular oldida yerga qaragulik bo'lmaydi. (U, 77)
(1008) Jon bolam, gapimga kir. Egilgan boshni qilich kesmaydi. (U, 116)
(1009) Mo"tabar analar – xonamiz ko'rki,
Otalar hayotdir – yorug'dir jahon. (IDU, 46)
(1010) *Dunyo ko'zimga qorong'i bo'lib ketdi. Ikki marta o'zimni o'ldirmoqchi ham bo'ldim.* (U, 163)
(1011) Qariligini harom qilgan, dunyoni ko'ziga qorong'i qilgan bolaning bahridan o'tardi! (U, 123)
(1012) Tanizorim igna uchinda
Ko'zlarimda porlar qora nur. (YEMY, 3)
(1013) -Ko'zimga issiq ko'rinasan, uka. Qayerda ko'rganman? (S, 62)
(1014) Opasi unga tegib ikki bolalik bo'ldi hamki, ularning orasida bironta sovuq gap o'tganini bilmaydi. (U, 80)
(1015) Uning Nizomjonga alohida yaqinligi bor edi. (U, 16)
(1016) Asrora Nizomjonning eng yaqin o'rtog'i Karimjon degan bolani yaxshi ko'rardi. (U, 16)
(1017) Kechagi Chorterakka borishida otasi bilan orani ochiq qilib kelipti. (U, 206)
(1018) *Bizni bog'lab turgan yagona narsa - akamdan xotira, mabodo omon-eson dunyoga kelgan bo'lsa - bolang, xolos.* (U, 166)
(1019) Bitta-yarimtasi o'lgur o'shaqlarda ilib ketmasa edi. (U, 178)
(1020) Ayniqsa, fojeadan so'ng Oydinga bog'lanib qoldi. (M, 105)
(1021) -Haligi hebbem o'lgur Adolga aylanishib qopti. (U, 171)

(1022) Shu huvillab yotgan sokin cho'lni uyg'otish uchun bilak shimargan kishilar zora Ikromjonning ham yuragiga qo'l solib unda yangi umidlar uyg'ota olishsa, zora Ikromjon cho'l bilan baravar yashnab ketsa. (U, 98)
(1023) Yoshlik – kelajakning xaloskoridir,
Sira tark etmasin yoshlikni insof. (IDU, 46)
(1024) -Xo'sh, yana qanaqa xabarlar bor? - dedi allaqachon sovib qolgan choyni xayol ichida puflayotgan chol. (U, 110)
(1025) Esi bor bola ekansan. (U, 215)
(1026) -Ketgani durust bo'pti. Bu chol bolani sil qilib qo'yardi. Esi borida ketib qoldi. (U, 177)
(1027) Pora olib, pora berayotganingda, pripiska qilayotganingda esing qayoqda edi? (O'I, 54)
(1028) Esing joyidami? (U, 14)
(1029) Endi bu gapni bolasining o'z og'zidan eshitib hushi boshidan uchdi. (U, 115)
(1030) Nizomjonning hushi boshidan uchib ketdi. (U, 133)
(1031) -Ahmoq! Endi esing kiribdi. (U, 157)
(1032) Ukangning endi aqli kirgan. (U, 160)
(1033) Bir tup sadaqayrag'och tagiga yetganda hushidan ketib yiqilibdi. (QQ, 62)
(1034) –Boya shu yerda hushlaridan ketib qoldilar. (M, 90)
(1035) Hushiga kelib ko'zini ochsa, sadaqayrag'och shohiga bitta ola qarg'a qo'nib, nuqul qag'illayotganmish. (QQ, 62)
(1036) Ammo shu birinchi sado hammani hushiga keltirdi: Qimirlab qoldilar, kimdir ust-boshini qoqdi, kimdir sal o'ziga kelib zambilg'altakka o'tirdi, yana kimdir og'zidagi loyni tuflab tashladi … (Ch, 79)
(1037) Ona hushiga kelib quloq tutdi. (U, 153)
(1038) Jannat xolaning hushi o'ziga keldi. (U, 51)
(1039) Yigit-qizlarning qiyqirig'i uning xushini o'ziga keltirdi. (S, 68)
(1040) Nizomjon hali ham o'ziga kelmagan edi. (U, 134)
(1041) Uning xayollari juda olislarda. (U, 41)
(1042) Uning qo'llari ishda, ko'zi shudgorda, ammo xayoli Zebixonda edi. (U, 150)
(1043) Qora qosh, ko'krakdor, xushbichim bu yigit Dildorning ham hushini o'g'irlagan edi. (U, 17)
(1044) Nizomjon uning oldiga yetib kelguncha ming xil xayolga bordi. (U, 214)
(1045) Xayoli darhol Oydinga ketdi. (M, 108)
(1046) Tasavvuri tarqaldi. (M, 109)
(1047) Tasavvuri yana tarqab ketdi. (M, 110)
(1048) Umuman, shu kundan boshlab uning hayoti, fikri-zikri Oydin yatgan kasalxonaga bog'lanib qoldi. (M, 92)
(1049) Sumbulsoyda xayol surib o'tirgan kunlarni esladi. (S, 63)
(1050) Nima qilishini bilmay oshxona eshigi oldida birdan xayol surib turib qoldi. (U, 115)
(1051) Chodir oldida ham xayol surib o'tirmasdi. (U, 204)
(1052) Vahobjon o'rniga yotib, ancha vaqtgacha ko'z yummay, o'y surdi. (S, 66)
(1053) Chalqancha yotib osmonga tikilganicha o'y surib ketdi. (U, 107)
(1054) Nizomjon radioga quloq solib o'tirarkan, o'zi qilayotg'an va endi qiladigan ishlari to'g'risida o'y surardi. (U, 112)
(1055) U sal darmonga kirsa bu yaxshi, mehribon odamlarga mingdanming rahmat aytib yana boshi oqqan tomonga qarab ketmoqchi edi. (U, 64)
(1056) To'dani yorib qaradi-yu, esi oqqancha turib qoldi. (U, 180)
(1057) Ammo xotin esdan og'ib qolganga o'xshar, nuqul ikkala raqibini ayvondan yerga olib tushishga urinib, tortqilar edi. (O'I, 43)
(1058) Ona aqldan ozgan edi. (U, 154)
(1059) Koryaginning ensasi qotdi. 'Mantiqni qarang! (O'I, 41)
(1060) -Odatimiz qursin, bolam. Kelgindiga qiz bermaymiz. Qizimizga sal mundoroq qaraganni ayamaymiz. (S, 64)
(1061) U nimadandir hayajonlanar, Dildorga yoman qarar edi. (U, 12)
(1062) Bozorkom pattachisi yomon qarab yurgan edi, bir balo qilib nalog chiqazgan bo'lmasin. (U, 156)
(1063) Qilgan ishini qarang, bolalarga ovqat-povqat qilmay ketaveribdi. (U, 80)
(1064) Sendaqa rejisorni qara-yu!.. (U, 84)
(1065) -Yaxshilab o'ylab qarang. (U, 41)
(1066) Nizomjon o'ylab qarasa, darhaqiqat, bu jo'yalik gap ekan. (U, 75)
(1067) **O'ylab qarasam, tarbiyaga qonmagan bola ekanman. (U, 215)**
(1068) Menga qara, biz bilan Naymanga keta qolmaysanmi? (U, 75)
(1069) Menga qarang, siz negadir odamga aralashmaysiz. (U, 127)
(1070) Menga qara, bola. O'z opangdan yashirib nima qilasan. (U, 182)

(1071) -Menga qara, opa, – dedi Nizomjon kinoyali kulib. – Bu savdoni boshingdan chiqarib tashla. (U, 182)
(1072) Ammo Asrora uning noz-firoqlariga qaramay turtkilab-turtiklab ishga solardi. (U, 6)
(1073) Bu yerda ish tabiatning injiqliklariga qaramay, qoru qirov, selu jalada ham, sovuqda ham issiqda ham tinmay davom etadi, … (Ch, 76)
(1074) Kech kuz bo'lishiga qaramay, ko'klam havosi uyga yopirildı. (S, 62)
(1075) Shunga qaramay, qiz kelardi. (S, 64)
(1076) Shu kuniyoq Tog'a havoning aynib qolganiga qaramay Naymanga qarab ketdi. (U, 103)
(1077) Inoyat oqsoqol pulning maydasi bilan yirigini bir xil ko'rardi. (U, 174)
(1078) Dildor to'g'rida o'ylab ko'rmagan edi. (U, 17)
(1079) Yaxshiroq o'ylab ko'ring, dadasi. (U, 40)
(1080) Buni yaxshilab o'ylab ko'rishimiz kerak. (U, 75)
(1081) O'ylab ko'r. Tanangga yaxshilab o'ylab ko'r. (U, 104)
(1082) U o'zi bilan bo'lib bu to'g'rida sira o'ylab ko'rmagan edi. (U, 128)
(1083) Bola uni tuzukroq o'ylab ko'rishga qo'ymadi. (U, 132)
(1084) -Bu to'g'rida o'ylab ko'rganim yo'q. (U, 137)
(1085) Nizomjon o'rniga cho'zilar ekan, Ikromjonning gaplarini yana bir marta tanasiga o'ylab ko'rdi. (U, 205)
(1086) Bu odamni Ikromjon uncha xush ko'rmasdi. (U, 121)
(1087) Ona o'z bolasiga yomonlikni ravo ko'rmaydi. (U, 116)
(1088) -Yaxshi, lekin, o'g'lim, tekin pulning barakasi bo'lmaydi. -Qani, ishlab ko'ray-chi… (M, 104)
(1089) Yo'q, tarbiya ko'rgan odammiz o'zboshimchalik bo'ladi. (Ch, 82)
(1090) Hurmat qilishi kerak tarbiya ko'rgan odam… (Ch, 84)
(1091) Bilardi-yu, til suyaksiz, ko'rolmaganidan aljiydi, deb qo'ya qolardi. (U, 177)
(1092) U bobosini yomon ko'rardi. U bobosi bilan necha marta bozorga borgan bo'lsa, biron marta unga kitob-daftar olib bermagan. (U, 177)
(1093) Asrora, munaqasini yomon ko'raman, deb uni yuqoriga tarashga majbur qildi. (U, 194)
(1094) O'shanda kelin ayamni bir oygacha yomon ko'rib yurganman. (U, 222)
(1095) Uni qandoq yaxshi ko'rardi. (U, 172)
(1096) Uni jonidan yaxshi ko'rardi–yu, bari bir urishaverardi. (U, 194)
(1097) Asroraga o'xshaganlar eng yaxshi ko'rgan buyumlarini sotmadi ham, qizlar bilan bir bo'lib davlatga topshirdi. (U, 201)
(1098) Osmon ham sap-sariq cho'l ham ko'ziga ajoyib chaman bo'lib ko'rina ketdi. (U, 191)
(1099) Shu topda uning ko'ziga bu notanish bola nihoyatda badbashara, nihoyatda yovuz bo'lib ko'rindi. (U, 148)
(1100) Olisni ko'radigan odam bu Tog'a! (U, 71)
(1101) Endi ko'zim ochildi. (U, 215)
(1102) Bilmadim, men sening oldingda gunohkormanmi, yo sen mening oldimda gunohkorsanmi? (U, 162)
(1103) Hali oq-qorani duristgina tanimagan yigitcha bu qiyinchiliklar, vijdon iztiroblari oldida savdoyidek kalovlab, taqdirning ayovsiz uyinidan garang bo'lib qolardi. (U, 49)
(1104) U ko'chada el ko'zida telbaga o'xshab yurishdan istihola qilib uyiga qaytdi. (U, 113)
(1105) -G'imirsib bo'lsa ham xalqning ko'zida yuribmiz, aka, qochoqlikdan xudo saqlasin. (U, 122)
(1106) Uning sanat asaridek ko'rkam qomati ko'z oldida turardi. (U, 149)
(1107) Ammo Po'latning nazarida u shoshdi, ehtiyotsizlik qildi. (M, 102)
(1108) Nazarida, balosining hidi ketib qolayotgandek. (U, 40)
(1109) Nazarida, Tursunboyi kelganu, charchab sandal chetida yotib qolgan… (U, 50)
(1110) Nazarida onasi hozir oshxonada o'tin yoryapti. (U, 52)
(1111) Ikromjonning nazarida, ular uning eshigi oldidan o'tayotganlarida nechundir ovozlarini pasaytib gaplashayotgandek tuyulardi. (U, 64)
(1112) Nazarida, bu qora kecha bir umr oqarmaydigandek edi. (U, 73)
(1113) -Nazarimda, frontdan emas, yo'lda poezddan tushib qolgan bo'lsa kerak. (U, 103)
(1114) Nazarida, bugun tong har galgidan ko'ra barvaqtroq yorishayotgandek, shu yozuvni tezroq odamlarga ko'rsatishga oshiqib vaqtli yorishayotgandek edi. (U, 123)
(1115) *Nazarimda, ikkovimiz ham kattakon anglashilmovchilikning qurboni bo'lganga o'xshaymiz.* (U, 162)
(1116) Erining xatlarini o'qiganda urush bo'layotgan joylar nazarida Naymanning orqa taraflarida bo'lib tuyulardi. (U, 179)
(1117) O'zi topmasa, biz topganini nazarga ilmaydi. (U, 81)
(1118) Seniki atalar shu yer, shu zemin,

Yo uni nazarga ilmaganmiding? (Uy, 8)
(1119) Qariligini nazarda tutib kechasi qoyib yubordi. (U, 174)
(1120) Hammasi, hammasi ona ko'z oldidan bir-bir o'taverdi. (U, 152)
(1121) U har qancha qilsa ham Dildor tugunchani olmadi. Risolat ham unga qarshilik ko'rsatmadi. (U, 169)
(1122) U ko'pchilikka o'zini saxovatli, xayrli ishlarga ixlosmand qilib ko'rsatishga urinardi. (U, 176)
(1123) U otasiga kimligini ko'z oldiga keltirib qo'ygan edi. (U, 200)
(1124) Xatda uyda nima bo'lgan bo'lsa barini ochik yozdim. (U, 215)
(1125) -Ochiqroq ayting, sizga nima bo'ldi? (U, 138)
(1126) Qancha ochiq gaplashsak, shuncha yaxshi. (O'I, 40)
(1127) Ochig'ini aytsa, albatta, qiz ranjiydi. (U, 138)
(1128) Gapning ochig'ini aytsam, kimga uylanishim ham tayinli. (U, 182)
(1129) Keling, ochig'ini aytib qo'ya qolay. (U, 139)
(1130) -Xo'sh, nima deysan? Ochigini aytaver. (U, 183)
(1131) -Ochig'ini ayting, amaki, bilay axir. (U, 192)
(1132) Buni ular ochiq-oydin aytishdi. (M, 93)
(1133) Nizomjon boshini ko'tarib g'urur bilan gapirdi. -Odamligimni topdim, opa, odamligimni. (U, 181)
(1134) Navbatchi vrachning gapiga qaraganda, u ancha tinchigan, og'riqlari ham bosilgandek edi. (M, 97)
(1135) Ummatalingizning gapiga qaraganda, qochganlarni otishga hukm qilarmish. (U, 56)
(1136) Gapingni qara–ya! (U, 121)
(1137) -Og'zingga qarab gapir. (U, 83)
(1138) Cho'pon cholning gaplari hali ham Vahobjonning qulog'ida: … (S, 64)
(1139) Mana shu tovushlar qulog'ingda tursin. (U, 46)
(1140) Xotinning lo'lovozligi, 'oyiq'ning dag'-dag'asi qulog'idan ketmas, g'ijinar edi. (O'I, 44)
(1141) Shu-shu bo'ldi-yu, Tursunboyning qulog'idan Zebixonning ovozi nari ketmay qoldi. (U, 85)
(1142) Uning jarangli kulkilari hamon quloqlari ostida yangrab turardi. (U, 149)
(1143) Asroraning qulog'iga uning gapi kirmasdi. (U, 197)
(1144) Oqsoqol pulga aloqador qonunlarni suvdek ichib olgan edi. (U, 176)
(1145) Nizomjon gap topolmay chaynaldi. (U, 194)
(1146) To'lanboy gapning bu yog'ini aytolmay chaynaldi. (U, 205)
(1147) *Chorterakdan chiqib ketayotganimda senga aytgan achchiq gaplarim uchun qachonlardir uzr aytishim kerak edi.* (U, 162)
(1148) Tursunboy luqma tashladi: -Katta teatrlarda shunaqa bo'lsa bordir, bu o'zimizning teatr. (U, 84)
(1149) 'Esingni yedinmi?' deb o'ylabdi ola qarg'a uyg'onib. (QQ, 65)
(1150) -Esingni yeb qoyibsan, ahmoq. (U, 178)
(1151) Esingizdami, Sumbulsoydan qaytganingizda, biznikida tunagan edingiz, o'zim armiyaga kuzatib qo'ygan edim. (S, 65)
(1152) Esingda bormi, hamma sendan bezor edi. (U, 222)
(1153) Ikrom, esingda bormi, Novosibirga ikki vagon uzum, bir vagon anor olib borganing? (U, 45)
(1154) -Esimda, esimda, – dedi Ikrom. (U, 45)
(1155) -Esingda bo'lsin, oshna. (U, 46)
(1156) Shu esingda tursa bas. (U, 46)
(1157) Onalarning ko'z yoshlari esingda tursin! (U, 92)
(1158) Kul bo'lgan koshonalarning gulxanlari esingda tursin! (U, 92)
(1159) *Esingdami? Qanchadan–qancha orzularimiz bor edi.* (U, 162)
(1160) *Baland tepaga chiqib temir yo'lda ketayotgan poezdga qarab qochganimiz esingdadir.* (U, 162)
(1161) Ayniqsa, o'sha kuni Karimjon degan o'rtog'i uyga kelganda choy damlab patnisda ikkita non olib chiqib oldiga qo'yganda, dadasi uni chetga chaqirib, yuziga ikki tarkasi urib patnisdagi nonni qaytarib uyga olib kirib ketgani sira esidan chiqmaydi. (U, 77)
(1162) Yana nima esimdan chiqdi ekan, deb o'ylab turgandan keyin, unutgan narsasi esiga tushib, yana oshxonaga kirib ketdi. (U, 89)
(1163) -Indinga komsomol majlisi bor–a, esingdan chiqmasin. (U, 172)
(1164) E, uka, sigirni arqonlash esimdan chiqibdi-ku. (U, 187)
(1165) Nizomjon uning xayolidan bo'shamay qoldi. (U, 109)
(1166) U boshida hech qanday o'y, hech qanday niyatsiz to'qay ichga kirib borardi. (U, 209)
(1167) Ularning oralarida bir gap bor. Boshida yo'q, deb qoyib, endi aytishga yuzlari chidamayotibdi. (U, 173)
(1168) Odam kallasidan yomon o'ylarni, bad niyatlarni tong shamoli supurib ketadi, deyishadi. (U, 125)
(1169) *Bir jurnalda mashhur Italyan rassomi ishlagan farishtaning suratini ko'rganimda, darrov sen esimga kelding.* (U, 162)

(1170) Uchta ‘tayota’ning shofyori, u, Ismat Haydarov hech kimning esiga kelishgani yo’q. (M, 107)
(1171) Esiga qishlog’i, uyi, dadasi keldi. (U, 76)
(1172) Shu gap esiga kelib Ikromjon temir–tersak uyib tashlangan maydonga o’tdi. (U, 71)
(1173) Birdan xat esiga keldi–da, cho’ntagidan olib fonar’ shishasiga engashdi. (U, 165)
(1174) Toza havo, kishiga yorug’, iliq kun vada qilayotgan tongning yorishib kelishini kuzatayotgan odamning xayoliga yaxshi o’ylar keladi. (U, 125)
(1175) U hamon deraza oldida turarkan, allaqachon unutilib ketgan noxush xotira nega aynan shu pallada xayoliga kelganini tushunmadi. (O’I, 46)
(1176) Shu gap xayoliga kelishi bilan osmonda ‘tarr’ etgan tovush eshitilibdi. (QQ, 65)
(1177) Uning xayoliga urush boshlanishi oldidan devori ko’tarilib, usti yopilmay qolib ketgan madaniyat saroyi keldi. (U, 45)
(1178) Oqigan maktabi, oxirgi imtihon, urush boshlangan kundagi qishloqdagilarning hayajonli ko’zlari, dadasining o’sha kuniyoq magazindan ikki qop shakar, besh qop un, oltmish litr paxta moyi olib kelgani, opasi omonat kassaga qo’ygan hamma pullarini qaytarib olgani hammasi, hammasi xayoliga keldi. (U, 76)
(1179) Birdan Nizomjonning yodiga ertalab uning jiyaniga varrak qilib berayotganda
eshitgan gapi keldi. (U, 138)
(1180) Xayolidan yomon o’ylar nari ketdi. (U, 36)
(1181) Nizomjon boshiga kelgan bu o’ydan ruhlanib keti. (U, 76)
(1182) U miyasiga kelgan bu o’ydan qo’rqib ketdi. (U, 13)
(1183) Ikromjon kallasiga kelgan bu sovuq o’ydan seskanib ketdi. (U, 207)
(1184) Nizomning kallasiga kutilmaganda bir o’y keldi. (U, 13)
(1185) U yuziga sovunni surtayotganida ham, oppoq, kraxmallangan sochiqqa artinayotganda ham, bir o’y kallasidan ketmasdi. (TA, 74)
(1186) Mabodo, shunaqa xayol boshiga kelsa, o’zidan-o’zi qo’rqib ketardi. (U, 145)
(1187) Ikromjonning miyasidan, shulardan birini uyga kochirib kela qolsammikan, degan o’y o’tdi. (U, 107)
(1188) U eshigiga yetganda to’xtadi. ‘Xotinimga nima deyman?’ degan o’y boshidan yalt etib o’tdi-yu, u yoq-bu yog’ini tuzatdi. (U, 61)
(1189) Darvoqe ‘Moskvich’ni gapirishi bilan to’rt yilmi, besh yil avval bo’lgan suhbat esiga tushdi. (O’I, 50)
(1190) Ikromjon choy ho’plar ekan, tashqaridagi so’rida o’tirgan kishi esiga tushdi. (U, 48)
(1191) Yana shishalarning ochilishi, ryumkalarning jaranglashi quloqqa chalinib, uning diqqatini bo’ldi. (M, 101)
(1192) Professor og’riq sezayotgani yaxshilikka debdi, - xayoli bo’linib javob qildi Po’lat. (M, 98)
(1193) Orqada ko’pdan beri sukut ichida allanimalarni o’ylab, mahorka tutatib kelayotgan Ikromjonga har zamonda bir o’girilib qaraydi, uning xayolini bo’lmaslik uchun yana otga beozor qamchi tegizib jimgina ketaveradi. (U, 42)
(1194) Sog’ oyog’ini uzangiga tirab ot ustida tik turib cho’lga tikilayotgan Ikromjon uning xayollarini bo’lgisi kelmay, yana egarga o’tirdi. (U, 43)
(1195) Belanchakdagi bola yig’lab uning xayolini bo’ldi. (U, 162)
(1196) Bu qo’shiqlar o’tirganlarning xayolini allaqayoqlarga olib ketib qoldi. (U, 136)
(1197) Koryagin mulohazalarini dona dona qilib aytdi. (O’I, 41)
(1198) Dona-dona qilib tushuntirdi. (O’I, 46)
(1199) Zebixon o’shanda endi bu gaplarning chin ma’nosini chaqdi. (U, 67)
(1200) Dildor o’z hayotini butunlay boshqacha qurardi. (U, 163)
(1201) Es-hushingni yig’. (U, 25)
(1202) -Esingni yig’, bolam. (U, 116)
(1203) Bolasi bunday o’ylarni boshiga keltirmasdi. (U, 154)
(1204) Oydin bilan munosabatlarining bunday tugashini u xayoliga ham keltirmagan, vrachlarning, ayniqsa savlatli professorning gaplariga qattiq ishongan, uch-to’rt oy deganda Oydin mutlaqo tuzalib ketadi deb o’ylagan edi. (M, 106)
(1205) Siz meni o’ylagan bo’lsangiz, men sizni xayolimga ham keltirmagandim. (U, 139)
(1206) Ko’p narsalarni xotiriga keltirdi. (U, 211)
(1207) ‘Itni nega qamab qo’yishdi?’ - xayolidan o’tkazdi Po’lat. (M, 86)
(1208) ‘Qayerda ishlayotgan ekan?’ – qiziqib xayolidan o’tkazdi boyvachcha tanishini Po’lat. (M, 96)
(1209) ‘Nahotki tishlasa?’ – xayolidan o’tkazdi Po’lat. (M, 102)
(1210) Adasining gapini xayolidan ko’tarib tashlayolmadi. (M, 107)
(1211) Ammo Nizomjon uning to’zg’igan qop-qora sochlarini, marmardek oppoq bilaklarini xayoldan ketkazolmasdi. (U, 8)

(1212) Bu qiz uning unutgan kunlarini esiga solib qo'ygan edi. (U, 128)
(1213) Oziq-ovqatning hidini oldimi, poygak tomonga kalamush yugurib o'tdi. (Ch, 82)
(1214) It ovoz bermadi. (M, 86)
(1215) Eshik yana taqilladi–yu, hech kim ovoz bermadi. (U, 114)
(1216) Oq ovozi xuddi cho'l ustida allaqanday vahimali hayvon o'kirgandek bir necha daqiqa aks-sado berib turdi. (U, 213)
(1217) Birdan shabada unga g'alati bir ovoz olib keldi. (U, 107)
(1218) Jo'jasi hali uchirma bo'lmagan ona o'rdaklarning allaga o'xshash g'alati g'aqqillashini uzoqlardan olib keladi. (TA, 71)
(1219) O'g'lining hidi kelib turgan, devorida bolasining qo'l izi qolgan uyni tashlab qayoqqa ketadi? (U, 41)
(1220) Tanishlarini ko'rsa gandiraklab oldiga borar, endi gap ochishi bilan og'zidan gupillab vino hidi kelardi-da, uchratgan kishi qo'l siltab ketib qolardi. (U, 119)
(1221) Ichkaridan, xo'jayinning qizi tushgan hashamatli uydan turli ovqatlarning hidi kelib tursa ham hechkim ularga bir piyola choy olib chiqqani yoq. (M, 106)
(1222) Havoni qalin bulut o'ragan, yomg'ir hidi kelardi. (O'I, 55)
(1223) O'z bolasining nafasi, hidi kelib turgan bu begona boshida o'tirib yolg'izi Tursunboyini o'yladi. (U, 50)
(1224) Issiq non hidi kelardi. (U, 133)
(1225) Shunda uning dimog'iga qizning bo'ynidan juda ham g'alati, odamni mast qiladigan bir hid kelgandek bo'ldi. (U, 134)
(1226) Birdan achimsiq ter hidi kelib ona dimog'iga urildi. (U, 146)
(1227) Shabada Nizomjonning dimog'iga g'alati hid olib keldi. (U, 133)
(1228) Bu shabadalar qanotida qirlarda ungan pista mag'izdek och yashil giyohlarning tarovatli hidini olib ketdi. (U, 89)
(1229) Po'latning dimog'iga turli ovqatlar hidi urildi. (M, 98)
(1230) Birdan dimog'iga qo'lansa hid urilib Tursunboyni bag'ridan qoyib yubordi–da, yakka oyoqlab turib qoldi. (U, 211)
(1231) Nizomjon u yoqdan-bu yoqqa yuradi, sal tovush kelsa darrov alanglaydi. (U, 11)
(1232) Olisdan deraza pardasini shamol silkitgandek g'alati ovoz keldi. (U, 100)
(1233) Tashqaridan mashina ovozi keldi. (U, 64)
(1234) O'zimiz dabdala qilgan tank yonidan o'tayotsam ichidan odam ovozi kelyapti. (U, 112)
(1235) Shu payt yonbosh tomondan g'o'ldiragan ovoz keldi. (O'I, 43)
(1236) Kechasi olisdan kelgan qo'shiq g'alati bo'larken. (TA, 71)
(1237) Hammasi shumi? - navbatchi boshqa qog'ozga ko'z tashladi. (U, 119)
(1238) Kishi bilmas qulog'ining ichiga ham ko'z tashlab olardi. (U, 194)
(1239) Navbatchi u bilan vagonga keldi–da, bor narsalarni bir–bir ko'zdan kechirib, unga javob berdi: … (U, 119)
(1240) Uning ko'zlari hovli yuzini ma'nosiz kezardi. (U, 65)
(1241) Vahobjon papiros kulini tashlash uchun kuldon qidirip u yoq-bu yoqqa alanglagan edi, bufet ustida turgan kulrang narsaga ko'zi tushdi. (S, 63)
(1242) Ko'chada, derazalari ostida bir yengil mashina qorayib turganiga ko'zi tushgan edi. (M, 97)
(1243) Uning ko'zi to'nka ustida yotgan chit ko'ylakka tushdi. (U, 6)
(1244) Birdan otaning ko'zi Jannat xolaga tushdi. (U, 35)
(1245) Birdan sandal ustida turgan Tursunboyning suratiga ko'zi tushdi. (U, 66)
(1246) Zebixon kalishiga kirgan qumni to'kmoqchi bo'lib oyog'idan chiqarayotgan edi, birdan ko'zi qumdagi oyoq iziga tushdi. (U, 129)
(1247) Birdan ko'zi Nizomjonga tushib qoldi–yu, iljaydi. (U, 133)
(1248) U kapasiga ketmoqchi bo'lib turganda, to'qay tarafga sigir yetaklab ketayotgan Jannat xolaga ko'zi tushib qoldi. (U, 134)
(1249) Ikkovi shudgor qilingan yerga qarab ketishayotganda Tog'aning ko'zi Nizomjonga tushib qoldi. (U, 135)
(1250) Birdan ko'zi Nizomjonga tushib: … (U, 142)
(1251) Risolat duradgor choldan pulni olib, yoqasiga qo'l suqib, ko'kragiga joylarkan, birdan Nizomjonga ko'zi tushib qoldi. (U, 181)
(1252) U bu qahramon qizning jasurligiga qoyil qolib, u yoq–bu yoqqa qarab turarkan, birdan yong'oq tagida o'tirgan opasiga ko'zi tushib qoldi. (U, 198)
(1253) Ikromjonga ko'zi tushib qolib oldiga keldi. (U, 208)
(1254) Birdan qamish kapaga ko'zi tushib to'xtadi. (U, 217)
(1255) Shunda u televizo'rdan ko'z uzmay o'tiradigan odam, bu gal qo'ymaganini payqadi. (M, 87)

(1256) –Berdiyev yo'ldan ko'z uzmay borarkan tushuntirdi. (O'I, 32)
(1257) –Bir minut! – dedi, Koryagin hamon paxta terayotganlardan ko'z uzmay – Kim bular? (O'I, 34)
(1258) –Dasturxonga taklif qilyapti, – dedi Berdiyev ayoldan ko'z uzmay. (O'I, 37)
(1259) Koryagin undan ko'z uzmay – Genetika! (O'I, 38)
(1260) Ayol Berdiyevdan ko'z uzmay, allanimalarni gapirdi. (O'I, 39)
(1261) Berdiyev yo'ldan ko'z uzmay borarkan, chuqur so'lish oldi: … (O'I, 44)
(1262) Jumanov hamon yerdan ko'z uzmay o'tirardi. (O'I, 48)
(1263) –O'rtoqlar! – debdi Zukko qog'ozdan ko'z uzmay. (QQ, 65)
(1264) Qiz yerdan ko'zini uzmay turib qoldi. (U, 9)
(1265) U shunday derdi–yu, Dildorning bo'rtib qolgan ko'kraklaridan, tirsillab turgan bilaklaridan ko'zlarini uzmasdi. (U, 11)
(1266) Ona tik turganicha undan ko'zini uzmasdi. (U, 115)
(1267) Shuning uchun ham otliqlar to yetib kelishguncha ko'zini uzmay qarab turdi. (U, 142)
(1268) Dildor xatni o'qib bo'lib ham undan ko'zini uzolmay turib qoldi. (U, 166)
(1269) Bola yonlamasiga yurib keta turib undan ko'zini uzmaydi. (U, 178)
(1270) Nizomjon mashina to qamishlar orasiga kirguncha so'rida telbaga o'xshab o'tirgan Ikromjondan ko'zini uzmadi. (U, 209)
(1271) Notanish kishidan ko'zini uzmay engashib miltig'ini olayotgan edi, u chap tomonga yura boshladi. (U, 210)
(1272) Akasi unga sinovchan ko'zlarini tikib turardi. (U, 12)
(1273) … uning yo'liga ko'z tikib o'tgan kecha–kunduzlari, Tursunboyga povestka kelganda yig'laganlari, shular hamasi bir–bir ko'z oldidan o'taverdi. (U, 41)
(1274) U mushtini tugib, ko'zini bir nuqtaga tikkanicha qimirlamasdi. (U, 120)
(1275) Jumanov ko'zini olib qochmadi. Battar o'qraydi. (O'I, 52)
(1276) U Nizomjondan ko'zlarini olib nari keta boshladi. (U, 108)
(1277) Hammaning ko'zi unda. (U, 91)
(1278) U o'zini tunda chiroq ko'targan odamday hammaning ko'zi menda bo'ladi, deb o'ylagan edi. (U, 191)
(1279) Bolaning ikki ko'zi o'shanda. (U, 178)
(1280) Havozadan tushayotgan Zebixonning ko'zi Risolatning ko'zi bilan to'qnashib qoldi. (U, 184)
(1281) Yosh dumalab turgan ko'zlarini bolasiga qadadi. (U, 116)
(1282) O'shanda odamlarning ikki ko'zi unga qadalganini hali unutolmasdi. (U, 209)
(1283) Jumanov joyiga o'tirganicha, bir nuqtaga tikilgan ko'yi boshini xam qilganini nazardan qochirmay, qog'ozlardan birini ajratib olib, (ehtimol yuzinchi martadir) osoyishta ovazda o'qiy boshladi. (O'I, 48)
(1284) Chang tarqalib, ko'z o'ngida g'alati manzara paydo bo'ldi. (O'I, 34)
(1285) –Biqinini changallab turgan qiz (Natashen'kaning tengdoshi) tag'in Koryagining ko'z o'ngiga keldi. (O'I, 40)
(1286) 'Qayoqdan kelib qolding begona bu yurtlarga, birodar!' Vasiliy Stepanovichning ko'z o'ngida tag'in Podmoskov'e o'rmonlari jonlandi. (O'I, 44)
(1287) Ko'z oldida kattakon doira gir-gir aylanaverdi. (U, 215)
(1288) O'g'li Tursunboy bir nafas ko'zdan yiroq bo'lsa, uni qidirib shu yerdan topardi. (U, 38)
(1289) O'tga qo'ngan qor kabi behol...
Ko'zlarida turar o'sha rang. (Ra, 5)
(1290) Aslida 'suhbat'ni yumshoqroq ohangda qilish kerak edi. (O'I, 44)
(1291) Yana qamishlarning sovuq shitirlashi, yana baqalarning kishi me'dasiga tegadigan bir xil qurillashi. (U, 147)
(1292) Atrofni qorong'ilik bosgan, qamishlar shamolda sovuq guvullaydi. (U, 153)
(1293) Koryagin butun nafratini bir so'zga jamlab, jirkanish bilan ta'killadi, -Plebey! (O'I, 54)
(1294) Bir vaqt gapdan gap chiqib, u priyomnikni qanday qo'lga tushirganini hikoya qilib berdi: … (U, 110)
(1295) Chunonchi, mana seni oting bilan aytib, alohida atasa, sen hovliqib, bir qarich o'sib, yana, xudo saqlasin, ochilib ketib, hamma yoqni savolga to'ldirib tashlarmiding! (Ch, 81)
(1296) O'zi ham xazina topganday, o'limga mahkum etilgan do'stlarining najotkoriday baxtiyor edi, ochilib ketdi: … (Ch, 83)
(1297) U to qishloqqa yetib kelguncha Tog'a bilan ochilib gaplashmadi. (U, 123)
(1298) U avvalgicha odamlar bilan ochilib gaplashmas, aytadigan gapni aytib bo'lgandan keyin, ketmonini yelkasiga tashlab to'qayga kirib ketar, ishi bo'lmasa chodirga kirib ketganicha ertalab chiqardi. (U, 130)

(1299) Avvaliga Nizomjon hayron bolib yurgan edi. Ikromjonning o'zi yorilib qoldi. -Uka, sen shoshmasang ham bo'ladi. (U, 180)
(1300) Agar Ikromjon ular yonida bo'lsa, ochilib gaplasha olmaydi. (U, 187)
(1301) U savol bersa bo'lgani, kimga savol beryapti – o'zigami, birovgami, javob oladimi – yo'qmi, bu bilan ishi yo'q, ichini bo'shatib oladi shekilli-da. (Ch, 80)
(1302) U shu qarashidayoq dadasining ichidagi bor gapni bilib olgan edi. (U, 161)
(1303) Vahobjonning gapi og'zida qaldi. (TA, 75)
(1304) Dadasining gapi og'zida qolib, Nizomjon sapchib o'rnidan turib ketdi–yu, beixtiyor bir–ikki qadam bosdi. (U, 13)
(1305) Telefon jiringlab, Tog'aning gapi og'zida qoldi. (U, 70)
(1306) Bolaning gapi og'zida qoldi. (U, 132)
(1307) Hazil-hazil bilan, uncha urintirib o'tirmay, o'ylatib o'tirmay og'zidan chiqdi ketdi. (U, 190)
(1308) Hammaning og'zida shu gap. (U, 62)
(1309) U hozir Tursunboy yaqiniga kelsa, yumdalab tashlashga og'ziga kelgan so'zlar bilan qarg'ashga tayyor edi. (U, 83)
(1310) Nizomjon o'z ishi bilan, axloqi bilan ko'pchilikning og'ziga tushib qolgandi. (U, 130)
(1311) Berdiyev mashinasini 'qahramon ona' nomi bilan xaspo'shlagan taqdirda ham og'zidan gullarmidi? (O'I, 32)
(1312) Og'izlaringdan gullab quymalaring, kalamush yo'l ko'rsatdi deb! (Ch, 85)
(1313) Yana savol beradi-ya. (Ch, 77)
(1314) Savol beraverish naqadar noqulay bo'lsa ham, Yettinchi o'zini tiyolmadi: … (Ch, 78)
(1315) Hadeb savol ham beroverma, dedi o'ziga o'zi Yettinchi. (Ch, 78)
(1316) Ustma–ust savol berganidan Jannat xola nima deb javob berishdi bilmasdi. (U, 35)
(1317) -Bugun o'zimga–o'zim savol berdim. (U, 121)
(1318) Dildor o'ziga bunday savol berolmasdi. (U, 159)
(1319) Po'lat uning nima uchun bu gapni qilganini tushundi, lekin javob bermadi. (M, 103)
(1320) Ahiri qiz uning ko'ziga emas, tut kesayotganda tesha uzib ketgan barmoqlariga qarab javob berdi: … (U, 10)
(1321) Dildor unga qaramay javob berdi: … (U, 17)
(1322) Dildor javob bermadi. (U, 17)
(1323) Nizomjon javob bermadi. (U, 19)
(1324) Shunda ular: 'Sen nima qilding?', deb sorashsa, nima deb javob beradi? (U, 28)
(1325) Ikromjon maxorkasini o't oldirib bo'lib bir–ikki tortgoch, bafurja javob berdi. (U, 43)
(1326) Ikromjon darrov javob bermadi. (U, 70)
(1327) To Farg'ona javob berguncha Ikromjonga qancha odam borishi, ishni aval nimadan boshlashini tushuntirdi. (U, 70)
(1328) Jannat xola erining yoniga kelib o'tirdi–da, hardamxayollik bilan javob berdi: … (U, 73)
(1329) Sekin kelib boshini egib javob berdi: … (U, 74)
(1330) Nizom peshanasini uqalab, birpas jim turdi–da, javob berdi: … (U, 75)
(1331) Uning gaplariga jim quloq solib o'tirgan To'lanboy javob berdi: … (U, 96)
(1332) Pastda kimdir javob berdi: … (U, 100)
(1333) Tursunboy darrov javob bermadi. (U, 115)
(1334) Ikromjon ikkilanib o'tirmay, javob berdi: … (U, 119)
(1335) -Ablah Gitler hali bu qilmishlariga javob beradi! (U, 121)
(1336) To u bir nima deb javob berguncha xotin unga choy uzatib qoldi. (U, 137)
(1337) Jannat xola unga qaramay javob berdi: … (U, 142)
(1338) Tursunboy arang javob berdi: … (U, 151)
(1339) Jannat xola javob berolmadi. (U, 153)
(1340) Dildor mas javob berdi. (U, 158)
(1341) Dildor javob bermadi. (U, 168)
(1342) Bugun javob berisharkan. (U, 198)
(1343) Ikromjon uning bu so'rog'iga javob bermadi. (U, 204)
(1344) Ammo Tursunboy javob bermadi. (U, 218)
(1345) Ko'zlari g'azabdan yonib, o'rnidan sapchib turdi. (O'I, 42)
(1346) Shaddod, gapini birovga bermaydigan erkakshoda Asrora zvenoga boshliq bo'ldi. (U, 7)
(1347) Yolg'an ma'lumot bergani uchun xotiningni qamoqqa tiqmasam... (O'I, 54)
(1348) Xotirjam bo'ling, tez-tez kelib holingizdan xabar olib turaman. (U, 169)
(1349) Erta azonda Nizomjon Tog'aga xabar bergani Zirillamaga ot choptirib ketdi. (U, 154)
(1350) Omon-eson qutulib olibsiz hamki, bir og'iz xabar bermapsiz. (U, 167)
(1351) Nima kerak bo'lsa o'zim xabar olib turaman. (U, 161)

(1352) -Zebixon, Dildorga u yoq–bu yoqni ko’rsatib turing, Ikromjon amakidan bir xabar olib kelay. (U, 217)
(1353) Kuniga ming aylanib, ming o’rgiladigan qizi bo’lsa Dildorning ko’zi yoriganini eshitib ham biron marta holidan xabar olmadi. (U, 157)
(1354) Ro’molini qayta o’rab, salom berdi. (O’I, 37)
(1355) Jannat xola unga salom berib, eriga qaradi. (U, 69)
(1356) Nizomjon, qizga tikilib turganimni ko’rgan bo’lsa kerak, degan andisha bilan yerga qaradi-da, salom berdi. Xotin alik oldimi, yo’qmi, Nizomjon eshitmadi. (U, 105)
(1357) Nizomjon to’xtab unga salom berdi. (U, 193)
(1358) Nizomjon opasining gapni burib ketganidan hayron bo’lib uni to’xtatishga urinib ko’rdi hamki bo’lmadi. (U, 182)
(1359) Ikromjon gapni boshqa yoqqa burvordi. (U, 192)
(1360) U ham gapni hazilga burdi. (U, 190)
(1361) Gapni aylantirmang, Jumanov! (O’I, 52)
(1362) Ikromjonning dili og’rishini o’ylab, gapni boshqa yoqqa chalg’itishyapti. (U, 95)
(1363) U boshqalardan mana shu o’rinsiz savollari bilan ajralib turardi. (Ch, 77)
(1364) Bugungi fojeadan so’ng, ‘qudaoyim’ deyish o’rinli bo’larmikan? (M, 90)
(1365) Uning gapini yerda qoldirishmas. (U, 116)
(1366) Yigit ham ularning ‘iltimosi’ni yerda qoldirmay ashulaga ashulani ulab ketadi. (TA, 71)
(1367) Yettinchi o’zi biron jo’yali fikr taklif qilolmaydi-yu, savol tashlagani tashlagan. (Ch, 79)
(1368) Eshik oldida turgan qorasoqol kishi gap tashladi: … (U, 59)
(1369) Uzoq–yaqindan odamlarning ovozi quloqqa chalinib qoladi. (U, 107)
(1370) Radiodan taralgan qo’shiq dur devorlarda aks-sado berib, chiqib ketolmay aylanardi. (S, 68)
(1371) Ikki-uch kundan beri qishloqda duv-duv gap yuribdi. (U, 59)
(1372) Front taraflardan yaxshi xabarlar kelib turibdi. (U, 100)
(1373) Axir haqiqatan ham ularning oralarida tirnoqcha ham gap o’tmagan. (U, 138)
(1374) Manavi yerga o’tir, senga aytadigan bir-ikki og’iz gapim bor. (U, 89)
(1375) -Yur, senda gapim bor, - dedi, o’zi eshikka qarab yurdi. (U, 70)
(1376) Endigi gap bizda qoldi. (U, 96)
(1377) Endigi gap o’zlaringda qoldi. (U, 100)
(1378) -Dunyoda nima gaplar bor, bolam? – deb qoldi otasi. (U, 27)
(1379) -Qishloqda nima gaplar bor? (U, 214)
(1380) Ahmoqona gapni qo’y. (U, 121)
(1381) U Tursunboy bilan Zebixon o’rtasidagi gaplarni bilardi. (U, 205)
(1382) Uning bu holatidan Risolat oralarida bir gap bor ekan, aytgani xijolat bo’lyapti, deb o’yladi. (U, 168)
(1383) -Shoshma, shoshma, gap tagida gap bor. (U, 160)
(1384) Ikromjon tong qorong’isida to’qayga kirib ketganicha hali ham daragi yo’q. (U, 217)
(1385) Ammo uning bu tomonlarga qandoq kelib qolganidan xabaringiz bormi? (U, 206)
(1386) Yaxshi xabarlar bormi? (U, 107)
(1387) Nizomjon, bu qizning hamma gapdan xabari bor ekan, deb o’yladi–da, ochig’ini aytdi. (U, 126)
(1388) -Bu gaplardan Dildorning xabari bormidi? (U, 128)
(1389) Aytsam bo’lmasmidi, sen akamning xotinisan, dadam endi menga olib bermoqchi, shu gapdan xabaring bormi, deb so’rasam bo’lmasmidi? (U, 129)
(1390) To’lanboy bosh irg’ab, xabarimiz bor, hammasini Zebi aytib bergan, dedi. (U, 206)
(1391) Tilingni qisib tur. Gapning beliga tepma. (U, 171)
(1392) U qattiq hayajonga tushganidan gapini yo’qatib, turgan joyida og’irligini goh o’ng oyog’iga, goh so’l oyog’iga tashlab entikardi. (U, 74)
(1393) Dadang bilan qattiq aytishib qopsan-da. (U, 204)
(1394) -Tog’a qattiq va’da qilgan, - dedi Ikromjon. (U, 96)
(1395) Inoyat oqsoqol bolalarini ayamasdi. Ularni biron marta iliq-issiq gap aytib erkalatmagan. (U, 29)
(1396) Nizomjonning ko’pdan beri endi iliq so’z eshitishi edi. (U, 49)
(1397) Ilgarigi qaynoq so’zlar o’rniga sovuq juda sovuq gaplar aytar edi. (U, 67)
(1398) U ertalab nevarasini uyg’otgani borganda Risolatning, Dildordan ish chiqmaydiganga o’xshaydi, degan gapini cho’rt kesib shunday degan edi: … (U, 173)
(1399) Mehmon Ikromjon kirib uzilib qolgan so’zini davom ettirdi. (U, 72)
(1400) Koryagin xotinning gapini bo’lib, Berdiyevdan so’radi. (O’I, 40)
(1401) Nemis parvo qilmaydi, gapini bo’lmay, ezmalanayapti. (U, 111)
(1402) Risolat gapini bo’lib yer ostidan Dildorga qaradi. (U, 168)

(1403) Hatto bir kun uning o'ziga, men ham sizga o'xshagan bo'lsam, deb gap boshlaganda, Ikromjon gapini bo'lib qo'ygan edi. (U, 189)
(1404) Tog'a unga juda ham bosiq javob qildi. (U, 61)
(1405) -Gapingiz qursin, qayoqdagi bo'lmagan gaplarni to'qiysiz. (U, 222)
(1406) Pochchangni bilasang-ku, gap ko'tarmaydi. (U, 79)
(1407) Pochchasi gapini yopishtirolmaganidan o'ng'aysizlanib, ko'zini yumib yolg'ondan xurrak to'rtgan edi. (U, 80)
(1408) Uni ko'rib, boshini silkitdi-da, shoshib gapini tugatdi. (U, 112)
(1409) Ooo! Tiling burro-ku! Ukasining gapi Koryaginning esiga tushdi. (O'I, 52)
(1410) U opasining, dadasining gapiga kirib shu ishga rozi bo'lsa, bir umr vijdon azobida qolib ketmaydimi? (U, 28)
(1411) Yaxshisi, gapimga kir. (U, 117)
(1412) *Agar sen dadam bilan opamning gapiga kirganingda, bilmadim, ahvolim nima bo'lardi?* (U, 215)
(1413) U sho'xlik qilgan, so'ziga kirmagan kezlarda dadasi tutaqib ketardi. (U, 77)
(1414) Sekin uni gapga solib ko'rmoqchi bo'ldi. (U, 168)
(1415) Samovardagi akamning ulfatlari meni gapga solishardi. (U, 222)
(1416) Nizomjon gapga aralashdi. (U, 216)
(1417) Sal yurgandan keyin chol tilga kirdi: … (U, 159)
(1418) Tog'a va'dasida turib, kanaldan ariq tortib kelishga odam yubormasa ishimiz chatoq bo'ladi. (U, 96)
(1419) Ikromjonning so'zidan qaytmaganiga ishongan Tog'a noiloj otni egarladi-da, qishloqqa yolg'iz jo'nadi. (U, 104)
(1420) U bir gapirib o'n kular, gap orasida Dildordan gina ham qilib qo'yardi. (U, 167)
(1421) Yigit kishi ham shunaka latta bo'ladimi? (U, 19)
(1422) Nizomjon g'arq terga pishgan, chakkalaridan marjon-marjon ter quyyapti. (U, 53)
(1423) 'Oq oltin'ni oltin qo'llar yaratadi, bizning oltin olamga nur taratadi. Oltin qo'lli paxtakorlar omon bo'lsin, zamon bo'lsa, zamonamdek zamon bo'lsin! (QQ, 65)
(1424) Demak, 'oq oltin'ni yaratuvchi 'oltin qo'lli' Jumanov o'ta jonbozlik ko'rsatgan… (O'I, 50)
(1425) Paxtaning oti 'oq oltin', paxtakorning nomi 'oltin qo'llar' bo'libdi. (QQ, 64)
(1426) Yumshoqqina bo'lib odamning pinjiga kirasanlarda, keyin... (O'I, 54)
(1427) Bu odam po'latdan ham qattiq. (U, 187)
(1428) Bu gaplarni Po'lat butun vujudi muz bo'lib eshitdi. (M, 105)
(1429) Adasi piyolani ko'targanicha qotib qoldi. (M, 110)
(1430) Nizomjon turgan joyida qotib qoldi. (U, 6)
(1431) Shirakayf yigitlar yalt etib unga qarashdi. (U, 82)
(1432) Na qilsinki, bir beg'ubor, toza yurak do'stining arzandasi. (U, 103)
(1433) Shuning uchun ham Dildor qaynatasini sovuqqina qarshi oldi. (U, 157)
(1434) Ular ko'pdan beri ko'rinmay ketgan Nizomjonga sovuqqina qarab qolishardi. (U, 23)
(1435) Demak, hali o'rik sotib ketgan, Zebixonga sovuq qaragan, Ikromjon amaki bilan g'ijillashgan, imoratning devorini ushlab ko'rgan dadasi ekan-da!
(1436) Nizomjonga sovuq bir nazar tashlab, joyidan qimirlamay turaverdi. (U, 23)
(1437) O'zida-chi? Kichik adliya maslahatchisida! Mo'to'tsikl ham yo'q… (O'I, 31)
(1438) Tagida tutun buruqsayotgan bak oldida tunov kungi marshallarning kichigi – To'pponcha polvon shalag'i chiqib ketgan mototsiklning g'ildiragiga yel berayotgan edi. (U, 192)
(1439) Qiz bola bo'yiga yetganda tengi bilan topishtirib qo'yish bizga o'xshagan kattalarning ishi. (U, 205)
(1440) -Bilasizlar, siz bilan biz kichkina odamlarmiz. Bu masalani kattalar hal qiladi. Biz uchun uyoqdagi kattalar o'ylasin… (QQ, 63)
(1441) Bu tomonlarda polaponlar ko'payib ketaversa, 'kattalar' yurtlaridagi tuxum qo'ymaydigan kurk qarg'axonimlarning ko'ngli o'ksimaydimi? (QQ, 64)
(1442) -Uyoqdagi Kattalar bilan kengashmasak bolmaydi… (QQ, 65)
(1443) Har qalay siz bilan biz-kichkina odamlarmiz. (QQ, 65)
(1444) Hammamiz uchun hurmatli uyoqdagi Katta aytdilarki, 'Oliya qarg'a' degani 'Al'ya karga' degani ekan. (QQ, 65)
(1445) Katta odamlar bor, kichkina odamlar bor. (Ch, 78)
(1446) Kichkina, kamtar adam hargiz o'z hayollariga izn beravermasligi kerak. (Ch, 78)
(1447) Tepada sendan katta odamlar o'tirishibdi. (Ch, 80)
(1448) -Sizning gapingız ham gap, - dedi Yettinchi, - biz kichkina odamlarmiz. (Ch, 80)
(1449) -Ana aytmadimmi, uylaydigan kattalarimiz bor akasi, - dedi. (Ch, 80)
(1450) Shu kengligi hommaga ma'qulda kattamizning. (Ch, 81)

(1451) –Kichkina… Kichkinagina bir boshliqcha saylaymizda. (Ch, 82)
(1452) Kattamizning ori kelib, bizni noto'g'ri tushunib o'tirmasin! (Ch, 85)
(1453) Ochig'ini ayting: Nega hammalaring qo'shib yozishga bunchalik yopishib olgansizlar? (O'I, 52)
(1454) To'mtoq barmoqlar bilan ketmonga yopishgan bu yigit bir yo'la uch ishni bajarardi. (U, 126)
(1455) -Ezilmang buncha, o'rtoq chempion! – qo'lini uning yelkasiga tashlab jilmaydi professor. Otdek bo'lib ketadilar. (M, 90)
(1456) Ikromjon adoyi tamom bo'lgan edi. U bir kechadayoq qarib qolganga o'xshardi. (U, 64)
(1457) Agar xudo ko'rsatmasin, unga bir nima bo'lsa, tamom bo'laman… (U, 44)
(1458) Otangni tiriklay o'ldirding–ku, meni adoyi tamom qilding–ku! (U, 116)
(1459) -Voy ado bo'lsin, - dedi cho'zib Risolat. (U, 160)
(1460) Asrora bilan uni sira tenglashtirolmadi. (U, 198)
(1461) Ba'zan Zebixon yo'q paytlari er-xotin pichirlab gaplashib, tengi chiqsa Zebixonni biron yigitga berishni maslahatlashishardi. (U, 81)
(1462) Bularga tenglashib bo'larmidi!.. (U, 106)
(1463) Ko'chadan Ummatalining uyiga qarab oqayotgan kishilarning gaplari, oyoq tovushlari eshitilib turibdi. (U, 64)
(1464) Uni xoindan olib, xoinga soldi. Mening bolamga ham xoinlikni o'rgatmoqchimisan, dedi. (U, 192)
(1465) Ayollar hech qachon o'zlarini pastga urishmaydi. Hamma vaqt balandda turishni istashadi. (U, 139)
(1466) 'Oq oltin'ni hashoratdan asraydigan tilsim dorilar topilibdi, dorini asmandan sepadigan 'po'lat qushlar', 'po'lat qush'ni uchiradigan 'dala lochinlari' paydo bo'pti. (QQ, 64)
(1467) Issiqdan mudrab qolgan 'dala lochini' paxtazor qayerda tugaganiyu, qishloq qayerdan boshlanganini bilolmay naq sadaqayrag'och ustidan 'tilsim' dori sepib o'tibdi. (QQ, 65)
(1468) -Boyqush! Xonadonimizga kulfat olib kelding, shumqadam! (U, 129)
(1469) Shu pochchasi uni o'qitdi, gap-so'zga qoldirmay otadek qanotiga oldi. (U, 81)
(1470) -Ha, muncha qovoq-tumshug'ing osilib qoldi? (U, 12)
(1471) Hozir qizlar dilgirof simiga qo'ngan qaldirgochdek vijirlab yotibdi. (U, 173)
(1472) O'zlarida respublika g'olibi. Tez qaytishi kerak ekan. Ertagayam chiqadi shuning uchun. Qoplonni o'zi! (M, 101)
(1473) -Qayoqlarda tentib yuribsan? Arslonimdan juda bo'ldim. (U, 23)
(1474) Bolaginamdan qolgan tuyoqni bir ko'ray deb keldim. (U, 157)
(1475) Oqsoqol boya, nevaraginamni, bolaginamdan qolgan tuyoqni ko'rgani keldim, degan edi. (U, 158)
(1476) -Xoin! Qochoq! Nomard! Hezalak! Iflos! It! Tur o'rningdan! (U, 212)
(1477) -Qo'yvor, qanjiq! dedi hayqirib. (O'I, 43)
(1478) Nihoyat, orqoroqda turgan ayiqsifat erkak ikkilanib davradan chiqdi. ... -Nega qiynaysizlar sho'rlikni! 'Ayiq' uning gapini eshitmagandak qo'l siltadi. (O'I, 43)
(1479) 'Ayiq' uning gapini eshitmagandak qo'l siltadi. (O'I, 44)
(1480) 'Ayıq' sochi qirtishlangan boshidan do'ppisini yechib, kaftiga urib qoqdi. (O'I, 44)
(1481) 'Ayiq' yig'layotgan bolani uning qo'lidan avaylab oldi. (O'I, 44)
(1482) Ahmoq! Qaysar eshak! (O'I, 51)
(1483) Bizni eshak qilib mingan – o'sha! (O'I, 54)
(1484) Hammang eshaksan! (O'I, 54)
(1485) Jazolash kerak bu eshaklarni! (O'I, 55)
(1486) Aytyapman-ku, bizga sizning keragingiz yo'q. Siz, oddiy kil'kasiz. Akulalar boshqa. (O'I, 50)
(1487) 'Nima qilamiz bo'lmasa?' - bu savol hammaning ham ko'nglida bor edi. Bu 'savolparast' podani bulg'atdi shekilli-da. (Ch, 82)
(1488) Yigirma bir yil atrofida parvona bo'lib, aylanib-o'rgilib boqqan bolasini urush bag'ridan yulib oldi. (U, 34)
(1489) -… Dunyoning ishlar qiziq ekan-da, lekiniga Tog'a malades, aytmadi. Aytganda Ikrom po'st tashlavorardi. (U, 60)
(1490) Yosh umrini bevalikda xazon qilarmidi? (U, 27)
(1491) Keyingi yillarda ekologiyaga oid ishlarni ko'rishga ham to'g'ri kelgan … (O'I, 32)
(1492) Keyingi yillarda ko'rinmay qolgan edi. (U, 122)
(1493) Birdan zardasi qaynab, birov bilan urishgisi kelaverdi. (U, 20)
(1494) -E, bor-e, - dedi ensasi qotib Asrora. (U, 19)
(1495) Birdan uning yuragini vahm bosdi, ostona hatlab ichkariga kirdi. (U, 69)
(1496) Nizomjonning yuragini vahm bosdi. (U, 218)
(1497) O'l'ga talay fursat jim yotdi-da, to'satdan 'yorildi'. (O'I, 46)
(1498) Ikromjon kimsasiz to'qay orasida alamlarini, ichini kuydirgan dardlarini tanidan chiqarib yuborgudek bo'lib o'kirib-o'kirib yig'lardi. (U, 218)

(1499) Ichi kuyib ketyapti. (U, 222)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Sıla GEN

Doğum yeri ve yılı: Adana, 1983

Adres : Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana.

e – posta : silagen@gmail.com

EĞİTİM DURUMU

2009-2015: Doktora; Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Adana.

2006-2009 : Yüksek Lisans; Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı (Tezli Yüksek Lisans), Adana.

2005-2006 : Yüksek Lisans; Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Alan Öğretmenliği (Tezsiz Yüksek Lisans), Adana.

2001-2005 : Lisans; Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana.

1994-2001 : Lise, Adana Ticaret Odası Anadolu Lisesi, Adana.

İŞ DENEYİMİ

2007-2015: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Araştırma Görevlisi, Adana.